

Universitatea de Vest din Timișoara
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie

QVAESTIONES ROMANICAE

MEMORIE – UITARE

Lucrările Colocviului Internațional
Comunicare și Cultură în România Europeană

IX
—
1

euvi

QVAESTIONES ROMANICAE

IX

Memorie – Uitare

Tomul 1

Conferințe plenare.

Limba și literatura latină.

Limba română. Literatura română.

Coordonator: Valy CEIA

ISSN 2457-8436
ISSN-L 2457-8436

ISBN GENERAL 978-973-125-887-4
ISBN 978-973-125-901-7

DOI 10.35923/QR

Timișoara
Editura Universității de Vest

2021

Comitet onorific / Honorary Committee:

Florica BECHET, Universitatea din București
Jenny BRUMME, Universitatea din Barcelona
Riccardo CAMPA, Acad., DHC, Institutul Italo-Latino American, Roma
Sanda CORDOȘ, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
Ioana COSTA, Universitatea din București
José Manuel GONZÁLEZ CALVO, Acad., Universitatea din Extremadura, Cáceres & Academia Regală Spaniolă
Jukka HAVU, Universitatea din Tampere & Academia Regală Spaniolă
Michael METZELTIN, Acad., DHC, Universitatea din Viena
Ileana OANCEA, Universitatea de Vest din Timișoara
Adriano PAPO, Acad., DHC, Universitatea din Udine
Lăcrămioara PETRESCU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Martin MAIDEN, Acad., DHC, Universitatea din Oxford

Comitet științific / Scientific Committee:

Tamar APTSIAURI, Universitatea din Tbilisi
Georgiana I. BADEA, Universitatea de Vest din Timișoara
Laura BĂDESCU, Institutul de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu” al Academiei Române
Florica BECHET, Universitatea din București
Tibor BERTA, Universitatea din Szeged
Frédérique BIVILLE, Universitatea „Lumière”, Lyon
Mirela BORCHIN, Universitatea de Vest din Timișoara
Jenny BRUMME, Universitatea „Pompeu Fabra”, Barcelona
Norberto CACCIAGLIA, DHC, Universitatea pentru Străini, Perugia
Giovanni CAPECCHI, Universitatea pentru Străini, Perugia
Ioana COSTA, Universitatea din București
Vasile DOCEA, Universitatea de Vest din Timișoara & Biblioteca Centrală Universitară „Eugen Todoran” din Timișoara
Monica FEKETE, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
Katarzyna GADOMSKA, Universitatea Sileziană din Katowice
Alexandre GEFEN, CNRS – Universitatea Paris 3 – Sorbonne Nouvelle – ENS
José Manuel GONZÁLEZ CALVO, Universitatea Extremadura, Cáceres & Academia Regală Spaniolă
Jukka HAVU, Universitatea din Tampere & Academia Regală Spaniolă
Sébastien LEDOUX, Universitatea Paris 1 – Panthéon Sorbonne
Coman LUPU, Universitatea din București & Facultatea Pedagogică din Bratislava
Martin MAIDEN, Universitatea din Oxford
Laszlo MARJANUCZ, Universitatea din Szeged
Michael METZELTIN, Acad., DHC, Universitatea din Viena
Ileana OANCEA, Universitatea de Vest din Timișoara
Adriano PAPO, Universitatea din Udine și Centrul de Studii *Adria-Danubia*, Duino Aurisina, Trieste
Antonio PATRAȘ, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Lăcrămioara PETRESCU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Elena PÎRVU, Universitatea din Craiova
Alessandro ROSSELLI, Universitatea din Szeged
Eleonora RINGLER PASCU, Universitatea de Vest din Timișoara
Mihaela Silvia ROȘCA, Universitatea de Vest din Timișoara
Leonardo SARACENI, Institutul Superior de Muzică „Francesco Cilea”, Castrovillari
Oana SĂLIȘTEANU, Universitatea din București
Andreea TELETIN, Universitatea din București & Universitatea Sorbona, Paris 3
Libuše VALENTOVÁ, Universitatea Carolină din Praga
Estelle VARIOT, Universitatea Aix-Marseille, AMU
Leonard VELCESCU, CRESEM-CRHiSM, Universitatea „Via Domitia” din Perpignan
Violeta ZONTE, Universitatea de Vest din Timișoara

UNIVERSITATEA DE VEST DIN TIMIȘOARA
FACULTATEA DE LITERE, ISTORIE ȘI TEOLOGIE

QVAESTIONES ROMANICAE
IX
Memorie – Uitare

Tomul 1
Conferințe plenare.
Limba și literatura latină.
Limba română. Literatură română.

Actele Colocviului Internațional *Comunicare și cultură în România europeană* (ediția a IX-a)
Papers of the International Colloquium *Communication and Culture in Romance Europe* (the 9th edition)

Coordonator / Coordinator:
Valy CEIA

Secretari de redacție / Editorial Assistants:

Ana-Maria AVRĂMUȚI
Daniel HAIDUC

Comitet editorial / Editorial Board:

Mirela BONCEA
Emina CĂPĂLNĂȘAN
Valy CEIA
Ioana Măia IUGA
Ramona MALIȚA

Simona REGEP
Roxana ROGOBETE
Dumitru TUCAN
Bogdan ȚĂRA
Luminița VLEJA
Manuela ZĂNESCU

TIMIȘOARA
EDITURA UNIVERSITĂȚII DE VEST DIN TIMIȘOARA

2021

Responsabilitatea privind conținutul științific al materialelor revine în întregime autorilor.

Orice corespondență se va adresa la/Please send mail to:

Universitatea de Vest din Timișoara
Bd. Vasile Pârvan nr. 4, Timișoara 300 223, România
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie
Centrul de Studii Romanice din Timișoara (CSRT), sala 410

E-mail: ciccre@e-uvvt.ro, valy.ceia@e-uvvt.ro

Web: ciccre.uvvt.ro

Quaestiones Romanicae. IX: Memorie – Uitare

Coordonator: Valy Ceia

Tomul 1: Conferințe plenare. Limba și literatura latină. Limba română. Literatură română.

Tomul 2: Limba și literatura franceză. Limba și literatura italiană. Limba și literatura spaniolă.

Tomul 3: Istorie și studii culturale. Carte și bibliotecă. Muzică și teatru.

Timișoara

**Editura Universității de Vest din Timișoara EUVT
2021-2022**

ISSN: 2457-8436

ISSN-L: 2457-8436

ISBN GENERAL: 978-973-125-887-4

ISBN: 978-973-125-901-7

DOI: 10.35923/QR

Cuprins

Cuvânt-înainte * Foreword	9
Conferințe în plen * <i>Plenary Session</i>	17
Martin MAIDEN, Lingvistica istorică romanică și efectele înșelătoare ale unor prejudecăți care favorizează limbile standard. Două exemple din istoria limbii române * (Romance historical linguistics and the misleading effects of standard language bias).....	18
Oana SĂLIȘTEANU, Alcune note su un <i>continuum</i> paremiologic e fraseologic o romanzo * (Notes on a Romance Paremiological and Phraseological Continuum).....	29
Sébastien LEDOUX, Peut-on encore parler de « devoir d’oubli » ? * (Can we still speak of a « duty to forget »?).....	47
Limba și literatura latină * <i>Latin Language and Literature</i>	57
Valy CEIA, O relație dinamică la Tacitus: memorie-uitare * (A Dynamic Relationship to Tacitus: Memory-Forgetting).....	58
Iulian Mihai DAMIAN, „ <i>Terra sanguine rubricata</i> ” sau Rogerius de Apulia și memoria selectivă a unui dezastru * („ <i>Terra Sanguine Rubricata</i> ” or Rogerius of Apulia and the Selective Memory of a Disaster).....	69
Ilona DUȚĂ, Trăvialiu memoriei la Sfântul Augustin și Mircea Cărtărescu * (The Labour of Memory in Saint Augustine and Mircea Cărtărescu)	86
Theodor GEORGESCU, Aspecte ale uitării (<i>oblivio</i>) în limba latină * (Aspects of Oblivion (<i>oblivio</i>) in Latin)	100
Simona NICOLAE, <i>Μίμησις et Ανάμνησις</i> . Les théories d’Aristote et de Platon fondues dans la musique de Ravel et dans la danse de Béjart * (<i>Μίμησις and Ανάμνησις</i> . The theories of Aristotle and Plato fused in the music of Ravel and the dance of Béjart)	107
Gabriela RADU, Un soț și un tată de neuitat. <i>Liber Manualis</i> * (A Husband and a Father Never Forgotten. <i>Liber Manualis</i>)	126
Adina-Voichița ROȘU, Mnemosyne și Anamnesis – reprezentări religioase în opera lui Hesiod * (Mnemosyne and Anamnesis – Religious Representations in Hesiod’s Work)	135
Mădălina STRECHIE, Memoria lui Iugurtha la Roma * (The Memory of Jugurtha in Rome).....	144

Limba română * Romanian Language 153

Maria ALDEA, Note lexicografice pe marginea cuvintelor <i>memorie</i> și <i>uitare</i> * (Lexicographical Remarks on Romanian Words <i>Memorie</i> ‘memory’ and <i>Uitare</i> ‘oblivion’).....	154
Florina-Maria BĂCILĂ, <i>Ne(mai)uitarea</i> – expresie lingvistică și construcție textuală în poezia lui Traian Dorz * (<i>Ne(mai)uitarea</i> – linguistic expression and textual construction in the poetry of Traian Dorz).....	164
Gabriel BĂRDĂȘAN, Explorarea didactică a textelor din domeniul științelor biomedicale în predarea limbajului specializat la anul pregătitor de limba română – strategii de receptare * (The didactic exploitation of texts belonging to biomedical sciences in teaching specialised language to the Preparatory Year of Romanian – comprehension strategies).....	179
Mirela-Ioana BORCHIN-DORCESCU, Poetica avatarilor (Lecturi și perspective multiple aplicate poeziei avatarilor din lirica lui Eugen Dorcescu) * (The Poetics of Avatars)	191
Emina CĂPĂLNĂȘAN, Explorarea reflexiv-colaborativă a spațiului: familiarizarea cu elemente de arhitectură și design urban * (The reflexive- collaborative exploration of space: getting familiar with architectural and urban designvocabulary)	203
Simona CONSTANTINOVICI, <i>Lexicografia filosofică</i> – un concept nou. Câteva însemnări * (<i>Philosophical lexicography</i> – a new concept. A few notes).....	211
Maria GROSU, Evaluarea de tip acțional în didactica limbii române ca limbă străină * (The actional-type evaluation in teaching Romanian as a foreign language).....	221
Silvia-Ioana ILUȚ, Implicații psihologice ale diminutivării în limba română * (The use of diminutives and its psychological implications in Romanian)	235
Alina Simona MARTIN-MITRICĂ, Stilul publicistic în presa bănățeană (în prima jumătate a secolului al XX-lea) * (The Journalistic style in the Banat press)	249
Nadia OBROCEA, Un caz particular de memorie lingvistică: discursul repetat * (A Particular Case of the Linguistic Memory: the Repeated Discourse)	258
Mihaela SECRIERU, Sever Pop – gramatician * (Sever Pop – grammarian).....	272
George Bogdan ȚĂRA, Despre latinitatea verbelor românești „mai frecvente” în secolul al XIX-lea * (On the Latinity of the Romanian Verbs „occurring more frequently” during 19th century).....	284
Anca URSA, România în 50 de povești. Un volum de texte RLS, A1-A2 * (Romanian in 50 stories. A volume of texts for RLS, A1-A2)	302

Literatura română * Romanian Literature 311

GrațIELA BENGĂ-ȚUȚUIANU, Topografia și mobilitatea memoriei în poezia contemporană românească. O perspectivă comparativă * (The Topography and Mobility of Memory in Contemporary Romanian Poetry. A Comparative Perspective).....	312
--	-----

Elena CRAȘOVAN, Rememorări ale sinelui în România postcomunistă. Cazul Letiția Branea * (Recollections of the Self in Postcommunist Romania. The case of Letiția Branea)	323
Anca Luminița EFTENIE, Bucureștiul din scrierile memorialistice și ficționale ale lui Mircea Eliade sub pecetea amintirii-imagine * (The city of Bucharest in the memorialistic and fictional writings of Mircea Eliade, under the seal of memory-image)	338
Gabriela GLĂVAN, Corespondența lui M. Blecher cu prietenii. O relatare a suferinței * (M. Blecher's Correspondence with Friends. A Narrative of Pain).....	351
Emanuela ILIE, Confesiunile Ninei Cassian ca „melodie en dehors” a unei biografii de excepție * (Nina Cassian's late confessions as an “en dehors melody” of an exceptional biography)	360
Maria PAȘCALĂU, Recuperarea memoriei culturale a unei comunități pierdute. Proza lui I. Peltz * (Recovering the Cultural Memory of a Lost Community. I. Peltz's Prose).....	384
Roxana ROGOBETE, Memoria recentă: sfârșitul și începutul istoriei * (Recent memory: the ending and the beginning of history)	400
Dumitru TUCAN, Literatura și recuperarea memoriei pierdute. Despre romanele postmemoriale ale lui Cătălin Mihuleac * (Literature and the Recovery of Lost Memory. About the Postmemorial Novels of Cătălin Mihuleac).....	410
Recenzii * <i>Reviews</i>.....	423
Florina-Maria BĂCILĂ, Despre lecțiile perpetue ale limbii române	424
Ileana Neli EIBEN, De la strategii la procedee traductive într-o nouă apariție editorială	427
Adina-Voichița ROȘU, Mișcarea ascetică din perioada creștinismului timpuriu, din perspectiva antropologiei cognitive	430
Luminița VLEJA, Puentes para la consolidación de la romanística: homenajes al Profesor Coman Lupu.	432

Cuvânt-înainte

Cu tema *Memorie – Uitare*, volumul al IX-lea din *Quaestiones Romanicae* reunește parte dintre cele mai valoroase lucrări prezentate în conferințele plenare sau în secțiunile celei de-a IX-a ediții a Colocviului Internațional „Comunicare și cultură în România europeană” (CICCRE).

Autorii ce semnează în paginile anuarului analizează modul în care memoria individuală și colectivă, instituționalizată ori nu, a contribuit la constituirea unei conștiințe de sine a României și, prin aceasta, la dezvoltarea unor forme perene și polimorfe de civilizație. Tematica este exploatată din perspective multiple – lingvistice, literare, istorice, culturale, artistice –, cercetările acoperind atât analizele de tip sincronice, cât și diacronic. Totodată, sunt urmărite reflexele multiple ale unei relații extrem de dinamice, precum cea dintre memorie și uitare, cu impact în diverse planuri.

În dimensiunea sa identitară, păstrătoare a ideii de latinitate, romanitatea s-a manifestat dintru început ca un proces de sinteză, în care memoriile culturale ale societăților încorporate nu au fost radiate pentru a face loc unor constructe pe teren viran, ci, dimpotrivă, au fost reunite într-o alcătuire unitară, care a îngăduit actualizarea și universalizarea experiențelor civilizaționale locale, arhaice. Uitarea, ca fenomen natural de degradare a memoriei, și „condamnarea la uitare”, ca formă instituționalizată a acesteia, au operat și la nivelul excepționalei sinteze civilizaționale care a fost romanizarea, însă doar selectiv și marginal, cel mai adesea doar personalizat, prin mecanismul cunoscut drept *damnatio memoriae*.

Formulele prin care s-a manifestat și cristalizat memoria României acoperă întregul corpus conceptual al acestui construct civilizațional. Sunt, astfel, recunoscutibile ca arhive vii – ca memorii ale unui organism – limbile și literaturile. În limba latină pot fi identificate numeroase prelevări terminologice și semantice din limbile de substrat, ca grefe care au îmbogățit zestrea genetică a primului idiom ridicat la orizontul globalității. Limbile neolatine sunt, fără excepție, manifestări ale latinei vii în contexte ferm definite de moștenirea prelatină, dar și de istoria neliniară a contactelor comunicaționale ulterioare. Însuși fenomenul de relatinizare a acestor limbi reprezintă un apel la memoria lingvistică și culturală, în vederea unei necesare evoluții spre modernitate. La rândul lor, literaturile din spațiul patrimonial imaterial al României – indiferent dacă avem în vedere literatura latină clasică ori expresiile sale ulterioare, postclasice, medievale, moderne și contemporane facilitate de limbile neolatine – pun în valoare atât diversitatea, cât și unitatea unei memorii civilizaționale unificate, reușind astfel să fie reciproc traductibile până la gradul deplinei solidarizări spirituale. Artele, știința, filosofia, istoria – expresia cea mai vizibilă a memoriei instituționalizate – au, de asemenea, vocația de arhive ale unei cunoașteri și experiențe culturale rezultate din sinteză și perpetuate prin deschidere. Descoperirea, în fiecare dintre aceste registre ale constructului civilizațional, a stratificărilor

memoriale, dar și a jocului de-a uitarea, nu poate fi decât o întreprindere provocatoare a spiritului uman.

Oferind astfel o perspectivă sinoptică asupra unei problematice dense, ce nu încetează să preocupe, aceste aspecte, succint indicate, dar și nenumărate altele se regăsesc în acest nou număr din *Quaestiones Romanicae*: IX. *Memorie – Uitare*.

Editorii

Avant-propos

Consacré au thème *Mémoire – Oubli*, le IXe numéro de la revue *Quaestiones Romanicae* réunit une partie des meilleures contributions issues des conférences plénières et des sessions de communications présentées lors de la IXe édition du Colloque International *Communication et Culture dans la Romania européenne* (CICCRE).

Les auteurs des articles analysent la modalité où la mémoire individuelle et collective, institutionnalisée ou non, a contribué à la prise de conscience de soi-même de la Romania et, grâce à cela, à l'essor de ses formes civilisationnelles, pérennes et polymorphes. La thématique est valorisée de plusieurs points de vue – linguistique, littéraire, historique, culturel, artistique –, et, par voie de conséquence, les recherches sont des analyses autant synchroniques que diachroniques. La relation fort dynamique entre la mémoire et l'oubli, ses réverbérations multiples et son impact dans les domaines divers de la culture sont examinés de près dans les contributions de ce numéro de la revue.

Dans sa dimension identitaire, à savoir porteuse et gardeuse de l'idée de latinité, la romanité s'est dès le début manifestée en tant que processus de synthèse où les mémoires culturelles des sociétés y réunies n'ont pas été effacées pour faire lieu à des structures bâties sur un terrain sauvage, mais, au contraire, ces mémoires ont été rassemblées dans un tout unitaire permettant l'actualisation et l'universalisation des expériences civilisationnelles locales et archaïques. L'oubli, en tant que phénomène naturel de dégradation de la mémoire, et la condamnation à l'oubli, en tant que forme institutionnalisée de celle-ci, ont opéré, d'une façon uniquement sélective et marginale, au niveau de la romanisation aussi – cette synthèse d'exception –, mais ce fut bien individuellement et par l'intermédiaire de ce qu'on appelle *damnatio memoriae*.

La mémoire de la Romania s'est manifestée et cristallisée dans des formules multiples qui couvrent tout le corpus conceptuel de cette structure civilisationnelle. On y décèle, à titre d'exemple, les langues et les littératures, ces archives vivantes, fonctionnant comme des mémoires d'un organisme actif. Nombre d'échantillons terminologiques et sémantiques, repérables dans les langues de substrat, sont identifiables dans le latin ; ceux-ci ont enrichi le bagage génétique de cet idiome, parlé globalement à cette époque-là. Les langues néolatines sont, sans exception, des témoins vivants du latin, manifestés dans des contextes précisément définis autant par l'héritage prélatin que par l'histoire méandreuse des contacts communicatifs ultérieurs. Le phénomène même de relatinisation de ces langues représente un appel nécessaire à la mémoire linguistique et culturelle afin d'évoluer vers la modernité. À leur tour, les littératures issues de l'espace patrimonial immatériel de la Romania – à savoir la littérature latine classique ou bien ses expressions ultérieures : postclassique, médiévale, modernes et contemporaines, toutes facilitées par les langues néolatines –, mettent en valeur, à la fois, la diversité et l'unité de cette

mémoire civilisationnelle unitaire ; grâce à cela, elles arrivent à être mutuellement traductibles jusqu'au point de leur complète solidarisation spirituelle. Les arts, la science, la philosophie, l'histoire – l'expression la plus visible de la mémoire institutionnalisée –, ont, tous, la vocation d'archives où on dépose des connaissances et des expériences culturelles obtenues par synthèse et continuées par ouverture. Découvrir dans tous ces domaines les structures civilisationnelles, les stratifications mémorielles, tout comme les enjeux du jeu de (ne pas) oublier c'est une entreprise sans doute provocatrice de l'esprit humain.

La perspective synoptique de toutes ces problématiques denses qui ne cessent pas d'intéresser les spécialistes, les aspects évoqués et synthétiquement présentés, tout comme nombreux d'autres, se retrouvent dans ce nouveau numéro de la revue *Quaestiones Romanicae* : IX. *Mémoire-Oubli*.

Les éditeurs

Prefazione

Con il tema *Memoria – Oblio*, il IX volume del *Quaestiones Romanicae* raccoglie una parte dei più significativi lavori presentati nelle conferenze plenarie e nelle sezioni della medesima edizione del Convegno Internazionale *Comunicazione e cultura nella Romània europea* (CICCRE).

Gli autori dei contributi raccolti nelle pagine dell'annuario analizzano come la memoria individuale e collettiva, istituzionalizzata o meno, abbia contribuito alla formazione di un'autocoscienza dello spazio romanzo e, mediante essa, allo sviluppo di alcune forme perenni e polimorfe di civiltà. La tematica è illustrata da molteplici prospettive – linguistiche, letterarie, storiche, culturali, artistiche –, le ricerche considerando sia le analisi sincroniche nonché diacroniche. Contemporaneamente sono esaminati anche i molteplici riflessi di un rapporto estremamente dinamico, così come lo è quello fra memoria e oblio, con influsso su vari piani.

La romanità, nella sua dimensione civilizzatrice, si è manifestata fin dall'inizio come un processo di sintesi, in cui le memorie culturali delle società integrate non sono state cancellate per dare spazio a dei concetti nati su terreni sgombri, ma, al contrario, sono stati riuniti in una composizione unitaria, facendo possibile che le esperienze locali e arcaiche della civiltà fossero aggiornate e universalizzate. La dimenticanza, come fenomeno naturale di degrado della memoria, insieme "alla condanna all'oblio", che ne era la sua forma istituzionalizzata, operavano anche a livello dell'eccezionale sintesi delle civiltà rappresentata dalla romanizzazione, ma solo in una maniera selettiva e marginale, spesso anche personale, attraverso un meccanismo noto come *damnatio memoriae*.

Le formule di manifestazione e cristallizzazione della memoria nelle civiltà appartenenti alla Romània europea coprono l'intero corpus concettuale romanzo. Pertanto, le lingue e le letterature di tale spazio sono individuabili come archivi viventi, come memorie di un vero e proprio organismo. In latino si possono identificare numerosi prestiti terminologici e semantici dalle lingue di sostrato, come inserti che hanno arricchito l'eredità genetica del primo idioma. Le lingue neolatine sono, senza eccezione, manifestazioni del latino vivo in contesti saldamente definiti dall'eredità prelatina, ma anche dalla storia non lineare di successivi contatti ed interferenze. Il fenomeno stesso di relatinizzazione rappresenta un richiamo alla memoria linguistica e culturale, per una necessaria evoluzione verso la modernità. A loro volta, le letterature, del patrimonio immateriale della Romània – risalgono tutte alla letteratura latina classica o alle sue espressioni successive, post-classiche, medievali, e, grazie alla trafila dalle lingue neolatine, persino moderne e contemporanee – ed evidenziano tanto la diversità, quanto l'omogeneità di una comune memoria unificatrice, raggiungendo così una vicendevole traducibilità fino ad una completa solidarietà spirituale. Le arti, la scienza, la filosofia, la storia, cioè le espressioni più visibili della memoria istituzionalizzata – si atteggiano a loro volta come veri archivi del sapere e delle esperienze culturali risultate dalla sintesi

interculturale e perpetuate attraverso la costante apertura al nuovo. Il ritrovamento, in ciascuno di questi registri del concetto di civiltà, delle stratificazioni commemorative, ma anche del gioco all'oblio, è solo una sfida dello spirito umano.

Offrendo così una panoramica sinottica su una problematica così ricca, che continua a suscitare l'attenzione degli studiosi, questi aspetti, brevemente indicati, nonché numerosi altri si ritrovano nelle pagine del nuovo numero di *Quaestiones Romanicae*: IX. *Memoria – Oblio*.

Gli editori

Prólogo

Con el tema *Memoria-Olvido*, el IX° volumen de *Quaestiones Romanicae* reúne parte de los trabajos más valiosos presentados en las conferencias plenarias o en las secciones de la novena edición del Coloquio Internacional “Comunicación y cultura en la Romània europea” (CICCRE).

Los autores que firman en las páginas del anuario analizan la forma en que la memoria individual y colectiva, institucionalizada o no, ha contribuido a la constitución de una autoconciencia acerca de la Romània y, a través de ella, al desarrollo de unas formas perennes y polimórficas de civilización. Se ha explorado la temática desde múltiples perspectivas –lingüística, literaria, histórica, cultural, artística-, abarcando la investigación tanto análisis sincrónicos como diacrónicos. Se sondan a la vez los múltiples reflejos de una relación extremadamente dinámica, como la que existe entre la memoria y el olvido, con posibles efectos en varios planos.

En su dimensión identitaria, preservando la idea de latinidad, la romanidad se ha manifestado desde su principio como un proceso de síntesis, en el que las memorias culturales de las sociedades incorporadas no fueron borradas para dar paso a edificaciones en terrenos infecundos, sino, al contrario, se reunieron en un conjunto muy unitario, lo que permitió la actualización de experiencias civilizatorias arcaicas locales. El olvido, como fenómeno natural de degradación de la memoria, y la “condena al olvido”, su forma institucionalizada, operaron también en el nivel de la síntesis civilizatoria excepcional que fue la romanización, pero solo de manera selectiva y marginal, la mayoría de las veces solo de forma personalizada, a través del mecanismo conocido como *damnatio memoriae*.

Las fórmulas según las cuales se manifestó y se cristalizó la memoria de la Romània cubren todo el corpus conceptual de esta construcción civilizatoria. De este modo, resultan reconocibles como archivos vivos, como memorias de un organismo, las lenguas y las literaturas. En latín se pueden identificar numerosas muestras terminológicas y semánticas de las lenguas de sustrato, como injertos que han enriquecido la dote genética del primer idioma erguido en el horizonte de la globalidad. Las lenguas neolatinas son, sin excepción, manifestaciones del latín vivo en contextos fuertemente definidos por la herencia prelatina, pero también por la historia no lineal de contactos comunicativos posteriores.

El propio fenómeno de relatinización de estas lenguas significa una apelación a la memoria lingüística y cultural, con el propósito de una necesaria evolución hacia la modernidad. A su vez, las literaturas del espacio patrimonial inmaterial de la Romània –ya sea que consideremos la literatura latina clásica o sus expresiones posteriores, las posclásica, medieval, moderna y contemporánea, facilitadas por las lenguas neolatinas –enfatan tanto la diversidad como la unidad de una memoria civilizacional unificada, logrando así volverse mutuamente traducibles hasta el grado de plena solidaridad espiritual. Las artes, las ciencias, la filosofía, la historia –la expresión más visible de la memoria institucionalizada- tienen también la vocación

de archivos de un saber y una experiencia culturales resultantes de síntesis y perpetuados por apertura. El descubrimiento, en cada uno de estos registros del constructo civilizatorio, de las estratificaciones de la memoria, pero también del juego del olvido, consigue ser una verdadera empresa provocadora del espíritu humano.

Al ofrecer de esta forma una perspectiva sinóptica sobre un tema denso, que no deja de preocupar, se encuentran en el nuevo número de *Quaestiones Romanicae*. IX: *Memoria-Olvido* estos aspectos, brevemente señalados, y también otros, innumerables.

Los editores

Conferințe în plen

Plenary Session

Martin MAIDEN
(Research Centre
for Romance Linguistics,
Universitatea din Oxford)

Lingvistica istorică romanică și efectele înșelătoare ale unor prejudecăți care favorizează limbile standard. Două exemple din istoria limbii române

Abstract: (Romance historical linguistics and the misleading effects of standard language bias)

Two examples from the history of Romanian. This study examines two examples from the morphological history of the Romance languages whose development has been distorted, not to say misrepresented, because of a kind of methodological prejudice which attributes excessive importance to standard languages, while ignoring dialectal and comparative evidence. Such an approach risks serious misunderstanding of the history not only of the dialects, but of the standard languages themselves. Two phenomena from the history of Romanian will be particularly considered: (i) in the third person plural present indicative of verbs such as *a veni* we find not the expected iotacized form ***viu* from UENIUNT (cf. old Italian *vegnono*, and also first person singular *viu* in old Romanian and *vegno* in old Italian from UENIO), but the non-iotacized form *vin(u)*; (ii) the Latin verb FIERI appears in Romanian in the subjunctive of the verb *a fi*, but not in the present indicative. The first phenomenon has recently been attributed (see Elson 2017; but also Maiden 2020; 2021) to historical contact between Romanian and middle Bulgarian (where a similar pattern of allomorphy existed). Elson assumes that the corresponding *standard* Italian forms are the normal development for ‘eastern’ Romance languages, Romanian being a deviation from that ‘norm’ explicable by Bulgarian influence. Actually, the evidence of other Italo-Romance dialects (and other Romance languages) clearly shows the exact reverse: the ‘deviant’ language is standard Italian, while Romanian is an absolutely ‘normal’ Romance language in that respect. There are therefore no grounds to invoke Bulgarian influence. As for *a fi*, various linguists (Streller 1904, Philippide [2011], Capidan 1932, Rosetti 1986, and others) have assumed—lending excessive importance to the well-known structures of modern standard Romanian—that the forms *fiu, fii, fim, fiți* were *originally* limited to the subjunctive by their very nature. These scholars overlook the dialectal and comparative data (not just from Daco-Romanian, Aromanian, Megleno-Romanian, and Istro-Romanian, but also from Italo-Romance and Sardinian), which show that *fiu, fii, fim, fiți* (and possibly even *fie*) *ar* must have existed in proto-Daco-Romance as forms of the *present indicative*, only later being analogically extended into the subjunctive. In conclusion I will again stress the importance of a truly comparative perspective in historical reconstruction which does not place misleading emphasis on the familiar standard languages.

Keywords: *reconstruction; morphology; standard languages; Romanian; Italian.*

Rezumat: Studiul analizează două exemple din istoria morfologică a limbilor romanice a căror dezvoltare a fost denaturată, ca să nu spunem interpretată greșit din cauza unei prejudecăți metodologice care acordă o importanță excesivă limbilor standard, ignorând dovezile dialectale și comparative. O astfel de abordare poate duce la o înțelegere eronată nu numai a istoriei dialectelor, ci și a istoriei limbilor standard însele. Două fenomene din istoria limbii române vor fi luate în mod special în considerare: (i) la persoana a treia plural la timpul prezent, modul indicativ a unor verbe precum *a veni*, nu găsim forma iotacizată ***viu* pe care am aștepta-o de la UENIUNT (v. italiana veche *vegnono*, precum și persoana întâi singular *viu* în româna veche și *vegno* în italiana veche de la UENIO), ci forma non-iotacizată *vin(u)*; (ii) verbul latin FIERI apare în limba română în forma de conjunctiv a verbului *a*

fi, dar nu la indicativ prezent. Primul fenomen a fost atribuit recent (v. Elson 2017; dar și Maiden 2020; 2021) contactului istoric dintre română și bulgara veche (unde exista un tipar asemănător de alomorfie). Elson presupune că formele corespunzătoare din italiana *standard* reprezintă dezvoltarea normală pentru limbile romane „estice”, limba română fiind o excepție de la „norma” explicabilă prin influența bulgară. De fapt, dovezi din alte dialecte italo-romanice (și alte limbi romanice) arată clar exact contrariul: limba „deviantă” este italiana standard, în vreme ce limba română este o limbă romanică absolut „normală” în această privință. Prin urmare, nu există motive pentru a invoca influența bulgară. În ceea ce privește verbul *a fi*, diverși lingviști (Streller 1904, Philippide [2011], Capidan 1932, Rosetti 1986 și alții) au presupus – acordând importanță structurilor binecunoscute ale românei moderne standard – că formele *fiu, fii, fim, fiți* erau inițial limitate la modul conjunctiv prin însăși natura lor. Acești cercetători însă nu au luat în considerare informațiile dialectale și comparative (nu numai din daco-română, aromână, megleno-română și istro-română, ci și din italo-romanica și sardă), care arată că *fiu, fii, fim, fiți* (posibil chiar și *fie*) trebuie să fi existat în proto-daco-română ca forme ale indicativului prezent, fiind abia ulterior extinse în mod analogic la modul conjunctiv. În concluzie, voi sublinia din nou importanța perspectivei cu adevărat comparative în reconstituirea istorică, ce nu evidențiază în mod eronat familiarele limbi standard.

Cuvinte-cheie: *reconstrucția; morfologia; limbile standard; limba română; limba italiană.*

Introducere

Vom discuta două cazuri care ilustrează morfologia istorică a limbilor romanice (în particular a limbii române), a căror evoluție a fost interpretată eronat din cauza unei prejudecăți metodologice. Această prejudecată se manifestă ca o tendință în reconstrucția lingvistică de a acorda o importanță exagerată limbilor standard, fără a se lua în considerare dovezile dialectale și comparative. Vom avea în vedere în mod special două întrebări ce privesc lingvistica istorică românească:

1) Care este istoria formelor *fiu fii fie fim fiți fie* din paradigma verbului românesc *a fi* și de ce se limitează formele în *fi-* la conjunctivul prezent (și la infinitiv, și la gerunziu)?

2) De ce la persoana a III-a plural a indicativului prezent în clasa verbelor de tipul *a veni*, sau *a auzi* nu găsim niciodată în româna veche formele iotacizate așteptate ***viu* de la UENIUNT, sau ***auz(u)* de la AUDIUNT, ci numai formele neiotacizate *vin(u)*, *aud(u)*?

Verbul FIERI în limba latină (originea lui *a fi*):

1. însemna ‘a deveni’, ‘a se face’, ‘a se întâmpla’;
2. însemna și ‘a fi făcut’. Forma pasivă imperfectivă de la FACERE nu era ***facitur*, ci FIT, nu ***faciebatur*, ci FIEBAT.

Soarta verbului FIERI în limbile romanice

Verbul se păstrează în dialectele italo-romanice nordice, fiind atestat în epoca medievală ca verb auxiliar în construcții pasive, dar păstrează și sensul de ‘a deveni’.

Spre exemplificare, am putea lua textul *Volgarizzamento in antico milanese dell'Elucidario* ce datează din secolul al XIV-lea: *Doncha nuy **fimo** crucificadi con Criste al mondo [...]; e in lo batessimo **fimo** sepelidi con Criste e imperzò nuy **fimo** somerzuy trea fiada soto l'aqua per significare li tri di de la morte de Criste; per la vivanda del So corpo nuy **fimo** una medexima cossa con Criste.*

Prezentul verbului supraviețuiește în dialectul toscan, fiind atestat în epoca medievală ca formă a lui *essere*, deși are sens de viitor ('va fi' ...): *et ad honore di messer la Podestà del Comune di Pisa, et di messer lo Capitano et de li signori Ansiani del populo di Pisa, che ora sono et **finno** per li tempi.*

Verbul se conservă în limba dalmată din secolul al XIX-lea ca formă de viitor (*fero*: Tekavčić 1977, 71-89) și în limba sardă (Wolf 2014, 19-32), însă limba romanică modernă în care FIERI se păstrează cel mai bine este româna, unde acesta face parte din paradigma verbului *a fi*.

	INF		<i>fî</i>			
	GER		<i>fîind</i>			
	PST.PTCP		<i>fost</i>			
	PRS	IMP	SBJV	IPF	PRT	PLPF
1SG	<i>sunt</i>		<i>fîu</i>	<i>eram</i>	<i>fusei</i>	<i>fusesem</i>
2SG	<i>ești</i>	<i>fîi</i>	<i>fîi</i>	<i>erai</i>	<i>fuseși</i>	<i>fuseseseși</i>
3SG	<i>este, e</i>		<i>fîe</i>	<i>era</i>	<i>fuse</i>	<i>fusesese</i>
1PL	<i>suntem</i>		<i>fîm</i>	<i>eram</i>	<i>fuserăm</i>	<i>fuseserăm</i>
2PL	<i>sunteți</i>	<i>fîți</i>	<i>fîți</i>	<i>erați</i>	<i>fuserăți</i>	<i>fuseserăți</i>
3PL	<i>sunt</i>		<i>fîe</i>	<i>erau</i>	<i>fuseră</i>	<i>fuseseră</i>

Soarta verbului FIERI în româna modernă

În limba română modernă, FIERI a pierdut sensurile pe care le avea în limba latină ('a deveni', 'a se face', 'a se întâmpla'), dar FIERI continuă ca formă supletivă a verbului *a fi*, iar celelalte forme ale lui *a fi* continuă verbul latinesc ESSE.

Istoria lui FIERI în limba română a primit foarte puțină atenție. Nu au fost oferite până acum răspunsurile la următoarele două întrebări:

- 1) Cum a căpătat FIERI sensul 'a fi'?
- 2) Care este originea distribuției paradigmatiche actuale a lui FIERI?

Istoricii limbii române¹ tind să presupună că:

¹ Densusianu, Ovid. 1938. *Histoire de la langue roumaine II : Le seizième siècle*. Paris : Librairie Ernest Leroux.

Coteanu, Ion. (ed.). 1969. *Istoria limbii române*, II. București : Editura Academiei. Zamfir, D.-M. 2005–7. *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea-al XVII-lea)*, vol. 1–2. București : Editura Academiei Române. Sala, Marius., Ionescu Ruxăndoiu, L. 2018. *Istoria limbii române I*. București: Univers Enciclopedic Gold.

- Situația din limba modernă este moștenită în întregime și, în plus, a rămas neschimbată din protoromână.
- Această situație este comună tuturor dialectelor dacoromanice (= dacoromână, aromână, meglenoromână și istroromână).

Locul lui FIERI în paradigma verbului *a fi* în dialectele dacoromanice sud-dunărene: istroromâna, meglenoromâna, aromâna

La fel ca în (daco)română, FIERI apare la conjunctiv, imperativ, (eventual) infinitiv și gerunziu, dar distribuția paradigmatică a lui FIERI este totuși diferită față de aceea din (daco)româna standard. Iată cum se prezintă situația din istroromână (cf. Pușcariu 1926):

	INF PST.PTCP	fi fost, fi'jeit			
	PRS	IMP	SBJV	IPF	FUT
1SG	səm		'fiju	fi'jejam	fu'ser
2SG	'əsti	fi	fi	fi'jejai	fu'seri
3SG	əi, 'fije?		'fije	fi'jeja	fu'sere
1PL	sno	fi'jen	fi'jen, fim	fi'jejan	fu'serno
2PL	ste, fi'jets?	fi'jets	fi'jets, fits	fi'jejats	fu'serets
3PL	əs, 'fiju?		'fiju	fi'jeja	fu'seru

Aceasta este situația din meglenoromână (cf. Capidan 1925), unde *[fi] > [i].

	INF PST.PTCP	'iri fost			
	PRS	IMP	SBJV	IPF	PRT
1SG	sam		səm, iu	ram	fui
2SG	jeʃ	'iri	jeʃ, ii	rai	fuf
3SG	əi		'ijə	ra	fu
1PL	im		im	ram	fum
2PL	its	'irets	its	rats	futs
3PL	sa		'ijə	rau	'furə

În aromână (cf. Capidan 1932)¹ situația se prezintă astfel:

¹ Pentru dialectul aromân a se vedea și studiile: Saramandu, N. 2007. *Aromâna vorbită în Dobrogea: texte dialectale: glosar*. București: Editura Academiei Române, p. 444; Nevaci, M. 2011. *Graiul aromânilor fărșeroși din Dobrogea*. București: Editura Universitară, p. 160.

	INF		('h'ire/ 'h'ari) ¹			
	GER		'h'inda			
	PST.PTCP		'futə			
	PRS.IND	IMP	SBJV	IPF	PRT	COND
1SG	'esku (h'iu)		h'iu ('esku)	'ɛaram	fui	'furim ²
2SG	eʃtʰ (h'ii)	h'ii	h'ii	'ɛaraɪ	fuiʃ	furʲ
3SG	'ɛaste		'h'ie, 'h'ibə	'ɛara	fu	'fure
1PL	h'im		h'im	ɛa'ram	fum	'furim
2PL	h'itsʲ	h'itsʲ	h'itsʲ	ɛa'ratsʲ	fut	'furit
3PL	sən/sun		'h'ie, 'h'ibə	'ɛara	'furo	'fure

Deci în toate dialectele dacoromane, FIERI se păstrează la conjunctiv, imperativ, infinitiv și gerunziu, după cum se observă din paradigmele detaliate mai sus.

FIERI la prezentul indicativ

În meglenoromână și în aromână, inclusiv formele de la prima și de la a doua persoană plural ale prezentului indicativ prezintă FIERI. În unele graiuri aromâne, la acestea se adaugă formele de la prima și de la doua persoană *singular* ale prezentului indicativ, care prezintă tot FIERI.

FIERI la prezentul indicativ și în istroromână?

Vă supun atenției următoarele exemple din istroromână:

- 1) *Țela istu cărle fije în voz hité firu* 'Același care este în căruță aruncă fânul'.
- 2) *Fije răce* 'Este rece'³.
- 3) *Io voį ie zis-au se reș samo ști juve vo fiiți* 'Vreau, zise el, numai dacă aș ști unde sunteți'(Popovici 1909, 14).

În plus, într-o anchetă preliminară (efectuată în noiembrie 2020) am constatat că 3 din 4 subiecți din Șușnjevica acceptă 'fije' rufe cu sensul de 'este rece'. Datele comparative par nu numai să confirme că FIERI se păstrează la infinitiv, gerunziu, conjunctiv și imperativ, *ci și să indice existența acestuia în paradigma prezentului indicativ*. Lingviștii⁴ însă au tendința de a presupune că situația din româna modernă

¹ The infinitive is recessive in Aromanian, usually surviving only as a verbal noun: for the particular status of the forms given here, and other remnants of FIERI in the infinitive. Cf. Capidan 1932, p. 487- 488.

² In the dialect of Siracu, there are also conditional forms derived from FIERI. Capidan 1932, p. 487.

³ Ambele exemple sunt analizate și preluate din Neiescu 2015. *Dicționarul dialectului istroromân*, vol. 2. București: Editura Academiei Române. s.v., fi.

⁴ Vezi, de pildă: Capidan, T. 1925. *Meglenoromâni. Istoria și graiul lor*. București: Cultura Națională, p. 173. Capidan, T. 1932. *Dialectul aromân*. București: Imprimeria Națională, p. 488. Steller, F. 1904. 'Das Hilfsverbum im Rumänischen', p. 5, l. *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache* 9:1-74. Rosetti, A. 1986. *Istoria limbii române, I: De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, p. 148.

este cea normală, reprezentativă, și că formele aflate la prezentul indicativ din dialectele de peste Dunăre au fost introduse analogic de la conjunctiv.

Istoria « internă » a morfologiei verbului *a fi* în limba română

Istoria « internă » a morfologiei verbului *a fi* în limba română susține, la rândul ei, ipoteza prezenței acestuia în paradigma prezentului indicativ în protoromână. Lingviști¹ ca Philippide, Capidan, Bourciez, Rothe sau Rosetti, dar și mulți alții au susținut insistent că *fiu fii fim fiți* se explică direct din subjonctivul latinesc FIAM FIAS FIAMUS FIATIS, însă formele *fiu fii fim fiți* nu pot să provină din punct de vedere fonetic/fonologic din subjonctivul FIAM FIAS FIAMUS FIATIS. În schimb, ele sunt rezultatele regulate, normale, așteptate din punct de vedere fonetic/fonologic ale formelor FIO FIS FIMUS FITIS.

În plus, înlocuirea formelor de conjunctiv cu acelea de indicativ este absolut sistematică în istoria limbii române la persoanele întâi și a II-a, la toate verbele. Nu se păstrează formele latinești de subjonctiv prezent DORMIAM DORMIAS DORMIAMUS DORMIATIS, acestea fiind înlocuite în mod sistematic cu forme de indicativ prezent DORMIO DORMIS DORMIMUS DORMITIS > (*să*) *dorm* (*să*) *dormi* (*să*) *dormim* (*să*) *dormiți*.

Atât situația din româna modernă, cât și cea din celelalte dialecte dacoromane sud-dunărene dovedesc foarte clar că în protoromână FIERI se conserva inclusiv la prezentul indicativ. Singura diferență dintre (daco)română și dialectele sud-dunărene este că româna nu mai prezintă reflexe ale lui FIERI la prezentul indicativ. Această concluzie este susținută de o dovadă suplimentară: alte limbi romanice au păstrat seria latinească de prezent indicativ: FIO FIS FIT FIMUS FITIS FIUNT.

Istoria « internă » a configurației semantice a verbului *a fi* în limba română

Am văzut că în dialectele italiene de epocă medievală FIERI încă mai păstra sensul ‘a deveni’. Cel mai probabil, acest sens a existat și în protoromână. Așa am putea explica mai bine specializarea lui FIERI ca formă de conjunctiv și de infinitiv, dacă ținem cont de asemărilor semantice dintre aceste două verbe în contextele *irrealis* (cf. Lombard 1955):

este rece	≠	devine rece
vreau să fie rece	≅	vreau să devină rece
pentru a fi rece	≅	pentru a deveni rece
va fi rece	≅	va deveni rece

¹ Philippide, A. 2011. *Istoria limbii române*. Iași: Polirom, p.479. Capidan, T. 1925. *Meglenoromânii. Istoria și graiul lor*. București: Cultura Națională, p. 173. Bourciez 1923. *Éléments de linguistique romane*. Paris: Klincksieck, p.541. Rothe, W. 1957. *Einführung in die historische Laut- und Formenlehre des Rumänischen*. Halle: Niemeyer, p. 117. Rosetti, A. 1986. *Istoria limbii române, I: De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, p. 148.

Tocmai în contextele *irrealis*, precum conjunctivul și, în multe cazuri, și infinitivul, diferența dintre noțiunile de ‘a fi’ și de ‘a deveni’ tinde să se estompeze, deschizând calea la înlocuire a verbului ESSE cu forme ale verbului FIERI ‘a deveni’.

Dovezile comparative (atât externe, cât și interne) indică foarte clar că FIERI a existat la prezentul indicativ în protoromână. Numeroși cercetători au presupus, acordând o importanță exagerată structurilor bine cunoscute ale limbii române moderne standard, că formele FIU FII FIM FIȚI ar fi fost la origine și prin natura lor forme de conjunctiv. Acești lingviști nu iau în seamă (dacă nu cumva chiar omit cu bună știință) dovezile dialectale și comparative care, dimpotrivă, arată că formele FIU FII FIM FIȚI ar fi trebuit să existe în protoromână mai întâi la indicativ prezent, urmând să fie introduse ulterior, prin analogie, la conjunctiv.¹

Persoana a III-a plural prezent în limba română

Iotacizarea la persoana a treia plural în limba italiană (veche), dar nu și în limba română (veche)

	lat.	it. v.	palatalizat?	rom. v.	palatalizat?
1SG.PRZ.IND	UENIO	<i>vegno</i>	da	<i>viu</i>	da
3SG.PRZ.IND	UENIT	<i>viene</i>	nu	<i>vine</i>	nu
3PL.PRZ.IND	UENIUNT	<i>vegnono</i>	da	<i>vin</i>	nu
3SG.PRZ.SBJV	UENIAT	<i>vegna</i>	da	<i>vie</i>	da

	lat.	it. v.	palatalizat?	rom. v.	palatalizat?
1SG.PRZ.IND	SALIO	<i>saglio</i>	da	<i>saiu</i>	da
3SG.PRZ.IND	SALIT	<i>sale</i>	nu	<i>sare</i>	nu
3PL.PRZ.IND	SALIUNT	<i>sagliono</i>	da	<i>sar</i>	da
3SG.PRZ.SBJV	SALIAT	<i>saglia</i>	da	<i>saie</i>	da

În limba italiană (veche), prezența unei forme iotacizate la persoana întâi singular presupune prezența iotacizării și la persoana a treia plural (și la subjonctiv). În limba română, forma iotacizată corespunzătoare se limitează la persoana întâi singular (și la conjunctiv în cele mai multe cazuri).

¹ Pentru o analiză mai detaliată a istoriei verbului *a fi* în română, vezi studiul lui Maiden, M. 2022. ‘Latin FIERI and the Romance verb ‘to be’. Thoughts on the problem of “standard language bias” in historical reconstruction’, *Zeitschrift für romanische Philologie* 138, 2.

⊕

		it. v.	palatalizat?	rom. v.	palatalizat?
1SG.PRZ.IND	*'vɔljo	<i>voglio</i>	da	<i>voiu</i>	da
3SG.PRZ.IND	*'vɔle	<i>vuole</i>	nu		
3PL.PRZ.IND	*'vɔlon	<i>vogliono</i>	da	<i>vor</i>	nu
3SG.PRZ.SBJV	*'vɔlja	<i>voglia</i>	da		

	lat.	it. v.	palatalizat?	rom. v.	palatalizat?
1SG.PRZ.IND	UIDEO	<i>veggio</i>	da	<i>văz</i>	da
3SG.PRZ.IND	UIDET	<i>vede</i>	nu	<i>vede</i>	nu
3PL.PRZ.IND	UIDENT	<i>veggiono</i>	da	<i>văd</i>	nu
3SG.PRZ.SBJV	UIDEAT	<i>veggia</i>	da	<i>vază</i>	da

Explicația propusă de Mark Elson (2017): absența iotacizării la persoana a treia plural este o trăsătură specifică limbii române

Absența iotacizării la persoana a treia plural ar fi o trăsătură specifică limbii române. Româna ar reprezenta o abatere de la situația normală, istoric previzibilă, a limbilor romanice estice. Evoluția normală ar fi reprezentată, după părerea lui Mark Elson, de *limba standard italiană*: ‘the Romanian distribution [is a] deviation from the expected distribution, attested in Italian’ (Elson 2017, 869).

Dacă am admite că lipsa iotacizării este o trăsătură distinctivă a limbii române, atunci explicația acestui fenomen ar trebui căutată într-un factor istoric specific evoluției acesteia, și anume contactul cu așa-zisa « bulgară medievală ». Modelul « mediobulgar » al alternanței românești, așa cum a fost el propus de Elson (2017, 879) este următorul:

	mediobulgara	româna veche
1s	<i>viž^d-a</i> (< * <i>vid-y-ɔ</i> < * <i>vid-i-ɔ</i>) 'väd'	<i>vă(d)zu</i>
2s	<i>vidiš</i>	<i>vezi</i>
3s	<i>vidi</i>	<i>veade</i>
1p	<i>vidim</i>	<i>vedem</i>
2p	<i>vidite</i>	<i>vedeți</i>
3p	<i>videt</i>	<i>vădu</i>

După părerea lui Mark Elson, limba română s-ar trage dintr-o ramură numită 'Proto-East-Romance' a limbilor romanice, aceasta fiind 'the form of Romance recoverable through comparative reconstruction limited to Italian and Romanian' (2017, 846n5). Însă dacă ne propunem să facem « comparative reconstruction », avem datoria de a lua în considerare întreaga gamă a limbilor și a dialectelor care aparțin grupului lingvistic respectiv. Este cu totul lipsit de temei științific să ne limităm la un

singur eșantion din vasta gamă a limbilor romanice « estice », în acest caz, luându-se în calcul numai « limba italiană ».

Italiana este doar una dintre sutele de varietăți lingvistice italo-romanice. Privilegiind în analiză această varietate, ne supunem inevitabil riscului de a transforma un fenomen specific acestei limbi într-o caracteristică generală a așa-ziselor limbi romanice « estice ». Eroarea comisă de Elson este aceea de a considera *limba italiană standard* drept un fel de « etalon » sau « unitate reprezentativă » pentru evoluția *unei întregi ramuri* a limbilor romanice estice, printre care se numără și româna. Însă româna ar fi fost expusă influenței mediobulgare în privința morfologiei persoanei a III-a prezent.

Nepalatalizarea lui UENIUNT și palatalizarea lui UENIO în unele dialecte italiene sudice¹

	1 SG.PRZ	3 PL.PRS
Scanno, Abruzzo	'vjɛŋə	'vjɛ:nənə
Trevico, Campania	vɛŋk	'vjennə
Vernole, Puglia	'ɛnu	'ɛ:nunə
S.ChiricoRaparo, Basilicata	'vɛŋgu	'vjɛ:ninu
Mistretta, Sicilia	vi'ɛnu	vi'e:nu

Alte exemple ale nepalatalizării la persoana a treia plural în dialectele italiene sudice:

	1 SG.PRZ	3 PL.PRZ
Carovigno (729)	'fattsu	'fakunu
Vernole (739)	'fattsu	'fakunə
	1 SG.PRZ	3 PL.PRZ
Ruvo (718)	'satʃə 'ʃtiu'	'sapənə
Carovigno (729)	'satʃu	'sapunu
Vernole (739)	'satʃu	'sapunə
	1 SG.PRZ	3 PL.PRZ
Serracapriola, Puglia	'vajə	'vedənə
Trevico, Campania	vɛχ	'virənə
Avetrana, Puglia	'ɛʃu	'ɛtinu
Acri, Calabria	'viʃu	'viðuði
Catenanuova, Sicilia	'viʃu	'viðinu

¹ Vezi hărțile digitalizate din AIS: Jaberg, K. & Jud, J. (1928-1940). *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*. Zofingen: Ringier.

	1SG.PRZ	3PL.PRZ
Ruvo, Puglia	'vwɔjjə	'vwɔlənə
Vernole, Puglia	'ɔlu	'ɔ:lune
Catenanuova, Sicily	'vwojju	'vwolinu

Din aceste exemple paradigmatică se observă lesne că neiotacizarea consoanelor la persoana a treia plural nu este specifică românei, ci constituie evoluția normală în aproape toate limbile romanice. Întrucât româna se comportă ca orice altă limbă romanică în această privință, ideea unei influențe slave este neîntemeiată. Dialectele din Italia centrală (Toscana, Lazio, Umbria, Marche) și, prin urmare, *limba națională italiană* reprezintă singura excepție. Așadar nu limba română, ci limba italiană este excepția. Româna se aliniază, din acest punct de vedere, cu majoritatea limbilor romanice. Eroarea comisă de Mark Elson este una elementară¹ și se datorează tendinței de a confunda limba standard italiană cu dialectele italo-romanice în întregime.²

Concluzie

În lingvistica istorică trebuie evitate prejudecăți care favorizează limbile standard. O abordare tributară acestor prejudecăți poate să aducă prejudicii nu numai înțelegerii corecte a evoluției istorice a « dialectelor », ci chiar a limbilor standard.

Referințe bibliografice

- AIS: Jaberg, K. & Jud, J. (1928-1940). *Sprach- und Sachatlas Italiens und der Südschweiz*. Zofingen: Ringier.
- Bourciez, Édouard. 1923. *Éléments de linguistique romane*. Paris : Klincksieck.
- Capidan, Theodor. 1925. *Meglenoromâni. Istoria și graiul lor*. București: Cultura Națională.
- Capidan, Theodor. 1932. *Aromânii: dialectul aromân*. București: Imprimeria Națională.
- Coteanu, Ion. (ed.). 1969. *Istoria limbii române*, II. București: Editura Academiei.
- Densusianu, Ovid. 1938. *Histoire de la langue roumaine II : Le seizième siècle*. Paris : Librairie Ernest Leroux.
- Maiden, Martin. 2020. *Cât de "slavă" este morfologia flexionară a limbii române?*, in „Studii și cercetări lingvistice”, LXXI/2020, nr. 1, p. 24-34.
- Maiden, Martin. 2021. *Establishing contact: Slavonic influence on Romanian morphology?*, in „Journal of Language Contact”, September 2021, p. 24-52.
- Maiden, Martin. 2022. *Latin FIERI and the Romance verb 'to be. Thoughts on the problem of "standard language bias" in historical reconstruction*, in „Zeitschrift für romanische Philologie” 138/2022 (apare în ianuarie 2022).
- Neiescu, Petru. 2015. *Dicționarul dialectului istroromân*, vol. 2. București: Editura Academiei Române.
- Nevaci, Manuela. 2011. *Graiul aromânilor fărșeroți din Dobrogea*. București: Editura Universitară.

¹ Argumentul falacios *pars pro toto* constă în a presupune că, dacă o trăsătură poate fi atribuită unei părți, atunci ea poate fi atribuită și întregului.

² Pentru o discuție mai detaliată a originii formelor de persoana a treia plural în română și în dialectele italiene, vezi studiul lui Maiden, M. 2020. ‘Cât de "slavă" este morfologia flexionară a limbii române?’, *Studii și cercetări lingvistice*, 71, 23-34 și (2021) ‘Establishing contact: Slavonic influence on Romanian morphology?’, *Journal of Language Contact*, 14, 24-52.

- Philippide, Alexandru. 2011. *Istoria limbii române*. Iași: Polirom.
- Popovici, Josif. 1909. *Dialectele române din Istria: texte și glosar*. Halle.
- Pușcariu, Sextil. 1926. *Studii istroromâne*. București: Cultura Națională.
- Rosetti, Alexandru. 1986. *Istoria limbii române, I: De la origini până la începutul secolului al XVII-lea*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Rothe, Wolfgang. 1957. *Einführung in die historische Laut- und Formenlehre des Rumänischen*. Halle : Niemeyer.
- Sala, Marius. Ionescu Ruxăndoiu, Liliana. 2018. *Istoria limbii române I*. București: Univers Enciclopedic Gold.
- Saramandu, Nicolae. 2007. *Aromâna vorbită în Dobrogea: texte dialectale: glosar*. București: Editura Academiei Române.
- Streller, Friedrich. 1904. *Das Hilfsverbum im Rumänischen*, in „Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache” 9.
- Tekavčić, Pavao. 1977. *Sulla forma verbale vegliota féro e sull'origine del futuro veglioto*, in „Incontri linguistici” 3 / 1 / 1977, p. 71-89.
- Wolf, Heinz Jürgen. 2014. *Le prétérit sarde de éssere : fit - fut (3), fimus - fumus (4) etc.*, in «Revue de linguistique romane», 78 (309)/ 2014, p. 19-32.
- Zamfir, Dana-Mihaela. 2005-2007. *Morfologia verbului în dacoromâna veche (secolele al XVI-lea-al XVII-lea)*, vol. 1-2. București : Editura Academiei Române.

Oana SĂLIȘTEANU
(Universitățile de Bucarest)

**Alcune note su un *continuum*
paremiologico e fraseologico
romanzo**

Abstract: (Notes on a Romance Paremiological and Phraseological Continuum) The frequent comparison between Italian proverbs and set phrases and their correlated units in other national neo-Latin languages (Portuguese, Spanish, French and Romanian) can only evince the existence of a paremiological and phraseological Romance *continuum*, about whose axes of variation we would like to make some short remarks. Unfortunately, as traditional communities have almost disappeared all over the world, the paremiological treasure of each language is in constant decline. The first part of the paper considers the main formal and semantic structures shared by proverbs and idioms in all five languages which allow us to speak about a Pan-Romance *continuum*, with some possible “holes” in the Romance proverbs net. One may notice that the *realia* of Mediterranean lands are certainly very different from those reflected in the isolated Romanian language, and consequently, due to the shared social, Catholic, and geographical context, the proverbs of Western Romania are much more compact and similar, as they have been constantly strengthened by centuries of cultural and linguistic bonds. As far as their clear or obscure messages are concerned, the range spreads from a perfect semantic and formal match (as in *pro memoria* proverbs) up to a very high level of idiomaticity and therefore of untranslatability. There are at least two major categories of causes which brought to perfect similarity in all Romance languages: borrowed elements and internal evolution (due to the Latin heritage, due to the text of the Holy Scriptures or due to a plausible parallel development). The last part of the paper will point out the elements that do not overlap in this contrastive analysis (equivalent set phrases based on divergent types of metaphors, or diachronically, diatopically, diastratically and diaphasically marked proverbs and sayings of Romania).

Keywords: *Romance proverbs and idioms, pan-Romance spreading, transparent and unintelligible message, diachronic, diatopic, diastratic and diaphasic differences.*

Riassunto: Il frequente confronto dei proverbi e dei modi di dire italiani con quelli delle altre lingue neolatine nazionali (portoghese, spagnolo, francese, rumeno) non può che accertare l'esistenza di un *continuum* paremiologico e fraseologico romanzo, i cui assi di variazione faranno l'oggetto del nostro intervento. Purtroppo la quasi scomparsa delle comunità tradizionali ha ridotto il tesoro paremiologico di ciascuna lingua a un numero chiuso, in costante calo, senza nessuna chance di rifacimento o di recupero naturale del loro uso o della loro iniziale trasparenza. La prima parte del lavoro prende in considerazione gli elementi formali e semantici accomunanti che giustificano la tesi di una panromanità paremiologica e fraseologica. Ma sono ben diversi i *realia* delle terre mediterranee rispetto a quelli dell'isolato spazio rumeno e di conseguenza, grazie al contesto sociale, cattolico e geografico, i proverbi della Romania occidentale si presentano molto più compatti perché costantemente rinsaldati a vicenda tramite i secolari scambi culturali e linguistici. Si parlerà anche dei proverbi panromanzi, ad eccezione di una lingua. Quanto alla funzione referenziale e poetica di un detto, anche qui il *continuum* si svolge tra il polo della perfetta trasparenza, come nei proverbi pro memoria) e quello della totale opacità del messaggio e quindi intraducibilità. Due sarebbero le cause maggiori che hanno portato alla perfetta sovrapposizione dei detti neolatini: quelle di natura interna (dovute all'eredità latina, al modello delle Sacre Scritture o ad una plausibile evoluzione parallela) e quelle dovute al fenomeno del prestito e del calco linguistico. L'ultima parte dell'analisi contrastiva parlerà invece delle dissimilitudini che contraddistinguono le varie tradizioni linguistiche nell'ambito della Romania per quello che riguarda il tasso di idiomaticità e gli elementi di marcatura diacronica, diatopica, diastratica e diafasica.

Parole chiave: *proverbi e modi di dire romanzi, continuum panromanzo, marcatezza diacronica, diatopica, diastratica e diafasica.*

Il frequente confronto dei proverbi e dei modi di dire italiani con quelli delle altre lingue neolatine nazionali (portoghese, spagnolo, francese, rumeno) non può che accertare l'esistenza di un *continuum* paremiologico e fraseologico romanzo, i cui assi di variazione faranno l'oggetto del presente lavoro¹.

Tra i più importanti fattori in grado di accomunare le sentenze e i fraseologismi sorti in questo vasto spazio, non si potrebbero ignorare le similitudini tra le vicende linguistiche in diacronia, la struttura formale dei detti romanzi, il facile passaggio dai proverbi ai modi di dire e viceversa, il messaggio identico o simile, la convivenza di messaggi contraddittori che trattano dello stesso argomento, o le giocose repliche ulteriori delle paremie di larga diffusione. La prima parte del presente intervento proverà a illustrare con ricchi esempi tali fenomeni.

Le peculiarità che rendono invece differenti le tradizioni popolari nelle varie regioni linguistiche della Romània verranno analizzate nella seconda parte del lavoro. Essi sono riconducibili principalmente a due aspetti: il carattere prettamente idiomatico dei proverbi e dei fraseologismi di una lingua, ciò che li rende difficilmente equiparabili, nonché le svariatissime marcatezze possibili sugli assi di variazione diacronica, diatopica, diastratica e diafasica. In più, gli studi paremiografici di ogni singolo idioma neolatino non sono paragonabili come peso e tradizione: ad esempio le raccolte di proverbi e motti in Italia e in Spagna risalgono all'inizio del Settecento, mentre per il rumeno la più antica, fatta dall'ingegnere Iuliu Zanne, è del 1895. A loro volta i *corpora* di tali dizionari specializzati sono del tutto disuguali dal punto di vista del numero di lemmi selezionati e di varianti suggerite, della presenza o assenza di spiegazioni, del criterio utilizzato nel loro ordinare (alfabetico o tematico) ecc.

I. Similitudini nel dominio paremiologico e fraseologico romanzo

I. 1. I proverbi e i modi di dire oggi

Si tratta di generi linguistici antichissimi, tipici dell'oralità, di cui alcuni addirittura precedono la scrittura. Purtroppo la quasi scomparsa delle comunità tradizionali ha ridotto il tesoro paremiologico romanzo ad un numero in perpetuo calo.

---

¹ La presente ricerca non si propone una chiarificazione intorno al lungo dibattito sulla ricchissima terminologia proposta dai vari studiosi per il fenomeno paremiologico e fraseologico. Tuttavia stimiamo importanti ed utili i termini proposti da Renzo Tosi e Julia Sevilla Muñoz nella classificazione dei proverbi (*frase proverbiale, locuzione proverbiale, paremia, aforisma, dialogismo, motto, sentenza* ecc.). Per ragioni soprattutto stilistiche, ricorremo inoltre anche a termini affini come *unità fraseologica, fraseologismo, detto, frase fatta, locuzione, espressione idiomatica* ecc. come possibili sinonimi contestuali per il più frequente termine *modi di dire*.

Si assiste ad una perdita spettacolare come quantità, ma anche come comprensibilità per i lettori d'oggi, senza nessuna *chance* di rifacimento o di recupero naturale del loro uso o della loro iniziale trasparenza. Molti proverbi sono ormai pezzi da museo, conservati tra le raccolte plurisecolari grazie all'amore di filologi ed antropologi. Un semplice esperimento con gli studenti filologi madrelingua ha rilevato che su una pagina di dizionario di proverbi rumeni, solo 8 sui 32 proverbi sono da loro comprensibili, e di questi non più della metà sono anche in uso. Inoltre, sempre più autori italiani di raccolte recenti sentono la necessità di fornire spiegazioni circa il loro significato e di connetterli alle loro vicende etimologiche ormai non più trasparenti. Infatti, tranne qualche rivisitazione gergale, per le giovani generazioni l'universo dei proverbi sta diventando uno spazio quasi sconosciuto.

I modi di dire invece (eccettuando il nucleo molto idiomatico di ogni lingua) rappresentano oggi una categoria molto più dinamica e aperta alla trasmissione interlinguistica.

In quello che segue riprenderemo in una rapida rassegna alcune idee espresse in occasione in precedenti interventi, prima sulle caratteristiche condivise da tutto il campo romanzo, e poi su quelle che individuano mirabilmente ogni singola lingua in questa corallità romana.

I. 2. Strutture formali dei proverbi; frontiere labili tra proverbi e modi di dire

Un elemento comune ai proverbi romani risiede nel fatto che possono assumere strutture formali tra le più diverse: da quelle oltremodo sintetiche, con ellissi del verbo (it. *fratelli flagelli* [Lapucci DPI, 609]), alle frasi minimali (port. *o silêncio é de ouro* [AM, 205]), alle diffusissime strutture binarie (sp. *dime con quién andas, y te diré quién eres* [REF]), alle strutture ternarie (fr. *tout passe, tout casse, tout lasse* [Gorunescu, 242]), ai piccoli discorsi complessi, atti ad esplicitare l'asserzione d'attacco (*i preti sono mercanti: vendono Iddio con tutti i santi* [Lapucci 1255]), fino ai costrutti enumerativi molto elaborati formalmente (it. *quattro G vuole il formaggio: grande, grosso, grave e gratis dato* [MiniDP, 493]).

Succede spesso che una stessa idea, specie se antica e di ampia diffusione, si ritrovi espressa come proverbio, ma ugualmente anche sotto la forma più duttile e abbreviata di un'unità fraseologica. O viceversa, un noto modo di dire riformulato come proverbio. Le raccolte confermano una possibile osmosi biunivoca tra le due categorie, tra le quali non ci sono mai delimitazioni rigide. Tali reinterpretazioni formali non rispecchiano soltanto le varianti popolari che coesistono liberamente, ma dipendono in gran parte anche dalla visione del paremiologo o del fraseologo. Eccone alcune prove: *bisogna battere il ferro finché è caldo* [DPI, 57] vs. *battere il ferro finche è caldo* [Craici, 62]; *mettere il carro innanzi ai buoi* [Pittàno, 194] vs. *non bisogna mettere il carro innanzi ai buoi* [Lapucci DPI, 270]; rum. *nu poate omul să șadă cu fundul în două luntri* [PZR, 155] vs. *a umbla / a fi cu fundul în două luntri* [Dex].

I.3. Messaggi equivalenti delle paremie e delle locuzioni romanze

Per quanto riguarda la possibilità di equiparare un proverbio o una espressione in un'altra lingua della Romània, il ventaglio si spande da una loro perfetta sovrapposizione semantica e formale fino ad un livello idiomatico altissimo che li rende praticamente intraducibili.

Nella prima categoria scegliamo come esempio i proverbi neolatini praticamente identici all' it. *l'olio e la verità tornano alla sommità* [Selene, 321], port. *a verdade é como o azeite, vem sempre à tona* [REF], sp. *la verdad, como el aceite, quedan encima siempre* [REF], fr. *la vérité comme l'huile vient au-dessus* [Gorunescu, 128], rum. *adevăruł și undelemnul ies deasupra* [Gheorghe, 79].

Anche tra locuzioni romanze possiamo rintracciare un'identità totale: it. *restare a bocca aperta* [Sorge, 36], port. *ficar de boca aberta* [ANS, 56], sp. *estar, quedarse con la boca abierta* [dle.rae.es], fr. *être, rester bouche bée* [Larousse.fr], rum. *a rămâne cu gura căscată* [Breban, 73].**ee**

Al polo opposto del *continuum* si trova la categoria di proverbi e modi di dire con un livello idiomatico altissimo che li rende unici e praticamente intraducibili nelle lingue sorelle. Sono i casi in cui è assolutamente necessaria la spiegazione del paremiologo o etimologo, perché gli elementi lessicali che ne fanno parte sono oltremodo deittici o troppo tipici per i *realia* dei popoli che li hanno generati: it. *finire a tarallucci e vino* [Sorge, 263], port. *un ano de Coimbra vale por três de tarimba* [AM, 305], sp. *ser Juan y Manuela* [Buitrago, 633], fr. *il regarde en Bourgogne la Champagne qui brûle* [Gorunescu, 109], rum. *a fi cu ochi și cu sprâncene* [Bucă, 254].

I.4. Messaggi trasparenti vs. messaggi oscuri

Quanto alla comprensibilità del messaggio, il *continuum* romanzo parte dal polo della massima chiarezza e arriva a quello della massima oscurità per noi oggi.

Le sentenze oltremodo trasparenti sono i cosiddetti “proverbi *pro memoria*” che vanno semplicemente letti alla lettera, essendo privi di qualsiasi messaggio metaforico. Hanno esclusivamente una funzione di semplice agenda trasmessa oralmente, essendo osservazioni e consigli nati dalla diretta esperienza di vita, tramandabili da generazione in generazione. Secondo Temistocle Franceschi, uno dei più famosi studiosi contemporanei di geolinguistica,

“questi possono definirsi come tautologici, perchè si propongono una mera funzione comunicativa. Il loro insegnamento consiste ad esempio nel rammentare la varia durata dei mesi, lo spazio temporale in cui può cadere la Pasqua, il periodo dell'anno o della luna in cui conviene fare o non fare alcun che; nel prevedere (a breve o lunga scadenza) il tempo che farà; nel fornir prescrizioni dietetico-sanitarie e altri insegnamenti pratici”¹.

¹ Franceschi, Temistocle. 2007. *La formula proverbiale*, in Boggione, V., Massobrio, L. 2007. *Dizionario dei proverbi. I proverbi italiani organizzati per temi*. Torino: UTET, p. XIII [DP].

La schedatura delle tante raccolte paremiologiche conferma il fatto che i proverbi *pro memoria* si ritrovano in numero impressionante nella paremiologia occidentale, ma sono invece abbastanza rari tra le tipologie rumene. Eccone alcuni esempi: sp. *marzo ventoso y abril lluvioso hacen el año florido y hermoso* [Campos, Barella, 225]; sp *en octubre, el hogar de leña cubre* [REF]; it. *per San Lorenzo la noce è fatta* [Antoni, Lapucci, 202]; it. *acqua settembrina rovina il vino* [MiniDP,660]; pt. *em abril, águas mil* [REF]; pt. *corvos baixos, sinal de água* [REF]; rum. *bate nucile până nu cade frunza* [DFLR, 840] ecc.

Alla zona dell'estrema trasparenza appartengono anche i detti tautologici che proclamano verità talmente ovvie da considerarsi *lapalissiane* (Sălișteanu 2015b, Sălișteanu 2018). Messaggi come rum. *sunt sărac pentru că nu sunt bogat* [Hințescu, 147], *ce e rău, nu e bine* [Cărare, 118] o it. *dopo morti non si campa un'ora* [DP, 630], *più in Calabria andate e più calabresi trovate* [DP, 630], *meglio vivere che morire* [Selene, 296] sono non solo privi di qualsiasi ambiguità, ma addirittura divertenti, per il loro umorismo involontario.

Al polo opposto si trovano invece i detti il cui messaggio risulta quasi impenetrabile nel nostro secolo senza le doverose spiegazioni. Si tratta di esempi contenenti voci arcaiche o regionali, spesso sopravissute solo in quei contesti (come in it. *mettersi di buzzo buono* [Craici, 27] o in rum. *a ajunge la aman* [Zanne, 467]), *a da otpustul* [Breban, 93], o costruiti intorno ad una metafora o una metonimia ormai non più decifrabile (come nelle espressioni idiomatiche rumene *e o coadă de câine* [Cuceu, 101], *mai lungă sâmbâta decât duminica* [Dex], *a mâna porcii la jir* [Bucă, 208]), *a prinde prepelița de coadă* [Breban, 337] o in esempi italiani come *il bianco e il nero hanno fatto ricca Venezia* [Lapucci DPI, 1652], *meglio in mezzo a due che sopra a quattro* [Lapucci DPI, 483], *fare come fanno a Faenza* [Pittàno, 137] (Sălișteanu 2019a).

I. 5. Proverbi e messaggi contraddittori

Le sentenze popolari a volte ci confondono per la loro enorme apertura ai contrasti. Intorno ad uno stesso identico argomento (per esempio il rapporto fra parlare e tacere, fra giovani e vecchi, fra utile e inutile, fra povertà e felicità, fra lavoro e ozio, fra vecchiazza e saggezza, ma anche i contrastanti giudizi sulla donna, sul bere, sull'importanza dello studio, dei soldi, degli amici ecc.), i popoli possono far nascere commenti contraddittori, visto che *il sì e il no governano il mondo* (DPI, 482) e che *ogni cosa ha due manici* [DP, 618] (Sălișteanu 2015; 2019a).

Ad esempio gli italiani dicono *meglio non nato che non insegnato* [GDPI, 307], ma anche (e direi piuttosto) *meglio un asino vivo che un dottore morto* [Guerini,48]; inneggiano al vivere in tranquillità (*poca brigata, vita beata* [DP, 273]), ma al tempo stesso guardano di sbieco le persone schive (*chi non beve in compagnia o è un ladro, o una spia* [DPI, 123]); più di ogni altra cosa al mondo valutano ora la salute (*la salute non si paga con le valute* [Guerini, 340]), ora i soldi (*sanità senza quattrini è mezza malattia* [DPI, 457]).

I rumeni, commentando il rapporto tra verità e bugia, dicono tanto che *cel mai drept pe lume este adevărul* (DPZR, 141) “la cosa più giusta al mondo è la verità”, quanto *o minciună bine ticluit face mai mult decât un adevăr* (DPZR, 80) “una menzogna ben gabellata vale più di una verità”, e anche sulla speranza emettono giudizi opposti (*cu nădejdea omul nu moare* [PR, 102] “avendo speranza non si muore” vs. *cu nădejdea te duci și în groapă* [Cuceu, 221] “con la speranza si va persino alla fossa”).

Come i loro fratelli francesi, italiani e portoghesi, gli spagnoli commentano il rapporto tra apparenza e realtà tramite due proverbi che anche formalmente sono antitetici: *sp. el hábito hace al monje* [REF] vs. *el hábito no hace al monje* [Campos, Barella, 171]. Quindi anche su argomenti contrastanti troviamo similitudini di ragionamento e di opinione tra le lingue sorelle.

I. 6. Proverbi “di seconda generazione”

La percezione popolare dei motti tradizionali può rivelarsi molto creativa in quella categoria di proverbi che, come anche in precedenti studi (Sălișteanu 2015; 2017; 2018) chiameremo “di seconda generazione”, il cui referente non è lo spazio extralinguistico, bensì appunto quello proverbiale preesistente. Si tratta infatti di repliche argute, pungenti o umoristiche, ottenute per aggiunta, eliminazione o sostituzione parziale degli elementi del proverbio iniziale.

I rumeni aggiungono per esempio al conosciutissimo proverbio panromanzo di partenza, una piccola coda in rima: *găina bătrână face zama buna, dar și zama de pui proastă nu-i* [DPZR, 35] “la gallina vecchia fa buon brodo, ma non è cattivo neanche quello di pollo”.

Gli italiani continuano un noto proverbio con una complessa struttura rimata come in *l'abito non fa il monaco vs. l'abito non fa il monaco, né croce il cavalier; barba non fa il filosofo, né quel che pare è ver* [Selene, 20]). O preferiscono le aggiunte giocose, invertendo il significato iniziale di un proverbio come *chi va a letto senza cena tutta la notte si dimena* [MiniDP, 125], il quale diventa *chi va a letto a pancia troppo piena tutta la notte si dimena* [DPI, 159]). Oppure ricorrono a simpatici giochi di parole come in *peccato confessato è mezzo perdonato* [MiniDP, 143] il quale viene parafrasato in *peccato perdonato è mezzo confessato* [DPI, 388]). O ancora, sul canovaccio del più diffuso *zero via zero fa zero*, arriva la replica parodica *merda via merda fa merda* [Lapucci DPI, 922].

Tali proverbi “di seconda generazione” testimoniano la comune vitalità, creatività e disponibilità ludica del genio linguistico dei popoli neolatini.

II. Perché si rassomigliano le paremie e i modi di dire dello spazio romanzo?

Dopo questa breve passata in rassegna delle caratteristiche formali e contenutistiche del materiale paremiologico e fraseologico romanzo, sorgono

spontanee le domande sulle cause che hanno portato a esiti talmente simili in terre talmente lontane.

La prima ragione consiste in un fenomeno antico e incessante, intensificato nei nostri tempi grazie alla fervida circolazione non solo delle persone, ma anche delle idee per via libresca e dei media. In modo simile alle parole isolate, anche i proverbi, ma soprattutto i modi di dire, viaggiano liberamente da una lingua all'altra e sono accolti nelle altre culture tramite il processo del prestito linguistico.

La seconda e più profonda causa di tali somiglianze risale a epoche molto più remote ed è dovuta a fattori endogeni (la comune eredità latina, il modello del testo biblico e la plausibile creazione autonoma).

II. 1. Prestiti interlinguistici (tendenzialmente internazionalismi)

Scopriamo spesso e con meraviglia che un detto nostro è molto simile o addirittura identico ad uno presente in una terra lontana, che sia germanica, slava o araba. Più sono simili, più è giustificato il sospetto che si tratti di un acquisto di età alquanto recente, in seguito alle interferenze culturali e linguistiche tra due lingue. Può trattarsi di traduzioni dotte (prestiti per via libresca), di sentenze celebri appartenenti agli scrittori latini e moderni, o di calchi o espressioni d'autore di rapida diffusione, diventati cliché internazionalisti.

Una frase proverbiale come il lat. *alea iacta est* [REF] per esempio si ritrova ugualmente in *il dado è tratto* [MiniDP, 38], port. *a sorte está lançada* [REF], sp. *la suerte está echada* [REF]; fr. *le dé est jeté* [REF]; rum. *zarurile au fost aruncate* [Cuza I-R, 61], mentre il detto latino medioevale dei pellegrini è stato ripreso, in epoche diverse, in tutti gli idiomi della Romania, ma anche molto oltre, come un motto "alla moda": it. *tutte le strade portano a Roma* [MiniDP, 583] port. *todos os caminhos vão dar a Roma* [REF]; sp. *todos los caminos llevan a Roma* [REF]; fr. *tous les chemins mènent à Rome* [REF]; rum. *toate drumurile duc la Roma* [DPIR, 116].

Ancor più ricca è la serie delle locuzioni che circolano sotto una veste identica¹. Esse si possono rifare ad allusioni mitologiche (it. *pomo della discordia* [Craici, 168], port. *pomo da discordia* [ANS, 147], sp. *manzana de la discordia* [dle.rae], fr. *pomme de discorde* [Larousse.fr]; rum. *mărul discordiei* [Dex]); possono riecheggiare un famoso passo di Cervantes (it. *prendersela con i mulini a vento* [DMDLI, 195]; port. *lutar contra moinhos de vento* [ANS, 259]; sp. *luchar contra molinos de viento* [dle.rae.es]; fr. *se battre contre des moulins (à vent)* [Larousse.fr]; *a se lupta cu morile de vânt* [Cuza I-R, 80]); o possono tradurre un'espressione che ha avuto fortuna, di un autore ignoto o, al contrario, identificabile (come nel costrutto coniato da Proper Mérimée ricalcato in *armato fino ai denti* [Lurati, 232]; port. *armado até aos dentes* [ANS, 135]; sp. *armado hasta los dientes* [dle.rae]; *armé jusqu'aux dents* [Larousse.fr]; rum. *înnarmat până-n dinți* [Dex]).

¹ E qui, certamente, non parliamo dei motti latini che vengono usati inalterati, come vere citazioni, del tipo *panem et circenses* di Giovenale, *carpe diem* di Orazio o *cum grano salis* di Plinio il Vecchio.

Similmente, nelle lingue sorelle possiamo trovare i perfetti equivalenti di proverbi come *lo scopo scusa i mezzi, tutti i gusti sono gusti, l'uomo propone e Dio dispone, il tempo è denaro* o di locuzioni come *lagrime di cocodrillo, l'uovo di Colombo, essere la ciliegina sulla torta, luna di miele, lo scheletro nell'armadio, unire l'utile al dilettevole, nodo gordiano, avere l'asso nella manica, c'è del marcio in Danimarca* ecc.

II. 2. a. Similitudini dovute alla comune eredità latina

Il comune ceppo latino regge e alimenta per trasmissione orale anche il tesoro paremiologico di ogni singola lingua romanza, nella cui continuità non sono esclusi anche successivi rinforzi scritti.

I dizionari confermano in ciascuna delle cinque lingue la vitalità del lat. *ferrum cudendum est dum candet in igne* [DPI, 57] > it. *bisogna battere il ferro finché è caldo* [DPI, 57]; port. *quando o ferro estiver acendido então è que hà de ser batido* [AM, 236]; sp. *al hierro candente, batirlo de repente* [REF]; fr. *il faut battre le fer pendant qu'il est chaud* [Gorunescu, 14]; rum. *bate fierul cât e cald* [Cuceu, 139]. Altrettanto presenti i continuatori del lat. *nulla calamitas sola* [Gheorghe, 296] > it. *le disgrazie non vengon mai sole* [MiniDP, 189]; port. *uma desgraça nunca vem só* [AM, 307]; sp. *las desgracias nunca vienen solas* [REF]; fr. *un malheur n'arrive jamais seul* [REF]; rum. *o nenorocire nu vine niciodata singură* [Gheorghe, 295], oppure del lat. *timidus vehementius latrat, quam mordet* [REF]; *cave tibi a cane muto* [Quartu, 53] > it. *can che abbaia non morde* [Radicchi, 37]; port. *cão que latra não morde* [AM, 65]; sp. *perro ladrador, poco mordedor* [REF]; fr. *tout chien qui aboie ne mord pas* [Gheorghe, 156]; rum. *câinele care latră nu mușcă* [DPC, 50]. E gli esempi potrebbero aggiungersi per i continuatori di *inter caecos regnat strabus* [REF], *clavo clavum eicere* [Gheorghe, 174], *herba mala cito crescit* [Guerini, 137], *amicus certus in re incerta cernitur* [REF], *diabolus non est tam ater ac pingitur* [Gheorghe, 195], *fames optimus est cocus* [DPI, 239], *noli equi dentes inspicere donati* [Gheorghe, 116], *piscem vorat maior minorem* [REF], *verba ligant homines, taurorum cornua funes* [Gheorghe, 112], *aquila non captat muscas* [DPI, 45] (Sălișteanu 2019b)

II.2.b. Paremie e locuzioni risalenti alle Sacre Scritture

Nel caso dei detti romanzi risalenti alla Bibbia, la loro identità contenutistica e formale è dovuta ad un processo autonomo di traduzione dello stesso testo sacro, con le proprie specificità storiche e linguistiche (di trafila) per ogni singola lingua, e quindi tale sovrapposizione non si deve far risalire al processo di interferenza interculturale analizzato prima.

Per fare solo due esempi di paremie bibliche (Sălișteanu 2019b), scegliamo il lat. *qui gladio ferit, gladio perit* (Matteo 26, 52) [Pittàno, 63] e il lat. *qui ventum seminabuntet turbinem metent* (Osea, 8, 6) [Guerini, 353] e la filza dei proverbi romanzi che ne derivano sarà completa. Per il primo abbiamo it. *chi di spada ferisce, di spada perisce* [Pittàno, 63]; port. *quem com ferro mata, com ferro morre* [AM, 245]; sp. *quien*

a hierro mata, a hierro muere [REF]; fr. *tous ceux qui prendront l'épée, périront par l'épée* [Gheorghe, 144]; rum. *cine scoate sabia, de sabia va pieri* [Cuceu, 273].

I continuatori della seconda sentenza scelta come esempio, citata dal Profeta Osea del Vecchio Testamento, sono it. *chi semina vento raccoglie tempesta* [MiniDP, 593], port. *quem semeia ventos, colhe tempestades* [Gheorghe, 146]; sp. *quien siembra vientos, recoge tempestades* [Gheorghe, 146]; fr. *celui qui sème le vent moissonnera la tempête* [Gorunescu R-F, 32], rum. *cine seamănă vânt culege furtună* [Cărare, 58].

Anche tra i modi di dire che riprendono alcune sentenze del Vangelo molti sono ugualmente vitali fino ai tempi nostri, tra questi gli equivalenti romanzi di *gettare le perle ai porci* [Pittàno, 164] (port. *deitar pérolas a porcos* [AM, 90]; sp. *echar margaritas a los cerdos* [dle.rae]; fr. *jeter les perles aux pourceaux* [Larousse.fr]; rum. *a arunca mărgăritare porcilor* [Dex]) o di it. *parlare al deserto* [Quartu, 371] (port. *bradar/falar/pregar no deserto* [ANS, 137]; sp. *clamar/predicar en el desierto* [dle.rae]; fr. *parler, crier, prêcher dans le désert* [Larousse.fr]; rum. *a vorbi în deșert* [DELR, 373]).

Secoli e secoli di civiltà cristiana hanno nutrito le varie lingue della Parola di Dio, profondamente radicata nei detti comuni di circolazione popolare. Dappertutto incontriamo per esempio i continuatori del lat. *qui non laborat, non manducet* [Gheorghe, 139], *qui sine peccato est vestrum, primus in illum lapidem mittat* [REF], *nemo simul dominis par est servire duobus* [Guerini, 355] e nella restante Romània gli equivalenti di *lavarsene le mani* [Quartu, 285], *mettere la fiaccola sotto il moggio* [Quartu, 194], *gli ultimi saranno i primi* [Pittàno, 283], ecc.

II.2.c. Plausibili creazioni parallele

Anche se meno accertabili, fra le cause che hanno favorito una evidente similitudine fra le paremie e le locuzioni neolatine non si dovrebbe escludere la poligenesi popolare, cioè la possibilità della creazione di esiti autonomi in ciascuna lingua, atti a commentare situazioni, osservazioni della vita quotidiana immediata. La necessità della previdenza per evitare le situazioni difficili viene commentata nel proverbio italiano *come uno si fa il letto, così dorme* [REF] e di pari passo nel portoghese (*quem boa cama fizer nela se deitarà* [AM, 243]), nello spagnolo (*quien mala cama hace, en ella se yace; segùn se hace uno la cama, así se acuesta* [Gheorghe, 176]), nel francese (*comme on fait son lit on se couche* [Gorunescu R-F, 42]) e nel rumeno (*cum își vei așterne așa vei dormi* [Cuceu, 122]). Anche *l'appetito vien mangiando* [MiniDP, 38] si dice in maniera identica nelle altre lingue romanze (port. *o comer e o coçar o caso é começar* [AM, 194]; sp. *al apetito comiendo se le llama* [Gheorghe, 312]; *l'appétit vient en mangeant* [Larousse.fr]; *pofta vine mâncând* [Cuceu, 260]).

Anche alcune immagini della vita rustica si rispecchiano in maniera identica nella fraseologia romanza: it. *andare a letto con le galline* [Sorge, 128], port. *deitar – se / dormir / recolher-se com as galinhas* [ANS, 191], sp. *acostarse con las gallinas* [dle.rae.es], *se coucher avec les poules* [Larousse.fr], rum. *a se culca (odată) cu găinile* [Breban, 253].

Commenti identici nelle altre quattro lingue si riscontrano per frasi fatte italiane come *essere come cane e gatto, come due gocce d'acqua, con la coda fra le gambe, pester l'acqua nel mortaio, dalla testa ai piedi, mostrare i denti, per un orecchio entra e per l'altro esce, fame da lupi* ecc. Interessanti anche i casi in cui due parole patrimoniali con evoluzioni fonetiche identiche sono sfruttate in rima, come in *miele – fiele, mel – fel, miel-hiel, miel-fiel, miere-fiere*.

II. 3. Proverbi e modi di dire panromanzi, ad eccezione di.....

Col termine *panromanzo*, Carlo Battisti e Giovanni Alessio, gli autori del primo monumentale *Dizionario etimologico italiano*¹, designavano le voci patrimoniali ereditate in tutta la Romània, indicando con *tranne....* o *ad eccezione di....* i casi in cui un certo idioma si sottraeva a tale eredità. In questa sede utilizzeremo lo stesso termine come determinante di un proverbio riscontrabile in tutto il territorio neolatino, tranne una certa lingua.

E' ben visibile una maggiore omogeneità fra le paremie dell'Occidente (che hanno sempre condiviso gli stessi *realia* mediterranei, lo stesso tipo di civiltà e gerarchie sociali medioevali, la stessa tradizione cattolica ecc). Inoltre la prossimità geografica e i fitti interscambi della *Romània continua* che si estendeva dall'Atlantico alle Alpi hanno contribuito al rafforzamento interromanzo, come nei seguenti proverbi identici con le stesse parole in rima: port. *dor de mulher morta, dura até à porta* [REF]; sp. *dolor de mujer muerta, dura hasta la puerta* [REF]; fr. *deuil de femme morte dure jusqu'à la porte* [REF]; it. *doglia di moglie morta dura fino alla porta* (MiniDP, 468).

Sono da considerare panromanzi ad eccezione del rumeno i proverbi che commentano frequentemente e coralmemente quei *realia* poco comuni per la civiltà tradizionale danubiano-carpatica, come *il mare, il medico, il monaco, il papa* ecc. Per esempio le paremie italiane *dove entra il sole, non entra il medico* [REF] o *loda il mare e tienti alla terra* [GDPI, 291] con i loro corrispettivi spagnoli, portoghesi e francesi. O ancora il modo uniforme in cui viene commentata nell'Occidente romanzo la cura benevola del buon Dio adattata alle necessità umane: *Dio manda il freddo secondo i panni* [MiniDP, 424], port. *dà Deus o frio conforme a roupa* [AM, 81], sp. *Dios da el frío conforme la ropa* [REF], fr. *Dieu donne le froid selon la robe* [Gheorghe, 106]. Nel rendere la stessa idea, i rumeni ricorrono invece ad una tutt'altra immagine, di una commovente poeticità: *la barza chioară îi face Dumnezeu cuib* [PZR, 122] „alla gru cieca Dio farà il nido”.

Ma non solo il rumeno si comporta in maniera differente. Da una schiera di proverbi come i seguenti, che parlano dello sforzo maggiore cui sono sottoposti coloro che amano poltrire (port. *o moço preguiçoso por não dar uma passada dà oito* [Gheorghe, 235]; sp. *el mozo perezoso, por no dar un paso da ocho* [Gheorghe, 235]; fr. *les paresseux font plus de chemin* [Gorunescu R-F, 80], rum. *leneșul mai mult aleargă* [Cuceu, 183]), questa volta manca il correlativo italiano.

¹ Battisti, Carlo, Alessio, Giovanni. 1950-1957. *Dizionario etimologico italiano*, Firenze: Barbera, 5 voll.

Anche nella rete di diffusione fraseologica si possono avvertire dei „buchi”: italiani, portoghesi, spagnoli e francesi commentano il carattere difficilmente definibile di una cosa con due concetti gastronomici (it. *né carne, né pesce* [Quartu, 102], port. *nem carne nem peixe* [ANS, 92], sp. *ni carne ni pescado* [dle.rae.es], fr. *ni chair ni poisson* [Larousse.fr]), mentre per i rumeni i limiti dell’indefinibile sono riconducibili a due animali della fattoria (*nici cal, nici măgar* [Breban, 229] “né cavallo, né asino”). Panromanza tranne l’italiano è inoltre la locuzione port. *bater no pau* [ANS, 297], sp. *tocar madera* [dle.rae], fr. *toucher au bois* [Larousse.fr], rum. *a bate în lemn* [DFLR, 66], visto che per gli abitanti della Penisola il gesto scaramantico è quello di *toccar ferro* [Pittàno, 274]. Ed è sempre una frase fatta italiana (*pelle d’oca* [Radicchi, 140] ad eccettuarsi dal restante gruppo romanzo quando si paragona la sensazione cutanea di un brivido, che tutti gli altri idiomi la associano alla *gallina*: port. *pele de galinha* [DPLP], sp. *piel/carne de gallina* [dle.rae], fr. *chair de poule* [Larousse.fr], rum. *piele de găină* [Breban, 254].

II.4. Similitudini romanze e le varianti parallele nella stessa lingua

Nell’equiparare due proverbi romanzi, ci si imbatte spesso in situazioni di sovrapposizione semantica, ma non anche formale. In questi casi troviamo utile la differenza metodologica stabilita nel *Refranero multilingue* [REF] tra varianti e proverbi sinonimici.

Possiamo trattare come mere varianti gli esempi che presentano differenze minime (aggiunta di una sola parola o per effetti stilistici o rima), come in *dalla terra viene il pane* [DP. 63] vs. rum. *în pământul negru se face pâinea albă* [Zanne, 246] o come in fr. *le chat parti, les souris dansent* [Gorunescu, 131], sp. *cuando el gato no está, los ratones bailan* [REF] vs. *când pisica nu-i acasă, joacă șoarecii pe masă* [Robea,30] “quando il gatto non è in casa, i topi ballano sul tavolo”.

Spesso una lingua conosce molteplici varianti parallele, come in *una rondine/ un fiore/ una farfalla/ una fronda non fa primavera* [DPI, 450], tra le quali diventa standard e rimane saldamente in uso, secondo il *Refranero multilingue*, la variante rafforzata dagli equivalenti portoghesi, spagnoli e francesi della voce *rondine*. In rumeno invece, seppur attestata, *cu o rândunică nu se face primăvară* [PZR, 75], si tratta di una variante meno usata che cede pienamente il posto alla forma vincente *cu o floare nu se face primăvară* [Cuceu, 141].

Ottavio Lurati (Lurati 2002, 191-198) spiega che nel campo del discorso ripetuto le varianti parallele di una stessa lingua sorgono a volte come esiti di ampliamenti, sostituzioni o irradiazioni sinonimiche di un modello concettuale iniziale. Potremmo illustrare tale ricchezza formale con esempi come *non valere un fico secco / un’acca / una cicca / un soldo* [Pittàno, 72] per l’italiano, *cât ți-e plapuma (cerga, pătura, straiul, țolul), atât te întinde* [Gheorghe, 166], *nu te întinde mai mult decât ți-i cerga (patul, învelitoarea)* [Gheorghe, 166], *întinde-te cât ți-e plapuma* [Cuceu, 255] per il rumeno, o con la serie francese che citiamo dallo stesso dizionario *faute de grives on mange les merles, à défaut de pain, on mange les croûtes, à faute de chapon, pain et oignon* [Gorunescu, 373].

II.5. Le invarianti tematiche e gli enunciati sinonimici

Il *continuum* del discorso ripetuto romanzo parte quindi dai toni forti della perfetta sovrapposizione concettuale e formale e si stempera man mano nell'area dei costrutti alquanto simili, poi in sfumature ancor meno definibili, che si ritrovano saltuariamente nelle varie zone della Romània.

Anche se non del tutto identica, è paragonabile la metafora animalesca su cui si fondano nella loro maggior parte i proverbi romanzi che parlano del favoreggiamento reciproco fra persone disoneste: it. *corvi con corvi non si cavan gli occhi* [DPI, 184]; *cane non mangia cane* [Lapucci, 240]; *lupo non mangia lupo* [MiniDP, 318]; pt. *cão não morde cão* [REF]; *corvos a corvos não se tiram os olhos* [REF]; *lobos não mata lobo* [AM, 139]; sp. *un lobo a otro no se muerden* [Campos, Barella, 206]; *perro no come perro* [REF]; *lobo no come lobo* [REF]; *nunca el perro muerde a la perra* [REF]; fr. *corbeaux avec corbeaux ne se crèvent jamais les yeux* [Gorunescu, 318]; *loup ne mange chair de loup* [REF]; *les loups ne se mangent pas entre eux* [REF]; *corsaire contre corsaire font rarement leurs affaires* [Gorunescu, 68]; rum. *câinele pe câine nu mușcă* [Cărare, 64]; *lupii nu se mănâncă între dânșii* [Gheorghe, 240]; *corb la corb nu scoate ochii* [Hințescu, 66]; *hoț de la hoț nu fură* [Cărare, 64].

L'ultimo gradino, il più lontano dal nucleo, sarebbe quello degli enunciati costruiti intorno a metafore proprie a ciascuna lingua, ma che tuttavia sono da considerarsi enunciati sinonimici, riconducibili a invarianti tematiche comuni.

Prendiamo come esempio il tema della necessaria prudenza in tutte le azioni dei meno coraggiosi. Il ventaglio delle paremie che lo potrebbero illustrare è molto ampio: it. *chi ha paura d'ogni foglia, non vada al bosco* [REF]; *chi teme acqua e vento non si metta in mare* [Lapucci, 1546]; *chi ha paura delle onde, non navighi in mare* [REF]; *chi ha paura, non vada alla guerra* [GDPI, 139]; *chi ha paura delle passere, non semini panico* [MiniDP, 434]; pt. *quem tem medo do mar, não se embarque* [AM, 272]; *quem tem medo recolhe para casa cedo* [REF]; sp. *quien teme el peligro, no vaya a la mar* [REF]; *al bosque no vaya quien de las hojas miedo haya* [REF]; fr. *qui a peur des feuilles n'aille au bois* [Gorunescu, 206]; rum. *cine se teme de brumă să nu sădească vie* [Hințescu, 58]; *cine se teme de lup să nu se facă cioban* [DPC, 87] ecc.

Similmente il *topos* della rivalità tra le autorità che porta a cattivi risultati viene espresso tramite una lunga schiera di proverbi sinonimici. Mentre tutto l'Occidente sviluppa prevalentemente l'immagine delle responsabilità ignorate in cucina (it. *troppi cuochi rovinano la minestra* [DPI, 512], *tanti galli a cantare non si fa mai giorno* [PMD, 33]; pt. *panela em que muitos mexem, ou sai insossa ou sai salgada* [REF]; sp. *muchos cocineros estropean el caldo* [REF]; fr. *trop de cuisiniers gâtent la sauce* [REF]; *l'âne qui a deux maîtres la queue lui pèle* [Gorunescu, 19]; *jamais pain à deux couteaux ne furent ni bons ni beaux* [REF]), il rumeno crea metafore inattese e originali: *copilul cu moașe multe rămâne cu buricul netăiat* [Cuceu, 107] "il neonato con due levatrici rimane con l'ombelico non reciso" e *la casa cu două fete mor piscicile de sete* [Gorunescu, 19] "in casa di due figlie i gatti muoiono di sete".

Creatori di molte serie di proverbi sinonimici sono anche altri argomenti come il rapporto fra appartenenza e realtà, l'inutilità delle misure prese tardi, le conseguenze delle nostre azioni, gli effetti della cattiva compagnia ecc.

III. Intorno agli sfasamenti paremiologici e fraseologici nella Romània

Intendiamo concludere queste brevi considerazioni sul *continuum* di saggezza popolare accennando questa volta alle dissimilitudini che contraddistinguono le varie tradizioni linguistiche nell'ambito della Romània per quello che riguarda l'espressività e gli elementi di marcatezza.

III.1. Un "alcunché" di idiomatico

Trovare perfetti equivalenti paremiaci o fraseologici fra più lingue può essere appagante per uno che studia il fenomeno nella sua contrastività, ma, come ormai mostrato, tali concordanze possono essere soltanto l'esito di un mero processo di prestito o di calco linguistico e di conseguenza dicono poco sull'individualità di quella lingua. Procedendo dalla zona della massima sovrapposizione espressiva verso la periferia delle concordanze in due o più idiomi neolatini, va notato prima di tutto il numero affatto trascurabile di proverbi e fraseologismi sorti in maniera autonoma, sul terreno della propria lingua.

Il sale e pepe in materia di espressività viene aggiunto appunto dalle proprie creazioni linguistiche nazionali, altamente idiomatiche, che o trovano un lontano equivalente romanzo, o non lo trovano affatto e allora vanno semplicemente parafrasate dal traduttore.

Una prima categoria sarebbe quella delle espressioni e dei proverbi che ammettono equivalenti stranieri, ma proiettati su una tutt'altra metafora concettuale, come in *se son rose fioriranno* [MiniDP, 517] vs. rum. *toamna se numără bobocii* [Cuceu, 317] "è d'autunno che si contano gli anatroccoli" o in *entrarci come i cavoli a merenda* [Lapucci, 192] vs. rum. *a se potrivî ca nuca în perete* [Breban, 308] "adeguato come la noce nella parete".

Altri conoscono correlativi più inespressivi in un'altra lingua: l'italiano *ficcare il naso negli fatti altrui* [DMDLI, 207] e *mangiare a quattro palmenti* [Pittàno, 187] sono equivalenti più scialbi rispetto al rumeno *a-și băga nasul unde nu-i fierbe oala* [Bucă, 168] "ficcare il naso dove non bolle la propria pentola" e *parcă i se bat turcii la gura lui* [Dex] ("i turchi sembrano combattere davanti alla sua bocca").

Ad una seconda categoria appartengono i detti più ermetici, che parlano di *realia* specifici al popolo che li ha generati (personalità o vicende storiche, voci arcaiche o oggetti in disuso, antichi costumi della civiltà tradizionale, allusioni culturali ecc.). Un buon traduttore troverà con una certa fatica nella propria lingua un equivalente idiomatico altrettanto marcato per esempi italiani come *parlar male di Garibaldi* [Craici, 71], *farne più di Carlo in Francia* [Pittàno, 156], *non è più il tempo che Berta filava* [MiniDP, 71], *essere un vitellone* [Craici, 229], *brodo lungo e seguitate!* [MDLI,

35], o dovrà ricorrere a pesanti parafrasi per equiparare detti spagnoli che parlano dell'antica favella dei mori (*a moro viejo, no aprendas algarabía* [REF]) o della nobiltà trasmessa per linea paterna in Castiglia (*en Castilla, el caballo lleva la silla* [Campos, Barella, 90], o frasi fatte francesi come *c'est le chien de Jean de Nivelle* o *violon d'Ingres*, o modi di dire rumeni intraducibili e ormai incomprensibili (*șapte ape-n chisăliță* [DPR, 40], *Baba Dochia își scutură cojoacele* [Zanne, 413]), *a trece prin ciur și prin dârmon* [Zanne, 371].

III.2. Marcatezza diacronica, diatopica, diastratica e diafasica

Per il traduttore o per lo studioso del discorso ripetuto da una prospettiva contrastiva, capire pienamente il significato di un proverbio o di una locuzione non rappresenta la sola tappa per una corretta equivalenza in un'altra lingua, visto che ignorando l'età del detto, la sua vitalità, la sua diffusione, la sua appartenenza ad una certa area geografica o a un certo registro di lingua, la traduzione può risultare poco felice.

Un buon dizionario dovrebbe indicare per ogni lemma i limiti d'uso temporale, spaziale e stilistico. Così sappiamo che alcune voci obsolete o rare sopravvivono sono in alcuni pochi modi di dire come it. (*mangiare il pane*) *a ufo* [Pittàno, 12], *mettersi in ghingheri* [Quartu, 227], *starsene in panciolle* [Craici, 142], *vestito alla carlona* [Quartu, 101], mentre molti proverbi sono diventati incomprensibili nel XXI secolo per l'oblio che ha avvolto pian piano, nella memoria collettiva, il calendario cattolico e le feste dei santi o gli antichi oggetti e costumi contadini. Per esempio *fare San Martino* [PMD, 21] significava “traslocare”, “perché a San Martino (11 nov.) scadevano gli affitti rurali e spesso si cambiava casa”), mentre *quando suona il campanone, tutto l'agnello è bozzone* [GDPI, 436] (“per la festa di S. Giovanni, il 24 giugno, c'era l'abitudine di castrare l'agnello”).

Il *Refranero multilingue* a sua volta segna come antiquati (*en desuso*) proverbi spagnoli come *muera Marta, muera harta, a carne de lobo, diente de perro* o *riñen las comadres y dicen las verdades*.

Quanto alla marcatezza geografica, non tutti i proverbi hanno la stessa distribuzione sul territorio nazionale. Non solo nel campo strettamente lessicale, così come aveva dimostrato Gerhard Rohlfs molti decenni prima, ma anche nel *continuum* paremiologico si procede dal polo della massima omogeneità, rappresentato dal rumeno, verso quello della massima diversità diatopica, rappresentato dall'italiano. E infatti di tutte le zone della Romania, è l'Italia la terra in cui, in seguito al secolare interesse e affetto per il tesoro linguistico dialettale locale, sono sorte decine di raccolte di proverbi toscani, veneti, napoletani, romaneschi, siciliani ecc. e in cui è nata la geoparemiologia come una branca specializzata nello studio dei proverbi nel loro *habitat* regionale.

Mentre nei proverbi rumeni non si avverte neanche la minima intolleranza verso i loro connazionali delle varie regioni storiche, i proverbi italiani pullulano di pulsioni campanilistiche, contrarie agli abitanti delle città vicine e rivali e di un fazioso disprezzo per *voialtri*. Si paragoni il proverbio rumeno *românul în țară străină duce*

dorul și suspină [PZR, 185] “il rumeno in terra straniera si strugge e sospira” con *meglio un morto in casa che un pisano/marchigiano all’uscio* [DPI, 305], o *fiorentini ciechi, senesi matti, pisani traditori, lucchesi signori* [MiniDP, 463], o ancora *veneziano, largo di bocca, stretto di mano* [DPI, 532].

Per il materiale rumeno le fonti definitorie sono quelle orali, di stampo prevalentemente popolare. Non identica è la situazione per il restante gruppo linguistico romanzo, i cui dizionari di proverbi e di frasi fatte contengono non pochi detti provenienti da correnti dotte, spesso di ispirazione classica, come ad esempio sp. *conócete a ti mismo* [REF], pt. *idade de ouro* (lit.) [ANS, 207], it. *essere una bolgia infernale* [Radicchi, 29], o it. *tessere il panegirico* [Craici, 143]. In altre parole, anche in questo campo la marcatezza diastratica è più evidente nelle lingue che hanno goduto di una tradizione letteraria plurisecolare. Facciamo l’esempio di un’azione inutile, che il rumeno commenta con un’immagine della vita rustica: *a căra lemne în pădure* [Cuceu, 246]. L’italiano invece, accanto al suo perfetto equivalente popolare (*portare legna al bosco* [Craici, 89], conosce anche espressioni sinonimiche di trafila dotta come *portar vasi a Samo* [Costescu R-I, 67] o (raro) *portar cocodrilli in Egitto* [Quartu, 129].

In alcuni casi le espressioni appartenenti a un livello diastratico alto, se interferiscono con lo strato plebeo basso, possono favorire l’apparizione di alcune buffe storpiature. I fenomeni paretimologici, le false analisi, le confusioni lessicali attestano il circuito prevalentemente popolare delle formule liturgiche latine o delle locuzioni allusioni mitologiche che non vengono più comprese dagli illetterati. Ottimi esempi italiani sarebbero *qui sta il busillis* < lat. *diebus illis* [MDLI, 37] o *piantare in asso* [Quartu, 36] (“abbandonare”, inizialmente come Teseo abbandonò Arianna nell’isola di Naxos).

Da non tralasciare è anche la marcatezza diafasica dei vari modi di dire che un buon dizionario dovrebbe indicare (aulico, burocratico, poetico, letterario, raro, colloquiale, gergale, volgare ecc) per limitare le eventuali *gaffe* di traduzione, visto che perifrasi come *andare al Creatore, andare al mondo dell’aldilà, entrare nel numero dei più, spirare l’ultimo respiro, venire a mancare, tirare le cuoia, andare ad ingrassare i cavoli ecc.*, pur sinonimiche, non sono per niente anche interscambiabili nello stesso (con)testo.

Le ricche raccolte di proverbi romanzi occidentali svelano un gusto particolare per l’elaborazione stilistica delle paremie provenienti da un ambiente elevato, non plebeo (Sălișteanu 2018). In alcuni proverbi italiani per esempio c’è tanto spazio per i richiami intertestuali e le allusioni letterarie (*dai suoi gangheri il mondo ha tratto fuori: le donne, i cavalieri, l’armi e gli amori* [Selene, 188]; *bere acqua non è bene: pensa che rompe i ponti* [DP, 216]), per la coniazione di scherzosi antroponimi (*il signor Donato è sempre ben arrivato* [Selene, 83]; *fra Modesto non fu mai priore* [DPI, 251]; *Fra Piglia sta in convento, ma fra Dà non ci sta* [DPI, 251]) o per calembours e giochi delle allitterazioni (*Pisa pesa per chi posa* [MiniDP, 463], *da Lodi passan tutti volentieri* [GDPI, 208]).

Brevi conclusioni

Nonostante la *România discontinua*, con l'isolamento del rumeno in un mare slavo, sia una situazione linguistica innegabile, altrettanto innegabile è, nel campo dei proverbi e dei modi di dire, la panromanità delle similitudini formali, delle metafore concettuali, dei *topoi* e delle invarianti resa palese dalla schedatura di decine di raccolte paremiografiche. Tale rete panromanza è l'esito dell'eredità latina, del comune modello biblico o di una plausibile poligenesi popolare, che nell'Occidente romanzo ha goduto di ulteriori rinforzi in ciascuna lingua, favoreggiati anche dal comune spirito mediterraneo e dalle storie culturali e sociali simili. Le somiglianze dovute alla parentela genetica si sono inoltre rinsaldate anche attraverso la sempre più intensa circolazione delle idee e delle persone, stimolando l'apparizione di calchi fraseologici spesso registrabili tra gli europeismi.

Ma affascinante è non solo scoprire tutte queste caratteristiche convergenti nel quadro comune neolatino, ma anche gli elementi di estrema idiomacità che rendono queste lingue, secondo tutti gli assi di variazione (diacronica, diatopica, diastratica e diafasica) talmente uniche e ammirevoli. Per uno studioso del discorso ripetuto, un'impostazione contrastiva non porta solo ad una ricerca più ampia e spettacolare, ma anche alla certezza di trovarsi davanti a un tesoro linguistico e antropologico particolarmente a rischio e ormai non più restaurabile nella sua forma viva nell'era della globalizzazione. Un motivo in più per innamorarsene, nel suo esile tentativo di metterlo in mostra e, idealmente, anche in salvo.

Corpora, riferimenti bibliografici

- [AM] = Moreira, António. 2003. *Provérbios portugueses*. Lisboa: Editorial Notícias.
- [ANS] = Nogueira Santos, António. 2006. *Novos dicionários de expressões idiomáticas*. Lisboa: Edições João Da Costa.
- [Antoni, Lapucci] = Antoni, Anna Maria, Lapucci. 1993. *30 di conta novembre.. I proverbi dei mesi*. Milardi: Garzanti – Vallardi.
- [Campos, Barella] = Campos, Juana, Barella, Ana. 1993. *Diccionario de refranes*. Madrid: Espasa Calpe.
- [Breban] = Breban, Vasile, Bulgar, Gheorghe, Grecu, Doina, Neiescu, Ileana, Rusu, Grigore, Stan, Aurelia. 1969. *Dicționar de expresii și locuțiuni românești*. București: Editura Științifică.
- [Bucă] = Bucă, Marian. 2007. *Dicționar de expresii românești*, București: Vox.
- [Cărare] = Cărare, Valentina. 2008. *Dicționar de proverbe românești*. București: Editura All.
- [Craici] = Craici, Laura. 2001. *Dizionario dei modi di dire*. Milano: A. Vallardi.
- [Cuceu] = Cuceu, Ion. 2006. *Dicționarul proverbelor românești. 7777 texte din dicționarul tezaur al paremiologiei românești*. București-Chișinău: Litera International.
- [Costescu R-I] = Costescu, Eugen. 1979. *Dicționar frazeologic român-italian*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- [Cuza I-R] = Cuza Stănculescu, Mariana. 1975. *Dicționar frazeologic italian-român*. București: Editura Științifică.
- [Dex] = *Dexonline. Dicționare ale limbii române* (dexonline.ro).
- [DELR] = Dobrescu, Alexandru. 1997. *Dicționar de expresii și locuțiuni românești*, Chișinău: Litera.
- [DFLR] = Tomici, Mile. 2009. *Dicționar frazeologic al limbii române*. București: Saeculum Vizual.
- [dle.rae.es] [<https://dle.rae.es/diccionario>], *Diccionario de la lengua española. Edición del Tricentenario. Real Academia Española*. (<https://dle.rae.es/diccionario>).

- [DMDLI] = Lapucci, Carlo. 1993. *Il dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Vallardi.
- [DP] = Boggione, Valter, Massobrio, Lorenzo. 2007. *Dizionario dei proverbi. I proverbi italiani organizzati per temi*. Torino: UTET.
- [DPI] = Schwamenthal, Riccardo, Straniero, Michele. 1991. *Dizionario dei proverbi italiani, 6000 voci e 10000 varianti dialettali*. Milano: Biblioteca Universale Rizzoli.
- [DPC] = Cartaleanu, Tatiana, Cosovan, Olga, Cartaleanu, Elena. 2007. *Dicționar de proverbe comentate*. Chișinău: I.E.P. Știința.
- [DPLP] = *Dicionário Priberam da Língua Portuguesa* (dicionario.priberam.org)
- [DPZ] = Grosu, Elena ed. 2007. *Dicționar de proverbe și zicători*. Chișinău: Editura Epigraf.
- [DPZR] = Botezatu, Grigore, Hâncu, Andrei eds. 2003. *Dicționar de proverbe și zicători românești*. Ediția a III-a. București: Litera Internațional, Chișinău: Litera.
- [GDPI] = Guazzotti, Paola, Oddera, Maria Federica. 2006. *Il Grande dizionario dei proverbi italiani con CD-ROM per Windows*. Bologna: Zanichelli.
- [Gheorghe] = Gheorghe, Gabriel. 1986. *Proverbele românești și proverbele lumii romanice*. București: Editura Albatros.
- [Gorunescu R-F] = Gorunescu, Elena. 1978. *Dicționar de proverbe român-francez*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- [Guerini] = Guerini, Nicola. 2003. *Dizionario dei proverbi. Detti e modi di dire della tradizione popolare*. Roma: Rusconi Libri.
- [Hințescu] = Hințescu, I.C. 1985. *Proverbele românilor*. Timișoara: Facla.
- [Lapucci DPI] = Lapucci, Carlo. 2007. *Dizionario dei proverbi italiani*. Milano: Mondadori.
- [Larousse.fr] = *Dictionnaire de français* (<https://www.larousse.fr>)
- [Lurati] = Lurati, Ottavio. 2002. *Per modo di dire... Storia della lingua e antropologia nelle locuzioni italiane ed europee*, Bologna: CLUEB
- [MDLI] = Lapucci, Carlo. 1987. *Modi di dire della lingua italiana*, Milano: A. Vallardi.
- [MiniDP] = Guazzotti, Paola, Oddera, Maria Federica. 2008. *Il Mini dizionario dei Proverbi*. Bologna: Zanichelli.
- [Pittàno] = Pittàno, Giuseppe. 2009. *Frase fatta capo ha. Dizionario dei modi di dire, proverbi e locuzioni*. Bologna: Zanichelli (ristampa del 2015).
- [PMD] = Rapa, Sara, Zanoncelli, Anastasia. 2014. *Proverbi e modi di dire raccontati da Zia l'Oca*. Verona: Edizioni del Baldo.
- [PR] = Muntean, George ed. 1984. *Proverbe românești*. Antologie, text stabilit, glosar, indice tematic, postfață și bibliografie de George Muntean. București: Editura Minerva.
- [PZR] = Vidrașcu, A. ed. 2011. *Proverbele și zicătorile românilor*. București: Editura Litera.
- [Quartu] = Quartu, B. M. 2000. *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana. 10.000 modi di dire ed estensioni figurate in ordine alfabetico per lemmi portanti e campi di significato*. Terza edizione. Milano: Biblioteca Universale Rizzoli.
- [Radicchi] = Radicchi, Sandra. 1985. *In Italia. Modi di dire ed espressioni idiomatiche*. Roma: Bonacci Editore.
- [Robea] = Robea, Mihail ed. 2001. *Proverbe, zicători, ghicitori și strigături*. București: Casa Editorială Muntenia.
- Sălișteanu, Oana. 2015a. *Proverbio non falla? Intorno al commento contraddittorio nelle paremie italiane e romene* in Klimkiewicz, Anna, Malinowska, Maria, Paleta, Alicja e Wrana, Magdalena eds. *L'Italia e la cultura europea*. Firenze: Franco Cesati Editore, pp. 459-465.
- Sălișteanu, Oana. 2015b. *Giocosu e umoristico nei proverbi e nei detti italiani e romeni* in *Quaestiones Romanicae, ediția III, 3-4 oct 2015. Actele Colocviului International Comunicare și Cultură în România Europeană CICCRI III*, Szeged, Jate Press, EUV, Timișoara, pp. 507-513.
- Sălișteanu, Oana. 2015c. *Espressione e commento dell'inutilità nei proverbi e nei modi di dire italiani e romeni* in Radica Nikodinovska, Radica ed., *Parallelismi linguistici, letterari e culturali. Atti del convegno di italianistica, Ohrid, 2014*, Skopje, Università "Ss. Cirillo e Metodie" di Skopje, pp. 483-491.

- Sălișteanu, Oana. 2016a. *Il commento dell'identità e dell'alterità etnica nei proverbi e nei modi di dire italiani e romeni* in Dal Maso, Elena, Navarro, Carmen (eds.), *Gutta cavat lapidem. Indagini fraseologiche e paremiologiche.*, Mantova: Universitas Studiorum srl, Casa Editrice, pp. 421-433.
- Sălișteanu, Oana. 2016b. *Vita e Morte commentate nei proverbi italiani e romeni*, in *Quaestiones Romanicae IV, Lucrările Colocviului internațional Comunicare și cultură în România europeană, ediția a IV-a, 2-3 octombrie, 2015*. Szeged: Jate Press, "Jozsef Attila" Tudományi Egyetem Kiado. Timișoara: Editura Universității de Vest, pp. 342-350.
- Sălișteanu, Oana. 2017a. *Lavoro, arti e mestieri nei proverbi italiani e romeni*, in *Quaestiones Romanicae V. Lucrările Colocviului Internațional Comunicare și Cultură în România Europeană ediția a v-a (24-25 iunie 2016)*. Szeged: "Jozsef Attila" Tudományi Egyetem Kiado. Timișoara: Editura Universității de Vest din Timișoara, pp. 449-460.
- Sălișteanu, Oana. 2017b. *Il commento delle cose e azioni impossibili nei proverbi e nei modi di dire italiani e romeni* in De Giovanni, Cosimo, ed. (2017), *Fraseologia e paremiologia: passato, presente, futuro*, Milano, Franco Angeli, pp. 562-573.
- Sălișteanu, Oana. 2018. *Elaborazione formale e squisitezza stilistica dei proverbi italiani e romeni* in Elisabetta Benucci, Daniela Capra, Salomè, Vuelta Garcia, Paolo Rondinelli (a cura di). *Atti del III convegno della Associazione Italiana di Fraseologia e Paremiologia PHRASIS, Firenze 201.*, Roma: Aracne Editrice, pp. 237-251.
- Sălișteanu, Oana. 2019a. *Da il buio vien la sera a qui sta il busillis. Ovvero dalle verità lapalissiane ai messaggi oscuri nei modi di dire e nei proverbi italiani e rumeni* in Balaș, Oana-Dana, Gebăilă, Anamaria, Voicu, Roxana (a cura di), *Fraseologia e paremiologia: prospettive evolutive, pragmatica e concettualizzazione*. Riga: Edizioni Accademiche Italiane (Omniscriptum Group), pp. 597-611.
- Sălișteanu, Oana. 2019b. *Appunti sulla paremiologia romanza contrastiva* in „Paremia. Revista digital” nr. 28: dec. 2019, ISSN 1132-8940, ISSN elettronico 2172-10-68. (<https://cvc.cervantes.es/lengua/paremia>)
- [Selene] = Selene, Annarosa. 2004. *Dizionario dei proverbi. La millenaria esperienza umana nei motti e nelle sentenze della cultura popolare*. Milano: Gruppo Editoriale Armenia.
- [Sorge] = Sorge, Paola. (2007). *Dizionario dei modi di dire della lingua italiana*. Milano: Feltrinelli, Newton Compton.
- [Radicchi] = Radicchi, Sandra. 1985. *In Italia. Modi di dire ed espressioni idiomatiche*, Roma: Bonacci Editore.
- [REF] = Sevilla Muñoz, J.; Zurdo Ruiz-Ayúcar, M. I. T. [dir.]. 2009. *Refranero multilingüe*. Madrid: Instituto Cervantes (Centro Virtual Cervantes) (<http://cvc.cervantes.es/refranero>)
- [Zanne] = Zanne, Iuliu A. 1959. *Proverbele rominilor. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri de Iuliu A. Zanne*. Ediție îngrijită de C. Ciuchindel. Prefață de Mitu Grosu. București: Editura Tineretului.

Sébastien LEDOUX | **Peut-on encore parler de**
(Université Paris 1) | **« devoir d’oubli » ?**

Abstract: (Can we still speak of a « duty to forget »?) In his reflection on memory and forgetting, Paul Ricœur raised the question of "abuses of memory" by pointing out the perverse uses of the "duty to remember" through the frenzy of commemoration or the manipulation of memory. The philosopher thus defended a "duty to forget" that he considered necessary for the accomplishment of a "just memory". In our text, we propose to explore this notion of "duty to forget" throughout history. States have pursued policies of forgetting through amnesty/amnesia in order to reconsolidate society. From Antiquity ("damnatio memoriae"), to Modern Times (Edict of Nantes of 1598 on the Civil Wars of religion) and Contemporary Times (Amnesties after Algerian War in France, Spanish law of 1977 on Civil War), there is a political tradition of the duty to forget where forgetting is appreciated as a factor of social reparation. From the end of the 20th century, new discourses and practices denounce the forgetting of violent events as a factor of destruction of human communities. This new international status of oblivion is part of a new paradigm of the relationship between societies and their past, which situates the memorialization of violent pasts as an inescapable remedy for individual and collective disorders, and as the condition for the perpetuation of the human collectivity.

Keywords: *history, memory, forgetting, duty to remember.*

Résumé : Dans sa réflexion sur la mémoire et l’oubli, Paul Ricœur soulevait la question des « abus de mémoire » en relevant des usages pervers du « devoir de mémoire » par la frénésie commémorative ou la manipulation de la mémoire. Le philosophe défendait ainsi un « devoir d’oubli » qu’il jugeait nécessaire pour l’accomplissement d’une « juste mémoire ». Nous proposons dans notre texte de parcourir cette notion de « devoir d’oubli » à travers l’histoire. Des politiques d’oubli ont été menées par les États par amnistie/amnésie pour reconsolider la société. De l’Antiquité (« damnatio memoriae »), à l’époque moderne (Edit de Nantes de 1598 sur les guerres civiles de religion) et contemporaine (loi espagnole de 1977 sur la guerre civile), il existe une tradition politique de devoir d’oubli où l’oubli est apprécié comme un facteur de réparation sociale. A partir de la fin du 20e siècle, de nouveaux discours et de nouvelles pratiques dénoncent l’oubli d’événements violents comme un facteur de destruction des communautés humaines. Ce nouveau statut international de l’oubli intervient dans un nouveau paradigme du rapport des sociétés à leur passé qui situe la mémorialisation des passés violents comme un remède incontournable aux désordres individuels et collectifs, et comme la condition de la continuité de la collectivité humaine.

Mots clés : *histoire, mémoire, oubli, devoir de mémoire.*

I. De l’oubli réparateur...

La question de l’oubli dans les sociétés a une longue histoire, aussi longue que celle de la mémoire. Si la mémoire, saisie dans son acception culturelle, est appréhendée comme un ferment de cohésion sociale et d’identité collective depuis

l'Antiquité¹, l'oubli a pu être désigné dans certaines situations historiques comme un élément déterminant de (re)consolidation des liens entre individus pour faire communauté.

Les travaux de Nicole Loraux sur l'oubli dans la cité athénienne du Ve siècle avant notre ère ont ainsi attiré l'attention sur l'existence de politiques d'oubli imposées suite à un conflit violent qui avait divisé les membres d'une même collectivité². Après une guerre civile qui avait déchiré entre eux les Athéniens, l'oubli imposé par le pouvoir dans l'espace public avait pour fonction de « ménager un temps pour le deuil et de donner une chance à la (re)construction de l'histoire³ ». Cette politique d'oubli s'est juridiquement accompagné d'amnisties prononcées à l'égard des vaincus. D'origine grecque, ce terme d'*amnistie*, écrit au XVIe siècle *amnestic*, signifie littéralement « sans mémoire »⁴. L'oubli social et juridique est ainsi posé en termes de bénéfice collectif permettant de sortir du cycle des violences et des vengeances interindividuelles en interdisant dans l'espace public la mise en mémoire des conflits et la poursuite pénale d'auteurs de violences.

On rencontre ce même modèle dans le cas des guerres civiles de religion entre catholiques et protestants qui ont déchiré le royaume de France dans la deuxième moitié du 16e siècle. L'édit de paix de 1598 (édit de Nantes) établi par le roi Henri IV commence par ordonner à chacun l'oubli en interdisant toute poursuite pénale et toute mémoire des conflits :

« Que la mémoire de toutes choses passées d'une part et d'autre, depuis le commencement du mois de mai 1585 jusqu'à notre avènement à la couronne, et durant les autres troubles précédents et à l'occasion d'iceux, demeurera éteinte et assoupie, comme de chose non advenue ; et ne sera loisible ni permis à nos procureurs généraux, ni autres personnes quelconques, publiques ni privées, en quelque temps, ni pour quelque occasion que ce soit, en faire mention, procès ou poursuite en aucune cours et juridiction que ce soit. Défendons à tous nos sujets de quelque état et qualité qu'ils soient d'en renouveler la mémoire, s'attaquer, injurier ni provoquer l'un et l'autre par reproche de ce qui s'est passé, pour quelque cause que ce soit, en discuter, contester, quereller ni s'outrager ou offenser de fait ou de parole⁵. »

¹ J. Assman, *La mémoire culturelle. Écriture, souvenir et imaginaire politique dans les civilisations antiques*, Aubier, Paris, 2006 ; Y. Yerushalmi, *Zakhor. Histoire juive et mémoire juive*, La Découverte, Paris, 1984.

² N. Loraux, *La cité divisée. L'oubli dans la mémoire d'Athènes*, Paris, Payot, 1997.

³ Nicole Loraux, « De l'amnistie et de son contraire », in Yosef Yerushalmi et alii (dir.), *Usages de l'oubli*, Paris, Seuil, p. 23.

⁴ Voir notice « amnistie » dans le CNRTL.

⁵ Extrait de l'édit de Nantes cité par Olivier Christin dans « Mémoire inscrite, oubli prescrit. La fin des troubles de religion en France », in Marcowitz Reiner et Paravicini Werner (dir.) *Vergeben und vergessen ? Pardonner et oublier ? Les discours sur le passé après l'occupation, la guerre civile et la révolution*, Munich, De Gruyter, 2009, p. 73.

Cette injonction politique de l'oubli comme préservation de la cohésion sociale a également été la réponse à différents événements violents du 20e siècle. Dans un souci de réconciliation nationale après la guerre d'Algérie qui prend fin en 1962, l'État français s'engage à partir des années 1960 dans une politique d'amnistie. Ces amnisties concernent les combattants algériens emprisonnés (mars 1962), les militaires auteurs de « faits commis dans le cadre des opérations de maintien de l'ordre dirigées contre l'insurrection algérienne » (mars 1962), des militaires putschistes (1966, 1982), des membres de l'OAS (1968), et des déserteurs, porteurs de valise, et insoumis (1964, 1966). En annulant d'emblée la possibilité de poursuites judiciaires, ces amnisties ont contribué au silence public entourant les violences commises pendant la guerre d'Algérie. Elles ont été suivies d'une politique d'oubli pendant trente ans de la part de l'État qui n'a pas mémorialisé la guerre, même si dans la société, des mémoires de la guerre n'ont cessé de s'exprimer culturellement et de se structurer socialement.

Autre exemple significatif, la transition démocratique de l'Espagne après la mort du dictateur Franco (1975) se fonde en partie sur une loi votée par le Parlement qui prescrit l'amnistie et l'oubli sur les violences de la guerre civile espagnole (1936-1939)¹. On remarque ainsi que ces politiques d'oubli et d'amnisties très anciennes sont aussi des pratiques initiées au nom de la réconciliation nationale par des régimes démocratiques à l'époque contemporaine².

Le deuxième type de politique d'oubli intervient dans la formation des États-nations modernes à partir du 19e siècle. Dans leur volonté de superposer un État avec un territoire et des habitants partageant une culture commune, les États-nations ont élaboré des récits nationaux opérant une nationalisation du passé³. Or, ces constructions narratives produisent autant de faits situés comme mémorables que de l'oubli sur d'autres faits historiques. C'est ce que signale l'historien Ernest Renan dans sa conférence célèbre « Qu'est-ce qu'une nation ? » prononcée à la Sorbonne en 1882. Pour Renan, une nation se fonde autant sur « la possession en commun d'un riche legs de souvenirs »⁴ hérités de l'histoire nationale que l'oubli d'autres événements considéré comme « un facteur essentiel de la création d'une nation ». Ainsi selon l'historien, cet oubli porte sur des faits violents à l'origine de l'unité de toute nation car « l'essence d'une nation est que tous les individus aient beaucoup de choses en commun, et aussi que tous aient oublié bien des choses [...] tout citoyen français doit avoir oublié la Saint-Barthélemy, les massacres du Midi au XIIIe siècle ».

L'exemple de l'histoire de l'esclavage en France illustre bien ce paradigme narratif national fondé sur la remémoration de faits glorieux et l'oubli de violences commises par l'État sur des individus ou des groupes composant la communauté nationale. L'imposition politique de l'oubli est ordonnée lors de l'abolition définitive

---

¹ Sophie Baby, « Sortir de la guerre civile à retardement : le cas espagnol », *Histoire@Politique*, n°3, novembre-décembre 2007.

² Voir Sophie Wahnich (dir.), *Une histoire politique de l'amnistie*, Paris, PUF, 2007.

³ Sébastien Ledoux, *La Nation en récit*, Paris, Belin, 2021.

⁴ Ernest Renan, *Qu'est-ce qu'une nation ?*, rééd., Paris, Flammarion, 2011, p. 74.

de l'esclavage en 1848. Le général de brigade Rostoland applique en Martinique l'affranchissement des esclaves le 23 mai 1848. Il leur déclare ce jour-là qu'il n'y a plus ni de « libres, ni d'esclaves mais des citoyens » et ordonne à chacun d'entre eux « l'oubli du passé »¹. La République se fonde sur l'oubli du passé esclavagiste ce qui avait comme objectif de permettre « aux frères esclaves d'entrer dans la grande famille nationale »². La période de la traite atlantique et des sociétés esclavagistes coloniales en Amérique et dans l'Océan indien, du 17e au milieu du 19e siècle, est ensuite systématiquement occultée de l'histoire nationale (livres d'histoire, manuels scolaires). Seule l'abolition de 1848 est célébrée par des statues ou des noms de rues en hommage à Victor Schœlcher, homme politique qui a rédigé le décret d'abolition du 27 avril 1848. Seule la France abolitionniste est évoquée dans les manuels scolaires à destination des enfants, comme le montre l'extrait du manuel Lavissee de 1913 qui raconte aux jeunes élèves l'action du personnage de Brazza, lors de la colonisation française du Congo au début du 20e siècle, qui délivre des esclaves en proclamant : « "Partout où est le drapeau de la France, il ne doit pas y avoir d'esclaves" ce qui prouve encore que la France est bonne et généreuse pour les peuples qu'elle a soumis »³.

Que ce soit dans le cadre de résolution de guerres civiles, ou dans celui de construction des États-nations modernes, la politique d'oubli a donc été employée régulièrement depuis l'antiquité comme une pratique permettant de souder des individus entre eux conjurant par ce biais la dislocation des communautés politiques.

II. ...à l'oubli destructeur

Les deux politiques d'oubli sont contestées et même dénoncées dans différents États au cours du dernier quart du XXe siècle qui voit un changement radical de la perception de l'oubli et de la mémoire dans les deux cadres définis précédemment : la résolution sociale des conflits et l'identité narrative des États-nations.

Concernant la résolution des conflits, la mémorialisation des crimes et de leurs victimes est présentée comme une condition *sine qua non* de la pacification de la société et de la réconciliation de la nation. L'oubli public des crimes, auparavant perçu comme une suspension garantissant l'apaisement et la reconsolidation, est considéré comme un obstacle majeur au travail de deuil des victimes et de leurs familles, et à la possibilité d'une vie en commun. Cette reconfiguration se dessine dans une application des principes des droits de l'homme et de la justice que l'on dit « restauratrice » (« *Restorative justice* »)⁴. Le cas de l'Argentine est éclairant et préfigure un modèle de résolution criminalisant l'oubli qui se diffuse dans les années suivantes en Amérique

¹ Myriam Cottias, « Le silence de la Nation. Les "vieilles colonies" comme lieu de définition des dogmes républicains (1848-1905) », *Outre-Mers. Revue d'Histoire*, 338-339, 1, 2003, p. 21-45.

² Circulaire ministérielle du 7 mai 1848 portant instruction pour l'exécution du décret du 27 avril 1848, BOM, 595.

³ Ernest Lavissee, *Histoire de France*, Armand Colin, 1913, p. 161-162.

⁴ Sandrine Lefranc, *Politiques du pardon*, PUF, 2002 ; et de la même auteure : « Le mouvement pour la justice restauratrice : "an idea whose time has come" », *Droit et société*, 2006/2-3 (n° 63-64), p. 393-409.

latine. L'arrivée du nouveau président Raúl Alfonsín met fin à la dictature militaire commencée en 1976 qui s'est caractérisée par des exactions et des disparitions d'opposants. Alfonsín crée une Commission nationale sur la disparition des personnes (CONADEP) en décembre 1983. Cette commission est chargée d'enquêter sur les disparitions forcées et violations graves de droits de l'homme commises durant la dictature argentine. Elle est aidée pour cela par l'Équipe argentine d'anthropologie médico-légale (EAAF) mise en place en 1984 pour identifier les corps des disparus. Parallèlement, un volet judiciaire s'ouvre avec la condamnation de responsables militaires. Peu avant la chute de la dictature, les militaires au pouvoir avaient préparé l'adoption en urgence d'une loi d'auto-amnistie au nom de la « pacification du pays » et de la « réconciliation nationale ». Mais c'est un autre modèle qui s'impose le 22 avril 1985 à Buenos-Aires avec l'ouverture du procès pour le jugement des principaux acteurs de la dictature. Le travail de la CONADEP et ce procès offrent une place considérable aux proches des disparus, et témoins de la répression de l'État. Les différentes commissions « vérité et réconciliation » qui sont créées en Amérique latine à partir des années 1990 vont s'inspirer de ce modèle¹.

Des acteurs internationaux interviennent dans ce nouveau modèle qui connaît également une transnationalisation de nouvelles pratiques. Ainsi au Guatemala, la « commission pour l'éclaircissement historique » est créée en 1994 alors que la guerre civile débutée en 1960 n'a pas encore pris fin. Elle a pour but d'enquêter sur les atteintes aux droits de l'homme et aux violences qui ont été commises durant cette période, d'en identifier les responsables, et de formuler des recommandations pour la pacification du pays et la réconciliation nationale, notamment en perpétuant la mémoire des victimes. La commission, placée sous l'égide l'ONU et composée d'un juriste allemand et de deux guatémaltèques, a entendu le témoignage de milliers de victimes et assisté à l'exhumation de sépultures clandestines avant de rendre un rapport en 1999 intitulé « Guatemala : mémoire du silence » qui rend responsable l'État guatémaltèque de la quasi-totalité des 42.275 personnes tuées (en majorité des Mayas qualifiés d'« ennemis internes ») durant la guerre civile. Des archéologues et anthropologues qui ont participé à ces exhumations interviendront ensuite en Espagne pour aider et former leurs collègues espagnols². L'Espagne connaît en effet elle aussi un bouleversement des normes de résolution des conflits passés. La loi de réconciliation de 1977 établissant l'oubli et l'amnistie pour la Guerre civile est dénoncée vingt ans plus tard par des associations comme une atteinte à la mémoire des victimes et de leurs descendants. Ce mouvement associatif dénommé « récupération de la mémoire historique » entreprend un travail d'exhumation de corps dans les fosses communes. Depuis la fin des années

---

¹ Citons dans l'ordre chronologique la Commission Nationale pour la Vérité et Réconciliation ou « commission Rettig » (Chili, 1990-1991), la Commission de la Vérité pour le Salvador (1992-1993), la Commission pour l'Éclaircissement Historique (Guatemala 1994-1999), la Commission Nationale sur la Prison Politique et la Torture ou « commission Valech » (Chili, 2003-2004), la Commission de la Vérité et Réconciliation (Pérou, 2001-2003) et la Commission Nationale de Vérité (Brésil, 2012).

² Smaoui Sélim, « Domestiquer les normes, repenser le combat : l'internationalisation de la cause des "disparus" du franquisme en Espagne », *Critique internationale*, n° 82, 2019/1, p. 75-95.

1990, 8 500 exhumations dans près de 300 fosses communes ont ainsi été réalisées sur les 130 000 victimes – leur nombre demeure approximatif – des 2 591 fosses répertoriées en Espagne en 2011 mêlant les victimes républicaines de la guerre civile et celles de la répression franquiste après 1939¹. L'exhumation des corps des disparus est présentée par les organismes internationaux et les militants locaux comme un outil de vérité historique et de pacification permettant de mettre un terme définitif au conflit violent interne que la société a connu. L'action des associations aboutit au vote d'une loi en 2007 par le Parlement espagnol. Elle « a pour finalité de reconnaître le droits des victimes de persécution et de violence durant la guerre civile et la dictature, de favoriser leur réhabilitation morale ainsi que la réappropriation de leurs mémoire personnelle et familiale, de favoriser, enfin, “la cohésion et la solidarité entre les différentes générations d'Espagnols quant aux principes, valeurs et libertés constitutionnelles”.² » La loi met en place des indemnisations à de nouvelles catégories de victimes (orphelins des fusillés, anciens prisonniers, travailleurs forcés) et demande à ce que soit retiré de l'espace public des monuments franquistes.

Plus largement, ces nouvelles normes sociales se traduisent par l'idée qu'une société ayant subi des violences extrêmes dans un passé proche ou lointain peut se reconstruire, non dans une mise à distance de ces faits favorisée par l'écoulement du temps -encore moins par une politique d'oubli-, mais au contraire dans une action vigoureuse de reconnaissance et mémorialisation de ces faits. Il s'agit d'agir sur ce passé par deux biais : sa criminalisation (identifier et condamner les criminels, identifier et réparer les victimes), et sa mémorialisation (construire un récit public commun autour de l'hommage aux victimes prenant des formes multiples : mémoriaux, monuments, commémorations, enseignement).

On observe un décentrement du référent national au profit du principe des droits humains et des pratiques transnationales. Ce déplacement de l'oubli à la mémoire s'accompagne de deux nouvelles normes, l'une juridique, l'autre médicale : l'imprescriptibilité de certains crimes et le traumatisme³. Toutes deux vont dans le même sens pour disqualifier socialement l'oubli réparateur. La notion juridique d'imprescriptibilité instaure l'idée qu'un crime contre l'humanité ne peut être « résolu » collectivement par l'écoulement du temps, et que l'oubli public de ce crime contrevient *in fine* au principe de la Justice régulant les relations entre les individus. La notion médicale de traumatisme indique quant à elle une impossibilité de réparer une blessure psychique malgré l'écoulement du temps. L'oubli de certains faits est interprété comme la manifestation d'un refoulement néfaste pour l'individu qui doit se souvenir et verbaliser à autrui son souvenir pour se guérir. Dans les années 1980, cette

---

¹ Voir Sélim Smaoui, « Sortir du conflit ou asseoir la lutte ? Exhumer et produire des “victimes républicaines” en Espagne », *Revue française de science politique*, vol. 64, 2014/3, p. 435-468.

² Danielle Rozenberg, « Mémoire, justice et... raison d'État dans la construction de l'Espagne démocratique », *Histoire@Politique*, n° 2, septembre-octobre 2007, p. 10.

³ Didier Fassin et Richard Rechtman, *L'empire du traumatisme. Enquête sur la condition de victime*, Paris, Flammarion, 2007.

perception au départ individuel s'est élargie au collectif : certains événements historiques ont été statués comme traumatiques pour une société toute entière malade de son passé car en proie au refoulement collectif¹. La lutte contre l'oubli s'est arrimé à ces deux normes. L'oubli est ainsi devenu un mal qu'il fallait combattre au nom des victimes des violences passées. La lutte contre l'oubli s'est arrimée à ces deux normes au nom des droits de l'homme et du bien être psychique de la collectivité qu'il fallait soigner. Les politiques dites mémorielles ont été les réponses au passé ainsi statué². Si le terme *devoir de mémoire* n'a pas connu de traduction littérale dans d'autres pays en dehors de l'espace francophone, on observe des évolutions similaires à la même période dans de nombreux pays qui ont mobilisé d'autres formules de langage comme « *Nunca más* » (pays hispanophones), « *Truth and Reconciliation* » (international), ou « *Redress* » (pays anglophones) qui traduisent la même obligation de prendre en compte les victimes de l'Histoire et leurs descendants dans une perspective d'actions de réparations.

Ces formes de criminalisation du passé surviennent également dans une modification des récits nationaux qui doivent, dans certains pays, entreprendre une nouvelle narration prenant en compte des minorités écartées du récit national traditionnel prôné par les États-nations au nom de l'oubli de violences (voir propos de Renan précédemment cité). La mémorialisation des crimes à l'encontre de minorités (juifs, arméniens) devient une nouvelle trame narrative supranationale en l'Europe de l'Ouest à partir des années 1990. Si la mémoire des crimes dans l'espace public pouvait être sanctionnée dans le cadre de politiques d'oubli, comme nous l'avons vu avec l'édit de Nantes, en s'apparentant à des troubles à l'ordre public, ce sont inversement les contestations des mémoires de crimes génocidaires qui sont pénalisées par de nombreux États notamment en Europe, signifiant juridiquement que ces contestations relevaient de troubles à l'ordre public³.

Pour conclure : de nouvelles politiques d'oubli

De tels conflits illustrent les enjeux et contradictions de ce nouveau contrat social de sociétés travaillées par leur passé violent qui résonnent fortement avec le projet d'une « juste mémoire » chère au philosophe Paul Ricœur. Mettant en garde contre les possibles abus du *devoir de mémoire* pouvant mener à un enfermement identitaire victimaire, le philosophe avait pensé celui-ci *avec* le devoir d'oubli dans la perspective d'une politique de « juste mémoire » :

« Pour cette juste mémoire, le devoir de mémoire et le devoir d'oubli ne sont pas symétriques et l'un n'annule pas l'autre. Le premier a pour souci l'instruction : ce qui instruit ce n'est pas ce qui a fait événement, mais ce qui vaut modèle dans une

¹ Voir par exemple *Le syndrome de Vichy* d'Henry Rousso (1987) pour la Seconde Guerre mondiale et *La Gangrène et l'oubli* de Benjamin Stora (1991) pour la Guerre d'Algérie.

² Sébastien Ledoux, *Le devoir de mémoire. Une formule et son histoire*, Paris, Cnrs Éditions, 2016.

³ Sébastien Ledoux (dir.), « Les lois mémorielles en Europe », *Parlement(s)*, HS 15, 2020.

perspective de justice. Le second a une finalité toute différente, il veut mettre fin à la vengeance, “soustraire à la haine son caractère éternel”, selon un mot de Plutarque que se plaît à rappeler Nicole Loraux. En ce sens devoir de mémoire et devoir d’oubli, l’un et l’autre bien compris - c’est-à-dire l’un affranchi de ses abus, et l’autre purifié de sa confusion avec l’amnésie -, ont en commun une visée lointaine, la paix dans la justice¹. »

Or, dans cette nouvelle norme politique où l’oubli est présenté comme destructeur tandis que la mémorialisation des crimes est présentée comme vertueuse, les conflits de mémoire (dénommés parfois guerres de mémoire) sont des transpositions des anciens cycles de violences et de vengeances dans un cadre pacifié qui n’utilise pas les armes pour détruire l’ennemi. Cette transposition a pour effet de construire des mobilisations mémorielles multiples, et parfois antagoniques dont la victimisation est le trait d’union. Cette criminalisation/victimisation du passé a, par conséquent, pour effet de définir la mémoire uniquement par la mise en récit des crimes et des victimes. Elle induit des politiques d’oubli d’autres événements du passé qui ne rentrent pas dans cette catégorisation reconnaissances des crimes/réparations des victimes. Elle induit également la construction de groupes mémoriels qui dressent des expériences collectives univoques figées, et nécessairement concurrentes quand les mémoires individuelles sont marquées par une très grande diversité, plasticité et évolution dans le temps. Ce sont ces mémoires individuelles et d’autres événements historiques qui sont ainsi oubliées dans ce nouveau cadre normatif des relations au passé.

Bibliographie

- Assman, Jan. 2006. *La mémoire culturelle. Écriture, souvenir et imaginaire politique dans les civilisations antiques*. Paris : Aubier.
- Baby, Sophie. 2007. « Sortir de la guerre civile à retardement : le cas espagnol », in *Histoire@Politique*, n° 3, novembre-décembre.
- Cottias, Myriam. 2003. « Le silence de la Nation. Les “vieilles colonies” comme lieu de définition des dogmes républicains (1848-1905) », in *Outre-Mers. Revue d’Histoire*, 338-339, nr. 1, p. 21-45.
- Fassin, Didier, Reichtman, Richard. 2007. *L’empire du traumatisme. Enquête sur la condition de victime*. Paris : Flammarion.
- Lavisse, Ernest. 1913. *Histoire de France*. Armand Colin.
- Ledoux, Sébastien. 2021. *La Nation en récit*. Paris : Belin.
- Ledoux, Sébastien. 2016. *Le devoir de mémoire. Une formule et son histoire*. Paris : Cnrs Éditions.
- Ledoux, Sébastien. 2020. « Les lois mémorielles en Europe », in *Parlement(s)*, HS 15.
- Lefranc, Sandrine. 2002. *Politiques du pardon*. Paris : PUF.
- Lefranc, Sandrine. 2006. « Le mouvement pour la justice restauratrice : “an idea whose time has come” », in *Droit et société*, 2-3 (n° 63-64), p. 393-409.
- Loraux, Nicole. 1997. *La cité divisée. L’oubli dans la mémoire d’Athènes*. Paris : Payot.
- Loraux, Nicole. 1988. « De l’amnésie et de son contraire », in Yosef Yerushalmi et alii (dir.), in *Usages de l’oubli*. Paris : Seuil.

¹ Paul Ricœur, « Vulnérabilité de la mémoire », in Le Goff Jacques (dir.), *Patrimoine et passions identitaires*, Paris, Fayard, 1998, p. 31.

- Renan, Ernest. 2011. *Qu'est-ce qu'une nation ?*, rééd. Paris : Flammarion.
- Ricœur, Paul. 1998. « Vulnérabilité de la mémoire », in Le Goff Jacques (dir.), *Patrimoine et passions identitaires*. Paris : Fayard.
- Rozenberg, Danielle. 2007. « Mémoire, justice et... raison d'État dans la construction de l'Espagne démocratique », in *Histoire@Politique*, n° 2, septembre-octobre.
- Smaoui, Sélim. 2019. « Domestiquer les normes, repenser le combat : l'internationalisation de la cause des "disparus" du franquisme en Espagne », in *Critique internationale*, n° 82, 2019/1, p. 75-95.
- Smaoui, Sélim. 2014. « Sortir du conflit ou asseoir la lutte ? Exhumer et produire des "victimes républicaines" en Espagne », in *Revue française de science politique*, vol. 64, 2014/3, p. 435-468.
- Wahnich, Sophie. 2007. *Une histoire politique de l'amnistie*. Paris : PUF.
- Yerushalmi, Yosef. 1984. *Zakhor. Histoire juive et mémoire juive*. Paris : La Découverte.

Limba și literatura latină

Latin Language and Literature

Valy CEIA
(Universitatea de Vest
din Timișoara) | **O relație dinamică la Tacitus:
memorie-uitare**

Abstract: (A Dynamic Relationship to Tacitus: Memory-Forgetting) Considered by many scholars as the greatest writer of Latin Antiquity, Tacitus imposes himself by the force of representation of a convulsive humanity, whose altitudinal landmarks – never forgotten forever – are strongly overshadowed by a dense fabric of destructive actions and egotistical impulses. My study follows the way in which the reading of the tacit work allows the reader to follow the dynamic game of the memory-forgetfulness relationship: paradoxically, the seemingly forgotten come to order a deeply decadent humanity and give it direction, setting up an *ante litteram* ontology.

Keywords: *Tacitus, memory, history, forgetting, ontology.*

Rezumat: Socotit de către mulți cercetători drept cel mai mare scriitor al Antichității latine, Tacitus se impune prin forța de reprezentare a unei umanități convulsive, ale cărei repere altitudinale – niciodată uitate definitiv – sunt puternic obnubilate de o densă țesătură a acțiunilor distructive și a impulsurilor egotiste. Studiul meu urmărește felul în care lectura operei taciteice îngăduie cititorului să urmărească jocul dinamic al relației memorie-uitare: paradoxal, cele aparent uitate vin să ordoneze o umanitate profund decadentă și să-i ofere direcția mersului, configurând o ontologie *ante litteram*.

Cuvinte-cheie: *Tacitus, memorie, istorie, uitare, ontologie.*

Când primii împărați ai Romei decadente își încheiaseră deja domniile, iar alții și le exercitau, Publius Cornelius Tacitus (aprox. 57-120 p. Chr.), om politic și scriitor, ne oferă tabloul de un realism tragic al Romei din primul secol creștin. Bucurându-se de un destin fast în societatea romană, unde parcurge *cursus honorum* „șirul demnităților” – până la cea mai înaltă treaptă, de consul –, căsătorit cu fiica lui Agricola, guvernator în Britania, prin urmare, cetățean „realizat social” – gândim noi, dar, deopotrivă, gândeau și cei de atunci –, scriitorul devine cel mai sumbru dintre scriitorii romanității. Și nu fiindcă și-ar fi dorit asta!

Oglinzi literare, racursiuri memoriale

A ne cufunda în universul taciteic – a păși, așadar, în lumea romană din sec. I p. Chr. incumbă nu doar o puternică forță interioară de a accepta că atrocitatea face parte, și ea, din viață, ci că aceasta poate să prevaleze asupra existenței, în perioade negre din istorie – fie și pentru scurt timp, socotit la scara mare a acesteia. Conștiința ultragiată va căuta să descifreze în viața devastată de tumult sângeros ce anume va fi iscat, ce,

mai ales, va fi alimentat o atare răzlețire de lumea în care armonia, responsabilitatea, binele celuilalt jalonează înaintarea cetății. Unul dintre răspunsuri, ni-l oferă, deja acum mai bine de un veac, Gustave Le Bon, ghid în acest hățiş al ființei:

„Istoria, așa cum o construiesc erudiții de bibliotecă, discipoli docili ai unei logici severe, este o construcție artificială mult prea rațională. Cele mai importante dintre evenimente, cele care au dominat soarta popoarelor și ale civilizațiilor lor, au emanat din factori psihologici inconștienți, pe care eruditul pretinde că le interpretează, fără să știe să le priceapă cauzele. Nu din rațional, ci din irațional s-au născut marile evenimente. Raționalul creează știința, iraționalul conduce Istoria.” (Le Bon [s. a.], 102)”.

Glisând între iraționalul istoriei și raționalul pe care îl incumbă știința, Tacitus asimilează ambele ipostaze, depășindu-le în dramatica nevoie de comprehensiune. Aflat între două lumi, istoric și totodată om de știință în sensul pe care îl indică Le Bon, Tacitus e filosof, în cel mai larg și mai adânc sens al termenului. Fără să elaboreze teorii or să definească termeni și concepte, acesta reflectează neîncetat asupra alcătuirilor lumii, cu preocupare majoră pentru descifrarea mecanismelor latente ce impulsionează mersul istoriei. Canonul politic, soluțiile rituale din momente de criză (cf. Ketzer 2002, 150, *passim*), starea de excepție (Agamben 2008) definesc momentele ce, înnodate, ne oferă imaginea noi Rome. Responsabilitatea ce i-a impulsionat permanent pe romanii virtuozii din *illa tempora* se manifestă acum în forme contorsionate, precum epoca din care face scriitorul parte. Creația sa devine armă în acest efort civic personal de reîntronare simbolică a vremurilor altitudinale. Actualizarea acestora se realizează în forme variate, subtile nu o dată, însă constituie reperul absolut într-un univers aglomerat până la sufocare de însemnele prăbușirii spirituale. Oglindă a timpului, totodată, opera reflectă (în tablouri literare construite cu o minuție ce transformă povestea istorică într-o veritabilă proiecție, cinemascopice) nu numai existența prezentă, ci, prin asimilare, viața de odinioară a romanilor – niciodată simplă, niciodată dreaptă în chip absolut, dar ghidată ferm de simplitate, cumpătate, modestie, conștiința datoriei față de ceilalți: zei, rude, concetățeni, patrie, laolaltă. Dacă Vergilius, Horatius ori Titus Livius, e. g., mai mult intuiau, vizionari, nenorocirile ce pândeau amenințătoare, Tacitus se află în mijlocul vâlturilor existențiale ignobile, în care nu de puține ori cele mai blamabile și sinistre dintre scăderile omenești se manifestă cu o dezlănțuire distructivă. Morțile nu mai sunt apanajul câmpului tradițional de bătălie; secerări sunt cei din cetate, adesea fără vină, mergându-se până la suprimarea prietenilor, fraților, părinților.

În acest univers profund decadent, firea pătrunzătoare a rafinatului psiholog ce se dovedește Tacitus caută să deslușească ce anume din ființa umană impulsionează atare atrocități. Totodată, lectorul distinge relativ lesne câteva direcții tematice – în fapt, aspecte ce vizează apăsat problematica ontologică. Astfel, cu accente variabile, nevoia de a desluși adâncimile firii omenești, dar și responsabilitatea auctorială a indicării unor

modele existențiale se regăsesc în întreaga creație. Lectura panoramică a acestora înlesnește o atare viziune. *Dialogus de oratoribus* „Dialogul despre oratori”, prima lucrare taciteică, scrisă la 19 ani, pare-se, ne înfățișează un scriitor exersat, cunoscător al precedentei și actualității culturale, dar și cu o gândire teoretică formată, având deja capacitatea de a problematiza și a propune soluții în chestiuni aparent insondabile: *semper armatus praesidium amicis, opem alienis, salutem periclitantibus, invidis vero et inimicis metum et terrorem ultro feras, ipse securus et velut quadam perpetua potentia ac potestate munitus?* (IV, 5) „mereu înarmat să îți ocrotești prietenii, să dai ajutor străinilor, salvare celor în primejdie, spaimă și groază împotriva celor invidioși și a dușmanilor, iar tu însuși în siguranță și apărat ca de o anume putere și autoritate nesfârșită”. Dar se deslușește aici un mod ideal de a privi în față existența și, mai ales, de a acționa.

A rememora vremurile altitudinale, a pune sub ochii romanilor oglinzi în care adevărul să se profileze cu forță se vede, însă, cu percutanță nu doar în *Dialogus de oratoribus*, ci mai ales în scrierile care îi succed. *De origine et situ Germanorum* „Despre originea și așezarea germanilor” sau, așa cum este adesea citată, *Germania* ne oferă o altă perspectivă. Prezentând viața și obiceiurile germanilor, scriitorul se dovedește *avant la lettre* antropolog, dar și sociolog, precum și psiholog al mulțimii, toate aduse la unitate de o perspectivă filozofică (în sensul larg al termenului) asupra existenței. Diversele obiceiuri, trăsături, habitudini ale numeroasei populații germanice sunt prilej și de subtil avertisment asupra elementelor care tind să șubrezească trăinicia romanității. Astfel, opera poate funcționa și ca *speculum* menit să le evidențieze congenerilor ceea ce devine amenințător asupra trăinicieii statului. Cu obiectivitatea care a devenit emblema scrisului său, istoricul știe să puncteze calitățile germanilor: ospitalitatea, cultivarea libertății individului, respectul pentru instituția familiei și prețuirea femeii, respectarea cuvântului dat, sentimentul puternic al onoarei. Alături de aceste trăsături, pe care romanii înșiși le aveau odinioară, există, firește, defecte, dar și habitudini pline de stranietate din punctul de vedere al scriitorului, *i.e.* al modului de viață roman. Ochiul istoricului nu scapă nici faptul că, deși numeroși și puternici, câtă vreme stau dezbrăcați în nenumărate triburi germanii nu constituie o amenințare insurmontabilă pentru romani; un avertisment atemporal, și acesta, șlefuit și devenit veritabilă armă politică.

Dar nu o oglindă, ci mai multe sunt menite a actualiza trecutul altitudinal pentru cei degrabă uitători, care au lăsat, parcă, de izbeliște ceea ce s-a aflat la temelia Cetății. Sublimată în țesătura narativă, ideea responsabilității memoriale este formulată nu o dată de-a lungul creației. Iat-o chiar în prima parte a operei (*Agr.* 1):

„Clarorum virorum facta moresque posteris tradere, antiquitas usitatum, ne nostris quidem temporibus quamquam incuriosa suorum aetas omisit, quotiens

magna aliqua ac nobilis virtus vicit de supergressa est vitium parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam recti et ividiam.”¹

Putând fi citită și ca o apologie a unei figuri emblematice în aceste vremuri sumbre, model pentru o umanitate în degradingoladă spirituală, *De vita et moribus Iulii Agricola* „Despre viața și obiceiurile lui Iulius Agricola” sau, adesea simplificat, *Agricola* este o *laudatio funebris*, un panegiric al vieții socrului său, Iulius Agricola, guvernator în Britania. Numai că textul este scris, nu așa cum se obișnuiește, la moartea acestuia, ci după patru ani, fiindcă atâta vreme cât trăia despoticul împărat Domitianus istoricul nu a îndrăznit să recurgă la acest gest necugetat, să-l laude pe cel care, tocmai pentru meritele sale a fost atât de iubit de lume. Se credea, iar Tacitus era cu totul încredințat, că socrul său ar fi fost otrăvit (lent, ca să nu fie dată în vileag fărădelegea) chiar din porunca împăratului, invidios pe calitățile lui Agricola și, ca atare, temător să nu-i amenințe tronul. Potretul elogios pe care îl realizează Tacitus este construit cu atenție distribuită și spre evidențierea descendenței nobile a lui Agricole, și spre studiile sale consistente (urmate cu cei mai buni dintre profesori, demne de un adevărat conducător), și spre calitățile care îl îndreptătesc pentru rolul de conducător: riguros, chibzuit, exigent cu ceilalți, dar încă mai exigent, sever cu sine însuși, atent la toate cele din jur, spre a lua deciziile cele mai potrivite; suficiente motive pentru a stârni invidii imperiale. Un memorial, jalon pentru a nu deraia de la calea cea dreaptă și sigură se dovedește panegiricul, întrucât istoricul evidențiază dramatic rolul ne-uitării: *Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci quam tacere (Agr., 2)*. „Odată cu glasul ne-am fi pierdut chiar și memoria, dacă în puterea noastră ar fi tot atât să uităm pe cât să tăcem.”

Prin urmare, o altă oglindă taciteică, cu alte mecanisme funcționale, dar cu reflecții convergente, de vreme ce elogierea lui Agricola constituie numai cel dintâi nivel de lectură. Semnificațiile latente, dinamice, sunt cele ce conferă forță acestei creații, ce trebuie asimilată în contextul întregii opere taciteice, perfect simfonică în ce privește tonalitatea de adâncime.

Armatus ac securus?

Pe acest fundament ideologic și stilistic se înalță cele două opere majore, *Historiae* și capodopera *Annales*. Mai mult, ele se ivesc la maturitate, atunci când va fi străbătut diverse perioade imperiale, după ce viața sa însăși îi va fi pus la îndemână experiențe/lecții multiple și variate. Înregistrând exact datele realității pentru o cât mai corectă scriere a istoriei, autorul depășește cadrul limitat al relatării fidele a unor felii de viață, cu o propensiune puternică spre interogație și clădire de universuri interioare

¹ „Este un obicei din vechime de a transmite posterității faptele și caracterul oamenilor aleși. Nici generația noastră, așa de nepăsătoare față de prezent, n-a trecut cu vederea acest obicei, de câte ori cineva cu calități deosebite a știut să învingă și să domine un cusur comun statelor mici și mari: necunoașterea binelui și invidia.” (Tacitus I, 1958, 61).

durabile. Astfel, având forța „de a reînsufleți vizionar realitatea, de a contrapune experienței comune coerența frapant-originală a propriei versiuni reintegratoare” (Dan 1979, 168), Tacitus izbutește să dea sens vertical unei lumi care-și pierde în tot mai mare măsură conștiința zborului. Surprinderea realității, cu variatele sale fațete, antinomice sau chiar paradoxale, face parte din acest efort de descifrare a lumii.

Preocupat fără încetare să identifice resorturile intime ce pun în mișcare acțiunile omenești, vedem în paginile lucrărilor, concatenate, aspirații și pasiuni, îndoieli și eșecuri, cruzime și afecțiuni. Coparticipanți la această lume devenim noi înșine, în sensul implicării și, mai ales, al transformării noastre. În același timp, natura funciar pesimistă a istoricului roman nu eludează, ba dimpotrivă, perspectiva soteriologică, de salvare a societății, în fond, mai mult decât a indivizilor izolați. Ideea pe care o fundamentează Ernst Cassirer, aceea a autotranscendenței, reflectă întocmai istoria așa cum a fost ea înțeleasă și practică de gânditorul roman. Filosoful subliniază că

„Scrisă și citită așa cum se cuvine, istoria ne înalță în această atmosferă de libertate în mijlocul tuturor necesităților vieții noastre fizice, politice, sociale și economice. [...] istoria nu este o simplă relatare a faptelor și evenimentelor moarte. Istoria, ca și poezia, este un organon al propriei noastre autocunoașteri, un instrument indispensabil pentru edificarea universului nostru uman” (Cassirer 1994, 1994, 284, 285).

Cu forța pe care marile spirite o au de a concentra în formulări perene realitatea, Ortega y Gasset (1994, 176) realizează descrierea acestui individ, ce scrutează lucid existența: „Omul cu mintea limpede este cel care [...] privește viața în față, își dă seama că totul în ea este problematic și se simte pierdut”. Un irepresibil sentiment al reflectării personalității tacite prin prisma acestei idei a filosofului spaniol îl însoțește stăruitor pe lector.

Un cadru general major: universul fluid memorie-uitare

Raporturile decelate între memorie și imaginație, între memoria personală și cea colectivă și relația, fluidă, a memoriei cu uitarea sau, dimpotrivă, cu „abuzurile” memoriei, așa cum sunt toate dezvoltate cu pregnanță și de Paul Ricoeur ori de Tzvetan Todorov, deschid alte căi înspre configurarea acestui univers. Cu forța gnoseologică ce le caracterizează, științele umaniste și cele sociale instituie în conștiințe un mecanism al altitudinii existențiale: *el paraíso en la otra esquina* „paradisul de după colț” – ca să evoc prin parafrază scrierea genialului scriitor peruan Mario Vargas Llosa, a cărui creație se clădește și drept glosă asupra memoriei. Firește, e aceasta o viziune. Perspectiva lui Álvaro de Campos, heteronimul lui Fernando Pessoa e dimpotrivă *Gazetilha: Não reza a história nada*. – „Istoria nu spune nimic.” (sau, în versiunea traductivă a specialistului persoan Dinu Flămând: „În istorie nu rămâne nimic.”). Dar Jacques Le Goff ori Marc Augé contribuie, la rândul-le, înspre denudarea unui spațiu deschis. În viziunea poetico-

filozofică a lui Augé (1998, 29), *Les souvenirs sont façonnés par l'oubli comme les contours du rivage par la mer*.¹

Spațiu reflexiv fundamental privind problematica memoriei, bornă și în opera lui Ricoeur, *Confesiunile* lui Augustin ne deschid perspectiva paradoxală asupra relației dinamice dintre memorie și uitare:

„Quid, cum oblivionem nomino atque itidem agnosco quod nomino, unde agnoscerem nisi meminissem? Ergo cum memoriam meminī, per se ipsam sibi praesto est ipsa memoria. Cum vero meminī oblivionem, et memoria praesto est et oblivio, memoria qua meminērim, oblivio quam meminērim. Sed quid est oblivio nisi privatio memoriae?”² (*Confessiones*, X, 24).

Însă viziunea augustiniană nu face decât să puncteze un element intrinsec acestei stări de fapt, care se lasă descifrată în țesătura când fină, când aspră a textului, a realității. În tentativa descifrării valențelor abisale ale memoriei, să rămânem în spațiul confesiv, însă din alt timp și alt loc, dialogul cu Sebastián Núñez B, *Dali confesiones inconfesable*, în care Salvador Dali explicitează secvențial capodopera sa *La persistencia de la memoria: Un dia habrá que pensar en cuerda a mis relojes blandos para que señalem el tiempo de la memoria absoluta, que es hora verdadera y profética*.³

Toate aceste aspecte, fugar indicate aici, concurează la profilarea perspectivelor multiple ale jocului dramatic memorie-uitare, așa cum se întrezăresc uneori, se impun ferm alteori. Modalitățile în care se configurează, se propagă, se metamorfozează, se redimensionează memoria la Tacitus constituie tot atâtea căi de reflecție asupra instanțelor existențiale. Accentele intens dramatice ale operei găsesc totuși, dincolo de nostalgiei, melancoliei, suferințe, elan pentru încrederea că nu (chiar) totul este, definitiv, pierdut.

Mecanisme răsturnate

Ceea ce a atras atenția cititorilor, chiar din contemporaneitatea scriitorului roman, e felul în care, cu rigoare și lapidaritate, opera istoricului roman 1. reușește să surprindă, pe de o parte, acțiunile oamenilor și resorturile/mobilurile/cauzele – frecvent subiective ale – acestora și, pe de alta, tocmai prin această simplitate extremă 2. reușește să contureze cu mare forță societatea romană. Într-o dinamică ce funcționează

¹ „Amintirile sunt modelate de uitare precum contururile țărmului de către mare.” (trad. m.).

² „Cum adică? Atunci când rostesc numele uitării și recunosc imediat ce denumesc, cum aș putea recunoaște dacă nu mi-aș aminti? Așadar, când îmi reamintesc de memorie, memoria este prezentă în ea însăși prin ea însăși; când însă îmi reamintesc de uitare, sunt prezente amândouă, atât memoria, cât și uitarea: memoria, datorită căreia îmi reamintesc, și uitarea, pe care mi-o reamintesc. Dar ce este uitarea dacă nu o absență a memoriei?”

³ „Într-o zi va trebui să îmi întorc propriile ceasuri moi pentru ca acestea să îmi arate ora memoriei absolute, care este ora adevărată și profetică.” (trad. m.).

eminamente subiectiv, jocul memoriei și al uitării vine îndeobște să salveze dintr-un univers prin natura lui sufocant. A contrapune imaginii de joasă umanitate (învârstat de nelegiuire, sânge, dezumanizare atroce) chipul – uneori imemorial, dar cel mai adesea prezent, din proximitate – al ființei nobile devine un mecanism stilistic ce primește rol soteriologic în opera taciteică.

Pregătindu-și lucrarea privitoare la gândirea senecană, Diderot întreprinde o analiză detaliată a epocii claudio-neroniene¹, spre a înțelege cât mai profund care sunt resorturile și unde, oare, se găsește raționamentul atâtor atrocități ale unei perioade ce numai deschide o (prea) lungă galerie a monștrilor², un eon ce vine pe-atât de întunecat, pe cât se arătase de strălucitor cel augustan. Și astfel, subiectul inițial glisează ușor, dar ferm, către ceea ce a devenit o subtilă introspecție într-o societate care încă suscită interesul, rămânând, după veacuri de cercetări, catalogări, descifrări, la fel de contrariantă. Așezându-ne în miezul celor două realități (așa cum, între alții, Coulanges ori Le Goff ne îndeamnă, dar cu mult înaintea lor chiar Nepos³), putem adânci și nuanța perspectiva. Când în 1878 pictorul John William Waterhouse ne oferă viziunea sa asupra celui mai celebru, poate, Cezar – *Remușcările împăratului Nero după asasinarea mamei sale* –, nu zbuciumul agitat ne întâmpină, nici suferința, nici, măcar, bucuria „eliberării”; fiindcă a presupus asalturi succesive până sorții să-i fie lui, doar lui, izbânditori. Nu. Împăratul, descotorisit de cea care știa prea multe, devenind astfel extrem de incomodă, stă destins, lungit, cu capul prins în căușul palmelor, privind reflexiv în zare. E surprinsă aici mare parte din ceea ce se înalță, cred, din toate descrierile ce i s-au făcut în timp împăratului. Cine, oare, care nu va fi citind matricidul descris cu finețe de către Tacitus va bănuî, în vreun fel, că o atare atrocitate săvârșise cel înfășurat în purpură, întins în patul larg? Zugerăvit ne apare mai degrabă un tânăr sensibil, copleșit de necunoscutele vieții, căutând cu ochii minții să prindă în arcele conștiinței indicibilele frumuseți ale lumii.

Și nici nu cred că e ceva greșit în ce ne spune Waterhouse, cel care e aproape de universul Antichității greco-romane. Dincolo de încadrările simple, depășind orice încercare de conturare sumară, Nero a avut parte, după moarte chiar, de suflute dedicate, atente să-i grijească mormântul cu jerbere, preocupate să însemne un loc pios. Înșirând nelegiuirile fără de șir pe care împăratul le-a săvârșit în răstimpul a cincisprezece ani de domnie, suntem copleșiți, simultan, de atrocitățile sale – dacă nu cumva ne vom fi exersat suflutele scrutând viețile altor Cezari ai perioadei acesteia atât de vrednice de

¹ Stéphane Lojkinne analizează dintr-o perspectivă dublu articulată lucrarea lui Diderot la care fac referire în studiul « Du détachement à la révolte : philosophie et politique dans l'Essai sur les règnes de Claude et de Néron », *Lieux littéraires / La Revue*, dir. Alain Vaillant, n°3, juin 2001, Publications de l'université Paul-Valéry, p. 95-127 ; <https://utpictura18.univ-amu.fr/rubriques/diderot/detachement-a-revolte>.

² Am preluat un termen folosit de către R. Étienne în preambulul la cartea sa *Le siècle d'Auguste* (Paris, 1989, p. 12).

³ V. Cornelius Nepos, *De viris illustribus. Praefatio*, text de o actualitate exemplară, care ne atrage luarea-aminte asupra modului în care trebuie privit Celălalt.

luare-aminte pentru noi – și de reflexele culturale ce, de asemenea, devin repere identitare. Când suntem siguri că am descoperit întreagă ființa aceasta neagră a conducerii despotice romane, sensibilitatea nativă impregnată de cultură, șlefuită de studii și dascăli ne obligă să ezităm în a cataloga în mod decisiv acest tablou, încărcat de detalii care concentrează valențe semnificaționale multiple, suprapuse și întretăiate. O permanentă *lectio*, de la un capăt la altul, creația taciteică are virtuți didascalice, în sensul pe care îl conferă istoriei Cicero (*De oratore*, II, 9) în spațiul cultural latin, dacă putem trece dincolo de țesătura episodică, într-un proces reflexiv ce reclamă permanente racursiuri memoriale.

Însă acesta e unul dintre sensurile majore ale literaturii autentice dintotdeauna și de oriunde. Ea mustește de latențe paidetice, în sens larg (*cf.* Cicero, *Pro Archia poeta*, VI, 16). Permanent neliniștit, căutând să descifreze de fiecare dată ce-i va fi determinând pe oameni să recurgă la cele mai degradante gesturi, pierzându-și ultima fărâmă de umanitate, Tacitus se luptă să găsească pentru noi, cititorii, acele elemente cu rol major soteriologic. Înfățișând o lume dezumanizată – rece, brutală, sângheroasă, egotistă, în adâncul textului se găsește iubirea uriașă a scriitorului pentru oameni, un umanism de cea mai nobilă extracție, prefigurând umanismul creștin, în pofida reprezentării cinice a realității.

Arheologia creației complexe a istoricului roman Tacit privilegiază o perspectivă integrală asupra lumii. Urmărit în chip obsedant de mecanismele ce duc la degradarea ființei și a societății, dar și de mijloacele prin care armonia originară să fie restabilită, însăși viața omului în multitudinea fațetelor sale antinomice constituie, prin urmare, centrul preocupărilor istoricului. Unul dintre mulții admiratori ai scriitorului, Eugen Cizek, n-a pregetat să proclame, pe bună dreptate, că „*La Tacit se află totul* (s. a.; Cizek 1994, 553).” Metamorfozându-se alert, sub ochii cititorului, când în teoretician literar și estetician, când în antropolog, când în biograf, când în psiholog, când în sociolog, când în politolog, Tacitus se dovedește nu numai pictorul lumii romane, ci, totodată, subiacent, un modelator de conștiințe și, simultan, un individ a cărui responsabilitate se manifestă bidirecționat, într-o formulă condițională: responsabil față de ceilalți în măsura în care este responsabil față de sine¹. Această perspectivă de un dramatism intens, tangent în anumite momente tragicului, este văzută cu o altă lupă, cea a dramaturgiei sociale, de către Ilona Manuela Duță (2007, 68), lector rafinat, atentă la complexul identitar roman, așa cum se decupează acesta din întreaga literatură latină:

„«Dramaturgia socială», așa cum a fost teoretizată de E. Goffman, operează decupaje situaționale ale realului, în cadrul cărora indivizii, ocupând poziții și performând roluri, își probează capacitățile de autoinstituire a sinelui printr-un

¹ Am urmărit din acest unghi scriitura taciteică, indicându-i elementele de forță, în *Reliance and Self-Autotranscende in Tacitus' Work. Some Perspectives*, in *International Workshop on the Historiography of Philosophy: Representations and Cultural Constructions 2012*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences”, Volume 71, Elsevier, 2013, p. 95– 100; disponibil on-line: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813000141?via%3Dihub>.

proces de interacțiune simbolică; conduita conformării la rol și aceea interpretativă, a receptării, prelucrării și a instituirii de noi simboluri interacționează printr-o practică a negocierilor intersubiective care creează noi reguli de comportare”.

Cercetătoarea subliniază amprente auctoriale inconfundabile, „modelul gnoseologic tacitean, unic prin complexitate în spațiul culturii latine, model plurivalent, alternativ, întemeiat pe dialogismul cunoșterii” (*ibidem*, 60). Înscriindu-și în litera sa amprenta clasicității eterne, creația taciteică depășește cu seninătate catalogările și circumscriserile simpliste și reușește să dea glas ferm celor mai adânci dintre neliniștile omenești și să ne ofere căi înspre soluționarea acestora. Rolul istoricului se dovedește în ultimă instanță cel de a ne înlesni autotranscendența. Fin cunoscător al istoriografiei latine și, îndeosebi, al operei taciteice, A. J. Woodman socoate în analiza sa mai adecvat termenul de *metahistory* „metaistorie” decât de *history* „istorie” pentru *Historiae* și *Annales* (Woodman 1998, 160-196). Degradarea idealurilor comunitare, potențarea tot mai accentuată a instinctelor egotiste, prevalarea intereselor individuale în detrimentul celor cetățenești jalonează traseul decadenței romane – vedem cu absolut fiecare pagină taciteică. Perfidia, duplicitatea, concupiscenta, paricidul sunt elemente majore ale vicierii catastrofale a societății romane. Macularea acestor precepte existențiale altitudinale are, de bună seamă, efect de bumerang. Răsturnarea valorilor instaurate de către *illa Roma antiqua*, „recrearea” unei veritabile lumi pe dos condamnă în mod obligatoriu la autodistrugere.

Tocmai spre a indica forța de adâncime a scriiturii taciteice, revin la un episod – restrâns în structura lucrării – pe care l-am explicat cu alt prilej focalizând manifestarea paradoxală a fricii (Ceia 2014). Dintre nenumăratele exemple (căci fiecare pagină mustește de atare pasaje), să mă limitez la un singur episod, uciderea lui Britannicus, tablou elocvent pentru mutațiile care au loc în societate, dar, nu mai puțin, pentru felul în care trebuie să privim, mereu, lucrurile: punându-ne și în cealaltă perspectivă, reflectând, căutând (precum Tacitus însuși) înțelegerea mobilurilor acțiunilor. Deopotrivă, el aduce în scenă unul dintre cuvintele-cheie ale creației taciteice, *inde est* al perioadei istorice zugrăvite, *metus* „teama”. Ne găsim la începutul domniei lui Nero, în anul 55. Avem sub ochi un tablou de un dramatism extrem, rupt dintr-un context cu nenumărate valențe tragice: în memorie îi revin, obsesiv, cuvintele mamei sale, nemulțumită că nu îi acordă rolul politic pe care și-l dorea, dar, în egală măsură, și imaginea ființei periculoase, capabilă de a pune în aplicare cele mai teribile amenințări. Neliniștea extremă este marcată în plan stilistic prin infinitivul istoric, un frecventativ, *volutare* – ce acceptă și versiunea traductivă „reflecta îndelung/intens” și „se tot gândea/îi tot reveneau în minte” – și prin corelativul adverbial *modo... modo* „când... când” (*Annales*, XIII, 15), reflectând simultaneitatea unor gânduri întretăiate. Încolțit, așadar, de amenințările Agrippinei, mama sa, intuind că vorbele ei se pot lesne transforma în fapte, Nero nu mai temporizează o rezolvare a stării de lucruri, ci ticluiește suprimarea lui Britannicus, fratele său vitreg și moștenitorul de drept al tronului. Numai că, aflat la începutul domniei, nu-și „permite” încă luxul unui fratricid

în văzul tuturor, cu indicarea clară a ucigașului, fiindcă n-ar fi făcut decât să sporească simpatia romanilor pentru cel îndepărtat de la tron. Cunoscând asta, Nero orchestrează o scenetă de o teatralitate deplină. Săvârșită sub ochii tuturor, cu o perfectă punere în scenă, în sine otrăvirea fratelui ne spune în cel mai răspicat mod cât de mult a decăzut romanitatea de la înaltele-i idealuri. Și să ținem seama și de contextul propriu-zis al crimei: ne aflăm la un ospăț din perioada Saturnaliilor, cu cei mari așezați într-o parte a încăperii și copiii în cealaltă, la o masă a lor. Și Nero, și Britannicus iau parte la masa copiilor fiindcă primul avea 16 ani, iar celălalt abia ce împlinise 14. Prin urmare, încă un indice grav al disoluției. Două universuri, al asupritorului și al celui asuprit – și unul și altul, copiii, revin să spun –, și două instanțe morale ne învederează convergența resorturilor sentimentului în discuție.

Dar să ieșim cu totul din acest univers, sufocant, dacă luăm în calcul veridicitatea celor relatate. Cum anume se salvează cititorul, cum, autorul nostru însuși? În pofida unei naturi profund pesimiste, care își aliază cinismul drept armă, Tacitus nu-și abandonează totuși speranța (*spes*) ieșirii din acest hău al istoriei. Memoria nesufocată cu totul aduce în atmosfera pestilențială sămburele speranței. Exemple luminoase, izolate însă, de verticalitate răsar în mijlocul societății profund viciate, oferind imboldul necesar pentru ca nădejdea să nu dispară, chiar dacă în vremuri otrăvite de ravagiile egotismului extrem și ale decadenței atare pilde nu se găsesc niciodată prea multe. Ele au acum puterea de a păstra sămburele *speranței*, oricât de firavă ar fi. Realismul tragic, *gravitas*, pesimismul consubstanțial autorului nu pot reprima una dintre calitățile sale fulgurante, demne în cel mai înalt grad de strămoșii romani. În aceste timpuri, ale lipsei de repere valorice și ale deciziilor discreționare, într-o lume alienantă, insulare *exempla* însuflă totodată și o perspectivă mai adâncă asupra singurătății. Seneca, ce vede în izolare cauzele răului omenesc, găsește remediul pentru împrejurările, inerente, de solitudine: „Sic facias, quaecumque facies, tamquam spectet aliquis, omnia nobis mala solitudo persuadet”¹. Pentru cei care n-au pierdut totuși legătura cu Roma virtuoasă în acest prim secol creștin, *tamquam spectet aliquis* „ca și cum te-ar privi cineva”, devine *quoniam spectat aliquis* „fiindcă te urmărește cineva”; în viziunea creionată mai sus de către Tacit: *posteritas videbit* „viitorimea va vedea”. Alt leit-motiv al creației lui Tacitus, *libertas* „libertatea” e pentru noua generație – ni se spune, din chiar prima carte a *Analelor* – un cuvânt lipsit de consistență palpabilă, cunoscut întâmplător, din poveștile evocatoare ale libertăților de altădată, fiind înlocuit de *falsa species libertatis* (*Historiae*, I, 1, „chipul fals al libertății”, de *simulacra libertatis* (*Annales*, I, 77) „simulacre de libertate”. Sarcina istoricului se dovedește și aceea de a lupta pentru salvarea elementelor *sine quibus non* ale individului. Concept nodal al ființei, libertatea dobândește consistență abia atunci când nu se limitează la individ, ci prin el, grație lui acaparează treptat tot mai multe conștiințe.

¹ „Tot ce faci, să faci astfel ca și cum te-ar privi cineva; singurătatea e cea care ne îndeamnă la toate relele” (*Epistulae ad Lucilium*, 25, 5).

Evoluția omului însemnând evoluția conștiinței sale, suprema sa responsabilitate – ne avertizează neîncetat istoricul – este aceea de a alege să colaboreze la această structură dinamică. Dar acesta este însemnul libertății noastre. Realitatea vieții noastre individuale își estompează pulsunile individualiste și dobândește sens deplin și valoare numai în măsura în care e dedicată celorlalți și, în același timp, se leapădă de atributele exacerbate ale eului, distructive întotdeauna. Parafrazându-l pe Lucilius, binele individual este răsplata celor care clădesc binele cetății și al celorlalți; binele individual este răsplata celor care trăiesc neîncetat gândind și practicând binele comunitar. Ideea aceasta, extrem de actuală în articulațiile sale teoretice, nu e însă nouă în planul conștiinței, precum vedem chiar la Tacitus. Într-o societate profund viciată, sufocată angoasant de spectrele răului, una dintre formele de propagare a binelui o constituie chiar o atare cultivare a memoriei, oglinda vremurilor altitudinale și a caracterelor exemplare. În forme

Referințe bibliografice

Surse primare

- Augustin, Sfântul. [2006]. *Confesiuni*. Ediția a II-a, revizuită. Ediție bilingvă latină-română. Traducere din limba latină, introducere și note de Eugen Munteanu. București: Nemira & Co.
- Tacitus, Cornelius. 1995. *Anale*. Traducere din limba latină, introducere și note de Gheorghe Guțu. Confruntarea textului a fost realizată de Gabriela Creția. [București]: Humanitas.
- Tacitus, P. C. 1887. *Annalium reliquiae*. Texte latin publié avec des arguments et des notes en français par Émile Jacob. Paris: Hachette.
- Tacitus, P. C. 1896. *Historiarum libri I, II*, texte latin publié par Henri Goelzer, 3e édition revue. Paris: Librairie Hachette.
- Tacitus, P. Cornelius. 1963. *Opere. II. Istoriei*. Traducere, studiu introductiv și note de N. Lascu. București: Editura Științifică.
- Tacitus, P. C. 1985. *Vie d'Agricola*. Texte établi et traduit par E. de Saint-Denis. Paris: Les Belles Letres.

Referințe secundare

- Agamben, Giorgio. 2008. *Starea de excepție (Homo sacer II, 1)*. Traducere de Alex. Cistelean. Cluj: Idea Design & Print Editură.
- Augé, Marc. 1998. *Les formes de l'oubli*. Paris : Payot & Rivages.
- Cassirer, Ernst. 1994. *Eseu despre om. O introducere în filozofia culturii umane*. Traducere de Constantin Coșman. București: Humanitas.
- Ceia, Valy. 2014. *Reflexele antinomice ale fricii. Tacit și Budai-Deleanu*, în volumul *Expresii ale fricii din Antichitate până în lumea contemporană*. Actele Colocviului Național organizat de Departamentul de Filologie Clasică și Neogreacă și de Institutul de Studii Clasice din Facultatea de Limbi și Literaturi Străine. Ediția I, București, 30 martie 2013. Coordonatori: Ana-Cristina Halichias, Maria-Luiza Dumitru Oancea. București: Editura Universității din București, p. 27-36.
- Cizek, Eugen. 1994. *Istoria literaturii latine*, vol. II. București: Societatea „Adevărul” S.A.
- Cizek, Eugen. 1986. *Secvență romană: mijlocul secolului I al erei noastre*. Prefață de Emil Condurache. Traducere de Sanda Chiose Crișan. București: Editura Politică.
- Cyrulnik, Boris ; Morin, Edgar. 2010. *Dialogue sur la nature humaine*. Éditions de l'Aube.
- Curtius. Ernst Robert. 1970. *Literatura europeană și Evul Mediu latin*. În românește de Adolf Armbruster. Cu o introducere de Alexandru Duțu. București: Editura Univers.

- Daitz, S. G. 1960. *Tacitus' Technique of Character Portrayal*, in „The American Journal of Philology”, nr. 81, p. 30-52.
- Dan, Sergiu Pavel. 1979. *Spiritul Romei. O privire comparativă asupra gândirii politice și faptei unui popor*. Cluj-Napoca: Editura Dacia.
- Duță, Ilona Manuela. 2007. *Literatura latină și complexul identitar*. Craiova: Editura Universitaria.
- Engel, J. M. 1972. *Tacite et l'étude du comportement collectif*. Lille.
- Gasset, Ortega y. 1994. *Revolta maselor*. Traducere de Coman Lupu. București: Humanitas.
- Kertzer, David I. 2002. *Ritual, politică și putere*. Traducere de Sultana Avram și Teodor Fleșeru. Cuvânt înainte de Radu Florescu. București: Editura Univers.
- Lotman, I. M. 2004. *Cultură și explozie*. Traducere de George Ghețu și Justina Bandol. Prefață de Livia Cotorcea. Pitești – București: Editura Paralela 45.
- Metzeltin, Michael. 2016. *Semiologia Puterii*. Traducere din limba spaniolă de Oana Balaș. București: Editura Universității din București.
- Ricoeur, Paul. 2001. *Memoria, istoria, uitarea*. Traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik. Timișoara: Editura Amarcord.
- Syme, Ronald. 1970. *Tacitus*, I-II. Oxford: Oxford University Press.
- Todorov, Tzvetan. 1999. *Abuzurile memoriei*. Traducere de Doina Lică. Timișoara: Editura Amarcord.
- Veyne, Paul. 1999. *Cum se scrie istoria*. Traducere din limba franceză de Maria Carpov. București: Editura Meridiane.

Webografie

- Ceia, Valy. 2013. *Reliance and Self-Autotranscende in Tacitus' Work. Some Perspectives*, in International Workshop on the Historiography of Philosophy: *Representations and Cultural Constructions*, 2012, „Procedia – Social and Behavioral Sciences”, Volume 71, Elsevier, 2013, p. 95–100; disponibil on-line: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042813000141?via%3Dihub>.
- Diderot. 2013 (1875). *Essai sur les regnes de Claude et de Neron et sur la vie et les ecrits de Seneque pour servir d'introduction a la lecture de ce philosophe*, Édition de Assézat. https://obvil.sorbonne-universite.fr/corpus/critique/diderot_claude-neron, accesat ultima dată la 14.10.2021.
- Lojkine, Stéphane. 2001. « Du détachement à la révolte : philosophie et politique dans l'Essai sur les règnes de Claude et de Néron », *Lieux littéraires / La Revue*, dir. Alain Vaillant, n°3, juin 2001, Publications de l'université Paul-Valéry, p. 95-127; en ligne: <https://utpictura18.univ-amu.fr/rubriques/diderot/detachement-a-revolte>, accesat ultima dată la 14.10.2021.
- Morin, Edgar. 1973. *Le paradigme perdu : la nature humaine*. Paris : Éditions du Seuil ; en ligne : https://philippepierre.com/website/wp-content/uploads/2018/12/Morin_-Edgar_-Edgar_-Morin-Le-Paradigme-perdu.-La-nature-humaine.pdf.
- Woodman. A. J. 1998. *Rhetoric in Classical Historiography. Four Studies*. London and New York: Routledge, Taylor & Francis Group, p. 160-196, disponibil on-line: <https://dokumen.tips/reader/f/aj-woodman-rhetoric-in-classical-historiographbookosorg>, accesat la 22.08.2021.

Iulian Mihai DAMIAN
(Universitatea „Babeș-Bolyai”,
Cluj-Napoca)

„*Terra sanguine rubricata*”
sau Rogerius de Apulia și
memoria selectivă a unui dezastru

Abstract: („*Terra Sanguine Rubricata*” or Rogerius of Apulia and the Selective Memory of a Disaster) Few monuments of medieval Latin literature refer to the Romanian lands. One notable exception is undoubtedly the *Epistola in miserabile carmen super destructione regni Hungariae*, written by Master Roger, archdeacon of the cathedral of Oradea, around 1243. Accessible to the Romanian readers through the 1935 translation by Gheorghe Popa Lisseanu, the work continues to arouse the interest of historians, who considered it an important and objective historical source on the great Mongol invasion of 1241/1242. However, some of the author's omissions of important realities of his times have generated much debate. A more accurate philological and literary analysis, however, is able to explain the author's bias, his selections and omissions in recalling the tragic events of which he had been a direct witness. Certain ethnic and social realities also appear distorted in the narrative, the most interesting case being that of the German settlers in Hungary and Transylvania. Deciphering the political and cultural context to which the author refers provides a key to understanding how he attempts to construct the memory of that tragic chapter of Eastern-European history.

Keywords: *medieval Latin literature, master Roger, Great Mongol invasion, selective historical memory, Transylvanian Saxons.*

Rezumat: Puține dintre monumentele de literatură latină medievală se referă la spațiul românesc. Una dintre excepțiile notabile o reprezintă, fără îndoială, *Epistola in miserabile carmen super destructione regni Hungariae*, scrisă de arhidiaconul catedralei din Orădea Rogerius în preajma anului 1243. Accesibilă publicului român prin traducerea îngrijită de Gheorghe Popa Lisseanu în 1935, opera continuă să suscite interesul istoricilor, fiind considerată un izvor istoric important și obiectiv cu privire la marea invazie a tătarilor din anii 1241/1242. Cu toate acestea, omisiunile autorului cu privire la realități importante ale vremurilor sale suscită, de mai bine de un secol, importante dezbateri. O analiză filologică și literară mai atentă este în măsură, însă, să explicitizeze selecția operată de autor în rememorarea tragicelor evenimente, precum și anumite omisiuni ale sale. Anumite realități etnice și sociale apar, de asemenea, reflectate distorsionat în lucrare, cazul cel mai interesant fiind cel al coloniștilor germani din Ungaria și Transilvania. Decelarea contextului politic și cultural la care autorul se raportează oferă o cheie pentru înțelegerea modului în care el încearcă să construiască memoria a aceluia tragic capitol din istoria medievală a Europei răsăritene.

Cuvinte-cheie: *literatură latină medievală, Rogerius, marea invazie tătară, memorie selectivă, sașii transilvăneni.*

În loc de introducere – o pledoarie pentru o nouă ediție românească

Creațiile literare medievale care pot fi puse în legătură cu spațiul locuit de români sunt relativ puține ca număr. Printre cele de limbă latină¹ se remarcă, prin particularitățile sale, textul căruia îi sunt dedicate aceste pagini. Cunoscut publicului românesc sub titlul „Rogerii *Carmen miserabile*”, respectiv „*Cântecul de jale de Rogerius*”, el rămâne și astăzi accesibil în ediția și traducerea românească din 1935, îngrijită de reputatul istoric și filolog Gheorghe Popa-Lisseanu, publicată în seria „Izvoarele istoriei românilor” (Rogerius 1935). Două recente reeditări anastatice (Rogerius 2006 și Rogerius 2020), dincolo de meritul de a face mai accesibilă opera, au și limite considerabile, vehiculând o serie de informații astăzi depășite (unele chiar dovedite ca fiind neadevărate), respectiv a unor poziții de „școală istorică” nesustenabile. Argumentele în favoarea unei noi ediții interesează toate cele trei paliere pe care un astfel de demers, bazat pe principii critice riguroase, le pretinde: necesitatea integrării studiilor internaționale de filologie textuală dedicate operei (cu precădere a celor maghiare și germane)², constatarea că (în mod inexplicabil) traducerea românească din 1935 omite traducerea anumitor pasaje și, mai ales, faptul că studiul introductiv și aparatul critic nu mai reflectă cunoașterea istorică și filologică pe acest subiect. Toate aceste argumente ne determină să credem că, în acest caz (ca și în altele, de altfel), nu ne rămâne altceva de făcut decât să adoptăm modelul marilor culturi europene de a re-propune, odată la câteva decenii, noi ediții critice pentru operele literare cu o însemnătate deosebită, precum această sursă istorică și literară unică prin bogăția informației ce o oferă.

Dincolo de această pledoarie, dificultățile unui astfel de demers editorial bazat pe principii cu adevărat critice nu lipsesc, textul neavând o tradiție textuală manuscrisă utilă în acest sens (singurul manuscris identificat până astăzi reproduce ediția în incunabul; Almási 2003, 90-92). Toată critica textuală modernă se bazează, de fapt, pe cele două ediții apărute în incunabul în cursul anului 1488, în martie la Brno (grație tipografilor Conrad Stahel și Mathias Preunlein), respectiv în iunie la Augsburg (în

---

¹ Deși tentative de studiere relativ sistematică a acestui patrimoniu textual există încă din interbelic, domeniul a rămas până astăzi puțin frecventat de clasiști. O tentativă de impulsioneare, cu valențe didactice, o reprezintă cursul de literatură latină medievală și premodernă ținut de autorul acestor rânduri la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca (LLL6122, destinat anului III). Particularitatea acestui demers constă tocmai în încercarea de a ilustra tematicile majore ale istoriei literare și culturale a Europei latine (secolele XI-XVI) prin opere legate de spațiul românesc. Ideea este aceea de a le oferi mai tinerilor noștri colegi o introducere către acel vast univers de limbă latină post-clasică în general puțin cunoscut.

² Pentru a rămâne cât mai concisi, ne limităm în a semnală principalele ediții critice publicate după 1935, și anume cea maghiară a lui Juhász László (Rogerius 1938), cea germană îngrijită de Helmut Stefan Milletich (Rogerius 1979), respectiv una internațională, cu introducere, traducere și aparat critic în engleză, îngrijită de János M. Bak and Martyn Rady (Master Roger, 2010). În aceeași zonă a „vârfului de aisberg” în studiile pe această temă se situează și câteva dintre traducerile recente ale lucrării, cea maghiară a lui Horváth János (Katona 1981), cea germană a lui Hansgerd Göckenjan (Göckenjan și Sweeny 1985) și cea italiană (Radulović 2012).

atelierul lui Erhard Ratdolt, finanțator fiind Theobald Feger din Buda). În ambele cazuri lucrarea apărea sub titlul, oarecum ambiguu, *Epistola magistri Rogerii in miserabile carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros facta*, și era publicată în appendice la *Chronica Hungarorum* a lui János Thuróczi. Ambele lucrări, destinate spațiului german într-un moment politic cu totul aparte – ocuparea Vienei și a Austriei superioare de către trupele lui Matia Corvin, se înscriau într-o abilă campanie de propagandă anti-habsburgică (și, implicit, anti-imperială), orchestrată, printre alții, de episcopul de Oradea Jan Filipec, diplomat și consilier de încredere al regelui (numit mare cancelar în 1484). Nu se cunosc împrejurările în care opera lui Rogerius a ajuns să-și îngemăneze destinul cu cel al cronicii lui Thuróczi, dar o ipoteză acceptată de o bună parte din critică sugerează că manuscrisul care a stat la baza ediției s-ar fi păstrat tocmai într-una dintre bibliotecile medievale din Oradea¹.

O atare tradiție textuală simplifică doar în aparență rolul editorului modern, căci obligă la o mai atentă interpretare lexicală, stilistică și de conținut a textului latinesc, în încercarea de a decela interpolările editorilor din secolul al XV-lea de nucleul original al operei lui Rogerius. Un astfel de demers a preocupat, deja din secolul trecut, filologii ce s-au aplecat asupra textului, cu rezultate importante, transpuse însă doar parțial în noile ediții critice ale lucrării.

Un important stimul pentru aprofundarea misterelor ce încă învâluie acest text vine dinspre studiile istorice, care apreciază lucrarea drept un izvor cu totul aparte pentru cunoașterea unui eveniment istoric major precum trauma colectivă majoră și cu consecințe de durată reprezentată de marea invazie a tătarilor din anii 1241/1242. *Carmen miserabile* conține, în fapt, numeroase detalii (unele unice) referitoare la manevrele complexe efectuate de tătari în atacul lor concertat asupra Transilvaniei și Ungariei, care permit reconstrucția acurată a succesiunii evenimentelor, culminate cu înfrângerea suferită de armata regală la Muhi, pe râul Sajo (11 aprilie 1241), respectiv fuga regelui Bela al IV-lea în Dalmația. Multe dintre aceste momente Rogerius le trăiește direct, altele afirmă că le-a aflat de la persoane de încredere, la rândul lor martori oculari, după cum el însuși mărturisește în prologul operei, prilej cu care el revendică obiectivitatea lucrării sale: „*Multa quidem invenietis in eo, que meo subiacuerunt aspectui, plurimaque propriis palpavi manibus, nonnullaque a fide dignis didici, in quorum illa fuerunt presentia perpetrata*” (Master Roger 2010, 132). Cercetarea istorică a putut constata că aceste afirmații sunt cât se poate de consistente, unele dintre detaliile furnizate de Rogerius găsindu-și confirmare în alte surse documentare, în cercetări arheologice sau chiar în metode de interpretare științifică a trecutului din cele mai recente. Câteva astfel de studii, bazate pe interpretarea schimbărilor climaterice care ar fi înlesnit traversarea regiunilor deșertice din Asia centrale de către un număr atât de mare de oameni călări și, implicit, atacul tătar asupra

---

¹ Episcopul, unul dintre promotorii umanismului la Oradea (Jakó 1977, 55-56), este sponsorul activității tipografice de la Brno (v. János Bak și Martyn Rady, *Introducere* la Master Roger 2010, XLI) și un apropiat colaborator al cronicarului János Thuróczi.

Europei răsăritene și centrale (iar, apoi, ar fi influențat retragerea lor, altfel greu de explicat), confirmă descrierile lui Rogerius, care relatează despre o perioadă excepțional de ploioasă, cu râuri ieșite din matcă și lunci inundate în Transilvania (Büntgen și Di Cosmo 2016; Kiss 2014); iar aceste concluzii își găsesc confirmare prisma istoriei economice și sociale a regiunii (cfr. Fara 2014).

Rogerius și „modernitatea” sa

Și în trecut rezervele istoricilor legate de textul lui Rogerius au fost puține: spiritul său fin de observație nu a trecut neobservat, și nu puțini l-au elogiat pentru „șiretenia” sa, precum și pentru „gândirea rațională, italiană, aproape modernă” (Engel 2001, 98; Master Roger 2010, III). O bună parte din lucrarea sa este, de fapt, aproape o biografie, gen cu totul excepțional în Evul mediu. El însuși subliniază faptul că scrierea este rezultatul unei experiențe directe, dramatice și cât se poate de traumatice, dar care îl autorizează să se definească drept un „expert”: „*Et sciant cuncti hec me temere non referre, quod, quisquis ad manus ipsorum devenerit Tartarorum, si natus non fuisset melius esset ei, et sentiet se non a Tartaris, sed in Tartaro detneri. Hoc refero ut expertus*” (Master Roger 2010, 134). Termenul primește o valență cât se poate de concretă dacă se ține cont de faptul că textul a fost scris în pregătirea lucrărilor Primului conciliu de la Lyon, din anul 1245, pe a cărui agendă figura și organizarea apărării împotriva tătarilor, dacă cu chiar a unei ample acțiuni ofensive (sub forma unei cruciade). De aprecierea istoricilor s-a bucurat și prima parte a operei, care – prin organizarea materiei – relevă modul sistematic și analitic de gândire al lui Rogerius, o *forma mentis* profund influențată de mediul universitar. Căutând să explice colapsul regatului în fața hoardelor tătare, de exemplu, el recurge la argumente morale, interpretate în cheie politică, conform viziunii creștine. Le analizează într-un mod foarte pragmatic, aproape ca un istoric modern, evidențiind cauzele lipsei de coeziune internă din Regatul ungar. Analiza sa este structurată conform principiilor scolasticii medievale, specifice oratoriei și dialecticii universitare, propunând o serie de *causae odii* și de *responsiones* (fiecare câte cinci la număr, cap. III-VII, respectiv VIII-XII).

La nivel stilistic și literar, opera reflectă chiar mai elocvent formația înaltă, universitară, ecleziastică, dar și juridică și literată a lui Rogerius, precum și legăturile sale strânse cu Roma și Curia papală, ambientul căruia, în fapt, îi este adresată lucrarea. Un profil biografic al său, chiar dacă foarte schematic, explicitează aceste raporturi (cfr. Surdich 2017). Născut între 1201 și 1205 în Apulia (cel mai probabil la Torrecuso, lângă Benevento), Rogerius are o carieră tipică pentru un prelat legat de Curia romană, în jurul căreia se formează și apoi activează vreme de aproape douăzeci de ani, circa între anii 1230-1250 (ca membru al suitei a doi importanți „cardinali *de Curia*”, prelat, diplomat, respectiv participant la Primul conciliu de la Lyon). Își va încheia activitatea într-o poziție ecleziastică prestigioasă, în fruntea arhiepiscopiei de Split (*Spaletum*), pe care va păstori vreme de 16 ani, între 1249/1250 și 1266 († 14 aprilie).

Profilul său biografic, așa cum reiese din *Carmen miserabile*, își găsește confirmare în relatările lui Toma din Split, un canonic apropiat lui, care îl descrie drept om harnic, bun administrator al bunurilor temporale („*vir satis industrius et in augendis rebus temporalibus multum sollicitus et intentus*”, Thomas of Split, 2006, 362), iscusit întru ale politicii, dar și iubitor al bunurilor de lux și al ospetelor. Tot grație lui deslușim și legăturile sale cu Regatul ungar și dedesubturile instalării sale la Oradea în fruntea capitolului catedralei: „*Fuerat autem clericus, capellanus cuiusdam cardinalis Iohannis Toletani, quem frequenter pro suis et ecclesie negotiis procurandis in Hungariam mittere solitus erat*” (*Ibid.*, 358). De fapt, biograful reține doar parte din informație, căci Rogerius, înainte de a fi cooptat în suita cardinalului Ioan de Toledo (în jurul anului 1244), venise în Ungaria împreună cu un alt cardinal *de Curia*, Giacomo Pecoraria da Piacenza (1170-1244), episcop Preneste, exercitând aceeași funcțiune de capelan al cardinalului. Misiunea cardinalului legat Giacomo Pecoraria era una cât se poate de delicată, cu mai multe mize, printre care și cea de a aplana conflictul intern dintre regele Andrei al II-lea și fiul său Bela, voievod al Transilvaniei și viitor rege (în a cărui declanșare un rol hotărâtor o avuse acordarea de privilegii nobilimii prin Bula de aur din 1222), de a apăra interesele Sfântului Scaun în delicata chestiune a alungării Ordinului Teuton din Țara Bârsei (în 1226), dar și legate de funcționarea episcopatului misionar al Cumaniei în directa subordonare a Sfântului Scaun (cum remarcă Turcuș 2022). În aceste circumstanțe și, fără îndoială, în urma recunoașterii unor merite dobândite în serviciul cardinalului legat, Rogerius ajunge arhidiacon al catedralei din Oradea, administrator *de facto* al bunurilor ecleziastice din oraș în absența episcopului (un anume Benedict, care va fi ucis de tătari la Mohi în aprilie 1241).

Aceste elemente biografice își găsesc confirmarea în *Carmen miserabile* nu numai la nivelul conținutului, ci și la nivelul stilistic. Educația autorului nostru și legăturile sale cu ambientul ecleziastic roman sunt perfect sesizabile în aplicarea riguroasă, pe tot parcursul operei, a principiilor de *ars dictaminis* și, mai specific, a celui *Cursus Curiae Romanae*, care caracterizează producția de cancelarie papală, începând cu pontificatul lui Urban al II-lea (cfr. Curtius, 2013, 147-152 și Janson 1975). Textul lui Rogerius este un excelent exemplu de proză ritmată medievală, gen care reia principiile antice, ciceroniene, specifice pentru genul *mixtum et compositum* sau *artifex allocutio*, și le adaptează exigențelor corespondenței Curiei romane. În faza sa de maturitate (sec. XII-XIII), *Cursus Curiae Romanae* este imitat de majoritatea cancelariilor Europei latine și nu se limitează doar la epistole, ci caracterizează și bună parte din producția literară. *Carmen miserabile* este un produs al acestei faze, fiind caracterizat de aplicarea riguroasă a acestor principii și un maxim de atenție stilistică mai ales pentru ultimele cuvinte dinaintea unei închideri majore, așa-zisele *clausulae* metrice. Studiile sistematice ale filologilor maghiari (în special Horváth 1954, 240-241; dar și Juhász László în Rogerius, 1938, respectiv și Turchányi 1903) au relevat recursul constant al lui Rogerius la principiile prozei ritmate. În prefața operei, de exemplu, el adoptă aproape constant un *cursus velox* pentru *clausulae* (deci închideri de tipul: *imperatorie majestatis*); în capitolul XXXI din *Carmen miserabile* (Master Roger

2010, 193) când reproduce textul unei scrisori regale pe care tătarii ar fi falsificat-o pentru a-i introduce în eroare pe locuitori, Rogerius renunță programatic la *cursus*, tocmai pentru a marca faptul că textul nu îi aparține și că a fost redactat de un diac de cancelarie cu competențe limitate. Asemenea mesaje ascunse între rândurile lucrării sale pot apărea astăzi niște complicate jocuri intelectuale; în epoca lui Rogerius reprezentau o adevărată marcă de autenticitate a unui text, iar interlocutorii săi curiali, cu urechea lor antrenată, erau capabili să le perceapă de la prima lectură.

Memoria selectivă a lui Rogerius

Aceste observații legate de stilul lui Rogerius obligă la o reconsiderare a dimensiunii literare a operei sale, pe care, din exigențe de concizie, le vom limita în acest context la câteva considerații sumare. Nu i se poate nega textului o valență funcțională, de natură informativă (destinat contemporanilor și nu neapărat posterității) cu privire la cauzele, desfășurarea și consecințele mării invazii a tătarilor în Ungaria, dar și cu o puternică încărcătură personală, susținută de numeroase elemente „auto-biografice”, inserate cu intenția de auto-promovare în ochii papalității și protectorilor săi din Curia romană. Scriitura lui Rogerius nu este lipsită, însă, de valențe literare, iar din spatele pozițiilor sale aparent moderate răzbate o viziunea politică și o ideologie clară, idei pe deplin împărtășite de interlocutorii săi direcți. Intrând, așadar, *in medias res*, se cuvine să ne întrebăm în ce măsură „obiectivitatea” lui Rogerius este influențată de aceste aspecte, care îmbină elemente ce țin de personalitatea și formația sa, de propriile sale convingeri, dar și de codul specific mediului din care provine, cu tradiția literară la care opera se raportează. De la Tacitus încoace, dincolo de apelul la obiectivitate și la o scriitură „*sine ira et studio*”, câți dintre autori s-au putut dezbăra, cu adevărat, de ei înșiși (de pasiuni și atașamente, așadar) în operele lor? Fără îndoială, nu Rogerius. Prizonier al tătarilor și captiv al unei realități îngrozitoare (cum el însuși se prezintă), deci condiționat de limitări fizice în cunoașterea realității și, în același timp, marcat psihologic de experiența sa traumatică, el își permite o serie de libertăți, care îl autorizează să adapteze genul epistolar (atât de vast și variat, de altfel) la formele, tonul și resursele literare specifice „cântecului de jale” (*lamentum* sau *Klagenlied*), gen poetic cu o incidență suficient de amplă în lumea medievală. Aspectul nu pare să fi scăpat atenției editorilor de la 1488 (sau, eventual, precedenților copişti), judecând după titlul ambiguu atribuit operei, de „*Epistola in miserabile carmen...*”. Această ambiguitate, de altfel, i-a determinat pe anumiți exegeți moderni chiar să se întrebe dacă textul manuscris nu cuprindea inițial și o compoziție poetică de acest gen, care ar fi însoțit „epistola” (cfr. Master Roger 2010, XLII). Dar nici un argument intern nu autorizează o astfel de interpretare.

Important este că recursul la acest artificiu literar îi oferă lui Rogerius posibilitatea să opereze o selecție între posibilele sale exemple, optând pentru cele mai pregnante, capabile să-și impresioneze cititorii, nu arare ori prin grozăviile descrise,

prezentate într-un crescendo demn de măștrii genului *horror* contemporan (cfr. Cocci 1996, 176; Radulović 2012).

Mai surprinzătoare, însă, ni se pare constatarea că, până și în cazul unor astfel de episoade, Rogerius recurge la construcții literare și intelectuale din cele mai rafinate, redade într-un limbaj elegant și, în același timp, cât se poate de pregnant. Un bun exemplu îl constituie capitolul XXX, în care autorul povestește cum, după fuga sa din captivitate și retragerea tătarilor din Transilvania, el și însoțitorul său ajung la Alba Iulia, pe care o găsesc într-o jalnică stare de devastare și abandon¹. Despre grozăviile petrecute aici vorbesc trupurile morților, împrăștiate cale de două zile de mers în jurul cetății și pământul înroșit, din loc în loc, de sânge, asemenea rubricaturilor din manuscrise.

De numero vero laicorum maiorum et minorum, qui suffocati fuerunt paludibus et aquis, igne concremati et gladio interempti, nulli mortalium possit fieri certitudo. Nam per campos et vias iacebant corpora multorum mortuorum aliqua capite diminuta, aliqua frustatim divisa in villis et in ecclesiis, ad quas recursum habuerant, concremata. Hoc exitium, hec perniciēs et hec strages tenebat duorum dierum itinera occupata totaque terra erat sanguine rubricata et existebant corpora super terram, sicut stant ad pascua per deserta greges pecorum, ovium et porcorum et sicut in lapidinis secti lapides ad structuras.

În această succesiune de imagini dure, metafora „pământului înroșit de rubricaturi de sânge” este, fără îndoială, cea mai capabilă să lovească în sensibilitatea unui cititor obișnuit cu cartea manuscrisă de factură înaltă (și cătuși de puțin cu vederea efectivă a sângelui). Dar mai pregnantă și elocventă pentru comuna *forma mentis* ce-l unește de cititorii săi este continuarea pasajului, în care Rogerius recurge la teoria celor patru elemente (prezentate în ordinea apă, pământ, foc și aer) pentru a reda diferitele fațete ale morții ce i se relevă în fața ochilor îngroziți, toate îngemănate simbolizând universul întreg cuprins de forțe descinse, parcă, din Infern:

Habuit igitur aqua corpora mortalium suffocata; hec sunt a piscibus, a vermibus, ab avibus in aquis degentibus devorata. Terra illorum corporum dominium est adepta que occubuerunt venenatis lanceis, mucronibus et sagittis; hec sanguine cruentate celi aves et dentate bestie tam domestice quam silvestres morsu usque ad ossa nequissime corroserunt. Ignis illa tenuit, que cremata sunt in ecclesiis et in villis. Interdum ignem ex crematione huiusmodi pingua extinguebant. [...] Cum autem in dominium trium elementorum universa corpora transivissent, videndum est, quid quarto relinquere elemento. Ad aerem igitur, qui quartum dicitur elementum, alia tria fetorem omnium corporum transmiserunt et sic ex fetore corruptus est et

¹ Izvoarele documentare și arheologia confirmă distrugerile ample suferite de cetatea de scaun a episcopului transilvan și par a sugera o drastică reducere a populației (nivelul demografic *ante* 1241 să fi fost atins din nou, după unele studii, doar în secolul al XV-lea), precum și o reducere a ariei de locuire în oraș. Rusu 1994; Sălăgean 2007, 48-50.

infectus, quod homines, qui per campos et vias et silvas ex vulneribus remanserunt semivivi, ex infectione aeris, qui forte vivere poterant, expiraverunt et sic aer huius crudelis exitii non est expers.

Reflecția nu este, fără îndoială, străină mentalității medievale și mai ales culturii ecleziastice, dar este relativ precoce, căci își va găsi forme de expresie mai numeroase (și poate chiar mai spectaculoase) în secole „amurgului Evului mediu”, mai ales după marea pandemie de ciumă, ajunsă în Europa un veac mai târziu. Registrul stilistic adoptat de Rogerius (*epistula* și, în același timp, *carmen*) îi permite să opereze selectiv între subiectele demne de a fi reținute și chiar să le expună în *crescendo*, într-o narațiune menită să-și impresioneze cititorii. Căci, fără îndoială, într-un registru personal, episodul trecerii sale la Alba Iulia nu poate să fi fost trăit mai traumatic decât asediul Oradei, de exemplu, trăit direct. În cadrul narațiunii, însă, el reprezintă tocmai momentul culminant, amplificat, ca atare, din rațiuni de natură literară.

Mai important decât recursul la această formă de memorie selectivă, ne apar, însă, anumite omisiuni ale lui Rogerius și chiar aplicarea unui anumit filtru ideologic în relatarea anumitor episoade. În perioada interbelică a existat o adevărată dezbatere între mai mulți istorici români cu privire la posibilele motivele pentru care în operă nu sunt menționați românii. Gheorghe Popa-Lisseanu, de exemplu, îl justifică pe Rogerius afirmând că nu ar fi cunoscut prea bine realitățile locale, aflându-se la Oradea „numai într’o misiune temporală” (Rogerius 1935, 8, nota 1); în același sens, de altfel, traducătorul român refuză argumentul că autorul ar fi fost arhidiacon al catedralei din Oradea în 1241, când marea invazie tătărească l-a surprins acolo (și asta chiar dacă dovezile erau, chiar și la vremea sa, irefutabile). În tentativa de a explica lipsa menționării românilor din lucrare, apoi, reputatul istoric și filolog propune ca probă indirectă referința la „*caneseos, id est balivos*” în capitolul XXXV din *Carmen miserabile*, termen sub care s-ar ascunde în opinia sa „cnejii”, exponenți ai unei instituții medievale tipic românești (Rogerius 1935, 13-16). Istoriografia contemporană consideră, însă, că termenul traduce instituția mongolă a „hanului”¹. Datorită acestor preocupări, deseori însoțite de dezbateri artificiale și sterile tot mai îndepărtate de conținutul real al lucrării lui Rogerius, o parte din istoriografia românească pare să fi pierdut din vedere aspecte esențiale surprinse în lucrare, precum și contextul său mai amplu, care reflectă anumite contrapunerii etnice reale, prezente în interiorul corpului politic al Regatului ungar în preajma anului 1241.

---

¹ Astfel explică Șerban Papacostea mențiunea: „Satele teritoriilor ocupate de tătari au fost distribuite între hani (*canesii*), care împărțeau justiția și storceau de la populație produsele de care aveau nevoie. Potrivit mărturiei canonicului Rogerius, hanul în a cărui dependență se afla, comanda peste o mie de sate”, Papacostea 1993, p. 97.

Elementul germanic în *Carmen miserabile*

Mult mai relevantă este, în opinia noastră, atitudinea lui Rogerius față de elementul germanic din Transilvania, coloniștii sași reprezentând, chiar din acea epocă a începuturilor așezării lor în ariile de colonizare, grupul etnic cel mai evoluat dintr-o perspectivă economică și culturală. Marea invazie a tătarilor surprinde colonizarea săsească într-un moment de mare avânt, amplificat de dobândirea de privilegii colective specifice, prin bula de aur a regelui Andrei II de la 1224. Este surprinzător faptul că Rogerius nu menționează nimic despre distrugerea de către tătari a marilor așezări urbane săsești din Transilvania, în frunte cu Sibiul. Din contră, sursele cronicărești ale vremii insistă tocmai pe acest aspect,¹ iar istoricii contemporani concordă asupra faptului că sudul Transilvaniei a reprezentat regiunea cea mai lovită în timpul invaziei, atât în momentul atacului inițial, cât și în timpul retragerii (cfr. Sălăgean 2007, 48). Rogerius ar putea fi scuzaț prin faptul că nu a avut contact direct cu hoarda tătară comandată de hanul Böyek (sau Budjek) care a lovit direct regiunile meridionale ale Transilvaniei,² împletindu-și involuntar destinul cu tătarii din oastea hanului Kadan (căci, luat în captivitate de aceștia, autorul nostru ajunge să slujească pe lângă una dintre căpeteniile mongole). Hoarda lui Kadan trecuse Carpații orientali prin Nord, atacând Rodna (cucerită pe 30 martie 1241) și jefuind Bistrița (pe 2 aprilie), continuându-și mai apoi campania de cucerire și jaf pe valea Someșului, lovind Dejul cu minele de sare din zonă, cetatea regală de la Dăbâca, Clujul (ocupat cu forța pe 11 aprilie) și Zalăul (Gonța 2010, 61-63, care prezintă un cadru mai articulat al operațiilor coordonate de hanii Kajdan și Büri). În cele din urmă, în zilele 16-17 aprilie, Kadan și oastea sa, dotată cu șapte mașini de război și călăuzită de o serie de forțe locale, asedia Oradea, eveniment trăit direct de autorul nostru.

Din toată această succesiune de evenimente reconstruite din auzite, dar de la martori direct implicați în evenimente (cum ne avertizează în prolog), Rogerius reține doar selectiv câteva, acordând cel mai amplu spațiu evenimentelor ce implicau regele și curtea, prelații de vârf ai Ungariei, respectiv chestiunii cumane. Referințele la Transilvania sunt mai mult incidentale în această secțiune a textului, dar o bună parte din ele îi implică pe sași. Nu doar că Rogerius trece sub tăcere distrugerile suferite de comunitățile germane din Transilvania (spre deosebire de Sibiu și sudul Transilvaniei,

¹ *Annales Erphordenses*, pentru anul 1242, rețin informația: „*Eodem anno Tartari in Ungaria, terra scilicet Septem castrorum, civitatem dictam Hermanii villam in Aprili expugnantes, usque ad centum ibi peremerunt, praedicatorum cenobium ibidem incendentes*” (*MGH. S.*, vol. XVI, 34). În termeni similari este relatată informația și de cronicile altor orașe germane. Cfr. Fara 2014, 76.

² Acest corp de oaste, intrat în Transilvania prin Țara Bârsei la 31 martie 1241, a anihilat în bătălie forțele locale conduse de voivodul Pousa Csák, după care s-a despărțit pentru a iniția campania de jaf pe două direcții: una prin Cetatea de Baltă, Alba Iulia și, probabil, Turda, respectiv o a doua, care a înaintat de-a lungul văii Oltului, prin Făgăraș, jefuind mănăstirea Cârța, Sibiul (cucerit pe 11 aprilie), respectiv prin celelalte scaune săsești – Miercurea, Sebeș, Orăștie, iar apoi, pe cursul Mureșului, spre Hunedoara și Cenad. Aici îi va întâlni Rogerius în preajma zilei de 25 aprilie, când, în fuga sa de la Oradea, încercase să își croiască drum spre sudul regatului (Gonța 2010, 53-59).

despre Bistrița și zona de colonizare săsească din nordul regiunii el putea avea, fără îndoială, o cunoaștere circumstanțiată, căci fusese lovită direct de oamenii hanului Kadan), dar acolo unde referințele la elementul germanic există, ele sunt cel mai adesea negative.

Cel mai elocvent caz este episodul cuceririi Rodnei (cap. XX), târg mare și bogat, locuit de o „mulțime fără număr” de coloniști germani specializați în extragerea și prelucrarea argintului, „oameni belicoși” și „bine înarmați”, care nu se dau în lături de la a bloca cu armele înaintarea tătarilor. Hanul Kadan îi învinge, însă, printr-o stratagemă: bate în retragere, prefăcându-se învins, doar pentru a ataca târgul lipsit de întărituri, în vreme ce locuitorii sărbătoresc victoria, reputată chiar în ziua de Paști, îmbătându-se cu vin (Goanță 2010, 61). Episodul constituie pentru Rogerius ocazia pentru o observație acidă, căci el pune această gravă eroare a „teutonilor” pe seama „patosului” care i-ar caracteriza („*Tunc populi cum victoria revertentes armis depositis inebriari vino, prout Theutonicorum furia exigit, inceperunt, sed ipsi Tartari subito venientes, cum fossata, muros et munitiones aliquas non haberent, villam ex multis partibus intraverunt*”, Master Roger 2010, 166). Expresia „*furor Theutonicus*” își are originea în *Pharsalia* lui Lucan (I, 255), dar fusese reutilizată adesea, devenind un adevărat topos literar, în surse mult mai apropiate de Rogerius referitoare la războaiele din Italia ale împăraților romano-germani Frederic I „Barbarossa” și Henric al VI-lea (Giese și Ruffe 2001, 41-50).

Locuitorilor Rodnei și „comitelui” lor „*Aristaldus*”,¹ Rogerius nu le reproșează doar pasiunile dezordonate, ci mai cu seamă lipsa de loialitate față de rege și restul Creștinătății îngenunchiate de invazia tătară. Căci greavul, împreună cu 600 dintre cei mai buni soldați ai săi, acceptă să îl însoțească pe Kadan și pe tătarii săi, călăuzindu-i în campania sa de jaf prin Transilvania, în schimbul protecției hanului pentru restul populației Rodnei. Grație lor, afirmă autorul nostru, tătarii traversează țara prin locuri tainice, ajungând astfel rapid în proximitatea Oradiei: „*Cadan rex [...] Rudana expugnata et capto Aristaldo comite elegantiores sexcentos armatos Theutonicos elegit, qui sub iurisdictione dicti comitis extiterunt. Hiis prestantibus ducatum Tartaris per silvas et nemora, rupes et precipitia prope Waradinum civitatem subito advenerunt*” (Master Roger 2010, 198, cap. XXXIV). În fapt, conform datelor istorice, trecerea tătarilor prin Transilvania, de la Rodna la Oradea, durează 17 zile, timp în care sunt trecute prin foc și sabie (nu fără o înverșunată rezistență, însă) mai multe centre urbane și fortificații.

Nici celelalte trimiteri la sași din *Carmen miserabile* nu scapă de filtrul deformativ al lui Rogerius, întotdeauna prompt în a taxa patosul nestăvilit al germanilor. În capitolul XXX, unde evocă „episcopii și ceilalți clerici” căzuți în bătălia de la Muhi, autorul nostru îl menționează și pe Nicolae de Sibiu, prepozit al sașilor și vice-cancelar al regelui. Dintre diferiții înalți prelați evocați aici, unii lăudați pentru

¹ „*Heristoldus*”, conform unui document din 1243 al regelui Bela IV; legat de acest *greav* al Rodnei, cfr. Gündisch 1993, 121.

calitățile lor morale, intelectuale sau pentru prestața oferită de originea lor nobilă, prepozitul Nicolae este singurul amintit pentru atitudinea sa belicoasă: s-ar fi aruncat în luptă „ucigând cu sabia înroșită de sânge”, în momentul în care a devenit sigur de iminența morții: „*Nicolaus Scibiniensis prepositus regis vice-cancellarius nobilibus natalibus ortus, qui unum de maioribus, antequam se necis necessitati subiceret, cruentato gladio iugulavit*” (Master Roger 2010, 186). Singularitatea gestului său, justificabil mai degrabă de ethosul cavaleresc insuflat de o educație aristocratică, dar oprit de norma canonică ce le interzicea clericilor să verse sânge, fie chiar și pe cel al dușmanului, pe câmpul de luptă, pare să fie taxată negativ de Rogerius.

Mai explicit negativă este atitudinea sa față de locuitorii, și ei sași, din satul *Pons Thomae*, Tămașda de astăzi, pe Criș („*Pontem Thome magnam Theutonicorum villam super fluvium Crisii positam*”, cap. XXXIV), care nu îi îngăduie lui Rogerius și suitei sale trecerea lor spre Cenad, în convingerea deșartă că vor putea rezista atacului iminent al tătarilor.¹ Aici nu încapă îndoială că Rogerius este critic la adresa lor (și chiar ironic față de încrederea lor oarbă în propriile forțe); fanfaronada lor, lipsită de orice rațiune, își are deznodământul tragic și inevitabil în măcelul nediscriminat al tuturor locuitorilor satului, petrecut câteva zile mai târziu (Master Roger 2010, 204).

Observații similare s-ar putea face și în legătură cu alte mențiuni ale germanilor, presărate aparent incidental în operă: în capitolul XXIV, de exemplu, când amintește de asasinarea regelui cumanilor Kuten, aflat sub protecția regelui Bela al IV-lea, Rogerius afirmă că fapta ar fi fost perpetuată de „*Hungari et Theutunici armati intrantes pallatium*” (Master Roger 2010, 172). Crima este condamnată de autor, căci regele cuman tocmai primise botezul creștin, și e pusă pe seama unei gloate furioase („*populorum multitudine*”), dar Rogerius nu ezită să prezinte cele două ipoteze care circulau în epocă cu privire la posibila autori morali ai asasinatului: ducele Austriei Frederic al II-lea de Babenberg sau chiar regele Ungariei. Sub vălul unei aparente imparțialități (căci autorul declară că nu dorește să se pronunțe în acest sens, întrucât nu este în posesia informațiilor necesare), el ia totuși poziție, susținând că e puțin verosimilă teza conform căreia asasinatul ar fi fost ordonat de Bela al IV-lea: „*hoc verisimile non esse, quod rex, qui ipsum de sacro fonte levaverat et securitatem sibi dederat prestitio iuramento, tantum facinus perpetrasset*” (Master Roger 2010, 174). De fapt, pasajul apare chiar mai puțin favorabil ducelui de Austria dacă este citit în context: în capitolul precedent (XXIII) Rogerius discută tocmai de intervenția lui ducelui Frederic în Ungaria, sosit în ajutorul lui Bela al IV-lea, dar „*cum paucis, tanquam facti nescius et inermis*”. Contribuția sa s-ar fi limitat la câteva ciocniri cu o serie de cete de tătari întâlnite lângă Pesta, prilej cu care ducele ar fi luptat, ca la turnir, cu un han tătar, doborându-l de pe cal, și ar fi ucis un altul, care venise să-l ajute pe cel dintâi, faptă de arme nu tocmai onorabilă (*ibid.*, 170-172).

¹ „*Sed Theutunici nos transire per pontem nullatenus permiserunt, immo institerunt quamplurimi, ut una cum eisdem villam eorum bene munitam defendere deberemus. Quod plurimum displicebat*”. Master Roger 2010, 200-202.

Vălul imparțialității afișate de Rogerius se destramă tocmai în legătură cu acest personaj, explicitându-se, astfel, și atitudinea sa negativă (sau cel puțin critică), altfel greu de înțeles, față de coloniștii germani din Ungaria și Transilvania¹. Într-un scurt capitol (XXXIII) care încheie relatarea înfrângerii armatei regale, Rogerius amintește despre atitudinea duplicitară a ducelui Austriei în raport cu regele ungar, care îi solicitase ajutorul: nu doar promisiuni neonorate, ci chiar adevărate campanii de jaf la vest de Dunăre, destinate spoliei refugiaților mai înstăriți proveniți din Ungaria, precum și ocupării unor cetăți din apropierea graniței, sub pretextul protejării lor de un eventual atac al tătarilor (conflictul se va acutiza mai ales în legătură cu controlul orașului Győr). Astfel, regatul lui Bela al IV-lea s-ar fi regăsit lovit din ambele părți: „*Dux prospecto iam, quod Hungari essent unanimiter in fuga, sibi multos milites aggregavit eos contra Hungaros in Hungariam transmittendo et sic Tartari ex illa parte Danubii destruebant et ex ista Theutonici depredabantur*” (Master Roger 2010, 196). Pe seama escaladării conflictului într-un război deschis între unguri și „germani”, pentru care principalul vinovat este, în ochii săi, ducele Austriei, autorul nostru pune și foamea ce a lovit regatul în anii următori invaziei tătare, situație paradoxală dată fiind bogăția de bani și resurse a locuitorilor („*cum tam Theutonici quam Hungari essent multum divites in pecunia et rebus, eos usque ad extremam exinanitionem nequiter spoliavit et miseri Hungari devorabantur ubique morsu amarissimo*”, *ibid.*; cfr. Fara, 76-79).

De fapt, între motivele de disensiune internă care ar fi contribuit la dezastrul ce a lovit regatul, Rogerius nu uită să menționeze și despre existența unui complot al magnaților împotriva regelui Bela al IV-lea, alimentat tocmai de ducele Austriei, care ar fi avut ca scop înlăturarea Arpadienilor de pe tronul Ungariei și oferirea coroanei împăratului romano-german Friederich al II-lea de Hohenstaufen, moștenitor și al coroanei Siciliei (cap. IX). Anumiți baroni ai Ungariei, nemulțumiți de tentativele de reformă politică și administrativă ale lui Bela al IV-lea, „*Duci Austrie litteras cum certis pactis et conditionibus destinando domino Frederico Romanorum imperatori coronam regni et Hungariam dare promittebant*”. Trimisul lor ar fi fost, însă, capturat de oamenii regelui înainte să ajungă la destinație, iar complotul devoalat. Conform afirmațiilor lui Rogerius, căci informația nu își găsește confirmare în alte surse, regele ar fi reacționat dur împotriva conjuraților, condamnându-i pe drept la moarte și distrugându-le reședințele („*statuit, quod terra malis hominibus purgaretur*” și „*sedes baronum cremari fecerit*”, Master Roger 2010, 150).

Simpla mențiune în text a împăratului romano-german clarifică atitudinile lui Rogerius față de ducele de Austria și coloniștii de origine germană din Ungaria și

---

¹ În fond, cu acești coloniști germani, purtători ai culturii și valorilor Europei latine, Rogerius ar fi avut cele mai multe puncte de contact. Singurele așezări definite ca fiind bogate și înfloritoare din regiune sunt tocmai cele locuite de sași: dacă Rodna este prezentată ca „*divitem Rudanam, inter magnos montes positam, Theutonicorum villam*”, Pesta e definită „*magna et ditissima Theutonica villa*” (Master Roger 2010, p. 166, respectiv p. 160).

Transilvania. Căci în anul 1243, când cel mai probabil el scrie *Carmen miserabile*, conflictul dintre papalitate și împăratul romano-german, care dura de câteva decenii, era departe de a se fi încheiat. Teatrul de confruntare militară fusese Lombardia în principal, dar și sudul Italiei. În 1240 împăratul anihilase complet în Apulia două fiefuri ale partidei pontificale: fuseseră cucerite și făcute una cu pământul (*more romano*) Monte Sant'Angelo și Benevento (iar Torrecuso, patria probabilă a autorului nostru, se afla în imediata proximitate a orașului); Roma însăși era direct amenințată cu cucerirea, fiind chiar ocupată de trupe loiale împăratului la un moment dat. Identificăm, astfel, rațiunile ideologice (și, în același timp, personale) din spatele filtrului deformativ prin care autorul ne prezintă realitatea ungară și transilvană.

Transferul unor opțiuni anti-imperiale în planul etnic, cu atitudini critice față de populația germană, reprezintă un fenomen observat și în scrierile altor autori cu un background cultural similar cu al lui Rogerius, caracterizând o anumită parte a literaturii polemice produse în Italia secolelor XII-XIII. Aici polemica guelfilor față de tentativa casei de Hohenstaufen de a incorpora sudul Italiei în Imperiul romano-german capătă accente șovine, transformându-se într-un atac nediscriminat împotriva nemților, cei mai mulți aflați în dregătorii importante și în poziții de putere. Literatura polemică produsă de Curia romană vehiculează tocmai aceste stereotipuri etnice, după cum observă Hannelore Zug Tucci într-un studiu dedicat subiectului: preconcepțiilor de sorginte antică precum „*furor teutonicus*” (resemantizat uneori drept „*rabies*”) li se alătură exemple contemporane legate de cruzimea nejustificată a guvernanților germani. De exemplu, Markward von Annweiler, regent al Regatului Siciliei și tutorele desemnat al viitorului împărat Frederic al II-lea, este calificat într-o scrisoare a lui Inocențiu al III-lea drept „*tyrannus, hostis Dei, ecclesie inimicus, persecutor regni, pirata, predo, raptor*” și i se atribuie cele mai scelerate abuzuri împotriva „libertăților italice” sau acte de o cruzime inacceptabilă (Zug Tucci 1994, 58-59).

Textul lui Rogerius nu este de natură polemică, fiind adresat unor membri ai Curiei romane, așadar un „produs intern” aceluiași grup politic și intelectual care se recunoștea în aceeași ideologie. Autorul nostru nu are nevoie să înfierzeze împotriva dușmanului comun, ci poate să se limiteze la aluzii și ironii subtile sau să recurgă la *topoi* bine cunoscuți de interlocutorii săi. El trebuie, de asemenea, să țină seama de multiplele sale subordonări, prin originea sa – față de însuși Frederic al II-lea (împărat și rege al Siciliei), respectiv în calitate de prelat al Regatului ungar – față de Bela al IV-lea. De aceea tonul său poate apărea moderat și echidistant în raport cu cei doi monarhi (iar remarca a fost formulată de mai mulți istorici). În spatele acestei echidistanțe abil afișate se ascund, însă, opțiuni politice clare și o loialitate absolută față de Sfântul Scaun, căruia Rogerius îi datorează întreaga sa carieră ecleziastică.

Un episod din viața sa rezumă cel mai bine această atitudine. Biograful său Toma din Split povestește cum, câțiva ani după numirea sa ca arhiepiscop, în ianuarie 1252, Conrad al IV-lea de Hohenstaufen, fiul faimosului Frederic al II-lea „*stupor mundi*” și moștenitorul tronurilor Germaniei, Siciliei și Ierusalimului, poposește în orașul dalmat, fiind bine primit de autoritățile civile. Arhiepiscopul Rogerius, amintindu-și că regele,

asemenea tatălui său, fusese excomunicat, iar sentința nu fusese încă revocată de papă, decretează întreruperea serviciilor liturgice în biserici și părăsește în grabă orașul. Regele e primit cu fast de autoritățile laice și i se pune la dispoziție palatul arhiepiscopal (cea mai fastuoasă și confortabilă clădire la dispoziție) pe post de reședință temporară, pe durata sejurului. Cu toate acestea, ofensat de plecarea arhierelui (mai ales întrucât îl considera un supus al coroanei Siciliei, în virtutea originii sale campane), îi transmite amenințări și caută să se răzbune, răscolind arhiva arhiepiscopală în căutarea de documente de natură să-l compromită pe Rogerius în ochii regelui Bela al IV-lea („*versando scrinii cartulas, quas ibidem reperit, multum sollicite perquirebat, si forte aliquod inveniretur scriptum, ex quo posset ipsum de infidelitate sui regis infamie nevo notare*”, Thomas of Split, 2006, 364). Câteva zile mai târziu, fără a fi reușit – aparent, să-și ducă la îndepline planurile, regele se îmbarcă și pornește spre coastele Siciliei. „*Et archiepiscopus ad sedem suam reversus est*” – conchide laconic Toma.

Concluzii

Problemele pe care le-am evocat aici, mai succint sau mai pe larg, ilustrează în mod convingător, credem, cum un text suficient de bine cunoscut, mai ales în rândul specialiștilor sau pasionaților de istorie, poate rezerva încă suficiente surprize și spațiu de dezbateră, dacă e supus unei interpretări încrucișate, care îmbină metodele cercetării istorice cu cele specifice filologiei textuale, studiilor lingvistice, stilistice și literare. El constituie un bun exemplu cu privire la modul în care recuperarea atentă a tuturor acelor elemente utile ce țin de filologia textuală sau de interpretarea literară și chiar politică și ideologică a unei opere precum cea de față este în măsură să ofere argumente noi pentru dezbateră istorică; la rândul său, reconstrucția atentă a contextului istoric ne permite accesul la un nou nivel de lectură, în care omisiunile sau realitățile distorsionate se explicitează. O mai profundă înțelegere se generează, așadar, din dialogul permanent dintre filologie și istorie, respectiv din alternarea de metode specifice fiecăreia dintre aceste discipline.

Referințe bibliografice

- Büntgen, Ulf – Di Cosmo, Nicola. 2016. *Climatic and environmental aspects of the Mongol withdrawal from Hungary in 1242 CE*, in: Scientific Reports 6, 25606; doi: 10.1038/srep25606.
- Cocci, Alfredo. 1996. «Crudelitas, astutia et malitia» dei Mongoli nel «Carmen miserabile» (a. 1244) di Ruggero Apulo, în *Temi e immagini del Medio Evo. Alla memoria di Raoul Manselli da un gruppo di allievi*, ed. E. Pásztor, Roma: Studium, p. 167-188.
- Curtius, Ernst Robert. 2013. *European Literature and the Latin Middle Ages*, Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- Engel, Pal. 2001. *The Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*, trad. Tamás Pálosfalvi, îngr. Andrew Aiton, London-New York: I. B. Tauris.
- Fara, Andrea. 2014. *L'impatto delle invasioni mongole nelle terre ungheresi: la guerra e la carestia attraverso il "Carmen miserabile" di Ruggero di Puglia (1244)*, în *Guerra y carestía en la Europa medieval*, ed. P. Benito i Monclús – A. Riera i Melis, Lleida, pp. 65-86.

- Giese, Wolfgang – Ruffe, Rex. 2001. “*furoris Teutonici ductor!*” *Kaiser Friedrich Barbarossas Kriegsführung in Italien. Eine Wiederauferstehung des “furor teutonicus?”*, în: *Sine ira et studio. Militärgeschichtliche Studien zur Erinnerung an Hans Schmidt*, ed. Uta Lindgren et alii, Kallmünz: Lassleben, pp. 41–50.
- Gonța, Alexandru. 2010. *România și Hoarda de Aur, 1241-1502*. Iași: Ed. Demiurg.
- Gündisch, Konrad Gustav, 1993. *Das Patriziat siebenbürgischer Städte im Mittelalter*, Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag.
- Horváth, János. 1954. *Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Jakó, Zsigmond. 1977. *Philobiblon transilvan*. București: Kriterion.
- Janson, Tore. 1975. *Prose Rhythm in Medieval Latin from the 9th to the 13th Century*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Kiss, Andrea. 2014. *Weather and Weather-Related Natural Hazards in Medieval Hungary II: Documentary evidence from the 13th Century*, în *Medium Aevum Quotidianum*, 68, 5–46.
- Rusu, Adrian Andrei. 1994. *Cetea Alba Iulia în secolele XI-XV. Cercetări vechi și noi*, în *Ephemeris Napocensis*, IV, 331-351.
- Sălăgean, Tudor. 2007. *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*. Cluj-Napoca: CST.
- Surdich, Francesco. 2017. *Ruggero da Torrecuso*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, vol. 89, *ad vocem*. On line: [https://www.treccani.it/enciclopedia/ruggero-da-torrecuso_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/ruggero-da-torrecuso_(Dizionario-Biografico)/), ultima consultare 8.11.2021.
- Turchányi, Tihamér. 1903. *Rogierius mester Siralmas éneke a tatárjárásról*, în *Századok* 37 (1903), p. 412–30, 493–514.
- Turcuș, Șerban. 2022 (sub tipar). *Cardinali di curia nelle vicende transilvane del Duecento*, în: *Tradizioni e istituzioni religiose nello spazio culturale italo-romeno tra Medioevo e prima età moderna (Atti delle Giornate di Studio «Rosa del Conte»*, Università Cattolica del sacro Cuore, Milano, 24-25 ottobre 2019), Roma: Istituto Storico Italiano per il Medio Evo.
- Zug Tucci, Hannelore. 1994. *Dalla polemica antimperiale alla polemica antitedesca*, în *Le forme della propaganda politica nel Due e nel Trecento. Relazioni tenute al convegno internazionale di Trieste (2-5 marzo 1993)*, 45-64. Rome: École Française.

Surse

- Göckenjan, Hansgerd – Sweeny, James Ross (ed.). 1985. *Der Mongolensturm. Berichte von Augenzeugen und Zeitgenossen 1235–1250*, p. 127–224. Graz: Styria.
- Katona, Tamás. 1981. *A tatárjárás emlékezete*, p. 111–152. Budapest: Magyar Helikon.
- Master Roger. 2010. *Magistri Rogerii Epistola in Miserabile Carmen super destructione regni Hungarie per Tartaros facta / Master Roger's Epistle to the Sorrowful Lament upon the Destruction of the Kingdom of Hungary by the Tatars*, translated and annotated by János M. Bak and Martyn Rady. Budapest: CEU Press.
- Radulović, Jennifer (ed.). 2012. *Maestro Ruggero, Carmen miserabile. La distruzione dell'Ungheria ad opera dei Tartari*. Genova – Milano: Casa Editrice Marietti.
- Rogierius. 1935. *Carmen miserabile / Cântecul de jale de Rogierius*, traducere de G. Popa-Lisseanu, în *Fontes Historiae Dacoromanorum / Izvoarele Istoriei Românilor*, vol. V. București: tipografia Bucovina.
- Rogierius. 1938. *Rogierii Planctus destructionis Regni Hungariae per Tartaros (Carmen miserabile)*, ed. Juhász László, în *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, vol. 2, ed. Szentpétery Imre, pp. 543-588. Budapest: Academia Litter. Hung.
- Rogierius. 1979. *Carmen miserabile*, ediție și traducere de Helmut Stefan Milletich. Eisenstadt: Roetzer.
- Rogierius. 2006. *Carmen miserabile / Cântecul de jale de Rogierius*, traducere de G. Popa-Lisseanu, ediție anastatică, cuvânt înainte de Doru Manta, postfață de Emanuel Engel, Oradea: Editura Arc.

Rogierius. 2020. *Carmen miserabile / Cântecul de jale de Rogierius*, în: *Izvoarele istoriei românilor/ Fontes Historiae Daco-Romanorum*, ed. G. Popa-Lisseanu, ediție îngrijită și prefață de Mircea Popa, Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.

Thomas of Split. 2006. *Thomae archidiaconi Spalatensis, Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum / Archdeacon Thomas of Split, History of the Bishops of Salona and Split*. Latin text by Olga Perić. Edited, translated and annotated by Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol and James Ross Sweeney. Budapest: CEU Press.

Abrevieri

MGH.S = *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum*. vol. XVI, ed. Georgius Henricus Pertz, Hannover, 1859.

Iona DUȚĂ
(Universitatea din Craiova) | **Travaliul memoriei la Sfântul
Augustin și Mircea Cărtărescu**

Abstract: (The Labour of Memory in Saint Augustine and Mircea Cărtărescu) Writings strongly marked by the labour of memory (the appeal to memory being a genetic, internal principle of theirs), The *Confessions* of St. Augustine and the fictional autobiography *Orbitor* bring face to face two models of subjectivity at odds, the model of the birth of modern subjectivity and its postmodern decline. The mirroring of these models aims at mapping the interiority at the extremities of its history, in the point of origin and in the end, the Augustinian memory containing in germs the drama of modern subjectivity, while the Cărtărescian memory takes to the extreme this drama projecting itself in the field of postmodern relativism. Described under the sign of a radical cleavage (shattering, traumatic), the one between the abyss of human consciousness and the gaze of God (in Augustine), respectively the cleaved structure of the self projected as a double (in Mircea Cărtărescu), the interiors accessed by descending into the nebula of memory lead to opposite revelations, such as the Augustinian remembrance of God and the chimerical proliferation of the simulacrum. Metaphor central to both authors, the vast inner palaces of memory become the meeting place of the sacred in the conversion scenario, just as, at the other historical end of subjectivity, this place can only be the expression of nostalgia and emptiness. Conceived as an initiatory, ritualized path, the path to God or to the Self passes, for both authors, through the territory of memory, and its mapping is representative for the construction of specific models of interiority and identity. The double image of memory, at the end of antiquity and in postmodernism (therefore, at the end of modernity or neomodernity), is relevant for the path of Western subjectivity, of thinking about the subject's relationship with the Self, activated through the process of recollection.

Keywords: *subjectivity, cleavage, simulacrum, Self, labour of memory.*

Rezumat: Scriituri puternic marcate de travaliul memoriei (recursul la memorie fiind chiar un principiu genetic, intern al acestora), *Confesiunile* Sfântului Augustin și autobiografia ficțională *Orbitor* aduc față în față două modele ale subiectivității aflate la antipodi, modelul nașterii subiectivității moderne și cel al declinului său postmodern. Punerea în oglindă a acestor modele urmărește cartografierea interiorității la extremitățile istoriei sale, în punctul de origine și în cel de final, memoria augustiniană conținând în germene drama subiectivității moderne, în timp ce memoria cărtăresciană duce la extremă drama aceasta proiectându-se în câmpul relativismului postmodern. Descrise sub semnul unui clivaj radical (cutremurător, traumatic), cel dintre abisul conștiinței umane și privirea lui Dumnezeu (la Augustin), respectiv structura clivată a Eului proiectată ca dublu (la Mircea Cărtărescu), interioritățile accesate prin descinderea în nebuloasa memoriei conduc la revelații opuse, precum augustiniana reamintire de Dumnezeu și himerica proliferare a simulacrumului. Metaforă centrală la ambii autori, vastele palate interioare ale memoriei devin locul întâlnirii cu sacralul în scenariul convertirii, după cum, la celălalt capăt istoric al subiectivității, locul acesta nu mai poate fi decât expresia nostalgiei și a vacuității. Conceput ca un parcurs inițiativ, ritualizat, drumul spre Dumnezeu sau spre Sine trece, la ambii autori, prin teritoriul memoriei, iar cartografierea acesteia este reprezentativă pentru construcția unor modele specifice ale interiorității și identității. Dubla imagine a memoriei, la finalul antichității și în postmodernism (așadar, la finalul modernității sau neomodernității), este relevantă pentru traseul subiectivității occidentale, al gândirii raportului subiectului cu Sine, activat prin intermediul procesului de rememorare.

Cuvinte-cheie: *subiectivitate, clivaj, simulacru, Sine, travaliul memoriei.*

1. Abisul interiorității augustinienne: travaliul fertil al memoriei

Scenă a coborârii tot mai metodice și mai decise spre sine (o catabază în spațiul interiorității survenite ca o mutație în seria catabazelor antice), *Cartea a X-a* din *Confesiuni* se deschide cu imaginea abisului psihic iluminat de privirea lui Dumnezeu, imagine a scindării între inconștientul de jos și inconștientul de sus, chiar dacă o scindare fecundă, menită să facă loc sacralui: „O, Doamne, abisul conștiinței umane *este gol și dezvăluit privirilor tale!* Ce ar mai putea oare rămâne în mine ascuns de tine, chiar dacă nu m-aș mărturisi ție? Mai degrabă pe tine te ascund de mine însumi decât aș putea eu să mă ascund de tine. Acum însă, când geamătul meu stă mărturie cât de silă îmi este de mine însumi, tu ești acela care strălucești pentru mine, care mă bucuri, acela care ești iubit și dorit de mine până într-acolo încât să-mi fie rușine de mine, să mă resping pe mine însumi pentru a te îmbrățișa pe tine, să nu vreau să fiu pe placul, fie al meu, fie al tău, decât în numele tău.” (Augustin, *Cartea a X-a*, cap. II, 2) Tocmai această ruptură a sinelui de el însuși printr-o regresie plină de vinovăție, de rușine și de regrete inaugurează o topică a interiorității organizată ca un spațiu dramatic, teatral, dinspre un prim-plan al percepțiilor spre planuri din ce în ce mai subtile precum regiunile abstracte ale memoriei care, traversată și interogată în toate dimensiunile sale, conduce la certitudinea existenței lui Dumnezeu; pătruns de privirea divină ca și cum ar fi locuit de un altul, de Celălalt în numele căruia se desfășoară explorarea de sine și căutarea, spațiul acesta schizomorf prefigurează modelul subiectivității moderne.

Comparând modelul platonician al convertirii la sine cu cel elenistic și cu cel creștin ca surse ale subiectivității occidentale, Michel Foucault a semnalat evoluția privilegiată a modelelor platonician și creștin în detrimentul modelului elenistic, respectiv ruptura care traversează aceste două modele și care s-a propagat sub forme diverse în subiectivitatea modernă. Noțiune elaborată pe măsură ce imperativul preocupării de sine („a te preocupa de tine însuși”) devine o regulă coextensivă întregii existențe, o filosofie de viață sau o artă de a trăi, convertirea la sine presupune o deplasare a subiectului în raport cu el însuși (și nu doar o stare de atenție și vigilență), o traiectorie și o strădanie prin care subiectul în integralitatea sa se întoarce spre sine după un parcurs odiseic („Acum este vorba cu adevărat de o deplasare, de o anumită deplasare – asupra naturii căreia va trebui să ne punem anumite întrebări – a subiectului în raport cu el însuși. Subiectul trebuie să se îndrepte spre ceva care este el însuși. Deplasare, traiectorie, strădanie, mișcare: iată elementele care se cer a fi reținute din această idee a unei convertirii la sine însuși.” – Foucault 2004, 240). Felul în care modelul platonician și cel creștin au formulat raportul dintre convertirea la sine și cunoașterea de sine, ocultând modelul elenistic centrat pe practica de sine, este direct responsabil de nașterea subiectivității moderne sub semnul scindării, impulsționând constituirea acesteia ca obiect și ca domeniu de cunoaștere. Subordonând cunoașterea unei arte de a trăi (*tekhnê tou biou*), modelul elenistic al convertirii la sine propune o întoarcere nu prin ruptură de lume, ci chiar în imanența acesteia, stabilind raporturi de adecvare atât între sine și sine, cât și între sine și lume fără implicarea vreunei cezuri, astfel încât, prin exercițiu, practică,

antrenament (*askêsis*), sinele să devină un țel în interiorul mai amplei construcții a vieții („Tocmai în centrul sinelui nostru va trebui noi să căutăm, dimpotrivă, punctul de care ne vom fixa și față de care vom rămâne nemișcați. Spre sine însuși, spre centrul sinelui nostru, în centrul sinelui trebuie să ne fixăm țelul. [...] A se converti la sine, adică, încă o dată: a se răsuci spre sine însuși. Mi se pare însă – este ceea ce voi încerca să vă demonstrez – că în toate aceste imagini n-avem de-a face cu o noțiune „construită” a conversiei. Ci mult mai curând cu un fel de schemă practică, schemă practică având de altfel construcția ei riguroasă, dar care n-a condus la elaborarea unui „concept” sau a unei noțiuni de conversie.” – *ibidem*, 203). Reglementat printr-o serie de prescripții menite să construiască un câmp al relației dintre *kosmos* și om, proiectul elenistic al autofinalizării raportului cu sine însuși propune un model de cunoaștere relațională bazată pe adevăruri prescriptive capabile să acționeze asupra subiectului și să îi modifice starea; în cadrul unui atare model, problema deplasării spre sine este în același timp o întoarcere și un țel, revenire constantă la sine ca la un reper fix și propulsare a întregii ființe în raport cu acest unic țel care este chiar sinele (ațintirea privirii și minții spre sine însuși ca produs unic al întregii vieți).

Ceea ce intervine, însă, în modelul platonician și creștin ca factor de răsturnare a raportului dintre practică și cunoaștere este chiar ruptura sinelui de el însuși, deplasare care face posibilă dominanța cunoașterii (teoretice) pe măsura transformării de sine într-un obiect de examinare și exegeză. În felul acesta, atât noțiunea platoniciană de *epistrophê*, care desemnează conversiunea ca întoarcere a sufletului spre propria sursă prin *anamnêsis* (reminiscență), cât și *metanoia* creștină ca transformare radicală a ființei subiectului printr-o mutație produsă în interiorul sinelui (o trans-subiectivare) sunt demersuri constituite în jurul rupturii. Caracteristici ale noțiunii creștine de *metanoia*, „mutația bruscă” (deși îndelung pregătită, întotdeauna un eveniment unic și neașteptat, istoric și metaistoric declanșează convertirea creștină), „trecerea” de la un tip de ființare la altul și „ruptura” instituită prin renunțarea sinelui la el însuși marchează articulațiile unui proces schizomorf în esență, întemeiat pe ruptură și criză: „Și, în fine, în al treilea rând, mai întâlnim în această convertire creștină un element care reprezintă consecința primelor două sau care se găsește la intersecția celorlalte două, și anume că nu poate exista convertire decât în măsura în care, în interiorul subiectului, are loc o ruptură. A renunța la sine însuși, a muri pentru sine însuși, a renaște într-un alt sine însuși și într-o nouă formă, care nu mai are, într-o anumită măsură, nimic de-a face, nici ca ființă, nici ca mod de a fi, nici ca obiceiuri, nici ca *êthos*, cu cel precedent – iată unul dintre elementele fundamentale ale convertirii creștine.” (*ibidem*, 207). De altfel, chiar termenul de *metanoia* avea inițial conotații și valorizări negative, desemnând părerea de rău, remușcarea, regretul (potrivit analizelor foucaultiene – *ibidem*, 210); valorizarea sa pozitivă, cu sensul reînnoirii subiectului, apare atât în textele creștine, cât și în cele filosofice din secolele III-IV. Centrată pe ideea renunțării la sine în numele unei transcendențe de natură spirituală, *metanoia* creștină se organizează sub forma unei scheme alternative a morții și învierii, a răvășirii subiectului și a re-nașterii prin întoarcerea către sursa creatoare divină și asumarea unei identități transcendente.

Printr-un astfel de hău deschis între renunțarea la sine și înălțarea privirii spre Dumnezeu debutează scenariul interiorității augustiniene, deja deplasată contemplativ, examinată și interpretată în termenii unui model teoretic al cunoașterii prin încercarea de fixare noțională a conținuturilor memoriei. Descoperită în exercițiul căutării de sine și al corelativei căutări a lui Dumnezeu, interioritatea aceasta tulburătoare este ambivalentă, clivată, căci ea se dezvăluie cu prețul ieșirii și al renunțării la sine pentru a face loc prezenței divine (un fel de Ianus bifrons, așadar, cu o față îndreptată către abisul conștiinței umane și cu cealaltă către o transcendență a spiritului), generând sentimente, de asemenea, ambivalente de uluire extatică și de spaimă („Mare este puterea memoriei, Dumnezeu meu! Este ceva într-un fel înspăimântător în adânc și infinita ei complexitate.” – Augustin, *Cartea a X-a*, cap. XVII, 26). Deși păstrează raportul cu exterioritatea („Autorul *Confesiunilor* fixează astfel într-o manieră decisivă spiritul lui Dumnezeu, ca regulă morală universală, în conștiință, iar conștiința în interioritate, păstrând cu toate astea exterioritatea sursei sale.” – Mattéi 2005, 121), interioritatea augustiniană constituie pragul cotiturii subiectivității instituite în cultura occidentală prin ruptura dintre o viziune substanțialistă și una raționalistă care, în descendență carteziană, a determinat condițiile autofondării și autoproducerii reflexive a subiectului modern: „Dacă vrem să simplificăm această suită complexă de dihotomii putem spune că într-adevăr creștinismul, grefându-se pe platonism, cel mai adesea pe filieră plotiniană, operează între om și Dumnezeu o ruptură de aici încolo infinită, mai profundă decât chorismos-ul platonician dintre sensibil și inteligibil. Filosofia lui Augustin va fi piatra de încercare a constituirii subiectivității moderne prin ordinul dat omului de a-și abandona țărmurile exteriorității pentru a se închide în sanctuarul interior. *Noli foras ire, in te ipsum redi; in interiore homine habitat veritas.* „Nu ieși în afară, ci întoarce-te în tine însuși; în omul interior sălășluiește adevărul.” (*ibidem*, 138). Moment, așadar, de răscruce în evoluția modelului subiectivității occidentale, cartografia augustiniană a interiorității și a memoriei, spații meticolos descrise prin numeroase taxonomii, este un document de mare densitate semantică în care pot fi descifrate procese subtile (precum sublimarea anticului concept de ordine cosmică / *Ordo* și interiorizarea ca *Logos*), la nivelul cărora viziunea substanțialistă și cea raționalistă se despart și, paradoxal, coexistă ambiguu.

1.1 Preliminariile catabazei: „privirea” lui Dumnezeu ca scut împotriva abisului psihic

Revelată la capătul unui întreg travaliu al căutării de sine, punctat de-a lungul parcursului biografic, și, în același timp, construită prin chiar truda gândirii și printr-o intensă frământare lăuntrică, această „interioritate paradoxală”, cum o numește Jean-Françoise Mattéi, este simultan deschisă spre sine și spre Celălalt (pătrunsă de alteritatea fundamentală a lui Dumnezeu), generând o percepție contradictorie, balansată între miracolul interior și abisalitatea terifiantă („Interioritatea paradoxală a creștinului reprezintă deschiderea spre un altul căruia el îi resimte în fiecare clipă gloria, deoarece, după expresia lui Pavel, «În adevăr, nici unul din noi nu trăiește pentru sine, și nici unul

din noi nu moare pentru sine.» – Mattéi, *ibidem*, 103). Atât spațiul propriu-zis al memoriei, care ilustrează în cea mai mare parte interioritatea augustiniană, cât și dialogul preliminar cu Dumnezeu, în numele căruia se desfășoară catabaza în cele mai obscure regiuni psihice, sunt deopotrivă marcate de euforia vizionară, dar și de temerea față de necunoscut, ca și cum aceste două reflexe ar prefigura destinul subiectivității moderne instituite în cadrul *Confesiunilor*; așadar, dacă exaltarea în fața imenselor peisaje interioare este un act inaugural în câmpul subiectivității occidentale, cosmicizate programatic în idealismul transcendent, temerea de abisul lăuntric imposibil de accesat și de cunoscut anticipează prăbușirea acestei impresionante construcții pe care sfârșitul modernității o va denunța drept una dintre iluziile sale majore. Etalând, astfel, fața glorioasă a edificiului interiorității, dar exprimându-și constant îngrijorarea în fața vacuității și a abisului deschise în subterană, Augustin are intuiția totală asupra măreției și limitelor unei construcții care va determina povestea subiectivității occidentale.

De aceea, invocarea lui Dumnezeu pe parcursul primelor capitole ale *Cărții a X-a* are, pe lângă dimensiunea manifestă de topos specific discursului mistic, și o dimensiune funcțională latentă de ancorare a edificiului interior într-o sursă externă (potrivit tradiției cosmologiei antice) și de protecție împotriva forțelor vidului psihic / „abisul conștiinței umane” (care, pe măsura emergenței în câmpul modernității, va dinamita dinlăuntru subiectivitatea occidentală). Prag enunțativ menit să fixeze instanțele implicate în scenariul explorării de sine (Dumnezeu ca instanță supraordonatoare, de veghe, eul subiectului mistic și cititorii către care se revarsă confesiunea rostită prin impulsul și în numele lui Dumnezeu), primele cinci capitole constituie totodată un spațiu al pregătirii descinderii, un fel de anticameră a înaintării spre „uriașul palat al memoriei”. Invocat să pătrundă în suflet și să îl stăpânească, să orienteze cunoașterea inițiatului după cunoașterea divină desăvârșită („Te voi cunoaște, o, tu, care mă cunoști pe mine, *te voi cunoaște după cum și eu sunt cunoscut de tine. Tărie a sufletului meu, pătrunde în el și potrivește-l pe măsura ta, ca să ți-l însușești și să-l stăpânești fără vreo pată sau zbârcitură.* (s. m.)” – Augustin, *Cartea a X-a*, cap. I, 1), Dumnezeu este sursa discursului confesiv (căci El poruncește discursul), garantul cunoașterii obținute de-a lungul explorării abisurilor interioare (întrucât este o cunoaștere în oglinda celei desăvârșite, divine) și scutul sub protecția căruia eroul catabazei în sine se încumetă să pornească la drum („Mă voi dezvălui deci în fața acelora pe care mi-ai poruncit să-i slujesc, dar nu așa cum am fost, ci așa cum sunt acum și cum voi fi de acum înainte.” – *ibidem*, cap. VI, 6). Respingându-se pe sine în numele divinității, eul enunțării mistice este el însuși o absență, un loc în care se înscrie alteritatea absolută a Celuilalt: „În poziția forte a textului, *eul* (s. m.) este un soi de lapsus. Se mulțumește să reprezinte ceea ce spune sau să se așeze în locul a ceea ce provoacă spunerea. Nu poate decât să „ia locul” constituit de alții, întemeiat de enunțarea trecută a apostolilor sau / și de cea inaugurată de ascultarea atentă a credincioșilor. Sub aceste două forme (ele însele trimitând la Vocea divină), el spune – din locul celuilalt – în locul celuilalt.” (De Certeau 1996, 200). Afundare în sine sub garanțiile Celuilalt, drumul augustinian spre interioritate se află sub semnul

ambivalenței (deopotrivă închis și deschis, în măsura în care interioritatea aceasta este pătrunsă de exterioritatea divinității), după cum însăși cunoașterea dobândită este pătrunsă de transparența celei divine. De altfel, descoperirea lui Dumnezeu survine la capătul auto-explorării ca limită absolută a teritoriilor lăuntrice, ca superioritate și transparență: „Dar unde te-am găsit, ca să învăț să te cunosc? Căci nu te aflai în memoria mea înainte ca eu să te cunosc. Unde te-am găsit, așadar, ca să te cunosc, dacă nu în tine însuși, deasupra mea? Între mine și tine nu există nicio distanță. Fie că ne apropiem de tine, fie că ne depărtăm, nu există nicio distanță. Tu ești Adevărul, te afli pretutindeni desupra tuturor celor care îți cer sfatul și răspunzi în același timp fiecăruia, potrivit cu întrebările sale.” (Augustin, *Cartea a X-a*, cap. XXVI, 37). Scut, pavăză, suport sau sursă în construcția subiectivității augustiniene, retragerea instanței divine din construcția subiectivității moderne va condamna subiectul la rătăcire în afara oricărei protecții sau garanții până la implozia labirintului într-o nebuloasă de semne (schije semnificante ale dinamitării sensului), în pura spectralitate a simulacrlui.

1.2. „Uriașul palat al memoriei”: între extaziere și spaimă

Deși susținută și garantată de certitudinea existenței lui Dumnezeu ca alteritate absolută a spiritului descoperită în cel mai îndepărtat lăcaș al memoriei, acoperit de uitare și reactivat printr-o anamneză profundă, interioritatea augustiniană cumulează într-un act intuitiv de mare forță fața și reversul subiectivității occidentale, gloria și slăbiciunea acestei construcții: spațializată sub forma unui palat interior și raționalizată printr-o activitate reflexivă intensă, memoria ca centru al interiorității este monumentală și vulnerabilă deopotrivă, bântuită de incertitudine și mirare (în sens admirativ și interogativ), căci necunoscutul, imprevizibilul și hazardul care intervin în planul mecanismelor sale subtile proiectează o imagine a abisului psihic recunoscut și afirmat la capătul final al modernității drept inconștient; descoperirea lui Dumnezeu dincolo de imperiul memoriei, după un epuizant parcurs analitic care concentrează *in nuce* aparatul autoproducerii subiectivității occidentale (în planul gândirii și al limbajului), ia forma găsirii acelu punct de acroș sau liman pe care modernitatea îl pierde alunecând într-o autofagie a subiectului împinsă până la dinamitarea construcției în regimul *morții lui Dumnezeu*. Întregul curs sau destin al subiectivității occidentale se află, așadar, înscris în germene în interioritatea descrisă sistematic în *Confesiuni*: proiecția spațială și dramatismul care condiționează proiecția (criza existențială, ruptura sau hiatul interior care determină travaliul căutării de sine finalizat cu convertirea); muncile analitice, reflexive prin care este descoperit, verificat și delimitat teritoriul memoriei ca și cum s-ar testa rezistența bucată cu bucată a monumentalei construcții; presentimentul amenințării obscurității și haosului amortizate sub garanția înrădăcinării spirituale a edificiului mnemonic „în numele” lui Dumnezeu. Deconectate de la exterioritatea sursei divine în numele și sub garanțiile căreia cooperează pentru menținerea în echilibru a sufletului, spațialitatea, raționalitatea ca travaliu al gândirii și al rememorării, respectiv negativul uitării în raport cu care se afirmă glorioasă memoria

vor determina dominantele subiectivității moderne devenite un adevărat labirint al conștiinței lipsit de orice debușeu cosmic.

Regiune interioară deschisă dincolo de poarta simțurilor, ca o forță coagulantă și creatoare (care prelucrează și transformă continuu imaginile senzoriale), memoria este reprezentată drept „palat”, arhivă, tezaur unde imaginile primite pe calea simțurilor sunt puse la adăpost, atât de risipirea pe nisipul mișcător al percepției, cât și de înghițirea în mormântul uitării: „Voi depăși, așadar, și această forță a firii mele, înălțându-mă în mod treptat către acela care m-a creat, și iată că ajung la largile câmpii și la spațioasele palate ale memoriei, unde sunt strânse comorile nenumăratelor imagini ale feluritelor lucruri, adunate acolo cu ajutorul simțurilor. În ea sunt păstrate toate gândurile noastre, prin care fie că mărim, fie că micșorăm, oricum modificăm într-un fel oarecare faptele pe care le-au adunat simțurile noastre și, de asemenea, orice altă imagine care a fost pusă la adăpost spre a fi păstrată, atâta vreme cât toate acestea nu sunt înghițite și înmormântate de către uitare.” (Augustin, *Cartea a X-a*, cap. VIII, 12). Descrisă ca un intermediar între percepție și uitare, topica augustiniană a memoriei o prefigurează pe cea bergsoniană cu tripla ei stratificare între amintirea pură, amintirea-imagine și percepția prin care se materializează amintirea: „Am distins trei termeni, amintirea pură, amintirea-imagine și percepția, din care nici unul nu se produce, de fapt, izolat. Percepția nu este niciodată doar un contact între spirit și obiectul prezent, e în întregime impregnată de amintiri-imagini ce o completează interpretând-o. La rândul ei, amintirea-imagine provine din amintirea pură pe care începe să o materializeze și din percepția în care încearcă să se încarneze: înfățișată din acest ultim punct de vedere, se poate defini ca o percepție incipientă. În fine, amintirea pură, de drept independentă, fără îndoială, nu se manifestă firesc decât în imaginea colorată și vie care o revelează.” (Bergson 1996, 117). Un astfel de travaliu al memoriei surprinde și autorul *Confesiunilor* atunci când descrie promptitudinea cu care unele gânduri se înfățișează imediat în memorie, la imperativul eului, altele se lasă așteptate, altele năvălesc involuntar îndeosebi în timpul somnului, într-un circuit și printr-o contaminare sau deghizare de la un punct incontrollable, care transformă memoria într-o veritabilă arenă cogitațională.

Complexele taxonomii ale simțurilor, lucrurilor, noțiunilor, cunoștințelor sunt arhivate în tainicul lăcaș al memoriei („în tainița uriașă a spiritului meu, plină de multe imagini” – Augustin, *Cartea a X-a*, cap. X, 14), dar totodată sunt elaborate și metamorfozate ca într-un vast creuzet după reguli inaccesibile rațiunii, proiectând o imagine misterioasă asupra străfundului psihic și anticipând ideea inconștientului. Pe de o parte, așadar, un instrumentar taxonomic care ordonează memoria în compartimente și categorii, pregătind cartografia raționalistă a conștiinței moderne, pe de altă parte, incertitudinea și limitele acestei cunoașteri („cine ar putea totuși să spună cum s-au format aceste imagini?” – *ibidem*, cap. VIII, 12) – o astfel de reprezentare problematizată, schismatică a interiorității constituie gradul zero al subiectivității occidentale autoedificate instrumental și procedural, autopromovate și autoimpuse până la dionysiaca resurrecție a inconștientului.

Zid de incintă al lumii interioare (deplasând reprezentarea antică a ideii de ordine sub forma *cosmos*-ului lăuntric), „uriașul palat” al memoriei suportă, însă, fisura problematizării și a mirării în fața abisului psihic de nepătruns cu instrumentele unei cunoașteri raționale: „Aceste lucruri se petrec înlăuntrul meu, în uriașul palat al memoriei mele. [...] Mare este, Dumnezeul meu, da, foarte mare este puterea memoriei, a acestui lăcaș, încăpător și nemărginit. Cine ar putea pătrunde până în străfundurile lui? Această putere aparține spiritului meu și ține de firea mea; totuși, nici eu însumi nu pot înțelege în întregime ceea ce sunt. Înseamnă aceasta oare că spiritul este prea strâmt pentru a se putea cuprinde pe sine însuși? Unde se duce atunci acea parte din sine pe care el nu o poate cuprinde? Cumva în afara lui și nu în el însuși? Cum se poate totuși să nu cuprindă o parte din sine? Aceste gânduri îmi trezeau o mare mirare și mă simțeam copleșit de uimire.” (*ibidem*, cap. VIII, 14-15). Obiect de admirație și, în egală măsură, de spaimă, nemărginirea și adâncimea acestui regat al memoriei scapă puterii ordonatoare a rațiunii, fiind totodată locul de scurgere a energiilor pulsionale ale Sinelui („Unde se duce atunci acea parte din sine pe care el nu o poate cuprinde?”); deja conturată în topica augustiniană a memoriei, incongruența dintre Eu și Sine sesizată aici cu uimire („nici eu însumi nu pot înțelege în întregime ceea ce sunt”) va deveni o sursă de conflicte majore în subiectivitatea modernă, atingând forme extreme într-o producție de tip schizomorf reflectată în supra-încărcătura rațională a eului (sau conștiinței) și explozia pulsională a sinelui. Prefigurarea unui simbolism spațial de tip utopic, *palatul* augustinian al memoriei este un construct rațional, cultural (croit cu un bogat instrumentar taxonomic), conotând valori de închidere și eforturi continue de fortificare traduse printr-un adevărat eroism al gândirii: loc destinat conservării (tezurizării) urmelor călătoriei biografice și spirituale a eului, memoria se află în strânsă conexiune cu fenomenul uitării (problematică dezbătută în capitolul al XVI-lea, intitulat *Memorie și uitare*), astfel încât toate bătăliile rațiunii purtate pentru a aduna laolaltă urmele risipite în uitare și timp duc la o glorificare a puterilor sale care va alimenta mai târziu discursul cartezian și iluminist.

Astfel de munci epuizante ale gândirii în slujba memoriei sunt detaliat consemnate (și explicate etimologic) sub forma unui *agon*, a unui dramatism al salvării de la împrăștiere (ceea ce determină o echivalare între *cogito* și memorie, potrivit aprecierii lui Paul Ricoeur: „Prin aceasta, memoria devine egala *cogito*-ului.” – 2001, 123): „Dacă încetez să le rechem din memorie [noțiunile], fie și pentru scurte răstimpuri, ele se cufundă înapoi în uitare și se risipesc în ungherele cele mai ascunse, așa încât gândirea trebuie să le regăsească din nou, ca și cum ar fi noi, să le scoată la lumină – căci nu există alt loc în care ele să se poată ascunde – și să le adune încă o dată la un loc pentru a putea fi cunoscute. Este ca și cum aceste noțiuni ar trebui să fie adunate la un loc după un fel de împrăștiere. De aici vine și cuvântul *cogitare* „a gândi”, căci *cogitare* „a gândi” vine de la *cogo* „a aduna”, la fel cum *agito* „a pune în mișcare”, „a agita” vine de la *ago* „a mișca; a face”, iar *factito* „a face ceva în mod obișnuit; a practica” vine de la *facio* „a face”. Trebuie spus totuși că spiritul și-a revendicat în mod

justificat și pentru propria folosință cuvântul *cogitare* „a gândi”, de vreme ce doar în spirit, și nu dar altundeva se petrece această culegere (*colligitur*), adică „adunare” (*cogitur*) a noțiunilor.” (Augustin, *Cartea a X-a*, cap. XI, 18). Memoria ca depozit, visterie, palat, dar și ca exercițiu neconținut de ordonare a obiectelor împrăștiate (imagini ale lucrurilor, noțiuni), ca travaliu al localizării și al aducerii lor la lumină, această reprezentare deopotrivă spațială și procesuală este placa turnantă a subiectivității cogitaționale constituite în jurul echivalenței dintre gândire și existență (cartezianul *cogito, ergo sum*); autodeterminată rațional și autocentrată, o atare construcție subiectivă întemeiată și propulsată de „un tip de gândire eroică” (Wunenburger 2001, 46) va deborda într-o producție imaginară de tip utopic pliată pe amplificarea și fortificarea figurației raționante a eului. Introdusă în paradigma memoriei (de esență mitică, retrospectivă), astfel de operații cogitaționale, nu lipsite de tensiune și dramatism, conțin germenii unei imaginații utopice proprii creștinismului mesianic, care va contribui într-o semnificativă măsură la raționalizarea subiectivității moderne occidentale sub semnul etalării gândirii, conștiinței și eului ca dominante.

Dincolo de acest eroism al gândirii, rămâne însă îndoiala de sine, angoasa (ca revers al muncii de fortificare și de securizare a eului) pe care Augustin o formulează într-un registru ambiguu, ca mirare în fața diversității lumii interioare dar și ca îngrijorare și temere în fața abisului psihic: „Mare este puterea memoriei, Dumnezeu meu! Este ceva într-un fel înspăimântător în adâncă și infinita ei complexitate. Iar acesta este spiritul meu, sunt eu însumi. Ce sunt eu deci, Dumnezeu meu? Care este esența mea? O viață variată cu multe fațete și uluitor de imensă. Iată, în nenumăratele câmpii, peșteri și caverne ale memoriei mele se îngrămădesc fără număr o mulțime de lucruri de felurite specii, sub formă de imagini, cum sunt toate corpurile, fie prezente ca atare, cum sunt științele, fie printr-un fel de noțiuni sau însemnări, precum trăirile sufletești – pe acestea din urmă memoria le reține chiar și atunci când spiritul nu le-a trăit, deși tot ce se află în memorie trebuie să fie și în spirit. Printre toate acestea, eu umblu de colo-colo, zbor de la un capăt la altul, pătrund chiar, atât cât pot, în adâncimile lor, dar niciodată nu aflu un sfârșit. Atât este de mare forța memoriei, atât este de mare forța vieții omului, așa muritor cum este el!” (Augustin, *Cartea a X-a*, cap. XVII, 26).

Imagine a nemărginirii lăuntrice dublând-o pe cea a fortificării memoriei ca „palat”, acest peisaj complicat al psihismului augustinian interiorizează binomul cosmologiei antice haos/ cosmos, ordine/ dezordine și totodată prefigurează structura schizoidă a subiectivității moderne polarizată într-un turn de fildeș al eului, respectiv în labirintul incomensurabil al sinelui; contemplată, însă, în dialog intim cu Dumnezeu, această imagine liminară, situată pe pragul dintre antichitate și modernitate, devine suportabilă tocmai datorită garanției divine care face posibilă însăși viziunea interiorității clivate prin suportul său mistic. Analiza lui Michel de Certeau (1996, 210) asupra discursului mistic al Terezei din Ávila reliefează dubla dimensiune a „castelului interior”, aceea de a cumula identitatea și alteritate, interioritatea și exterioritatea, întrucât „el se oferă ca un spațiu în același timp altul și interior”, fiind o reprezentare abisală a Sinelui ca loc al Celuilalt absolut sau divin. Coincidență a opușilor (*coincidentia oppositorum*),

unu și multiplu, fortificat și împrăștiat haotic, locul interiorității și al memoriei augustiniene este chiar locul de trecere către subiectivitatea modernă, deocamdată aflat sub garanția alterității divine, protejat; retragerea treptată a acestor garanții în modernitate va dezvălui povestea instaurării „barbariei interioare” însoțită ca de un cor tragic de „lamentația oamenilor găunoși” (Mattéi 2005, 129). Declinul fundamentului extrinsec de natură substanțială (în pofida experimentelor raționale din laboratorul memoriei) va lăsa descoperită o interioritate instrumentală, epuizată în jocuri sterile de autoconstrucție și deconstrucție, înspăimântată de vacuitate și obosită: „Autoproducerea subiectului modern este autoproducerea unor reguli virtuale care nu mai depind, în exterior, de o realitate universală, ci de o înlănțuire de proceduri formale lipsite de finalitate și semnificație. Ce demnitate să acordăm atunci unei ființe reduse la un joc de construcție sau la un mod de autoconstituire și care, instrumentalizându-se complet – subiectul contemporan nu mai *gândește* și nu mai *acționează*, ci *funcționează* –, nu mai păstrează în adâncurile lui un prea plin, ci doar o fărâmă de suflet?” (*ibidem*, 128). La antipodul postmodern, cartografia cărtăresciană a memoriei, ca teritoriu fluid și incert în care eul se descompune declinând ritualic structurile limitative proiectate dinspre codul social, familial, istoric, conduce spre dimensiunea dezontologizată a simulacrului ca formă de depășire a schizoidiilor moderniste, ca un *catharsis* în fața complicațiilor epistemice contemporane, dar și ca poveste finală.

2. Mirajul subiectivității la Mircea Cărtărescu: travaliul steril al memoriei

Puse în oglindă, „palatul” augustinian al memoriei și marmoreanul palat cărtărescian (căci palatul de marmură, sala centrală, mausoleul sunt proiecții obsesive ale imaginării său literar) evocă modele culturale distincte, potrivit cărora travaliul rememorării îl conduce pe autorul convertirii de la finalul antichității spre revelația unui Dumnezeu garant al întregului *miracol* al memoriei și subiectivității, în timp ce travaliul scriitorului postmodern conduce spre înfundătura simulacrului ca *miraj*. Autobiografia ficțională *Orbitor* este o catabază postmodernă în labirintul memoriei pe urmele Eului clivat (al căutării geamănului răpit de o contra-mamă, prostituata Coca, și rătăcit în arcele semiotice ale Amsterdamului, târâm prin excelență al simulacrului): nu către centrul psihic al Sinelui coboară, așadar, protagonistul postmodern (precum descinderea augustiniană din *Cartea a X-a*, în care este explorat „abisul conștiinței umane” după modelul convertirii la sine însuși a subiectului, chiar dacă fisura cunoașterii provoacă deja o înstrăinare de tip schizoid), ci către vacuitatea centrală din care țâșnește schizoidia și dublul (Anti-Eul proiectat în fotografie sau Simulacrul Eului); dacă acea cultură antică a sinelui, despre care vorbește Michel Foucault, păstrează cadrele peratologice ale scenariului căutării în funcție de un reper fix al sinelui (ca sursă și țel), în pofida scindării obiectivant-analitice a cunoașterii (Dumnezeu însuși, găsit la capătul coborârii spre sine fiind o proiecție absolută, universală a centralității abisale a Sinelui), explorarea postmodernă se desfășoară sub

spectrul negativului (al dublului dezontologizant) într-un spațiu al morții (cavou sau mausoleu); de altfel, palatul gol de marmură, cavoul, sarcofagul, mausoleul sunt carcace ale subiectului evacuat, efigii ale golului ontologic.

Dinamitând carcacele limitative ale eului (familială/oedipiană, istorică, socială), ca pe niște măști mortuare, Mircea Cărtărescu coboară spre regiunea Simulacrului ca originar, operând o serie de transgresiuni în interiorul Memoriei: transgresarea memoriei materne („aripa stângă” a realului psihic pulsional) prin fantasmare și halucinare (povestea neamului matern al Badislavilor); trasgresarea memoriei schizoidiei (a castrării ca operație fundamental oedipiană) în cel de-al doilea volum, *Corpul*, volum centrat pe dimensiunea imaginară/speculară a eului; transgresarea memoriei paterne („aripa dreaptă” a operațiilor abstracte, semnificante, simbolice activând polul de sus al inconștientului, al supraeului) prin ficționalizare intensă și fabulare. Eul clivat, a cărui radiografie este expusă în trilogia *Orbitor* (precum un fluture în insectar, metaforă recurentă, supraordonatoare a romanului), este sondat, așadar, în sensul muncilor arheologice de excavare și exhumare, la ambii poli ai psihismului (acela al realului abisal, asociat fantasmării structurii materne, și acela al simbolicului asociat spiritualității paterne), cu trecere prin imaginarul corpului scindat (volumul median fiind patronat de fantasma zeității castrării). O astfel de radiografie a eului grefată pe schema oedipiană este, de fapt, un aparat ritualic de exhibare a acestei carcace limitative și de pulverizare în regimul spectralității simulacrului, un exorcism. Recursul la memorie fluidizează aparatul oedipian, îl ex-fundează sistematic adâncindu-l într-o nediferențiere originară, o noapte abisală a fluxurilor trăirii (în sens deleuzian), căci însăși Memoria este supusă corcirii dionisiace în registrul fantasmării, halucinației, fabulării sau ficționalizării (nu există o memorie pură, ci una fundamental impură, o uriașă construcție hibridată). De aceea, urmând decupajul oedipianizat al eului, memoria cărtăresciană se disociază într-o „memorie” a trecutului (de expresie maternă, atașată realului psihic), o „amintire” a viitorului (de expresie paternă, atașată simbolicului), o Memorie universală (Akasia, proiecție digitalizată a Totului, rezultat al convertirii iluziei metafizice în Simulacru). Metafora fluturelui ilustrează scindarea memoriei între polul trecutului și, paradoxal, acela al viitorului (o reminiscență platoniciană convertită în virtualitatea simbolicului, a „uterului” semiotic universal care ne conține inconștientul structurat ca limbaj și care devine locul marilor ritualuri executate de-a lungul acestui roman): „Cu toții avem memoria trecutului, dar câți dintre noi ne putem aminti viitorul? Și totuși stăm între trecut și viitor ca un corp vermiform de fluture între cele două aripi ale sale.” (Cărtărescu 2018, I, 69). La capătul postmodern al unui sinuos parcurs cultural, „vastele palate ale memoriei” augustiniene în care sunt teaurizate cunoștințele, noțiunile, reprezentările cele mai diverse etc. explodează într-un fragmentarism de natură spectrală, într-un enorm *dispars* al „tuturor fragmentelor de ființă, de sus până jos, de la holoni la holarhie, de la eoni la plerom”: „Există o memorie universală, cuprinzând, stocând și distrugând ideea de timp. Există Akasia, și Akasia este salvatoarea universului, și-n afara Akasiei nu e

posibilă vreo speranță de mântuire. Ea este ochiul din fruntea Totului, care cuprinde istoria Totului cu tot ce este, a fost și va fi.” (*ibidem*, 67).

Căzută din zona divină a garanțiilor lui Dumnezeu, care susține imensul edificiu al memoriei la Augustin, „speranța de mântuire”, în fragmentareismul spectral postmodern, este transferată într-o universală proiecție a labirintului mnezic, de care subiectul contemporan rătăcit se agață ca de o reminiscență a tensiunii sufletești spre totalitate și absolut: „Cu alte cuvinte, omul contemporan are tendința de a nu se mai concepe pe sine ca ființă substanțială, ținând de o esență spirituală exprimată prin acte reale, ceea ce implica în mod tradițional noțiunile de „suflet”, de „om interior” sau de „persoană”, ci ca subiect procedural *detașat* de orice realitate substanțială. Procedura se va substitui pe viitor scopului, iar formalismul operațiunilor adevărului conținutului lor. Interioritatea subiectului nu mai are nimic de-a face cu vastele încăperi ale palatului memoriei locuit de Dumnezeu; ea evocă mai degrabă înșiruire de culoare, de coridoare și de bifurcații definite de reguli care, urmate cu rigurozitate, nu-l conduc pe om decât în propriul labirint. Subiectul modern este construit prin chiar procedurile sale de reflecție care nu trimit niciodată la un conținut exterior deoarece interioritatea se reduce exact la gestiunea procedurilor sale care, bineînțeles, sunt goale.” (Mattéi 2005, 128). Este, de altfel, vedenia, tulburarea cvasi-halucinatorie descrisă de Mircea Cărtărescu ca arhaică amintire a rătăcirii în templul gol al unui zeu necunoscut (opusă revelației și viziunii): „Într-o altă imagine pe care-o număr printre primele amintiri – și colată atât de des în vise ulterioare ce se citau, se contaminau, se plagiau și se completau unele pe altele, încât ele toate formează pentru mine un singur duct, ca un vas liberian ce ar coborî atât de adânc în mine, că mi-ar penetra peretele ce desparte precara construcție numită eu și-ar pătrunde în zona impersonală a abstruselor palate de marmură luminate de lună, și-apoi ar coborî mai departe, în pivnițele, taințele și camerele lor de tortură până-ar străpunde și-acest planșeu, intrând și fixându-se-n organele fierbinți ale toracelui meu – mă văd înaintând pe-o suprafață lucie și tare de piatră cu desene geometrice roșii și albe, sub o boltă extrem de îndepărtată, susținută de pilaștri printre care se strevede un cer de furtună. Bolta e oliv întunecată, sub ea mă simt rătăcit în templul unui zeu necunoscut.” (Cărtărescu 2014, II, 113).

Călătorie transgresivă de-a lungul căilor oedipiene ale construcției eului (în spiritul străvechilor catabaze evocate prin recursul la schema inițiativă a basmului), romanul *Orbitor* este o sondare extremă a unei memorii scindate extrem între polul nocturn al trecutului (sau al inconștientului pulsional, de jos) și polul diurn al viitorului (sau al inconștientului de sus cu proiecția idealului), așadar, o dinamitare a eului în spectralitatea *dispars*-ului mnezic și o explorare cathartică a acestuia. În acest sens, *Aripa stângă* coboară pe linia genealogiei materne a neamului Badislavilor pentru ca, după numeroase profetii și rituri genezice, să se producă renașterea ficționalizată a eului în ordinea ficționalizată a dublului: descompunerea mitologiei materne prin contemplarea intensă, în lumina crepusculului, a protezei dentare găsită în vechea poșetă a mamei („mica arhivă a familiei”), ca obiect parțial, precedă operația abisală a

scufundării într-un delir incestuoas, orgiastic (experiența narcotică provocată de consumul de mac, la care participă Badislavii înaintea venirii lor la nordul Dunării), operație dezoedipianizantă prin excelență; o serie de profeții apar prin nebuloasa aceasta originară, vestind nașterea eului dublu (gemenii Mircea și Victor) sau a eului fisurat și proiectat în regimul simulacrului (profeția înscrisă pe craniul tatuat al dublului sororal Anca, profeția femeii cu pruncul fluture întâlnită de cuplul parental, Maria și Costel, în ascensor etc.); marele ritual gnostic al nașterii dublului dintr-o fecioară (Cecilia), într-o uriașă cavernă a sectei ficționale a Știutorilor și sub patronajul celor doi preoți, negru și alb / întunericul și lumina (Albinosul și Fra Armando) duce la împlinire profețiile vehiculate dinspre *aripa stângă*, maternă, dezorganizând sistematic și restructurând în ordinea simulacrului acest pol genealogic oedipian.

Intitulat sugestiv *Corpul* (evocând astfel însuși suportul imaginar al eului, schema sa corporală), cel de-al doilea volum al trilogiei adâncește operația exfundării reprezentării oedipiene prin focalizarea pe ritul castrării (autocastrarea strămoșului matern, căpitanul Vasile Badislav, ca o revelație primită în interiorul sectei scopiților), ritual menit să despice chiar reprezentarea corpului care susține specular eul; imposibila naștere în cadrul proiecției oedipiene a cuplului Herman și Soile pregătește scenariul final al regăsirii geamănului himeric, răpit la naștere (Victor) în peisajul simulacrului (un Amsterdam emergent din tablou, în labirintul căruia este descoperită fotografia dublului). Dedicat simetriceii sondări a genealogiei paterne, volumul *Aripa dreaptă* răsucesce polul fantasmării originii materne într-o la fel de intensă fabulare în jurul originii polone a tatălui (nobilul Witold Csartarowski, afiliat sectei ficționale a Știutorilor): matrice a convertirii fabulatorii a eului la regimul ontologiei spectrale a simulacrului, secvența aceasta genealogică este o desfășurare barocă de lumi în lumi, carcase ficționale menite să preia eul larvar despus în tot atâtea cavouri, sarcofage, mausolee la polul oedipian al psihismului; în contextul acestei renașteri ficționalizate, întâlnirea finală, apocaliptică, produsă pe scena istorică a Casei Poporului, cu dublul din fotografie dobândește dimensiunea unei iluminări, a revelației adevărului spectralității constitutive a eului.

Realizată prin metodice exfundări la polii memoriei, deconstrucția cărtăresciană a eului cu întregul său eșafodaj oedipian este calea ieșirii postmoderniste din labirintul în care, demultiplicat procedural, fărâmițat, subiectul contemporan rătăcește fără speranță de mântuire. Dacă, proiectată în vaste palate interioare (teaur, arhivă), memoria augustiniană conduce la extazul mistic al cunoașterii lui Dumnezeu, memoria cărtăresciană este releul revelației Simulacrului prin repetate operații deconstrucitive (ca un nou zeu postmodern). Piesă centrală în ambele scenarii ale convertirii (la Dumnezeu sau la logica Simulacrului), memoria este ea însăși un fel de zeitate ascunsă, invocată cu aceeași disperare, uluire și patimă de ambii scriitori, unul din zorii modernității, celălalt de la finalul ei postmodern: „N-am înțeles niciodată cum pot comanda memoriei mele, ce fac atunci când îi transmit să caute cât mai adânc în trecut. Cum îi transmit? Ce cod folosesc? De unde știu s-o trimit mai curând acolo decât acolo? Cum se convertește amețitorul cablaj neuronal în spațiu mental? De câte ori nu mi-am privit un deget și nu

m-am concentrat din toate puterile minții mele ca să-i ordon să se miște! Nu s-a întâmplat, firește, nimic. [...] Ce-nseamnă să nu te-ndoiești în sinea ta? Ce-nseamnă credința? Deodată, voiam să mișc degetul și el se mișca, și asta mi se părea un miracol la fel de mare ca vindecarea orbilor și ologilor, căci noi toți, în fiecare moment al vieții noastre, comandăm maiestuos picioarelor, brațelor, buzelor și degetelor: „Scoală-te, ia-ți patul și umblă!” Iar ele se dezmoțesc și-ncep să țopăie de fericire, dând slavă lui Dumnezeu pentru minunea săvârșită.” (Cărtărescu 2014, II, 108). De certă influență augustiniană (mărturisită îndeosebi în jurnale), pasajul acesta este liantul celor două lumi psihice și al construcțiilor epistemice care le reflectă și le susțin; este un coridor cultural transistoric prin care se întrezărește aventura și drama subiectivității occidentale.

Referințe bibliografice

- Adămuț, Anton. 2001. *Filosofia Sfântului Augustin*. Iași: Editura Polirom.
- Bergson, Henri. 1996. *Materie și memorie*, traducere de Corina Chiriac. Iași: Editura Polirom.
- Codoban, Aurel. 1998. *Sacru și ontofanie*. Iași: Editura Polirom.
- De Certeau, Michel. 1996. *Fabula mistică. Secolele XVI-XVII*, traducere de Magda Jeanrenaud. Iași: Editura Polirom.
- Deleuze Gilles, Guattari Félix. (2008). *Capitalism și schizofrenie (I) Anti-Oedip*, traducere de Bogdan Ghiu. Pitești: Editura Paralela 45.
- Ferry, Luc. 2007. *Învăț să trăiești*, traducere de Cristina Bîzu. București: Editura Curtea Veche.
- Foucault, Michel. 2004. *Hermeneutica subiectului*, traducere de Bogdan Ghiu. Iași: Editura Polirom.
- Godo, Emmanuel (coord.). 2002. *Convertirea religioasă*, traducere de Nicoleta Petuhov. București: Editura Anastasia.
- Hutcheon, Linda. 2002. *Poetica postmodernismului*, traducere de Dan Popescu. București: Editura Univers.
- Marrou, Henri-Irénée. 1997. *Sfântul Augustin și sfârșitul culturii antice*, traducere de Drăgan Stoianovici și Lucia Wald. București: Editura Humanitas.
- Mattéi, Jean-François. 2005. *Barbaria interioară. Eseu despre imundul modern*, traducere de Valentina Bumbaș-Vorobiov. Pitești: Editura Paralela 45.
- McHale, Brian. 2009. *Ficțiunea postmodernă*, traducere de Dan H. Popescu. Iași: Editura Polirom.
- Petrescu, Liviu. 1998. *Poetica postmodernismului*. Pitești: Editura Paralela 45.
- Renaut, Alain. 1998. *Era individului*, traducere de Codrin Ciubotaru. Iași: Editura Institutul European.
- Ricoeur, Paul. 2001. *Memoria, istoria, uitarea*, traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik. Timișoara: Editura Amarcord.
- Vattimo, Gianni. 1996. *Aventurile diferenței*, traducere de Ștefania Mincu. Constanța: Editura Pontica.
- Wunenburger, Jean-Jacques. 2001. *Utopia sau criza imaginarului*, traducere de Tudor Ionescu. Cluj-Napoca: Editura Dacia.

Surse

- Augustin. 2006. *Confesiuni*, ediție bilingvă latină-română, traducere de Eugen Munteanu. București: Editura Nemira.
- Cărtărescu, Mircea. 2018. *Orbitor. Aripa stângă*. București: Editura Humanitas.
- Cărtărescu, Mircea. 2014. *Orbitor. Corpul*. București: Editura Humanitas.
- Cărtărescu, Mircea. *Orbitor. Aripa dreaptă*, 2014. București: Editura Humanitas.

Theodor GEORGESCU | **Aspecte ale uitării (*oblivio*)
în limba latină**
(Universitatea din București)

Abstract: (Aspects of Oblivion (*oblivio*) in Latin) In the literature of Classical Antiquity, the *oblivion* theme appears from the first Homeric texts. Odysseus' companions, who arrived in the land of the Lotus Eaters, forget their homeland and duties after eating the lotus offered by the natives. Only the energetic action of Odysseus saves them from the dangers of oblivion. In Latin, the notion of *oblivion* is expressed especially by the subst. *oblivio*, which, however, renders in Latin literature, in a single word, notions which in the Greek language were expressed by different terms. *Oblivio*, in the broadest sense, is the equivalent of gr. λήθη and the antonym of mindfulness (lat. *memoria*). It is mostly reprehensible, because it is a form of betrayal of the past. But it can sometimes be a form of salvation (Publil. *Sent.* I, 21 *iniuriarum remedium est obliuio*). But forgetting a thing can sometimes be only a momentary darkening of the mind, which in Greek was expressed by μετεωρία "distraction, confusion" or ἀβλεψία "blindness, inability to know". For doctors, even the state of sleepiness was also expressed by *oblivio* and rendering gr. ληθαργία. The voluntary erasure of unpleasant memories and the forgiveness of what happened was also a form of *oblivio* and is equivalent to gr. ἀμνηστία "oblivion", hence "forgiveness, pardon", and, in the field of law, "amnesty". It can be as well a form of conviction to be forgotten by posterity, indicating that a person is to be excluded from official accounts (*damnatio memoriae* "condemnation of memory"), practiced especially in the imperial period. The analysis of the contexts in which *oblivio* is attested in Latin authors shows different meanings that we can better understand by reference to the Greek language.

Keywords: *oblivion, oblivion, lethe, lethargia- sleepiness, amnestia- amnesty.*

Rezumat: În literatura Antichității clasice tema *uitării* apare din primele texte homerice. Tovarășii lui Odysseus, poposiți în țara Lotofagilor, uită de patrie și de îndatoriri după ce mănâncă din lotusul oferit de localnici. Doar acțiunea energică a lui Odysseus îi scapă pe aceștia de pericolele uitării. În latină, noțiunea de *uitare* este exprimată în special de subst. *oblivio*, care redă însă în literatura latină, printr-un singur cuvânt, noțiuni care în limba greacă erau exprimate prin termeni diferiți: *oblivio*, în sensul cel mai larg, este echivalentul gr. λήθη și antonimul *ținerii de minte* (lat. *memoria*). Ea este, de cele mai multe, condamnabilă, căci este o formă de trădare a trecutului. Poate însă să fie uneori și o salvare (Publil. *Sent.* I, 21 *iniuriarum remedium est obliuio*). Uitarea unui lucru poate fi însă uneori doar o întunecare de moment a minții, ceea ce în greacă se exprima prin μετεωρία „distrare, zăpăceală” sau ἀβλεψία „neputința de a cunoaște”. Pentru medici, și starea de somnolență era exprimată tot prin *oblivio* și reda gr. ληθαργία „somnolență”. Ștergerea voluntară a amintirilor neplăcute și iertarea celor întâmplare era tot o formă de *uitare* și echivalează gr. ἀμνηστία „uitare”, de unde „iertare”, iar, din punct de vedere juridic, „amnistie”. Există însă și o formă de *condamnare la uitare* a cuiva pentru posteritate, îndepărtarea cuiva din orice mențiune oficială, (*damnatio memoriae*) practică mai ales în perioadă imperială. Analiza contextelor în care este atestat *oblivio* la autorii de limbă latină scoate în evidență sensuri diferite pe care le putem înțelege mai bine prin raportare la limba greacă.

Cuvinte-cheie: *uitare, oblivio, lethe, lethargia-somnolență, amnestia-amnistie.*

Ca în multe alte cazuri când vorbim despre un cuvânt sau de o idee din spațiul cultural latin, suntem nevoiți să apelăm mai întâi la spațiul cultural elin, atât în privința unor teme literare, cât și în aspecte care țin de organizarea vocabularului. Simbioza celor două culturi poate fi urmărită plecând și de la tema *uitării*, care apare în literatura Antichității clasice din primele texte homerice.

Prima atestare este pasajul din cântul al II-lea al *Iliadei*, atunci când Zeus îi trimite lui Agamemnon un vis înșelător, făgăduindu-i izbânda împotriva troienilor chiar și fără eroul Ahile. Toți dorm, doar pe Zeus nu-l cuprinde „somnia cel dulce”¹ (*Il.* 2.2 νῆδυμος ὕπνος), îl chinuie gândul cum să-l cinstească pe Ahile și să-i piardă pe aheii; îi vine în minte să-i trimită lui Agamemnon un „vis distrugător” (*ibid.* 2.6. οὐλον ὄνειρον); cheamă visul și îi poruncește să meargă „la corăbiile rapide ale aheilor” (*ibid.* 2.8 θοὰς ἐπὶ νῆας Ἀχαιῶν), să-i spună să-și înarmeze armata, căci acum este momentul să cucerească Troia, „cetatea cu străzi largi” (*ibid.* 2.29 εὐρύαγυια πόλις), toți zeii au căzut de acord la îndemnul Herei.

Visul pleacă îndată către cortul lui Agamemnon, i se așază deasupra capului sub chipul lui Nestor, la chip cu fiul lui Neleus, îi vorbește lui Agamemnon, ca „mesager al lui Zeus” (*ibid.* Διὸς δέ τοι ἄγγελός): „un bărbat bun la sfat nu trebuie să doarmă”, îi transmite acesta, căci soarta oamenilor este în mâinile lui. Îndemnul care urmează este să plece cu armata cu promisiunea că va cuceri Troia poate chiar în acea zi; important este să nu fie cuprins de „uitare” (λήθη): (*ibid.* 2, 33-4) ἀλλὰ σὺ σῆσιν ἔχε φρεσὶ, μηδέ σε λήθη / αἰρεῖτω εἴτ' ἄν σε μελίφρων ὕπνος ἀνήη „dar tu ține bine minte și uitarea să nu te cuprindă, atunci când somnul cel dulce ca mierea te lasă”.

Un alt pasaj homeric în care este prezentă noțiunea de „uitare”, tot conotată negativ, provine din *Odyseia*. Tovarășii lui Odysseus, poposiți în țara Lotofagilor, *uită* de patrie și de îndatoriri, după ce mănâncă din lotusul oferit de localnici. Doar acțiunea energetică a lui Odysseus îi scapă pe aceștia de pericolele uitării: (*Od.* 9, 96-7) ἀλλ' αὐτοῦ βούλοντο μετ' ἀνδράσι Λωτοφάγοισι / λωτὸν ἐρεπτόμενοι μενέμεν νόστου τε λαθέσθαι „dar voiau să rămână acolo cu lotofagii mâncând lotus și să uite de întoarcere”. Uitarea, exprimată aici prin vb. λανθάνω „a scăpa atenției, a trece neobservat, a rămâne ascuns > a uita”, este o formă de moarte. În fața lotofagilor abilitățile războinice ale grecilor sunt irelevante. Din *Odyseia* și un alt pasaj poate fi relevant pentru semnificația negativă a uitării. Vrăjitoarea Kirke îi hrănește pe tovarășii lui Odysseus cu leacuri care au ca efect uitarea îndatoririlor.

Dincolo de primele atestări în literatură, din punct de vedere lexical noțiunea de „uitare” este exprimată în limba greacă plecând de la două radicale: 1) de la vb. λανθάνω „a scăpa observării, a trece neobservat, a rămâne ascuns”² se formează

¹ Toate traduceriile din greacă și latină ne aparțin. Trimiterile la textele antice adoptă abrevierile din DGR și TLL.

² Din același radical există în lat. *lateo* „a sta ascuns, a fi ascuns”.

substantivele: λήθη, ἔκλησις¹, ἐπιλήσις², ἐπιλησμονή³; 2) de la vb. μιμνήσκω „a ține minte” se formează cu α privativ: ἀμνημοσύνη, ἀμνηστία.

În latină cei doi termeni care exprimă „uitarea”, *oblivio* și *oblivium*⁴, sunt derivați de la vb. *obliviscor*, derivat probabil de la un R. **lei-* care se regăsește în lat. *lēvis* „neted, fără asperități” (cf. gr. λείος). O ipoteză mai veche (Bréal) spune că la origine pare să fie o metaforă legată de scris: uitarea este precum scrisul șters⁵. Există și ipoteza că ar fi un incoativ deponent de la adj. *lēvis* cu sensul inițial „a începe să fie șters”⁶.

Există, prin urmare, două metafore diferite care stau la baza formării noțiunii în cele două limbi: în greacă – „a sta ascuns” și în latină – „a fi șters”. În latină sensurile subst. *oblivio* (cu varianta mai rară *oblivium*) ar putea fi rezumate astfel: 1. uitucenie / uitare / lipsă a memoriei (personale); 2. uitare (generală); 3. amnistie; 4. „Uitare” (gr. Lethe) personificare.

1. Cu primul sens, cel de „uitare personală”, *oblivio* îi corespunde gr. λήθη. Această neglijență față de trecut este de cele multe ori condamnată, căci este o formă de trădare a trecutului. De altfel, Platon definea uitarea drept „o ieșire / o fugă din / de memorie” (Plat. *Phlb.* 33e) λήθη μνήμης ἔξοδος⁷.

Câteva exemple din autorii latini ar putea mai bine lămuri felul în care era folosit subst. *oblivio* cu sensul de uitare personală. Cicero relatează în *De oratore* cum Simonides din Keos, inventator al unei metode memotehnice, venise la strategul Themistocles pentru a-l învăța metoda de memorare brevetată de el; acestuia Themistocles i-ar fi răspuns că el ar prefera mai degrabă să dețină „arta de a uita” (Cic. *de orat.* 2, 351) *non sum tanto ego' inquit ingenio, quanto Themistocles fuit, ut oblivionis artem quam memoriae malim*; „nu am un asemenea talent precum a avut Themistocles, încât să prefer mai degrabă arta de a uita decât pe cea de a ține minte”. Știm și din alte surse, precum *Viața* pe care i-o consacră Plutarh⁸, că acesta dorea să se elibereze de toate cele auzite și văzute care îi rămâneau fixate în memorie. Se spune

¹ Cf. *Od.* 24, 485.

² Cf. *Pi. P.* 1, 46.

³ Cf. *LXX Sir.* 11, 27.

⁴ Folosit mai ales la pl., *oblivia*, creație a poeziei dactilice pentru a-l înlocui pe *oblivion*; cf. Ernout-Meillet s.v. *obliviscor*.

⁵ Cf. Cic. *Fin.* 1, 17 *ut adversa quasi perpetua obliuione obruamus* „pentru a șterge cele potrivnice ca printr-o uitare veșnică”.

⁶ Cf. Michiel de Vaan, s.v. *obliuiscor*.

⁷ Pentru λήθη drept consecință negativă, cf. Thuc. 2.49: τοὺς δὲ καὶ λήθη ἐλάμβανε παραπίκα ἀνασάντας „când se ridicau din boală, pe unii îi cuprindea dintr-o dată uitarea de toate” (cu referire la episodul epidemiei de la Athena de la începutul Războiului Peloponesiac) sau Dem. 18.283: ἡγεῖ τοσοῦτον ὕπνον καὶ λήθην ἅπαντας ἔχειν „tu crezi că toți sunt atât de plini de somn și uitare”.

⁸ Plut. *Them.* 5.

chiar că ținea minte numele tuturor atenienilor pe care îi întâlnea, astfel încât memoria devenise o povară.

Tot Cicero sublinia în *Tusculanae Disputationes* că există două situații care nu stau în puterea noastră: (*Tusc.* 3, 35) *non est enim in nostra potestate fodicantibus is rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio vel oblivio* „nu stau în puterea noastră, oricât ne-am chinui, acele două lucruri pe care le socotim rele: trecerea cu vederea sau uitarea”. Uitarea nu este, astfel, un act voluntar. Dacă s-ar produce, ea ar putea totuși să aducă alinarea unei dureri, așa cum mărturisea oratorul într-o scrisoare privată: (*Fam.* 5.15.5) *itaque sic litteris utor, in quibus consumo omne tempus, non ut ab iis medicinam perpetuam sed ut exiguam oblivionem doloris petam* „recurg astfel la scrisori, cu care îmi cheltuiesc tot timpul, nu pentru a căuta un leac pentru totdeauna”.

În poezie Horațiu amintea importanța nu doar a celui care făptuiește, ci și a celui care transmite posterității faptele, evitând astfel așternerea uitării. Într-una dintre *Ode*, adresate lui Lollius, vorbește despre mulții eroi care vor fi existat înainte de Agamemnon, dar care au rămas „într-o noapte lungă”, căci nu a existat un poet care să-i cânte. El însă nu va suporta „ca uitările invidioase să taie nepedepsite atât de multe eforturi ale tale” (*Carm.* 4.9.34 *non ego... totve tuos patiar labores inpune... carpere lividas obliviones*). Și din acest pasaj rezultă rolul distrugător al uitării și salvarea trecutului doar prin cultivarea memoriei.

Uitarea este un proces de durată, se instalează în timp, pe nesimțite, iar cei năpădiți de ea nu au timp să se ferească. Tacitus povestește în *Annales* despre o expediție a lui Drusus în teritoriile germanilor unde a întâlnit niște negustori pe care „legătura de comerț, dorința de a-și spori banii și, în cele din urmă, uitarea de patrie îi transferaseră din locurile noastre în teritoriul străin” (*Ann.* 2 62: *ius commercii, dein cupido augendi pecuniam, postremo oblivio patriae suis quemque ab sedibus hostilem in agrum transtulerat*)¹.

Deși percepută, în general, negativ, uitarea, din perspectivă filosofică, ajunge să fie văzută ca un beneficiu. Într-una dintre *Scrisorile către Lucilius* Seneca numește „uitarea” un „leac pentru nedreptăți” (*Sen. Epist.* 94, 28 *iniuriarum remedium est oblivio*)². Din această perspectivă poate fi amintită și o inscripție (CIL 12.4745) care asociază „uitarea” cu „moartea”: „moartea este uitarea tuturor lucrurilor” (OBLIVIO OMNIVM RERVVM MORS).

Un caz particular al uitării personale este „uitarea de moment”, adică doar o întunecare de moment a minții, ceea ce în greacă se exprima prin subst. μετεωρία „distrare, zăpăceală”. În greacă, din punct de vedere etimologic, s-ar putea echivala cu ideea de „a fi cu capul în nori” (< μετέωρος „ridicat în cer”).

¹ Pentru alte pasaje relevante pentru sensurile lui *oblivio*, cf. Lucan. 10, 403, Plin. *Nat.* 31, 15.3.

² Pentru o idee similară, cf. un pasaj din Appian (*Pun.* 415): „uitarea este un leac care vindecă relele” (φάρμακον δὲ κακῶν ἀκεστήριον λήθη).

Suetonius folosește cele două cuvinte (*oblivio* / μετεωρία), echivalându-le, cu referire la felul în care împăratul Claudius le apărea celor din jur: (*Claud.* 5, 39) *inter cetera in eo mirati sunt homines et obliuionem et inconsiderantiam, uel ut Graece dicam, μετεωρίαν et ἀβλεψίαν* („printre altele oamenii au observat la el și o zăpăceală și neatenție sau, ca să spun în grecește, μετεωρία și ἀβλεψία¹”).

Pentru medici și starea patologică de somnolență era exprimată tot prin *oblivio*, dar reda, de această dată, gr. ληθαργία „somnolență”. O dovadă a acestei echivalări este că în perioada imperială târzie medici care scriu în limba latină, având ca sursă de inspirație tratate grecești, operează această suprapunere semantică. În secolul al V-lea p. Chr. medicul Caelius Aurelianus (*Acut.* 2.1.1) pune în legătură termenul *lethargus* cu λήθη ca echivalent pentru *oblivio*. De asemenea, în secolul al VI-lea în versiunea în limba latină *Quaestiones medicinales*, atribuită lui Soranus, care traducea texte grecești ale lui Galenos se pune întrebarea însoțită de răspuns: (*Quaest med.* 201) *quid est lethargus? oblivio mentis* „ce este lethargia? o uitarea a minții”.

2. „Uitarea” nu este doar o chestiune personală, ci poate fi extinsă la nivelul unor grupuri, o „uitare colectivă”, care corespunde aceluiași termen gr. λήθη. Uitarea în masă poate fi extinsă și la o generație sau la o epocă. Oricât de mare ar fi sânguința unora de a nu lăsa pradă uitării anumite fapte trecerea timpului le poate răpi viitoarelor generații. Varro vorbește de o astfel de încercare de conservare a trecutului: (*Ling.* 5, 5) *illa quae iam maioribus nostris ademit oblivio, fugitiva secuta sedulitas Muti et Bruti retrahere nequit* („acele lucruri pe care uitarea le-a răpit înaintașilor noștri, sânguința lui Mutus și Brutus, care le urmărește pe cele care fug, nu le poate aduce înapoi.”).

Tot astfel Cicero menționează rolul lui Ennius de a fi singurul care a păstrat amintirea unui consul pe care altfel vechimea l-ar fi aruncat în uitare: (*Brut.* 60) *et id ipsum nisi unius esset Enni testimonio cognitum, hunc vetustas, ut alios fortasse multos, oblivione obruisset* („dacă n-ar fi fost cunoscut prin mărturia doar a lui Ennius, vechimea l-ar fi acoperit cu uitare, ca pe, probabil, mulți alții”).

Același termen *oblivio* primește sensul de „uitare colectivă” în invectiva împotriva lui Sallustius atribuită aceluiași Cicero. Oratorul afirmă despre el însuși că i-a făcut celebri pe înaintașii lui prin virtutea sa, chiar dacă aceștia nu au fost cunoscuți; în schimb, Sallustius, chiar dacă a avut înaintași cetățeni onești, i-a aruncat prin propria viață în „uitare”: (*In Sall.* 5) *ego meis maioribus virtute mea praeluxi, ut, si prius noti non fuerunt, a me accipiant initium memoriae suae: tu tuis vitae, quam turpiter egisti, magnas offudisti tenebras, ut, etiamsi fuerint egregii cives, certe venerint in oblivionem.* („eu unul i-am luminat pe înaintașii mei prin virtutea mea, astfel încât, dacă înainte nu au fost cunoscuți, să primească de la mine un început al amintirii lor; tu i-ai năpădit în beznă pe ai tăi prin viața pe care ți-ai dus-o rușinos, astfel încât, chiar dacă fuseseră niște cetățeni deosebiți, cu siguranță au ajuns în uitare”). Din pasaj rezultă clar

¹ În limbaj medical cuvântul înseamnă „orbire” (*Cyran.* 4.13, *Gal.* 14.776), iar sensul folosit de Suetonius mai este atestat la comentatorul lui Vergilius (*Seru. Aen.* 7.647).

opoziția dintre *oblivio* „uitare” și *memoria* „amintire”, care este și una calitativă: „uitarea” este o formă de trădare a datoriei pe care o ai pentru cei din neamul tău, iar „amintirea” un mod prin care te poți arăta vrednic și recunoscător față de aceștia.

Chiar și „colectivă”, uitarea poate fi asumată ca un act voluntar. Poți alege „să treci cu vederea”. Istoricul Titus Livius vorbește de „armele și războiul care trebuie să fie date uitării” (Liv. 4, 37, 5 *arma bellumque obliuioni danda*) ca un act de voință. Un alt istoric, Tacitus, amintește de cazul unui conducător local din Britania, din neamul catuellanilor, care cerea îndurare, după ce fusese capturat de romani: (*Ann.* 12.37.10) *si statim deditus traderer, neque mea fortuna neque tua gloria inclaruisset; et supplicium mei oblivio sequeretur: at si incolumem servaveris, aeternum exemplar clementiae ero* („dacă m-aș fi predat fără să fi făcut nimic, nici soarta mea, nici gloria ta nu ar fi strălucit; uitarea va urma condamnării mele; dacă însă mă vei lăsa în viață, voi fi un exemplu veșnic al clemenței tale”). Să mai amintim că exista însă și o formă de *condamnare la uitare* a cuiva pentru posteritate, îndepărtarea cuiva din orice mențiune oficială, (*damnatio memoriae*) practică mai ales în perioadă imperială.

3. Ștergerea voluntară a amintirilor neplăcute și iertarea celor întâmplătoare erau tot o formă de *uitare* și echivalau cu gr. ἀμνηστία „uitare”, de unde „iertare”, iar, din punct de vedere juridic, „amnistie”¹.

Echivalarea semantică a lui *oblivio* cu sensul gr. ἀμνηστία este prezentă încă de la Cicero. În *Philippicae* oratorul vorbește despre aplicarea principiului grecesc de a șterge prin *uitare* orice amintire a discordiilor trecute. Cicero precizează în context că a fost preluat chiar cuvântul grecesc (*sc.* ἀμνηστία), fără a-l numi însă explicit: (*Phil.* 1, 1) *omnem memoriam discordiarum oblivione sempiterna delendam censui* „am considerat că orice amintire a neînțelegerilor trebuie ștersă printr-o uitare veșnică”. Echivalarea explicită o va face mai târziu istoricul Valerius Maximus (sec. I p. Chr.) (4.1 ext.4) *haec oblivio, quam Athenienses amnestian vocant* „această uitare, pe care atenienii o numesc ἀμνηστία”. Echivalarea dintre termenul din latină și cel grecesc este atestată și de Cornelius Nepos într-un pasaj referitor la generalul atenian Thrasybulos: (*Thras.* 3, 3) *legem tulit, ne quis ante actarum rerum accusaretur neue multaretur, eamque illi obliuionis appellarunt* „a dat o lege ca nimeni să nu mai fie acuzat sau pedepsit și au numit-o lege a «uitării»”.²

4. În mod natural termenul abstract de „uitare” a fost personificat de mitografi. După Homer uitarea este abstractizată, i se creează o mitologie. În *Theogonia* Hesiod o prezintă pe Lethe („Uitarea”) drept fiică a Discordiei: (Hes. *Th.* 227) Ἐρις στρυφερῆ τέκε... Λήθην „cumplita Eris a născut-o pe Lethe”. Mai târziu, în orfism, se credea că

¹ Pentru sensurile din gr. cf. „uitare” (Plat. *Mx.*239c), „iertare” (Ios. *AI*14.403, 3), iar, din punct de vedere juridic, „amnistie” (Plut. *Cic.*42.3).

² Pentru alte pasaje în care *oblivio* primește sensul gr. ἀμνηστία cf. Vell. 2, 58, 4, Suet. *Claud.* 11.1.

cei care mureau și beau din râul Lethe își uitau toate amintirile din existența anterioară, urmând metempsihoza; în schimb, inițiatii ajungeau la râul memoriei, Mnemosyne, care asigura sfârșitul transmigrării sufletului. Cum observăm, din spațiul elin provine, preponderent, o imagine *negativă* a uitării.

Într-un context parodic din piesa *Broaștele*, în care barcagiul Charon anunță destinația drumului, Aristophan amintește de o „câmpie a Uitării” care se află pe cealaltă lume: (*Ra*. 186) τὸ Λήθης πεδίων. Reîntâlnim expresia într-un context serios la Platon, în celebrul mit al lui Er (*R*. 621 a-c), unde se vorbește, în plus, și de un „râu al uitării” (ac. τὸν τῆς Λήθης ποταμόν) din care beau sufletele celor ajunși pe lumea cealaltă și care vor fi, astfel, incapabile să mai participe la „reamintirea” (ἀνάμνησις) pe care Platon întemeiază învățarea.

Pe tărâm latin personificarea Uitării este atestată în *Dialogurile* lui Seneca. El încearcă să demonteze credința în imaginea deja încetățenită a lumii de dincolo. Cei morți nu au nimic de suferit, toate imaginile transmise de mitografi sunt fabulații ale poezilor, susține filosoful: (*Dial*. 6, 19, 4) *fabulas esse, nullas imminere mortuis tenebras nec carcerem nec flumina igne flagrantia nec Obluionem amnem... : luserunt ista poetae et uanis nos agitauere terroribus* „sunt povești, morții nu sunt amenințați de beznă și carceră, nici de râuri arzătoare de foc, nici de un râu al Uitării: poezii au făcut aceste lucruri în joacă și ne-au tulburat cu frici deșarte”.

Referințe bibliografice

- DELG = Chantraine, Pierre. 2009² [1968¹]. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque: Histoire des mots*. Paris: Klincksieck.
- DELL = Ernout, Alfred & Meillet, Antoine. 1959⁴ [1932¹]. *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. Paris: Klincksieck.
- DGR = Georgescu, Constantin & Simona, Georgescu & Theodor, Georgescu. 2012-2021. *Dicționar Grec-Român*, vol. I-V. București: Nemira.
- Grimal, Pierre. 2001. *Dicționar de mitologie greacă și romană* (traducere în limba română). București: Saeculum.
- De Vaan, Michiel. 2008. *Etymological Dictionary of Latin and other Italic Languages*. Leiden-Boston: Brill.
- TLL = *Thesaurus Linguae Latinae* (1900–). Leipzig: Teubner; Berlin/Boston: De Gruyter.

Simona NICOLAE
(Universitatea din București/
Institutul de Studii Sud-Est
Europene, Academia Română)

***Μίμησις et Ανάμνησις. Les théories
d’Aristote et de Platon fondues dans
la musique de Ravel et dans la danse
de Béjart.***

Abstract: (The Theories of Aristotle and Plato Fused in the Music of Ravel and the Dance of Béjart) Starting from Ravel’s “Bolero”, choreographically transposed by Maurice Béjart and integrated in the movie “Les Uns et les Autres” (directed by Claude Lelouch), I intend to reveal how the Plato’s doctrine of *anamnesis* and the Aristotle’s theory of *mimesis* transcend the philosophical language and rebuild the concepts of space and time in relation to the human being, through music, dance, or scenography. This analysis follows, essentially, the rhythm, *melos* and gesture variation superposed over an ascendent linear progression that evolves in syncretic harmony, in different languages. I also look on to the symbolic accumulation of certain fundamental concepts of Plato’s gnoseology and Aristotle’s poetics, transposed in the auditive and visual arts language. The memory and the remembrance of birth, love, and death as attributes of existence, the knowledge as a mythical memory of the primordial elements (water, earth, fire and air), the rhythm imitation of the world, day, night, breath and love, and the meaning of the three principles (the unity of action, place, and time) are the landmarks followed by this analysis, until the abrupt end of the score, choreography and movie scene.

Keywords: *Bolero, Béjart (Maurice), Ravel (Maurice), Platonic theory of memory, Aristotelian poetics.*

Résumé : Le texte suivant propose une traduction du langage des sons, des gestes, de la danse, dans celui des idées et des mots. L’analyse cherche à saisir comment le schéma platonicien de la réminiscence, tout aussi que la théorie aristotélicienne de la *μίμησις* trouvent leur expression auditive et visuelle dans le *Boléro* de Ravel, chorégraphié par Maurice Béjart. En rapport avec l’être humain, avec son corps, son âme, ses émotions et ses perceptions, les artistes réécrivent les concepts de la philosophie grecque : la mémoire de la naissance de l’être, l’amour et la mort en tant qu’attributs de l’existence, la connaissance de soi-même, comme réminiscence mythique et symbiose avec les éléments primordiaux de l’univers (l’eau, la terre, le feu et l’air), l’imitation du rythme du jour et de la nuit, de la respiration et de l’amour. Au-delà du tableau émouvant perçu par les sens, on retrouve un canevas des thèmes classiques : l’unité de temps, de lieu et d’action, l’imitation d’une action grave et compétente, les personnages exemplaires, par l’intensité des passions qu’ils incarnent, dans un mot, l’humanité archétypale et la sphère des idées comprises dans une tragédie aristotélicienne.

Cuvinte-cheie: *Bolero, Béjart (Maurice), Ravel (Maurice), teoria platoniciană a memoriei, poetica aristotelică.*

Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, dit Jean en instaurant, une fois pour toutes, l’hégémonie de la Parole. Dans le sillage des mots de l’Évangile, la pensée, la raison, l’expression de

soi-même ou de l'autre, parfois leur dialogue, en un mot, l'humanité dans sa dimension intime se rassemble, se relève et s'exprime dans et par des mots. Ceux-ci sont les briques d'un langage universel, malgré sa spécificité régionale et temporelle, qui, selon Eco (1985, 114), actualisent et véhiculent, pour chaque *lecteur*, le contenu d'une *fabula* qui se laisse toujours réinterpréter :

Dans cette perspective, le cercle de la sémiotique se ferme à chaque instant et ne se ferme jamais. Le système des systèmes sémiotiques, qui pourrait apparaître, de façon idéaliste, comme un univers culturel séparé de la réalité, amène en fait à agir sur le monde et à le modifier ; mais chaque action modificatrice se convertit à son tour en signe et donne naissance à un nouveau processus sémiotique. (*ibidem*, 44).

Justifiée par l'assertion d'Eco, la lecture suivante propose une transgression du langage des mots au langage des sons et des gestes et, ensuite, *vice versa*, pour sonder la manière dans laquelle Ravel et Béjart ont donné une expression surprenante, d'une essence si différente, aux théories platoniciennes de la réminiscence et de la *mimesis* des idées, autant qu'à celle aristotélicienne de la *mimesis* poétique. Si le dessein envisagé par le musicien et le chorégraphe légitime une telle interprétation¹ ou si c'est la poétique de « l'œuvre ouverte », selon Eco aussi, qui y ouvre la porte, la conclusion est la même : quand on saisit les premières notes du *Boléro* et l'image du danseur ou de la danseuse de Béjart se profile en filigrane dans une obscurité absolue, la découverte de soi-même commence, alors que le temps et l'espace récrivent leurs coordonnées. Et la magie se répète, chaque fois qu'on refait l'expérience, soit avec Maïa Plissetskaïa, Diana Vichneva, Elisabet Ros, Suzanne Farrell, dont Béjart dit qu'elle est son interprète préférée², Marcia Haydée, Sylvie Guillem, Aurélie Dupont, Marie-Agnès Gillot, Stéphanie Romberg, Amandine Albisson, Julien Favreau, Jorge Donn, Roberto Belle, Nicolas le Riche, Duška Sifnios, soit avec d'autres, avec des orchestres et chefs d'orchestres de partout, en contemplant, sur la scène ou sur la pellicule (rappelons-nous la scène mythique du film *Les uns et les autres* de Claude Lelouch), la même

¹ En ce qui concerne le dessein de Ravel à l'égard de son œuvre, voir l'affirmation de Claude Lévi-Strauss : « Même si Ravel définissait *Boléro* comme un crescendo instrumental et feignait de n'y voir qu'un exercice d'orchestration, il est clair que l'entreprise recouvre bien d'autres choses ; qu'il s'agisse de musique, de poésie ou de peinture, on n'irait pas bien loin dans l'analyse des œuvres d'art si l'on s'en tenait à ce que leurs auteurs ont dit ou même cru avoir fait », Claude Lévi-Strauss, « *Boléro* de Maurice Ravel », in *L'Homme*, 1971, tome 11 n°2, pp. 5-14; doi :<https://doi.org/10.3406/hom.1971.367175>, https://www.persee.fr/doc/hom_0439-4216_1971_num_11_2_367175, p. 6.

² Maurice Béjart, *La vie de qui ?*, Paris, Flammarion, 1996, p. 152. Voir aussi : Stéphanie Gonçalves, « Le Boléro comme 'lieu de mémoire' », *Recherches en danse* [En ligne], 7/2019, mis en ligne le 18 décembre 2019, URL : [<http://journals.openedition.org/danse/2432>] ; DOI : 10.4000/danse.2432.

chorégraphie et la même partition interprétées par maintes générations, pendant six décennies¹.

L'histoire commence en 1928, quand Ravel a créé le *Boléro* pour la danse, précisément pour la ballerine russe Ida Rubinstein, amie et mécène du compositeur, comme nous apprennent ses biographes, qui lui demanda « un ballet de caractère espagnol », pour le représenter avec son ensemble, à la fin de la même année. Envisageant tout d'abord d'orchestrer *Iberia*, la suite pour piano d'Isaac Albéniz, Ravel se vit déçu, car « le ballet comme le scénario et la musique étaient couverts et protégés par un formidable réseau de traités, de signatures et de *copyright* invulnérables »². Dans ce contexte, il imagina une œuvre atypique, étonnante, qu'il a nommée initialement *Fandango* et qui reste, après qu'un siècle s'écoula, la partition la plus célèbre et la plus populaire de Ravel.

« Le principe du *Boléro* – disait Ravel – existait dans mon esprit depuis de longues années. J'ai réellement voulu ce thème lancinant, obsédant, moitié arabe, moitié de mon cru, et qui aurait pu porter comme sous-titre : Enfoncez-vous bien ça dans la tête. »³ Les mots du compositeur ouvrent les portes de la virtualité, de l'imaginaire. Qu'est-ce qu'il faut qu'on enfonce dans la tête ? Quel est le sens, la suggestion, la valeur que la cellule rythmique de deux mesures, obsessionnellement répétée, transmet aux auditeurs ? On a parlé d'*anti musique*⁴, d'une danse de la mort et de l'amour, on a soupçonné un côté politique⁵, on a laissé planer les doutes d'une musique pathologique, anticipant la maladie évolutive de Ravel⁶. Au-delà de tous ces éclaircissements possibles, chacun d'eux actualisé dans une interprétation ou dans une

¹ On rappelle ici que l'an 2021 a marqué les 60 ans du *Boléro* de Ravel devenu *Boléro* de Béjart. Chorégraphié par Maurice Béjart, le *Boléro* est présenté pour la première fois en mai 1961, au Théâtre des Nations, dans l'interprétation de la ballerine grecque Duška Sifnios.

² Joaquin Nin, « Comment est né le *Boléro* de Ravel », in *Revue musicale*, décembre 1938, p. 212.

³ Interview accordée à Willy Goudek, *Le Rempart*, 4 juin 1933.

⁴ Ravel lui-même affirma : « Je n'ai écrit qu'un seul chef-d'œuvre, le *Boléro*, malheureusement il ne contient pas de musique », France Culture, *Ravel*, 22/04/2016 (mis à jour le 07/03/2018), par Hélène Combis URL : [<https://www.franceculture.fr/musique/ravel-je-nai-ecrit-quun-seul-chef-doeuvre-le-bolero-malheureusement-il-ne-contient-pas-de>], 20 septembre 2021.

⁵ Le musicologue Marcel Marnat parle de la dimension politique du *Boléro* : « On voyait bien que petit à petit, par le jeu des propagandes insidieuses, on allait droit vers des nationalismes qui allaient s'affronter et on courait vers une nouvelle guerre. Or, qu'est ce que c'est le Boléro ? C'est un thème extrêmement insinuant, qui petit à petit s'amplifie, vous pénètre, vous intoxique, vous accroche, fait que vous ne pouvez pas écouter autre chose. Et c'est tout le principe de la propagande politique. Et à la fin bien sûr, c'est la guerre. », URL : [<https://www.franceculture.fr/musique/ravel-je-nai-ecrit-quun-seul-chef-doeuvre-le-bolero-malheureusement-il-ne-contient-pas-de>], 20 septembre 2021.

⁶ « Ça se répète sans arrêt, sans avoir besoin d'y changer quoi que ce soit, sauf l'orchestre. On arrive à des prolongations psychiques, mentales, absolument terrifiantes », Marcel Marnat, URL : [<https://www.franceculture.fr/musique/ravel-je-nai-ecrit-quun-seul-chef-doeuvre-le-bolero-malheureusement-il-ne-contient-pas-de>], 20 septembre 2021.

autre, la musique relève pleinement ses ressources, son *pathos* frénétique, seulement entrelacée avec la danse pour laquelle elle a été créée.

Le spectacle *Boléro* a vu le jour le 22 novembre 1928, à l'Opéra Garnier, sous la direction de Walther Straram et dans l'interprétation de l'orchestre Straram et du corps de ballet d'Ida Rubinstein. La chorégraphie, signée par Bronislava Nijinska, sœur du célèbre danseur Vaslav Nijinski, et jouée par Ida Rubinstein, imaginait une danse lascive au fond d'une taverne espagnole. L'évocation de Henri de Curzon refait la magie de la première :

Il n'y a qu'une manière, à mon sens, de mettre en relief le vrai caractère du Boléro, d'en faire goûter l'obsédante saveur : c'est la première ; c'est celle qui nous l'a fait pour la première fois connaître : au cours des séances de ballets de Mme Ida Rubinstein, à l'Opéra, et pour elle-même. – Une *posada* [taverne], à peine éclairée ; le long des murs, dans l'ombre, des buveurs attablés, qui causent entre eux ; au centre, une grande table, sur laquelle une danseuse essaie un pas. Avec une certaine noblesse d'abord, ce pas s'affermir, répète un rythme... Les buveurs n'y prêtent aucune attention, mais peu à peu, leurs oreilles se dressent, leurs yeux s'animent. Peu à peu, l'obsession du rythme les gagne ; ils se lèvent, ils s'approchent, ils entourent la table, ils s'enfièvent autour de la danseuse... qui finit en apothéose. – Nous étions un peu comme les buveurs, ce soir de novembre 1928. Nous ne saisissions pas d'abord le sens de la chose ; puis nous en avons compris l'esprit. Plus tard, de nouvelles mises en scène ont compliqué un peu celle-ci, sans l'améliorer. N'importe ! Pour qui a vu le *Boléro*, toute exécution de concert paraît une simple curiosité, une gageure, une blague... Aussi bien

n'est-ce pas pour le concert que Ravel l'avait conçu, et il défiait en quelque sorte les concerts de s'en emparer. ... Était-ce une ironie de plus ?¹.

C'était un spectacle total, qui débordait de beauté, de liberté, de sensualité et d'amour charnel. Les couleurs et la vitalité remplissaient la scène et les âmes des spectateurs, tandis que l'émotion se transmettait sans équivoque, vidée de symboles, l'image visuelle complétant d'une manière narrative le discours mélodique. La pièce musicale, c'était elle la vedette.

Fermions maintenant les yeux pour un instant, durant presque un siècle, et imaginons : nous sommes en Japon, au Hyogo Performing Arts Center, où, le 29 novembre 2017, le Bêjart Ballet Lausanne présente, sous la direction artistique de Gil Romain, le *Boléro*. Tête d'affiche, la danse espagnole rompt les frontières des langues, des cultures et des religions, pour célébrer l'émotion : l'émotion profonde que Gil Romain et ses danseurs ont appris à vivre et à transmettre de celui qu'ils fêtaient en le commémorant, dans la joie et la tristesse, ce jour-là². Une émotion aussi forte que l'ivresse. Une émotion qui, pourtant, n'a pas une source saisissable. Elle ne coule pas des veines des musiciens et danseurs dans nos veines, mais elle est médiée par un registre symbolique d'une complexité abyssale qui ne se laisse pas dévoiler à fond. Il est d'autant plus difficile et, peut-être, même arbitraire, de tirer au clair les connotations du discours artistique, qu'on se propose d'analyser non pas un spectacle sur scène, mais le découpage visuel fait par la caméra³.

---

¹ Henri de Curzon, « Le Bolero. Souvenirs de sa première exécution », *La Revue musicale*, II/187, décembre 1938, p. 210, URL : [https://dezedo.org/media/files/REVUE_MUSICALE_1938_12_p210_CURZON.pdf]. Image : Marie-Aude Bonniel, « *Boléro* de Ravel : la première à l'Opéra de Paris il y a 90 ans », *Le Figaro*, 21 novembre 2018, URL : [https://www.lefigaro.fr/histoire/archives/2018/11/21/26010-20181121ARTFIG00243--bolero-de-ravel-la-premiere-a-l-opera-de-paris-il-y-a-90-ans.php].

² En 2017, le Bêjart Ballet Lausanne célébrait 30 ans de sa création et marquait 10 ans de la disparition de son créateur, Maurice Bêjart. Gil Romain et la compagnie qu'il avait héritée de son illustre prédécesseur ont présenté à cette occasion une série de représentations inédites, qui revisitaient les chefs d'œuvres du maître chorégraphe.

³ Étant plusieurs fois spectatrice du *Boléro*, j'ai préféré pourtant me rapporter à des versions enregistrées, pour mettre en lumière la syntaxe et non pas la pragmatique du spectacle, plus précisément, les constants et non pas les faits particuliers. De plus, comme je ne me suis pas proposé de faire la chronique d'une représentation, c'était plus difficile de gloser pour le lecteur sur un fait artistique qui ne lui était pas accessible. C'est la raison pour laquelle je ferais référence surtout à la version chorégraphique proposée par Gil Romain, pour un couple de ballerins (Elisabet Ros et Julien Favreau), présentée au public en 2017, URL : [https://www.youtube.com/watch?v=j9ry0cAQ73U], et à la version interprétée solo, par Julien Favreau, URL : [https://www.youtube.com/watch?v=ZEB4QogYjWk].

La représentation de 29 novembre 2017 s'ouvre avec l'affiche¹. D'une simplicité visuelle remarquable, dépouillé de tout artifice superflu, l'affiche propose l'image d'un corps marmoréen, presque nu, suspendu dans l'air, qui laisse paraître les muscles tendus, les bras nerveux esquissant le vol, la tête alourdie, abattue en arrière et

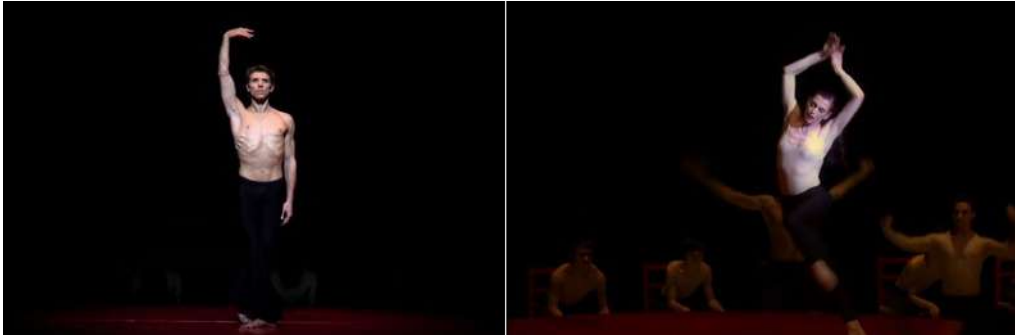
cachée entre les épaules. La lumière découpe la poitrine comme une cage en treillis qui enferme le cœur, l'âme invisible. À première vue, on pense à l'image d'un Phénix humain, mais en laissant le regard s'attarder sur ce portrait vidé d'expression faciale, fort expressif cependant, l'idéogramme se transforme, en prenant les traits du Christ crucifié. Un Christ qui s'envole déjà vers les Cieux, en confiant aux hommes son âme, tandis que ses yeux regardent tout droit vers Dieu le Père.

La danse commence. Créée pour une ballerine, la partition chorégraphique est, dans la version proposée par Gil Romain, androgyne² : un homme et une femme commencent par remuer à l'avenant leurs bras et finissent dans la même, sublime, apothéose. Romain met en miroir les éléments masculin et féminin comme expression parfaite du *κόσμος*, de l'univers complet et ordonné, beau et bon, gouverné par l'attraction que le grec païen nomme *ἔρος*, tandis que la langue chrétienne la définit comme *ἀγάπη*.

Le discours chorégraphique s'enrichit par les moyens cinématographiques. Les cadres au ralenti qui prolongent le mouvement des bras ou gardent les corps suspendus dans l'air font que les accents chorégraphiques soient avec une milliseconde postérieurs

¹ L'affiche est, depuis des années, une constante des spectacles de la compagnie Béjart, qui garde pour chaque représentation l'image centrale, en changeant seulement le répertoire.

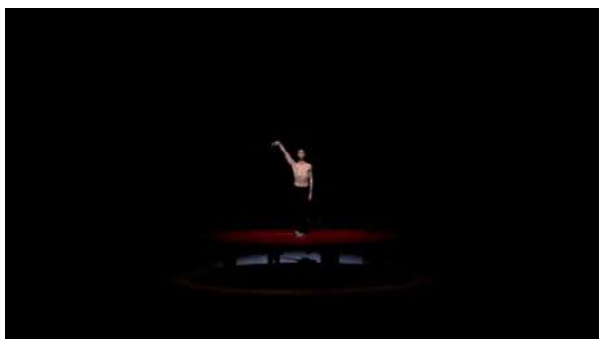
² La partition a été dansée pour la première fois simultanément par une danseuse et un danseur en 2004, dans le spectacle *Soirée Venise*, présenté à l'Espace Odyssée, Lausanne-Malley, le 16 mai 2004.

aux accents musicaux, en dissociant le plan visuel du plan sonore. Le découpage des séquences qui met en plein cadre, successivement, la danseuse et le danseur oblige le regard à percevoir les principes masculin et féminin dans leurs hypostases définitives : la virilité sculpturale qui émane une énergie céleste du ballerine et les bras d'ange de la ballerine, bien galbés, tantôt tendres, caressants, tantôt impétueux, explosifs.

Le cadrage et la lumière réalisent des compositions picturales extrêmement vives, inattendues, soit qu'on se réfère au plan d'ensemble frontal, fixe, qui ouvre la narration cinématographique, d'une clarté abyssale, noir et blanc, soit qu'on pense au « tracking » de la caméra qui suit le bras du danseur en amplifiant son mouvement descendant. En même temps que le bras, le monde extérieur entier se fonde, s'immerge à l'intérieur de l'âme du danseur, tout autant que de la nôtre, dans une sorte d'appréhension, de prise en possession du monde et du corps. Accompagné par la flûte qui présente le thème principal en descendant de la tonique supérieure (do) vers la dominante, le mouvement du danseur et de la caméra décrit la vraie découverte de soi-même, par les gestes, par la touche des doigts, attentive, timide et contrôlée, comme le toucher des antennes d'escargot, comme le toucher des amants. Le regard de l'homme reste pour l'instant vide, fixe, aveugle, ainsi que celui d'un corps sur lequel Dieu n'avait pas encore soufflé le mystère de la vie. Avec la main qui atteint l'os du bassin, un érotisme primordial naît, envahissant l'image qui relève les hanches du danseur commençant à pulser, dans un geste spasmodique qui continuera tout au long de la danse. La respiration et l'amour se mêlent, se confondent, dans un tangage inné du corps, aussi naturel que les vagues de la mer. Juste après, quand les bras montent encore une fois vers le haut et la caméra les suit dans un mouvement à l'envers, de bas en haut, on voit un Icare, grisé par le vol, se levant avec des ailes crevées dès le début, comme l'aperçu du destin implacable. Les coudes sont tendus, la ligne de vol est parfaite, mais les paumes semblent brisées ou abandonnées dans un geste calme d'indifférence presque métaphysique. Avant que les bras ne soient complètement levés, la musique s'arrête, car l'élan du vol est un moment magique, suspendu dans l'éternité. Le silence s'entend : ce n'est pas une métaphore, c'est l'effet voulu par Gil Romain, le directeur artistique, qui n'a pas laissé l'arrière-plan sonore tout à fait vide, tout comme, dans une peinture, on ne voit jamais le canevas tout à fait cru. On devine une matrice sonore

ressemblant au bruit amorphe du disque de gramophone avant le commencement de la pièce musicale, un son qui, n'étant rien, peut devenir d'importe quoi. La tension s'accroît et, contre toute attente, ce n'est pas la musique de Ravel qui jaillit, mais le bruit de la mer, le tumulte des vagues se brisant sur les roches. Quand les bras du danseur s'arrêtent en haut de sa tête, fort tendus et prêts à descendre à nouveau pour s'enfoncer dans un soi-même encore inconnu, le basson prend la partition solo et sa voix fait naître un nouveau personnage. D'une position basse comme si elle émergeait de la terre, accompagnée par le mouvement de la caméra, une Ève refait l'adage adamique. Ce n'est pas pourtant la même quête de soi, mais plutôt la révélation, la manifestation de l'âme consciente d'elle-même. Les bras ballants dans des mouvements égyptiens, incitent, invitent, séduisent, organisent l'espace et le temps, en leur donnant du sens et du rythme. L'eurythmie syncopée créée par l'harmonie, de croches et triolets, lancinante déjà, dévoile les corps androgynes, une *elle* – Ève, adolescente, avec les doigts éparpillés, dépourvus à dessein de l'aisance de la danse classique, dans une sorte de naïveté juvénile, et un *lui* – Adam, gracieux dans sa robustesse, se contemplant soi-même, sans apercevoir la présence à côté. La découverte de soi est surprenante pour elle et pleine d'émotion et d'élans enthousiastes pour lui :

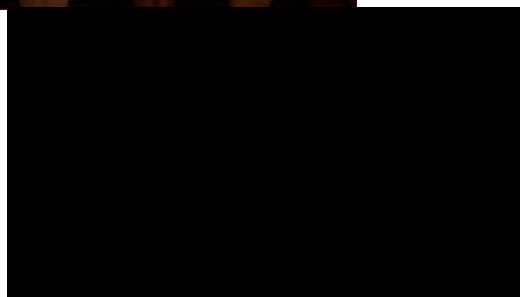
La musique s'éteint une fois encore pour faire place à la rumeur des vagues. Ondoyante, tranquille, féconde, c'est ainsi qu'est la mer qui envahit l'espace auditif dans ce deuxième interlude. Les bras de Favreau deviennent eux-mêmes des ailes et des vagues. Le contrepoint de l'instrument à vent qui descend l'octave accompagne le changement de la prise de vue. La caméra s'arrête sur *elle*, qui est de plus en plus féminine, de plus en plus séduisante :

Quand le son des cordes éclate, les deux se regardent face à face pour la première fois et leurs gestes se dédoublent fidèlement :

La percussion s'amplifie, soutenue par l'orchestre entier et la métamorphose de la danse laisse paraître le déchainement des corps et des passions. La douleur qui s'empare des leurs âmes et des leurs corps déborde de la scène qui, on dirait, leur appartenait. On les a vus seuls dans l'obscurité, mais, sous la lumière des réflecteurs, dans un crépuscule de commencement du monde, ils nous apparaissent entourés par de nombreux *alter ego* semblables et pourtant différents. Ce sont des figures masculines, asiatiques et européennes, androgynes et hâves ou, par contre, mûres, viriles, une forêt de bras adolescents ou bourrés de muscles. Le *crescendo* musical est amplifié par leurs mouvements, de plus en plus amples. Les corps, étendant à peine leurs ailes, s'envolent, les pieds décollent, on ressent l'impondérabilité née grâce à la force du danseur et non pas à l'absence de la gravité. Il fait la preuve de son pouvoir luciférien, tandis qu'elle déploie sa fragilité. La douleur devient désespoir existentiel : l'effort que la vie, la danse, la connaissance de soi-même et la présence de l'autre demandent est visible, même exhibé, assumé jusqu'au bout, jusqu'aux dernières conséquences. Sur la scène se ruent la vie et la mort.

La musique de Ravel et l'écho des vagues se fondent, les bras qui entourent l'homme et la femme finissent par les dominer peu à peu, par les soumettre, par les subjuguier. Ce sont les incarnations de leurs propres passions, leurs angoisses, leurs peurs infranchissables ou, peut-être, les tentations de la vie qui guettent de partout. Une forêt mouvante et émouvante des bras avale le danseur et la danseuse, ainsi que l'image

entière. Et puis, dans la frénésie de l'orchestre qui joue *fortissimo*, en revenant à la tonalité de Do majeur, après une très courte modulation en Mi majeur, s'installe le néant. C'est tout.

Une tragédie aristotélicienne en trois actes, et respectant l'unité de temps, de lieu et d'action :

La tragédie – dit le Stagirite – est l'imitation d'une action grave et complète, ayant une certaine étendue, présentée dans un langage rendu agréable et de telle sorte que chacune des parties qui la composent subsiste séparément, se développant avec des personnages qui agissent, et non au moyen d'une narration, et opérant par la pitié et la terreur la purgation des passions de la même nature. J'entends par « langage rendu agréable » celui qui réunit le rythme, l'harmonie et le chant, et par les mots « que chaque partie subsiste séparément » j'entends que quelques-unes d'entre elles sont réglées seulement au moyen des mètres, et d'autres, à leur tour, par la mélodie¹.

Si on change le mot « langage » par « danse » et si on n'oublie pas que Maurice Béjart, fils du philosophe Gaston Berger, était lui-même diplômé en philosophie (et cela veut dire seulement que le champ de la philosophie ne lui était pas inconnu), on peut aisément faire la translation et on obtient une définition appropriée du spectacle analysé ci-dessus. Alors, le moment artistique qu'on vient de présenter est, sans doute, « l'imitation d'une action grave et complète » qui commence avec la naissance *gnoséologique* d'un personnage masculin et une autre, *ontologique*, d'un personnage féminin. Il naît par la découverte de soi-même et pour se confronter avec son âme et ses désirs, elle est née en surgissant de la terre pour aimer, pour chercher son double ou sa moitié, pour séduire. Leurs chemins les mènent, parallèlement ou en les approchant quelquefois, vers un seul dénouement : ils se font écraser tous les deux par leurs propres fantasmes. Exemplaaires par l'intensité des passions qu'ils incarnent, images vives de la perfection corporelle, les personnages sont, évidemment, archétypaux : dépouillés de

---

¹ Aristote, *Poétique et Rhétorique*, traduction entièrement nouvelle d'après les dernières recensions du texte par Ch. Émile Ruelle, Bibliothécaire à la bibliothèque Sainte-Geneviève, Librairie Garnier Frères, collection « Chefs d'œuvres de la littérature grecque », 1922, texte numérisé par J.P. Murcia, URL : [<http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/Aristote/poetique.htm>], 1449b.

tout accessoire, corps qui laissent paraître derrière les vêtements moulants les lignes de leur chair, pieds nus, sans parure, sans couleurs.

D'une manière équivoque, leurs yeux fixes et vides regardent soit à l'intérieur d'eux-mêmes, soit au-delà de l'horizon du monde visible. Toute l'humanité y est contenue : la naïveté et la pureté, la force vitale et la grâce, l'amour, la lutte contre les corps qui les attirent vers la terre et la noblesse du vol, le désespoir de l'impuissance et la joie de la découverte de soi et de l'autre. Ils dansent ensemble sur une scène unique, mais partagée entre eux, accompagnés par les accords et les rythmes de la même musique qui alterne un thème A pour lui avec un thème B pour elle, ils glosent rituellement les accords avec des gestes symboliques, mais évocateurs. Ils se complètent, se copient, se reflètent, se regardent une fois pour s'éloigner à nouveau. Ils vivent ensemble et séparément une tragédie qui appartient à chacun et à tous, qui est la leur et la nôtre.

Leur scène, qui est leur monde, est un cercle de feu, fermé dans ses propres limites (en assurant l'unité de lieu du théâtre classique¹), un volcan qui finit non pas en crachant de la lave, mais en attirant tout dans son abîme. Il faut remarquer ici la scénographie minimaliste qui propose un seul élément de décor : un podium rouge (deux, dans la chorégraphie pour le couple de ballerins), qui a pris la place de la table sur laquelle dansait autrefois Ida Rubinstein. Le lieu symbolique de la manifestation de la liberté des mœurs et du vice, mais aussi de la sensualité féminine et du désir masculin

---

¹ En fait, Aristote ne parle dans sa *Poétique* que de l'unité d'action, qu'il considère comme fondamentale, et de l'unité du temps qui limite la durée de l'action de la tragédie à une journée (*Poétique* VII, 1450b–1451a).

exacerbés dans le clair-obscur d'une taverne, la table de la *posada*, devient bûcher existentiel qui restreint le monde entre ses limites implacables, sans aucune possibilité d'y échapper, en vrais enfers ou échafaud qui étale les passions et les souffrances de la vie et qui avale les personnages dans un sacrifice absolu de soi-même.

Entre un lever et un coucher métaphoriques du soleil se passe l'action entière (conformément à l'unité du temps) : entre le noir absolu, le chaos primordial du cadre de début et le néant qui, à la fin, exige, impitoyablement, son butin. L'unité d'action ne peut pas être contestée, car c'est la narration de la vie, sublimée et réduite à l'essence : la naissance et la connaissance du corps, la découverte de soi-même, l'amour, la souffrance et la mort. Rien de plus. À son tour, dans une tonalité majestueuse de Do majeur, la partition se développe entre le *pianissimo* initial et le *fortissimo* assourdissant du final qui propose, après une modulation inattendue en Mi majeur, un climax dans une pénultième mesure dissonante avec l'orchestre jouant *tutti* et, en fin, sur le premier temps de la dernière mesure, le retour grave, ataraxique, à la tonalité initiale¹. La ritournelle qui marque les séquences bien définies du *Boléro* de Ravel étant sa clef de voûte, est remplacée trois fois, dans la colonne musicale du moment chorégraphique réalisé par Gil Romain, par des interludes sonores qui reproduisent le bruit des vagues. L'artifice, étonnant pour le classiciste, ainsi que pour le musicien, a cependant ses valences artistiques, en rappelant au spectateur qu'il regarde et écoute une *mimesis* de la vie, de la nature, de l'univers. Entre les conventions

¹ L'analyse de Claude Lévi-Strauss (*op. cit.*, pp. 12-13) explique la fonction et la signification de la modulation finale : « Or, cette modulation – en mi majeur – a pour relatif le ton de do dièse mineur, enharmonique de ré bémol lequel relève de la tonalité de fa mineur (sous-dominante mineure de do) vers quoi tendait vainement le contre-sujet. Une solution existait donc dans l'ordre de la tonalité ; en évinçant deux tonalités inaliées (du fait que l'une ne s'avouait pas) le ton de mi majeur triomphe, opérant une médiation tonale qui, par contrecoup, autorise la superposition et même la fusion temporaire des rythmes binaire et ternaire [...]. Enfin, la formidable dissonance occupant la seconde moitié de l'avant-dernière mesure, faite de notes stationnaires, de gammes ascendantes et descendantes, toutes jetées en paquet, signifie que désormais rien n'a plus d'importance, du timbre, du rythme, de la tonalité ou de la mélodie ».

symboliques, un élément concret refait la liaison avec une réalité contingente, pour ne pas laisser l'imagination du spectateur errer ailleurs.

La chorégraphie est le texte, la *fabula* des ballerins. Leurs mots sont les pas et les gestes, un « langage rendu agréable » (ἡδυσμένοϛ) qui « réunit le rythme, l'harmonie et le chant », car les mouvements sont ceux de la danse classique, bien maîtrisée après des années d'apprentissage, ainsi que la rhétorique polie à l'école d'un orateur célèbre. La technique, équivalant au langage soutenu, s'avère aussi importante que l'expression des sentiments nobles et profonds : les coups-de-pied sont expressifs comme la ligne attentivement calligraphiée avec le style, les doigts – des plumes au bout d'une aile d'ange, la précision du geste n'hésite pas du tout et la position des bras est toujours marquée, les pieds s'arrêtent dans des angles bien définis, les sauts sont hauts, équilibrés, soutenus, les pirouettes ne dépassent pas un seul degré la rotation complète. La rigidité classique reste pourtant le support, le chevalet de la danse qui laisse apparaître la passion au-delà de la technique : « Il faut travailler le style – disait Aristote – dans les parties inertes, mais non pas dans celles qui se distinguent au point de vue des mœurs ou de la pensée ; et par contre, un style trop brillant fait pâlir l'effet des mœurs et des pensées »¹.

Les mouvements s'accordent à tous les coups avec le rythme, en ponctuant le mètre musical. La mesure à trois temps (³/₄) choisie par Ravel, qu'on peut bien équivaloir au trimètre iambique de la tragédie grecque (composé, dans sa formule pure, de trois unités ayant chacune quatre syllabes), est fréquemment syncopée, par l'élision du premier temps, en produisant l'effet d'un balancement entre une structure ternaire et une autre, binaire, effet recherché aussi au niveau du temps, par l'alternance des croches et des triolets². La variation rythmique est soulignée par le ralenti de la prise de vue qui, en détachant le discours sonore de celui visuel, nous fait apercevoir les deux lignes rythmiques : celle sur laquelle se dresse le pas obsessionnel du danseur, sur le même pied (trois temps pour trois pas dans chaque mesure, accompagnés de la percussion), et l'autre, de la mélodie syncopée (donc, binaire) qui constitue l'ossature de la danse dans

¹ *Poétique*, édition citée, ch. XXIV. XIV / 1460b [1]–[5].

² Une analyse nuancée du rythme du *Boléro* fait Claude Lévi-Strauss (*op. cit.*, p. 9) : « Considérons maintenant l'opposition horizontale, consubstantielle à l'ouvrage, entre la mélodie et le rythme. Elle manifeste pour son compte le même genre d'ambiguïté. À l'inverse de la mélodie, dont l'arabesque inégale viole la régularité du mètre ternaire par un recours fréquent à la syncope, la batterie, confiée d'abord au tambour, respecte cette régularité pour ce qui est de l'écriture. Mais en fait, elle recouvre plusieurs sortes de formules binaires : opposition entre deux motifs rythmiques qui se succèdent toujours dans le même ordre ; au sein de ces motifs rythmiques, opposition entre deux éléments isochrones, croche et triolet ; opposition, interne au premier motif, entre deux paires (croche + triolet) suivies de deux croches formant elles-mêmes une paire ; dans le second motif, même opposition de deux paires (croche + triolet) suivies cette fois de deux triolets formant paire, de sorte que d'une mesure à l'autre, la charge d'exprimer la dualité passe de l'élément croche à l'élément triolet, soit les deux unités constitutives du système rythmique tout entier. Si donc la mélodie tend vers l'asymétrie au-delà même de celle impliquée par le mètre ternaire, le rythme tend lui-même en deçà, vers des oppositions binaires symétriques entre elles et plusieurs fois démultipliées » *et sqq.*

son ensemble. Le va-et-vient entre les structures binaires et ternaires se tranche finalement d'un coup, comme le fameux nœud gordien, avec l'épée : « Après un suprême tumulte coupé net – finit son analyse Claude Lévi-Strauss –, la partition s'achève sur des silences consécuteurs d'un labeur bien rempli ». Aux yeux du chorégraphe, la solution est, dans l'ordre humain, fort différente : après l'agonie expiatoire vécue dans la solitude du cercle purificateur, les protagonistes s'effondrent sous la main du destin. En repensant la danse après l'accord final, une seule conclusion surgit : ils ont été des Sisyphes qui, cependant, n'ont pas reçu l'éternité du chagrin. Lumineux ou, plutôt, serein, immuable, l'ordre céleste s'impose dans le registre sonore, tandis que le plan visuel, envahi par le néant, reste à la portée et à la compréhension des mortels. Si on considère les plans séparément, le conflit trouve sa réponse ; si on les superpose, la tension augmente et le final du spectacle s'avère être, en fait, son climax. L'œuvre reste ouverte.

Imitation, dans les termes d'Aristote, d'une réalité possible qui rassemble l'imaginaire, l'utopie, le schéma existentiel terne et immuable, en un mot, le contingent qui a toutes les données pour exister, mais dont on ne sait pas s'il a jamais existé et on ne peut pas être sûr qu'il le sera un jour – telle est la définition aristotélique d'un bon sujet de tragédie et tel est le noyau de la partition musicale et chorégraphique sur laquelle nous nous sommes appuyés. Il y a toutefois une différence : cette *mimesis* ne propose pas une narration dénotative, comme le fait la tragédie grecque. Elle ne dresse pas un registre concret, une *fabula*, une succession d'évènements qui décrivent une évolution d'un conflit ou d'un personnage. La convention artistique de la musique et de la danse laisse beaucoup plus au spectateur, en lui demandant un effort hors pair. Le déchiffrement du geste, du son, de la composition de l'image est, pour chacun à son tour, pour l'interprète et pour le spectateur, à la fois, une *catharsis* et, en quelque sorte, un moyen, peut-être le seul permis, de toucher l'Idée. La *mimesis* aristotélicienne s'approche ainsi de la *mimesis* platonicienne, étant non seulement une imitation artistique de la réalité (un « jeu second » dans les termes de Ion Barbu), mais aussi l'imitation par laquelle l'Idée elle-même se matérialise pour être montrée et pour se donner au monde. Celui qui joue de la flûte ou celle qui danse donnent une substance à la Forme, mais, paradoxalement, une substance aussi évanescence que la Forme elle-même, car il n'y a pas un code précis pour l'interpréter, ni un organe pour la percevoir dans sa signification dénotative. Prenons l'exemple de l'amour. Le geste charnel, la dimension sensuelle et sexuelle de l'amour sont suggérés, sont présents tout au long de la danse, aussi naturels que la respiration, en restant pourtant une promesse, un rêve originaire de l'être. Sans avoir le support de l'action, de la narration explicite, les personnages n'aiment pas, ne vivent, n'incarnent pas eux-même une histoire d'amour. Encore moins, les protagonistes. Ils sont l'Amour, tout comme les voix de la flûte, de la clarinette, du basson, des violons, des trompettes, du hautbois, des saxophones ou des trombones qui reprennent le thème dans une déchirante et sans fin répétition, sont,

elles-mêmes, les voix de l'Amour. L'Amour absolu et inassouvi, poursuivi sans cesse par l'être lacéré de la douleur la plus terrible : celle de l'amour sans amour.

Platonicienne est aussi la découverte, l'*anamnesis*, la réminiscence. La partition commence avec le support rythmique, qui deviendra le leitmotiv, la pierre angulaire de l'ensemble. Ensuite, l'une après l'autre, les voix des instruments à vent sont mises en valeur par les solos qui les sont confiés, comme s'il s'agissait d'une étude d'orchestration. Ce propos, apparemment facile, qu'on peut interpréter en tant qu'une présentation de l'orchestre avant qu'elle chante à *tutti*¹, accepte, dans le sillage d'une lecture platonisante, un autre point de vue. L'alternance du thème A et du thème B, dans une suite des phrases questions/réponses, refait le schéma du dialogue platonicien, tout autant que la technique de la maïeutique de Socrate qui assiste l'accouchement de la vérité des abîmes de l'être. L'image auditive est d'autant plus puissante qu'elle est doublée visuellement par le reflet dans un miroir féminin et dans un autre, masculin. Placés au centre du cercle brûlant de leur destin, les ballerins jouent chacun son rôle. Lui, il est immobile au début, comme une cariatide masculine, mais, si on le regarde attentivement, on observe que son équilibre est fragile, qu'il s'appuie sur un seul pied comme dans une attente, dans une transition, comme dans une recherche. La tension virtuelle s'accroît pour qu'elle donne finalement naissance au mouvement, au mouvement primordial qui est, d'une manière tellement innocente, pour lui ainsi que pour elle, le bercement de l'amour sublimé, essentialisé, acte pur de tendresse sans objet. D'une manière répétitive, obsédante, cruelle, l'âme connaît son corps. Elle le touche, Elle le met à l'épreuve, le lance en vol et le jette au sol, l'admire et ressent le désespoir de l'emprisonnement. Elle est tentée par ses passions et par ses désirs, cède et supporte, tombe et se redresse. C'est un parcours existentiel exemplaire, sacré et mythique, sans pareil et, pour chacun de nous, incontournable, car la découverte, l'*anamnesis* de soi-même, c'est le propos du spectacle de la vie, tandis que, dans l'ordre physique qui se révèle à nos yeux, la mort est son comble.

La mémoire de la naissance de l'être, l'amour et la mort en tant qu'attributs de l'existence, la découverte de soi et de l'univers, la réminiscence comme relation entre l'existence réelle et celle mythique, l'imitation du rythme de la nature, du jour et de la nuit, de la respiration et de l'amour font du *Boléro* une œuvre paradigmatique qui permet à chaque spectateur d'être « *lector in sua fabula* ».

Références bibliographiques

Aristote. 1922. *Poétique et Rhétorique*. Librairie Garnier Frères, collection « Chefs d'œuvres de la littérature grecque », texte numérisé par J.P. Murcia, URL : [<http://remacle.org/bloodwolf/philosophes/Aristote/poetique.htm>].

Béjart, Maurice. 1996. *La vie de qui ?*. Paris: Flammarion.

¹ L'histoire de la musique nous apprend que Ravel a été l'un des pionniers d'un genre naissant au début du XXe siècle : le *concerto pour orchestre* et que le *Boléro* a, en fait, un caractère expérimental.

- Eco, Umberto. 1985. *Lector in fabula. Le rôle du lecteur*. Paris : Éditions Grasset & Fasquelle, pour la traduction française.
- Henri de Curzon. 1938. « Le Bolero. Souvenirs de sa première exécution », *La Revue musicale*, II/187, décembre 1938 ; URL: [https://dezede.org/media/files/REVUE_MUSICALE_1938_12_p210_CURZON.pdf].
- Lévi-Strauss, Claude. 1971. « Boléro de Maurice Ravel », in *L'Homme*, tome 11 n°2, pp. 5-14 ; doi : <https://doi.org/10.3406/hom.1971.367175>, https://www.persee.fr/doc/hom_0439-4216_1971_num_11_2_367175, p. 6.
- Nin, Joaquin. 1938. « Comment est né le Boléro de Ravel », in *Revue musicale*, décembre.

Gabriela RADU
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

Un soț și un tată de neuitat.
Liber Manualis

Abstract: (**A Husband and a Father Never Forgotten. *Liber Manualis***) Identified by the author himself, Dhuoda, with a mirror (*speculum*), *Liber Manualis* is a book of advice addressed to the author's eldest son, Wilhelm. Separated from him, after being sent as a hostage to the court of Charles the Bald, Dhuoda, wife of the Duke of Septimania, lived alone in Uzès, in the south of France. During this period, she wrote the textbook she sent to Wilhelm in 843. *Liber Manualis* transcends the pattern of advice books, the mode of exposition being one of a meditative nature; as a result, we can talk about two directions in the analysis of the paper: one that aims at the conventional aspect and another that follows the introspective, personal aspect, difficult to detect from the material subject to formal constraints. These two aspects represent the two sides of the mirror in which we set out to capture the "reflection", not of the Dhuoda, not of its recipient, but of the barely outlined one, of Bernard, *unforgettable husband and father*.

Keywords: *speculum, handbook, idealisation, convention, father, lord.*

Rezumat: Identificat de către însăși autoarea lui, Duoda, cu o oglindă (*speculum*), *Liber Manualis* este o carte de sfaturi al cărei destinatar este fiul cel mare al autoarei, Wilhelm. Despărțită de el, după trimiterea lui ca ostatic la curtea lui Carol cel Pleșuv, Duoda, soție a ducelui de Septimania, a trăit în singurătate, la Uzès, în sudul Franței. În această perioadă, ea scrie manualul pe care îl trimite lui Wilhelm, în anul 843. *Liber Manualis* transcende tiparul cărților de sfaturi, modalitatea expunerii fiind una de natură meditativă; ca urmare, putem vorbi despre două direcții în analiza lucrării: una care vizează aspectul convențional și alta care urmărește aspectul introspectiv, personal, greu de decelat din materialul supus constrângerilor formale. Aceste două aspecte reprezintă cele două fețe ale oglinzii în care ne-am propus să surprindem „reflecția”, nu a Duodei, nu a destinatarul acesteia, ci pe aceea abia conturată, a lui Bernard, duce de Septimania, soț și tată de neuitat.

Cuvinte-cheie: *speculum, manual, idealizare, convențional, părinte, stăpân.*

Textele medievale timpurii trebuie analizate cu prudență: adesea, ele prezintă realitatea sub o formă „alterată”, în conformitate cu un anumit tipar. Este și cazul scrierii de secol IX, *Liber Manualis*, conceput de Duoda, ducesă de Septimania. Despartită de soțul ei, Bernard de Septimania, și de fiii săi, de cel dintâi, Wilhelm pe când acesta avea patrușprezece ani, de cel de-al doilea, pe când copilul avea aproximativ jumătate de an, Duoda a început alcătuirea unei lucrări care s-ar putea înscrie, *largo sensu*, în genul cunoscut sub numele de *speculum principis*. Ceea ce deosebește cartea de tratatele de acest gen este faptul că destinatarul nu este nici principe, nici o persoană fictivă, reprezentativă pentru o categorie socio-umană, ci este cel dintâi născut al Duodei,

Wilhelm. Cu toate că, întreg ansamblul de sfaturi este alcătuit în tradiția scrierilor de tip *speculum*, faptul că destinatarul cărții este fiul autoarei, îi conferă textului o notă extrem de personală.

Redactat sub forma unui manual, respectând un format stilistic deja existent în epocă și exersat în societatea medievală, *Liber Manualis* ar putea fi redus, la o lectură superficială, la un simplu ghid de conduită, lipsit de originalitate, canonic, într-o oarecare măsură, anost, -dacă luăm în considerare excesul de formulări convenționale sau apelul consistent la textul scripturistic. Plecând de la afirmația lui Peter Dronke cu privire la aspectul încadrării lucrării *Liber Manualis* într-un anume gen, și anume "In short we cannot reduce Dhuoda's testament to any of the norms of style or genre current in her time, and many expectations arising from such norms will be dashed (or, I should prefer to say, surpassed)." (Dronke 1984, 38), *Liber Manualis* ar putea fi „citat” ca o scrisoare personală, intimă, unică, întinsă pe mai mult de o sută de pagini, a unei mame către fiul ei aflat departe. La o examinare lipsită de prejudecăți, manualul Duodei aduce cu o formă contemporană de comunicare, una prin care mame aflate într-un stadiu terminal de boală lasă copiilor lor aflați la vârsta copilăriei ceva mai mult decât niște fotografii care să le amintească acestora ceva despre ele după dispariția lor fizică. În acest ceva mai mult aș menționa versurile, urările scrise pentru viitoare aniversări și, mai ales, îndemnuri folositoare pentru diverse etape ale vieții copilului, etape la care mama nu mai poate fi prezentă fizic.

Din acest *speculum*, cu toată forma convențională a discursului, alcătuit conform așteptărilor publicului exclusiv masculin, în pofida abundenței citatelor biblice, a retoricii limbajului specific vremii, altfel spus, dincolo de oglinda care reflectă normele societății în conformitate cu care Duoda formulează îndemnul adresat fiului, răzbat stări, sentimente, gânduri personale, foarte bine camuflate, - cu sau fără voia autoarei -, dar a căror existență nu poate fi ignorată. Chiar și așa, cazul Duodei, nobilă educată în perioada carolingiană (750-1110), ar putea fi socotit unul fericit, întrucât vocea ei se face totuși auzită, depășind, prin intermediul textului scris spațiul privat destinat femeii în Evul Mediu. Acesta ajunge, paradoxal, în spațiul public, tocmai prin faptul că este destinat unui reprezentant al lumii masculine, Wilhelm.

Mai există un motiv pentru care *Liber Manualis* transcende tiparul cărților de sfaturi, și anume, modalitatea expunerii, una de natură meditativă; ca urmare, putem vorbi despre două direcții în analiza lucrării: una care vizează aspectul convențional, aspect pe care l-am prezentat succint mai înainte și alta care urmărește aspectul introspectiv, personal, greu de decelat din materialul supus constrângerilor formale. Aceste două aspecte reprezintă cele două fețe ale *oglinzii* în care ne-am propus să surprindem *reflecția*, nu a Duodei, nu a destinatarul acesteia, ci pe cea abia conturată, a lui Bernard, duce de Septimania, *soț și tată de neuitat*. Pentru a-i surprinde imaginea în *oglinză*, e nevoie să ne oprim asupra relației existente între Duoda și soțul ei, pe de-o parte, și între Wilhelm și tatăl său, pe de alta, atât cât pot fi vizibile în urzeala cărții.

Din primele pagini ale cărții, Duoda exprimă intenția de „a face ceva folositor” pentru fiul său, adică de a scrie un manual. Evident, această exprimare a intenției auctoriale constituie obișnuita formulă cu care încep cărțile de acest gen. Din fragmentul care urmează, însă, răzbat sentimentul de singurătate, - „despărțită mă aflu și departe de tine” -, și starea de tristețe copleșitoare: „cele mai multe femei, în această lume, se bucură că sunt cu odraslele lor, iar eu, Duoda...” rezultând că autoarea cărții este lipsită de această bucurie, lipsă care obnubilează însăși declarația de intenție auctorială:

*Cernens plurimas cum suis in saeculo gaudere proles, et me Dhuodanam, o filii Wilhelme, a te elongatam conspiciens procul, ob id quasi anxia et utilitatis desiderio plena, hoc opusculum ex nomine meo scriptum in tuam specie tenus formam legendi dirigo gaudens.*¹ (Dhuoda 1998, 42-43)

Primul lucru pe care Duoda îl face cunoscut încă de la începutul cărții este faptul că este singură; motivele solitudinii în care trăiește, le aflăm chiar de la ea. Le rezum aici, în original, după care ofer, la note de subsol, traducerea mea în limba română: despărțită pentru o lungă perioadă de timp de soțul său ale cărui îndatoriri îl obligau să se afle în preajma lui Ludovic cel Cucernic, la Aachen, ea a trăit în solitudine, la Uzes, în sudul Franței. Apoi, după moartea lui Ludovic, Bernard a fost nevoit să accepte autoritatea lui Carol cel Pleșuv, unul dintre fiii lui Ludovic, și să-și dea propriul fiu, Wilhelm, drept garanție a supunerii sale. După trimiterea fiului ei ca ostatic la curtea lui Carol cel Pleșuv, în anul 841, pe când acesta avea patrușprezece ani, și fiul cel mic este luat de lângă mama sa și trimis în Aquitania. Duoda nu i-a mai revazut niciodată. În *Prefatio*, Duoda oferă, explicit, puținele date din autobiografia sa pe care le-am rezumat mai înainte:

*Anno feliciter, Christo propitio, XI, domno nostro Ludovico condam fulgente in imperio, concurrente V, III Kalendarum iulii diem, in Aquisgrani palatio, ad meum dominum tuumque genitorem Bernardum legalis in coniugio accessi uxor. Et iterum in tertio decimo anno regni eius, III Kalendarum decembrium, auxiliante, ut credo, Deo, tua ex me, desideratissime fili primogenite, in saeculo processit nativitas. [...] ...dominus et genitor utriusque vestrum, una cum Elefanto, praedictae civitatis episcopo, et cum ceteris fidelibus suis, in Aquitaniae partibus ad suam fecit adduci praesentiam.*² (Dhuoda, 1998: 48-50).

¹ „Wilhelm, fiul meu, văzând că cele mai multe femei, în această lume, se bucură că sunt cu odraslele lor, iar eu, Duoda, despărțită mă aflu și departe de tine, nerăbdătoare sunt din această pricină și dornică de a face ceva folositor pentru tine. Îți trimit această mică lucrare, scrisă în numele meu, pentru ca, în vederea formării tale, să o citești ca un fel de oglindă. Chiar dacă eu nu sunt de față, această cârtică dinaintea ta îți va readuce în minte, când o vei citi, ceea ce trebuie să faci, de dragul meu.” (Radu 2019, 406).

² „În al XI-lea an de luminoasă domnie a domnului nostru, Ludovic, care, cu voia lui Hristos, domnea pe atunci – în 29 iunie 824, în palatul din Aachen – am fost dată ca soție, în legitimă căsătorie, stăpânului

Datele menționate în manual reprezintă circumstanțele în care s-a derulat relația celor doi soți: Bernard, cel mai adesea absent din viața soției sale, o vizitează în puține rânduri, întâlniri în urma cărora se nasc cei doi moștenitori. În societatea medievală, absenteismul lui Bernard nu făcea nicidecum notă discordantă: soțul, tatăl și stăpânul (cum este numit de către Duoda) este (re)prezentat în *Liber Manualis* ca fiind un om exemplar, imaginea pe care i-o conturează autoarea nefiind știrbită prin comentarii care să pună la îndoială devotamentul deplin al Duodei față de el. De pildă, Duoda îl numește pe Bernard „tatăl copiilor ei și stăpânul (*genitor et dominus*) căruia, ca o soție credincioasă, supusă și devotată, îi urează încă din epigramă, *erigat ad summum*¹ (Dhuoda 1998, 46). Ar fi fost mai nimerit, poate, să-i ureze să se mențină acolo, având în vedere contextul istoric incert în care se găsea familia sa.

Din același registru semantic al supunerii fac parte numeroasele îndemnuri adresate de Duoda lui Wilhem: să asculte necondiționat și să manifeste un devotament absolut față de tatăl său. Regăsit în enunțuri mai mult sau mai puțin asemănătoare din punct de vedere formal, acest îndemn, reiterat constant, reprezintă un motiv obișnuit în scrierile parenetice; inedită este însă, puternica implicare emoțională a sfătuitoarei, lipsa de detașare a acesteia, - o detașare (*auto*)*impusă* autorului de tratate parenetice. Aceste trăsături care se abat de la canonul cărților de sfaturi sunt motivate, așa cum am spus, de identitatea destinatarului și de starea accentuată, nedisimulată, de îngrijorare a autoarei față de soarta familiei sale.

*Genitrix duorum masculini sexus, / Rogo, ut ores conditori almo: Erigat ad summum genitorem prolis / Meque cum illis iungat in regnum.*² (Dhuoda 1998, 46).

Separarea de proprii copii, spune însăși Duoda, a fost poruncită de Bernard, pe care aici, ea îl numește *senior meus*. Conform cutumelor societății medievale, Duoda s-a supus poruncii stăpânului ei care avea drept de decizie totală în privința membrilor familiei sale:

---

meu și tatălui tău, Bernard. Iar în al treisprezecelea an al acestei domnii, în 29 noiembrie 826, cu ajutorul lui Dumnezeu, așa cum cred eu, pe această lume ai purces din mine, tu, primul meu născut și nespuse de mult dorit fiu. În vreme ce urgia lumii acesteia sporea și se preschimba în prăpăd, în mijlocul numeroaselor tulburări și discordii ale regatului, nu e nicio îndoială că împăratul a urmat calea comună tuturor muritorilor, căci, mai înainte de a ajunge la împlinirea celui de-al douăzeci și optulea an al domniei lui, el și-a sfârșit viața pământească. Îndată după moartea lui, în anul următor, în 22 martie 841, s-a născut fratele tău: al doilea după tine, el a purces din pântecul meu – din mila lui Dumnezeu – în cetatea Uzes. Era încă mititel, înainte de a primi harul botezului, când Bernard, stăpânul și tatăl vostru, al amândurora, s-a îngrijit să fie adus la el, în părțile Aquitaniei, în compania lui Elefantus, episcop al Uzes-ului, și a celorlalți aliați ai săi.” (Radu 2019, 407-408).

¹ „să tindă pe culmi”. (Radu 2019, 406.)

² „Grabnic, eu, mamă a celor doi băieți, / îți cer ca tu să-L implori pe bunul Ziditor, / El să-l înalțe pe culmi pe tatăl acestor vlăstare / și să mă alătore lor în Împărăția lui Dumnezeu.” (Radu 2019, 407).

*Sed cum diu, ob absentiam praesentiae vestrae, sub iussione senioris mei, in praedicta, cum agone illius iam gaudens, residerem urbe*¹ (Dhuoda 1998, 50). Am ales să traduc sub iussione, „prin puterea poruncii”, nu doar pentru a respecta regimul sintactic și semantic al prepoziției sub ci, mai ales, pentru că această prepoziție cu ablativul redă cu precizie ideea de dependență, în cazul acesta, de dependență a soției față de soț: Bernard poruncește, soția sa se supune necondiționat.

Încă un lucru care rezultă în urma citirii atente a prefetei cărții: nici în raport cu copiii săi, femeia nu are dreptul să ia decizii, ci doar i se îngăduie, eventual, să dea unele sfaturi, în timpul vieții soțului său. Acesta poate să o consulte sau nu cu privire la viitorul copiilor, la căsătoria acestora, o poate informa sau nu despre acțiunile sale, dar nu este obligat să țină seama de părerea ei: *Audivi enim quod genitor tuus Bernardus in manus domni te commendavit Karoli regis*;² (Dhuoda 1998, 50). Nu este un amănunt ne semnificativ faptul că Duoda află despre soarta fiului ei trimis ca ostatic de la alții, nu de la soțul ei, chiar verbul *audivi* fiind indicele verbal care probează observația; prin urmare, între soți, distanța nu este doar una geografică, impusă de împrejurări neprielnice, ci și afectivă, decurgând inevitabil din acestea.

Nu putem descoperi „ce fel de tată” este Bernard, în mod direct, oglinda (speculum) nu-i reține imaginea. Ceea ce găsim în carte este o proiecție ideală a unui fiu, pe care Duoda îi cere lui Wilhem să o „atingă” pentru a ajunge la desăvârșire. Din această proiecție, prin raportare indirectă, abia se poate schița o imagine vagă a lui Bernard: *Qualiter domno et genitori tuo Bernardo, tam praesens quam absens, timere, amare atque fidelis in omnibus esse debeas, insinuare, ut valeo, non pigeo*.³ (Dhuoda 1998, 84). Obligațiile filiale sunt așadar, teama, dragostea și credința – ele nu izvorăsc firesc, - între tatăl absent timp de patrusprezece ani din viața fiului și acesta, care abia îl cunoștea -, nu exista o legătură afectivă, sentimentele trebuie învățate, spune autoarea.

În același registru, aproape cu aceleași cuvinte, Duoda insistă neobosit asupra îndemnelui: *Ego autem admoneo te [...] ama, time et dilige patrem tuum*.⁴ (Dhuoda, 1998: 88) sau, din nou, aici sub formă imperativă: *Time et dilige genitorem tuum*⁵ (Dhuoda 1998, 220). Că fiul îi datorează tatălui sentimentele reiterate pe tot parcursul manualului este un motiv constant, înscris perfect în retorica lucrării. Faptul că Duoda revine insistent cu acest îndemn decurge, foarte probabil dintr-o neliniște maternă că tocmai aceste sentimente îi lipsesc lui Wilhem, dar că ele trebuie învățate, deprinse,

¹ „Însă acum, mult am fost lipsită de prezența voastră, prin puterea poruncii stăpânului meu (*sub iussione senioris mei*) ca eu să sălășluiesc în orașul statornicid de mai înainte.” (Radu 2019, 408).

² „Am aflat, așadar, că tatăl tău, Bernard, te-a încredințat în mâinile stăpânului nostru, regele Carol; te îndemn să-ți îndeplinești această vrednică datorie, cu desăvârșită bunăvoință.” (Radu 2019, 408).

³ „Nu preget a-ți face cunoscut, pe cât îmi stă în putere, în ce chip dator ești ca, în toate privințele, temător, iubitor și credincios să fii stăpânului și părintelui tău, Bernard, atât când ești cu el, când și nu ești cu el.” (trad.n.).

⁴ „Așadar, eu te îndemn să-l iubești, să te temi și să-l prețuiești pe tatăl tău.” (trad.n.).

⁵ „Teme-te și iubește-l pe pe tatăl tău.” (trad.n.).

exersate în așa fel încât *senior et genitor* („stăpânul și tatăl”) să fie mulțumit. Toate aceste îndemnuri rezultate din enumerarea a doar câtorva cuvinte: *teamă/să te temi/temător*, *iubire/să-l iubești/iubitor*, *credință/să te încrezi/credincios*, trebuie să-l facă pe Wilhelm un fiu desăvârșit, în conformitate cu așteptările părintelui, „obiectul direct” al tuturor verbelor: *temere, dilige et amare*. În sprijinul acestui îndemn, Duoda apelează frecvent, la textul biblic sau la scrierile Sfinților Părinți, amintind de fii ascultători sau, prin contrast, de fii neascultători, dat fiind faptul că una dintre principalele strategii argumentative ale autoarei este raționamentul narativ, însoțit de exemplificări textuale consistente.

Într-un singur rând, Duoda dezvăluie consecința practică a comportamentului pe care-l propune fiului său: odată însușite și respectate aceste linii de conduită, statutul fiului în lumea aceasta, *in saeculo*, va fi unul apreciat și deloc de neglijat în circumstanțele veacului al IX-lea, unul sigur:

Mea tamen, fili, talis est voluntas, ut secundum admonitionem parvitas meae intelligentiam, secundum Deum, in primis illi qui te prolem habuit. Proprium, fidelem et certum dum vivis non negligas reddi obsequium. Certa quidem et fixa manet conditio, quod nullus nisi ex genitore procedat, non potest ad aliam et summam personam culmine pervenire senioratus. Ego autem admoneo te, desideratissime fili Wilhelme, ut in primis diligas Deum sicut supra habes conscriptum: deinde, ama, time et dilige patrem tuum: scitoque, ex illo tuus in saeculo processit status.¹ (Dhuoda 1998, 88).

Am ales să ofer acest citat extins, tocmai datorită faptului că este unul dintre puținele locuri în care Duoda lasă să răzbată sentimentele sale reale: teama că, dacă Wilhelm nu satisface așteptările lui Bernard, poziția, statutul, soarta fiului ei sunt în pericol. Tot fragmentul este impregnant de angoasa mamei care știe că cel de care depinde *poziția în lume* a fiului este un „străin”, nu ușor de mulțumit, așa cum reiese din întreaga scriere.

Mai puțin voalată, cu toate că este extrem de concisă, apare în fragmentul următor preocuparea constantă a mamei ca fiul ei să se ridice la așteptările soțului și stăpânului ei: *Sis in omni negotio utilitatis obediens patri et iudicium illius obsculat²*-trimitere discretă la rolul atribuit lui Wilhelm, acela de chezaș al supunerii tatălui său. Bernard este un vasal aflat într-o situație incertă, imprevizibilă; fiul său reprezintă un o

¹ „Totuși, fiule, aceasta este vrerea mea: să nu neglijezi ca, urmând sfaturile umile și urmându-L pe Dumnezeu, cât timp trăiești a da, mai întâi, ascultarea ta, fidelă și neclintită, aceluia care te-a zămislit. Căci, dăinuie un principiu neîndoios și statormic că nimeni nu poate să ajungă la o altă persoană foarte importantă de rangul senioratului, dacă nu porcede dintr-un părinte [nobil]. Ca urmare, te îndemn, preadoritul meu fiu, Wilhelm, ca, mai întâi, să-l iubești pe Dumnezeu după cum este scris mai înainte, apoi, iubește-l, teme-te și cinstește-l pe tatăl tău. Dă-ți seama că poziția ta în lumea asta, depinde de el.” (trad.n.).

² „În orice îndeletnicire, supune-te interesului tatălui tău și ia seama la judecata lui”. (cf. *Cartea înțelepciunii lui Isus, fiul lui Sirah – Ecclesiasticul 3, 2*).

piesă importantă în jocurile puterii în care Bernard era implicat. Pentru a fi drepti cu el, interesul acesta nu era unul strict egoist, ci viza chiar supraviețuirea sa și a familiei sale. Dacă ne oprim asupra ultimei părți din fragmentul citat, *iudicium illius obsculta*, deși pare a fi o banală formulare, conformă cu retorica specifică parezezei, este posibil, totuși, ca aceasta să exprime o încredere autentică a Duodei în capacitatea de a judeca bine a soțului ei. Autoritatea părintelui asupra grupului familial fiind sacră și incontestabilă, Duoda are grijă ca fiii ei să înțeleagă și să respecte, fără abatere, acest lucru: *Tu ergo, mi filii Wilhelme, audi me admonentem te, absculta et observa praecepta patris tui.*¹ (Dhuoda 1998, 86). Acest îndemn la ascultare conține o nuanță interpretabilă astfel: înaintea imperativelor *absculta et observa* care au ca obiect direct povețele lui Bernard, Duoda cere de la Wilhelm ascultare pentru sine, ca sfătuitoare a sa.

Tot indirect, din îndemnul Duodei către Wilhelm, aflăm că situația politica nu-l favoriza pe Bernard. Duoda speră ca acesta să aibă parte de „pace și bună înțelegere cu toată lumea”, lucru de care ea însăși se îndoiește:

*Pro genitori tuo ortor et admoneo ut pro eo frequens et assidue orator sis atque ceteros ecclesiasticorum gradus pro illo exorare facias. Ut det illi Deus, tempore dum vivit, pacem et concordiam, si fieri potest, cum omnibus, animumque suum fortiter cum patientis vigorem faciat superare in cunctis. Et post expletum vitae praesentis, cum fructu poenitentiae et elemosinarum largitate, ad regnum, si iubet, faciat pervenire supernum. Amen.*² (Dhuoda 1998, 198).

Încă un aspect care-l privește pe Bernard este dezvăluit în pasajul de mai jos: acestuia nu-i era îngăduit în circumstanțele date să dispună, după voie, de averea sa:

*Si, concedente prius clementia omnipotentis Dei, tuus genitor aliquid exinde tibi iusserit largiri, in quantum valueris per amplius, ora ut illi merces ad crescat ex eorum animabus quorum cuncta fuerunt. Ex occupationibus enim multis illi non licet ad tempus.*³ (Dhuoda 1998, 205).

¹ „Tu, fiul meu, Wilhelm, ascultă-mi sfatul și păzește povăța tatălui tău.” (trad. n.).

² „Cu privire la tatăl tău, te sfătuiesc și te îndemn să te rogi pentru el neîntrerupt și stăruitor și să faci ca celelalte ranguri ecleziastice să se roage pentru el, astfel ca Dumnezeu să-i dăruiască lui, cât timp trăiește, pace și bună înțelegere cu toată lumea, dacă asta este cu putință. Fie ca Domnul să-i facă cugetul puternic pentru a birui cu vitejie și cu răbdare, în toate împrejurările, și, după săvârșirea din viața lumească, prin rodul pocăinței și prin generozitatea milosteniilor, dacă o poruncește Domnul, să ajungă în împărăția de sus. Amin.” (trad.n.)

³ „Dacă, mila Atotputernicului Dumnezeu îngăduie, tatăl tău poruncește ca să îți se dea, mai devreme, ceva din avuție, roagă-te cât de mult îți stă în putere să le sporească răsplata cerească sufletelor acelora care au stăpânit toate acestea. Căci, din pricina numeroaselor îndatoriri, nu îți este îngăduit tatălui tău să o facă el însuși acum.” (trad.n.).

Din analiza celor câteva fragmente textuale, imaginea lui Bernard rămâne neclară, ecranată, explicată, mai degrabă, prin raportare la forța unei forme ideologice despre care George Duby afirma:

Ideologie cu mai multe fețe, desigur. Ea consideră necesară, providențială, supunerea naturală a femeii față de bărbat. Femeia trebuie să fie condusă. Această certitudine își găsește sprijin în textele Scripturii și propune imaginea exemplară a relației bărbat-femeie. Această relație trebuie să fie ierarhică, ocupându-și locul în ordinea ierarhică universală: bărbatul trebuie să țină în frâu femeile care îi sînt încredințate, dar și să le îndrăgească, iar femeile îi datorează respect bărbatului care are putere asupra lor. Un astfel de schimb de dilectio și de reverenda instituie ordinea în interiorul grupului domestic și în primul rînd în ceea ce formează nucleul acestui grup, cuplul conjugal. (Duby 1992, 131).

Așa încât, nu este de mirare că vorbind despre soțul ei, Duoda probează o absolută loialitate, un devotament statornic, dar acestea sunt dovezi impuse de însăși condiția ei de femeie medievală și, totodată, de statutul declarat de soție obedientă. Mai multe sentimente exprimă cu privire la ea, numindu-se constant, „nevrednică”, „nefericită” și „neînsemnată”: *Quid dicam de te, filii, quanquam indigna, infelixque atque exigua Dhuoda?*¹ (Dhuoda 1998, 98). Este, desigur, o nefericire provocată, în mare măsură, de separarea de fiii săi; sau, poate legată și de relația maritală austeră, formală, adică așa cum se cuvenea să fie...

Indiferent de pricina ascunsă a nefericirii sale, Duoda dezvăluie faptul că Wilhelm nu este doar fiul mult iubit, ci și martorul suferinței sale, dar și al faptului că salvarea sa din situații primejdioase i-a venit din partea soțului, Bernard:

*Tibi non latet qualiter, pro infirmitatibus meis assiduis, et pro certis ex causis, secundum cuiusdam sermonem qui ait: Periculis ex genere, periculis ex gentibus etc., haec omnia vel cetera his similia pro meis praepedientibus meritis in meo fragili sustinui corpore. Auxiliante Deo et merito genitoris tui Bernardi, de his omnibus evasi fidenter, sed in has ereptiones animus meus reflectitur.*² (Dhuoda 1998, 224).

Chiar dacă „oglinzile carolingiene au tendința să adapteze moralitatea creștină, nevoilor practice ale războinicului”, ca atare, în îndreptarul Duodei către fiul său, Wilhelm, gradul de conformitate față de un ideal de supunere în fața lui Dumnezeu, a tatălui și a seniorului este foarte ridicat” (Le Goff 2005, 104), totuși în *Liber Manualis* se dezvăluie trăiri interioare și tulburătoare neliniști sufletești. Duoda lasă să se

¹ „Ce să-ți mai spun despre tine, fiule, eu, Duoda, nevrednica, nefericita și neînsemnata [de mine]?” (trad.n.).

² „Nu-ți este ascuns cât de mult am suferit în fragilul meu trup, datorită deselor mele neputințe și datorită anumitor pricini, după spusele celui care zice: „în primejdii de la neamul meu, în primejdii de la păgâni” și altele asemenea. Cu ajutorul lui Dumnezeu și prin vrednicia tatălui tău, Bernard, cu încredere, am scăpat de toate aceste primejdii, dar mintea mea se întoarce încă la aceste prădăciuni.” (trad.n.).

întrevadă o lume subiectivă, uneori dramatică în care zbuciumul interior provocat de despărțirea de cei dragi și de claustrare a fost transpus într-o carte de sfaturi.

Referințe bibliografice

- Dhuoda. 1998. *Handbook for her Warrior Son. Liber Manualis*, edited and translated by Marcelle Thiébaux. Cambridge University Press.
- Dronke, Peter. 1984. *Women Writers of the Middle Ages, A Critical Study of Texts from Perpetua (203) to Marguerite Porete (1310)*. Cambridge University Press.
- Duby, Georges. 1992. *Evul mediu masculin – Despre dragoste și alte eseuri*. Traducere de Constanța și Stelian Oancea. București: Editura Meridiane.
- Le Goff, Jacques. 2005. *Evul Mediu și nașterea Europei*, Traducere de Giuliano Sfichi și Marius Roman, Cuvânt înainte de Jacques Le Goff. Iași: Polirom.
- Radu, Gabriela. 2019. Duoda, *Manual pentru fiul meu (Fragmente)* în *G. I. Tohăneanu. Exegi Monumentum*. Lucrările Colocviului „G. I. Tohăneanu” Ediția a V-a. Coordonator: Maria Subi. Timișoara: Editura Universității de Vest, p. 405-414.

Adina-Voichița ROȘU
(Universitatea din Oradea) | **Mnemosyne și Anamnesis –
reprezentări religioase
în opera lui Hesiod**

Abstract: (Mnemosyne and Anamnesis – Religious Representations in Hesiod’s Work) Our study aims to analyze the religious representations of the memory and recollection in Hesiod’s work, following their transposition from the cosmology plan onto the eschatology one, starting from their deification and reaching out to their power and sacred message. The Hesiodic concepts or themes, along with the Homeric ones, represented sources of works for later writers. On the other hand, the outstanding work of this great and ancient epic author depicts a broad genesis in a systematic and comprehensive way, approaching various themes that are placed at the boundaries between myth and philosophy. In *Theogony*, the past is part of the cosmos, exploring it means discovering what hides deep inside a being; the past is shown as a dimension of the world beyond, and the history that Mnemosyne sings is a decoding of the invisible. In return, Anamnesis, the Recollection, is presented in the poetry of moral and religious inspiration as a form of initiation. In Hesiod’s work, Mnemosyne is the one who brings the memory, but also the one who helps forgetting the concerns. Remembering the past compensates for forgetting the present. Memory is shown as a source of immortality, of which the funerary inscriptions speak about, assuring the deceased the survival in the otherworld. The memory of invisible times belongs to the world beyond. The memory and recollection are linked to folk mythical history in Hesiod’s writings, accompanied by the meditation upon Time and Soul problems.

Keywords: *memory, recollection, forgiveness, immortality, time.*

Rezumat: Studiul nostru își propune să analizeze reprezentări religioase ale memoriei și ale amintirii în opera lui Hesiod, urmărind transpunerea lor de pe planul cosmologiei pe cel al eschatologiei, pornind de la divinizarea acestora și ajungând la puterea și mesajul lor sacru. Conceptele sau temele hesiodice, alături de cele homerice, au constituit surse ale operelor scriitorilor ulteriori. Pe de altă parte, creația acestui mare și vechi autor epic înfățișează sistematic și cuprinzător o amplă geneză, cu teme variate, care se plasează la hotarul dintre mit și filosofie. În *Teogonia*, trecutul face parte din cosmos, a-l explora înseamnă a descoperi ceea ce se ascunde în adâncurile ființei; trecutul apare ca o dimensiune a lumii de dincolo, iar istoria pe care o cântă Mnemosyne este o descifrare a invizibilului. În schimb, Anamnesis apare în poezia de inspirație morală și religioasă ca formă de inițiere. Mnemosyne, cea care aduce amintirea este la Hesiod și cea care aduce uitarea necazurilor. Rememorarea trecutului are drept compensație uitarea prezentului. Memoria apare ca un izvor al nemuririi, despre care vorbesc inscripțiile funerare, asigurându-i celui decedat supraviețuirea în lumea de dincolo. Memoria timpurilor invizibile aparține lumii de dincolo. Memoria și amintirea sunt legate la Hesiod de istoria mitică a oamenilor, însoțită de meditația asupra problemelor Timpului și Sufletului.

Cuvinte-cheie: *memorie, amintire, uitare, nemurire, timp.*

1. Introducere

Pentru vechii greci, memoria era un dar fundamental. Fiind un concept abstract, greu de reprezentat, memoria s-a raportat dintotdeauna la marile categorii psihologice, *timpul* și *eul*. Deoarece fără memorie nu putea exista ordine și rațiune în lume, divinizarea ei a fost absolut firească în cadrul unei civilizații pentru care credințele religioase erau legate de venerarea unor simboluri cosmologice sau divinizarea sentimentelor, atitudinilor mentale sau calitățile intelectuale, așa cum precizează Jean-Pierre Vernant: „Vechii greci așază în rândul zeilor pasiuni și sentimente. Eros, Aidōs, Phobos, atitudini mentale, Pistis, calități intelectuale, Metis (Înțelepciunea), greșeli sau rătăcirii ale spiritului, Ate (Furia), Lyssa (Nebunia)” (Vernant 1995, 138).

În operele lui Hesiod putem desluși formele pe care memoria și amintirea le-au primit la origini. În timp ce memoria este o reprezentare a unui trecut determinat, *anamnesis*, amintirea este deja o prezență a trecutului în conștiință (ca *mneme*). În concepția vechilor greci, între memorie și amintire exista o diferență. Memoria (μνημη) reprezenta puterea de păstrare a trecutului, iar amintirea (αναμνησις) reprezenta evocarea trecutului, diferență explicată de către unul dintre cei mai importanți filosofi ai Greciei antice, Aristotel, în capitolul *De memoria et reminescentia* din opera *De anima. Parva naturalia*: „Reamintirea nu este nici reluare a memoriei, nici o dobândire a ei: atunci când învățăm sau resimțim pentru prima dată ceva, nici nu reluăm o amintire (căci nu există mai înainte nici una) nici nu căpătăm (o amintire) pentru prima dată. Amintirea are loc atunci când există în noi posesiunea și înrâurirea. Prin urmare, amintirea nu lucrează în timp ce se săvârșește înrâurirea. [...] dar amintirea în sine nu va exista totuși înainte de a fi trecut un timp; căci ne amintim ceea ce am văzut sau suferit mai înainte, nu ne amintim acum ceea ce suferim tot acum. Apoi e limpede că memorăm nu cele ce ne reamintim acum, ci ceea ce am simțit sau suferit la început” (Aristotel 1996, 195).

Așadar, memoria și amintirea sunt legate de trecut, condiționate de un interval de timp, deosebirea fiind dintre un timp anterior și altul posterior. Ea este legată de simțuri (ceea ce explică de ce unele animale posedă însușirea de *mneme*). Memoria este cea care aduce amintirea. *Anamnesis*-ul își atinge sensurile de „amintire, reamintire, rememorare, aducere-aminte” (de la termenul grecesc αναμνησις „reamintire”, αναμνησκω „a aminti, a aduce aminte”) în poezia de inspirație morală și religioasă a lui Hesiod, ca formă de inițiere (Peters 2007, 42). Amintirea timpurilor de odinioară dezvăluie devenirea ordinii cosmice și divine. Amintirea „vârstei de aur” sălășluiește în conștiința poporului (Hesiod, Ἔργα καὶ Ἡμέραι, 109-120):

χρύσειον μὲν πρότιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων
ἀθάνατοι ποίησαν Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.
οἱ μὲν ἐπὶ Κρόνου ἦσαν, ὅτ' οὐρανῷ ἐμβασιλευεν:
ὥστε θεοὶ δ' ἔζων ἀκηδέα θυμὸν ἔχοντες

110

νόσφιν ἄτερ τε πόνων καὶ οἰζύος: οὐδέ τι δειλὸν
 γῆρας ἐπῆν, αἰεὶ δὲ πόδας καὶ χεῖρας ὁμοῖοι
 τέρποντ' ἐν θαλίῃσι κακῶν ἔκτοσθεν ἀπάντων: 115
 θνησκον δ' ὥσθ' ὕπνω δεδμημένοι: ἐσθλά δὲ πάντα
 τοῖσιν ἔην: καρπὸν δ' ἔφερε ζεῖδωρος ἄρουρα
 αὐτομάτη πολλόν τε καὶ ἄφθονον: οἳ δ' ἔθελημοὶ
 ἦσυχαι ἔργ' ἐνέμοντο σὺν ἐσθλοῖσιν πολέεσσιν.
 ἀφνειοὶ μῆλοισι, φίλοι μακάρεσσι θεοῖσιν. 120

Nemuritorii, ce-și au locuința-n Olimp, plăsmuiră
 Dintr-nceput, autritul neam de oameni cu grai dăruți,
 Care în timpul lui Cronos au fost, ce domnea peste ceruri.
 Ei ca și zeii trăiau cu sufletul fără de grijă,
 Fără dureri și necazuri și fără ca nici bătrânețea
 Să îi apese, ci zdraveni la mâini și picioare de-asemenea,
 Traiu-și duceau în ospete, de orice necazuri departe.
 Moartea ușor le venea, ca un somn, și de orișice bunuri
 Parte aveau.”¹ (Hesiod 1957, 51).

Acesta era mitul vârstei de aur, conform căruia oamenii au trăit cândva împreună în armonie, asemenea albinelor (Graves 2018, 32). A urmat vârsta de argint, în care oamenii erau „mâncători de pâine, și aceasta de creație divină [...] erau certăreți și ignoranți și nu aduceau nicicând sacrificii zeilor, dar cel puțin nu purtau război unii împotriva celorlalți. Zeus i-a distrus pe toți” (*ibidem*). Mitul vârstei de argint consemnează condițiile matriarhale, bărbații fiind în continuare desconsiderați, deși agricultura fusese introdusă, dar războaiele erau rare. A urmat vârsta de bronz: „aceștia mâncau carne și pâine și găseau plăcere în război, fiind insolenți și necruțători. Moartea neagră i-a luat pe toți” (*ibidem*, 33). Acestei vârste îi corespund cei mai vechi invadatori elini: păstori din Epoca Bronzului. A patra vârstă, tot de bronz, e „mai nobilă și mai generoasă, fiind zămislită de zei cu mame muritoare. Ei au luptat glorios în asediul Tebei, în expediția argonauților și în Războiul Troian. Au devenit Eroii și sălășluiesc pe Câmpiile Elizee” (*ibidem*). Aceștia au fost regii-războinici ai epocii miceniene. A cincea vârstă a fost cea de fier „descendenți nedemni ai celei de-a patra. Aceștia sunt degenerați, cruzi, nedrepti, răi, lascivi, lipsiți de sentimente filiale și trădători” (*ibidem*; cf. Hesiod, *Munci și zile*, v. 199-201). Aceștia au fost dorienii secolului al XII-lea a. Chr., cei care foloseau arme de fier și care au distrus civilizația miceniană. Funcția memoriei era aceea de a separa prezentul de trecut, delimitând lumea celor vii de lumea

¹ În traducerea pasajelor din Hesiod am recurs la una dintre edițiile românești ale operei, prin indicarea anului, urmat de numărul paginii la care se află pasajul tradus: Hesiod. 1957. *Munci și zile*. Traducere de Ștefan Bezdechi, studiu introductiv de Ion Banu. București: Editura Științifică; Hesiod. 1973. *Opere*. Traducere, studiu introductiv și note de Dumitru T. Burtea. București: Editura Univers; Hesiod – Orfeu. 1987. *Poeme*. Tălmăcire, prefață, prezentări și note de Ion Acsan. București: Editura Minerva, Biblioteca pentru Toți.

celor ce sunt „duhuri plutind deasupra pământului, demoni subterani, sau oaspeți la capătul Oceanului, ai Insulelor Fericiților” (Vernant 1995, 142).

Viziunea timpurilor de odinioară îi elibera pe oameni de prezentul copleșitor. În *Teogonia*, trecutul face parte integrantă din cosmos, el are o dimensiune a lumii de dincolo. Trecutul nu era o cronologie, ci o genealogie, fiecare generație, fiecare vârstă având propriul timp. Amintirea le conferea o transmutație a experienței temporale.

2. Izvoare fundamentale ale religiei vechilor greci

Pe lângă izvoarele epigrafice, acele texte gravate pe piatră sau metal, ce dezvăluie date cu privire la credința divinităților adorate, legi sacre, formule funerare, calendare sacre, scene ritualice, sacrificii, oracole ș.a.m.d. sau izvoarele arheologice ce cuprind temple, sanctuare, altare, morminte, statui ale zeilor, reliefuri funerare, picturi pe vase reprezentând scene ritualice și mitologice (Piatkovski 1998), cele mai importante rămân izvoarele scrise. Comparativ cu izvoarele scrise ale altor civilizații, culturi și religii antice, izvoarele privind religia Greciei Antice sunt destul de sărace. Inscripțiile cu scrierea *linear B* oferă câteva informații despre principalele divinități grecești, dar vizează doar perioada miceniană (Achimescu 2015, 274). Găsim elemente necesare pentru reconstruirea religiei grecești în operele cu caracter religios din diferite perioade de timp: *Imnurile homerice*, *Odele* lui Pindar (~ 522-442), *Tragediile* lui Eschil (525-456), Sofocle (496-406), Euripide (~ 480-406), *Istoriile* lui Herodot (484-425), care se constituie într-o primă încercare de cercetare obiectivă pe tărâm religios, apoi *Descrierea Eladei* întocmită de scriitorul Pausanias (115-180), lucrările lui Plutarh (~ 46-127), în operele unor filosofi neoplatonici, precum Plotin (204-270) și Porfir (233-305), ca mai apoi să găsim informații privind religia vechilor greci în Scrierile Sfinților Părinți și Scriitori Bisericești, precum Clement Alexandrinul (~150-220), Origen (~184-253), Arnobiu (~255-330), Eusebiu al Cezareei (265-339) și Fericitul Augustin (354-430).

Cele mai valoroase izvoare literare pentru religia grecilor antici rămân, totuși, operele lui Homer și ale lui Hesiod. *Iliada* și *Odiseea* scrise de Homer în secolul al VIII-lea p. Chr., departe de a fi simple creații artistice, demonstrează faptul că principalele divinități grecești își au originea în credințele și practicile religioase ale populațiilor băștinașe din perioada minoică și ale grecilor din perioada miceniană. Despre acestea s-a spus că „au reprezentat Biblia grecilor” (Achimescu 2015, 282). Caracteristica fundamentală a religiei grecilor în perioada homerică este antropomorfismul, convertirea treptată a religiei naturiste din perioada anterioară într-o religie cu un pronunțat caracter antropomorfic: zeii dobândind atribute omenești, dar păstrând unele deosebiri esențiale față de oameni precum nemurirea (Eliade 1991, 252).

Datând aproximativ din aceeași perioadă, operele lui Hesiod, *Teogonia* și *Munci și zile*, reprezintă, de asemenea, un neprețuit izvor pentru religia vechilor greci. *Teogonia* constituie cea dintâi încercare de sistematizare teologică a miturilor

referitoare la originea zeilor și a lumii. Totodată, în *Munci și zile* descoperim reguli în legătură cu viața morală și religioasă, recomandări privind pietatea față de zei și respectarea regulilor divine, întrucât ὥς ὁμόθεν γεγάασι θεοὶ θνητοὶ τ' ἄνθρωποι (108) „Prin zămislire, sunt aceeași eternii zei și muritorii” (Hesiod, 1987, 45).

3. Atribute ale zeiței Mnemosyne

Zeița memoriei și mama inspirației artistice, Mnemosyne a fost menționată pentru prima dată în *Teogonia* lui Hesiod, drept fiică a zeilor primordiali Uranus și Gaia (sau Geeia). La început exista doar Haos și din acest Haos primordial s-au născut Cerul și Pământul (Uranus și Gaia), care i-au ivit pe cei doisprezece titani – șase bărbați și șase femei, una dintre acestea fiind Mnemosyne. Majoritatea titanilor erau reprezentări ale unor idei abstracte. Soră a lui Cronos, Hyperion, Themis, Mnemosyne era atât de importantă pentru greci, încât existau râuri și fântâni cu numele ei.

Așa cum ne deslușește literatura, atributele – i.e. capacitățile, puterile – zeiței Mnemosyne sunt complexe: oferă inspirație artistică, iar pentru grecii antici arta era fundamentală, aproape divină. De aceea Mnemosyne era mama Muzelor. Cele nouă fiice ale lui Mnemosyne și ale lui Zeus sunt, nu întâmplător, zeițele inspirației artistice: Caliope (muza poeziei epice), Clio (muza istoriei), Euterpe (muza muzicii, a cântecului și a liricii), Erato (muză a poeziei de dragoste), Melpomene (muza tragediei), Polimnia (muza imnurilor), Terspichore (muza dansului), Thalia (muza comediei) și Urania (muza astronomiei). Regii, poeții și filosofii apelau la Mnemosyne, mama muzelor, ori de câte ori doreau să creeze ceva puternic și convingător. Hesiod își începe poemul invocând muzele, cele care, în viziunea sa, l-au învățat arta cântecului și a poeziei:

αἰ νό ποθ' Ἡσίοδον καλὴν ἐδίδαξαν αἰοιδίην,
ἄρνας ποιμαίνονθ' Ἑλικῶνος ὕπο ζαθέοιο. (*Th.*, 22-23).

„Frumosul cântec de la ele deprins-a Hesiod cândva,
Păscându-și mieii lui în preajma divinului pisc Helicon.” (Hesiod 1987, 4).

Potrivit informațiilor transmise de Antichitate și în concordanță cu cercetările moderne, Hesiod a fost un rapsod care a trăit și a creat în zona Thesalia-Beoția (Grecia de Nord) în secolele VIII-VII a. Chr., zonă unde poezia epică greacă cunoscuse o ultimă etapă de înflorire (Marinescu-Himu 1972, 113). Poemele sale poartă specificul recitărilor rapsodice, însă talentul și gândirea tumultuoasă a lui Hesiod sparg tiparul obișnuit al acestora, trecând de normele compoziției tradiționale. În epoca arhaică existau interferențe între divinație și poezia orală, aedul și profetul aveau în comun același dar „de a vedea”:

τύνη, Μουσάων ἀρχώμεθα, ταὶ Διὶ πατρὶ
ὑμνεῦσαι τέρπουσι μέγαν νόον ἐντὸς Ὀλύμπου,

ειρεῦσαι τά τ' ἔόντα τά τ' ἐσσόμενα πρό τ' ἔόντα,
φωνῆ ὀμηρεῦσαι (*Th.*, 36-39).

„Să-ncepem dar cu voi, o, Muze, pe Zeus părintele slăvindu-l
Cu imnuri ce-n Olymp întruna desfată cugetul său mare,
Căci spun de faptele de-acuma, din viitor și din trecut,
Cu-ngemănate voci.” (Hesiod 1987, 4).

Astfel, vedem cum, de vreme ce Zeus le-a oferit muzelor puterea asupra artelor creative, inclusiv capacitatea de a inspira muritorii, poetul are certitudinea de a-și împlini menirea, sub protejirea Muzelor:

[...] αἰ δ' ἄμβροτον ὄσσαν ἰεῖσαι
θεῶν γένος αἰδοῖον πρῶτον κλείουσιν αἰοιδῆ
ἐξ ἀρχῆς, οὗς Γαῖα καὶ Οὐρανὸς εὐρύς ἐτικτεν,
οἱ τ' ἐκ τῶν ἐγένοντο θεοί, δωτήρες ἐάων.
δεύτερον αὐτε Ζῆνα, θεῶν πατέρ' ἠδὲ καὶ ἀνδρῶν,
ἀρχόμεναί θ' ὑμνεῦσι καὶ ἐκλήγουσαι αἰοιδῆς,
ὄσσον φέρτατός ἐστι θεῶν κράτει τε μέγιστος.
αὐτίς δ' ἀνθρώπων τε γένος κρατερῶν τε Γιγάντων
ὑμνεῦσαι τέρπουσι Διὸς νόον ἐντὸς Ὀλύμπου
Μοῦσαι Ὀλυμπιάδες, κοῦραι Διὸς αἰγιόχοιο. (*Th.*, 43-50).

„[...] Unind cereștile lor glasuri,
Slăvesc prin cântec prima oară zeiescul neam demn de cinstire,
Întâi pe cei născuți de Glie și de Văzduhul nesfârșit,
Pe zeii zămislîți de-aceștia, împărțitori de binefaceri,
Iar mai apoi pe Zeus, părinte al zeilor și-al omenirii,
Căci Muzele încep cântarea și o sfârșesc mereu cu dânsul,
Cel mai puternic, totodată și cel mai mare dintre zei;
La urmă omeneasca stirpe și-a vajnicilor Uriași
Slăvesc, spre desfătarea minții lui Zeus, cel ce-n Olimp tronează,
Olympicele Muze-al căror părinte-i Zeus purtând egidă.” (Hesiod 1987, 5).

Dar însemnătatea lor e cu atât mai mare cu cât, aflăm în *Theogonia*, Muzele cântă până și cele mai înalte aspecte ale omenirii, privind obârșia oamenilor și a zeilor – apariția lumii, geneza zeilor, nașterea umanității. Toate aceste atribute se manifestă, sub pavăza lor, și în harul poetic:

ὣς ἔφασαν κοῦραι μεγάλου Διὸς ἀρτιπέπαι:
καὶ μοι σκῆπτρον ἔδον δάφνης ἐριθιλέος ὄζον
δρέψασαι, θηητόν: ἐνέπνευσαν δέ μοι αὐδῆν
θέσπιν, ἴνα κλείοιμι τά τ' ἐσσόμενα πρό τ' ἔόντα. (*Th.*, 29-32).

„Copilele lui Zeus măritul, dreptgrăitoare,-așa mi-au zis,
Apoi mi-au dat în chip de sceptru minune de-nflorită creangă
Din dafin ruptă; după-aceea mi-au inspirat un viers profetic,
Să pot cânta cum se cuvine tot ce va fi și tot ce-a fost” (Hesiod 1987, 4).

Cu rol însemnat în această nobilă întreprindere, Mnemosyne îl nsoțește firesc pe poet. Zeița este recunoscută, de asemenea, fiindcă însoțea puterea. În societatea antică greacă, autoritatea zeilor s-a născut din tradiție; de aici unirea dintre Zeus (puterea) și Mnemosyne (memoria). Aducea amintirea, având menirea de a revela ce a fost. Era totodată asociată cu Uitarea, formând cu aceasta un cuplu de puteri religioase complementare. Prin rememorarea trecutului, prezentul se distanțează, iar grijile și necazurile sunt uitate; astfel, rolul major al lui Mnemosyne este subliniat de Hesiod:

τὰς ἐν Πιερίῃ Κρονίδῃ τέκε πατρὶ μνηστῆρα
Μνημοσύνη, γουνοῖσιν Ἐλευθῆρος μεδέουσα,
λημοσύνην τε κακῶν ἄμπαυμά τε μερμηράων. (*Th.*, 53-55).

„Le-a zămislit în Pieria, unită cu Cronidul tată,
Mnemosyne, stăpânitoarea câmpiilor din Eleuthere
S-aducă relelor uitarea și grijilor o mângâiere.” (Hesiod 1987, 5).

Asociată cu Uitarea, Memoria nu mai cântă trecutul primordial și geneza cosmosului, ci ea este legată de doctrina despre reîncarnarea sufletelor. Ea corespunde unor căutări ale mântuirii. Trecând de pe planul cosmologiei pe cel al escatologiei, își schimbă în profunzime sensul:

„Înainte de a pătrunde în gura Infernului, consultantul, supus deja unor rituri purificatoare, era dus lângă două izvoare numite Lethe și Mnemosyne. Bând din primul, el uita totul despre existența sa umană și, asemeni unui mort, el intra în domeniul Întinericului. Apa celui de-al doilea izvor avea să-i permită să rețină tot ceea ce văzuse și auzise în lumea cealaltă. La întoarcere, el nu se mai limita la cunoașterea prezentului; contactul cu lumea de dincolo îi revelase trecutul și viitorul. [...] Asociată cu Lethe, ea capătă aspectul unei forțe infernale, acționând în pragul trecerii spre moarte. Lumea de dincolo, la care inițiatul accede prin ea, se identifică cu lumea morților (Vernant, 1995, 144-145).

Nu e mai puțin semnificativ nici faptul că era un izvor al nemuririi, care îi asigura celui decedat supraviețuirea în lumea de dincolo:

„Tocmai pentru că moartea e definită ca domeniu al uitării, ληθης πεδιον, cel care își păstrează memoria în Hades transcende condiția de muritor” (Vernant 1995, 144).

4. Concluzii

Teogonia ocupă un loc de seamă în istoria civilizației și literaturii grecești prin felul în care, prin imagini mitologice, dezvăluie formarea noțiunilor filozofice primitive într-un stadiu premergător ivirii societății împărțite pe clase (Hesiod, 1974, 37).

Imaginea memoriei reflectată în mituri apare ca fiind anterioară conștiinței trecutului. De aceea, nu există o legătură necesară între devenirea memoriei și cea a conștiinței. Miturile memoriei păstrează temele și simbolurile vechi, însă schimbă în profunzime sensul acestora, fiind integrate într-o teorie a cunoașterii.

Mnemosyne și Anamnesis apar legate în mod necesar de trecut. Rememorarea trecutului avea rolul de a ajunge la rădăcinile existentului pentru a înțelege devenirea în ansamblul ei. Dezvoltarea unei mitologii a lui Mnemosyne corespunde unei perioade dificile și pline de frământări în privința reprezentării timpului. Devenirea ciclică a timpurilor: cosmic, religios, al oamenilor constituie obiectul preocupării grecilor din secolul al VII-lea a. Chr., odată cu nașterea poeziei lirice. Izvor al cunoașterii, memoria a fost venerată, fiind orientată către o asceză purificatoare ce-l ridică pe om la rangul zeilor.

Referințe bibliografice

- Achimescu, Nicolae. 2015. *Istoria și filosofia religiei la popoarele antice*. București: Editura Basilica.
- Barbu, N. I. 1967. *Valori umane în literatura greacă*. București: Editura pentru Literatură Universală.
- Bremmer, Jan N., Erskine, Andrew. 2010. *The Gods of Ancient Greece*. Edinburgh University Press.
- Burkert, Walter. 1987. *Ancient Mystery Cults*. London: Harvard University Press.
- Chamou, François. 1963. *La civilisation grecque a l'époque archaïque et classique*. Paris: Arthaud.
- Coulanges, Fustel de. 1984. *Cetatea antică*. Traducere de Mioara și Pan Izverna. București: Editura Meridiane.
- Defradas, Jean. 1968. *Literatura elină*. București: Editura Tineretului.
- Eliade, Mircea. 1991. *Istoria credințelor și ideilor religioase*. București: Editura Științifică.
- Eliade, Mircea, Culianu, Ioan P. 1993. *Dicționar al religiilor*. Traducere de Cezar Baltag. București: Editura Humanitas.
- Finley, M. I. 1974. *Vechii greci*. Traducere de Emil Condurachi. București: Editura Eminescu.
- Flacelière, Robert. 1970. *Istoria literară a Greciei antice*. Traducere de Mihai Gramatopol. București: Editura Univers.
- Graves, Robert. 2018. *Miturile Greciei antice*. Iași: Editura Polirom.
- Guthrie, W. K. C. 1999. *O istorie a filosofiei grecești*. Traducere de Mihnea Moise și Ioan Lucian Munteanu. București: Editura Teora.
- Kalobova, K.M. și Ozerețkaia, E. L., 1961. *Cum trăiau vechii greci*. București: Editura Științifică.
- Kun, N.A. 1997. *Legende și miturile Greciei*, traducere de Mihai Gramatopol. București: Editura Lider.
- Marinescu-Himu, Maria, Piatkovski, Adelina. 1972. *Istoria literaturii eline*. București: Editura Științifică.
- Montanelli, Indro. 1996. *Istoria grecilor*. Traducere de George Miciacio. București: Editura Artemis.
- Otto, Walter F. 1995. *Zei Greciei. Imaginea divinității în spiritualitatea greacă*, traducere de Ileana Snagoveanu-Spiegelberg. București: Editura Humanitas.
- Peters, Francis E. 2007. *Termenii filozofiei grecești*, traducere de Drăgan Stoianovici. București: Editura Humanitas.
- Piatkovski, Adelina. 1988. *O istorie a Greciei Antice*. București: Editura Albatros.
- Vlăduțescu, Gheorghe. 2001. *O enciclopedie a filosofiei grecești*. București: Editura Paidea.
- Vlăduțescu, Gheorghe. 1998. *Ontologie și metafizică la greci: Aristotel*. București: Editura Paidea.
- Vernant, Jean-Pierre. 1995. *Mit și gândire în Grecia Antică. Studii de psihologie istorică*, traducere de Zoe Petre și Andrei Niculescu. București: Editura Meridiane.

Surse

- Aristotel. 1996. *De anima. Parva naturalia*, traducere și note de N. I. Ștefănescu. București: Editura Științifică.
- Hesiod. 1957. *Munci și zile*. Traducere de Ștefan Bezdechi, studiu introductiv de Ion Banu. București: Editura Științifică.
- Hesiod. 1973. *Opere*. Traducere, studiu introductiv și note de Dumitru T. Burtea. București: Editura Univers.
- Hesiod – Orfeu. 1987. *Poeme*. Tălmăcire, prefață, prezentări și note de Ion Acsan. București: Editura Minerva, Biblioteca pentru Toți.

Webografie

- Perseus Digital Library*: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/> (ultima accesare la 12.11.2021).
- Th.= Theogonia*: <https://catalog.perseus.org/catalog/urn:cts:greekLit:tlg0020.tlg001> (ultima accesare la 12.01.2021).
- Works and Days*: <https://catalog.perseus.org/catalog/urn:cts:greekLit:tlg0020.tlg002.opp-grc1> (ultima accesare la 12.11.2021).

Mădălina STRECHIE | **Memoria lui Iugurtha la Roma**
(Universitatea din Craiova)

Abstract: (The Memory of Jugurtha in Rome) Jugurtha, the Numidian king who proclaimed himself king, is portrayed by Sallust as an enemy of Rome, because he had the pride to fight quite boldly with it. *De bello Iugurthino* is the chronicle of this war, but especially the archive of the memory of the Romans towards King Jugurtha. Thus, the Numidian king left a vivid impression on the Romans, because the Roman Numidian war is called the war with Jugurtha, not with the Numidians. Sallust is the one who turns Jugurtha into a haughty enemy, for the audacity he faced Rome, but especially because he dared to oppose the political plans of the Romans for Numidia, who wanted a trustworthy person on the throne of this kingdom, not a volunteer, a sovereign like Jugurtha, who did nothing but defend his position by fighting his treacherous relatives who asked for Roman help. Also, the Romans could not forget Jugurtha, because he exposed their corruption and tried in turn to apply the same means to corrupt the goodwill of Rome. Jugurtha's misfortune was Rome's plan, not his inability to lead. Rome will integrate Numidia, not long after, into its vast empire, always being a source of horses and fighters very well prepared for the Roman auxiliary troops. Our study is expected to be a rehabilitation of the memory of Jugurtha, essentially a patriot, who fought with anyone, for his country, including the Eternal City, he was not a demon for the Romans, as he is depicted, but he was a formidable opponent.

Keywords: *military confrontations, public image, demonization, Roman politics, Jugurtha.*

Rezumat: Iugurtha, regele numid care s-a auto-proclamat rege este prezentat de către Sallustius ca un dușman al Romei, deoarece a avut trufia să se războiască destul de îndrăzneț cu aceasta. *De bello Iugurthino* este cronică acestui război, dar mai ales arhiva memoriei romanilor față de regele Iugurtha. Așadar regele numid a lăsat o vie impresie romanilor, deoarece războiul romano-numid este numit războiul cu Iugurtha, nu cu numizii. Sallustius este cel care îl transformă pe Iugurtha într-un inamic trufaș, pentru îndrăzneala cu care a confruntat Roma, dar mai ales că a îndrăznit să se opună planurilor politice ale romanilor pentru Numidia, care doreau un fidel pe tronul acestui regat, nu un voluntar, un suveranist precum Iugurtha, care nu a făcut altceva decât să-și apere poziția luptându-se cu rudele trădătoare care au cerut ajutor roman. De asemenea, romanii nu l-au putut uita pe Iugurtha, deoarece le-a demască corupția și a încercat la rândul său să aplice aceleași mijloace de a corupe bunăvoința Romei. Neșansa lui Iugurtha a fost planul Romei, nu incapacitatea sa de lider. Roma va integra Numidia, nu după multă vreme, în imperiul său vast, fiind întotdeauna o sursă de cai și de luptători foarte bine pregătiți pentru trupele auxiliare romane. Studiul nostru se dorește o reabilitare a memoriei lui Iugurtha, în esență un patriot, care pentru țara sa a luptat cu oricine, inclusiv cu Cetatea Eternă, el nu a fost un demon pentru romani, cum este zugrăvit, ci a fost un adversar redutabil.

Cuvinte-cheie: *confruntări militare, imagine publică, demonizare, politică romană, Iugurtha.*

Introducere

Subiectul studiului nostru a fost puțin tratat atât în istoriografie, cât și în filologie, cu toate că i s-a acordat mai multă atenție în studiile literare. În schimb, în lucrările istorice nu i s-a acordat atenția pe care o merita; de aceea dorim să îndreptăm acest lucru, anume să tratăm subiectul din punct de vedere istoric, ca pe un izvor prețios de istorie diplomatică a Romei.

Ne propunem să tratăm memoria lui Iugurtha la Roma din punct de vedere al adevărului istoric, *sine ira et studio*, fără a fi așadar părtinitori nici cu Roma, nici cu victima ei, Iugurtha, deși avem simpatie pentru Iugurtha, care a îndrăznit să lupte cu Roma. Pentru aceasta folosim ca documentare, analiză și investigație izvorul literar latin lăsat de Sallustius, talentatul istoric roman; chiar dacă nu este cel mai mare, este cu siguranță cel mai expresiv stilistic. *De bello Iugurthino* reprezintă nu numai cronica unui război, minor pentru istoria militară romană, ci este mai ales o radiografie a societății romane din acele timpuri, foarte riguros expusă de talentatul istoric. Este un război al Romei cu ea însăși, cu defectele și moravurile sale, un joc diplomatic și prea puțin o confruntare militară, în pofida faptului că redă un conflict real.

Sallustius își începe opera printr-un veritabil eseu filosofic, făcând mai degrabă filosofia istoriei, decât istorie. Cert este că talentatul istoric roman, conștient de degradarea moravurilor romane, pe care o resimte acut, este virulent mai ales în ceea ce privește politica romană. Foarte critic cu toți decidenții romani, mai ales cu acei *homines novi* care odinioară se remarcă prin virtuți, care îi puteau inspira pe oamenii din jurul lor, care au făcut istoria glorioasă a Romei, iar în timpurile sale erau în fruntea corupției: „Dar eu... dând glas întristării și scârbei față de moravurile Romei...” (*ibidem*, 133), el găsește prilejul de a extinde această perspectivă dincolo de contextul său concret. Astfel autorul ne vorbește despre „eternitatea spiritului omenesc”, dar în același timp este virulent cu moravurile romane din timpurile descrise, precum „corupția”, dar mai ales inversarea valorilor, care permitea cumpărarea funcțiilor. Acestea sunt motivele pe care le putem citi printre rândurile operei sallustiene *De bello Iugurthino*, lupta cu decăderea moravurilor romane, care permiteau vulnerabilitatea securității externe, dar și interne a Romei ca stat: „Dar dintre acestea, magistraturile, rangurile în oștire, într-un cuvânt, orice îndeletnicire cu treburile publice nu mi se par deloc de râvnit în aceste vremuri, pentru că nici onorurile nu se mai dau după vrednicie.” (Sallustius 1969, 132). Cu alte cuvinte fenomenul corupției era unul generalizat în Roma războiului cu Iugurtha. De asemenea, Sallustius este acela care militează, pentru ca memoria faptelor trecutului nației romane să fie redată așa cum a fost, fiind nu numai cea mai eficientă îndeletnicire spirituală pentru un istoric, dar și datoria acestuia pentru națiunea din care face parte: „Dar, printre celelalte îndeletniciri ale spiritului, de mare folos este mai presus de toate pomenirea faptelor din trecut... statul va trage mari foloase...” (*ibidem*, 132-133).

Sallustius explică rolul memoriei faptelor de seamă, care devin astfel modele de urmat, tocmai prin transmiterea lor generațiilor viitoare: „Adeseori am auzit că Quintus Maximus, Publius Scipio și alți bărbați vestiți ai cetății noastre, aveau obiceiul să spună, că ori de câte ori priveau chipurile strămoșilor, li se înflăcăra cu cea mai mare ardoare sufletul de virtute. De bună seamă, nu acele chipuri de ceară aveau în ele putere atât de mare, ci amintirea faptelor lor, făcea să le crească bărbaților vestiți acea flăcără în piepturi, și ea nu se potolea mai înainte ca virtutea lor să fi fost deopotrivă cu faima și gloria acelora.” (*ibidem*, 133). Cu alte cuvinte, memoria era foarte importantă pentru devenirea și supraviețuirea sa viitoare.

După toate aceste demersuri virulente la adresa societății romane și a politicianilor săi, Sallustius prezintă motivația istoriei sale despre războiul cu Iugurtha, de fapt mai mult un război al Romei cu propria sa corupție, cu moravurile decăzute și cu propriile vicii, decât cu un dușman pe măsură. Iugurtha, regele auto-intitulat al Numidiei, nu a făcut altceva decât să își provoace adversarul cu propriile lui vicii, de aceea ecourile acestui război s-au resimțit mai mult asupra politicii interne a Romei decât în politica sa externă: „Mi-am propus să povestesc războiul pe care poporul roman l-a purtat împotriva lui Iugurtha, regele numizilor, mai întâi pentru că a fost îndelungat, crâncen și cu sorți de izbândă schimbători, apoi pentru că atunci a fost înfruntată mai întâi trufia nobilimii. Această înfruntare a zguduit toate rânduielile divine și umane și a ajuns la o așa turbare, încât dezbinărilor dintre cetățeni, numai războiul și pustiirea Italiei le-a pus capăt.” (*ibidem*).

Context, cauze, relațiile numido-romane și ascensiunea lui Iugurtha

Numizii și Iugurtha au fost inițial socii romanilor, susținându-i pe aceștia în conflictul lor cu perfida Carthagină. În acest conflict s-a remarcat, ca *socius* al romanilor, tânărul Iugurtha, un personaj carismatic, un veritabil *homo novus* numid. Deși era nepotul regelui în funcție, Micipsa, născut de o concubină a fratelui acestuia, s-a dovedit cel mai capabil dintre toți tinerii din familia regală numidă. Tocmai din cauza familiei sale, Iugurtha a fost marginalizat de către familia regală a lui Micipsa, dar s-a făcut remarcat ca lider militar și nu numai prin propriile fapte, fapte care sunt recunoscute de către romani. Sallustius ni-l descrie pe acest veritabil politician numid, care s-a dovedit extrem de inteligent și capabil să își depășească propriul destin: „Acesta, ajungând în anii tinereții, viguros la trup, frumos la înfățișare, dar mai ales deosebit de ager la minte, nu s-a lăsat corupt, nici de îmbuibare, nici de trândăvie, ci, după datina aceluia neam: călărea, arunca cu sulița, se lua la întrecere în fugă cu cei de-o vârstă cu el și cu toate că-i întrecea pe toți în vrednicie, le era drag tuturor, pe lângă aceasta, petrecea bună parte din timp la vânătoare, lovind, primul sau printre cei dintâi, lei și alte fiare, el făcea isprăvile cele mai mari...” (*ibidem*, 134). Iugurtha era așadar un adevărat leu tânăr printre politicienii familiei regale, confirmând mai târziu că a meritat să devină rege. Mai mult, el îl întrece în fapte și carismă pe însuși regele în funcție, unchiul său, Micipsa; de aceea acest rege dorea chiar eliminarea tânărului leu

al politicii numidiene. Ceea ce l-a împiedicat pe Micipsa să își elimine nepotul era frica față de opinia publică, deplin cucerită de carisma propriului nepot. Datorită calităților sale, Numidia îl vedea pe Iugurtha drept succesorul de drept la tron. Sallustius chiar descrie faptul că acest nepot desconsiderat și invidiat de către regele numid se bucura de „dragostea fierbinte a numizilor”.

Planul de eliminare a lui Iugurtha de către regele Micipsa persista, deși poporul numid îl iubea. De aceea, cu scopul eliminării sale fără să se murdărească pe mâini, regele numid îl trimite pe Iugurtha în toiul luptei dintre romani și puni. Aliat al romanilor, *socius et amicus*, Micipsa și-a destinat nepotul pierzaniei, prin urmare. Numai că Iugurtha s-a dovedit un comandant militar foarte bun, în ciuda tinereții sale, ceea ce i-a adus o mare faimă. Așa cum descrie Sallustius, a ajuns „în scurt timp la o așa de mare vază”, încât regele Micipsa nu mai avea nicio justificare de a-l marginaliza, el însuși fiind un personaj șters.

Iugurtha era, așadar, un foarte bun candidat pentru tronul Numidiei, dovedind în război că este și un bun comandant militar, conducând excelent nu numai militari, ci toți oamenii din subordinea sa: „...el era viteaz în luptă și bun în povețe”; [...] la acestea se mai adăugau bunătatea lui sufletească și iscusința minții” (*ibidem*, 135). În expediția în care a fost trimis pentru a pieri, Iugurtha a câștigat, atunci când toată lumea din jurul lui se aștepta să piardă. Victoria tânărului leu s-a datorat nu numai carismei personale, ci și tenacității acestuia, care a studiat atât adversarii cu care lupta, cât și aliații de partea cărora era, aflându-le astfel slăbiciunile. Succesul în misiunea punică i-a adus nu numai supraviețuirea și gloria, recunoașterea propriului popor, ci și includerea lui Iugurtha printre urmașii lui Micipsa.

După moartea lui Micipsa începe lupta pentru putere dintre cei doi fii ai acestuia cu vărul lor, Iugurtha. Încă de la funeraliile regelui Micipsa a început o confruntare psihologică, apoi și fizică, între cei doi frați cu vărul lor în privința poziției celor care urmau să aducă omagii regelui decedat. Frații erau mult mai slabi ca politicieni și militari, dar cu orgolii nemăsurate, iar ca vârstă mai mici decât Iugurtha, care îi întrecea astfel la toate capitolele pentru candidatura la tronul Numidiei.

Iugurtha, rege

După moartea regelui Micipsa regatul Numidiei se divide în trei, așa cum cad de acord cei doi fii ai lui Micipsa și Iugurtha. Numai că descentralizarea puterii Numidiei nu aduce pacea între beligeranți, mai ales că se împart toate instituțiile statului între cei trei, la propunerea fiului cel mare al lui Micipsa, Hiempsal. Iugurtha îl ucide pe acest fărâmițator de stat și se autoproclamă rege al întregii Numidiei, deși prin moartea lui Hiempsal au rămas două forțe care luptau pentru supremația regatului. Avantajul lui Iugurtha era comanda armatei, care îl urma, cunoscându-i faptele de arme: „dar cei mai viteji în război sunt de partea lui Iugurtha” (*ibidem*, 139).

Celălalt prinț, revoltat de uciderea fratelui, a căutat ajutor la Roma pentru a fi numit rege al Numidiei, chiar cu riscul de a transforma țara într-o anexă a Romei.

Iugurtha trece la unificarea regatului, cucerind și partea controlată de către Adherbal, devenind rege al Numidiei reunite. Ca rege al țării africane Iugurtha dorea relații diplomatice cu Roma, dar de pe picior de egalitate: ca aliat și prieten, deși Adherbal s-a refugiat pe teritoriul roman. Sallustius este disprețuitor cu Iugurtha, considerând că a inițiat relațiile de prietenie cu romanii din pricina fricii, dar Iugurtha era și un fin politician, foarte abil, cunoscând problemele interne ale romanilor, copleșiți de propriile probleme sociale și corupția generalizată, fiind sigur de succesul său diplomatic. Sallustius ca orice roman, este foarte mândru, considerând că Roma inspira teamă tuturor, numai că Iugurtha nu avea deloc această teamă, așa cum insistă talentatul istoric roman: „Iugurtha, îndeplinindu-și planurile, după ce deveni stăpân asupra întregii Numidii, și gândindu-se în tihnă la fapta sa, se temea de poporul roman și ca să scape de mânia lui, nu-și punea speranța decât în lăcomia, de bani a nobilimii și în banii săi...” (*ibidem*, 139). Reținem faptul că regatul Numidiei, deși frământat de război civil, deținea totuși o bogăție de invidiat. Prin urmare, Iugurtha este prezentat de către Sallustius drept un corupător al romanilor, remarcându-se totuși prin capacitățile sale de lider politic, dar și printr-o carismă magnetică, potențată de o avere financiară.

Partea adversă lui Iugurtha cere din nou ajutor romanilor în calitate de stat satelit, vasal, nu de aliat și prieten, așa cum revendica Iugurtha. Aflând de planurile diplomatice ale adversarilor, care ar fi înrobii țara romanilor, Iugurtha rezolvă singur situația diplomatică tulburătoare cu romanii, demonstrând că este un veritabil suveranist, cum l-am numi astăzi. Mai mult, noul rege al Numidiei unitare este necruțător cu trădătorii din jurul vărului său: „...prinși de Iugurtha, unii au fost răstigniți pe cruce, alții aruncați să fie sfâșiați de fiare, iar câțiva, cărora le-a fost lăsată suflarea, închiși în temnițe întunecoase...” (*ibidem*, 142).

Pedepsirea trădătorilor ideii unui stat numidian centralizat, așa cum era viziunea lui Iugurtha asupra Numidiei, a fost așadar o consecință firească, o pedeapsă penală a cuiva care a încălcat o politică internă. Dar vărul său stăruie pe lângă Roma ca fiul fostului *socius et amicus* al Romei, Micipsa, cerând de fapt o intervenție armată a Romei pentru a schimba ordinea de drept stabilită prin luptă, schimbându-l pe Iugurtha de pe tronul Numidiei. Adherbal trebuia să fie înscăunat de Roma pe tronul Numidiei, în schimbul aservirii totale a țării: „să nu cinstim pe nimeni altul, decât poporul roman, să nu încheiem alianțe, nici tratate noi, căci în prietenia noastră vom avea cel mai mare sprijin.” (*ibidem*, 143). Chestiunea numidiană se discută în Senatul Romei, unde părerile sunt împărțite, dar, mai ales prin influențele sale financiare, Iugurtha reușește totuși să obțină o parte a Numidiei independente, pe care să o conducă personal; o altă parte este atribuită de Roma lui Adherbal. După împărțirea din nou a Numidiei Iugurtha se pregătește iarăși de război cu vărul său, însă așteaptă plecarea solilor romani veniți în Numidia la solicitarea vărului trădător: „Iugurtha era aprig și războinic.” (*ibidem*, 148).

După plecarea solilor romani în Numidia se ajunge la un război generalizat: „Iugurtha impresură, așadar, orașul și-l atacă cu barăci mișcătoare, cu turnuri și cu mașini de război de toate felurile.” (*ibidem*, 149). Atacul e rapid, cu inovații tehnico-

militare acolo unde necesitatea o cere – blocate, așa cum a fost cazul orașului Cirta, reședința trădătorului fărâmițator de stat, Adherbal. Acesta cere din nou ajutor Romei, trimițând chiar soli la Roma, să-i susțină cauza în Senatul Romei. Din nou Roma trimite soli la numizi, manifestându-se ca un jandarm arbitru, care își proteja propriile interese, intervenind vădit de partea lui Adherbal. Inclusiv Sallustius este mult prea critic în ceea ce îl privește pe Iugurtha: „era frământat în chip felurit de teamă și patimă”, fiind mai degrabă un „ticălos” și un rebel față de puterea Romei, deoarece „sufletul lui orbit de dorințe îl târa spre nelegiuirile începute.” (*ibidem*, 152).

Au loc negocieri între cele două părți beligerante, coordonate de romani, dar acestea eșuează, ceea ce-l determină pe Iugurtha să dea atacul final asupra Cirtei, arătându-se nemilos cu toți trădătorii, dând dovadă chiar de cruzime. Roma se pregătește să intervină militar, fiind conștientă că dacă focul Iugurtha va fi lăsat nepedepsit va provoca incendii devastatoare în toată Roma și în provinciile sale. Iugurtha mituiește noii reprezentanți romani, care încep o luptă între ei. Inclusiv un tribun al plebei este cumpărat de Iugurtha cu „bani grei”, ceea ce are un ecou foarte mare la Roma. Toate acestea au fost pretexte de război între Roma și Iugurtha; prima dorea antrenamentul legiunilor sale, cel de-al doilea disprețuia Roma, socotindu-l un „oraș de vânzare” care nu merita să despartă Numidia.

Astfel încep confruntările dintre Roma și Numidia lui Iugurtha în Africa. Prima confruntare este un eșec pentru romani, mai ales din cauza lui Iugurtha care prin „vicieni”, corupție, dar și toate mijloacele permise într-un război, a reușit să iasă învingător. Atacă fulgerător tabăra romană, noaptea pentru a potența haosul în tabăra romană, care a avut drept consecință „o fugă rușinoasă” din partea romanilor. Cu acest prilej Sallustius descrie și prăpastia care exista la Roma în timpul confruntării cu Iugurtha, între Senat și poporul roman, cele două repere ale democrației romane. Ele nu erau parteneri în gestionarea treburilor statului roman, dimpotrivă acționau de cele mai multe ori antagonic, cauzele fiind decadența acestora: „desfrâului, trufiei și bunăstării.” (*ibidem*, 165).

Trupele romane din Numidia erau în dezordine, de aceea este trimis Metellus, care a reușit să restabilească disciplina printre soldații romani, făcând planuri de luptă, transformând războiul într-o vânătoare a cărei țintă este Iugurtha, pe care dorea să-l prindă viu sau mort. Au loc confruntări succesive romano-numide, în care la început romanii nu au succes, din cauza locului ales de către Iugurtha pentru confruntări, numit de Sallustius „neîmblânzitul rege”, lucru care îi determină pe romani să schimbe planul tactic. Metellus și trupele romane recurg la tactica pârjolirii și distrugerii resurselor Numidiei, mai ales că nu afectau teritoriul roman. În tabăra romană se face remarcat Marius, cel care va juca un rol deosebit în istoria romanilor, mai ales a armatei lor. Marius a fost unul dintre comandanții acestui nou tip de război roman, de jaf și de urmărire a unei ținte, Iugurtha.

Iugurtha se adaptează și el războiului roman și începe un război de guerilă. Zama este din nou scena unor confruntări sângeroase, de data aceasta între romani și numizii

lui Iugurtha, care „dădu pe neașteptate un atac.” (*ibidem*, 179). Nu a existat un învingător clar, de aceea romanii vor corupe mulți dintre apropiații lui Iugurtha, pentru a-l obliga pe acesta să capituleze. Iugurtha refuză și rezistă. Iugurtha își caută aliați la națiunile vecine, cum au fost getulii, mai ales că exista o înrudire cu aceștia prin căsătorie. De partea romană la comanda războiului ajunge Marius, prin câștigarea consulatului. Ostilitățile încep din nou, iar Roma lui Marius se arată neîndurătoare „contrară legilor războiului.” (*ibidem*, 207).

Iugurtha își cheamă în ajutor aliații, iar Marius primește ajutor de la Sulla, astfel încât la Capsa are loc o luptă pe viață și pe moarte. Marius și Roma sunt învingători la capsă, ceea ce le permite să atace celelalte redute ale lui Iugurtha, ceea ce produce și divizarea aliaților regelui numid. Mașina de război a romanilor începea să funcționeze, mai ales că era comandată de către generalul care a gândit-o astfel. Bocchus, aliatul lui Iugurtha este scos din joc, prin străduința lui Sulla, care obține din partea lui neutralitatea: „Purtați cu Iugurtha războiul pe care-l doriți.” (*ibidem*, 223).

Lipsit de aliați și de sprijinul propriei țări Iugurtha este prins și înlănțuit de către Sulla și predat lui Marius, iar Numidia devine un satelit provincial al Romei. Astfel marele rege și mândrul rege al Numidiei, Iugurtha „este adus la Roma în lanțuri” (*ibidem*, 226), drept cea mai prețioasă pradă de război a romanilor în războiul numid, pierdut de Iugurtha, nu din cauza nepriceperii, ci din cauza trădării și lăcomiei propriilor rude.

Concluzii

Memoria lui Iugurtha la Roma era una foarte vie, nu numai datorită talentului și operei lui Sallustius, ci în primul rând grație propriei personalități. Carismaticul rege era considerat obraznic, deoarece a îndrăznit să le arate romanilor propriile slăbiciuni: corupția, lipsa de loialitate, fragilitatea instituțiilor republicane. Faptul că Iugurtha i-a ținut în șah pe romani este un merit al acestui rege, de aceea războiul romano-numid este numit *bellum Iugurthinum*. Iugurtha a luptat de la egal la egal cu marii zilei la romani printre care Metellus, Marius și Sulla, demonstrând ce important a fost ca dușman.

Se poate spune că acest rege și conflictul lui a schimbat politica externă a Romei, care a inaugurat cu prilejul victoriei asupra lui diplomația celui mai puternic. „Neîmblânzitul rege” a rămas în memoria Romei drept o lecție însușită, deoarece un alt adversar de talia sa nu se va ivi în Africa. Eternă și de neînvinc, Roma va aplica „modelul Iugurtha” tuturor dușmanilor săi.

Referințe bibliografice

- Albrecht, Michael, Von. 1989. *Masters of Roman Prose from Cato to Apuleius. Interpretative Studies*. Translated by Neil Adkin, University Leeds. Francis Cairns: Great Britain.
- Alföldy, Géza. *Storia sociale dell'antica Roma*. Traduzione a cura di Andrea Zambrini. Ebook Ita. Calibre Collection by Filuck: filuck.wix.com/pagineparlanti.

- Braund, Morton, Susanna. 2002. *Latin Literature*. London and New York: Routledge.
- Capogrossi, Colognesi, Luigi. 2009. *Storia di Roma tra diritto e potere. La formazione di un ordinamento giuridico*. Bologna: Società Editrice Il Mulino.
- Cizek, Eugen. 2003. *Istoria literaturii latine*. vol. I, II. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București: Grupul Editorial Corint.
- Codoñer, Carmen (Ed.). 1997. *Historia de la literatura latina*. Madrid: Impreso en Gráficas Rógar, S. A. Navalcarnero.
- De Coulanges, Fustel. 1984. *Cetatea antică. Studiu asupra cultului, dreptului și instituțiilor Greciei și Romei*. vol. I. Traducere de Mioara și Pan Izverna. Traducerea notelor de Elena Lazăr. Prefață de Radu Florescu. București: Editura Meridiane.
- Fezzi, Luca. 2015. *Modelli politici di Roma antica*. Roma: Carocci Editore.
- Grimal, Pierre. 1997. *Literatura latină*. Traducere de Mariana și Liviu Franga. București: Editura Teora.
- Habinek, Thomas, N. 1998. *The politics of Latin Literature. Writing, Identity and Empire in Ancinet Rome*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- *** *La Prosa latina*. 1991. A cura di Franco Montanari. NIS. Roma: La Nuova Italia Scientfica.
- *** *Proză istorică latină. Caesar-Sallustius-Titus Livius-Quintus Curtius-Tacitus-Suetonius*. 1965. În românește de Radu Albala. Studiu introductiv și note bio-bibliografice de Mihai Nichita. Ediția a II-a. București: Editura pentru Literatură Universală.
- Salluste, *Guerre de Jugurtha*. Paris: Librairie Garnier Frères.
- Sallustius Crispus. 1969. *Opere*. Studiu introductiv, traducere, note și indice de prof. univ. Nicolae Lascu. București: Editura Științifică.

Limba română

Romanian Language

Maria ALDEA
(Universitatea Babeș-Bolyai,
Cluj-Napoca) | **Note lexicografice pe marginea
cuvintelor *memorie* și *uitare***

Abstract: (Lexicographical Remarks on Romanian Words *Memorie* ‘memory’ and *Uitare* ‘oblivion’)
The author discusses the manner in which the words *memorie* ‘memory’ and *uitare* ‘oblivion’ are treated by the explanatory dictionaries of the Romanian language of the 19th century, such as *Lexiconul de la Buda* (1825) [The Lexicon of Buda (1825)] and *Vocabularu romano-francesu* [The Romanian-French Vocabulary] (Bucarest, 1870), drawn up by Ion Costinescu. Based on the lexical units’ inventory, the results obtained contribute to highlight the dynamics of the Romanian language.

Keywords: *lexicography, the Lexicon of Buda, Ion Costinescu, memory, oblivion.*

Rezumat: Autoarea discută modul în care sunt tratate cuvintele *memorie* și *uitare* în dicționarele explicative românești din secolul al XIX-lea, anume *Lexiconul de la Buda* (1825) și *Vocabularu romano-francesu* (București, 1870), elaborat de Ion Costinescu. Rezultatele obținute, pe baza materialului lexical inventariat, reflectă indiscutabil dinamica limbii române.

Cuvinte-cheie: *lexicografie, Lexiconul de la Buda, Ion Costinescu, memorie, uitare.*

1. Introducere

În lucrarea de față analizăm modul în care sunt tratate, din punct de vedere lexicografic, cuvintele *memorie* și *uitare* în dicționarele explicative românești reprezentative pentru secolul al XIX-lea. Este vorba de dicționarul în patru limbi – română, latină, maghiară și germană, cunoscut ca *Lexiconul de la Buda* (1825) (abreviat, în continuare, LB^c), și de *Vocabularu romano-francesu*, elaborat de Ion Costinescu și tipărit la București, în 1870 (abreviat, în continuare, VRF). După cum titlul indică ambele dicționare au limba română ca limbă de bază și, în ciuda caracterului plurilingv, respectiv bilingv, datorită prezenței, în corpul articolelor, a definițiilor de tip explicativ, acestea sunt încadrate de literatura de specialitate în categoria dicționarilor explicative (vezi Seche 1966, 30–33, 73–76; Chivu 2007; Chivu 2008; Aldea 2016; Aldea 2018). Rezultatele obținute, bazate pe analiza materialului lexical inventariat, vor ilustra atât modul în care acestea sunt tratate din punct de vedere lexicografic, cât și caracterul dinamic al vocabularului limbii române.

Corpusul nostru a fost întocmit, în cazul LB^c, prin interogarea automată a ediției electronice, respectiv, în cazul VRF, prin parcurgerea manuală a articolelor de dicționar. Datele obținute aduc în prim-plan cuvinte ce configurează câmpurile lexicale

antonimice, și anume cel al *memoriei* și cel al *uitării*. Înainte de a trece la analiza acestora, se cuvine să prezentăm câteva informații referitoare la structura articolului de dicționar, cu privire specială asupra substantivului, și, în același timp, să precizăm că, datorită bogăției materialului lexical, în expunerea de față nu vom aborda și formele verbale care corespund acestor substantive.¹ Acestea vor fi, probabil, subiect pentru o altă lucrare.

În LB^e, cuvintele-titlu sunt evidențiate tipografic prin indentare la stânga. În cazul substantivului, redactorii indică genul, terminația de plural și apartenența, în cele mai multe situații, la clasa gramaticală. Sensurile cuvintelor, marcate cifric, sunt date fie prin definiții de tip comentariu explicativ, fie prin sinonimie ori prin trimitere, însoțite, în general, de corespondentele în cele trei limbi ale dicționarului: latină, maghiară și germană.² Unele dintre articolele inventariate conțin și informații de natură etimologică.

În schimb, în VRF, cuvintele-titlu sunt evidențiate tipografic prin caractere îngroșate și indentare la stânga. Pentru substantive, redactorul înregistrează clasa gramaticală și genul. Sensurile cuvintelor, despărțite între ele prin semnul grafic punct urmat de linia de pauză (. –), sunt date prin definiții de tip comentariu explicativ, respectiv prin sinonimie și, uneori, prin trimitere. Atunci când cuvântul dobândește în context și o valoare figurată, aceasta este evidențiată în corpul articolului prin marca de registru stilistic „figurat”, abreviată *fig*. În general, secvențele în limba română sunt însoțite de corespondentele franțuzești.

2. Analiza corpusului

Cuvântul românesc *memorie* este un împrumut cu cale de pătrundere multiplă: lat. *memoria*, it. *memoria*, fr. *mémoire* (cf. DLR^a, s.v.; DEX²–2016, s.v.; MDA, s.v.).

Chiar dacă redactorii LB^e nu înregistrează termenul generic *memorie*, totuși, am putut identifica în nomenclatura lexiconului alte cuvinte ce vehiculează, prin structura lor internă, semantismul acestuia. Astfel, în corpul articolului *minte* (vezi *infra* Anexă, ex. 1), al cărui sens de bază este „puterea cea cugetătoare a omului: *mens, ratio* [...]”, se consemnează, sub sensul al patrulea, locuțiunea substantivală „ținere în minte” cu echivalent în lat. „*memoria*”, ilustrată prin exemplul: „țin în minte: *mente, vel memoria teneo* [...]”.

Aceeași conotație și un raport de sinonimie parțială înregistrează și articolul consacrat substantivului *ținere* (vezi *infra* Anexă, ex. 2), care, sub sensul al doilea, este glosat prin locuțiunea substantivală învechită „ținere aminte” pentru care se indică drept echivalente semantice lat. „*memoria*”, respectiv lat. „*recordatio*”. Așa cum se poate observa corespondentele latinești din acest articol ne pun în fața unei duble

¹ Menționăm că am alăturat substantivelor aici studiate un adverb și câteva adjective, pentru că, prin conținutul lor semantic, ilustrează câmpurile aici analizate.

² Înregistrăm în corpusul nostru doar corespondentul latinesc.

semnificații: pe de o parte, cea de facultate a creierului de a reține o informație și, pe de altă parte, cea de amintire sau de păstrare în amintire.

Același dublu semantism este reperabil și în articolul consacrat locuțiunii substantivale *aducere-aminte* (vezi *infra* Anexă, ex. 3) ale cărei corespondente latinești consemnate sunt, de asemenea, „*memoria*” și „*recordatio*”.

Mai notăm și articolul care tratează cuvântul *aminte* (vezi *infra* Anexă, ex. 4), cuvânt care, prin întrebuințarea sa ca element component în structura locuțiunii verbale, i.e. „aduc aminte” și „îmi aduc aminte”, pune în circulație același dublu semantism.

Am reperat, de asemenea, trei articole ce vehiculează sensul de „amintire pe care o păstrează posteritatea despre oameni sau despre evenimente de seamă din trecut”, sens apreciat astăzi de redactorii MDA (*s.v. memorie*) ca fiind specializat. Este vorba de articolele consacrate lui *pomeană* (vezi *infra* Anexă, ex. 5), glosat prin sinonimul „pomenire”, cu corespondente în lat. „*memoria, commemoratio, mentio*”, *pomenință* (vezi *infra* Anexă, ex. 6) al cărui sens este evidențiat printr-un exemplu, „din pomenința oamenilor”, cu corespondent în lat. „*post hominum memoriam*”, respectiv *pomenire* explicat prin indicarea corespondențelor latinești (vezi *infra* Anexă, ex. 7).

Am ales să notăm tot aici și articolul consacrat adjectivului *neuitat* (vezi *infra* Anexă, ex. 8), derivat parasintetic de la baza *uit-* (< lat. *oblītāre) cu ajutorul prefixului *ne-* (< sl. *ne-*) și al sufixului *-at* (< lat. *-atus*), a cărui funcție este de a atenua prin negare, glosat prin enunțurile „ce nu se dă uitării”, „ce nu se poate da uitării”, ambele însoțite de corespondente latinești: „*memoriae infixus, oblivioni non datus*”, „*haud obliviscendus*”.

Spre deosebire de LB^e, cu aproximativ cinci decenii mai târziu, VRF-ul înregistrează în nomenclatura sa cuvântul *memorie*. Beneficiind de un tratament polisemantic, constatăm că sensul fundamental al substantivului *memorie* (vezi *infra* Anexă, ex. 9) este glosat printr-o definiție mixtă, „facultatea aducerii-aminte; ținare de minte”, urmat de câteva contextualizări însoțite sau nu de explicația semantică ori de precizări suplimentare: „*cutare prințe de fericită, de virtuasă, de binefăcătoare memorie*”, „*n-am memorie despre aceasta: nu-mi aduc aminte despre aceasta*”, „*în memorie de...: în aducere-aminte de...*”, „*spre memoria, spre fericita memorie, spre imortala momorie a...: spre pomenirea, fericita, perpetua aducere-aminte a...*”, acestea din urmă încadrate de redactor în categoria formulelor „ce se pun la unele epitafe”.

Mai mult, observăm că VRF-ul consemnează și o întrebuințare metaforică evidențiată prin apartenența la registrul poetic: „*poet. Fiicele memoriei: musele*”, valență absentă din dicționarele românești contemporane pe care le-am consultat (vezi, în acest sens, DLR^a, DEX²–2016 și MDA, *s.v. memorie*).

Cu același semantism, și anume „capacitate a creierului de a reține o informație”, este reperabil și în corpul articolului *ține* (vezi *infra* Anexă, ex. 10), în locuțiunea substantivală „ține de minte” glosată prin trimitere la cuvântul „memorie”.

În schimb, sensul de „aducere-aminte, amintire” l-am identificat în structura mai multor articole. În primul rând, notăm articolul consacrat lui *aducere-aminte* (vezi *infra* Anexă, ex. 11), unde locuțiunea substantivală este definită prin trimitere la „suenire”

și „reminiscentă”, respectiv derivatul „readucere-aminte”, prezent în corpul articolului *readucere* (vezi *infra* Anexă, ex. 12), definit și acesta prin trimitere, însă, de data aceasta, la „reminiscentă” și „resuvenire”.

Examinând articolul consacrat cuvântului *suvenire* (vezi *infra* Anexă, ex. 13), formă apreciată astăzi drept variantă lexicală a lui *suvenir*, observăm că sensul de bază este glosat prin „fapta d-a-și suveni, d-a-și aduce aminte”, urmat imediat de cel de caracteristică a memoriei: „[f]acultatea memoriei; aducere-aminte”, respectiv de cel de memorie, anume „[î]nseși memoria”. Se cuvine evidențiată aici informația suplimentară de natură gramaticală ce aduce precizări importante în legătură cu încadrarea gramaticală și percepția acestui cuvânt în epocă: „[u]nii îl fac substantiv eterogen *un suvenir, două suvenire*; se pare însă mai comod a fi de gen feminin *o suvenire, două suveniri*”.

Cu același sens figurează și cuvântul *resuvenire*, împrumutat din fr. *ressouvenir*, înregistrat în VRF în două articole distincte: pe de o parte, cu grafie etimologizantă, *ressuvenire*, și explicat prin „simțimânt, memorie ce are cineva despre un lucru” (vezi *infra* Anexă, ex. 14) și, pe de altă parte, prin forma grafică *resuvenire* și definit prin trimitere la forma etimologizantă (vezi *infra* Anexă, ex. 15).

În ceea ce privește cuvântul *reminiscentă* (vezi *infra* Anexă, ex. 16), acesta este definit printr-un comentariu explicativ, anume „[r]esuvenire slabă și ușoară; re-nnoirea, redeșteptarea unei idei mai uitată”, unde prezența adjectivelor „slabă” și „ușoară”, pe lângă substantiv, induce ideea de intensitate redusă.

Același semantism îl regăsim și în derivatele substantivale *rememorațiune*, *rememorație* și *rememorare* înregistrate toate într-un singur articol și definite drept „lucrarea, acțiunea de a rememora, de a-și readuce aminte” (vezi *infra* Anexă, ex. 17), respectiv în adjectivul *rememorativ* (vezi *infra* Anexă, ex. 18).

Sensul de „amintire” este consemnat și în articolul *pomeneală*, *pomenire* (vezi *infra* Anexă, ex. 19), respectiv *mențiune* (vezi *infra* Anexă, ex. 20). Însă, spre deosebire de LB^c, constatăm că în VRF cuvintele *pomană*, definit prin trimitere la *pomeană*, (vezi *infra* Anexă, ex. 21) și *pomeană*, formă apreciată astăzi ca învechită și regională, (vezi *infra* Anexă, ex. 22) nu mai înregistrează în descrierea lor sensul de „amintire”.

Mai semnalăm prezența a două adjective, *neuitat* (vezi *infra* Anexă, ex. 23) și *neșters* (vezi *infra* Anexă, ex. 24), ambele cu baze moștenite din latină, formate cu ajutorul prefixului negativ *ne-*. În cazul celui de-al doilea adjectiv, notăm că acesta se înscrie în câmpul lexical al *memoriei* doar atunci când întrebuintarea sa este figurată, și anume în sintagma „neșters din memorie”.

În ceea ce privește câmpul lexical al cuvântului *uitare*, constatăm că LB^c consemnează atât termenul generic *uitare*, cu baza în verbul *a uita*, moștenit din lat. *oblītāre + sufixul de infinitiv lung *-re*, (vezi *infra* Anexă, ex. 25), cât și un cuvânt cu circulație regională, în Banat și în Maramureș (cf. DER, s.v. *uita*), *zăuitare* (scris: *zeuitare*) (vezi *infra* Anexă, ex. 26), ambele cuvinte definite doar prin indicarea corespondentelor latinești.

Termenul generic *uitare* (vezi *infra* Anexă, ex. 27) este înregistrat și în VRF cu mai multe valențe semantice, reperabile de altfel și în dicționarele românești contemporane.

Mai reținem aici și articolele consacrate lui *obliterațiune*, *obliterație* (vezi *infra* Anexă, ex. 28), respectiv *omisiune*, *omisie* și *omitere* (vezi *infra* Anexă, ex. 29), pentru că acestea conțin în descrierea lor și sensul de „caracteristică a creierului de a nu da importanță lucrurilor mărunte”, sens absent din unele dintre dicționarele românești contemporane (cf. MDA, s.v. *obliterare* și *obliterație*).

În ceea ce privește originea cuvintelor inventariate, notăm:

(a) unele cuvinte sunt moștenite din latină: rom. *minte* < lat. *mens*, *-tis*;

(b) altele sunt împrumuturi directe din franceză: rom. *suvenire* < fr. *souvenir*; rom. *resuvenire* < fr. *ressouvenir*; rom. *rememorativ* < fr. *remémoratif*;

(c) altele au o cale de pătrundere multiplă: rom. *memorie* < lat. *memoria*, it. *memoria*, fr. *mémoire*; rom. *reminiscență* < fr. *réminiscence*, lat. *reminiscentia*, *-ae*; rom. *mențiune* < fr. *mention*, lat. *mentio*, *-onis*; rom. *obliterație*, *obliterațiune* < fr. *oblitération*, lat. *obliteratio*, *-onis*; rom. *omisiune*, *omisie* < fr. *omission*, lat. *omissio*, *-onis*;

(d) cele mai multe sunt însă cuvinte create pe teren românesc:

(d₁) de la o bază latină: rom. *uitare* < *uita* (< lat. *oblītāre) + *-re* (< lat. *-re*); rom. *aminte* < *a* (< lat. *ad*) + *minte* (< lat. *mens*, *-tis*); rom. *ține* de *minte* < *ține* (< lat. *tenere*) + *-re* (< lat. *-re*) + *de* (< lat. *den*) + *minte* (< lat. *mens*, *-tis*); rom. *aducere-aminte* < *aduce* (< lat. *adducere*) + *-re* (< lat. *-re*) + *aminte* (< lat. *ad* + *mens*, *-tis*); rom. *readucere* < *re-* (< lat. *re-*) + *aduce* (< lat. *adducere*) + *-re* (< lat. *-re*); rom. *zăuitare* < *ză* (< sl. *za-*) + *uita* (< lat. *oblītare) + *-re* (< lat. *-re*); rom. *neșters* < *ne-* (<sl. *ne-*) + *șters* (< *șterge* < lat. *extergere*);

(d₂) de la o bază romanică: rom. *omitere* < *omite* (< lat. *omittere*, fr. *omettre*) + *-re* (< lat. *-re*); rom. *rememorațiune*, *rememorație*, *rememorare* < *rememora* (< fr. *remémorer*) + *-țiune* (< lat. *-tione*), *-ție* (< lat. *-tione*), *-re* (< lat. *-re*);

(d₃) de la o bază slavă: rom. *pomenință* < sl. *поми́нѣти* + *-ință* (< lat. *-entia*); rom. *pomenire* < sl. *поми́нѣти* + *-re*; rom. *poteană* < posverbalul *pomeni* (< sl. *поми́нѣти*); rom. *poteneală* < *pomeni* (< sl. *поми́нѣти*) + *-eală* (< bg. *-adlo*).

3. În loc de concluzii

Analiza corpusului ne-a permis să observăm că sensurile consemnate în LB^e și în VRF aferente câmpurilor lexicale aici discutate sunt în cea mai mare parte prezente în dicționarele românești contemporane¹.

¹ Reproducem selectiv descrierea cuvintelor *memorie* și *uitare* așa cum apar în DLR^a, DEX²-2016 și MDA: „**MEMÓRIE** s. f. 1. Facultate a creierului de a reține, de a recunoaște și de a reproduce senzații, sentimente, idei, cunoștințe din trecut; ținare de minte [...] ♦ Minte (considerată ca sediu al procesului de memorare). 2. Păstrare în amintire; reprezentare mintală, aducere-aminte. 3. Parte a calculatorului electronic” (cf. DLR^a, s.v.); „**MEMÓRIE**, *memorii*, s.f. 1. Proces psihic care constă în întipărirea, recunoșterea și reproducerea senzațiilor, sentimentelor, mișcărilor, cunoștințelor etc. din trecut. ♦ Minte

Sintetizând ocurența cuvintelor ce intră în alcătuirea celor două câmpuri antonimice (vezi Tabel 1. Memorie și Tabel 2. Uitare), remarcăm că acest inventar ilustrează, pe lângă varietatea, diversitatea lexicală (unele cuvinte sunt moștenite, intrate în vocabularul de bază cu sensul original, etimologic, altele au doar circulație regională, în timp ce altele sunt fie împrumuturi din limbi romanice, cu predilecție din limba franceză, ori sunt create intern de la un cuvânt cu bază latină sau slavă), implicit și dinamica lexicului românesc.

(considerată ca sediu al procesului de memorare). [...]. **2.** Păstrare în amintire; reprezentare mintală, aducere-aminte, amintire. ♦ Amintire pe care posteritatea o păstrează oamenilor iluștri sau evenimentelor de seamă. [...]. **3.** Parte a calculatorului electronic în care se înregistrează instrucțiunile, cuvintele, valorile numerice etc. după o codificare prealabilă [...]” (cf. DEX²-2016, s.v.); „*memorie* sf [...] **1** Facultate a creierului de a reține, de a recunoaște și de a reproduce senzații, sentimente, idei, cunoștințe din trecut [...]. **2** Minte, considerată ca sediu al procesului de memorare. **3** (Îlav) Din ~ Din aducere-aminte. **4** (Îal) Pe de rost. **5** Păstrare în amintire [...]. **6** (Sp) Amintire pe care o păstrează posteritatea despre oameni sau despre evenimente de seamă din trecut. **7** (Îlav) În ~ia cuiva (sau a ceva) În semn că cineva decedat sau ceva pierdut n-a fost dat uitării [...]. **8.** Parte componentă a calculatorului electronic în care se înmagazinează instrucțiunile, cuvintele, valorile numerice etc. după o codificare prealabilă [...]” (cf. MDA, s.v.); „**UITĂRE** s.f. Faptul de a (s e) uita. **I.1.** Pierdere din memorie (pentru scurt timp sau pentru totdeauna); neaducere aminte; dispariția sau absența unor amintiri (din memoria unei persoane sau a unei colectivități). Cf. uit a (1 1). [...]. ♦ (Cu referire la fluviul Lethe din mitologia greacă) [...]. **2.** Indiferență față de o persoană sau față de un obiect (drag), față de o situație, o întâmplare etc.; alungare din minte; dezinteres; neglijare; (învechit) uităciune. Cf. uit a (1 2). [...]. ♦ Uitare de sine = a) visare, reverie. [...]; b) desprindere de realitatea imediată; transpunere; transfigurare; extaz. [...]; c) neglijare a intereselor proprii; altruism. [...]. E x p r. A (se) da (sau a lăsa) uitării (sau În uitare) (pe cineva sau ceva) sau (învechit) a pune la uitare (ceva sau_ pe cineva) = a nu se mai gândi, a nu se mai preocupa (de cineva sau de ceva), a înceta să se mai intereseze sau să-și mai amintească (de cineva sau de ceva), a se sili să uite; a uita (1 2). [...]. (Învechit) A veni întru uitare sau a fi în uitare = a fi uitat (1 1) (de către cineva); a fi alungat din preocupări, a fi neglijat (de către cineva). [...]. A trece cu uitarea v. t r e c e (1 8). (Prin nord-estul Olt. și nord-vestul Munt.) A-și face de uitare = a-și scoate, a-și alunga din minte; a da uitării; a neglija. [...]. + Rătăcire morală. [...].3. Fig. Neant, neființă. [...]” (cf. DLR^a, s.v.); „**UITĂRE**, *uitări*, s.f. **1.** Faptul de a uita, de a nu-și (mai) aduce aminte (de cineva sau de ceva); lipsa oricărei amintiri. ♦ *Uitare de sine = a*) visare, reverie. **b)** nepăsare (altruistă) față de interesele proprii. ♦ E x p r. *A da (sau a lăsa) uitării* (pe cineva sau ceva) = a nu se mai interesa, a înceta să mai iubească sau să-și amintească (de cineva sau de ceva), a se sili să uite. ♦ Rătăcire morală. **2.** Fig. Neființă, neant. V. **Uita**” (cf. DEX²-2016, s.v.); „*uitare* s.f. [...] **1** (Adesea fig sau în contexte figurate) Pierdere în memorie [...]. **2** Alungare din minte a cuiva sau a ceva. **3** Indiferență față de o persoană sau față de un obiect (drag), o situație etc. [...]. **4** (Îs) ~ *de sine* Visare. **5** (Îas) Neglijare a intereselor proprii. **6** (Îe) **A (se) da** (sau **a lăsa**) ~ **tării** (sau **în** ~) (pe cineva sau ceva) sau (în v) **a pune la** ~ (ceva sau pe cineva). A nu se mai preocupa. **7** (Îae) A se sili să uite. **8** (Olt; Mun; îe) **A-și face de** ~ A-și scoate în minte. **9** (Olt; Mun; îae) A neglija. **10** Rătăcire morală. **11** (Fig) Neant. **12** Privire. **13** (Rar) Priveliște.” (cf. MDA, s.v.).

	LB ^c	VRF
Memorie	-	+
Minte	+	-
Ținere de minte	+	+
Aducere-aminte	+	+
Readucere aminte	-	+
Aminte	+	-
Pomeană	+	-
Pomeniță	+	-
Pomenire	+	+
Pomeneală	-	+
Mențiune	-	+
Neuitat	+	+
Suvenire	-	+
Ressuvenire, Resuvenire	-	+
Reminiscentă	-	+
Rememorațiune, Rememorație, Rememorare	-	+
Rememorativă	-	+
Neșters	-	+

Tabel 1. Memorie

	LB ^c	VRF
Uitare	+	+
Zeutare	+	-
Obliterațiune, Obliterație	-	+
Omissiune, Omissie, Omittere	-	+

Tabel 2. Uitare

Anexă

- (1) **Minte**, *f. pl. -ți. [...] subst. 1) puterea cea cugetătoare a omului: mens, ratio [...]. 4) ținare în minte: memoria [...]. p. e. țin minte: mente, vel memoria teneo [...]. a Lat. mens. Ital. mente. (Cf. LB^e, s.v. Mente).*
- (2) **Ținere**, *f. pl. -ri. [...] subst. [...]. — 2) ținare aminte: memoria, recordatio [...]. (Cf. LB^e, s.v. Țenere).*
- (3) **Aducere-aminte**. [...] *memoria, recordatio [...]. (Cf. LB^e, s.v. Aducere a mēte).*
- (4) **Aminte** sau aminte. [...] *adv. compos. ex praep. vel part. A et subst. mente: pro diversitate verborum, quibus construitur, varias obtinet significationes e. g. aduc aminte: in mentem, memoriā revoco [...]. îmi aduc aminte: memini, recordor, reminiscor, in memoriā mihi revoco [...]. Iau aminte: attendo, adverto [...]. Îmi este aminte: curae mihi est [...]. (Cf. LB^e, s.v. Aminte, séu amēte).*
- (5) **Pomeană**, *f. pl. -ene. [...] subst. 1) i. e. pomenire: memoria, commemoratio, mentio [...]. — 2) i. e. comând, comândare, mâncarea carea se dă întru pomenirea mortului: silicernium, convivium funebre [...]. — 3) i. e. milostenie: styps, eleemosyna [...]. — dau ceva cuiva de pomeană: do cuipiam aliquid per modum eleemosynae, dono cuipiam aliquid [...]. a Lat. po i. e. post et manes, i. e. mors. (Cf. LB^e, s.v. Poménă).*
- (6) **Pomenință**, *f. p. -țe. [...] sub. memoria [...]. p. e. din pomenința oamenilor: post hominum memoriā [...]. (Cf. LB^e, s.v. Pomenințiā).*
- (7) **Pomenire**, *f. [...] subst. mentio, recordatio, memoria [...]. — vrednic de pomenire: memorabilis, notabilis, insignis [...]. — sămn sau stâlp de pomenire: monimentum, memoraculum, Apul. in Apol. post med. p. 311, 3. Elm. [...]. — din pomenirea oamenilor. V. Pomenință. (Cf. LB^e, s.v. Pomenire).*
- (8) **Neuitat**, *f. -tă, pl. -ți, f. -te. [...] adj. a) ce nu se dă uitării: memoriae infixus, oblivioni non datus [...]. — 2) ce nu se poate da uitării: haud obliviscendus [...]. (Cf. LB^e, s.v. Neuitatu).*
- (9) **Memorie**. *s.f. Facultatea aducerii-aminte; ținare de minte. Mémoire. — N-am memorie despre aceasta: nu-mi aduc aminte despre aceasta. Je n'ai pas mémoire de cela. — În memorie de...: în aducere-aminte de... Un mémoire de... — Spre memoria, spre fericita memorie, spre imortala momorie a...: spre pomenirea, fericita, perpetua aducere-aminte a... formule ce se pun la unele epitafe etc. À la mémoire, à l'heureuse mémoire, à l'immortalle mémoire de... — Cutare prince de fericită, de virtuoaasă, de binefăcătoare memorie. Tel prince d'heureuse, de vertueuse, de bien faisante mémoire. — poet. Fucele memoriei: musele. Les filles de mémoire. (Cf. VRF, s.v. Memorie).*
- (10) **Ținere**. *s.f. Fapta, lucrarea d-a ține. Action de tenir. — Ținere de minte. Vezi memorie. (Cf. VRF, s.v. Ținere).*
- (11) **Aducere-aminte**. *s.f. (Vezi suvenir, reminiscență.). (Cf. VRF, s.v. Adducere-aminte).*
- (12) **Readucere**, *s.f. Aducere din nou, lucrarea d-a aduce din nou. Action de ramener, de rapporter. — Readucere-aminte, vezi reminiscență, resuverire. (Cf. VRF, s.v. Readucere).*
- (13) **Suvenir**. *s.f. fapta d-a-și suveni, d-a-și aduce aminte. — Facultatea memoriei; aducere-aminte. — Înseși memoria: Ranele sale sunt pentru dânsul niște glorioase suveniri despre isbîndeale lui. — Tablete pe care însemnează cineva ceea ce nu va a uita. — Un fel de inscripțiune ce pune cineva pe un lucru destinat a-l oferi cuiva ca galanterie și spre a nu fi uitat. Souvenir. — Unii îl fac substantiv eterogen un souvenir, două suvenir; se pare însă mai comod a fi de gen feminin o suvenir, două suveniri. (Cf. VRF, s.v. Suvenir).*
- (14) **Resuverire**. *s.f. simțimânt, memorie ce are cineva despre un lucru. Ressouvenir. (Cf. VRF, s.v. Resuverire).*
- (15) **Resuverire**. *Vezi resuverire. (Cf. VRF, s.v. Resuverire).*
- (16) **Reminiscență**. *s.f. Resuverire slabă și ușoară; re-nnoirea redeșteptarea unei idee mai uitată. Réminiscence. (Cf. VRF, s.v. Reminiscențiā).*
- (17) **Rememorațiune, Rememorație, Rememorare**. *s.f. Lucrarea, acțiunea d-a rememora, de a-și readuce aminte. Remémoration. (Cf. VRF, s.v. Rememorațiune, Rememorație, Rememorare).*
- (18) **Rememorativ**. *adi. Care readuce aminte, care rememorează. Remémoratif-ve. (Cf. VRF, s.v. Rememorativū).*
- (19) **Pomeneală, Pomenire**. *s.f. Fapta de a pomeni, de a se pomeni despre ceva. Mention. — Pomenirea morților. La commemoration des morts. (Cf. VRF, s.v. Pomenéllă, Pomenire).*

- (20) **Mențiune.** *s.f.* Comemorație, memorie de..., pomenire, atingere despre ceva. *Mention.* (Cf. VRF, *s.v.* *Mențiune*).
- (21) **Pomană.** *s.f.* (Vezi pomeană). (Cf. VRF, *s.v.* *Pomană*).
- (22) **Pomeană.** *s.f.* Serviciu cu împărțire de nutriment pe la săraci, ce se face pentru repausul sufletului morților. *Obit.* — Aceea ce se dă săracilor din caritate pentru sufletul morților. *Aumône, Obit.* (Cf. VRF, *s.v.* *Poménă*).
- (23) **Neuitat-ă.** *adi.* Care nu este uitat, nu s-a uitat, care nu se uită. *Non oublié-e.* (Cf. VRF, *s.v.* *Neuitat-ă*).
- (24) **Neșters-earsă.** *adi.* Care nu se șterge, nu se mai poate șterge. *Ineffaçable.* — *fig.* *Neșters din memorie:* neuitat, care nu s-a uitat, nu s-a pierdut din memorie. *Qui n'est pas effacé du mémoire.* (Cf. VRF, *s.v.* *Nesters-earsă*).
- (25) **Uitare.** *f.* [...]. *subst.* 1) *oblivio, oblivium* [...]. 2) *i. e.* privire, căutare : *spectatio, adspectus, intuitus, contemplatio* [...]. *a Lat. intuitus, per Metathesim.* (Cf. LB^e, *s.v.* *Uitare*).
- (26) **Zăuitare.** *f.* [...]. *subst. ablivio, oblivium* [...]. (Cf. LB^e, *s.v.* *Zeuitare*).
- (27) **Uitare,** *s.f.* fapta d-a uita ceva, d-a se uita pe sine. Lipsă de suvenir: *uitarea injuriilor. Oubli des injures.* — *Uitarea de sine:* abnegațiunea propriilor sale drepturi. *Oubli de soi même.* — *Uitare:* scăpare din vedere. Vezi omisiune. — *Uitare:* pierderea unei cunoștințe ce avea altădată. Vezi obliterațiune. — *Uitare.* Vezi privire, contemplațiune. (Cf. VRF, *s.v.* *Uitare*).
- (28) **Obliterațiune, Obliterație.** *s.f.* Ștergere, uitare, desființare a ceva cu tâmpul. Se zice de abolirea unui simț, unei facultăți intelectuale. — *t. de anat.* Astupare cu încetul a unui canal sau cavități. Pierderea unei cunoștințe de altădată. *Obliteration.* (Cf. VRF, *s.v.* *Obliterațiune, Obliterație*).
- (29) **Omisiune, Omisie, Omitere.** *s.f.* Fapta de a omite. — *Uitare, lăsare afară, greșeală* ce se face d-a spune, d-a nu face ceea ce trebuia a se spune ori a se face. Chiar lucrul lăsat afară, nezis, nefăcut. *Omission.* (Cf. VRF, *s.v.* *Omissiune, Omissie, Omitere*).

Sigle

- DEX²–2016 – Academia Română. 2016. *DEX – Dicționarul explicativ al limbii române.* Ediția a doua, rev. București: Univers Enciclopedic Gold.
- DLR^a – Academia Română. 2010. *Dicționarul limbii române.* Ediție anastatică după *Dicționarul limbii române (DA)* și *Dicționarul limbii române (DLR)*. 19 vol. București: Editura Academiei Române.
- LB^e – pentru ediția electronică de Aldea, Maria (coord.). 2013. *Lexicon Romanescu-Latinescu-Ungurescu-Nemtescu quare de mai multi autori, in cursul a trideci, si mai multor ani s'au lucratu. Seu Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum quod a pluralibus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est.* Ediție electronică realizată de Maria Aldea, Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla-Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea, Adrian Aurel Podaru. Cluj-Napoca. Consultat pe <https://doi.org/10.26424/lexiconuldelabuda> [10/03/2021].
- MDA – Academia Română. 2010. *Micul dicționar academic*, vol. I. A–Me, vol. II. Mi–Z. București: Univers Enciclopedic Gold.
- VRF – Ion Costinescu. 1870. *Vocabularu romano-francesu, lucratu dupe Dicționarulu Academiei Francese, dupe alu lui Napoleone Landais și alte Dicționare latine, italiene, etc.* Vol. I–II. București: Tipographia Națională Antreprenor C.N. Rădulescu.

Referințe bibliografice:

- Aldea, Maria. 2016. *Un Proiect Accompli: le Lexicon de Buda (1825) en Édition Électronique*, in T. Margalitatze, G. Meladze (eds.), *Proceedings of the XVII EURALEX International Congress*, Ivane Javakhishvili Tbilisi University Press, p. 856–862, <https://euralex.org> [24.01.2020].
- Aldea, Maria. 2018. *Alfabetul limbii române. O abordare lexicografică*, in Coman Lupu (editor), Alexandra Ciolan și Alessandro Zuliani (coeditori), *Studii Romanice. Omagiu profesorilor Florica Dimitrescu și Alexandru Niculescu la 90 de ani*, vol. I, București, Editura Universității din București, p. 17–27.

- Chivu, Gh. 2007. *Este Lexiconul de la Buda un dicționar etimologic?*, in Sanda Reinheimer Rîpeanu, Ioana Vintilă-Rădulescu (coord.), *Limba română, limbă romanică. Omagiu acad. Marius Sala la împlinirea a 75 de ani*, București, Editura Academiei Române, p. 61–65.
- Chivu, Gh. 2008. *Lexiconul de la Buda – primul dicționar modern al limbii române*, in Alexandrina Mustața et al. (ed.), *Language and Literature. European Landmarks of Identity/ Limbă și literatură. Repere identitare în context european*, vol. I, Pitești, Editura Universității din Pitești, p. 26–29.
- Seche, Mircea. 1966. *Schiță de istorie a lexicografeii române*, Vol. I. *De la origini pînă la 1880*. București, Editura Științifică.

Florina-Maria BĂCILĂ
(Universitatea de Vest
din Timișoara) | ***Ne(mai)uitarea* – expresie lingvistică
și construcție textuală
în poezia lui Traian Dorz**

Abstract: (*Ne(mai)uitarea* – linguistic expression and textual construction in the poetry of Traian Dorz) Our paper's aim is to take into consideration the textual construction (and, implicitly, the linguistic expression) of the concept *ne(mai)uitare* (unforgetfulness), as it appears conveyed in some representative lyrical creations of Traian Dorz – a contemporary Romanian author whose work represents, undoubtedly, the fruit of some spiritual experiences that decisively marked his existential path. Besides, the relationship of the human being with God (in the dimension of the terrestrial, but also from the perspective of eternity) remains a constant theme in this work dedicated to His unicity, the amazing feeling of permanence that characterises His presence, in connection with which everything is constantly situated on the coordinates anchored in the individual or collective memory. As a result, we will have in view the fact that such poetical confessions are contextually materialised in several ways, through the means of some structures including elements from this semantic field, of some nominal groups and of some verbal phrases with expressive values that come to build, in the complex vision of the author, the image of unforgetfulness – *ne(mai)uitarea* –, it equally implying living and confession, artistic creation and spirit of sacrifice, communication with God and with his fellows.

Keywords: *mystical-religious poetry, semantic field, Grammar, Stylistics, Traian Dorz.*

Rezumat: Lucrarea noastră își propune să ia în discuție construcția textuală (și, implicit, expresia lingvistică) a conceptului de *ne(mai)uitare*, așa cum apare el reflectat în câteva dintre creațiile lirice reprezentative ale lui Traian Dorz – un autor român contemporan a cărui operă reprezintă, indubitabil, rodul unor experiențe spirituale ce i-au marcat în mod decisiv traseul existențial. De altfel, relația ființei umane cu Dumnezeu (în dimensiunea teluricului, dar și în perspectiva eternității) rămâne o temă constantă a acestei opere consacrate unicității Lui, sentimentului uluitor al permanenței ce caracterizează prezența Sa, în legătură cu care totul se situează constant pe coordonatele fixării în memoria individuală ori colectivă. În consecință, vom avea în vedere faptul că asemenea confesiuni poetice se concretizează contextual în diverse maniere, prin intermediul unor structuri incluzând elemente din acest câmp semantic, al unor grupuri nominale și al unor sintagme verbale cu valențe expresive care vin să contureze, în viziunea complexă a autorului, imaginea *ne(mai)uitării*, ea implicând, în egală măsură, trăirea și mărturisirea, creația artistică și spiritul de sacrificiu, comuniunea cu Dumnezeu și cu semenii săi.

Cuvinte-cheie: *poezie mistico-religioasă, câmp semantic, gramatică, stilistică, Traian Dorz.*

Introducere

Opera lui Traian Dorz, alcătuită din mii de poezii de factură mistică și din numeroase volume de memorii sau de meditații, se înscrie pe coordonatele unei experiențe de viață care se confundă aproape total cu cea de natură artistică, a trăirii

întu înalt, întu spiritualitate. Ea aparține unui scriitor ce are deplina conștiință a acestei dimensiuni prin intermediul căreia, după cum se știe, marile spirite ale umanității au reușit să se salveze întotdeauna, supraviețuind, în ciuda condițiilor vitrege impuse de regimurile totalitare, prin revelația unor modalități specifice de a transfigura durerea și de a dobândi libertatea în spațiul carceral: *credița* mijlocită de *rugăciunea* practică și *creația* (Ilie 2010, 417-418; Cistelecan 2000, 21-27).

De altfel, în ciuda condițiilor de detenție, a repetatelor arestări, anchete, percheziții, amenințări, amenzi, interdicții etc., precum și a problemelor de sănătate, Traian Dorz nu a încetat să compună versuri, pe care le-a *memorat* repetându-le zilnic:

„Mi-aduc aminte cum lucram poeziile în acei ani lungi din închisoare, unde nu aveam nici caiet, nici carte, nici creion, nici hârtie, nici nimic. A trebuit să-nvăț și să le rețin în memorie pe toate. Învățam, aveam o idee, o inspirație, dar trăiam zile, săptămâni, luni, ani de zile acolo, închiși, fără nicio ieșire nicăieri. Cum poți să stai acolo și să petreci timpul cu Dumnezeu și să nu crezi? Mi-am zis: trebuie să fac ceva. N-ai creion, n-ai hârtie, dar ai o memorie de la Dumnezeu. Deprinde-o, silește-o să învețe și să rețină. A venit o idee, am compus prima strofă în gând, am reținut-o. Am mers spre a doua strofă, am reținut-o, le-am repetat și pe prima, și pe a doua. Și apoi, am făcut-o pe a treia și am repetat-o pe prima, pe a doua și pe a treia – și am făcut-o pe a patra. Și am repetat prima, a doua, a treia, a patra strofă și am făcut-o pe a cincea. Până la a opta. Și tot așa. Când am făcut a doua poezie, am repetat-o și pe prima, să n-o uit. Apoi, la a treia, a patra, le-am repetat și pe prima, și a doua, și a treia, și a patra. [...] A fost mai greu când am ajuns la cincizeci, la șaptezeci, la o sută, la două sute. După aceea, nici n-aveam timp dacă le repetam pe toate – îmi trebuiau trei zile la rând. Dar atunci mi-am înregistrat mai departe ideile și numărul. Știam că poezia numărul 356 poartă titlul cutare. Și după cinci-șase ani, când am ieșit din închisoare, mi-am luat condeiul și hârtia și-am pornit înapoi, și am întors filele memoriei, și am putut să scriu **Cântările Anilor**, **Cântările Roadelor**, **Cântări de Drum**, **Cântări Îndepărtate**, cele mai multe de pe acolo strânse [subl. aut.].” (Hossu Longin 2013, 508-509).

„Ciobul de sticlă uns cu scuipat și dat cu săpun, apoi prăfuit cu puținul var răzuit de pe perete, strânga rând cu rând și strofă cu strofă aceste flăcări și carate acolo de unde nu se mai pierdeau. Apoi timpul și munca de nopți și ani le-a înflăcărât și șlefuit până ce au ajuns așa cum s-au revărsat în lume și în nemurire.” (Dorz 2005, 297).

Astfel se nasc – în penitenciarele din Gherla, Oradea, Caransebeș, Satu-Mare, Deva, Galați sau în lagărele de muncă forțată din Bărăgan și din Delta Dunării – sute și mii de poezii, deschizându-se lungă serie a *Cântărilor Nemuritoare*, transcrise noaptea, în scurtele perioade de libertate, sub urmărirea constantă a autorităților vremii, dar cu încredințarea fermă că, „fără cuvântul scris, orice lucrare – mai curând ori mai târziu – încetează, se degradează și moare” (Dorz 2002, 76).

Memorie și misiune

Traian Dorz nu a scris poezie de dragul poeziei sau literatură fără sens; în consecință, nici nu a căutat să epateze prin limbaj, nu a urmărit spectaculozitatea lingvistică sau culoarea care să estompeze mesajul religios, ci a vizat un scop anume: împlinirea mării misiuni la care s-a simțit chemat. El însuși afirmă, într-una dintre artele sale poetice, că viața lui, în tot ce a însemnat pe pământ, s-a suprapus misiunii care i-a fost încredințată și s-a definit exclusiv în această manieră:

„Eu n-am fost un trup pe lume, / nici un chip cum se părea, / nici o carte, nici un nume / – am fost *misiunea* mea. // N-am fost scrisul sau cuvântul, / n-am fost viața mea, ci-n ea, / steagul, sabia și cântul / – am fost *misiunea* mea. // Cât am ars luptând, trăind-o, / dărui și-aprins în ea, / mi-am plătit-o înălțând-o / și-am fost *misiunea* mea.” (CL 98, *Eu n-am fost un trup*)¹.

În viziunea sa artistică, un loc special îl ocupă harfa, ca instrument asociat suferinței eului auctorial (exponent al comunității) ori a credincioșilor, în clipele de cumpănă, fapt relevant în contextul perioadei totalitare din a doua jumătate a veacului trecut; în aceste condiții, harfa devine un reflex al durerii, al singurătății și al liniștii apăsătoare:

„Și anii, lunecând la vale, / din harfa mea **uitată**-n spini, / au scos doar cântece de jale, / de deznădejde și suspin. // ... Dar într-o dulce primăvară, / când codru-i plin de muguri deși, / când lumea se-mbrăcase iară / în floare albă de cireși, // O Mână mi-am simțit pe strune / și cerul s-a lăsat pe lunci, / și-un cânt pornit-a să-mi răsune, / cum nu cântasem pân-atunci. // Acele Degete preasfinte / ce se-ntrupară din senin / din strune mi-au pornit s-alinte / un psalm dumnezeiesc și plin. // Și alți ani legănară-ntruna / al melodiei sfânt ecou, / când, dulce, inima și struna / mi-aveau acum un cântec nou.” (CUit 21, *Și anii m-au străpuns*),

tinzând permanent spre armonia și spre echilibrul pe care le implică sacralitatea autenticității ce ampretează slujirea lui Dumnezeu prin artă: „O, Doamne, **uită**-mi tânguirea / din tot ce-am scris prea-ndurerat, / din toate să-Ți rămână numai / ce-i cântec cu adevărat!” (CCm 130, *Sub apăsarea Măinii Tale*). Realitatea spirituală fundamentală a regenerării în plan individual este însă echivalentă cu actul unei noi creații, cu un început mereu nou, cu o transformare completă și evidentă:

„Fiind un contrast implicit al cântecelor «vechi», acest cântec nou este o imagine a vieții transformate de credință, a naturii dinamice, mereu transformate a vieții trăite

¹ Spre a nu îngreuna parcurgerea trimerilor, am optat, în lucrarea de față, pentru notarea, în text, a referirilor (cu abrevieri) la volumele (aparținându-i lui Traian Dorz) din care au fost selectate secvențele lirice ilustrative, alături de numărul paginii / paginilor la care se află pasajul respectiv și de titlul poeziei. Evidențierile grafice realizate în fragmentele extrase din întreaga operă dorziană (exceptându-le pe cele cu caractere cursive, care sunt ale autorului ori ale editorilor) ne aparțin.

în comuniune cu Dumnezeu, și a continuei înnoiri a milei lui Dumnezeu prezente în viața credinciosului.” (Ryken et alii 2011, 648).

(Ne)uitarea trecutului

Într-un atare context, o pondere aparte o au versurile experienței-limită, dedicate universului carceral, având în vedere că, pe lângă rezistența conferită de manifestările posibile ale trăirii mistico-religioase, arta și cultura (sub diversele lor manifestări) au constituit puncte de reper cu valoare etică ale celor aflați în detenție, ca act de negare a suferinței de orice gen și de afirmare a biruinței vieții, a sensului libertății prin recursul la sacru, încărcat de empatia alterității; iată un fragment cu rezonanțe psaltice implicite, reprezentative pentru eterna nevoie a omului de frumos, de lumină, de speranță, de comunicare prin poezie:

„... O, cât doresc de tainic și de-nsetat un veac / și-o lume fără lanțuri și fără-ngrijorare, / să scap **de amintirea** trăită și să-mi fac / o altfel de viață și-o altfel de cântare! // **Să-mi uit** pe veci trecutul de spaime și coșmar / cu tâlhărești întoarceri prin visurile mele / și umbrele satanei cu gheare de pândar... / – pe veci să mă despartă un zid ceresc de ele!” (CR 162, *O, cântecele-acestea!*...);

„O, **uit** încet trecutul cu rănilor de jar / și muta zvârcolire a chinului amar; / arar îmi vine-n minte ceva din tot ce-am plâns, / azi toate-s doar un murmur din ce în ce mai stâns. / Trecuta usturime a cruntelor loviri / e toată astăzi numai duioase **amintiri**; / în locul întristării trecutului cumplit, / e numai limpezime de soare liniștit.” (CCm 102, *În sfânta ascultare*).

Prin urmare, frumusețea și unicitatea artei rămân direct dependente de atingerea cerească: „Eu sunt al Tău – în bucurie / se sting **uitatele**-mi dureri / și-o pace veșnică se varsă / pe zbciumul de până ieri!” (CCm 163, *Eu sunt al Tău*). În poeziile din volumul *Cântarea Cântărilor mele* (al cărui titlu are certe rezonanțe biblice și cuprinde memorabile imnuri ale iubirii, unice ca transpunere a unor experiențe intime cu Dumnezeu), esența sentimentului de dor trasează însuși profilul definitoriu (cu ecouri din *Noul Testament*) al Împărăției lui Dumnezeu – „obiect” al neastâmpărului lăuntric (de remarcat sinonimia contextuală a participiilor așezate în ascendență semantică):

„Ierusalim, Cetatea mea, / tot sufletu-mi suspină: / când oare, când te voi vedea, / când oare-n tine voi intra / să cânt, în mântuirea ta, / pe marea cristalină? // Ierusalim, sfânt dor nestins, / ce dulce va fi-n tine, / când lungul zbcium va fi-nvins, / când Țelul drag va fi atins, / iar plânsul **șters, uitat și stins** / și zările senine!” (CCm 85, *Ierusalim, Cetatea mea*).

O componentă semnificativă a mesajului poeziilor dorziene este legată de reflectarea lirică a rosturilor artei care poartă pecetea individuală a celui ce le-a plăsmuit concret, dar, mai ales, amprenta inspirației de Sus, sub auspiciile căreia s-a născut o asemenea creație poetică impregnată de o profunzime a mesajului ce trimite permanent

la sacralitate, la infinitul divin, la comuniunea cu Dumnezeu și cu semenii. Departe de a fi o înșiruire fără noimă a unor gânduri scrise, ea reprezintă un veritabil topos de esență divină, înțeles ca viziune specială asupra existenței, ca misiune eternizată a eului auctorial, dominată de credință, rugăciune, iubire, sacrificiu, împărtășire prin cuvânt și suflet, în definitiv, sensul unei vieți împlinite, consacrate slujirii Lui, ceea ce include ipostaza de *poeta vates* – îndrumător al comunității:

„Toți spinii care m-au ascuns se vor usca odată / și umbra ce m-a odihnit va trece-ndepărtată, / și căile pe care-am mers odată vor fi-uitate, / și semnele ce le-am lăsat vor fi pierdute toate / și iarba unde-am odihnit odat’ o să se-usuce, / și ochii mei se vor goli... și toate se vor duce / – dar cele două vorbe dragi: Iubirea – și-al Tău Nume, / vor străluci pe veci frumos, cu niciun soț pe lume.” (CÎnv 130, *Cred că de-aceea m-am născut*).

Mai mult, pasul decisiv spre eternitate se face tot prin dragostea îngemănată cu rațiunea singulară a rememorării – propria jertfă pe drumul căinței, în ascensiunea continuă a trăirii și a mărturisirii credinței, purificarea și libertatea interioară, fără puțință de tăgadă, peste orice tentație sau întinăciune a pământescului dinăuntrul nostru, despovărați fiind, pentru totdeauna, la pragul trecerii în veșnicie:

„Gătește-te, iubire, curând plecăm la drum, / dorita Dimineață s-apropie de-acum! / Dezbracă-te de toate lumeștile poveri, / îngroapă-ți în uitare durerile de ieri / și-aruncă toate-a lumii bicisnice comori / nebunii să le-adune, fă-ți pașii mai ușori, / renunță la podoabe, le-aruncă la săraci, / doar unica podoabă a lacrimii s-o-mbraci. / Cu roua curăției privirile să-ți speli, / pe veci să piară urma trecutelor greșeli, / cu ultimul adio sărută ce-a fost drag / și nu privi în urmă când trecem peste prag.” (CDr 7, *Gătește-te, iubire!*).

Uneori, în una și aceeași poezie închinată inconfundabilului „dor sfânt” – năzuință a ființei umane spre întoarcerea la armonia, lumina și fericirea edenică primordială –, perspectiva implicită, definitivă și definitorie, a ajungerii la cununia spirituală cu Mirele Iisus în atmosfera Împărăției Cerurilor devine mai mult decât evidentă, inclusiv la nivel comunitar, reliefându-se dorința unificării definitive cu Creatorul în atmosfera paradisiacă a iubirii absolute, emblemă a lumii de Dincolo, unde se va petrece și răsplătirea consecvenței în credința autentică – „viziunea lui Dumnezeu în perfecțiunea Sa” (Addison 2003, 266), „o recompensă de o supremă desăvârșire, dar care nu poate fi reprezentată decât prin folosirea celor mai subtile forme și culori” (Addison 2003, 255):

„La Țărnul Întâlnirii dorim s-ajungem blând, / cu cea din urmă lună în soare apunând, / cu Zorii Primei Zile a Vecilor ieșind / și Nou Ierusalimul în zare strălucind. // Deasupra, Curcubeul cu sute de culori / s-anunțe Începutul Eternei Sărbători / și-n zboruri fericite, al îngerilor roi / cântări și flori să lase să ningă peste noi. // Miresme-mbătătoare pe unduiri de Vânt / s-adie tot mai scumpe spre noi din

Duhul Sfânt, / iar Țărmlul Drag să fie cu dragii noștri plin, / privind spre noi, să strige:
O, iată-i, iată-i, vin!... // ... În urmă e Trecutul pe veci de veci **uitat**, / 'nainte-i Viitorul
în slavă-nveșmântat, / deasupra și pe larguri, și dedesubt e tot / un cântec și-o iubire
prin care treci înot.” (CViit 186-187, *La Țărmlul Întâlnirii*).

Un alt poem emblematic al lui Traian Dorz, inclus în volumul *Locurile noastre sfinte* (alcătuit pe baza unor analogii inedite între reperele transcendenței și lumea etosului românesc, a culturii sau a spiritualității autohtone), se transpune într-un imn conceput în registru minor, dedicat sacralității din izbăvitoarea „Acasă” a eului liric (înțelesă, în primul rând, în cadrul realității duhovnicești, sinonimă, prin definiție, cu „glasul” originilor, cu inimitabila lor chemare), acolo unde spațiul și timpul se circumscriu pe coordonatele singulare (și etern durabile) ale rememorării, impregnate, în chip tainic, de lumina harului dumnezeiesc, proprie comunicării dintre om și Creator:

„Acasa mea, / ce grai divin / de dulce și fierbinte, / ce lacrimi / și fiori îmi vin /
când mi te-aduc aminte! // Am fost în mii de locuri moi, / cât lumea-i de frumoasă, /
dar nu-i niciunde / ca la noi, / în dulcea mea Acasă. // Aici îmi arde curcubeu / în
fiece fereastră, / aici e soarele al meu / și dragostea-i a noastră. // Aici e dulcele sărut
/ pe crucea întreită, / mai lung, / mai moale, / mai tăcut / ca taina-nveșnicită. // Aici,
întins pe-al ierbii sân, / tot greul mi se-alină / și-adânc despovărat / rămân / în liniștea
divină. // De când tot merg și merg / s-ajung / și-**amintea-mi tot aduce** / un dor atât
de greu și lung / de-Acasa mea cea dulce. // ... Am fost în mii de locuri moi, / cât
lumea-i de frumoasă, / dar nu-i niciunde / ca la noi, / în dulcea mea, / în dulcea mea
/ Acasă...” (LNS 90-91, *Acasa mea*).

Neuitarea și absolutul Divinității

În momentele de intimitate, rugăciunea – purtătoare *sui-generis* a unui conglomerat ineputabil de sensuri – are drept urmare, în mod firesc, mângâierea și pacea covârșitoare a sufletului mereu fascinat de perspectiva veșniciei, iar adorarea devine parte din taina unirii cu Divinitatea a ființei mistuite de dorul eternității. În acest context, să ne amintim că „frumusețea e numele lui Dumnezeu și realitatea ei transcendentă e investită cu acea inefabilă putere de atracție, care adună sufletul din imperfecțiunile lumii și-l absoarbe spre arhetipul desăvârșit din înălțime” (Crainic 1994, 288), idee subliniată într-o secvență lirică ce evidențiază – prin intermediul unor structuri exclamative și comparative – intensitatea maximă, unicitatea de netăgăduit a atributelor divine:

„O, ești Frumos cum de frumoasă / e numai Frumusețea Ta, / mi-e sufletul pe
veci, Iisuse, / rob și fermecat de Ea! // Și-mi **uit** și zbuciumul, și lupta, / și-ntregul
plâns dureros / și Te privesc uimit, Iisuse, / o, ești Frumos, așa Frumos!” (CCm
143, *În fața Ta plec ochii umezi*).

Așadar, iluminarea interioară vizează și contemplarea, în tăcere și în solitudine, a frumuseții de nespuse a chipului lui Dumnezeu; este momentul când cuvintele

încetează, mișcările de orice gen se opresc pentru a se instaura misterul suprem al revelației, liniștea adâncă ce inundă și înnoiește sufletul, transcende abisurile lui și facilitează nu doar regenerarea, ci și ascensiunea spirituală – o prefigurare a atingerii pragului dincolo de care se poate cânta o „cântare nouă”; implicit, ființa primește întru sine acel *altceva*, își trăiește *altfel* primenirea lăuntrică, „participând la închinarea cerească alături de îngeri” (Keener 2018, 877) înaintea tronului de har al Creatorului.

Alteori, meditațiile lirice vizează impactul decisiv al mesajului divin care a transformat, în chip uluitor, traseul existențial al urmașilor lui Iisus, al discipolilor Săi din toate locurile și timpurile, dedicați unei misiuni esențiale ce implică infinita iubire și asumarea autentică, de bunăvoie, a nenumărate sacrificii:

„Demult, Iisuse, Tu-ai trecut / pe-aicea doar o dată / și zeci de veacuri n-au putut / să ștergă Chipul Tău plăcut / din ochii care Ți-au văzut / Făptura minunată. // Ce har putut-ai oare-avea / în vorbă și-n privire, / că veacuri au trecut așa / și nu Te-au mai putut **uita**, / că le-a robit iubirea Ta / întreaga lor simțire!” (CCm 158, *Demult, Iisuse*),

ori subliniază aspirația sufletului de a recupera, prin iubire, unitatea originară cu Atotziditorul:

„De nu-mi erai decât un Nume, / puteam **să-l uit**, oricum erai, / dar Tu-mi ești pentru veci, Iisuse, / tot scumpul vieții mele rai. // De nu-mi erai decât un zâmbet, / ușor Te-aș fi putut **uita**, / dar Tu-mi ești toată fericirea / din care-mi scot iubirea mea.” (CS 24, *De nu-mi erai decât un Prieten*).

În consecință, „cântarea nouă”, cerută de preceptele vieții de credință trăite împreună cu El, rămâne un răspuns la succesiunea actelor prin care Creatorul, în îndurarea Sa, Își manifestă providența, ceea ce implică dăruirea totală a sufletului dornic de comuniune aleasă – pe verticală, cu Divinitatea, și pe orizontală, cu semenii:

„**Să nu uit**, o dată pentru totdeauna, / c-al meu Singur Prieten îmi ești numai Tu, / să le-ngrop pe-a lumii una câte una, / dar, Iisus, niciuna din a Tale nu! // Fă-mi a mele lacrimi pe-a Ta cale rouă, / gândurile-mi toate, flori sub talpa Ta, / dragostea – cântare pururea mai nouă, / inima – o pernă s-odihnești pe ea! // ... Du-mi, Vântule Sfinte, dulcile semințe / și le fă să-mi cadă pentru rodul greu, / răsplătind sudoarea sfintei năzuințe / numai unde ară Preaiubitul meu! // Pune-mi, Sfântă Pară, semnul Tău pe frunte / și pecetea pune-mi inimii din piept, / să mă mai înalțe câte-au să mă-nfrunte, / să mă mai smerească câte-am să le-aștept!” (CÎnv 117-118, *Să nu uit!*).

Neuitarea și restaurarea interioară

Între Dumnezeu și om, relația (de ordin exterior și interior deopotrivă) e una constantă, percepută ca o călătorie la capătul căreia cei doi se vor regăsi la nunta privită ca act promis al iubirii perfecte și definitive, chiar dacă anumite împrejurări ale căderii ori ale jalei apăsătoare împiedică, uneori, implicarea deplină, entuziastă, din partea

omului. El este însă o prezență atât de vie, atât de clară, încât momentele grele ale existenței nu pot fi învinse în afara mângâierii Lui și a rugăciunii stăruitoare în vederea restaurării ființiale:

„La poarta ta bat azi îndurerate / a dragostei duioase stăruinți / cu lacrima tăcerii-nduioșate / din vremea primei noastre cunoștinți. / **Adu-ți aminte, o, adu-ți aminte** / de-ntâiul har, de dragostea dintâi, / de fericirea fără de cuvinte / ce te ținea mereu să mai rămâi... // Când ușa ta Mi-era mereu deschisă, / când rugăciunea ta veghea pe prag, / când ochii tăi, purtând lumina-nscrișă, / înseninau cântările de drag. / **Adu-ți aminte** zilele acele / și uită-te la starea ta de-acum / când stau și bat, când lacrimile Mele / la poarta ta închisă cad în drum!” (CCm 146-147, *La poarta ta*);

„Lumină-ne, Doamne, pe ultimul drum, / că ochii ni-s roșii de lacrimi și fum / și pașii ni-s încă prin lutul cleios, / și frigul ne trece prin carne și os. // C-o lacrimă dulce din starea de har / ne-acoperă cele vărsate amar / și-n clipa izbânzii ajunsă la țel, / ne **uită** oricâte căderi pân' la el.” (CNoi 188, *Lumină-ne, Doamne*).

Sunt de reținut și meditațiile lirice asupra acestei comuniuni fundamentale care definește însăși existența, o modelează într-o manieră unică, reconfigurându-i traiectul prin necesara lepădare de sine și în pofida limitărilor ființei umane, o așază în cadrele esențiale și unicizate ale vieții trăite în (și cu) Hristos – Izvorul vieții și Adevărul Etern, prin Care totul devine posibil, afirmat, comunicat *altfel* (în ambele direcții), plin de rost sacru, în conformitate cu împlinirea făgăduințelor divine pentru acum și pentru veșnicie (de remarcat, în secvența următoare, simetriile frastice realizate în ascendență și concretizate în succesiunea propozițiilor coordonate cu sens restrictiv):

„Numai când **mă uit pe mine** / și privesc deplin la Tine / văd și am, și pot, și sînt¹ / rod și cânt. // Numai când eu ies din mine / și m-afund, Iisuse,-n Tine / văd și sunt, și am, și pot / ce spui, tot. // Numai când mă las pe mine / și Te iau deplin pe Tine / văd și sunt, și pot, și am / cât doream. // Numai când mă sting pe mine / și Te-aprind, Iisus, pe Tine / văd și am, și sunt, și pot / cerul tot. // Numai când m-aplec pe mine / și Te-nalț în tot pe Tine, / văd și am, și pot, și sînt / soare sfânt.” (CUrm 68-69, *Numai când mă uit pe mine*).

¹ În textele poeziilor lui Traian Dorz publicate, la noi, în ultimele decenii, întâlnim frecvent forma *sunt* (în conformitate cu norma actuală de flexiune a verbului *a fi*), deși se pare că întotdeauna poetul și-a manifestat, explicit sau indirect, preferința pentru *sînt* – formă verbală întrebuințată în toate volumele sale tipărite la edituri din străinătate înainte de 1989 și realizate exclusiv pe baza manuscriselor originale –, motiv pentru care a și așezat-o, de nenumărate ori, în rime, mai ales că era vorba despre respectarea unei norme literare a epocii respective. De aceea, deși poate crea impresia de inconsecvență, inclusiv editorii volumului din care am citat poezia de mai sus au optat pentru forma *sînt* atunci când aceasta apare la final de vers – soluție pe care, de altfel, am adoptat-o și noi în lucrarea de față.

Neuitarea – act al recunoștinței

Dorul de Dumnezeu încântă, stârnește admirația, desfătarea sufletească (prin plânsul haric, prin cântare, veghere, curăție, smerenie, slujire), în versuri ce relevă vibrația ajunsă la apogeu, tensiunea și suferința culminantă – cu accente evidente de neliniște și durere sfâșietoare, unite cu „duioșia distanței” (Stăniloae 2001, 104) –, tandrețea (în accepția ei spirituală) și reflecția adâncă, impresionând prin simplitatea, profunzimea și sensibilitatea exprimării, prin paralelisme clare cu pasajele biblice, desfășurate în construcții simetrice, mizând, din nou, pe repetiții și interogații poetice care amplifică aspirația spre absolut; autorul simte, înțelege nemurirea lui și a creației – condiție *sine qua non* pentru întoarcerea Acasă, la starea edenică primordială, în strădania de a reface acel minunat topos originar printr-o revelație transfigurată artistic, concretizată într-„o înaintare cu Hristos în relația de iubire nesfârșită” (Stăniloae 2003, 360):

„Soare-al veșniciei mele / ce-n extaz, plângând, Te-ador, / oare când afla-mi-voi stâmpăr / nesfârșitului meu dor? // Oare când, pe Brațu-Ți dulce, / fruntea-mi grea de străluciri, / voi putea să-mi plec, în pacea / negrăitei fericiri? // Inima ce-a ars atâta / de-al iubirii sfânt suspin, / când afla-și-va lângă Tine / așteptatul ei alin? // Ochii ce-n adâncu-atâtor / mii de lacrimi s-au topit, / când se vor scălda-n lumina / Slavei Chipului Dorit? // Când, cu-aceste două brațe / ce de-o viață se întind, / voi putea-n sfârșit ca poala, / măcar poala, să-Ți cuprind? // Când putea-Ți-voi numai Ție / spune multul meu amar / care-mi arde, răstignită, / inima-ngropată-n jar? // Când, **uitând** chiar și de Slava / Raiului de haruri greu, / nevăzând pe nimeni altul, / vom fi numai Tu și eu? // Când, căci zilele și anii / trec așa de cătinel, / și-acest lut mă ține parcă / în cătușe de oțel? // Când, o, Soare Drag, Iisuse, / că n-am aripe să zbor, / anii-s lungi cât niște veacuri / și mi-e dor, mi-e dor, mi-e dor!...” (CCm 55-56, *Soare-al Veșniciei mele*).

Într-unul dintre cele mai cunoscute poeme dorziene cu proiecții cosmogonice, motivul nunții se asociază cu momentul nașterii din nou – privită, din perspectivă biblică, drept cununie interioară (concretizare esențială a legăturii bazate pe iubirea jertfitoare reciprocă, în sens spiritual, dintre om și Dumnezeu) –, atunci când eul auctorial a decis concret, în chip tainic, să se încredințeze, pentru tot restul vieții, în Mâna Creatorului, reușind să învingă tenebrele teluricului interior și să trăiască la cote maxime clipa atingerii Sale, a iubirii, a iertării, întru dobândirea vieții veșnice. Într-o asemenea construcție lirică sunt implicate reprezentări ale slavei și ale nemărginirii, ale Providenței și ale vieții eterne, ale misterului transcendent și ale neasemuitului infinit divin, iar simbolismul nupțial este întregit de celebrarea cununiei într-un cadru cosmic de o asemenea măreție, încât evenimentul iese de sub imperiul unor semnificații ale imediatului și revelează dimensiuni nebănuite:

„Ce cununie strălucită / a fost a mea, Iisuse drag, / pe nicio casă aurită / n-a fost nălțat mai dulce steag, / pe nicio frunte luminoasă / n-a fost un mai divin sărut / și nimănui n-ai dat, ca mie,

/ ce dar mai scump Ți s-a părut... // Ce mâini mi-au așezat Cununa, / ce martori mi-am văzut cântând, / priveau și soarele, și luna / ce nu văzuseră nicicând, / roiau în jurul nostru stele / și îngerii erau nuntași, / stăteau în jurul mesei mele / cei mai frumoși înaintași... // Ce cor ceresc și ce cântare, / prin șapte ceruri răsunând, / cântau când sfânta sărutare / mi-ai dat-o binecuvântând / și când cereștile inele / mi le-ai schimbat cu mâna Ta... / – O, nunta veșniciei mele, / să nu te pot în veci **uita!**” (CCnț 47-48, *Ce cumunie strălucită*).

Atingerea extatică este investită cu funcții definatorii vizând sacralizarea existenței, procesul înnoirii ei, demers dublat de glorificarea adusă Creatorului, de adorarea unică și slujirea transfiguratoare, întru dobândirea Împărăției Cerurilor. Prin întâlnirea cu Dumnezeu, omul devine atât de copleșit, încât ajunge să păstreze pe retina ființei doar resorturile complexe ale aceluși „Noi” (CBir 205, *Noi doi, Iisus*), dincolo de orice intenție ori posibilitate a mărturisirii propriu-zise:

„Tot ce-am cântat cândva mai dulce / și tot ce-am plâns cândva mai drag / îmi vor învinui cuvântul, / dac-am să pot să-l mai retrag. // Tot ce mi-ai dat, umplându-mi casa / și lumea, și vecia mea, / mi-ar arde mâinile și gura, / Iisuse, dacă Ți-aș tăcea! // Tot ce-a fost martor fericirii / din zi și noapte, ani și ani, / și prietenii iubirii mele / – mi-ar fi cei mai aprinși dușmani. // Tot ce-a spus gura mea mai dulce / și mi-a scris mâna mai frumos / s-ar face cel mai aspru blestem / dacă Ți-aș fi necredincios. // Tot frigul meu și toată foamea, / și sărăcia din trecut / m-ar blestema ca pe-un nemernic, / dac-aș **uita** ce mi-ai făcut! // Rușinea toată și noroiul / ce-al Tău sărut mi le-a spălat / s-ar prăbuși în veci pe mine / dac-aș **uita** ce Tu mi-ai dat!” (CVeșn 95, *Tot ce-am cântat cândva*).

Faptul devine cu atât mai relevant (și mai necesar) în clipele de prăbușire sau de ezitare lăuntrică, de-a lungul unor experiențe care implică explicit, stăruitor, făgăduințele în fața Creatorului și a stărilor de vorbă cu El, în rugăciunea care transgresează cotidianul, năzuind spre înălțimile absolutului divin, spre biruința pe calea ascensiunii spirituale, precum și aducerea aminte de acea cunoaștere / înțelegere adâncă – în sensul spiritual(izat) al termenilor – a consacrării existențiale pentru Dumnezeu, întru reînțoarcere la frumusețea cuceritoare a acestei relații definatorii pentru autorul văzut al *Cântărilor Nemuritoare*:

„O, cum **să uit**, Iisuse, eu, / o, cum **să uit** cât bine / adus-ai sufletului meu / când Te-ai plecat spre mine? / **Uitat-am** tot ce-am suferit, / dar **nu uit** niciodată / tot ce Ți-am dat / și ce-am primit / în ziua **neuitată**; / Iisuse-al meu, Iisus Iubit, / – în ziua **neuitată**... // O, cum **să uit** ce har divin / s-a revărsat în mine, / părea că mii de îngeri vin / și zbor cu ei spre Tine, / părea că mii de sori lucesc / și zarea-ntreagă cântă, / că mii de lumi sărbătoresc / minunea mea cea sfântă; / – Iisuse-al meu, Iisus Iubit, / minunea mea cea sfântă... // O, **n-am să uit**, Iisus Iubit, / ci-n Veșnicia toată / voi preamări necontenit / iubirea-Ți minunată, / că-n clipa vieții cea mai grea, / când mi-așteptam picirea, / ai cununat cu viața mea / lumina și iubirea; / – Iisuse-al meu, Iisus Iubit, / lumina și iubirea...” (CNoi 63-64, *O, cum să uit?*).

Cu certitudine, în punctul de convergență dintre coordonatele axei temporale și spațiul de concentrare și de răspândire a dragostei se anulează orice barieră, pentru a se putea ajunge la atingerea absolutului eternității, căutând-o fără istovire și necutezând a o îngrădi în limitele cuvântului rostit:

„Cum să pot **uita** vreodată, / Dumnezeul meu, / cât de-ndatorat Ți-s toată / veșnicia – eu? / Când, oricare zi, pot spune / că mi-e numai o minune, / cât de mult dator Ți-s eu, / Dumnezeul meu!” (CVeșn 187, *Cum să pot uita vreodată?*);

„Cum să pot **uita** eu, Doamne, ceea ce-i **de neuitat**, / ceea ce pe lumea asta nici nu poate fi-arătat? // **Neuitat, neuitat** / este tot ce Tu mi-ai dat, / fii slăvit, fii slăvit, / Domnul meu în veci iubit, / Minunat și Strălucit. // Cum să pot **uita** răpirea până-n nu știu care rai, / unde stările trăite n-au nici saț și n-au nici grai? // Cum să pot **uita**-ntâlnirea cu-al iubirilor focar, / unde clipa sau vecia au același nehotar? // Cum să pot **uita** eu ceasul rugăciunii strălucit, / unde mi-am simțit pe umeri nimbul capului sfințit? // Cum să pot **uita** nălțimea peste care m-ai purtat, / unde-am dus arzând pe frunte locul ce l-ai sărutat? // Cum să pot **uita**-nvierea celui mai slăvit mormânt, / unde-au ars îmbrățișate două cruci și-un legământ?” (CŪrm 188-189, *Cum să pot uita eu, Doamne?*).

Absența rostirii în relația cu Creatorul (transpusă în secvențe lirice dominate de structuri interogative retorice) devine, astfel, semnalul evident al stării de rugăciune, de pace interioară, de comuniune intimă a credinciosului cu Cerul, când vorbele rămân nespuse, iar omul coboară în el însuși, se retrage în singurătatea covârșitoare a sinelui, respectând(u-și) tăcerea gândurilor și a trăirilor, spre a-L (re)găsi astfel pe Dumnezeu în plinătatea prezenței Sale și spre a-I contempla fără întrerupere (în toată curăția minții și a inimii) frumusețea și măreția. În consecință, „necuvântul” rămâne un exponent incontestabil al intenției de comunicare și nu de suprimare a acesteia, ca deschidere esențială spre a-L asculta și spre a-I simți prezența, ca mărturisire a ceva ce ține de taina unei iubiri de dincolo de barierele firescului – intimitatea relației cu El a creatorului (văzut al) *Cântărilor Nemuritoare*. E vorba de „acea *unio mystica* ce se petrece în interioritatea cea mai adâncă a celui ce nu mai trăiește prin sine și pentru sine” (Ioniță 2014, 205), obișnuit deci să-L aibă pe Dumnezeu în cuget (ca emblemă a unei apartenențe de netăgăduit), preocupat nu de conținutul oricăror limite, ci de infinitul divin. Aceasta conduce la anularea exercițiului de a transpune totul în cadrele limbajului comun, devenit neînsemnat și chiar inutil prin carențele lui inerente, în atari împrejurări impregnate de spiritualitate și de sobrietatea necesară întâlnirii cu El și miracolului evident al restaurării lăuntrice, care implică actul recunoștinței adânci și față de cei ce au sprijinit drumul zidirii ființiale:

„Iubite, când vei fi departe, / de sori și de lumini încins, / **adu-ți aminte**, prima rază / în suflet, cine ți-a aprins. // Când vei fi-ajuns pe culmea naltă / spre care-ai vrut și te-ai luptat, / **adu-ți aminte** mâna care / la primii pași te-a ajutat. // Când vei fi-ajuns stăpân pe harul / cereștii lumi de melodii, / **adu-ți aminte** cine-n suflet / ți-

a scris întâile-armonii! // Când vei fi-ajuns cu-ntreg hotarul / vieții tale înflorit, / **adu-ți aminte** ochii care / întâii crini ți-au răsădit. // Când dragostea-ți va umple viața / cu tot cuprinsu-i minunat, / **adu-ți aminte** sânu-acela / ce te-a-ncălzit și legănat. // Adu-ți mereu, **adu-ți aminte** / și niciodată **nu uita** / cât preț, ce jertfe și ce lacrimi / s-au dat spre fericirea ta.” (CCm 116-117, *Iubite, când vei fi*).

Ființarea în eternitate

„Într-o perioadă de inflație verbală, care nu face decât să agraveze urâta singurătate, numai omul păcii rugătoare poate să mai vorbească celorlalți, să arate cuvântul devenit chip, privirea devenită prezență. Tăcerea sa va vorbi acolo unde predica nu mai acționează, misterul său îl va face atent la o revelație devenită apropiată, accesibilă.” (Evdokimov 1996, 28).

E o misiune de netăgăduit, o mărturisire *altfel* (în tăcere, dar sub auspiciile acelorași idei directoare) a mesajului scripturistic înspre generațiile viitoare. Poetul își mărturisește, în repetate rânduri, credința fermă în eternitatea ființării de după „marea plecare” (CNoi 14-15, *Pentru marea mea plecare*); asumarea explicită (cu toate riscurile) a poziției de *poeta vates*, a rolului de îndrumător al comunității, de mesager (profetic) al chemării de sorginte scripturistică, prin creație, rugăciune și luptă consecventă, indiferent de consecințe, este mereu vie, e, cu alte cuvinte, irevocabilă, chiar și după „pășirea pe pragul înalt” (CNoi 180, *Întoarce-mă, Doamne*), asigurând biruința:

„Eu **n-am să mor** din lume, mă voi preface-un steag / purtat în lupta sfântă, arzând în fâlfăire, / mă voi preface-o harfă, cântând și mai cu drag / eroicul din jertfă, sublimul din iubire! // Mă voi preface-o cruce nălțată tot mai sus, / o candelă de rugă, de veghe și-așteptare, / o dără luminoasă pe urma lui Iisus, / o proaspătă fântână mereu răcoritoare, / o trâmbiță cerească cu sunet deslușit / și-o sabie de flăcări eroic mânuită... / – că-n fiecare-i crezul prin care n-am murit / și-n toate, veșnicia tot lui Hristos trăită. // Eu **n-am să mor** din lume, când va pieri ce par, / nu mă căutați în groapă, în vis și-**n amintire**, / – voi fi, mai viu ca astăzi, un fără-dehotar / îndemn spre conștiință, spre cântec și-nfrățire!” (CCm 193, *Eu n-am să mor*).

Pentru eul liric, moartea nu constituie deloc o barieră sau un punct terminus, ci un nou început, semnificativ pentru urmele lăsate pe acest pământ prin iubire și sacrificiu pentru semenii săi, prin rugăciune și creație – cele care asigură nemurirea:

„Mi-e totuna unde voi fi înmormântat, / mi-e totuna cine mă va-nmormânta, / căci oriunde-n lume îmi va fi mormântul / nu voi fi-n el ceea ce oriunde-am fost: / dragoste și lacrimi, cântec și avânt... / Astea sunt oriunde și-ale tuturor, / **nu mor niciodată**, / ele **n-au mormânt!** // **Nu mor niciodată** dragostea și jertfa, / lacrima și cântul **vii vor fi mereu**, / semănat-s numai în pământ, ca grâul, / dar din orice groapă vor ieși mai vii / și mereu alți oameni fi-vor ca să vină / ori a le culege, ori a le călca... // ... Mi-e totuna unde voi fi înmormântat; / dragostea și jertfa mea de pe pământ /

vor căuta pe-acelea ce vor fi sub glie / neștiind că-n groapă nu mai e nimic... /
Moartea-i doar părere, / iată, **n-am murit!**...” (CR 22, *Oriunde!*).

În versuri programatice despre finalul iminent al peregrinării pe pământ, poetul transpune liric câteva îndemnuri de urmat, în chip testamentar, după plecarea sa la cele veșnice, asigurând comunitatea din care face parte de continuarea ființării lui dincolo de mormântul văzut, mijlocită de dragostea reflectată în creația destinată să reziste în pofida curgerii implacabile a timpului, păstrându-și speranța de neclintit pentru ziua regăsirii, în „Pragul Veșniciei” (CE 65, *Încarcă-ți amintirea*), cu toți ceilalți:

„Nu-mi acoperiți mormântul cu cununi, ci cu iubire, / nu cununi am vrut în viață,
ci cântare și-nfrățire, / căci cununile se uscă și se șterg de ploii și soare, / dar iubirile
curate sunt cununi nemuritoare! // Nici nu-mi scrieți pe-a mea cruce data morții-
ntunecată, / eu am fost născut din ceruri, ca **să nu mor niciodată**, / nici să nu-mi
spuneți «adio», ci-mi spuneți «la revedere», / mâine vom cânta-mpreună la Întâia
Înviere! // Eu mi-am pregătit o cruce și un loc de-nmormântare / – crucea nu-i a mea,
iar locul nu-i mormânt, / ci numai pare, / pot muri în orice vreme și-ngropat pot fi
oriunde / cu o cruce, sau și fără, – nicio groapă nu m-ascunde. // **Voi trăi în orice
cântec**, – orice frunză-mi va fi soră, / orice fir de iarbă – prieten, orice seară – auroră,
/ orice foșnet – frate dulce, casă-mi va fi orice zare, / căci prin toate trece veșnic
harfa mea nemuritoare. // Drumul meu spre lumea asta l-am plătit cu cât pot duce, /
drumul meu spre cealaltă l-a plătit Hristos pe Cruce; / nașterea spre moartea asta mi-
a putut fi cunoscută, / nașterea spre Nemurire mi-e-n lumina neștiută. // Nicio groapă
de pe lume n-o s-acopere-**n uitare** / părtășia ce-a-mpletit-o dragostea nemuritoare, /
nicio moarte de pe lume nu va nimici vreodată / viața ce-a trecut prin Soare cu
Hristos împreună!” (CVeșn 92-93, *Nu-mi acoperiți mormântul*).

În definitiv, moartea e însăși condiția esențială a progresului vieții și simbolul
unei inițieri aparte, într-o nouă etapă existențială:

„Când auzi-veți c-am murit / nu vă-ntristați prea tare; / cine-a cântat și-a suferit /
pentru Iisus Cel Răstignit / acela-n veci **nu moare!** // Chiar de s-a stins ce-i trecător, /
s-a stins doar chipul firii, / dar ce-am avut nemuritor / rămâne-n veci strălucitor, /
prin Soarele Iubirii. // Nu-mi scrieți deci pe crucea mea / a morții nicio dată, / **nu
moare** dragostea – și ea / nemuritoare-mi va ținea / ființa **neuitată!** // Când auzi-veți
c-am murit / nu credeți astă știre, / Mântuitorul meu iubit / și moartea mea a nimicit;
/ eu merg în Nemurire! // Voi țineți Sfântul Legământ / și lupta voastră bună, / căci
la sfârșitul nostru sfânt / noi nu ne ducem spre mormânt, / ci mergem spre cunună!”
(CVeșn 213-214, *Când auzi-veți c-am murit (I)*).

Considerații finale

După cum se poate constata din cele de mai sus, semnificațiile *ne(mai)uitării* în
poezia lui Traian Dorz sunt variate, contribuind semnificativ la construcția unor
secvențe emblematice pentru configurarea mesajului, pentru viziunea artistică și pentru

motivația estetică specială a autorului. Aceste scrieri lirice ale elevației spirituale (ilustrate în diversele ei ipostaze, proprii gândirii creștine) evocă realități care țin de relația intensă a sufletului cu transcendența lui Dumnezeu, în toată splendoarea-I infinită, de modelul arhetipal al iubirii privite ca dar divin și, concomitent, ca mod de a fi definitoriu, de menirea slujirii Lui prin artă, de-a lungul unui întreg traseu existențial care, altfel, s-ar situa, incontestabil, în afara sensurilor unice ale ființării autentice.

Construcția textuală mizează pe conturarea unor imagini organizate gradual, incluzând elemente cu valențe expresive din câmpul lexico-semantic *al amintirii / al neuitării* – verbe, substantive, participii, îmbinări (cvasi)sinonime etc. –, precum și repetiții, metafore, comparații explicite ori subînțelese, structuri gramaticale adesea inedite, interogații și exclamații, realizate frecvent în ascendență, prin acumulări succesive, într-un *crescendo* emblematic pentru o serie de secvențe generatoare de poeticitate, consacrate ideii de înălțare către esența sacralității, de ascensiune spre bucuria nepieritoare a doritei întâlniri cu Dumnezeu, de cunoaștere, de revelație și regenerare interioară, de prezență vie a Lui în ansamblul existenței umane.

Dincolo de limbajul poetic vădit expresiv și, nu o dată, alegoric, cu nenumărate rezonanțe în textele biblice, *ne(mai)uitarea* implică însă idealul și expresia dragostei sufletului omenesc aflat sub atingerea iubirii divine, ca manifestare și, concomitent, ca mărturisire a deschiderii spre comunicare cu Dumnezeu și a dorinței restauratoare de unificare eternă cu El, întru reîntregire și desăvârșire ființială. În acest context, semnificațiile majore desprinse din opera dorziană conturează, așa cum am mai arătat, o lume a actului trăirii împreună cu Hristos și a gestului mărturisirii prin sensurile înalte ale artei sacre, într-un dialog poetic continuu, profund, cu accente vizionare, care modelează un întreg parcurs existențial, ca expresie a așteptării ardente, a supremei dăruiri și împliniri.

Referințe bibliografice

- Addison, J. T. 2003. *Viața după moarte în credințele omenirii*, ediția a doua. Traducere din limba franceză: Victoria Comnea & Dan Dumbrăveanu. București: Editura Herald.
- Cistelean, Ioana. 2000. *Poezia carcerală*. Pitești: Editura Paralela 45.
- Crainic, Nichifor. 1994. *Nostalgia paradisului*. Ediție cu un studiu introductiv de Dumitru Stăniloae. Postfață și note de Magda Ursache și Petru Ursache. Fișă bibliografică de Alexandru Cojan. Iași: Editura Moldova.
- Evdokimov, Paul. 1996. *Rugăciunea în Biserica de Răsărit*. Prefață de Olivier Clément. Traducere: Carmen Bolocan. Iași: Editura Polirom.
- Hossu Longin, Lucia. 2013. *Memorialul durerii. II. Întuneric și lumină*. București: Editura Humanitas.
- Ilie, Emanuela. 2010. „*Dă-ne, Doamne, mântuirea / pentru jertfa ce-am adus...*”. *Poezia-rugăciune în spațiul închisorilor comuniste*, în Alexandru Gafton, Sorin Guia, Ioan Milică (editori), *Text și discurs religios*, nr. 2 / 2010. *Lucrările Conferinței Naționale Text și discurs religios, ediția a II-a, Iași, 13-14 noiembrie 2009*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 415-422.
- Ioniță, Puiu. 2014. *Poezie mistică românească*. Iași: Institutul European.
- Keener, Craig S. 2018. *Comentariu cultural-istoric al Noului Testament*. Traducere de: Silviu Tatu, Raluca Mirăuță, Teofil Stanciu, Luca Crețan, Dorin Axente, Timeia Pop. Oradea: Casa Cărții.

- Ryken, Leland, Wilhoit, James C., Longman III, Tremper (editori). 2011. *Dicționar de imagini și simboluri biblice*. Oradea: Casa Cărții.
- Stăniloae, Dumitru. 2001. *Reflecții despre spiritualitatea poporului român*. București: Editura Elion.
- Stăniloae, Dumitru. 2003. *Teologia dogmatică ortodoxă*, vol. II, ediția a III-a. București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.

Surse:

- CBir – Dorz, Traian. 2007. *Cântarea Biruinței*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CCm – Dorz, Traian. 2007. *Cântarea Cântărilor mele*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CCnț – Dorz, Traian. 2008. *Cântările Căinței*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CDr – Dorz, Traian. 2006. *Cântări de Drum*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CE – Dorz, Traian. 2008. *Cântările Eterne*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CÎnv – Dorz, Traian. 2007. *Cântarea Învierii*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CL – Dorz, Traian. 2005. *Cântări Luptătoare*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CNoi – Dorz, Traian. 2008. *Cântări Noi*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CR – Dorz, Traian. 2006. *Cântările Roadelor*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CS – Dorz, Traian. 2008. *Cântări de Sus*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CUit – Dorz, Traian. 2008. *Cântări Uitate*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CUrm – Dorz, Traian. 2007. *Cântările din Urmă*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CVeșn – Dorz, Traian. 2007. *Cântarea Veșniciei*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- CViit – Dorz, Traian. 2008. *Cântarea Viitoare*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- Dorz, Traian. 2005. *Hristos – mărturia mea*, ediția a II-a. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- Dorz, Traian. 2002. *Istoria unei jertfe*, vol. IV. *Pânga*. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.
- LNS – Dorz, Traian. 2010. *Locurile noastre sfinte*, ediția a II-a. Sibiu: Editura „Oastea Domnului”.

Gabriel BĂRDĂȘAN
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

**Explorarea didactică a textelor
din domeniul științelor biomedicale
în predarea limbajului specializat
la anul pregătitor de limba română
– strategii de receptare**

Abstract: (The didactic exploitation of texts belonging to biomedical sciences in teaching specialised language to the Preparatory Year of Romanian – comprehension strategies) The challenges met when teaching RFL could be overcome, during the first stages of the learning process, through the means of plurilingual competence. Our approach analyses the way in which the intercomprehension and the intuitive learning specific strategies facilitate message comprehension and contribute to a lexical extent to a faster acquisition of specific terms belonging to the biomedical domain. This perspective is sustained by the fact that the international students who learn Romanian know at least one international language (English or French) and also by the fact that the specialised texts belonging to biomedical sciences include international technical terms which have transparent meaning. As mediating instrument for understanding texts with specialised language, we propose an example of learning activity which actively exploits linguistic resources known by the students.

Keywords: *specialised texts, plurilingual competence, intercomprehension, biomedical sciences, comprehension strategies.*

Rezumat: Provocările abordării didactice a textelor specializate în cadrul cursurilor de RLS pot fi surmontate, în primele stadii ale procesului de învățare, prin activarea unei competențe plurilingve. Demersul nostru urmărește în ce măsură strategiile specifice intercomprehenșunii și învățării intuitive facilitează receptarea mesajelor din textele specializate și contribuie, la nivel lexical, la o însușire mai rapidă a termenilor specifici domeniului biomedical. Această perspectivă de abordare este motivată de faptul că studenții internaționali care învață limba română cunosc cel puțin o limbă de circulație internațională (engleză și franceză), precum și de faptul că textele specializate din domeniul științelor biomedicale posedă într-o mare măsură un vocabular internațional care le conferă transparență semantică. Ca instrument de mediere a receptării textelor specializate în limba română, propunem un exemplu de activitate de învățare care exploatează în mod activ resursele lingvistice din limbile cunoscute de cursanți.

Cuvinte-cheie: *texte specializate, competența plurilingvă, intercomprehenșune, științe biomedicale, strategii de receptare*

1. Preambul

Comunicarea lingvistică specializată într-o anumită limbă reprezintă o zonă de convergență și de întrepătrundere a competențelor lingvistice generale și a

competențelor lingvistice profesionale ale celor care participă la o astfel de interacțiune. Într-un context didactic universitar de predare a românei ca limbă străină (cum este cazul programului pregătitor de limba română existent în numeroase instituții de învățământ superior din România), pe lângă obiectivele didactice generale referitoare la formarea și dezvoltarea competenței de comunicare în varianta comună a limbii române, există și obiective orientate spre modelarea comportamentului comunicativ specific anumitor domenii profesionale.

Cursanții internaționali au ocazia ca pe parcursul procesului de învățare a limbii române să se familiarizeze, în cadrul cursurilor de limbaj specializat, cu specificul lingvistic al domeniilor în care vor studia după absolvirea programului pregătitor de limba română. Din punct de vedere didactic, acest demers implică o serie de provocări, mai ales în primele stadii ale procesului de învățare, pe care, prin această lucrare, ne propunem să le analizăm cu scopul de a identifica posibile soluții de surmontare a acestora și de îmbunătățire sau accelerare a achiziției de conținuturi lingvistice specializate, necesare studenților pentru formarea și dezvoltarea competenței lingvistice profesionale. Desigur, diversitatea domeniilor profesionale se asociază cu particularitățile lingvistice inerente acestora, fapt care nu permite, întotdeauna, oferirea unor soluții generale, ci a unora specifice fiecărui domeniu în parte. Acest aspect a determinat orientarea cercetării noastre către limbajul specializat din domeniul științelor biologice și biomedicale și către contextul de învățare a limbii române specific acestei zone de activitate profesională.

În cadrul metodologic și didactic delimitat anterior, ne propunem să analizăm problemele specifice și să găsim soluții pentru o învățare a limbajelor specializate printr-o implicare activ-participativă a cursanților. În demersul nostru de cercetare vom aborda următoarele aspecte: modalitățile de facilitare a accesului la formarea unei competențe lingvistice receptive specifice unui domeniu profesional/specializat; posibilele provocări didactice prezente la începutul procesului de predare – învățare a limbajelor specializate în cadrul cursurilor de RLS (într-un context particular); tipul de competență de comunicare ce poate fi formată în faza inițială a procesului de învățare a limbajelor specializate; strategiile de abordare a textelor specializate aplicabile la cursul de limbaj specializat pentru domeniul științelor biologice și biomedicale; tipurile de materiale-suport pe care se pot sprijini activitățile de învățare.

2. Concretizări textuale ale limbajelor specializate: textele specializate

Din perspectivă comunicațională, prin natura lor, textele specializate reprezintă forme de actualizare discursivă a activității lingvistice productive ce oglindesc modul de organizare logică și conceptuală a unor domenii profesionale sau specializate și facilitează accesul către terminologiile specifice acestora, oferind, de asemenea, tipare lingvistice de actualizare sintagmatică a termenilor.

Textele specializate se caracterizează prin varietatea condiționărilor pe care le implică și prin diversitatea de conținut și de expresie. Tipologia textuală profesională

acoperă producții discursive diverse, condiționate de domeniile și disciplinele pe care le reprezintă la nivelul conținutului, de obiectivele urmărite, de situația de enunțare ș.a. Diferențierile discursive sunt condiționate și de scopurile comunicaționale mediate de textele specializate: unele sunt orientate spre *faire apprendre* – scop didactic (de a învăța), altele spre *faire savoir* – scop informativ, de a cunoaște¹. Textele specializate îndeplinesc o serie de condiții și în virtutea statutului lor de texte științifice (de exemplu: precizia, concizia, economia lingvistică, obiectivitatea și neutralitatea, evitarea ambiguității etc.), iar în cadrul acestor texte, termenii specializați respectă anumite condiții specifice terminologiilor de care aparțin, acestea, la rândul lor, fiind dependente de condiționările domeniului profesional pe care îl deservesc.

În baza acestor condiționări se pune întrebarea dacă în cazul textelor specializate se poate vorbi despre *uniformitate textuală* sau dacă, prin natura lor, acestea se caracterizează exclusiv prin *diferențiere textuală*. Un oarecare grad de uniformitate textuală poate fi oferit de caracterul științific al limbajului utilizat și de domeniul profesional pentru care textele specializate asigură funcția de comunicare. Pe lângă specificul profesional și științific, *diferențierea textuală* în interiorul unui domeniu profesional este dată și de gradul specializării textuale, în funcție de relația dintre *autorul* și *destinatarul* mesajului. Din această perspectivă, literatura de specialitate distinge (Bidu-Vrănceanu 2007, 148): *discursul produs de specialist pentru specialist*, textul având grad înalt de specializare; *discursul didactic* – cu o specializare medie și produs în scopul specializării; *discursul de vulgarizare* – puțin specializat, făcut de specialiști pentru nespecialiști.

3. Predarea limbajelor specializate: receptarea textelor specializate

3.1. Posibile provocări ale demersului didactic în faza inițială

Chiar dacă predarea limbajelor specializate la studenții anului pregătitor de limba română se desfășoară pe durata celui de-al doilea semestru, deci după un semestru de studiu al variantei standard a limbii române, contactul inițial cu specificul lingvistic al unor domenii științifice nu este lipsit de dificultăți, demersul didactic în faza de început a predării limbajelor specializate la studenții internaționali implicând diverse provocări:

- competența de comunicare receptivă și productivă în limba română standard redusă sau precară (nivel maxim: A2 sau B1) a studenților în momentul predării limbajelor specializate;
- absența unei perioade de sedimentare sau fixare a structurilor lingvistice și a vocabularului specific limbii comune (din cauza ritmul susținut al procesului de predare – învățare);
- perioada scurtă alocată atingerii unui nivel minim de competență lingvistică specializată (un curs cu un număr de 10 ore/săptămână, pe durata unui semestru);

---

¹ Fabienne Cusin-Berche. 2003. *Les mots et leurs contextes*. Paris: Presse Sorbonne Nouvelle, 159, apud Bidu-Vrănceanu 2007, 148.

- eterogenitatea nivelului de cunoaștere a limbii române standard de către studenții aceleiași grupe;
- prezența unor blocaje emoționale determinate de șocurile culturale sau de șocul lingvistic – generatoare de pierdere a motivației și de manifestare a lipsei de încredere în sine și în potențialul propriu de a deveni utilizator al unui nou cod lingvistic;
- presiunea sau impactul puternic al noului cod lingvistic, în unele cazuri, în confruntarea cu firescul exprimării și al libertății de exprimare în limba maternă;
- necesitatea schimbării bruște a codului de comunicare cu care cursantul este obișnuit (de obicei, limba maternă), cu unul nou, necesar comunicării cotidiene, dar și unei minime comunicări specializate.

3.2. Strategii didactice de formare a competenței de receptare în sfera limbajelor specializate

Ca și în cazul celorlalte tipuri, formarea competenței de comunicare lingvistică specializată este un proces gradual, aspect ce impune ca, în faza preliminară, actul didactic să se concentreze pe prestațiile lingvistice receptive ale cursantului, mai exact pe activități de învățare orientate asupra formării competenței de înțelegere a textului scris specializat. Astfel, *competența de receptare (scrisă)* reprezintă o bază pentru dezvoltarea ulterioară a competenței de înțelegere auditivă și o premisă a formării competenței de producție lingvistică (scrisă și orală).

3.2.1. Perspective de abordare didactică

Din punct de vedere metodologic, pentru formarea competenței de receptare în sfera limbajelor specializate la studenții care se află în procesul de însușire a RLS, putem apela, în construirea unei strategii didactice personalizate, la modele comunicative cu impact rapid în achiziția unei limbi și la abordări didactice specifice învățării limbilor. Considerăm că pentru conturarea unei strategii didactice eficiente pentru procesul de receptare a textelor specializate de către studenții internaționali este de un real folos apelul la unele principii practic-aplicative ale *intercomprehensiunii* (IC) și ale *învățării implicite* a unei limbi străine.

Intercomprehensiunea reprezintă „o alternativă metodologică de formare lingvistică ce oferă utilizatorilor săi o soluție practică de comunicare în contexte plurilingve și multiculturale” (Spiță, Tărnăuceanu 2010, 8), iar în cazul predării limbajelor specializate poate fi un suport metodologic relevant pentru primele contacte ale cursanților cu textele de specialitate ale unor domenii profesionale. Pentru a înțelege mecanismul de funcționare și de aplicare a acestei metode de comunicare, reproducem două definiții reprezentative ale termenului, extrase din literatura de specialitate:

„Intercomprehensiunea este o formă de comunicare în care fiecare persoană folosește propria limbă și o înțelege pe cea a celorlalți.” (Doyé 2005, 7).

„Intercomprehenșiunea este, înainte de toate, un model de comunicare, în virtutea căruia, într-un grup de interlocutori, fiecare se exprimă în limba maternă (sau într-o limbă străină pe care consideră că o cunoaște mai bine), înțelegând, în același timp, limbile folosite de către ceilalți.” (Spiță, Tărnăuceanu 2010, 7).

Teoria învățării implicite a unei limbi străine sau învățarea limbilor „fără învățare” (Niculescu 2009) poate oferi, de asemenea, unele sugestii metodologice de abordare a procesului de predare – învățare în vederea formării unei competențe lingvistice profesionale sau specializate la studenții internaționali ai anului pregătitor de limba română. Conform acestei teorii, „învățarea vorbirii unei limbi este un proces natural și implicit care se produce după mecanismele învățării limbii materne, în orice moment al vieții” (Niculescu 2009, 16), acest model de învățare a limbilor insistând asupra mijloacelor sau căilor de reactivare a programului lingvistic instalat de limba maternă.

[*Învățarea implicită*] „se referă la procesul prin care devenim sensibili la prezența unor structuri din mediu, la achiziționarea unui plus de cunoaștere, care s-a produs necondiționat, fără să avem conștiință de acest lucru și fără să putem explica verbal mecanismele producerii.” (Niculescu 2009, 57).

„Învățarea limbii materne se face implicit, însoțind procesul de cunoaștere și dezvoltare a copilului, în găsirea soluțiilor, în rezolvarea problemelor existențiale. În felul acesta se produce expunerea inconștientă la stimuli pe care îi ignorăm, dar care acționează subliminal pentru a putea fi recuperați, în momentul în care memoria conștientă îi folosește.” (*Ibidem*, 60).

La copii, dezvoltarea limbajului și învățarea limbii materne decurg indirect din nevoile lor de comunicare și de autoexprimare, nereprezentând un scop al învățării în activitățile acestora. În acest caz, însușirea limbii se bazează pe tehnica învățării implicite, tranzitate. Potrivit unor direcții metodologice din sfera didacticii limbilor străine, învățarea implicită, tranzitată reprezintă o tehnică de mare eficiență ce poate fi preluată și utilizată în procesul formal de învățare a oricărei alte limbi (vezi Niculescu 2009, 60).

„Învățarea tranzitată se realizează prin activități repetate în cazul limbilor, printr-o tehnică de impregnare, prin expunere repetată sau tranzitarea aceluiași material lingvistic (fie înregistrare sau text) în căutarea, de fiecare dată, a unui element nou pe care se concentrează atenția conștientă. [...] Materialul lingvistic traversat are un rol de stimul pasiv care funcționează subliminal. Ca să se producă învățarea, trebuie ca structurile lingvistice la care suntem expuși subconștient să intre în memoria de lungă durată și acest lucru se întâmplă prin interiorizarea lor, datorate unei participări subiective senzoriale, prin integrarea lor semantică, prin funcționarea unor mecanisme de cunoaștere a regulilor gramaticii interioare. Informația achiziționată subliminal poate fi adusă apoi la nivelul conștiinței, explicitată și apoi reactivată în situații similare.” (Niculescu 2009, 61).

3.2.2. Soluții didactice de menținere a interesului și a motivației pentru învățare

Impactul învățării unei limbi noi și, mai mult, a unui limbaj specializat poate genera pierderea motivației și interesului studentului internațional. Pentru a le menține putem apela la o strategie care să nu solicite eforturi de învățare și care se aplicată, în general, în activitățile didactice din sfera intercomprehensiunii (vezi Reinheimer, Klein, Stegmann 2001, 4). Astfel, conform strategiei didactice propuse de EuroCom, în faza inițială a învățării unei limbi se apelează la cunoștințe pe care cursanții le dețin deja fără a fi conștienți de acest aspect. Cu alte cuvinte, mai întâi studenții *învață tot ceea ce nu mai trebuie să învețe*, adică se vor sprijini pe capitalul lingvistic pe care îl posedă, nevalorificat încă, dar care ar putea oferi beneficii prin investirea sa în procesul de achiziție a unei noi limbi. O asemenea strategie vizează „a arăta și a dovedi studenților că știu deja neașteptat de multe lucruri, fapt pe care nu-l bănuiau, și astfel capătă încredere în ei înșiși în momentul trecerii la limba nouă” (Reinheimer, Klein, Stegmann 2001, 4), consolidând sau crescând în acest mod nivelul de motivație în procesul învățare pentru formarea sau dezvoltarea competenței lingvistice generale și a celei specializate.

3.2.3. Dobândirea competenței de comunicare receptivă în domeniul limbajelor specializate: prerechizitele cursantului

Din perspectivă didactică, fazele de debut ale învățării trebuie focalizate, conform perspectivei oferite de metodele de predare din sfera intercomprehensiunii, „pe ajutorul acordat studenților pentru a transfera cunoștințe și abilități de comunicare dintr-o limbă în alta” (Doyé 2005, 13). Astfel, pornim de la premisa că orice cursant posedă *o serie de prerechizite extralingvistice și lingvistice* și că majoritatea cursanților au *o competență plurilingvă și o experiență socială multilingvă*, utile învățării unei limbi și unui limbaj specializat din cadrul acesteia.

Fondul de cunoștințe individual și personalizat al fiecărui cursant reunește următoarele categorii (vezi Doyé 2005, 14-18 *passim*): cunoștințe generale (de ex. cele specifice domeniilor științifice, dobândite prin educație școlară sau în contexte individuale); cunoștințe culturale; cunoștințe situaționale; cunoștințe comportamentale; cunoștințe pragmatice; cunoștințe grafice; cunoștințe fonetice; cunoștințe gramaticale; cunoștințe lexicale. În cadrul cursului de limbaje profesionale abordarea textelor specializate poate porni de la valorificarea acestui fond de cunoștințe extrem de ofertant din punct de vedere referențial și lingvistic. Dirijarea învățării în procesul de receptare a textelor specializate va avea în prim plan conștientizarea cursanților cu privire la diferitele domenii ale cunoașterii în care ar trebui să caute indicii utile unei decodări minimale a mesajelor (*cf.* Doyé 2005, 13).

Portofoliul lingvistic al cursanților, de cele mai multe ori, ne pune în fața unor comunicatori eterogeni din punctul de vedere al limbilor pe care le cunosc, al gradului diferit de utilizare și al raportului individual pe care îl au cu acestea. De asemenea, la

bagajul lingvistic personal se adaugă nivelul de competență de comunicare în limba română diferit de la cursant la cursant. Aceste date ne pun, din perspectivă didactică, în fața unor studenți care dețin o *competență plurilingvă* și o *experiența socială multilingvă*.

Tiparul cursantului de la anul pregătitor de limba română este, în general, cel al unei persoane care deține o *competență plurilingvă*, definită drept „capacitatea de a mobiliza repertoriul plural al resurselor lingvistice și culturale pentru a face față nevoilor de comunicare sau pentru a interacționa cu alții, precum și pentru a face să evolueze acest repertoriu.” (Ungureanu 2017, 47), și o *experiență socială multilingvă* justificabilă prin varietatea lingvistică a comunităților din care provin studenții internaționali, unele dintre acestea fiind caracterizate prin multilingvismul generat de coexistența diverselor limbi într-o societate dată (cf. Ungureanu 2017, 176). Aceste atitudini individuale ale cursanților ar putea fi o modalitate constructivă de evitare a unui blocaj în formarea unei competențe de comunicare lingvistică specializată, mai ales în cazul unei cunoașteri precare a limbii române standard.

3.3. Modalități didactice de valorificare a atuurilor individuale în procesul de receptare a textelor științifice din domeniul științelor biologice și medicale

Pentru a introduce cursanții în studiul textelor specializate din domeniul științelor biologice și biomedicale, pot fi folosite unele strategii specifice intercomprehenșunii și învățării intuitive. Fără a generaliza, ne vom opri doar asupra stadiilor inițiale de formare a competenței de receptare a textelor științifice din domeniul științelor biologice și biomedicale, cursanții vizați fiind studenții anului pregătitor de limba română (mulți dintre ei cu cunoștințe reduse de limba română din cauza începerii târzii a procesului de învățare a RLS, în actualul context pandemic).

Baza demersului de receptare în stadiile incipiente de cunoaștere a limbii române nu sunt resursele din limba standard, ci fondul de cunoștințe generale/specialitate din domeniul științelor biologice și competența plurilingvă a cursanților internaționali care învață limba română. În general, studenții noștri internaționali cunosc cel puțin o limbă de circulație internațională (engleza și/sau franceza).

Din punct de vedere lingvistic textele specializate din domeniul științelor biomedicale posedă într-o mare măsură un vocabular internațional care le conferă o oarecare transparență semantică. Astfel, accesul la lectura unui text românesc specializat din sfera științelor biologice și biomedicale este ușurat, întrucât este vorba de un domeniu de specialitate cu care receptorul este familiarizat sau de care este interesat, iar tematica poate fi relativ cunoscută acestuia. Pe lângă aspecte de natură lingvistică și conceptuală, putem considera drept o realitate faptul că studentul are o motivație deosebit de mare în a se implica în procesul de receptare: motivația de a-și face accesibile informații din alte limbi pentru domeniul său de specialitate.

Puntea care va permite trecerea spre înțelegerea generală a unui text din acest domeniu profesional și, implicit, la o însușire mai rapidă a termenilor specifici domeniului biomedical poate fi realizată apelând la unele strategii specifice intercomprehenșunii și învățării implicite a limbii materne de către copii. Deși, în

general, intercomprehenziunea, se folosește ca metodă de comunicare între limbi înrudite, aceasta poate fi aplicată și unor limbi neînrudite – vezi conceptul de *border crossing* (Doyé 2005, 13). Așadar, din cauza backgroundului lingvistic (francofon și anglofon) al cursanților de la anul pregătitor, aplicarea unora dintre strategiile de receptare specifice intercomprehenziunii trebuie extinsă dincolo de limitele înrudirii genetice a românei cu alte limbi.

Ca material-suport pentru formarea competenței de receptare a mesajelor specializate din domeniul științelor biologice și biomedicale se pot utiliza *texte specializate paralele* (în română, franceză și engleză) cu tematică identică. Textele în limbi străine pot fi traduceri ale textului românesc sau texte similare la nivelul conținutului, aceste echivalente textuale în diferite limbi constituind un ajutor important pentru accesul la conținuturile din textul științific redactat în română. Utilizarea textelor paralele oferă un triplu avantaj didactic (Reinheimer, Klein, Stegmann 2001, 110):

1. conținutul textului devine familiar cititorului cel puțin după a doua versiune, așa încât deducerea în celelalte limbi se face cu ușurință;
2. pentru unele cuvinte mai grele există la dispoziție traduceri directe în celelalte limbi;
3. limbile se profilează prin caracteristicile care le diferențiază în mod explicit și pregătesc un acces ulterior rapid în fiecare dintre celelalte limbi.

Activitatea de receptare se va face prin *deducție optimizată*, în baza transferului lingvistic extensiv¹. Identificarea elementelor cunoscute într-un text scris într-o limbă necunoscută are la bază capacitatea umană de a transfera, în contexte noi, experiențe trăite, semnificații și structuri cunoscute, scopul urmărit fiind optimizarea deducției. Acest proces de învățare la persoanele adulte este similar învățării intuitive ce poate fi observată în modul în care copiii învață limba maternă (fără gramatică, prin contactul permanent cu fragmente autentice de limbaj oferite de contextul situației de comunicare). Adultul trebuie mai întâi să raporteze singur textele sale la context, iar după parcurgerea câtorva texte, prin apelul la deducția optimizată, limba textelor lecturate va dobândi un aspect familiar (Reinheimer, Klein, Stegmann 2001, 108). Deducția optimizată dezvoltă progresiv la adult cunoștințe despre cuvinte și structuri, dar cu o viteză incomparabil mai mare decât la copil (similar modului în care deprinde un copil vocabularul și structurile unei limbi – care se extind progresiv în stăpânirea limbii materne).

Pentru medierea procesului de receptare a textelor specializate românești din domeniul științelor biologice și biomedicale, în cadrul cursului de limbaj specializat se pot propune diverse activități de învățare care exploatează în mod activ resursele lingvistice din limbile cunoscute de cursanți (franceză și engleză), folosind deducția optimizată, prin diverse modalități de reperaj semantic specifice intercomprehenziunii, dar și printr-o serie de mecanisme de achiziție lingvistică specifice învățării intuitive.

¹ H. G. Klein, T. Stegmann. 2000. *EuroCom Rom – Die sieben Siebe*. Aachen: Shaker, p. 13, *apud* Doyé 2005, 12.

3.4. Procesul de receptare a textelor științifice: posibilă activitate de învățare

Pentru a ilustra modul în care aspectele teoretice se pot concretiza în plan didactic, propunem cu titlul de exemplificare scenariul unei activități de învățare, folosind ca suport un text din domeniul anatomiei umane, secvență didactică ce ar putea fi încadrată în studierea sistemului osos uman în cadrul cursului de *Limba specializat: științe biologice și biomedicale*.

Activitatea de receptare se construiește în jurul procesului de lectură etapizată, utilizând texte paralele: 1. lectura unui fragment de text științific românesc despre sistemul osos; 2. lectura unui fragment de text echivalent în limba franceză și/sau engleză; 3. revenirea la textul în limba română pentru a selecta toate elementele pe care curantul le posedă în limba proprie sau în alte limbi pe care le cunoaște (de ex.: franceză/engleză), într-un proces de tranzitare repetată a vocabularului.

În procesul de receptare bazat pe lectura repetată și paralelă se va avea în vedere, într-o formă adaptată, strategia celor „șapte site” din domeniul intercomprhensiunii (vezi Sanda Reinheimer, Horst G. Klein, Tilbert D. Stegmann, *EuroComRom – Șapte site: Să citim și să înțelegem simultan limbile romanice*, București Cavallioti, 2001): a) identificarea termenilor internaționali specifici anatomiei și fiziologiei umane; b) selectarea unităților terminologice create cu ajutorul elementelor de compunere de origine greacă/latină prezente în structura unor termeni specializați; c) delimitarea unui vocabular „panromanice” (în cazul unei analize paralele a unui text în limba franceză); d) alte concordanțe/corespondențe: fonetice, grafice (sunet-literă), sintactice, morfologice; e) identificarea unor echivalențe terminologice (mai puțin transparente, dar deductibile) în textele lecturate; f) receptarea sensului global al textului științific românesc prin deducție optimizată: rezumarea conținutului textului într-o limbă pe care o stăpânește.

Pentru a conștientiza transparența relativ ridicată a textelor paralele pe baza cărora se poate construi această activitate de învățare, redăm mai jos cele trei fragmente analizate, relevând totodată similitudinile lexicale și/sau terminologice dintre română, franceză și engleză (marcate cu caractere aldine și cursive) și concordanțele dintre română și franceză (marcate cu caractere cursive):

Text 1 (limba română):

Craniul

„**Craniul**, situat în partea superioară a coloanei vertebrale, cu care se articulează, este alcătuit din două părți: neurocraniul (situat postero-superior) și viscerocraniul (situat *inferior*).

Neurocraniul are forma unui ovoid mai alungit antero-posterior în *cavitatea* căruia este adăpostit *encefalul*. Neurocraniul este format la adult din 8 *oase*, dintre

care 4 sunt neperechi (**frontal, etmoid, sfenoid** și **occipital**), iar celelalte sunt perechi (**temporal** și **parietal**).

Viscerocraniul este format din 14 *oase* care alcătuiesc falca superioară și falca **inferioară**. Falca superioară este formată din 13 *oase* dintre care 6 perechi și anume: **maxilarele** superioare (situate central) și în jurul lor, **zigomaticele** (malare), **nazalele**, **lacrimalele**, **palatinele** și **cornetele** nazale **inferioare**. *Osul* nepereche, numit **vomer**, contribuie la formarea septului **nazal**. Falca inferioară este formată din **mandibulă**, singurul *os* mobil al viscerocraniului.”

(Evelina-Cristina Morari, Elena-Mădălina Morariu, *Noțiuni de anatomia și fiziologia omului*, Iași, 2018, http://manunoghi.uv.ro/AMG/Anatomia/anatomia_fiziologia.pdf)

Text 2 (limba franceză):

Le crâne

„Le **crâne** est formé de 8 *os crâniens* qui s'articulent solidement les uns avec les autres pour enfermer et protéger **l'encéphale** et les organes sensoriels associés, et les 14 *os* faciaux qui forment l'ossature de la face et permettent l'ancrage des dents.

La base du **crâne** est formée, d'avant en arrière, de *l'os ethmoïde* (qui forme les parois de la **cavité nasale**) entouré de *l'os frontal*, de *l'os sphénoïde* (qui comprend la selle turcique), des deux *os temporaux* et de *l'os occipital*. *Les os* du **crâne** sont soudés par des articulations immobiles, les sutures. (...)

Les *os* faciaux comprennent les **maxillaires** supérieurs (mâchoire supérieure), le **maxillaire inférieur** ou **mandibule**, les deux *os palatins* qui participent à la structure du palais osseux, les deux *os zygomatiques* (*os* des pommettes), les deux *os lacrymaux* dans la paroi médiale de chaque orbite, les deux *os nasaux* formant la partie supérieure du nez, le **vomer** et les **cornets inférieurs** qui sont localisés dans la **cavité** nasale.”

(*Anatomie et Physiologie Humaines*, p. 42-43, https://sofia.medicalistes.fr/spip/IMG/pdf/anatomie_et_physiologie_humaines.pdf)

Text 3 (limba engleză):

The Skull

„The bones of the skull support the structures of the face and protect the brain. The skull consists of 22 bones, which are divided into two categories: **cranial** bones and facial bones. The **cranial** bones are eight bones that form the **cranial cavity**, which encloses the brain and serves as an attachment site for the muscles of the head and neck. The eight **cranial** bones are the **frontal** bone, two **parietal** bones, two **temporal** bones, **occipital** bone, **sphenoid** bone, and the **ethmoid** bone. Although the bones developed separately in the embryo and fetus, in the adult, they are tightly fused with connective tissue and adjoining bones do not move (...)

Fourteen facial bones form the face, provide **cavities** for the sense organs (eyes, mouth, and nose), protect the entrances to the digestive and respiratory tracts, and serve as attachment points for facial muscles. The 14 facial bones are the **nasal**

bones, the *maxillary* bones, *zygomatic* bones, *palatine*, *vomer*, *lacrimal* bones, the *inferior nasal* conchae, and the *mandible*. All of these bones occur in pairs except for the *mandible* and the *vomer*.”

(*Lumen Learning: Biology form Majors II. Module 23: The Musculoskeletal System*, <https://courses.lumenlearning.com/wm-biology2/chapter/human-axial-skeleton/>)

4. Considerații finale

Abordarea didactică a textelor specializate din domeniul științelor biologice și biomedicale în cadrul cursului de limbaj specializat de la anul pregătitor de limba română se poate realiza și într-un stadiu incipient de cunoaștere a limbii, dacă apelăm la competența plurilingvă a cursanților și la fondul lor preexistent de cunoștințe extralingvistice și lingvistice, miza unei asemenea strategii didactice fiind formarea competenței receptive.

Formarea și dezvoltarea competenței de receptare, având ca suport unele strategii specifice intercomprehensiunii și învățării implicite, se pot realiza prin apelul la deducția optimizată, care sporește motivația și implicarea cursantului în procesul de achiziție a limbii, prin tranzitări repetate ale unor texte paralele din domeniul științelor biologice și biomedicale. Demersul este posibil, în mare parte, datorită transparenței de care se bucură un număr mare de termeni din acest domeniu științific și profesional și datorită caracterului lor internațional. Cunoașterea de către cursanți a echivalentelor din franceză sau engleză ale unor termeni din sfera largă a biologiei sau a medicinei poate reprezenta suportul de reperaj al termenilor similari din limbajul specializat românesc și, implicit, o formă de acces spre receptarea textului.

Abordările didactice specifice intercomprehensiunii și învățării intuitive a limbii materne de către copii nu înlocuiesc, ci susțin metodele consacrate de predare – învățare, fiind orientate, în mare parte, spre componenta receptivă a învățării limbii. Având în vedere faptul că independența în comunicarea lingvistică specializată este asigurată cursantului atât de receptarea, cât și de producția lingvistică, activității didactice nu se pot limita la un asemenea demers, pe care îl putem considera și utiliza ca o premisă a însușirii competenței de comunicare lingvistică specializată.

Referințe bibliografice

- Bidu-Vrănceanu, Angela. 2007. *Lexicul specializat în mișcare de la dicționare la texte*. București: EUB.
- Doyé, Peter. 2005. *Intercomprehension. Guide for the development of language education policies in Europe: from linguistic diversity to plurilingual education*, Strasbourg: Council of Europe.
- Niculescu, Elisabeta. 2009. *Învățarea limbilor „fără învățare”. O abordare nouă în însușirea limbilor străine: învățarea implicită*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Reinheimer, Sanda, Klein, Horst G., Stegmann, Tilbert D. 2001. *EuroComRom – Șapte site: Să citim și să înțelegem simultan limbile romanice*. București: Cavallioti.
- Spiță, Doina, Tărnauceanu, Claudia (coordonatori). 2010. *Galapro sau Despre intercomprehensiune în limbile romanice*. Iași: Editura Universității Al. I. Cuza Iași.

Ungureanu, Cristina. 2017. *Dicționar de terminologie sociolingvistică*. Iași: Institutul European.

Webografie (pentru textele-suport)

Anatomie et Physiologie Humaines, p. 42-43, https://sofia.medicalistes.fr/spip/IMG/pdf/anatomie_et_physiologie_humaines.pdf.

Evelina-Cristina Morari, Elena-Mădălina Morariu. 2018. *Noțiuni de anatomia și fiziologia omului*. Iași, http://manunoghi.uv.ro/AMG/Anatomia/anatomia_fiziologia.pdf.

Lumen Learning: Biology form Majors II. Module 23: *The Musculoskeletal System*: <https://courses.lumenlearning.com/wm-biology2/chapter/human-axial-skeleton/>.

Mirela-Ioana BORCHIN-DORCESCU
(Universitatea de Vest din Timișoara)

**Poetica avatarilor
(Lecturi și perspective multiple
aplicate poeziei avatarilor din lirica
lui Eugen Dorcescu)¹**

Abstract: (The Poetics of Avatars) The poetics of avatars broadens the spiritual framework of Eugen Dorcescu's poetry, not in contradiction, but in association with Christian poetics. The interweaving of religious visions lies in an attempt to ensure individuation, carried out over several decades. In such an existential and artistic context, the avatar appears. His recurring presence seals the connection of the lyrical self with previous incarnations of the soul, which is not subject to death. The technique of accessing the avatars is invented by the poet and called "arch-memory". It would be defined as an abyssal memory, able to penetrate the layers of oblivion, which block the memory of previous lives. The purpose of arch-memory is to identify the "arch-being", in a complex process of introspection of (self)knowledge. In Eugen Dorcescu's vision, avatars are living alter-egos, concomitant with the lyrical self, in artistic time and space, in fact, a non-time and a non-space, in the samsaric vastness, where the illusions of a physical nature disappear. The lyrical self-avatar synthesis corresponds to a metaphysical definition of the symbol, which belongs to Eugen Dorcescu, being formulated in *Emblems of reality* (1978): "The symbol is the linguistic expression of an anthropocosmic reality". The Poet develops this symbolic, anthropocosmic experience, in a poetic abyss of avatars, organized on several levels. In this respect, the best example is the series of occurrences from the surface structures, as well as from the deep ones: lyrical self – wolf/ knight/ troubadour; being – avatar; "arch-being" – arch. Through this ideational construction, the exit from the contingent is realized – which for Eugen Dorcescu means both poetry and metaphysics.

Keywords: *avatar, reincarnation, arch-memory, symbol, metaphysics.*

Rezumat: *Poetica avatarilor* lărgeste cadrul spiritual al poeziei lui Eugen Dorcescu, dar nu în contradicție, ci în asociere cu poezia creștină. Întrepătrunderea viziunilor religioase constă într-un demers de asigurare a individuației, desfășurat în câteva decenii. Într-un asemenea context, existențial și artistic, apare avatarul, a cărui prezență recurentă pecetluiește legătura eului liric cu întrupări precedente ale sufletului său, nesupus morții. Tehnica accesării avatarilor este inventată de poet și denumită „arhi-amintire”. Ea s-ar defini drept memorie abisală, capabilă să străpungă straturile de uitare, care blochează amintirea vieților anterioare. Finalitatea arhi-amintirii este aceea de a se identifica „arhi-ființa”, într-un complex proces de introspecție, de (auto)cunoaștere. În viziunea lui Eugen Dorcescu, avatarii sunt alter ego-uri vii, concomitente cu eul liric, în timpul și spațiul artistic, de fapt, un ne-timp și un non-spațiu, în vastitatea samsarică, unde dispar iluziile de natură fizică. Șinteza eu-avatar corespunde unei definiții metafizice a simbolului, care îi aparține lui Eugen Dorcescu, fiind formulată în *Embleme ale realității* (1978): „Simbolul este expresia lingvistică a unei realități antropocosmice”. Poetul dezvoltă această experiență simbolică, antropocosmică, într-o abisală poetică a avatarilor, organizată la mai multe nivele. Ilustrativ, în acest sens, este șirul de ocurențe, din structurile de suprafață și din cele adânci ale liricii dorcesciene: eu liric – lup/cavaler/trubadur; ființă-avatar; „arhi-ființă”-arheu. Prin această construcție ideatică se realizează ieșirea din contingent, care pentru Eugen Dorcescu înseamnă și poezie, și metafizică.

¹ S-a optat pentru varianta *avatar* (și nu pentru forma corectă *avataruri*), pentru corespondența cu avatarii din proza eminesciană (v. *Avatarii faraonului Tlá*).

Cuvinte-cheie: avatar, reîncarnare, arhi-amintire, simbol, metafizică.

Poetica avatarilor este unul dintre pilonii liricii lui Eugen Dorcescu, un „semn de continuitate” (L.P. Bercea, 2018: 113) și un argument pentru originalitatea acesteia. Interesul pentru tema avatarică se remarcă relativ târziu în exegeza dorcesciană. Cu prudență, afirm că nu am întâlnit înainte de 2015 vreo referință la avatarii eului liric în ceea ce s-a scris despre poezia Domniei Sale. În eseu intitulat *Eugen Dorcescu sau vocația vectorială a Nirvanei*, care însoțea antologia *ne varietur Nirvana. Cea mai frumoasă poezie* (Timișoara, Ed. Eurostampa, 2015), am pledat (v. p. 472-476) pentru această poetică de nișă, de natură mistică și cu un interesant background filosofic, religios, dar și literar. Am legat-o de religii orientale, dar și de o structură psihologică foarte interesantă, și am recomandat-o drept poetică a *avatarurilor*. Mi-am argumentat această opțiune, pornind de la relația stranie, dar definitorie, a eului liric dorcescian cu misterioasa făptură a lupului. Acest animal totemic face parte dintr-o mitologie personală, relevantă atât de poezia, cât și de proza lui Eugen Dorcescu. Raportarea eului la „cețoasa fiară” din păduroasele ținuturi natale nu ține de superficialitatea unei diegeze bazate pe realitate sau pe nostalgia copilăriei. Ea are temeuri ancestrale în abisalitatea spiritului, fiind cauza unor trăiri debordante, din punct de vedere emoțional și energetic, care se petrec, la răstimpuri, conform mărturisirilor Poetului, la limita dintre subconștient și conștient. Avatarii sunt o permanență latentă în subconștient și, din când în când, în conjuncturi impredictibile, dar care se dovedesc ulterior perfect justificate, se arată în vis sau în stare de trezie, probându-și concomitența cu Poetul.

Eugen Dorcescu a confirmat prompt sugestiile mele hermeneutice („La început, aceste plonjări în abis par oarecum înfricoșătoare, dar, treptat, ele sunt însoțite de un fel de euforie, de înfrigurare, de curiozitate, de o bucurie a auto-descoperirii. E foarte straniu, dar e fascinant” – 2015: 475) și a contribuit cu celeritate la elucidarea unor aspecte-cheie ale acestei poetici definitorii (Mirela-Ioana Borchin, 2016: 23-41). A manifestat aceeași disponibilitate de clarificare a aspectelor obscure din universul referențial al avatarilor și în cooperarea cu foștii și actualii studenți masteranzi, ghidându-i și pe aceștia spre profunzimile trăirii și ale gândirii sale (v. 2021 a, b).

Eugen Dorcescu a fost perceput în critica românească drept poet religios, îndeosebi după apariția volumelor ce conțin stihuri ale unor cărți biblice (*Psalmii în versuri*, 1993; 1997; *Ecclesiastul în versuri*, 1997; *Pildele în versuri*, 1998; antologia *Biblice*, 2003; 2021). În cea hispanică, a fost prezentat, mai ales, ca poet mistic (asociat de Robayna misticilor occidentali – 2012) și metafizic (Lentini, Montañez – 2017 etc.). În fapt, Domnia Sa este un explorator al transcendenței, care se îndreaptă, doct și senzitiv, inteligent și liber, curajos și abil, în fecunde structuri lirice, spre orice orizont spiritual.

De pildă, religiozitatea se exprimă, în poezia lui Eugen Dorcescu, în două paradigme: cea a religiei creștine (în condiții de conformitate față de *Scripturi*, v. *Biblicele*, 2021) și cea, inedită, a asocierii doctrinei creștine cu buddhismul, presupunând interferența dintre Dumnezeu și vacuitate (v. catalogarea acesteia drept „filosofie compozită” – Iulian Chivu, 2016: 58). Poetica avatarilor se înscrie în cea din

urmă, caracterizând „suprareligiozitatea” ce decurge din experiențele mistice ale Poetului, dar și din libertatea sa de creație. Este o poetică accentuat personalizată, impregnată de mister, de aristocrație, de nobile și t(r)ainice solidarități interioare, o poetică circumscrisă lumii spirituale, etern(izat)e.

Lexemele *avatar* și *totem* ne-au parvenit din franceză. Etimologia îndepărtată ne duce până la indiana veche, unde prin *avatar* era desemnată reîncarnarea unui zeu, iar prin *totem* se denumea animalul sau obiectul din care se trăgea, simbolic, un neam. Sensurile lor s-au nuanțat cu timpul. Dar, în spațiul sacru, s-a menținut disocierea: avatarul are ca referent un individ, iar totemul o comunitate. În linii mari, Eugen Dorcescu păstrează diferențele semantice dintre cele două lexeme. Totuși, LUPUL reprezintă, pentru el, și totemul (care figurează în titlul unui poem), și avatarul (care apare ca titlu într-un ciclu de poeme: *Avatar I*, *Avatar II* în *Nirvana. Cea mai frumoasă poezie* – 2015 – și *Avatar I*, *Avatar II* în *Elegiile de la Carani* – 2017).

Avatarii, în accepțiunea lui Eugen Dorcescu, sunt:

1) „... alter-egouri vii, concomitente, în timp și spațiu, cu mine, deși anterioare eului meu empiric” (2016: 26);

2) „... posibile, imaginare, poate chiar și reale întrupări străvechi ale celui care are simțământul lor” (Prelegere destinată studenților masteranzi, 15.05.2021 - <https://www.youtube.com/watch?v=vrGOuWfVuNY>).

Reprezentări, mai mult sau mai puțin iluzorii, ale aceleiași ființe sensibile, avatarii eului poetic dorcescian se insinuează treptat în conștiința lirică, întregesc un sine rarissim – atemporal, vibrant, expansiv, multicultural etc., populează un univers liric preponderent paradoxal, prin aceea că unifică, în abis, contradicțiile contingenței: realul și irealul, certitudinea și dubiul, plauzibilul și stupefacția, hiperluciditatea și mirajul, prezența și absența etc. Laolaltă, avatarii compun un univers de răscruce, ale cărui expresii aparțin unui subtil proces de individualizare, aflat în plină desfășurare în acest moment (v. recente poeme care îmbogățesc traseul avataric: *Ioanitul* – 2017; *Scribul* – 2019; *Templierul* – 2020): universul „cețoasei fiare” (*Sfârșit de veac*) și al „oștenilor tulburi” (*Reminiscentă*).

Așa cum precizam în introducere, avatarii aparțin unor zone abisale. Aceștia apar, conform mărturisirilor lui Eugen Dorcescu, mai întâi involuntar, în stare de veghe sau de vis, prin revelație (*lupul*, *Litovoi*); apoi, voluntar, prin introspecție (*Ioanitul*, *Templierul*); și, nu în ultimul rând, îi parvin autorului pe cale livrescă (*Lancelot*, *Don Quijote*). Experiențe mistice, petrecute în intervalul „dintre subconștient și conștiință”, fac să se întrevadă avatarii într-o „penumbra” de mare vibrație lirică:

„Totul a început demult, cu o neliniște, continuă, care mă obliga să privesc în mine însumi, să cobor, tot mai adânc, să fiu atent la ce îmi spune visul. De fapt, avatarii voiau ca eu să iau cunoștință de ei” (Mirela-Ioana Borchin, 2016: 25).

Apoi, în mod repetat, eul empiric a fost condus de eul artistic la confluența cu avatarii. Un concept operațional în poetica avatarilor este *arhi-amintirea*. Aceasta este o metodă originală de intensă concentrare asupra străpungerii mentale a limitelor

ființei, calea spre adevărul, ocultat, al vieților anterioare. În memoria sufletului, au rămas urmele întruchipărilor sale precedente. Arhi-amintirea le dezvăluie. Funcționează ca un sfredel asupra „imenselor depuneri de uitare”. Anulează nu doar uitarea, ci și linearitatea temporală, conducând spre ne-timpul (și ne-spațiul) tuturor concomitențelor imaginabile (v. M. Eminescu: „În prezent le-avem pe toate”; E. Dorcescu: „O, luminoasă sincronicitate!”). Duce până la „lumina RECUNOAȘTERII de sine” (Mirela-Ioana Borchin, 2016: 65).

Două tipuri de avatari trasează liniile directe ale acestui univers mistic: avatarul uman (cavaler, trubadur, scrib) și avatarul non-uman (lup).

„Eugen Dorcescu este un cerebral conștient, care își construiește o cetate în care se va mișca apoi lejer, dar calculat, ordonat; [...] aici, poetul inserează... aluziile la ceea ce el va considera, mai târziu, unul dintre fundamentele personalității sale artistice: existența, în subconștientul său poetic, a unor avataruri, cu repercusiuni esențiale asupra identității poetice, expresiei și atitudinii sale civice. Se detașează, net, identificarea poet – cavaler (trubadur) [...] ; sau cea poet-lup, cu profunde consecințe asupra conștiinței poetice” (Livius Petru Bercea, 2018: 111-112).

Avatarul cavaler este fie războinic și îndrăgostit, servant al Doamnei sale – imaginat sau chiar atestat istoric (Litovoi); fie, mai ales, slujitor, pe viață și pe moarte, al Divinității – Ioanitul, Templierul, Scribul. Avatarul lup (totem al neamului, datorită rolului mitogenetic atribuit lupului de către daci și romani) implică o corelare judicioasă a atitudinii cu acțiunea (a se vedea, îndeosebi, avatarul de asalt, în lupta necruțătoare pentru sublim, dar și avatarul totemic, care se retrage demn din fața haitei bezmetice, în spațiul salutar al „pădurii eterate”).

Identitatea (mai exact, echivalența) dintre eul liric și acești avatari, sedimentați în propria ființă și activați în împrejurări dramatice (v. Lupus, cavalerul Litovoi), reverberează în construcția artistică, pe toate palierele: semantice, psihologice, semiotice, estetice, pragmatice, mitologice, intra- și intertextuale, retorice etc.

Aceste variate dezvoltări ideologice ale relației eu-avatar mi-au sugerat eficiența lecturilor multiple pentru interpretare. **Lectura psihologică** mi-a dezvăluit în ce constă coabitarea cu un avatar/totem; cum se exprimă, în vis, dorul de un avatar; cum poți acționa precum avatarul tău sau în colaborare cu acesta; ce înseamnă a-ți modela comportamentul pentru a te armoniza cu avatarul etc. Toate acestea determină particularitățile de personalitate ale eului celui diferit, izolat, încolțit, alungat, ucis etc., de fapt, ale insului spiritual, spectral, care este „unul” și „mai mulți”; **Lectura simbolică** m-a condus, mai cu seamă, spre relevanța definiției simbolului pe care a formulat-o Eugen Dorcescu (1978: 89) și care a fost citată de Ivan Evseev (1983: 44): „Simbolul este expresia lingvistică a unei realități antropocosmice”. Asemenea simboluri se pot identifica la Eminescu: „eu-luceafăr”; la Macedonski: „eu-faun”, la Arghezi: „eu-copac”; și, iată, la Dorcescu: „eu-avatar”; **Lectura estetică** mi-a favorizat întâlnirea cu un corpus avataric foarte bogat în imagini artistice și în figuri subsumabile categoriei estetice a sublimului. Avatarul în sine este o sursă de acte estetice. Generează

tensiune, stârnește ființa, o activează, și, nu în ultimul rând, vitalizează expresia. Conform autorului, valoarea artistică a creației rezidă în „cantitatea” și, aș adăuga, în calitatea „ființei” pe care o absoarbe și care dăinuie în ea; **Lectura pragmatică** a fost interesată de anumite aspecte ale situației de comunicare poetică, în special relația dintre autor și cititorii reali, determinată de particularitățile mesajelor, de raritatea celui ce acceptă experiența avatarică și o relatează subiectiv în discursul poetic, ca pe un manifest artistic extrem de onorant. Receptivitatea la poemele despre avatari ale lui Eugen Dorcescu este ridicată, acestea impactează mai cu seamă publicul juvenil, datorită prospețimii imaginative, afective, a tinerilor, datorită curiozității lor intelectuale etc.

Până la urmă, lecturi multiple se pot aplica oricărui poem în care este clară referința la un avatar/totem. Vom ilustra acest fapt cu poemul intitulat *Totem*:

„Potăile au încolțit un lup.
Le-aude hămăind tot mai aproape.
Fac cerc în jurul lui, să nu le scape,
Se bucură că-l latră și că-l rup.

Iar el stă neclintit în luminiș,
Sub grei copaci, sub cerul greu, în soare.
Privește-n tulburi lumi interioare
Cu ochii verzi și reci, întredeschși.

Apoi dispare lin, el știe cum,
Căci haita latră laș, dar nu se-arată.
Dispare în pădurea eterată
La care nu ajunge niciun drum”,

care se pretează la mai multe tipuri de lecturi: la o lectură istorică, ce evidențiază legătura eului liric cu totemul dacilor și al romanilor (lup/lupoaică); la o lectură mitologică: lupul – totem în mitologia personală a autorului, care a copilărit la poalele Munților Vâlcân (popular, ai Lupilor, v. și sl. vulk „lup”); pentru comunitatea sa restrânsă, lupul, care li se arăta zilnic sătenilor, avea o funcție totemică, o reprezenta. Din urmele haitelor de lupi, se făcuse drum până la marginea Stroeștiului; la o lectură psihologică: eul liric, aflat într-un moment dramatic în plan socioprofesional, identifică în sinele său avatarul-model și găsește sprijin – ieșirea ideală din impas –, urmând modelul lupului solitar; la o lectură existențială: prin avatar se reflectă singurătatea absolută a celui hulit și încolțit, prețul diferenței pe care subiectul liric trebuie să și-l asume; la o lectură intratextuală: lupul totemic este echivalent cu avatarul lup, care îndeplinește funcția de apărare a sublimului. Retragerea în „pădurea eterată” este un gest sublim, precum atacul nemilos asupra celui ce a împroșcat ordinea sublimă a lumii; la o lectură semiotică: poemul se referă la o simbolistică etnogenetică. Simbolul lupului getic transpare aici, ca și în versurile altui poem: „Doar el, doar lupul singur, stă deoparte,/Nu poate juca dublu, nu se-mparte,/N-amestecă viață și cu moarte./Alege și

prigoana, și pustia,/Își poartă, fantomatic, schivnicia,/Știind prea bine care este prețul:/Lui, glonțul, poate. Celorlalți – disprețul” (*Sfârșit de veac* 19) etc.

Ținând cont de acestea, dar și de alte lecturi posibile – filosofică, semantică, stilistică, retorică etc. – se conturează și numeroase perspective de abordare. Fiecare dintre ele ar putea conduce, în mod individual, la rezultate importante pentru exegeza dorcesciană. Însurate și, mai ales, corelate, ele ar deveni o prețioasă bază de date pentru interpretarea, în „cercuri hermeneutice”, a poeziei avatrilor, tot mai insistent îmbogățită de Eugen Dorcescu în ultimii ani.

De exemplu, din perspectivă psihologică, avatarul se leagă de anamneza sinelui – un proces recurent, periodic declanșat de experiențe mistice, rămase fără un răspuns edificator. Impulsul căutării unui sine ancestral se manifestă în lăuntricitate: „Mereu îl caut în mine pe cel ce-am fost. Pe cei ce-am fost”, după cum mărturisește Poetul, sau într-o relație emoțională cu ambientul: „Când trupul meu se-upleacă peste unde,/Cel din adânc tresare și se-ascunde” (*Anthropos ergon*, I). Treptat, i se revelează Poetului străvechimea spiritului său, ființa lăuntrică stratificată, de care ia act nu numai în vis, sau în coșmar (v. *Avatar I*, *Avatar II*), ci și în stare de luciditate extremă (*Ioanitul*, *O arhi-amintire*, *Elegiile de la Carani* 4).

În *Avatar I*, eul liric este indistinct, în plan psihologic, de avatar, cei doi schimbându-și locul în abisalitatea ființei:

„Și-am tresărit simțindu-mă. În trup
Eram cu mine însumi împreună...
(Când m-am trezit, alătura un lup
Se oglindea în *Râul* alb și-n lună)”.

Aceasta este o matrice în poezia dorcesciană. În vreme ce arheul rămâne mereu egal cu sine, în pacea veșniciei, avatarii se schimbă periodic, în agitația ființei efemere. Orice schimbare de avatar este bruscă, tumultuoasă, mistică („... mă trag din Litovoi” – *Nirvana* 30; „Dar, s-a trezit, în chiar fatala clipă,/El, *Lupus lupus...*”, *Avatar II*, în *Elegiile de la Carani*). Starea de consubstanțialitate cu avatarul este întotdeauna revelată.

În relația eului liric cu cei doi avatari tutelari apar notabile diferențe: eul liric și lupul sunt relaționați prin paralelism (în plan stilistic, acest raport are caracteristicile unei comparații implicite); în vreme ce eul liric și cavalerul sunt relaționați prin echivalență, întrucât nu au cum să fie identici, din moment ce timpul și spațiul îi despart. Remarcabile sunt și asemănările dintre eul liric și avatarii săi: consubstanțialitatea metafizică dintre eul liric și avatarul lup, în *Avatar I*; dintre eul liric și avatarul cavaler, în *Ioanitul*, *Templierul*, *Scribul* etc.).

Toate figurile avatrice dorcesciene au în comun frumusețea și puritatea („frumos și pur” – v. *Anthropos ergon* I, *Ioanitul*), forța masculină, noblețea, demnitatea, devoțiunea. Cu toate acestea, selecția profilului avatraric ține cont de psihologia vârstei eului liric. Astfel, în poemele de tinerețe, avatarul lup este izolat, dar blând, distant, în vreme ce în poemele senectuții, este solidar, fioros, neîmblânzit, ucide

în lupta cu răul; în mod analog, în poeziile mai vechi, avatarul cavaler este tânăr, îndrăgostit, cântăreț al iubirii, trubadur sau războinic, uneori rănit în lupte; în poemele recente, presiunea thanatică crește, iar cavalerul trece prin moarte (*Elegiile de la Carani* 7); moare (*Ioanitul*); este ucis și readus, peste veacuri, la viață (*Templierul*).

Insistăm: între eul liric și avatar nu sunt identități, ci echivalențe. Din motive de ordin ontologic: în contingentă, îi separă timpul, spațiul, opoziția ființă umană – ființă non-umană. Relația de echivalență este statuată în caracterul ideal al funcției pe care o împlinesc în existență. Eul liric și avatarii săi au aceeași funcție, aceleași trăsături de personalitate, cel puțin în plan ideal. Ei asigură, prin țel, atitudine și conduită, ordinea sublimă a lumii poeziei dorcesciene.

Substanța echivalenței este excelența. Eul liric și avatarii săi sunt entități purtătoare de excelență. Funcțiile lor se exercită la un nivel axiologic foarte înalt. Acolo are loc transferul avataric, acolo se restabilește relația teleologică, indestructibilă, dintre avatari:

„Dar ei se recunosc: După privire!
După privirea-n care visul încă
Păstrează ctitoria lui adâncă
De poezie și de-mpotrivire,

Păstrează prea-himerica-i cetate,
În care el, viteazul, trubadurul,
În care el și eu vom fi de-a pururi,
Cu bărbăteasca-ne singurătate” (*Reminiscență*).

Avatarii sunt, în majoritate, oglinzirile eului dorcescian. Iată doar câteva trăsături comune:

- postura demnă, impozantă: „Iar el stă neclintit în luminiș” (*Totem*); „Bătrânul Cavaler se-ntoarce-acasă,/Frumos și pur, la fel ca la-nceput” (*Ioanitul*);
- fidelitatea în slujire, devoțiunea: „Așa se pierde el, spre Împăratul/ Pe care-o viață-ntreagă L-a slujit:/ Frumos și pur. Și mult prea fericit./O rană-i taie inima, de-a latul...” (*Ioanitul*);
- incoruptibilitatea: „De fapt, în lumea ternă și murdară, ce rost ar mai avea cețoasa fiară?/ Ea, care, nicăieri și niciodată,/ Nu s-a lăsat învinsă și dresată?” (*Sfârșit de veac*, 9);
- delimitarea de lume: „Dispare în pădurea eterată/La care nu ajunge niciun drum” (*Totem*);
- curajul: „Mi-am amintit cumplita «Dies irae»./ O zi de răzbunare. O, ce zi!/ Cu trup cicatrizat în bătălii./ Mă îndreptam, la trap, spre-o mănăstire” (*Templierul*);
- cruzimea, atunci când răul se cere, fără întârziere, eradicat: „Cum eu și fiara i-am sărit la gât” (*Avatar II*, în *Elegiile de la Carani*) etc.

Aplicând o perspectivă simbolică, vom constata că distanța dintre semn și simbol este foarte mare în cazul avatarilor din lirica dorcesciană. Bunăoară, în cazul avatarului lup, semioza duce, din aproape în aproape, la dezvăluirea ecartului dintre simbolistica primară, universală, a lupului teriomorf (v. încadrarea sa în bestiarul simbolic, în clasa animalelor de temut, feroce, supradeterminate de mușcătură și sfâșiere), simbolistica încărcată de conotații negative, la figura luminoasă, conotată exclusiv pozitiv, pe care o promovează, din convingere, din respect, Eugen Dorcescu. Funcția poetică a lupului servește principiului masculinității, într-un regim diurn al imaginarului. Puternic, autoritar, gardian al valorilor, lupul simbolizează dublul Poetului și, finalmente, chiar Poetul:

„Apoi, am stat, pe marginea genunii,
Noi, dublul nepătruns, întunecat,
Lupul și eu, pe câmpul sfârtecat:
Doi colți însângerați, în raza lunii” (*Avatar II*, din *Elegiile de la Carani*).

Lupul totemic, cu pronunțată aură mistică, este menționat de istorie. Comportamentul lupului este emblematic pentru evoluția neamului românesc, cele două entități (lupul și poporul) fiind într-un raport de analogie semiotică. Solitar, mereu amenințat, adeseori atacat și chiar încolțit, poporul român și-a găsit adeseori pacea, precum avatarul lup, în „pădurea eterată”.

Retrăgându-se și el în solitudinea „pădurii eterate”, „la care nu ajunge niciun drum”, eul dorcescian și-a găsit nu doar salvarea metafizică, ci a dobândit și o incontestabilă victorie estetică. În situația dată – a agresiunii de către haita de lupi indistinși, dezorientați, rapace – retragerea este o formă de înnobilitare spirituală. Lupul totemic consolidează, prin valențele sale mitice, dar și prin simbolul asociat, cel al „pădurii eterate”, relația simbolică eu liric-avatar:

„Apoi dispare lin, el știe cum,
Căci haita latră laș, dar nu se-arată.
Dispare în pădurea eterată,
La care nu ajunge niciun drum”.

Dacă avatarul simbolizează ființa, arheul este simbolul arhiființei. Este Spiritul absolut, ținta artistică majoră a Poetului. Avatarii fac parte din structura semiotică, din conștiința infinită, a marelui Arheu:

„În căutarea marelui Arheu,
Cel care mă vânează sunt tot eu.
Cea care mă așteaptă ești tot tu,
În zarea ta de siluetă gnu” (*Elegiile de la Carani 4*).

Așa cum însuși declară, eul liric se află în „căutarea marelui Arheu”. Această căutare a prilejuit întâlnirea și relația cu avatarii. Cu care a fuzionat, (re)întregind un simbol. *Eu-avator* este simbolul antropocosmic ce definește personalitatea Poetului.

„Nu mă disting de propriul arheu:
De lup, de cavalier și de cetate,
De *Râu*, de trubadur... Acestea toate
Și altele asemenea sunt eu” (*Omul din oglindă 19*).

În plan estetic, avatarul corespunde categoriei sublimului. Sublimul este mai mult și altceva decât frumosul, mai mult și altceva decât fermecătorul. Nu place neapărat. Mai degrabă, înfricoșează și fascinează, încântă și înalță. Oferă maxima satisfacție estetică. Poetica avatarurilor furnizează imagini artistice memorabile, alegorice, purtând, pe „câmpul de bătălii” al vieții, chiar și al poeziei, lupta continuă dintre bine și rău, în ultimă instanță, dintre forțele Divinității și cele ale celebrului oponent:

„Pe drum, eu, brav oștean al lui Hristos,
Eu, lângă Crucea Domnului, străjer
Am fost trecut prin sabie și fier,
De oamenii lui Filip cel Frumos” (*Templierul*);

„Așa ne-am regăsit: Cu ochii grei,
Plini de păduri, de ziduri și de lupte.
Și am reluat cuvintele-nterupte
De neagra moarte, de tăcerea ei” (*Avatar I, din Elegiile de la Carani*) etc.

Atingerea sublimului reprezintă, deci, o performanță estetică de netăgăduit, realizată la cel mai de sus nivel al expresivității lirice.

Eugen Dorcescu aparține unei tradiții a sublimului din literatura română, tradiție care începe de la M. Eminescu, continuă cu L. Blaga, T. Arghezi, I. Barbu, Al. Philippide, I. Pillat și alți, dar nu foarte mulți, poeți români:

„Un luminiș pustiu, cu vechi stejari,
Cu iarbă până-n umeri, grea și deasă.
Luna pe cer: thanatică mireasă,
Calm presărându-și crinii funerari.
Departa-n urmă, zvon apocaliptic
De bătălii. Și, iată, ai venit,
Ai pus balsam pe răni, ai stăvilat
Durata ce curgea spre Infinit.

Acolo am murit. Sau n-am murit?
Acolo chiar, în luminișul criptic” (*Elegiile de la Carani 7*).

În plan pragmatic, avatarul face puntea dintre o forță ilocuționară augmentată de implicarea subiectivă a enunțiatorului (analizată deja, din unghi psihologic și estetic) și o forță perlocuționară admirabilă, dovedită de implicarea subiectivă în receptare a unor cititori reali, care caută răspunsuri dincolo de text. Poetul este văzut ca „porta voce” a avatarilor săi, veridicitatea versurilor fiind un argument pentru sinceritatea umană ce le-a generat. Tinerii cititori, masteranzi specializați în filologie, eludează analiza literară facilă, insistând să ajungă la adevărul total. Ei caută nu atât „Poetul din poezie”, cât omul ce experimentează, existențial și artistic, conviețuirea cu avatarii. Contextul academic, apetitul cititorilor pentru răspunsuri imediate și complete, condescendența autorului situează interpretarea literară la întretăierea unor importante căi de cunoaștere din epistema actuală. Avatarii trec astfel dintr-o zonă a intuiției, specifică artei, în sfera gnoseologiei practice contemporane. Citez un fragment dintr-un dialog introdus în *Eugen Dorcescu în „Timișoara”* (volum aflat sub tipar), dialog purtat între cititori reali și autorul real – Eugen Dorcescu, pentru a releva animația ideilor suscitată de poetica dorcesciană a avatarilor în anul de grație 2021:

„*Maria Bran*: Am descifrat corect ideea: lupul – un eu în oglindă? În *Avatar I*: m-am trezit lup. În *Avatar II*: o stare de neliniște. În *Totem*: lupul dispare lin. În alt *Avatar*, vedem lupul cu colți însângerați. Ne-ați numit prietenii Dumneavoastră. Ne-am gândit la noi ca la niște lupi tineri. Ce să facem? Să ne retragem sau să acționăm?”

Eugen Dorcescu: Totul e să rămânem într-un paralelism sublimat, imaginar, ideal. Să rămânem în poezie, în realitatea secundă a lirismului, în semn, nu în referențialitate. De fapt, nici nu se poate altfel. Între eu și avatar se instaurează un raport de echivalență funcțională, în plan imaginativ și artistic, nu un semn de identitate ontologică. Lupul din poezia mea, așa cum îl văd eu, este plurivalent. Nu agreează, în genere, conflictele. În *Totem* poate fi perceput ca personalitate aflată la un anumit nivel de intelectualitate, de aristocrație. Știți cum este structurată o haită de lupi? O haită, atunci când se deplasează, se organizează în modul următor: în față, sunt lupii cei mai slabi, bolnavi, care pot fi sacrificați, în situația unei confruntări; după aceea, o formațiune de lupi puternici și, în urma și sub veghea lor, bogăția haitei: femelele și puii; apoi, în ariergardă, iarăși o seamă de lupi viguroși; la sfârșit, supraveghind șirul, este un lup alfa. Nimic nu e la voia întâmplării. Dar, să ne întoarcem la poeziile cu lupi. Care permit o abordare tipologică și axiologică. Constatări: Lupul din *Totem* este aristocratic, nu vrea să aibă de-a face cu comportamentele meschine. Este un lup *stoic, eremitic*. În *Avatar I*, avem a face cu binomul eu-lup și cu trecerea de la unul la celălalt a fluxului vital, ca în două vase comunicante. În *Avatarul din Elegiile de la Carani*, întâlnim reacția drastică a celor doi împotriva unui gnom care a atacat sublimul; instanța lăuntrică acționează necruțător. (În *Pilde* se spune: „Nu-i răspunde nebunului după nebunia lui, că te va crede nebun ca el”; dar și: „Pune-l la punct, ca nu cumva să se creadă înțelept”). Poezia recurge la analogii, pentru a da glas unei idei inexprimabile: FIINȚA ESTE UN MISTER. *Lupus lupus* poate fi chiar un *alter-ego*: pornește din adâncimile eului acea forță lăuntrică – adorarea modului de a trăi la înălțime. În viață e nevoie de un comportament ferm, de decizie: „Cum eu și fiara i-am sărit la gât”//„Apoi am stat

pe marginea genunii/Noi, dublul nepătruns, întunecat”. Putem noi defini adâncimea sufletului? „El hombre es insondable, su corazon es un abismo” (*Salmo 63/64*). Acolo e un abis. Axul vital al individului. Pe de altă parte, un individ nu este neapărat și o persoană umană. Individul e o noțiune statistică. Persoana umană este o noțiune valorică. Eul empiric și eul artistic prezintă diferențe. Dar, solidare, pot anihila o acțiune malefică, îndreptată împotriva valorilor.

Marina Laboș: În ce măsură regăsiți lupul ca *alter-ego*: atât în poezie, cât și în viața reală?

Eugen Dorcescu: Este o întrebare legitimă. Recunosc că între comportamentul meu uman și cel artistic există similități. De pildă, lupul nu face compromisuri, nu se lasă dresat, deși este foarte inteligent. Eu sunt un om blând, liniștit, nu atac pe nimeni, dar nu fac compromisuri. Nu le suport. Plec dintr-un loc unde, eventual, mi s-ar cere, ori sugera, așa ceva. Ca lupul din *Totem*. Cred că lupul roșu, în flăcări, e mai adecvat ca răspuns la întrebarea Dumneavoastră. Într-o după-amiază, cu ani în urmă, am ațipit. Și, brusc, am avut viziunea unui lup. În conformitate cu o amintire veche. Așa cum îl văzusem odată. Singur pe câmp, iarna, venind de la școală spre casă, am întâlnit, la o distanță de o sută de metri, probabil, un lup roșu, care s-a întors spre mine, m-a privit. Ciudat e că nu m-am speriat. După câteva minute, a dispărut în tufișurile de răchită de pe malul râului. În vis, am recuperat din vistieria memoriei afective acea aducere-aminte. În cronotopul subconștientului, am revăzut acel lup din copilărie, am trăit bucuria întâlnirii cu el. Lupul roșu = dorul ființei după avatar. Atitudinea etică a lupului și a celui care îi seamănă este vizibilă în *Avatar* din *Elegiile de la Carani* și în poemul anterior *Sfârșit de veac 9*: „Doar el, doar lupul singur, stă deoparte... Lui, glonțul, poate. Celorlalți – disprețul”. Cât de tare dirijează subconștientul existența?... Trebuie să îl cunoașteți și să aveți o relație bună cu el”.

În concluzie, avatarul dorcescian comunică mistic despre interferența eticului cu esteticul, în mereu îndepărtatele orizonturi metafizice. Tipul de simbol *eu-avatar* este un izvor de hermeneutică, pretinde și încurajează numeroase interpretări, tocmai pentru că semnificațiile sale ultime sunt greu de atins.

Indiferent de perspectiva de abordare, tema avatarilor dovedește apetența spirituală a Poetului; libertatea imaginației și a expresiei sale artistice; propensiunea spre transcendență; vigoarea memoriei abisale; identificarea unor punți între mari culturi religioase etc.

O asemenea temă poate înscrie opera dorcesciană într-o dezbatere multiculturală, din care să reiasă o seamă dintre resursele ideologice, filosofice și expresive de care dispune în prezent poezia.

Referințe bibliografice:

- Bercea, Livius Petru. 2018. *Poezie și poeți*. Timișoara: Waldpress.
Borchin, Mirela-Ioana. 2016. *Etern, într-o eternă noapte-zi*. Timișoara: Mirton.

- Borchin, Mirela-Ioana. 2015. *Eugen Dorcescu sau vocația vectorială a Nirvanei*, in Eugen Dorcescu, *Nirvana. Cea mai frumoasă poezie*. Timișoara: Eurostampa.
- Borchin, Mirela-Ioana (coordonator). 2017. *Despre Eugen Dorcescu*. Timișoara: Mirton.
- Borchin, Mirela-Ioana (coordonator). 2021. *Despre opera lui Eugen Dorcescu*. Timișoara: Mirton.
- Chivu, Iulian. 2018. *Heterogene*. Craiova: Sitech.
- Dorcescu, Eugen. 1978. *Embleme ale realității*. București: Cartea Românească.
- Dorcescu, Eugen. 2009. *Poetica non-imanenței*. București: Palimpsest.
- Evseev, Ivan. 1983. *Cuvânt – simbol – mit*. Timișoara: Facla.

Emina CĂPĂLNĂȘAN
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

Explorarea reflexiv-colaborativă a spațiului: familiarizarea cu elemente de arhitectură și design urban

Abstract: (The reflexive-collaborative exploration of space: getting familiar with architectural and urban design vocabulary) Teaching Romanian as a foreign language to foreign citizens in a one-year academic programme especially tailored for foreigners who wish to study in Romania is always challenging and fully linked to the student-centered education principle. Thus, for teachers working with students from The Romanian Language Preparatory Year it is crucially to find functional, useful methods in order to enable the students' critical thinking, develop knowledge, activate and contextualize vocabulary items of general use and introduce specific terms. Building learning and producing language are targets which need to be set. As a result, our paper is meant to expose some suggestions of how to explore space and learn Romanian through the means of the reflective-collaborative learning frame.

Keywords: *exploring space, RFL, architecture, urban design, reflective-collaborative model.*

Rezumat: Predarea limbii române ca limbă străină cetățenilor străini în cadrul unui program academic creat special pentru străinii care vor să studieze în România constituie o provocare permanentă și este strâns legată de învățământul centrat pe student. Așadar, profesorii care lucrează cu studenții de la Programul pregătitor de limba română pentru cetățenii străini trebuie să găsească metode aplicabile, utile, care să le dezvolte studenților gândirea critică și să le activeze în permanență vocabularul, dar să le și faciliteze descoperirea și învățarea elementelor noi: a termenilor tehnici/proprii unui (sub)domeniu. Construirea învățării și producerea unor contexte sunt ținte ce trebuie fixate. Prin urmare, ne propunem să oferim câteva sugestii despre cum putem explora spațiul și învăța limba română folosind modelul reflexiv-colaborativ.

Cuvinte-cheie: *explorarea spațiului, RLS, arhitectură, design urban, modelul reflexiv-colaborativ.*

Pornind de la câteva idei-cheie: *explorarea spațiului, RLS, arhitectură, design urban, modelul reflexiv-colaborativ*, ne propunem să oferim un model de construire a unui seminar de limba română ca limbă străină. Primele elemente pe care le-am avut în vedere în conturarea propunerii noastre au fost specificul grupei și tema: programul de studii – *Programul pregătitor de limba română pentru cetățenii străini*; subiectul/tema activității: *Orașul inteligent* – familiarizarea cu elemente terminologice (arhitectură și urbanism): stiluri arhitecturale; elemente de morfologie urbană, arhitectură, urbanism și peisagistică; elemente de istoria arhitecturii. Alte coordonate esențiale ar fi: disciplina – *Limba specializat: științe umaniste și arte*; numărul de studenți participanți: 12.

Pornind de la scop, anticipând și conștientizând problemele, găsim soluții și având în vedere metode aplicabile, ne dorim ca acest articol să fie un model real de dialog educațional, un tipar cu potențial, care să verifice și să argumenteze funcționalitatea și finalitatea modelului reflexiv-colaborativ de instruire, model care are în centru conceptul inovativ de *învățare reflexiv-colaborativă* (v. cda.uvt.ro). Elemente-cheie în conturarea și consolidarea brandului didactic al Universității de Vest din Timișoara, dar și un sistem de asigurare a calității procesului de învățământ, modelul reflexiv-colaborativ are câteva principii: *Învățarea este o construcție a cunoașterii; Învățarea este colaborativă; Învățarea este contextuală; Învățarea este autodirecționată; Învățarea este un efect al acțiunilor de predare și evaluare*. Toate converg înspre un principiu simplu, repetabil, tangibil: menținerea minții active.

Cadrul teoretic se compune din câteva idei simple, extrase din lucrările lui Bloom și Biggs:

Create – apply – remember; The outcomes – formulated first (cft.vanderbilt.edu; www.ucdoer.ie).

Fundamentele și, totodată, specificul modelului RCL (v. cda.uvt.ro, documentul de prezentare) pot fi reduse benefic la triada: activitate **individuală** – activitate **colectivă** – activitate în **plen**. Pornind de la premisa că modelul care stă la baza activităților propuse este adaptabil, funcțional, activ, interactiv, creativ, dar și creator, am aplicat esența modelului RCL: reflecția individuală + reflecția colectivă; Raportarea rezultatelor/plen; framework de reflecție; roluri clare pentru fiecare în echipe; reguli clare pentru reflecția colectivă; indicatori ai învățării (feedback și evaluare – auto-/heteroevaluare). Redăm în continuare tiparul RCL¹:

1. *Debutul activității*
2. *Anunțarea temei și a obiectivelor*
3. *Reflecția individuală*
4. *Reflecția colectivă*
5. *Raportarea rezultatelor*
6. *Reflecția colectivă*
7. *Încheierea activității*

În cele ce urmează propunem o variantă de materializare a modelului reflexiv-colaborativ, pornind de la *Rezultatele învățării*:

R1: să recunoască și să utilizeze corect elemente de vocabular specifice arhitecturii, în mod special, și spațiului urban, în general.

R2: să-și dezvolte creativitatea contextuală și să folosească experiența personală în însușirea și în corelarea realității cu elementele teoretice.

În acord cu rezultatele învățării, idee reperabilă și la Biggs (*the outcomes*), prezentăm câteva dintre *Obiectivele activității de seminar*:

¹ Menționăm că am început să analizăm și să aplicăm modelul RCL în urma participării la un program de formare psihopedagogică, desfășurat la Universitatea de Vest din Timișoara și la competiția de granturi CNFIS-FDI-2020-0274 (v. <https://cda.uvt.ro/granturididactice2020/>).

O1: să recunoască și să utilizeze corect (în contexte variate) elemente de vocabular specifice arhitecturii și spațiului urban.

O2: să folosească adecvat structuri gramaticale (sintagme) specifice limbii române în contexte de comunicare scrisă și orală, adaptate domeniului arhitecturii.

RCL – activități – organizare simplă: debut – parcurs – încheiere

Activitatea de debut poate cuprinde discuții libere cu studenții, pornind de la un citat și de la un video-suport, ca resursă de cunoaștere și de recunoaștere a unor teme:

Limba (mea) română

„A vorbi despre limba română este ca o duminică. Limba română este patria mea. De aceea, pentru mine, muntele munte se numește, de aceea, pentru mine, iarba iarbă se spune, de aceea, pentru mine, izvorul izvorăște, de aceea, pentru mine, viața se trăiește.” (Nichita Stănescu)

Video-suport: <https://www.facebook.com/watch/?v=472909177213502>

→ Pentru **Tine** ce înseamnă limba română?¹ (brainstorming + discuție colectivă)

Spune-ne despre tine! Folosește întrebările (frameworkul semiteoretic: Cum te numești?; De unde ești?; Câți ani ai?; Lucrezi? Unde?; Unde locuiești?; Ce faci în Timișoara?; De cât timp ești aici?; De ce înveți limba română?; Ce îți place să faci în timpul liber?; Unde îți place să mergi în vacanță?; Ai frați?) și fă o prezentare personală.

Următorul pas are ca scop o trecere firească de la general la particular, de la discuții lejere și ton colocvial la ideea de limbă română ca discurs/limbaj specializat. În sens pragmatic, ne-am propus să facem un pas important spre conștientizarea diferențelor dintre limbajul comun și limbajul specializat: La ce facultate vrei să mergi? De ce? Ce legătură există între personalitatea ta, hobby-urile tale și specializarea aleasă de tine?

Opțiunea constituie elementul declanșator și pretext de reflecție, iar următoarea activitate poate avea forma: Alegeți unul dintre cele două texte (*Orașul inteligent VS Bestsellerul* – adaptate după texte selectate din mediul cultural online) și citiți activ textul (folosind metoda SINELG²).

(Se activează aici conceptul de *reflecție individuală*), iar materiale personalizate (două texte; întrebări stabilite în funcție de tema textului) sunt un argument pentru susținerea învățământului centrat pe student. În felul acesta, considerăm că fixitatea unor sarcini lasă loc adaptabilității și creativității.

¹ Notăm câteva răspunsuri: „Limba română este frumoasă.”; „Limba română înseamnă apropierea de limba latină.”; „Pentru mine limba română este un instrument de învățare”; „Limba română pentru mine este foarte importantă pentru a-mi îndeplini visurile”.

² Sistemul Interactiv de Notare pentru Eficientizarea Lecturii și a Gândirii.

Pentru momentul *reflecției colective*, am propus discuții pe grupe (2), pornind de la întrebările specificate în fiecare material (în funcție de textul ales¹).

Următorul moment cuprinde *raportarea rezultatelor*, astfel că fiecare echipă trebuie să raporteze concluziile și să împărtășească ideile generale și particulare cu privire la chestiunile:

1. Ce fel de cititor ești? Ce citești? Cât citești? Ce fel de cititori sunt oamenii din țara ta? Se citește mult, se cumpără multe cărți? Se merge la cinema și la teatru? Dar la biblioteci și librării?

2. Ce înțelegi prin oraș inteligent? Ai auzit acest concept? E folosit în țara ta? Care sunt elementele ce descriu un astfel de oraș? Ce orașe din România ai vizitat? Crezi că pot fi descrise prin acest concept?

Scopul: expunerea colegilor (indirectă) din cealaltă grupă la un text diferit.

Reflecției colective îi corespunde o scurtă sesiune de întrebări și formularea feedbackului:

- schimb de idei între grupe (au avut texte și teme diferite de discuții);
- lămurirea unor elemente de vocabular, extragerea unor structuri specifice celor două domenii: **literatura** vs **arhitectura**.

Încheierea seminarului se poate constitui din schimbarea treptată a coordonatei principale: accentul se mută de pe vocabular pe gramatică: să cunoaștem Timișoara și să învățăm **genitivul** (elementul comun al celor două texte). Coordonate:

---

¹ Redăm două fragmente din cele două texte: *La 7 iulie 2000. Amazon.com a anunțat că a vândut 400,000 de exemplare din romanul „Harry Potter and The Goblet of Fire”. Era cea mai mare vânzare online făcută până atunci. În 2008 nr. de exemplare vândute în librării și online din serialul „Harry Potter” de JK Rowling a atins 400 de milioane (!!) exemplare în întreaga lume. Coincidență, am citit recent o carte – Frederic Rouvollois, O istorie a bestsellerului (Editura Humanitas, 2013). Am citit-o întâi cu un interes de cercetător. A ști ceva despre cărțile populare, bine vândute, înseamnă a afla lucruri esențiale despre o societate. Fenomenul bestsellerului este relativ nou, apare în Occident odată cu modernizarea tipografiilor, a ieftinirii hârtiei, cu dezvoltarea clasei mijlocii și limitarea drastică a analfabetismului, deci a lărgirii pieței de cititori în secolul al XIX-lea. (<https://www.stelian-tanase.ro/ce-este-un-bestseller/>); Primăria Oradea vrea ca tehnologiile informatice să ușureze cât mai mult viața locuitorilor. „Avem deja sistemul online de plată a taxelor și impozitelor precum și plata parcarilor prin SMS, dar ne dorim să extindem aceste servicii și să ne interconectăm informatic inclusiv cu bazele de date ale altor instituții publice din municipiu”, spune Anca Grama – purtătorul de cuvânt al Primăriei Oradea. „Instituțiile subordonate primăriei Oradea dețin sisteme independente de stocare și gestiune a datelor, așadar trebuie găsită o soluție care să integreze toate aceste componente într-o bază de date comună”, spune Arthur Weber, inginer IT. (<https://www.digi24.ro/magazin/timp-liber/divertisment/primul-oras-inteligent-din-romania-482148>). Menționăm că textele au fost ușor modificate, păstrând însă majoritatea structurilor nemodificate, intervențiile fiind, mai degrabă, asupra formatului textului, ci nu asupra selecției ordinii cuvintelor sau selecției cuvintelor. (<https://www.digi24.ro/magazin/timp-liber/divertisment/primul-oras-inteligent-din-romania-482148>)*

1. Tema: Fotografați străzi/locuri publice al căror nume conține o formă de genitiv¹ (de ex. Piața *Unirii*).

2. Rezultatele temei vor fi expuse sub forma unei prezentări în PowerPoint, studenții trecând printr-un proces de evaluare multidirecționată.

3. Suportul creativ poate fi un video, care să facă și legătura cu unul dintre textele folosite în timpul seminarului: **Orașul inteligent/creativ**: de la tehnologie la creație (*Complexul Studentesc² și arta stradală*); YouTube-ul poate fi o resursă modernă de cunoaștere, o sursă recognoscibilă, un *manual alternativ*.

Videourile (ca preambul) sunt coroborate cu tema și reunite sub titlul: *Să cunoaștem Timișoara și să învățăm genitivul!*:

<https://www.youtube.com/watch?v=VIUXfBHwyzY>

<https://www.youtube.com/watch?v=JuBV5ws41OU>

Obiective viitoare: orașul inteligent/creativ: familiarizarea cu elemente de terminologie a arhitecturii și urbanismului: stiluri arhitecturale; elemente de morfologie urbană, arhitectură, urbanism și peisagistică. Elemente de istorie a arhitecturii (recunoașterea unor elemente de vocabular).

Scopul acestei teme: explorarea spațiului; spațiul ca sursă de informare și de învățare.

Explicații: *Strada* (sau „peisajul lingvistic”³) poate fi privită drept un colaj interesant de mesaje informative, inscripții (ne)oficiale, comerciale, reclame, anunțuri, restricții, texte sau denumiri. Limba este un organism viu, iar strada – ca exponent al unei realități dinamice poate reda ciocnirea dintre fix / vechi și nou; spațiul se (auto)creează, astfel că poate reprezenta un cadru ideal pentru: descoperire – personalizare – creativitate – învățare – interogare – problematizare (conceptele-cheie ale învățământului actual, problematizant, supus schimbărilor, rod al perspectivelor multiple).

Ca rezultate concrete și concluzii se pot nota următoarele: vocabularul a fost reținut ușor; elementul de gramatică a fost contextualizat și însușit; creativitatea a fost stimulată; dialogul a fost încurajat; gradul de implicare a fost unul ridicat; compararea surselor de învățare s-a realizat ușor: text vs video; contextele de învățare au fost variate, alternate: *online*, organizat, instituționalizat vs *offline*, *outdoor*, liber, personal, ritm personal; competențele pe termen lung sunt notabile: învățarea individuală pornind de la spațiile cunoscute; RCL este, fără doar și poate, un model adaptabil, funcțional, activ, interactiv, creativ și creator.

¹ Au fost fotografiate plăcuțe și inscripții stradale, reclame pe care sunt notate următoarele: *Muzeul Banatului Timișoara*, *Primăria Municipiului Timișoara*, *Ce dorește soția clientului...*, *Caru' cu bunătați din Mărginimea Sibiului*, (...) *comemorați în cadrul ediției (...)*, (...) *au supraviețuit timpului (...)*.

² Am propus acest loc, întrucât este un spațiu familiar studenților. Astfel, locul lor de petrecere a timpului liber poate fi privit și ca sursă de descoperire, de învățare, de recunoaștere și de înțelegere a unor fenomene teoretice, percepute nu de puține ori ca fiind abstracte.

³ Mai multe informații cu privire la acest concept, precum și detalii cu privire la utilitatea integrării acestei idei în procesul educațional pot fi aflate accesând: <https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V5224> (autoare: Monica Huțanu, Ana-Maria Radu-Pop).

Anexă
PROIECT DIDACTIC

Programul de studii: PROGRAMUL PREGĂTITOR DE LIMBA ROMÂNĂ
PENTRU CETĂȚENII STRĂINI

Anul de studii: ANUL I (singurul an)

Disciplina: LIMBAJ SPECIALIZAT: ȘTIINȚE UMANISTE ȘI ARTE

Numărul de studenți participanți: 12

Subiectul/tema activității: Orașul inteligent: familiarizarea cu elemente de terminologia arhitecturii și urbanismului: stiluri arhitecturale; elemente de morfologie urbană, arhitectură, urbanism și peisagistică. Elemente de istoria arhitecturii

Rezultatul învățării

R1: să recunoască și să utilizeze corect elemente de vocabular specifice arhitecturii, în mod special, și spațiului urban, în general.

R2: să-și dezvolte creativitatea contextuală și să folosească experiența personală în însușirea și în corelarea realității cu elementele teoretice.

Obiectivele activității de seminar/laborator

O1: să recunoască și să utilizeze corect (în contexte variate) elemente de vocabular specifice arhitecturii și spațiului urban.

O2: să folosească adecvat structuri gramaticale (sintagme) specifice limbii române în contexte de comunicare scrisă și orală, adaptate domeniului arhitecturii.

Momentul activității	Comportament didactic recomandabil
Debutul activității	<p>Salutul de început, încurajări/felicități și recunoașterea rezultatelor de la examenul din sem. I, discuții lejere despre limba română și despre noi: „A vorbi despre limba română este ca o duminică. Limba română este patria mea. De aceea, pentru mine, muntele munte se numește, de aceea, pentru mine, iarba iarbă se spune, de aceea, pentru mine, izvorul izvorăște, de aceea, pentru mine, viața se trăiește.” Nichita Stănescu Pentru Tine ce înseamnă limba română? (brainstorming + discuție colectivă) Spune-ne despre tine! Folosește întrebările și fă o prezentare personală.</p> <p style="text-align: center;">Timp alocat activității: 10-15 minute Softuri utilizate: Google Classroom Materiale didactice: fișe (Word, ppt, jpg), jamboard, YouTube (videoul ca resursă)</p>

Anunțarea temei și a obiectivelor	<p>Prezentarea temei și a obiectivelor pornind de la o discuție despre specificul facultăților pe care studenții vor să le urmeze după ce finalizează Programul (Anul) pregătitor: La ce facultate vrei să mergi? De ce? Ce legătură există între personalitatea ta, hobby-urile tale și specializarea aleasă de tine?.</p> <p>Timp alocat activității: 10 minute Softuri utilizate: Google Classroom Materiale didactice: -</p>
Reflecția individuală	<p>Sarcină de seminar: Alegeți unul dintre cele două texte (ORAȘUL INTELIGENT VS BESTSELLERUL) și citiți activ textul (folosind metoda SINELG – IMAGINE explicativă!).</p> <p>Timp alocat activității: 15 minute Softuri utilizate: G. CL. Materiale didactice: materiale personalizate (2 texte; întrebări stabilite în funcție de tema textului)</p>
Reflecția colectivă	<p>Discuții pe grupe (2) pornind de la întrebările specificate în fiecare material (în funcție de textul ales).</p> <p>Timp alocat activității: 15 minute Softuri utilizate: G. CL. Materiale didactice: materialele ce includ texte + întrebări</p>
Raportarea rezultatelor	<p>Fiecare echipă trebuie să raporteze concluziile și să împărtășească ideile generale și particulare cu privire la:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Ce fel de cititor ești? Ce citești? Cât citești? Ce fel de cititori sunt oamenii din țara ta? Se citește mult, se cumpără multe cărți? Se merge la cinema și la teatru? Dar la biblioteci și librării? 2. Ce înțelegi prin <i>oraș inteligent</i>? Ai auzit acest concept? E folosit în țara ta? Care sunt elementele ce descriu un astfel de oraș? Ce orașe din România ai vizitat? Crezi că pot fi descrise prin acest concept? <p>Timp alocat activității: 10 minute Softuri utilizate: G. CL. Materiale didactice: -</p>
Reflecția colectivă	<p>Întrebări + feedback: schimb de idei între grupe (au avut texte și teme diferite de discuții); lămurirea unor elemente de vocabular, extragerea unor structuri specifice celor două domenii: literatura vs arhitectura.</p> <p>Timp alocat activității: 15 minute Softuri utilizate: G. CL. Materiale didactice: -</p>

**Încheierea
activității**

Menținerea dialogului prin întrebări venite din partea lor cu privire la tema seminarului.

Rediscutarea obiectivelor și a rezultatelor învățării.

Anunțarea temei următoare și a temei de seminar:

Să cunoaștem Timișoara și să învățăm genitivul!

1. Prezentări (rezultatele temei)

2. Orașul inteligent/creativ: de la tehnologie la creație (Complexul Studențesc și arta stradală)

Fotografiați străzi/locuri publice al căror nume conține o formă de genitiv (de ex. *Piața Unirii*).

+ postarea pe G. CL. a răspunsurilor date la prima întrebare: *Pentru Tine ce înseamnă limba română?*

Timp alocat activității: 10 minute

Softuri utilizate: G. CL.

Materiale didactice: ppt, YouTube (resursă modernă de cunoaștere)

Webografie:

cft.vanderbilt.edu.

<https://cda.uvt.ro/granturididactice2020/>.

<https://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V5224>.

www.ucdoer.ie.

Simona CONSTANTINOVICI
(Universitatea de Vest
din Timișoara) | ***Lexicografia filosofică – un concept
nou. Câteva însemnări***

Abstract: (*Philosophical lexicography – a new concept. A few notes*) We are trying to prove, in this paper, that *philosophical lexicography* is a new concept. Dictionaries of philosophical terms, published especially in the last two decades, in the Romanian space, have not benefited from an adequate reception. Some are limited to an unrepresentative period from the creation of an author. For a better understanding of the philosophical vision, which is specific to a certain thinker, a sequel of these dictionaries, targeting the entire work of the philosopher, would be welcome. The authors considered, so far, in these particular researches, were, in our country, Lucian Blaga, D. D. Roșca, Mircea Eliade and Emil Cioran. In France, for example, there have been, for some time, dictionaries of this type, related to the thinking of the great philosophers, not necessarily French. In the scheme of large-scale philosophical lexicography, it is included an impressive palette of universal systems of thought, from antiquity to the present day. Aristotle, Plato, Descartes, Schelling, Schopenhauer, Kant, Nietzsche, Spinoza, Heidegger, Foucault, Derrida and many others have their dictionaries. There are, in this regard, publishing houses that have created special collections. Thus, philosophical lexicography suggests ways to get acquainted with terminological nuclei, with those semantic, essential mechanisms of understanding a philosophy. It allows, among other things, if we refer to the European space, the comparison of concepts, types of lexicon, innovative approaches, in the wide field of knowledge, finding affinities or discrepancies between philosophical systems that marked the culture of humanity.

Keywords: *lexicography, philosophy, philosophical lexicography, definitions, concepts.*

Rezumat: Încercăm să demonstrăm, în această lucrare, că *lexicografia filosofică* este un concept nou. Dicționarele de termeni filosofici, apărute mai cu seamă în ultimele două decenii, în spațiul românesc, nu au beneficiat de o receptare adecvată. Unele se opresc doar la o perioadă restrânsă, nereprezentativă, din creația unui autor. Pentru o mai bună înțelegere a viziunii filosofice, proprii unui anumit gânditor, o continuare a lor, care să vizeze întreaga operă, ar fi binevenită. Autorii luați în considerare, până acum, în aceste cercetări punctuale, au fost, la noi, Lucian Blaga, D. D. Roșca, Mircea Eliade și Emil Cioran. În Franța, spre exemplu, există, de ceva vreme, dicționare de acest tip, aferente gândirii marilor filosofi, nu neapărat francezi. Este cuprinsă, în schema lexicografiei filosofice de anvergură, o paletă impresionantă a sistemelor de gândire universale, din antichitate până în zilele noastre. Aristotel, Platon, Descartes, Schelling, Schopenhauer, Kant, Nietzsche, Spinoza, Heidegger, Foucault, Derrida și mulți alții își au dicționarele lor. Există, în acest sens, edituri care au creat colecții speciale. Astfel, lexicografia filosofică propune modalități de familiarizare cu nuclee terminologice, cu acele mecanisme semantice, esențiale, de înțelegere a unei filosofii. Permite, printre altele, dacă ne referim la spațiul european, compararea unor concepții, a unor tipuri de lexic, a unor abordări novatoare, în câmpul extins, al cunoașterii, aflarea unor afinități sau a unor discordanțe între sisteme filosofice care au marcat cultura umanității.

Cuvinte-cheie: *lexicografie, filosofie, lexicografie filosofică, definiții, concepte.*

Preambul

Dicționarele tind să-și modifice profilul în zilele noastre. Pe cale de consecință, și discursul despre lexicografie. Există actualmente manuale și dicționare de lexicografie, instrumente care ne ajută să înțelegem diverse teorii, practici, metode de realizare. Discursul despre aceste dicționare tinde să dezvolte un domeniu conexe, metalexicografia.

Unde situăm un dicționar de termeni filosofici în universul complex al lexicografiei? E unul explicativ, în sens restrâns? Aș spune că e mai degrabă unul specializat, care îmbină mai multe nivele, neexcluzându-l pe cel etimologic, propriu lucrărilor clasice de tip lexicografic. În plus, cele mai multe dintre aceste lucrări au bine reliefată și componenta interpretativă. De precizat ar fi faptul că, într-unul dintre dicționarele de lexicografie reprezentative (Hartmann 1998, 85), nu e menționat acest gen de lucrare lexicografică, printre celelalte intrări din cadrul articolului *lexicography*. Acest aspect îl singularizează, îl introduce din start în categoria unor dicționare care și-au creat un statut aparte. Asocierea dintre filosofie și lexicografie presupune o metodă de realizare distinctă a dicționarului. Dacă *filosofie* e un concept care permite, prin obiectul său de studiu, o permanentă deschidere a semnificației, la fel ca altul, congener, *poezie*, celălalt, *lexicografie*, își propune să delimiteze cu rigoare un teritoriu conceptual ofertant, al pluralității semantice, generatoare de discuții transdisciplinare.

Într-o primă instanță, un astfel de concept, *lexicografie filosofică*, ne direcționează firesc înspre spațiul dicționarelor de autori. Istoria filosofiei își poate găsi o completare în dicționarul de filosofi, într-o lucrare alcătuită, în mod generic, din microbiografiile ale unor autori fundamentali, din domeniul supus analizei. Marius-Radu Clim, într-un articol de sinteză, *Lexicografia modernă. Direcții și tipologii*, amintește de existența unor dicționare speciale. Include aici *Dicționarul invers* și *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu* (Clim 2007-2008, 172), dar nu extinde zona căutării și înspre filosofie sau spre alte dimensiuni discursive, cu care ar putea să fie asociat termenul *lexicografie*.

Studii și lucrări de lexicografie, care să vizeze textele vechi de filosofie, specificul lor lexical și semantic, au existat și continuă să apară. S-ar putea vorbi, în zona filosofiei, despre o conduită *lexicografică veche, medievală*, în comparație cu alta, spre exemplu, de tipul investigației *lexicografice moderne*. Ținând cont de acest fapt, am reevaluat conceptul de *lexicografie filosofică*, din perspectiva actualității. Din câte știu, nu există, până acum, o încadrare terminologică, de această factură. Trimiterile se fac, de obicei, la dicționarele de termeni filosofici, fără a se insista pe statutul lor special, în comparație cu alte lucrări lexicografice. E adevărat că pot exista similitudini în modul de concepere a articolelor. Cei care alcătuiesc astfel de dicționare sunt adesea filosofi, așadar îi interesează, în primul rând, configurația discursului, din perspectivă conceptuală. Acest fapt conduce, din nevoia de stăpânire a perimetrului de analizat, la

limitarea numărului de unități ale corpusului investigat. Nu este evaluat întreg materialul lingvistic, ci doar nucleul conceptual. Se ezită în a înregistra întregul resort lexematic, deși acesta ar dezvălui mai bine, într-o viziune integratoare, profilul unui filosof. În plus, definițiile nu sunt preluate din lucrări lexicografice curente, ci adaptate, prin interpretare, la contextul dat, ceea ce poate duce la încadrări complexe. Articolul de dicționar va deveni, astfel, o fișă centrată pe un concept, adesea interpretativă, însoțită sau nu de o bibliografie sumară.

Prin analogie cu *lexicografie poetică*, despre care am discutat în mai multe lucrări, un altul, cu șanse de circulație internațională, ar fi, prin urmare, *lexicografie filosofică*. Dacă lexicografia poetică, disjunsă din trunchiul lexicografiei literare, vizează alcătuirea lexicală a poeziei, cu focalizare pe anumiți autori, lexicografia filosofică se îndreaptă spre textul filosofic, spre limbajul promovată de acesta. În timp ce lucram la dicționarul de termeni cioranieni, m-am văzut nevoită să apelez la un astfel de termen, *lexicografie filosofică*, pentru a motiva demersul și a fixa discursul de tip lexicografic propriu într-o anumită tradiție, prin raportare la ceea ce apăruse în cultura română și la ceea ce dicționarele occidentale de profil reușiseră să realizeze, pe acest palier, până la ora actuală.

Ce este cuvântul pentru filosofi?

Marii filosofi, cunoscători ai limbilor clasice și a cel puțin două limbi străine, au fost și scriitori foarte buni. Au utilizat aceste limbi ca pe niște instrumente de gândire. Au găsit, în cuvintele respectivelor sisteme lingvistice, spații de exploatare, fibre semantice aflate, până atunci, în stare latentă. Cuvintele și, prin extrapolare, limbile devin, în penița cognitivă a filosofului, surse ale unei permanente interogații. Cuvântul reușește să-l stimuleze pe creator, pe filosoful-scriitor, are capacitatea de a absorbi în el un trecut. Limba e, prin urmare, tezaur semantic, în ea se lasă arhivată dimensiunea spirituală a unui popor. Pentru Schelling, spre exemplu, etimologia era un prețios auxiliar al reflecției filosofice (David 2021, 4). Pentru Blaga sau Noica, la fel, în spațiul culturii noastre.

De ce *lexicografie filosofică* e un concept nou? Pentru că de-abia în ultimele decenii interesul pentru conceperea de dicționare de acest tip devine major. Preocupări au existat și în trecut, dar acum asistăm la o sistematizare. Ideea unanimă, în rândul lexicografilor, este să se creeze o rețea de lucrări de acest gen, asemănătoare din punct de vedere structural. E adevărat că multe nu trec de obiectivul principal, acela de a realiza o familiarizare a lectorului neavizat cu un sistem conceptual propriu unei anumite filosofii. Multe se vor a fi niște mijloace de popularizare, fără alte pretenții, un mijloc didactic, de aducere în fața elevilor din anii terminali și în fața studenților a unor sisteme de gândire deosebit de interesante și fertile. Cine nu și-ar dori să răsfoiască un dicționar al lexicului platonician? Cine nu ar fi încântat să găsească similarități de gândire între dicționarul destinat lui Aristotel și un altul, care vizează filosofia schopenhaueriană? Aceste dicționare se vor a fi un mijloc de emulație, ele provoacă la a gândi, sunt un impuls spre cunoaștere aprofundată a unor teme și concepte filosofice.

Nimeni nu le-ar putea nega utilitatea. Spre pildă, în spațiul francez, una dintre editurile care promovează astfel de instrumente, corespondente ale dicționarilor Larousse, este Éditions Ellipses¹.

Cel mai consistent demers se referă la opera unuia dintre cei mai importanți filosofi ai secolului al XX-lea, Martin Heidegger (Fédier *et al.* 2013). Lucrarea, *Dictionnaire Martin Heidegger. Vocabulaire polyphonique de sa pensée*, apărută la Éditions du Cerf, are un număr considerabil de pagini, 1450, ceea ce o pune, încă de la început, în altă lumină, în comparație cu numeroase dicționare de profil, care nu trec de 200 de pagini.

Interesant este faptul că aceste dicționare produc o emulație la nivelul unei comunități culturale. Dacă ne referim la cel destinat filosofiei lui Martin Heidegger, spre exemplu, observăm că, după apariție, acesta a fost acompaniat, în contrapondere, de articole multe, unele virulente în limbaj, care repuneau în discuție înțelegerea pertinentă, justă, a anumitor concepte. Oricum am privi lucrurile, aceste dicționare incită, stârnesc reacții felurite, sunt, cu alte cuvinte, un teren de investigat, acționează ca un punct de plecare în descoperirea unor teritorii conceptuale puțin vizitate.

Pentru filosofi, cuvântul devine receptacul de sensuri amorțite-n straturile de profunzime ale limbii. Limba nu e doar tehnică, ci și mijloc de reflecție, posibil de a fi convertită-n artă, în univers de explorat. Ceea ce înseamnă că avem a face, în filosofie, ca-n poezie, de altfel, cu, de cele mai multe ori, crearea unei limbi speciale. Se și vorbește despre limba lui Cioran, limba lui Heidegger, limba lui Derrida etc.

Din păcate, cultura noastră nu a beneficiat, până-n anii ultimi, de astfel de instrumente. Motivele rămân obscure. De ce am putea privi comparativ două dicționare, spre exemplu, cel dedicat lui Eliade² și cel centrat pe lexicul lui Cioran? Pentru că ținta e reprezentată de textele juvenile ale celor doi filosofi, adică de acele scrieri cu potențial, care prezintă, în perspectiva operei lor integrale, punctul de plecare, sâmburele ideatic.

Când discutăm despre un concept dominant, prezent într-o filosofie, abordăm, în mod implicit, întreg discursul filosofic, întrucât la nivelul acestuia vor fi prezente însemne semantice proprii și altor concepte care fac obicetul acelei filosofii. E un

¹ Treceam în revistă câteva dintre dicționarele apărute în ultimii ani la Éditions Ellipses: Philippe Hamou, *Le vocabulaire de Berkeley*, Paris, Éditions Ellipses, 2000.; Frédéric Worms, *Le vocabulaire de Bergson*, Paris, Éditions Ellipses, 2000.; Bernard Bourgeois, *Le vocabulaire de Hegel*, Paris, Éditions Ellipses, 2000.; Judith Revel, *Dictionnaire Foucault*, Paris, Éditions Ellipses, 2007.; Charles Ramond, *Dictionnaire Spinoza*, Paris, Éditions Ellipses, 2007.; Jean-Claude Pariente, *Le vocabulaire de Bachelard*, Paris, Éditions Ellipses, 2016.; Bernard Grasset, *Pascal*, Paris, Éditions Ellipses, 2017.; Ugo Batini, *Dictionnaire Schopenhauer*, Paris, Éditions Ellipses, 2020.; Alain Sager, *Dictionnaire Voltaire*, série editée par Jean-Pierre Zarader, Paris, Éditions Ellipses, 2021.; Pascal David, *Le vocabulaire de Schelling*, Paris, Éditions Ellipses, 2021.

² Vezi Amalia Lumei, *Mircea Eliade. Mic dicționar filosofic (1926-1928)*, Cluj-Napoca, Avalon, 2015. și ***, *Dicționar de termeni cioranieni*, I (A-M), II (N-Z), coordonare, index sintagmatic și cuvânt însoțitor: Simona Constantinovici, Timișoara, Editura Universității de Vest, Milano, Criterion Editrice, 2020.

circuit semantic în care fiecare concept își are locul bine stabilit, prin tangență, prin intimă relaționare cu alte obiecte lingvistice.

Pentru filosofi, vocabularul nu e doar un set de lexeme, utilizabile într-o anumită angrenare frastică, ci o sursă de permanentă regenerare semantică. Cazul Constantin Noica, maestru al găsirii unor cuvinte-tezaur, a unor accepții vechi sau a unor esențe uitate în cuvinte, este pertinent într-o astfel de discuție. Pentru filosof, limba devine univers cu mai multe intrări. Și, fiindcă uneori acest spațiu este limitativ, unii filosofi inventează concepte. Poate fi amintit, în acest context, Jacques Derrida¹, un autor vizionar, care destructurează semnificantul, în tentativa de a descoperi esența unui limbaj secund.

Derrida. Lexicul care trădează

Derrida s-a dovedit a fi unul dintre cei mai creativi filosofi. El scoate la lumina reflectoarelor un discurs palimpsestic, în care cuvintele compuse sunt vedetele absolute ale demersului filosofic. Dincolo de integrarea lor într-un sistem de semnificație (post)modern, bazat pe principiul deconstrucției, aceste apariții lexematice dezvăluie forța cu care acest autor atipic reinventează din temelii logosul. Pare că tot ceea ce se cunoștea și utiliza, relativ la limbajul filosofic, via concepțiile variate, de la antici până la moderni, este deconstruit, din nevoia de a suplini absența unor termeni care să cuprindă întreg eșafodajul semanticii unui discurs filosofic novator. Limbajul filosofic se cere actualizat – aceasta pare a fi grija supremă a lui Jacques Derrida.

Iată câteva compuse care structurează un limbaj filosofic situat la limita inteligibilului, pentru cei mai mulți dintre cititori: *aboculaire*, *achose*, *actuvirtualité*, *adestination*, *adestinnerrance*, *anaparalyse*, *andro-gallo-fraternocentrisme*, *anessence*, *animalséance*, *animot*, *anthædipe*, *archi-écriture*, *archi-trace*, *archiviolithique*, *artefactualité*, *capitanoniser*, *cardiotopologie*, *circonfession*, *commémomarchémomification*, *définitude*, *dissimulacre*, *divinanimalité*, *economimesis*, *logocentrisme*, *parfumatif*, *télépoétique* etc. Se presupune că, în general, aceste structuri lexicale nu necesită traducere în română, în orice limbă romanică, fiind ușor de înțeles. Această apetență pentru cuvinte compuse, nemaiîntâlnite, poate fi interpretată și ca o creativitate ironică, un laț direcționat spre un grup de elitiști, de inițiați în tainele filosofiei, spre, prin extrapolare, comodul cititor, obișnuit cu logica sistemelor filosofice mult frecventate, cu lexicul lor clasicizat, care a prins, în mentalitatea colectivă, rădăcini adânci.

Privind rapid sumarul dicționarului dedicat lexicului derridian, ne confruntăm cu o listă întregă de concepte-valiză ori de cuvinte compuse, extrem de interesante din perspectiva unui studiu lexical și etimologic. Pe undeva, aceste intrări insolite aduc mult cu acele neologisme aiuritoare, vehiculate în teatrul lui Eugen Ionescu, mai precis în Vicontele, piesă în care, pe porțiuni largi, dialogul rezidă în activarea unor termeni

¹ La noi, principalul traducător și promotor al filosofiei lui Jacques Derrida este Bogdan Ghiu.

ilizibili, care fac din comunicare un act eşuat, absurd. E o mostră despre cum două stiluri funcționale diferite pot fi puse-n relație și analizate, pornind de la una dintre componentele dominante, lexicul. Discursul filosofic derridean tinde să se consolideze, să se înalțe pe alura unor termeni inventați, greu de asimilat de către cititorul novice, pe când discursul teatral ionescian se demantelează, semantic vorbind, își îngustează vădit aria de funcționalitate comunicațională. În ambele cazuri, cuvintele nu fac decât să complice lucrurile, să dezaccesibilizeze conținutul, să-l facă ilizibil.

Derrida este probabil cazul extrem, în ceea ce privește utilizarea asumată a unui sistem conceptual, care tratează cuvintele ca pe niște forme de părăsire a rigidității unei tradiții, a convenționalismelor. Demersul nu e unul nou. Orice filosof a încercat să redimensioneze semantic o limbă, să-i asculte ecourile printr-o prismă nouă. În Introducere la dicționarul derridean, apărut la Éditions Ellipses, există un fragment în care Derrida confirmă poziția pe care o ocupă într-o istorie a filosofiei, prin raportare la o tradiție pe care nu o înțelege și de care se delimitează net. Se face referire la un episod autobiografic, comun, domestic, dar care l-a marcat intens pe filosof în copilăria petrecută-n Algeria. În fața tradiției, acesta se simte ca o muscă în pericol, gata de a fi anihilată: „« Eh bien moi, devant tous ces grands concepts philosophiques de la tradition, [...] j'ai toujours eu le réflexe de fuir, comme si j'allais, au premier contact, à nommer seulement ces concepts, me trouver, comme la mouche, les pattes engluées : captif, paralysé, otage, piégé par un programme ».” (Ramond 2016, 9).

Deconstrucția derrideană este, în primul rând, de ordin lexical, înainte de a fi una conceptuală. Pe de o parte, filosofia lui înregistrează termeni fără de care niciun discurs nu s-ar justifica (pas, entre, arriver etc.), acei conectori vitali, de ordinul prepozițiilor, al adverbilor sau al verbelor suport, iar, pe de altă parte, neologismele, niște termeni bizari, forme nominale compuse, care au potențial considerabil, în universul discursiv populat, care pot întreține viața semantică, prin permanentă interogație, prin comparație cu alte sisteme filosofice, prin proliferare și dispersie.

Se vorbește despre dimensiunea barocă a lexicului acestui filosof. Care este rațiunea pigmentării discursului filosofic cu astfel de lexeme? Nu încurcă ele și mai mult discursul și înțelegerea textului, în ansamblul lui? Ce reușește un dicționar al conceptelor să facă? Localizează, în primul rând, conceptele, semnalizează contextele de care acestea sunt intim legate, explică, analizează, construiesc, la scară mică, rețele de semnificație, propun, uneori, trimiteri bibliografice utile.

Reproducem, în continuare, un articol prezent în Dicționarul Derrida (Dictionnaire Derrida): „Achose. Terme composé. Entité caractéristique d'une hantologie, l'achose (« a » privatif) est une quasi-chose, presque le contraire de la « chose ». C'est un terme contradictoire adapté à une « réalité » déroutante : « Nominalisme, conceptualisme, réalisme, tout cela est mis en dérouté par la Chose ou l'Achose nommée fantôme » (Spectres de Marx, p. 220). Voir Fantômachie.” (Ramond 2016, 12).

Achose, termen cu istorie în limba franceză, este din aceeași gamă cu *quelque chose*, o realitate puțin definită sau indefinisabilă. Derrida îl resemantizează, așezându-

I în lista termenilor care concură la realizarea unei filosofii sau a unei rescriituri aporetice. Filosofia deconstrucției e un spațiu convergent, unul în care se întâlnesc, negate sau reinterpretate, toate filosofii lumii. În această optică, Jacques Derrida e un scriitor suprarrealist, în care stă la pândă un subtil teoretician al limbajului.

Un alt autor important, Jean-Paul Sartre, va beneficia de același interes din partea lexicografilor. În 2009, Cabestan Philippe publicase, la Éditions Ellipses, un dicționar al vocabularului acestui filosof. Patru ani mai târziu, la Honoré Champion Éditeur, va apărea un alt *Dicționar Sartre (Dictionnaire Sartre)*, o lucrare alcătuită prin cooptarea în echipă a unui număr impresionant de specialiști, peste șaizeci de filosofi, exegeți și lingviști din lumea-ntreagă, nu doar francezi, ceea ce demonstrează anvergura acestui filosof și scriitor în secolul al XX-lea. Jean Paul Sartre a început, la 20 de ani, să noteze tot ce gândea, urmând ordinea impusă de un carnet găsit în metrou, un articol publicitar pentru supuzitoarele Midy. Dicționarul (Nouelmann Philippe, 2013), prin ricoșeu, arată cum poate un astfel de episod anecdotic, biografic, în aparență nesemnificativ, să marcheze destinul unui autor și să scoată în lumina peisajului lingvistic, propriu filosofiei, asocieri dintre cele mai bizare.

Suflet. Un concept filosofic fundamental

Cu ajutorul acestor dicționare destinate termenilor filosofici putem realiza o suită de comparații, putem vedea care sunt diferențele sau apropierile dintre sistemele de gândire. În mare parte, dicționarele apărute în Franța, la Éditions Ellipses, ori cele românești, puține, tratează un număr relativ redus de concepte. La sfârșitul fiecărui articol de dicționar se dă o bibliografie minimală.

Dacă încercăm să comparăm dicționarele, în funcție de integrarea sau nu în structura lor a unui concept filosofic definitoriu, precum *suflet*, vom observa că acesta apare la aproape toți autorii, indiferent în ce substanță filosofică ne-am situa. *Suflet* este termenul care face legătura cu ceilalți termeni ai unei concepții filosofice și care consolidează punțile dintre sistemele de gândire, în general. Dacă luăm în considerare șase autori, Aristotel, Platon, Kant, Schelling, Schopenhauer Spinoza, vom observa că doar din *Dicționarul Schopenhauer* lipsește un astfel de termen.

Ar fi interesant de realizat, prin extensie, o *hartă a lexicografiei filosofice* în Europa. Metoda de apropiere ar fi să se compare articole de dicționar, pornind de la un termen întâlnit în mai multe filosofii. Ce înseamnă suflet la Platon, Aristotel, în Antichitate, așadar, și ce înseamnă la Kant, Spinoza, Heidegger, Sartre, în modernitate. De ce, spre pildă, nu apare în dicționarul Schopenhauer? E o „scăpare” sau filosofia acestuia nu presupune o *dialectică a sufletului*? Apare, la acest filosof, în contrapondere, *spirit*, un corespondent al sufletului, în tradiția creștinismului, pe axa terminologică a catolicismului.

O lucrare de anvergură, în acest sens, apărută recent, în traducere românească, este *Vocabularul european al filosofiilor*. Termenul *suflet* ocupă o poziție centrală în acest dicționar inedit (Cassin 2020), ca, de altfel, și în altele. În *Dicționar de filozofie*

și logică, pe lângă articolul dedicat conceptului *suflet* există încă două, proxime, *suflet animal* și *suflet cosmic* (Flew 1999, 197-199).

Aristotel credea în imortalitatea sufletului. *Psychè* este termenul-pivot. *Dicționarul Aristotel* atrage atenția asupra tratatului *De anima* (*Despre suflet*), care poate fi citit ca un manual de biologie, în care sufletul e definit ca formă a corpului viu. Prin urmare, sufletul nu are destin, relevanță, în afara corpului. Corp și suflet devin, într-o atare citire, noțiuni tangente. Filosoful distinge mai multe tipuri de suflet, în funcție de categoriile de ființe vii. Fiecare suflet are o facultate aparte, nutritivă, și una senzitivă (Pellegrin 2007, 19-22), astfel că fiecare muritor e capabil să asimileze, prin „șesătura” sufletului, substanța exterioară, situată dincolo de propriul corp.

Pentru Platon, natura sufletului este să fie în același timp principiu al mișcării (*arkhè*) și subiect al gândirii (Pradeau Brisson 2007, 9-12). Utile se dovedesc a fi și trimiterele la dialogurile platoniciene în care apare conceptul *suflet*. Gama de noțiuni conexe, trecute, la finele articolului destinat acestui concept (*Cunoaștere, Corp, Formă inteligibilă, Om, Sensibil, Virtute, Viață*), nu face decât să întărească, în limitele demersului, obiectivul principal, acela de a construi rețeaua de concepte platoniciene.

Sufletul, în filosofia lui Descartes, definit prin *anima*, apare ca obiect metafizic, prin excelență. Se distinge de sufletul aristotelian. În *Discurs despre metodă*, e acel ceva prin care suntem ceea ce suntem și fără de care nimic nu ar fi la scara ființării (Gress 2018, 19-22). Cu alte cuvinte, sufletul devine o cvasi percepție metaforică, poate fi redus la gândire, la ceva greu definibil, subtil. Descartes provoacă, prin acest tip de abordare, o ruptură cu anticii. De remarcat faptul că, în general, un astfel de concept nu poate să fie bine înțeles decât prin includerea lui într-un regim metaforic, asemănător cu cel regăsit în poezie. Sufletul imaterial simte, neagă, vrea, își imaginează. Sufletul e gândit întotdeauna prin raportare la rațiunea percepută ca esență a sufletului. În comparație cu Aristotel, care credea în multiplicitatea sufletelor umane, Descartes credea în unitatea lui. De remarcat faptul că articolul central trimite la altele, prezente în același dicționar, într-o rețea de semnificații multiple, cum ar fi *Claritate și distincție, Cogito, Corp uman, Ego, Spirit, Pasiuni, Rațiune, Uniune*. Pe de altă parte, într-o altă filosofie, la Kant, aflăm din dicționarul care îi este destinat, sufletul are ca principiu un silogism și nu poate să ne fie dat ca un subiect absolut (Vaysse, 2007, 11).

În filosofia cioraniană poate fi surprinsă o dialectică a sufletului sau, cu alte cuvinte, poezia din suflet. Relația dintre corp și suflet e una distinctă în discursul de tinerețe, tangentă cu cea dintre suflet și muzică. Următoarele exemple¹ își dovedesc relevanța într-o atare abordare: „Ca o primăvară sau ca o toamnă, ne destramă ea (muzica – n. n.) *sufletul* și corpul.” (I, 297); „Și sunt singurătăți în *suflet* pe lângă care trece *sufletul* însuși.” (I, 328); „Va fi avut Mozart un *suflet* în la major, dar cu ispitirile

¹ Vezi, pentru exemplele de mai sus: ***, *Dicționar de termeni cioranieni*, I (A-M), II (N-Z), coordonare, index sintagmatic și cuvânt însoțitor: Simona Constantinovici, Timișoara, Editura Universității de Vest, Milano, Criterion Editrice, 2020.

constante ale minorului.” (I, 634); „Există o întreagă gamă a melancoliei: începe prin surâs și peisaj și sfârșește în dangăt de clopot spart în *suflet*. De aici, gustul diferit al lacrimilor.” (I, 635); „Tristețile îți aruncă în *suflet* umbre de mânăstiri.” (I, 639); „În tristețe, totul devine *suflet*.” (I, 939); „De n-am fi avut *suflet*, ni l-ar fi creat muzica.” (I, 994); „Despre tristețe nu poți scrie decât simțindu-i prezența ei vagă și nedefinită în *suflet*.” (II, 972).

Niște întrebări se vor naște inevitabil dintr-o astfel de căutare și, mai apoi, comparare a conceptelor cu care operează diversele filosofii. E suficient acest material lexicografic, pentru a extrage câteva trăsături dominante, ale utilizării termenului respectiv în discursurile filosofice vizate? Poate să devină, prin reluare și aprofundare, acel termen, *suflet*, interogat în rândurile de mai sus, un vehicul semantic pertinent la nivelul întregului sistem, un miez discursiv, un stilem? Aceste lucrări lexicografice își propun din start să scoată la lumină un nucleu discursiv, aferent unei anumite filosofii, pentru ca astfel să fie posibilă nu doar înțelegerea unor autori, într-o viziune integratoare, ci mai ales justa lor comparare, decelarea zonelor de creativitate filosofică, de transgresare a limbajului uzual, și, nu în ultimul rând, extragerea unor universalii de gândire.

Ca o concluzie

Dicționarele din spațiul francez, apărute, spre pildă, la Editions Ellipses, adevărată fabrică a lexicografiei filosofice actuale, asupra cărora ne-am centrat atenția, sunt alcătuite din delimitări definiționale, din stratificările semantice ale unui concept. Articolele de dicționar pot fi privite și ca niște micro-fișe hermeneutice, în care este încorporată, de obicei, și o minimală bibliografie, tot materialul fiind ordonat alfabetic.

Lexicografia filosofică prezintă, la ora actuală, mai multe axe, materializate prin crearea de:

a) *dicționare de autori*, cu trimitere la o anumită perioadă din istoria filosofiei universale, la un anumit profil filosofic;

b) *dicționare de filosofie*, care adesea au caracter mixt, în sensul că reunesc nu doar termeni dominanți din filosofie și din disciplinele conexe, ci și articole biografice;

c) *micro-dicționare conceptuale*;

d) *dicționare de concordanțe sau contextuale*, elaborate, în ultimele decenii, cu ajutorul informaticii.

Cele patru categorii menționate se completează, într-un tablou general. Instrumentele care derivă din aceste abordări lexicografice își dovedesc utilitatea în aflarea istoriei unui concept sau a contextelor particulare în care acesta apare. Pot fi stabilite, de asemenea, ierarhii conceptuale, în funcție de frecvența cu care unii termeni apar în discursurile filosofice. Termenul devine, în această optică, martor al subtililor legături dintre sistemele de gândire, indiferent la ce perioadă ne referim.

Referințe bibliografice

- Cabestan, Philippe. 2009. *Dictionnaire Sartre*. Paris: Éditions Ellipses.
[Cf. <https://www.editions-ellipses.fr/accueil/2184-dictionnaire-sartre-9782729843472.html>]
- Clim, Marius-Radu. 2007-2008. *Lexicografia modernă. Direcții și tipologii*. ALIL, t. XLVII-XLVIII. București. 165-178. [Cf. <http://alil.academiaromana-is.ro/wp-content/uploads/2012/05/Lxicografia-modern%C4%83.pdf>]
- Gress, Thibaut. 2018. *Dictionnaire Descartes*. Paris: Éditions Ellipses.
- ***. 2020. *Dicționar de termeni cioranieni*. I (A-M). II (N-Z). Coordonare, index sintagmatic și cuvânt însoțitor: Simona Constantinovici. Timișoara: Editura Universității de Vest. Milano: Criterion Editrice.
- Noudelmann, François et Philippe, Gilles. 2013. *Dictionnaire Sartre*. Réimpression reliée de l'édition de 2004. Paris : Honoré Champion Éditeur. [Cf. <https://www.honorechampion.com/fr/champion/8323-book-08532687-9782745326874.html>]
- Fédier, François, Arjakovsky, Philippe, France-Lanord, Hadrien. 2013. *Dictionnaire Martin Heidegger. Vocabulaire polyphonique de sa pensée*, Paris: Éditions du Cerf.
- Flew, Antony (consultant editorial, coordonator). 1999. *Dicționar de filozofie și logică*. Ediția a II-a. Traducere din engleză de D. Stoianovici. București: Humanitas.
- Hartmann, R. R. K & James, Gregory. 1998. *Dictionary of Lexicography*. London and New York: Routledge.
[Cf. Hartmann, R. R. K & James, Gregory. 1998. *Dictionary of Lexicography*. London: Taylor & Francis e-Library. https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u5/r_r_k_hartmann_gregory_james-dictionary_of_lexicography-routledge_1998.pdf]
- Pellegrin, Pierre. 2007. *Dictionnaire Aristote*. Paris: Éditions Ellipses. [Cf. <https://www.editions-ellipses.fr/accueil/7720-dictionnaire-aristote-9782729836320.html>]
- Pradeau, Jean-François; Brisson, Luc. 2007. *Dictionnaire Platon*. Paris: Éditions Ellipses. [Cf. <https://www.editions-ellipses.fr/accueil/8102-dictionnaire-platon-9782729834401.html>]
- Ramond, Charles. 2016. *Dictionnaire Derrida*. Paris: Éditions Ellipses. [Cf. <https://www.editions-ellipses.fr/accueil/8385-dictionnaire-de-derrida-9782340015265.html>]
- Vaysse, Jean-Marie. 2007. *Dictionnaire Kant*. Paris: Éditions Ellipses. [Cf. <https://www.editions-ellipses.fr/accueil/9963-dictionnaire-kant-9782729830397.html>]
- ***. 2020. *Vocabularul european al filosofilor. Dicționarul intraductibilelor*. Volum coordonat de Barbara Cassin. Traducere și adăugiri la ediția în limba română coordonate de Anca Vasiliu și Alexander Baumgarten. Iași: Editura Polirom.

Maria GROSU
(Universitatea de Medicină și
Farmacie „Iuliu Hațieganu”
Cluj-Napoca)

Evaluarea de tip acțional în didactica limbii române ca limbă străină

Abstract: (The actional-type evaluation in teaching Romanian as a foreign language) Our study is a plea for the implementation of the action-based perspective in the Teaching of Romanian as a Foreign Language (TRFL). In the context in which many cities in Romania are academic destinations increasingly sought after by international students, it is necessary to urgently align TRFL methodology to the European paradigm, in order to meet the learning needs of the target audience. The present study proposes a practical solution for the transition from the communicative perspective - the functioning area of the didactics of the Romanian language as a foreign language - to the action-based perspective, the requisite promoted by CECRL.

Keywords: *communicative approach, action-based approach, didactics of languages-culture, Teaching Romanian as a Foreign Language (TRFL).*

Rezumat: Studiul nostru este o pledoarie pentru implementarea perspectivei acționale în didactica limbii române ca limbă străină. În contextul în care orașul transilvănean Cluj-Napoca reprezintă o destinație universitară tot mai căutată de studenții internaționali din țările vest europene, care doresc să facă studii medicale, se impune o aliniere urgentă a didacticii limbii române ca limbă străină, la paradigma europeană. Studiul propune o soluție practică de tranziție de la viziunea comunicativă, în limitele căreia funcționează încă didactica limbii române ca limbă străină, la viziunea acțională, dezideratul promovat de CECRL.

Cuvinte-cheie: *abordare comunicativă, abordare acțională, evaluare orală, didactica limbilor-culturi, limba română ca limbă străină.*

1. Introducere

Studiul meu este o pledoarie pentru implementarea perspectivei acționale în didactica limbii române ca limbă străină. În acest sens, voi prezenta analitic o modalitate de evaluare orală care poate fi încadrată perspectivei acționale. De asemenea, voi ilustra avantajele acestei noi abordări teoretice, pentru actorii implicați în procesul de învățare a limbilor străine, cursanți și cadre didactice.

Dificultățile cu care m-am confruntat și care m-au determinat să caut soluții în zona viziunii acționale a didacticii limbilor străine au fost următoarele: dificultatea de a-i ține pe studenți motivați și implicați în activități de tip comunicativ, în procesul de învățare; problema artificialității, a lipsei de autenticitate în evaluările orale care constau în jocuri de rol, monologuri pornind de la imagini date etc.; lipsa situațiilor de

învățare în care studenții pot fi creativi și își pot exprima propria personalitate și identitate culturală; diferența foarte mare între exercițiile din cadrul procesului de învățare și realitatea socio-lingvistică și culturală în care acționează cursanții.

Literatura internațională din domeniul didacticii limbilor-culturi și a didacticii limbii franceze ca limbă străină este suprasaturată de teoretizări ale perspectivei acționale, precum și de soluții practice de implementare ale acesteia, respectiv de depășire a perspectivei comunicative, impuse în ultimele decenii ale secolului trecut. În schimb, în domeniul limbii române ca limbă străină, viziunea comunicativă este, în continuare, cadrul teoretic de referință pentru specialiști și pentru autorii de manuale. Dacă teoreticienii internaționali în didactica limbilor-culturi propun o citire a *Cadrului european comun de referință* din perspectivă acțională, materialele și studiile din domeniul limbii române ca limbă străină citesc CECRL din perspectivă comunicativă și în consecință, adoptă această viziune teoretică, în realizarea materialelor de lucru, precum și în implementarea acestora.

Decalajul între România și țările vest-europene este semnalat și în alte domenii, nu doar în domeniul limbii române ca limbă străină. Pe de o parte, avem decalajul de aproximativ 20 de ani, dat de politicile din perioada comunistă, care au influențat evoluția normală în plan epistemologic a domeniilor de cercetare umaniste din România. Pe de altă parte, limba română ca limbă străină e o disciplină nouă în raport limbile de circulație internațională. Cel mai probabil, abia după 2007, după intrarea României în UE, se remarcă o tendință de aliniere a limbii române ca limbă străină la politicile lingvistice europene. Intrarea României în Uniunea Europeană atrage un număr mai mare de studenți internaționali în România, pentru a obține o diplomă recunoscută la nivel european și în consecință, limba română ca limbă străină devine o disciplină cheie pentru integrarea acestora în mediul socio-educational din România. În plus, globalizarea și creșterea numărului de companii multinaționale reprezintă un alt factor al creșterii nevoii de a învăța limba română ca limbă străină.

Modul pozitiv în care studenții au răspuns la inițiativele de a implementa o perspectivă acțională în predarea limbii române – introducerea studentului-moderator, implementarea elementelor de pedagogie a proiectului, adoptarea unor forme complementare de evaluare orală, în care studenții au prezentat proiecte pentru un public țintă real, interevaluarea etc. – arată faptul că o schimbare de paradigmă în predarea-învățarea limbii române, respectiv trecerea de la perspectiva comunicativă, la viziunea acțională, este absolut necesară.

Vom analiza evaluarea orală formativă din perspectivă acțională, implementată după primul semestru din anul universitar 2019-2020, și în anul universitar următor, cu grupele de studenți de la Facultatea de Medicină și de la Facultatea de Farmacie. Acest tip de evaluare a înlocuit evaluarea de tip comunicativ ale cărei limite au devenit evidente, în ultimii ani. Prin urmare, am propus ca modalitate de evaluare, prezentarea de către fiecare student, a unui proiect de dezvoltare profesională, în vederea angajării ca student medicinist voluntar în diferite instituții (farmacie, grădiniță, azil de bătrâni, secția de oncologie pediatrică, liceu etc.). Publicul țintă al proiectelor a fost reprezentat

de un juriu format din 3 membri (doi colegi și cadrul didactic) și pentru un public format din colegii de grupă. Studenții și-au prezentat Curriculum Vitae, proiectul de dezvoltare profesională pe termen lung și proiectul de acțiune socială pentru instituția la care ar candida pentru postul de student medicinist voluntar.

2. Perspectiva acțională

Viziunea acțională în didactica limbilor străine vine ca răspuns la criza care a caracterizat anii 90 în acest domeniu. La sfârșitul secolului al XX-lea, căderea zidului Berlinului și destrămarea URSS-ului au determinat o redefinire a spațiului geopolitic european și a frontierelor culturale și lingvistice. Una dintre consecințe a fost vasta mobilitate socială, economică și lingvistică. Aceste noi condiții socio-politice au condus la nevoia de redefinire a politicilor lingvistice în Europa (Piccardo 2014, 6). În plus, dezvoltarea Uniunii Europene, noul context socio-politic datorat imigranților tot mai numeroși, veniți de pe toate continentele, au impus constituirea *Cadrului european comun de referință pentru limbi*. Profilul cursantului s-a schimbat în noul peisaj socio-politic. Situația comunicatională de referință pentru abordarea comunicativă este călătoria în scop turistic, respectiv conversațiile punctuale, scurte, între interlocutori care se întâlnesc pentru prima (și probabil, ultima) dată (Puren 2006 (1), 40). În schimb, după deschiderea frontierelor în fostele țări comuniste din Europa, precum și a posibilității de circulație, ipostaza cursantului se schimbă: situația de referință în perspectiva acțională este colocuirea, munca și studiile în medii de lucru multiculturale și multilingve (*Ibidem*). În consecință, conversațiile formale, punctuale, cu scopul schimbului de informație între persoane care sunt la prima întâlnire nu mai sunt adecvate noului profil al cursantului și nevoilor de învățare ale acestuia, respectiv de adaptare la contextul socio-cultural în care trăiește. Intercunoașterea, construirea relațiilor pe termen lung, negocierea sensului (într-un context epistemic în care adevărul unic din paradigma pozitivistă este înlocuit cu adevărurile multiple din paradigma constructivistă) și învățarea unor strategii de acțiune împreună cu *Celălalt* devin obiective ale persoanelor care învață o limbă străină.

Principalele diferențe între viziunea comunicativă și cea acțională în predarea limbilor străine pot fi formulate astfel:

- 1) În abordarea comunicativă, obiectivul învățării este posibilitatea de comunicare într-o limbă străină, iar activitatea impusă pentru atingerea obiectivului e *dialogul cu celălalt*, în timp ce în abordarea acțională, obiectivul este realizarea unor *acțiuni împreună cu celălalt*, comunicarea fiind doar mijlocul de realizare a acțiunii (Begnoli et al. 2015, 14).
- 2) În abordarea comunicativă, aliniată pozitivismului, sensul are valoare în sine și e foarte important, iar accentul cade pe gramatică și pe progresia învățării, în cazul fiecărui individ, iar în abordarea acțională, aliniată constructivismului, sensul devine relativ, co-construcția sensului e importantă, iar accentul e pus pe acțiunea comunicativă în negocierea sensului, centrarea făcându-se pe relația interindividuală (*Ibidem*). Dacă în

- viziunea comunicativă, comunicarea are scopul transmiterii de informație, în viziunea acțională, comunicarea are scopul de a-i înțelege pe ceilalți, de a negocia sensul (Piccardo 2014, 28).
- 3) În viziunea comunicativă, activitățile specifice presupun producere și receptare de text scris și oral, pedagogia sarcinilor, jocuri de rol (simulare), în timp ce în viziunea acțională, activitățile implică interacțiune, co-acțiune, mediere și pedagogia proiectului (*Ibidem*).
  - 4) Profesorul care adoptă abordarea comunicativă îl însoțește pas cu pas pe cursant și îi furnizează toate materialele de care are nevoie, în timp în viziunea acțională, cursantul e actorul învățării, el face alegeri, ia decizii, găsește materialele pertinente, iar profesorul îl ajută să devină tot mai autonom (Piccardo 2014, 28).
  - 5) Caracterul simulat al situațiilor de comunicare din perspectiva comunicativă este înlocuit cu caracterul autentic, un fapt din viața cotidiană, în perspectiva acțională. (Bourguignon 2006, 62). Activitățile de tip comunicativ își propun să aducă societatea în sala de clasă, în timp ce activitățile de tip acțional își propun să deschidă procesul învățării spre societate, elimină limitele dintre realitatea extracurriculară și procesul învățării (*Ibidem*).
  - 6) Dacă în viziune comunicativă, exercițiile și sarcinile de învățare sunt realizate independent unele de altele, în viziune acțională, sarcinile de lucru și activitățile sunt în relație și conduc împreună la obținerea unui rezultat cu finalitate în planul realității (*Ibidem*).
  - 7) În perspectivă comunicativă, cunoașterea presupune analiza obiectului de cunoaștere, în timp ce în perspectivă acțională, se impune concepția proiectului de cunoștințe (*Ibidem*).
  - 8) În perspectivă comunicativă, competența este înțeleasă în accepțiune liberală ca scară cu diferite niveluri ale performanței lingvistice (A1, A2, B1, B2, C1, C2), libertatea de acțiune a individului fiind limitată. În schimb, perspectiva acțională adoptă viziunea neo-liberală și umanistă a termenului de competență: subiectul acționează intențional și își dezvoltă încontinuu potențialul creativ (Richer 2014, 8).
  - 9) Spre deosebire de viziunea comunicativă, în viziunea acțională, competența are o dimensiune reflexivă și metacognitivă, componentă extrem de importantă pentru cunoștințele experiențiale și pentru transformarea acțiunii în experiență lor (Richer 2014, 27).

Perspectiva acțională propune o depășire a învățării bazate doar pe intenția locutorului și pe specificul situației de comunicare, respectiv a teoriilor care au informat perspectiva comunicativă în didactica limbilor străine: teoria lui J. Austin, privitoare la intenția locutorului și teoria lui Dell Hymes, privitoare la situația de comunicare (Bourguignon 2008, 10). Viziunea acțională pune în centru cursantul, în ipostaza de utilizator real al limbii, nu de elev care se pregătește să folosească limba în situații de comunicare. Citit într-o logică maximalistă, CECRL se poziționează împotriva

abordării reductive prin care competența de comunicare este definită, în contextul limbilor moderne, doar prin competența lingvistică, făcându-se abstracție de componenta pragmatică și socială a competenței comunicative. Întrucât comunicarea pune în joc toată ființa umană, ipostaza cursantului în viziune acțională este aceea de actor social, individ care stabilește relații sociale definitorii pentru identitatea sa (Bourguignon 2008, 11). Astfel, sarcinile de lucru nu mai sunt exclusiv lingvistice, ci vizează acțiunea în plan social. Abordarea acțională nu mai are ca obiectiv al sarcinilor de lucru producerea enunțurilor în situațiile de comunicare repertorizate, ci comunicarea în serviciul acțiunii, punerea în relație a pertinentei comunicării, pentru obiectivul fixat împreună cu Celălalt (Bourguignon 2008, 12).

În literatura de specialitate, termenul care se impune tot mai mult în relație cu perspectiva acțională în didactica limbilor-culturi este *pedagogia proiectului*. Claude Springer definește contrastiv abordarea comunicativă și abordarea acțională, astfel: perspectiva comunicativă are ca noțiune cheie *sarcina de lucru*, în timp ce perspectiva acțională are ca noțiune-cheie, *proiectul* (Springer 2010, 74). *Cadrul european comun de referință pentru limbi* a condus la uniformizarea manualelor și a criteriilor de evaluare. De asemenea, evaluarea certificativă a avut o ascensiune formidabilă, în raport cu cea formativă și colaborativă. În consecință, obiectivul principal al învățării a fost ca elevii să atingă nivelul dorit și să obțină certificatele lingvistice, fapt ce a limitat mult posibilitatea ca elevii să fie actori sociali (Springer 2010, 76) și să-și dezvolte autonomia și creativitatea.

3. Proiectul de dezvoltare profesională – evaluare formativă într-o abordare acțională

3.1. Proiectul de dezvoltare profesională – evaluare formativă la nivelul A2

Voi prezenta în continuare o experiență de evaluare desfășurată în cadrul cursului practic de limba română ca limbă străină, experiență pe care o consider de factură acțională. Voi descrie această modalitate complementară de evaluare, voi identifica trăsăturile tangențiale cu viziunea acțională în didactica limbilor-culturi și apoi, voi ilustra avantajele pe care le are acest tip de evaluare, în raport cu evaluările de factură comunicativă.

Studentii din anul II, de la Facultatea de Medicină, linia franceză, cu un nivel de referință la limba română A2, au avut, la finalul semestrului I, o evaluare, formată dintr-o probă scrisă – în care au avut sarcini de lucru de tip comunicativ, înțelegere de text scris și audio, producere de text scris și exerciții de gramatică și vocabular – și o probă orală, care a ieșit din tiparul comunicativ, încadrându-se mai degrabă celui acțional. Dacă în anii precedenți, evaluarea se realiza într-un cadru restrâns, profesorul și doi studenți, în anul universitar 2019-2020, am propus o evaluare la care a participat întreaga grupă de studenți. De asemenea, dacă în ultimii ani, studenții au avut de realizat un joc de rol, într-o situație de comunicare specificată, în acest an, am propus prezentarea propriului proiect de dezvoltare profesională, în fața colegilor. Cerința pentru proba orală a fost următoarea:

Candidați pentru un post de student medicinist voluntar, într-o instituție din România, în fața juriului format din profesor și doi colegi, precum și în fața unui public format din colegii dumneavoastră. Alegeți unul dintre următoarele posturi și prezentați, în 5-7 minute, candidatura dumneavoastră pentru postul ales, respectiv un proiect de dezvoltare profesională care să conțină trei părți:

1. Curriculum vitae – date personale, studii, experiență de lucru și activități extrașcolare;

2. Planul de dezvoltare profesională pe termen lung – studii nivel licență în România, rezidențiat, loc de muncă dezirabil etc.

3. Planul de dezvoltare pe termen scurt – activități/proiecte pe care le propuneți pentru postul ales.

Posturi: 1. Student medicinist voluntar într-o grădiniță; 2. Student medicinist voluntar într-un azil de bătrâni; 3. Student medicinist voluntar într-un cabinet de familie; 4. Student medicinist voluntar într-un orfelinat; 5. Student medicinist voluntar într-un liceu; 6. Student medicinist voluntar într-o școală; 7. Student medicinist voluntar într-un spital oncologic; 8. Student medicinist voluntar într-un muzeu al medicinei; 9. Student medicinist voluntar într-un centru de transfuzii; 10. Student medicinist voluntar într-un centru de persoane cu autism.

Cerința a fost concepută în așa fel încât, pentru a o realiza, studenții să acceseze temele și categoriile gramaticale conținute de programă și de materialele didactice utilizate la curs, în semestrul I: profesii medicale, activități specifice diferitelor profesii medicale, familie, parcurs școlar, calități personale, substantivul, pronumele personal complement direct, adjectivul, verbul la prezent, la perfect compus, la viitor și la condițional-optativ.

Experiența de evaluare a fost una în care notarea propriu-zisă a fost mult depășită ca obiectiv, de acțiunea în planul social al grupei de studenți, prin discursurile lor și prin interacțiunea cu publicul. Fiecare student a prezentat un document PowerPoint care conținea în principal imagini, în fața colegilor și în fața juriului format din trei membri: doi colegi aleși prin rotație și cadrul didactic. Publicul și membrii juriului au făcut aprecieri și au adresat întrebări. Așadar, chiar dacă au pregătit individual proiectele de dezvoltare profesională, prezentarea lor a avut o importantă componentă socială. În primul rând, această evaluare a fost o șansă pentru studenți de a se cunoaște mai bine între ei și de a se prezenta, într-un cadru formal. Studenții au prezentat imagini sugestive pentru: parcursul lor școlar, experiența în stagiile profesionale, activitățile extrașcolare, familia lor, obiective profesionale pe termen lung, precum și proiecte sociale pe care le-ar implementa, în calitate de studenți medici, pentru un grup țintă specific (persoane în vârstă, copii bolnavi, adolescenți din liceu, copii din grădinițe etc.). Mai mult, interacțiunea cu publicul și cu juriul a reprezentat o formă de măsurare a impactului prezentării asupra publicului și a juriului. Prezentările cu impact, respectiv care au generat întrebări, negocieri și discuții au reținut atenția juriului și au fost apreciate pozitiv la notare. Așadar, unul dintre obiectivele principale ale fiecărui candidat a fost acela de a trezi interesul publicului și al juriului, prin conținutul

prezentării, prin strategii discursive de implicare activă a publicului, utilizând imagini, sunet și gesturi.

Nota nu a reprezentat rezultatul final la examenul de limba română, ci a fost una dintre cele șase note din componența notei finale. Evaluarea a avut un caracter formativ, colaborativ și nu sumativ sau certificativ. Grila de evaluare propusă a fost anunțată înainte de evaluare, astfel încât studenții să-și poată construi prezentarea, în funcție de aceasta. Grila conține indicatori de performanță pentru toate cele trei componente ale competenței de comunicare (lingvistică, pragmatică și socială):

CONȚINUT

Conținutul respectă cerința: prezentarea are trei părți (3 p)

COMPLEXITATE, COERENȚĂ ȘI FLUENȚĂ

Discursul este are un vocabular variat. (1 p.)

Enunțurile au coerență și se succedă logic. (1 p.)

Prezentarea se poate asculta ușor, nu există dificultăți de înțelegere a prezentării.

(1 p.)

ACURATEȚE

Discursul nu conține greșeli gramaticale care periclitează sensul (2 p.)

PREZENTARE

Atractivitatea discursului (strategii de a atrage publicul: întrebări inițiale/finale, anticiparea reacțiilor publicului, interacțiunea cu publicul) (1 p.)

Contactul vizual și gestual cu publicul (1 p.)

3.2. De la evaluarea de tip comunicativ, la evaluarea de tip acțional

Experiența de evaluare a studenților care și-au prezentat proiectele de dezvoltare profesională a adus o serie de schimbări paradigmatică în întregul proces de evaluare, dar și în interacțiunea dintre membrii grupului de lucru, la cursul practic de limba română: relația dintre colegi și dintre cursanți și cadrul didactic. Vom detalia în continuare aceste diferențe și vom ilustra avantajele pe care le are evaluarea de tip acțional, în planul performanței lingvistice individuale, al confortului emoțional în cadrul grupului de lucru, precum și în plan social.

Diferențele între evaluările orale de tip comunicativ utilizate anterior și cea propusă în anul universitar 2019-2020 sunt următoarele:

- 1) *Artificialitatea din abordarea comunicativă vs. autenticitatea din abordarea acțională*

În viziunea comunicativă, interacțiunea dintre cursanți, în cadrul evaluării orale se realiza printr-un subiect specific din tipologia jocului de rol: fiecare cursant adopta un rol prestabilit, definit prin cerința din subiectul de evaluare orală (medic, pacient, taximetrist, chelner, cumpărător, vânzător etc.). În schimb, interacțiunea în viziunea acțională reprezintă dialogul autentic între candidat și publicul țintă, în cadrul căruia, publicul țintă cere detalii suplimentare referitoare la conținutul prezentării, prin

întrebări obiective (*Unde ai făcut școala primară? Cât timp a durat stagiul de vară? Ce specializare dorești să faci?*), sau solicită exprimarea opiniei, a atitudinii sau a preferințelor, prin întrebări subiective (*Ce diferențe sunt între studiile pe care le-ai făcut în Islanda și studiile din Franța? De ce ai spus că în România te simți mai în siguranță decât în Elveția? Ce destinație turistică și-a plăcut cel mai mult? Ce ți-a plăcut cel mai mult în liceu?* etc.). Întrebările pe care le adresează publicul țintă nu trebuie să respecte convenții sociale corespunzătoare diferitelor situații de comunicare (la medic, la magazin, în taxi, la restaurant), ci sunt spontane și autentice, fiecare utilizator al limbii respectă rolul pe care îl are în mod real în grupul de lucru, respectiv acela de student medicinist internațional în România.

În viziunea comunicativă, dialogurile din cadrul jocului de rol au caracter impersonal, candidații respectă regulile sociale corespunzătoare contextului de comunicare specificat, utilizează formulele specifice de dialog (inițiale, mediane și finale) și oferă informațiile corespunzătoare rolului social adoptat. În schimb, în evaluarea de tip acțional, realizată prin proiectul de dezvoltare profesională, studenții vorbesc despre ei, limbajul este utilizat pentru construirea unei identități în cadrul grupului, iar toate conținuturile discursive reprezintă date strict personale. Candidatul selectează datele personale pertinente pentru a convinge juriul că este potrivit pentru postul de student medicinist pentru care candidează.

2) *Scopul comunicării: dialogul împreună cu celălalt din abordarea comunicativă vs. acțiunea împreună cu celălalt din abordarea acțională*

Interacțiunea dintre candidați, în cadrul jocului de rol are scop informativ. Cursanții schimbă replici cu caracter prefabricat, cu scopul informării: pacientul oferă informații privitoare la simptome, medicul oferă informații privitoare la investigații și la tratament. În schimb, interacțiunea verbală dintre colegi, în urma prezentării proiectelor de dezvoltare profesională, are scopul social de a-i înțelege pe ceilalți, de a negocia sensul. Candidații se prezintă în fața colegilor și în acest fel, cursanții au ocazia de se cunoaște mai bine, prin elemente care nu sunt vizibile imediat, în interacțiunea cotidiană dintre colegii de grupă: familie, parcurs școlar, experiențe anterioare, preferințe, planuri de viitor etc. O relație de prietenie poate activa aceste aspecte din viața personală, însă o relație de colegialitate le poate lăsa în umbră pe toată perioada studiilor. Prezentarea proiectului de dezvoltare profesională, dublată de ascultarea activă și participativă a colegilor și de interacțiunea verbală dintre aceștia reprezintă o formă de autodefinire a propriei identități în grupul de lucru. Cursanții selectează doar informațiile și imaginile pe care le consideră adecvate pentru prezentarea în fața colegilor și construiesc un discurs despre sine care să îi avantajeze.

Dacă în abordarea comunicativă, singurul efect al evaluării este certificarea competenței lingvistice și obținerea unui scor de performanță lingvistică pentru nivelul de referință, în abordarea acțională, în afara notei, cursanții primesc și aprecierea colegilor. Este evidentă o creștere a stimei de sine a fiecărui candidat, prin aprecierile gestuale (aplauze, contact vizual, zâmbete, gesturi care exprimă mirarea, fascinația, intriga etc.) și verbale ale colegilor. De asemenea, sentimentul de integrare socială,

precum și depășirea unor diferențe de concepție/atitudine, între cursanții din aceeași grupă, sunt evidente. În acest sens oferim două exemple relevante: a) o studentă care are o tulburare de vorbire a avut motivația necesară să prezinte în fața colegilor proiectul de dezvoltare profesională și a continuat discursul în public, în ciuda eforturilor de a vorbi și de a orienta atenția publicului spre conținutul discursului, nu spre dificultățile de vorbire; consider că dorința de integrare socială în grupul de lucru, prin afirmarea propriei identități a motivat-o să vorbească timp de 5-7 minute în fața unui public; pe de altă parte, dorința colegilor de a o cunoaște au incitat interesul acestora pentru conținutul prezentării (familia, parcursul școlar, planurile de viitor ale cursantei cu tulburări de vorbire); 2) un student considerat de colegii lui atipic, prin întrebările pe care le pune, prin dificultățile de înțelegere și de comunicare inclusiv în limba franceză (limba lor de studiu) s-a bucurat de empatia grupului de lucru, după ce a prezentat contextul socio-politic în care a crescut (războiul din Siria, emigrarea în Franța), precum și principalul deziderat pentru viitor – să trăiască într-o țară în care e pace.

3) *Progresia învățării la nivel individual, obiectivul activităților din abordarea comunicativă vs. construirea unor relații interindividuale, în abordarea acțională*

În abordarea comunicativă, predarea-învățarea este parte distinctă în raport cu evaluarea. Achiziția de cunoștințe se realizează în etapa de învățare, iar evaluarea reprezintă o formă de verificare și de certificare a achiziției. În schimb, în abordarea acțională, evaluarea este o experiență socială, la fel ca învățarea. Cursanții utilizează limbajul pentru un obiectiv în plan social, intercunoașterea, în cazul de față. Intervenția fiecărui candidat este evaluată nu doar după criteriul lingvistic (integrarea în discurs a vocabularului învățat și aplicarea regulilor de gramatică abordate în timpul semestrului) ci și după impactul pe care l-a avut prezentarea asupra publicului țintă.

4) *Sistem centrat pe profesor și evaluare externă în abordarea comunicativă vs. descentralizare, reflexivitate și metacogniție în abordarea acțională*

Dacă în evaluarea orală de tip comunicativ, profesorul are rol central și o putere de decizie mai mare decât candidații, în evaluarea orală de tip acțional prin prezentarea proiectelor de dezvoltare profesională, descentralizarea procesului de evaluare este evidentă. Profesorul nu mai este singurul care poate pune întrebări, nu mai are o poziție superioară în raport cu cursanții și nici o putere de decizie mai mare decât aceștia. Mai mult decât atât, interacțiunea autentică dintre cursanți devine condiție esențială a experienței de evaluare: pe de o parte, colegii au responsabilitatea de a realiza interacțiunea verbală cu candidatul, pentru ca acesta să primească punctajul aferent interacțiunii verbale, pe de altă parte, candidatul e obligat să utilizeze strategii de captare și de menținere a atenției publicului, atenție absolut necesară pentru a formula întrebări pertinente, la finalul prezentării. Așadar, dialogul de tip întrebare – răspuns dintre profesor și elev, dintr-o evaluare orală clasică este înlocuit cu dialogul dintre cursanți. Mai mult, dacă în viziunea comunicativă, dialogul dintre cursanți este doar un

pretext pentru utilizarea funcțională a limbajului, în viziunea acțională, dialogul dintre cursanți este o experiență de intercunoaștere, mijlocită de limbaj.

În evaluarea clasică, profesorul adoptă rolul de evaluator, el este cel care propune grila de evaluare, o aplică și dă note. În schimb, în evaluarea orală prezentată mai sus, în care studenții și-au prezentat proiectele de dezvoltare profesională pentru un post de student medicinist voluntar la o instituție aleasă, cursanții-utilizatori au fost, prin rotație, evaluatori, au primit o fișă de evaluare, au acordat punctaje pentru fiecare criteriu de evaluare și au făcut aprecieri. Astfel, componenta metacognitivă și autoreflexivă a candidaților a fost exploatată. Utilizarea grilei de evaluare pentru evaluarea colegilor este o formă de interiorizare a criteriilor de evaluare și un exercițiu autoreflexiv. Evaluându-i pe colegi, cursanții învață să se autoevalueze. Mai mult, evaluatorii sunt actori sociali. Dacă în viziunea comunicativă, doar candidații adoptau roluri sociale, în viziunea acțională și evaluatorii adoptă un rol social, acela de public țintă al discursului, alături de ceilalți candidați/cursanți.

5) *Imperativul de a respecta regulile de utilizare a limbajului, specifice diferitelor situații de comunicare, în abordarea comunicativă vs. necesitatea de exprimare a creativității, în abordarea acțională*

În sarcinile de lucru de tip comunicativ, creativitatea candidaților este limitată, prin impunerea rolului social și al conținutului lingvistic. În schimb, în viziunea acțională se conjugă vorbirea cu acțiunea, individualul cu colectivul, ceea ce e permis cu creativitatea (Richer 2011, 66). În subiectele de examen din evaluările orale anterioare propuneam un dialog între medic și pacient sau între farmacist și pacient, oferind conținutul pe care candidații îl puneau în dialog: afecțiunea, simptomele și tratamentul sau imagini sugestive pentru aceste elemente. În acest fel, creativitatea candidaților era limitată, iar singura componentă evaluată era cea lingvistică – punerea în limbaj a unor conținuturi. În schimb, experiența de evaluare în care studenții și-au prezentat proiecte de dezvoltare profesională le-a permis acestora să fie creativi. Chiar dacă studenților li s-a cerut să-și structureze prezentarea în trei părți (parcurs școlar și profesional, proiecte pe termen lung, proiectul unui student medicinist voluntar într-o instituție gazdă), pentru a facilita realizarea proiectului, studenții au avut o marjă de creativitate destul de mare: partea a treia a proiectului, în care candidații susțin viabilitatea unui proiect social pe care îl propun ei (activități propuse pentru grupul țintă, scop, mijloace, resurse etc.); imaginile sau documentele video utilizate pentru a ilustra anumite idei (din arhiva personală sau preluate), strategiile discursive de implicare activă a publicului etc.

Acest demers analitic probează faptul că experiența de evaluarea orală prin care studenții internaționali de la Universitatea de Medicină și Farmacie „Iuliu Hațieganu”, cu un nivel de referință A2, și-au prezentat proiectele de dezvoltare profesională, poate fi încadrat perspectivei acționale. Remarcăm faptul că experiența de evaluare are încă elemente ancorate în perspectiva comunicativă:

- 1) realizarea individuală a proiectelor, în timp ce abordarea acțională promovează munca în echipă și dezvoltarea competențelor relaționale, prin negocierea sensului și prin acțiunea împreună cu celălalt;
- 2) evaluatorii joacă rolul posibililor angajatori și evaluează pertința proiectelor pentru instituția vizată de candidat, în timp ce abordarea acțională promovează autenticitatea, în defavoarea jocului de rol.

Considerăm că aceste reminiscențe ale evaluării de tip comunicativ, alături de altele, sunt inevitabile și necesare, într-un proces de tranziție de la abordarea comunicativă, în care se înscriu majoritatea materialelor folosite în predarea limbii române ca limbă străină, la abordarea acțională.

4. Caracteristicile evaluării de tip acțional

Vom sintetiza caracteristicile evaluării de tip acțional, așa cum sunt descrise în ghidul cadrul de evaluare de tip acțional, publicat în 2012: Johann Fischer, Catherine Chouissa, Stefania Dugovičová et Anu Virkkunen-Fullenwider avec la contribution spéciale d'Amelia Kreitzer Hope, *Evaluer par les tâches les langues à fins spécifiques à l'université: un guide*, Centre européen pour les langues vivantes, Editions du Conseil de l'Europe, Autriche, 2012.

Scopul acestui demers de sintetizare este de a ilustra faptul că evaluarea de tip acțional descrisă mai sus este o variantă de tranziție de la evaluarea de tip comunicativ la una de tip acțional. În plus, acest ghid reprezintă un instrument de lucru esențial pentru gestionarea în plan academic a evaluării de tip acțional, în domeniul limbii române ca limbă străină.

Acest ghid are scopul de a lega predarea de tip acțional, care se generalizează treptat, după publicarea CECRL, cu evaluarea. Testele de tip comunicativ, cu itemi grupați pe cele 5 activități de comunicare (ascultare, citire, vorbire, scriere, interacțiune) nu mai corespund cu predarea de tip acțional (Fischer et al. 2012, 11).

Spre deosebire de evaluarea de tip comunicativ, evaluarea de tip acțional, în didactica limbilor străine implică un input (cerința, un element declanșator, o sarcină prin realizarea căreia candidatul trebuie să acționeze) și un output (rezultatul/produsul oferit de candidat, un raport prin care să explice problemele și soluțiile posibile la situația dată ca input) (Fischer et al. 2012, 16-17). Sarcina dată de examinatori trebuie să îi incite pe candidați să acționeze, respectiv să utilizeze limba pentru a acționa.

Evaluarea de tip acțional este o formă mai elaborată a abordării comunicative. Fundamentul abordării comunicative în evaluarea de tip acțional este: focalizarea pe transmiterea sensului, utilizarea resurselor autentice, integrarea diverselor competențe, centrarea învățării pe cursant și pe nevoile sale de comunicare. Ce adaugă abordarea acțională? Integrarea activităților comunicative într-o situație particulară cu obiective specifice. Dacă testele de tip comunicativ verifică activitățile (vorbire, scriere etc.) în secțiuni diferite cu tematici diferite, în evaluarea de tip acțional, toate sunt integrate în macro-sarcina – proiectul/acțiunea pe care o realizează candidatul (Fischer et al. 2012, 20).

Exemple de evaluări de tip acțional:

- 1) Studiul de caz – se prezintă o situație concretă din realitate/viața cotidiană și opinia pe baza căreia se ia o decizie.
- 2) Proiectul – se propune un plan de remediere a unei situații problematice din realitatea cotidiană.
- 3) Simulări globale – se creează un scenariu, un univers de referință (un sat/un oraș/un circ, un hotel etc.), animat, cu personaje în interacțiune (Fischer et al. 2012, 24-25).

Structura unei evaluări de tip acțional:

1. Introducerea în tematică – candidaților li se descrie macro-sarcina, acțiunea pe care trebuie să o facă; este o etapă importantă pentru orientarea atenției candidatului, în următoarele etape ale testului, pe informațiile pertinente, necesare în realizarea macro-sarcinii.
2. Documentarea – implică activități de receptare, dar, spre deosebire de abordarea comunicativă, candidatul nu trebuie să înțeleagă un text doar ca să îl înțeleagă, ci trebuie să îl înțeleagă în spiritul unei intenții precise, să selecteze informațiile pertinente pentru realizarea macro-sarcinii. În plus, sursele de documentare nu sunt limitate, ca în evaluarea de tip acțional, ci se vizează și competența candidatului de a selecta și de a exploata resursele nelimitate.
3. Studiul de caz/ analiza de caz – candidații lucrează în binom sau în grupuri mici pentru a găsi o soluție sau o propunere, pe care o vor prezenta împreună, în ultima etapă de evaluare, când prezintă raportul.
4. Scrierea – candidații pregătesc un raport scris; lucrează individual, folosesc dosarele și notițele luate în faza de documentare și de analiză a cazului
5. Vorbirea – între etapa de scriere și de vorbire e o pauză de câteva zile; în prima parte a acestei etape de evaluare, candidații prezintă raportul/rezultatul macro-sarcinii, iar în a doua parte, sunt discuții, întrebări, clarificări etc. (Fischer et al. 2012, 29-32).

Evaluarea de tip acțional descrisă mai sus, în care studenții și-au prezentat proiectele de dezvoltare profesională, nu respectă această structură. Candidații lucrează individual în pregătirea macro-sarcinii, iar timpul necesar realizării macro-sarcinii nu face parte din timpul alocat examinării – candidații își pregătesc individual, înainte de evaluare, proiectele. Totuși, considerăm că evaluarea descrisă mai sus se distanțează în mod evident de una de tip comunicativ – activitățile (ascultare, citire, vorbire, scriere, interacțiune) sunt integrate într-o macro-sarcină; macro-sarcina este aproape de realitatea socio-culturală în care acționează cursanții, evaluarea impune o acțiune la nivel social, în grupul de studenți – intercunoaștere și integrare.

5. Concluzii

Prin acest studiu, am arătat că trecerea la abordarea acțională în predarea limbii române ca limbă străină este un demers absolut necesar, pentru a răspunde nevoilor de învățare ale publicului țintă, format în sisteme educaționale vestice. De asemenea, am propus o soluție de ieșire din cadrul restrictiv al evaluărilor certificative impuse prin perspectiva comunicativă și dezvoltate extrem de mult, în didactica limbilor străine, după publicarea *Cadrului european comun de referință pentru limbi*. Evaluarea formativă de tip proiect, care poate fi încadrată pedagogiei proiectului, de mare succes în didactica actuală, reprezintă un pas spre implementarea pedagogiei proiectului în predare învățare și spre trecerea de la scenariu de învățare la experiențe de învățare.

Evaluările de tip comunicativ și-au dovedit limitele, în ultimii ani de evaluare, la cursul practic de limba română ca limbă străină: grad ridicat de artificialitate, disproporție între creativitatea cadrului didactic în pregătirea sarcinilor de lucru (situații de comunicare și conținutul dialogurilor) și cea a candidaților în realizarea acestora, evaluarea exclusivă a componentei lingvistice a comunicării, lipsa autonomiei candidaților, obiectivul certificativ al evaluării, în defavoarea celui formativ și colaborativ. În schimb, evaluarea orală de tip acțional reprezintă o alternativă la jocurile de rol și un prim pas pentru implementarea pedagogiei proiectului, în didactica limbii române ca limbă străină.

Beneficiile pe care le aduce viziunea acțională – creativitate, interacțiune, autenticitate, acțiune socială (intercunoaștere, integrare), apropiere de cerințele vieții reale – reprezintă elementele de bază pentru creșterea motivației studenților internaționali din România de a învăța limba română, condiție esențială pentru integrarea socială și reușita academică.

Referințe bibliografice:

- Bagnoli, P., Dotti, E., Prader, R. & Ruel, V. 2015. *La perspective actionnelle: Didactique et pédagogie par l'action en Interlangue*, in „Le Journal de l'immersion: l'immersion actionnelle”, 37 (2), 13-30. Consultat în 15 iulie, la adresa <http://www.dosclubos.com/clientes/3fla/ponencias/002.pdf>.
- Bento, M. 2013. *Regards théoriques sur la perspective actionnelle dans l'enseignement des langues en France*, in „Éducation et didactique”, 7 (1), 87-100. Consultat în 18 iulie 2019 la URL : <http://journals.openedition.org/educationdidactique/1404>.
- Bourguignon, Claire. 2006. *De l'approche communicative à l'approche "communic-actionnelle": une rupture épistémologique en didactique des langues-cultures*, in „Synergie Europe”, 1, 58-73. Consultat în 15 mai 2019, la adresa <https://gerflint.fr/Base/Europe1/Claire.pdf>.
- Bourguignon, Claire. 2008. *Enseigner/apprendre les langues de spécialité à l'aune du Cadre Européen Commun de Référence*, in „Cahiers de l'APLIUT”, Vol. XXVII (2), consultat în 13 februarie 2020. URL : <http://journals.openedition.org/apliut/3198> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/apliut.3198>.
- Bourguignon, Claire, Delahaye, Philippe, Puren, Christian. 2007. *Évaluer dans une perspective actionnelle: l'exemple du Diplôme de Compétence en Langue*, Le Havre: Éd. Delbopur.
- *** *Cadrul european comun de referință pentru limbi*. Consultat în 18 iulie, la adresa <http://isjvn.vn.edu.ro/upload/f527.pdf>.
- Grosu, Maria. 2019. *Decentralization – A Fundamental Principle of the Action-Based Perspective on Foreign Language Teaching*, in „Philobibon”, Vol. XXIV (2), pp. 249-263.

- Fischer, Johann, Chouissa, Catherine, Dugovičová, Stefania, Virkkunen-Fullenwider, Anu, avec la contribution spéciale d'Amelia Kreitzer Hope. 2012. *Evaluer par les tâches les langues à fins spécifiques à l'université: un guide*, Centre européen pour les langues vivantes, Editions du Conseil de l'Europe, Autriche.
- Piccardo, E. 2014. *Du communicatif à l'actionnel : un cheminement de recherche*. Ontario: Ministry of Ontario. Consultat în 10 iulie 2019 la adresa http://www.edugains.ca/resourcesFSL/PDF/CommunicativeToActionApproach/CommunicativeToActionOriented_AResearchPathway_French.pdf.
- Puren, C. 2006. (1). *De l'approche communicative à la perspective actionnelle*, in „Le Français dans le Monde”, 347, 37-40. Consultat în 27 aprilie 2019 la adresa https://sandrinemeldener.files.wordpress.com/2014/03/puren_2006g_configurations_didactiques_revueflm_n347-3.pdf.
- Puren, C. 2006 (2). *Vers une nouvelle cohérence didactique: La perspective actionnelle*, in „Le Français dans le Monde”, 348, 42-44. Consultat în 11 mai 2019, la adresa <https://www.christianpuren.com/mes-travaux/2006h/>.
- Puren, C. 2007. *Histoire de la didactique des langues-cultures et histoire des idées*, in „Cuadernos de filología francesa”, 18, 127-143. Consultat în 18 septembrie 2019, la adresa <https://www.aplv-languesmodernes.org/spip.php?article1323>.
- Puren, C. 2009. *Entre l'approche communicative et la perspective actionnelle, quoi de neuf?*, in „Les Cahiers Pédagogiques”, 18, 87-91. Consultat în 20 martie 2019 la adresa <https://www.christianpuren.com/mes-travaux/2009a/>.
- Richer, J. 2011. *De l'enseignant de langue(s) au professionnel des langues*, in „Éla. Études de linguistique appliquée”, 161 (1), 63-77. Consultat în 15 septembrie la adresa <https://www.cairn.info/revue-ela-2011-1-page-63.htm>.
- Richer, J. 2014. *Conditions d'une mise en œuvre de la perspective actionnelle en didactique des langues*, in „Recherche et pratiques pédagogiques en langues de spécialité”, XXXIII (1), 33-49. Consultat în 12 octombrie 2019, la adresa <http://journals.openedition.org/apliut/4162> ; DOI : 10.4000/apliut.4162.
- Springer, Claude. 2010. *Les projets collaboratifs (TIC): quelles compétences pour quelle évaluation? Conférence: Communiquer, Échanger, Collaborer en français dans l'espace méditerranéen et balkanique ACTES du 7e Congrès Panhellénique et International des Professeurs de Français*, Athènes, 21-24 octobre 2010. Consultat în 3 februarie 2020, la adresa https://www.researchgate.net/publication/325295331_Les_projets_collaboratifs_TIC_quelles_compétences_pour_quelle_evaluation

Silvia-Ioana ILUȚ
(Universitatea Tehnică
din Cluj-Napoca,
Centrul Universitar Nord
Baia Mare)

Implicații psihologice ale diminutivării în limba română

Abstract: (The use of diminutives and its psychological implications in Romanian) This paper is devoted to the analysis of psychological motivations that determine the speaker to use diminutives in the communicative act. The premise of this section is grounded in observations of the main character traits of Romanians. The analysis is focused on the psychological effects produced in the interlocutor's mind, as a consequence of the use of diminutives. In specifying the main "cause" that triggers the speaker to resort to these structures, we start from the idea that diminutives play a significant role in establishing a balance between the subject's subconscious and the verbal expression. In addition, we point out the effects on interpersonal relationships caused by the implicatures of using diminutive constructions. At the same time, we highlight the fact that Romanians are persevering in terms of cognition, verbal behavior, and in communication they manifest their inferiority/superiority complex to the interlocutor. In this way, diminutives become devices or means for releasing the positive or negative feelings conveyed towards the interlocutor. It addresses the covariation between the psychological component, which motivates the subjects to use diminutives in speech, and the sociolinguistic one, related to variables such as age, sex, socio-professional status of the participants in the discursive act. The hypothesis of this investigative approach is that diminutives encountered in communication are "caused" by psychological factors, as well as other factors such as the degree of involvement of the speaker in the conversational interaction, social or geographical background (area or social class). The purpose of the survey is to reveal how diminutives are perceived by the Romanian people and how the subject relates to the interlocutor when he uses diminutives. The theoretical basis draws its sources from the realm of psycholinguistics, but also from the principles of pragmatics and sociolinguistics. The main part of the present study contains the different stages of a sociolinguistic survey.

Keywords: *diminutive, psycholinguistics, interdisciplinary approach, sociolinguistics, psychology.*

Rezumat: Lucrarea de față este consacrată analizării motivațiilor psihologice care determină locutorul să utilizeze diminutive în actul comunicativ. Cercetarea pornește de la principalele trăsături de caracter ale românilor și analizăm, prin deducție, efectele psihologice produse în mintea interlocutorului, în urma întrebuițării diminutivelor. În precizarea „cauzei” principale care „impulsionează” locutorul să apeleze la aceste structuri, plecăm de la ideea potrivit căreia diminutivele realizează un echilibru între subconștientul subiectului și expresia verbală. În plus, semnalăm efectele și implicaturile utilizării construcțiilor diminutive asupra relațiilor interpersonale. Totodată, evidențiem faptul că românii sunt neperseverenți în ceea ce privește cogniția, comportamentul verbal, iar în comunicare aceștia își manifestă complexul de inferioritate/superioritate față de colocutor. În acest fel, diminutivele devin dispozitive ale defulării sentimentelor pozitive sau negative ale emitențului față de interlocutor. Este vizată covariația între componenta psihologică, care impulsionează subiecții să utilizeze diminutive în vorbire, și cea sociolingvistică, legată de vârsta, sexul, statutul socioprofesional al participanților la actul discursiv. Plecăm de la premisa că diminutivele întâlnite în comunicare sunt „provocate” de factori psihologici, precum și de gradul de implicare a vorbitorului în interacțiunea conversațională, de apartenența la un anumit spațiu geografic sau clasă socială. Scopul anchetei este de a dezvălui modul în care sunt percepute diminutivele de poporul român și felul în care subiectul se raportează la interlocutor atunci când acesta

apelează la diminutive. Suportul teoretic îl constituie cadrul psiholingvisticii, acesta apelând și la principiile pragmaticei și ale sociolingvisticii. Corpusul este constituit prin intermediul anchetei sociolingvistice.

Cuvinte-cheie: *diminutiv, psiholingvistică, demers interdisciplinar, sociolingvistică, psihologie.*

1. Considerații preliminare

Diminutivul este un concept lingvistic a cărui interpretare se extinde în afara literaturii de specialitate, exprimând, pe lângă dimensiunea prototipică de „mic”, o nevoie expresivă de manifestare a afecțiunii, emoției, sentimentelor. Din punct de vedere psiholingvistic, diminutivele sunt elemente ale exteriorizării stărilor emotive, defulări ale unor gânduri tacite. Multitudinea interpretărilor date structurilor diminutive ne determină să afirmăm faptul că acest domeniu reprezintă un subiect de actualitate, în continuă dezvoltare evaluativă.

Folosirea structurilor diminutive în actul verbal depinde de factori socio- și psiholingvistici. În contextul actual al evaluării diminutivelor este o discrepanță între registrele de receptare. Pe de o parte, construcțiile diminutive sunt considerate de vorbitori drept expresii ale emoțiilor, prin intermediul cărora locutorul se apropie, la nivel psihologic, de interlocutor. Pe de altă parte, diminutivele utilizate în actul verbal, conturează o manifestare „ireverențioasă” față de colocutor, poziționându-l într-o postură nefavorabilă.

2. Considerații teoretice

Conceptul de diminutivare este universal, întrucât, la scară interlingvistică, diminutivele sunt cuvinte formate în urma procesului derivațional și sunt asociate cu sensul general de „mic”, la care i se adaugă o evaluare pozitivă/negativă. În plus, în aproape toate limbile există o gamă largă de semnificații ale structurilor diminutive, precum: descendență, ne semnificativ, parte a unui întreg, afecțiune, admirație, dispreț, ironie, zeflema etc.

Pornind de la premisa că „orice cuvânt are semnificație (conținut de conștiință)” (Coșeriu 1992-1993, 14), propunem o investigație a cauzelor psiholingvistice care „stârnește” subiectul să recurgă la diminutive în comunicarea orală/scrisă și demonstrăm că folosirea acestora este direct proporțională cu profilul psihologic al poporului român.

În identificarea „cauzei” principale care „impulsionează” locutorul să întrebuințeze aceste structuri, plecăm de la ideea potrivit căreia utilizarea diminutivelor reflectă percepția societății românești referitoare la normele morale, culturale sau psihologice. Potrivit lui Alexandru Niculescu (1995, 201), „prezența diminutivelor în limba română contemporană ține de o anumită modă sau de o anumită mentalitate care caracterizează stilul de viață românesc”. Subscriem acestei afirmații, considerând că

alegerea diminutivelor în actul verbal reprezintă un proces complex de oglindire a relațiilor dintre interlocutori. În plus, semnalăm efectele și *implicaturile* folosirii construcțiilor diminutive asupra relațiilor interpersonale.

În contextul comunicativ în care sunt prezente diminutivele distingem, în acord cu Daniela Sorea (2012, 46)¹, trei tipuri de acte de vorbire:

- *locuționar* – sensul diminutivelor este dat de convențiile gramaticale specifice;
- *ilocuționar* – obiectivele convenționale ale formațiilor diminutive sunt stabilite în funcție de circumstanțele contextuale;
- *perlocuționar* – se referă la efectul utilizării diminutivelor asupra actului verbal și interlocutorului.

Demersul nostru este unul deductiv, deoarece identificăm principalele trăsături de caracter ale românilor și stabilim, pe baza acestora, raționamentul alegerii structurilor diminutive în interacțiunile umane (psihicul unui individ depinde de factori geografici/biologici/genetici și de evoluția culturală în context istoric).

Situația de comunicare devine un liant între statutul social/psihic al subiecților și ceea ce exprimă prin intermediul cuvintelor selecționate, în cazul nostru, prin diminutive. Natura sociologică și psihologică a persoanei stă la baza actului locuționar și este definită, deopotrivă, atât prin pragmatism, cât și prin emoție, afectivitate.

Semnificația mesajului redat cu ajutorul diminutivelor este construită în baza unui cod psiholingvistic, al cărui scop este de a transpune în actul verbal dispoziția afectivă a vorbitorului. În acord cu Ștefan Oltean (2006, 24), sunt „două aspecte ale semnificației: aspectul interior, constând în ceea ce există în mintea noastră, și aspectul exterior, determinat de ceea ce există în lumea reală”. Ca urmare, utilizarea construcțiilor diminutive constituie un reper în evidențierea unor aspecte ale psihologiei românilor. Într-un context discursiv determinat, „trei elemente ale reprezentării situației vor juca un rol esențial: sinele, celălalt și sarcina de îndeplinit” (Abric 2002, 21). Sinele este reprezentat de două componente: *Eul intim* și *Eul public*. În actul locuționar, fiecare individ participă la interacțiune, într-un anumit mod, în funcție de ceea ce tinde să comunice interlocutorului, să disimuleze o intenție exprimată pragmatic sau de relația de apropiere/depărtare avută cu receptorul. Astfel, imaginea pozitivă/negativă pe care vrea să o transmită interlocutorului se transpune în limbajul folosit, în cazul nostru în diminutivele alese în actul verbal.

Considerăm că utilizarea diminutivelor în comunicare este rezultatul unui comportament psihologic, al unor „presiuni”, „constrângeri” care acționează asupra subiectului la un moment dat. Aceste „forțe” pot fi de două tipuri:

- pozitive: corespund nevoilor de a folosi diminutive, de a exprima sentimente, de a arăta apropierea față de interlocutor – comportamentul de apropiere;
- negative: corespund nevoilor de a ocoli utilizarea diminutivelor, de a evita ridiculizarea, în acest caz, sunt considerate infantile, deoarece încifrează nivelul educativ al locutorului – comportamentul de evitare.

---

¹ Autoarea vorbește despre trei părți ale actului de vorbire: *a locutionary act, an illocutionary act, a perlocutionary act*. Tripartiția este operantă și în cazul comunicărilor în care se utilizează diminutive.

3. Profilul psihologic al poporului român

Profilul psihologic al poporului român are o configurație multifacțată, întrucât este rezultatul unei relații cauză-efect a factorilor interni/externi. Fiecare persoană este ancorată în societatea din care face parte, prin intermediul interrelaționării intrând într-un proces de comuniune cu semenii săi. Astfel, se instaurează legături sociale, fuziuni ale identităților personale, iar cumulul emis furnizează unitatea națională. Psihologia maselor cercetează, în viziunea lui Sigmund Freud (2000b, 51), „individul ca membru al unui trib, popor, caste, clase, instituții sau ca parte a unei mulțimi care devine – la un moment dat, în vederea unui scop – o mulțime organizată”.

„Românii au un stil cultural represiv și evitativ”, afirmă Daniel David (2015, 166), ceea ce îi face să devină „defensivi”. Acest aspect se manifestă în complexe de inferioritate sau superioritate. Primul ansamblu este reflectat în comportamentul/atitudinea românilor față de ceilalți și este dovedit de neîncrederea în oameni și în forțele proprii, de modul superficial în care tratează problemele importante, de dorința acestora de „a da bine la public”. Al doilea este evidențiat de o poziție, aparent superioară, a subiectului în relațiile interpersonale. Mecanismul psihologic devine o modalitate de a ascunde, de fapt, un complex de inferioritate.

Evoluția psihosocială a omului depinde, în mare măsură, de ceea ce îi „furnizează” mediul. Astfel, limbajul utilizat în comunicare este rezultatul factorilor externi exercitați asupra creierului, care transmite mai departe impulsurile primite și le transformă în defulări.

Trăsăturile de caracter ale românilor, identificate, de-a lungul timpului, de diverși autori (Dumitru Drăghicescu, Constantin Rădulescu-Motru, Lucian Boia, Daniel David etc.), sunt actuale și în societatea contemporană, chiar dacă, uneori, sunt contradictorii.

Dumitru Drăghicescu (1907, 119) consideră că însușirile comportamentale ale românilor derivă din tumultoasa istorie a neamului, un trecut care a influențat aspectele psihice și culturale ale poporului. Acesta susține că „sufletul nostru, în ce privește mentalitatea noastră este, ca limba, alcătuit din elemente în cea mai mare parte romane. Elementul romanic sufletește trebuie să fie covârșitor în psihologia românilor, căci covârșitor este și elementul latin limbistic în graiul nostru”. Autorul îi descrie pe români ca fiind energici, perseverenți în lupta pentru atingerea unui țel, ordonați în tot ceea ce fac, aprigi din fire, cred în nemurirea sufletului, dar sunt, totodată, duplicitari, sceptici, inteligenți, emotivi, sociabili.

În accepția lui Constantin Rădulescu-Motru (1998: 11), „psihologia socială are drept scop să determine și să explice însușirile sufletești ale unei populații”. Trăsăturile psihologice ale unui popor sunt determinate de: ereditate, mediul ambiental și de „firea” dobândită în cursul evoluției cronologice. Astfel, principalele trăsături de caracter ale românilor derivă, potrivit acestuia, din istoria culturală a neamului. În plus, românii sunt descriși pe de o parte, ca fiind egocentrice, neperseverenți la locul de muncă, imitatori,

inconsecvenți în opinii, nerealiști și „răi de gură”, ghidați mereu de „gura lumii”, iar, pe de altă parte, îi prezintă ca fiind religioși, iubitori de dreptate, primitori, toleranți.

Lucian Boia (2011) înfățișează un portret al poporului român diferit de al celorlalți autori, considerând că românul este un produs al evoluției istorice, culturale, și nu genetice. Românii sunt „rodul” acțiunii societății asupra lor, al influențelor politice, sociale, psihoculturale. Astfel, aceștia nu sunt solidari, sunt mereu supuși altor neamuri, nestatornici, versatili, ușor modelabili, dar, în schimb, sunt concesivi. „Potrivit mitologiei naționale, românul este prin natura sa ospitalier și tolerant. Îl caracterizează în cel mai înalt grad omenia [...]. A fi om, în sensul deplin al cuvântului, a ajuns să însemne practic același lucru cu a fi român (*Ibidem*, 251). Poporul român a pus mereu pe seama agresiunilor istorice, suportate de-a lungul timpului, întârzierea istorică, motiv pentru care subiecții sunt mereu tentați de a-și scuza eșecurile, de a se dezice de orice nu funcționează conform planurilor/proiectelor schițate la nivel mental. Neamul românesc consideră că lipsa „atacurilor” ar fi condus țara spre un alt statut și un nivel cultural. În felul acesta, „acoperită de imaginea unei țări mici, supusă vicisitudinilor istoriei, supraviețuiește în conștiința românească, pe un plan secund, nostalgia unui mare destin, a unui vis imperial” (*Ibidem*, 290).

Daniel David pornește în încercarea de a contura un profil psihologic al românilor de la stima de sine a acestora (modalitatea prin care se apreciază ca persoane), de la evaluarea lor în contextul globalizării. Astfel, „o stimă de sine pozitivă corelează cu o stare de sănătate psihologică, în timp ce o stimă de sine negativă corelează cu stări de suferință psihologică” (David 2015, 219). Autorul evidențiază, totodată, nepotriviri între ceea ce știu românii „că ar fi putut să fie și ce au fost forțați să fie de-a lungul istoriei”, „ce știu că ar putea să fie (profilul de adâncime ca potențial)” și „ce sunt (profilul de suprafață ca realizare)” (*Ibidem*, 315). Așadar, există inconsecvențe între concepția poporului despre sine/opiniile altora despre neam. Redusă la nivel individual, teoria prezintă relația cauză-efect dată de felul în care se vede fiecare persoană și modul în care o percep cei din jur. Imaginea de sine reprezintă o înfățișare mentală a cunoașterii psihicului/sufletului, cu ecou în ceea ce afișează locutorul în actul discursiv și ceea ce ascunde, cu alte cuvinte, între aparență și esență.

Argumentele prezentate anterior au o relevanță în explicarea corelației dintre principalele trăsături de caracter ale românilor și procesul diminutivării. Indiferent de natura lor (caracteristici pozitive sau negative), însușirile poporului român se reflectă, la nivel subliminal, în actul locuționar. În funcție de cum se apreciază locutorul în raport cu ceilalți sau se autoevaluează, tinde să folosească anumite cuvinte inconștient (în cazul de față, diminutive).

4. Psihologia utilizării diminutivelor la români

Limbajul utilizat de către locutori în actul verbal are un caracter intersubiectiv. Eugen Coșeriu (1992-1993, 10) interpretează semnificația mesajului redat în comunicare din două perspective:

- a) „raportul între limbaj și esența lucrurilor” și

- b) „problema intersubiectivității limbajului; ne întrebăm, cu alte cuvinte, care este principiul acestei comunități (în sensul că e comun mai multor persoane) a limbajului, care este sensul faptului că mai multe persoane comunică între ele prin limbaj”.

Prin exprimare, fiecare subiect își creează sau își transformă experiențele lingvistice. În funcție de starea psihică a emițătorului, este constituit mesajul transmis, iar receptorul, în raport cu dispoziția mentală, descifrează conținutul informațional primit. Diminutivele, apreciate din punct de vedere psihologic, realizează un echilibru între subconștientul locutorului și expresia verbală. În accepția psihologilor, există o legătură între organele de articulare și psihicul uman, întrucât vorbitorul rostește doar ceea ce îi „dictează”¹ acesta.

4.1. Aplicarea unui chestionar și analizarea datelor rezultate

Cercetarea noastră este abordată din perspectivă socio- și psiholingvistică. Este vizată covariația între componenta psihologică, care impulsionează subiecții să utilizeze diminutive în vorbire, și cea sociolingvistică, legată de vârsta, sexul, statutul socioprofesional al participanților la actul discursiv. Plecăm de la premisa că diminutivele întâlnite în comunicare sunt „provocate” de factori psihologici, precum și de gradul de implicare a vorbitorului în interacțiunea conversațională, de apartenența la un anumit spațiu geografic sau clasă socială. În acest scop, am realizat un chestionar² (vezi Anexa 1), care are rolul de a surprinde aspectele sociolingvistice și psiholingvistice care determină indivizii să întrebuițeze diminutive. Cuvintele diminutive sunt foarte bogate din punct de vedere semantic, întrebuițarea lor cotidiană depășind semnificațiile tipice referitoare la dimensiune și afecțiune. Studiul nostru se bazează pe date empirice și dezvăluie modul în care sunt percepute diminutivele de poporul român, în comparație cu celelalte națiuni, și indică legătura dintre aceste construcții și profilul psihologic al românilor.

4.1.1. Metodă – participanți

Eșantionul este reprezentativ, intervievații fiind în număr de 255, dintre care 160 sunt femei și 95 bărbați. Interpretarea o realizăm ținând cont de următoarele grupe de vârstă:

- mai puțin de 15 ani (84 subiecți, dintre care 44 fete și 40 băieți);
- între 15-40 de ani (82 subiecți, dintre care 50 femei și 32 bărbați);
- între 40-65 de ani (74 subiecți, dintre care 43 femei și 31 bărbați);
- peste 65 de ani (15 subiecți, dintre care 10 femei și 5 bărbați).

Evaluarea rezultatelor poate fi însoțită de erori ale generalizării informațiilor, pentru fiecare categorie de vârstă în parte.

Participanții sunt împărțiți și în funcție de ultimul nivel de învățământ frecventat: primar, gimnazial, liceal și universitar – subcategoriile date îi includ pe cei care sunt

¹ „Orice expresie este semantică, dar nu orice expresie este și apofantică. Tot limbajul este *semantikós* (înseamnă ceva), dar nu tot limbajul este *apophantikós* (afirmativ și negativ)” (Coșeriu 1992-1993, 15).

² Precizez că am avut drept model chestionarul propus de Oliviu Felecan (2010, 25-35).

înscriși, în prezent, în etapa primară/gimnazială/liceală/universitară, dar și pe adulții care au urmat doar unele dintre aceste cicluri de învățământ.

Persoanele provin atât din mediul rural (145), cât și din mediul urban (110). Dintre subiecții intervievați,

- mai puțin de 15 ani – toți sunt înscriși în învățământul gimnazial, 45 sunt din mediul rural și 39 din mediul urban;

- între 15-40 de ani – 90% au finalizat liceul și 75% studiile universitare, 40 sunt din mediul rural și 42 din mediul urban;

- între 40-65 de ani – 65% au încheiat studiile liceale și 35% studiile universitare, 40 sunt din mediul rural și 34 din mediul urban;

- peste 65 de ani – 50% au terminat școala primară și niciunul nu a urmat studiile universitare, 10 sunt din mediul rural și 5 din mediul urban.

Caracterul individual al unei persoane este modelat atât de factori externi (presiunile sociale, normele socio- și psiholingvistice, mentalitatea comunității), cât și în funcție de cei interni (gândirea pozitivă/negativă a subiectului, încrederea/neîncrederea în forțele proprii etc.), dezvoltându-se o legătură de izomorfism între obiectivitatea/subiectivitatea exprimării. Românii sunt considerați, din punct de vedere psihologic, „vulnerabili” (vezi David 2015, 219), aspect evidențiat și în comunicarea cu cei din jurul lor. În funcție de dispoziția afectivă, de empatia față de colocutor, subiecții manifestă, adeseori, în comunicarea cu cei din jur un *mecanism de apărare a eului* (vezi Popescu-Neveanu 1978: 436), dezvoltat în cazul de față, prin apelul la expresiile cu nuanță emotivă.

Diminutivele au menirea de a reliefa coordonatele emoționale ale psihicului participanților la actul discursiv. În opinia noastră, aceste structuri reflectă profilul socio- și psiholingvistic al poporului român. Construcțiile diminutive sunt folosite de locutori în funcție de starea psihică avută în momentul emiterii mesajului, de afectele, de temperamentul și caracterul acestora.

Funcția principală a chestionarului este de a descoperi procesele psihologice, „conștiente sau provenite din subconștient”, care influențează subiecții să apeleze la diminutive în comunicare (vezi Felecan O. 2010, 27). Sigmund Freud (2000a, 102) propune drept expresii, pentru redarea unor refulări psihice/emoționale, «afect inconștient» și «sentiment inconștient». Acestea „corespund proceselor de descărcare, ale căror ultime manifestări sunt percepute ca senzații” (*Ibidem*, 102).

4.1.2. Materialul chestionarului și procedura de culegere a informațiilor

Chestionarul a fost aplicat în județul Maramureș prin anchetă directă¹ și în spațiul online, pe rețeaua de socializare Facebook. În formular am inclus întrebări (*factuale*,

¹ „Interacțiunea verbală de tip interviu duce la îmbogățirea și perfecționarea metodologiei de culegere și interpretare a materialului [...], pe de o parte, și adaptează aspectul întrebării și al politeții la variabile de natură diferită: spațiile (mediul rural/urban), psihologice, sociale (persoane cu sau fără studii, mai înstărite sau mai nevoiașe), contextuale, pe de altă parte” (Felecan O. 2010, 28).

de opinie și de cunoștințe, vezi Rotariu și Iluț 2001, 74) care vizează: statutul socioprofesional al locutorului, gradul de educație, cunoașterea conceptului de diminutiv, opinia subiecților referitoare la cei care le întrebuițează, psihologia românilor (cum ne vedem noi ca popor/cum ne văd alte popoare). În acord cu Traian Rotariu și Petru Iluț (*Ibidem*, 71), fiecare întrebare reprezintă „un indicator prelucrat, tradus, ajustat etc. de așa manieră încât el să fie valid și funcțional în procesul comunicării dintre cercetător și subiect”. Enunțurile sunt clare, fără ambiguități semantice, iar itemii sunt reprezentativi pentru problema pusă în discuție. Relevanța cercetării constă în faptul că reflectă situația actuală a utilizării termenilor cu încărcătură emoțională.

Pornind de la asumția Danelei Dumitru (2014), potrivit căreia „recunoașterea unui cuvânt este determinată de datele exterioare care formează efectiv cuvântul, sunetele sau literele, cât și de conceptele stocate care creează un context lingvistic mental”, expunem următoarele caracteristici de identificare la nivel psihologic a unui termen diminutiv:

- „procesare automată”: valoarea structurilor diminutive este înregistrată de subiecți involuntar, fără să facă apel la forma de bază a termenului;
- „primaritate semantică”: evaluarea semasiologică a formației diminutive primează în defavoarea celei morfologice, indiferent de conotația pozitivă/negativă, întrucât locutorul nu înscrie modalitatea de formare a cuvântului, ci semnificația acestuia într-o anumită circumstanță discursivă.

4.1.3. Rezultatele chestionarului – analiza datelor

Premisa de la care pornim interpretarea chestionarului este dată de Eugen Coșeriu (2011, 40): „limba trebuie studiată în relație cu celelalte activități umane și în general cu esența umană”. Rezultatele obținute sunt analizate prin prisma diversilor parametri folosiți în colectarea datelor: vârsta, nivelul de educație, sexul etc. Diminutivele sunt un „termostat” al modului în care lumea este modelată prin experiențele personale ale locutorilor, prin capacitatea de a categoriza tot ceea ce îi înconjoară, această abilitate reflectându-se în structurile limbajului.

Emiterea unor judecăți subiective referitoare la inferențele pragmatice ale structurilor diminutive are la bază trei factori: starea psihică a subiectului, circumstanțele discursive și receptarea rațională a mesajului de către destinatar. Efectul emoțional al diminutivelor asupra colocutorului se află în subordinea expectațiilor/presupunerilor vorbitorului în ceea ce privește cadrul socioafectiv al manifestării relațiilor interpersonale. Traectoria limbajului expresiv este corelată de doi agenți:

- a) distanța psihologică – indică raportul intimității dintre interlocutori;
- b) distanța socială – trasează axa politeții/impoliteții locutor-colocutor.

În funcție de diferențele de ordin social/educațional, identificăm două tipuri de relații:

- simetrică – este definită de congruența rolurilor interacționale ale subiecților;

- asimetrică – este caracterizată, deopotrivă, de distanța socială și cea psihologică preliminară.

Scopul formelor diminutive este de a expune atitudini sau emoții ale vorbitorului și de a contribui la îmbogățirea resurselor expresive ale interacțiunii. Absența afecțiunii trimite înspre semnificații peiorative ale structurilor diminutive sau surprinde formalitatea comunicării.

Distanța psihologică dintre colocutori sugestionează relația emoțională a acestora. Astfel, în comunicările informale este prezent un coeficient înalt de familiaritate între participanți, spre deosebire de cele formale, în care gradul de distanțare crește semnificativ. În plus, construcțiile diminutive care denotă afectivitate și expresivitate sunt „expresii verbal-emoționale tipice”, având rolul de a descentra „raportul denotativ/conotativ, referențial/emoțional al semnului lingvistic” (Popa 2018, 198).

Setul de date analizate relevă scopurile pragmatice ale utilizării formelor diminutive în actul discursiv. În acest sens, evidențiem două dimensiuni ale relațiilor interumane:

- verticală – este caracterizată de atitudinea de superioritate/inferioritate a locutorului în raport cu interlocutorul;
- orizontală – este definită de modelele de interacțiune bazate pe politețe/impolitețe față de colocutor, indiferent de natura relațiilor sociale și de „tonalitatea” emoțională a angajamentului subiecților în comunicare.

Rezultatele itemilor 10, 12, 14 și 15 sunt sintetizate în următorul tabel, în care am redat doar răspunsul majoritar, considerându-l relevant în analiza noastră. Astfel, 85% dintre anchetati, care au mai puțin de 15 ani, consideră că persoanele care întrebuințează diminutive sunt sincere, perspicace și prin utilizarea de diminutive doresc doar să se apropie de universul copiilor; la aceeași întrebare, ceilalți subiecți au dat, majoritar, același răspuns.

Categorii de vârstă	Păreră intervievaților despre cei care folosesc diminutive	Cum consideră intervievații că se simt cei care le întrebuințează	Cum se consideră românii	Cum ne văd alte popoare
< 15 ani 84 subiecți	Răspuns majoritar d – 85%	Răspuns majoritar c – 81%	Răspuns majoritar c – 67%	Răspuns majoritar a – 53%
15-40 ani 82 subiecți	Răspuns majoritar d – 68%	Răspuns majoritar c – 85%	Răspuns majoritar c – 45%	Răspuns majoritar d – 60%
40-65 ani 74 subiecți	Răspuns majoritar d – 89%	Răspuns majoritar c – 98%	Răspuns majoritar c – 50%	Răspuns majoritar a – 65%

> 65 ani 15 subiecți	Răspuns majoritar d – 70%	Răspuns majoritar b – 55%	Răspuns majoritar b – 58%	Răspuns majoritar a – 60%
-------------------------	------------------------------	------------------------------	---------------------------------	---------------------------------

Tabel 1.1

La întrebarea referitoare la felul în care se simte locutorul în raport cu interlocutorul său atunci când folosește diminutive, un număr mare de subiecți estimează că acesta se socotește egal cu colocutorul său. Dintre participanții la ancheta noastră, 75% cred că românii încearcă prin faptele și limbajul lor să pară altfel de cum sunt în realitate, iar 25% se consideră inferiori altor națiuni. Întrebarea, „Cum ne văd alte popoare?”, a generat următoarele răspunsuri: 75% dintre intervieuați apreciază că celelalte popoare ne văd ca fiind ospitalieri/de încredere, iar 25% au susținut că alte națiuni ne apreciază ca fiind inferiori culturii lor.

Din datele prezentate, constatăm că alegerile locutorilor în ceea ce privește limbajul utilizat sunt rezultatul subconștientului. Din perspectiva participanților la anchetă, semnalăm că întrebuițarea diminutivelor este neomogenă, întrucât implică persoane din grupe diferite de vârstă și care aparțin unor categorii socioprofessionale distincte. Stilul comunicativ al fiecăruia, starea psihologică în momentul emiterii mesajului, convingerile personale/colective sugestionează utilizarea/neutilizarea construcțiilor diminutive în actul de vorbire. 65% dintre subiecți cred că diminutivele folosite în conversație ne dezvăluie trăsăturile de caracter. Configurația particulară a psihicului influențează starea generală a persoanelor. Astfel, 55% dintre intervieuați gândesc atât negativ, cât și pozitiv, în funcție de dispoziția în care se află. Raportul de forțe dintre starea psihică și diminutive este asigurat de conexiunea existentă între emițător și receptorul mesajului. Astfel, în mare parte, românii folosesc diminutivele pentru a-și exprima sentimentele sau pentru a se situa „mai aproape” de lumea copiilor/ființei iubite.

5. Concluzii

Utilizarea structurilor diminutive în actul discursiv influențează modul în care o persoană este percepută de grupul aparținător sau felul în care se raportează la interlocutorul său. Astfel, diminutivele „traduc”, pe de o parte, complexele sale de inferioritate/superioritate și, pe de altă parte, starea emoțională a ființei, afectul pronunțat. Pornind de la principalele trăsături de caracter identificate la români, putem conchide că aceștia sunt neperseverenți atât în comportament, cât și în gândire sau limbaj, iar prin folosirea diminutivelor nu expun decât trăirile emotive, defulări ale sentimentelor pozitive/negative față de colocutor.

Românii au un simț acut al disimulării, încercând mereu să pară altfel de cum sunt în realitate. Astfel, apare o incongruență între ceea ce vor să afișeze și ceea ce sunt în esență. Diminutivele devin în actul de vorbire instrumente ale reprezentării mentale, indicând fie afecțiunea/apropierea față de interlocutor, fie intenția ironică a locutorului de infantilizare a „adversarului”. Indiferent de statutul lor semantic/pragmatic, considerăm formațiile diminutive drept rezultatul unor reacții spontane,

voluntare/involuntare, cu rol în marcarea intențiilor discursive exprimate deschis/la nivel subliminal.

Anexa 1

Chestionar: utilizarea diminutivelor în interacțiunile cotidiene

1. Persoană de sex:
  - a) Masculin
  - b) Feminin

2. Ce vârstă aveți?
  - a) Mai puțin de 15 ani
  - b) Între 15 și 40 de ani
  - c) Între 40 și 65 de ani
  - d) Peste 65 de ani

3. Ultimele studii absolvite:
  - a) Primare
  - b) Gimnaziale
  - c) Liceale
  - d) Superioare
  - e) Postuniversitare

4. În care dintre următoarele categorii socioprofesionale vă încadrați?
  - a) Elev/Student
  - b) Angajat fără studii superioare
  - c) Angajat cu studii superioare
  - d) Pensionar

5. Știți dumneavoastră ce înseamnă un diminutiv?
  - a) Da, și anume.....
  - b) Nu știu

6. Folosiți cuvinte care exprimă o micșorare a obiectului, a ființei, a calității sau care exprimă afectivitatea în interacțiunile voastre cotidiene?
  - a) Da
  - b) Nu

7. Dacă răspunsul dumneavoastră la întrebarea 5 a fost „Da”, vă rugăm să ne spuneți cât de des le folosiți:
  - a) Foarte des, în aproape orice conversație

- b) Des
  - c) Rar
  - d) Foarte rar
8. În care dintre următoarele situații le utilizați:
- a) Doar când vă adresați ființelor sau vă referiți la lucruri mici
  - b) Când doriți să vă exprimați sentimentele de iubire, afecțiune față de cineva sau ceva
  - c) Le folosiți doar atunci când vă exprimați ironia, disprețul față de cineva sau ceva
  - d) Le utilizați aproape în orice context
9. Diminutivele folosite în conversație ne dezvăluie trăsăturile de caracter?
- a) Da
  - b) Uneori, da
  - c) Nu prea
  - d) Nu
10. Ce părere aveți despre cei care folosesc diminutive?
- a) Sunt persoane care au un nivel ridicat de cultură
  - b) Sunt persoane care au un nivel inferior de cultură
  - c) Sunt persoane superficiale, dorind să empatizeze mereu cu cei din jur, indiferent de situație
  - d) Sunt persoane sincere, perspicace, care, prin utilizarea de diminutive, doresc doar să se apropie de universul copiilor
11. În care dintre următoarele contexte ați întâlnit diminutive cel mai des:
- a) În relația părinților cu copiii
  - b) În relațiile de cuplu
  - c) În mass-media
  - d) În Internet
12. Cum considerați că se simt cei care le folosesc:
- a) Inferiori interlocutorului
  - b) Superiori interlocutorului
  - c) Egali interlocutorului
13. De ce credeți că le folosesc românii?
- a) Le folosesc pentru a-și exprima un afect mai pronunțat față de ființe sau lucrurile mici
  - b) Le utilizează pentru a-și exprima intenția ironică de infantilizare a locutorului, de minimalizare

- c) Le întrebuițează în relație cu copiii, deoarece adulții consideră că este necesară apropierea de aspectul fizic al acestora, situarea în același plan
- d) Le utilizează involuntar, din obișnuință
14. Cum ați descrie românii, prin raportare la ceea ce credeți despre voi?
- a) Se consideră superiori altor națiuni
- b) Se consideră inferiori altor națiuni
- c) Încearcă să pară altfel de cum sunt în realitate
- d) Vor să iasă mereu în evidență prin acțiunile sau limbajul lor
15. Din experiența voastră, cum considerați că ne văd celelalte popoare?
- a) Ospitalieri, de încredere
- b) Neprimitori, de neîncredere
- c) Superiori culturii lor
- d) Inferiori culturii lor
- e) Altele (precizați care)
16. În care dintre următoarele situații vă regăsiți în cea mai mare parte a timpului?
- a) Tot timpul gândesc pozitiv, indiferent de situație
- b) Tot timpul gândesc negativ, indiferent de situație
- c) Gândesc atât negativ, cât și pozitiv, în funcție de situația în care mă aflu
- d) Am mereu încredere în forțele mele proprii
- e) Nu am niciodată suficientă încredere în forțele mele proprii

Referințe bibliografice

- Abric, Jean-Claude. 2002. *Psihologia comunicării. Teorii și modele*. Luminița și Florin Botoșineanu (trad.). București: Editura Polirom.
- Boia, Lucian. 2011. *Istorie și mit în conștiința românească*. București: Editura Humanitas.
- Coșeriu, Eugen. 1992-1993. *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, supliment al publicației „Anuar de Lingvistică și Istorie Literară”, Tomul XXXIII, Seria A, Lingvistică. Iași: Institutul de Filologie Română „A. Philippide”.
- Coșeriu, Eugen. 2011. *Istoria filozofiei limbajului de la începuturi până la Rousseau*. Eugen Munteanu și Mădălina Ungureanu (trad.). București: Editura Humanitas.
- David, Daniel. 2015. *Psihologia poporului român: profilul psihologic al românilor într-o monografie cognitiv-experimentală*. Iași: Editura Polirom.
- Drăghicescu, Dumitru. 1907. *Din psihologia poporului român*. București: Librăria Leon Alcalay.
- Dumitru, Daniela. 2014. *Psihologie cognitivă*, curs. București: Universitatea „Titu Maiorescu”, Facultatea de Psihologie, disponibil online https://www.academia.edu/7085062/CURS_Psih_Cognitiva, accesat la data de 12.04.2020.
- Felecan, Oliviu. 2010. *Aspecte socio- și psiholingvistice reflectate în realizarea unei anchete antroponimice*. În *Convergențe lingvistice. Lucrările celui de al III-lea Simpozion internațional de lingvistică*, București, 20-21 noiembrie 2009, N. Saramandu, M. Nevaci și C.-I. Radu (eds.), 25-35. București: Editura Universității din București.
- Freud, Sigmund. 2000a. *Opere, Psihologia inconștientului*, vol. 3. Vasile Dem. Zamfirescu (trad.). București: Editura Trei.

- Freud, Sigmund. 2000b. *Opere, Studii despre societate și religie*, vol. 4. Roxana Melnicu, George Purdea, Vasile Dem. Zamfirescu (trad.). București: Editura Trei.
- Niculescu, Alexandru. 1995. *Diminutivele românești: o problemă de mentalitate*. În „Analele Universității din Timișoara”, seria Științe Filologice, XXXIII, 201-203.
- Oltean, Ștefan. 2006. *Introducere în semantica referențială*. Cluj-Napoca: Editura Presa Universitară Clujeană.
- Popa, Doina Mihaela. 2018. *Affectivity and language*. În „Journal of Romanian Literary Studies”, nr. 15, 198-203.
- Popescu-Neveanu, Paul. 1978. *Dicționar de psihologie*. București: Editura Albatros.
- Rădulescu-Motru, Constantin. 1998. *Psihologia poporului român și alte studii de psihologie socială*. București: Editura Paideia.
- Rotariu, Traian, Petru Iluț. 2001. *Ancheta sociologică și sondajul de opinie. Teorie și practică*. Iași: Editura Polirom.
- Sorea, Daniela. 2012. *Pragmatics. Some cognitive perspectives*. București: <http://editura.mtlc.ro>.

Alina Simona
MARTIN-MITRICĂ
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

**Stilul publicistic în presa bănățeană
(în prima jumătate a secolului
al XX-lea)**

Abstract: (The Journalistic style in the Banat press) Until the Great Union, the Romanian journalistic landscape in Banat is quite rich (political newspaper, supposedly independent newspapers, workers' and anti-socialist publications, pedagogical magazines, village newspapers, religious publications, women's newspapers), sending an open or veiled message for unity. To all Romanians and pleading, resolutely, for the emancipation of the Romanian nation through culture and education, the only ones able to ensure its natural access to all the most important functions in this province. Carrying some linguistic innovations, the press makes a welcome contribution to the enrichment of vocabulary, the journalistic style being organically framed to the functional style, outlined in the 19th century. We full agree with the assertion of the Banat scholar George Cătană, according to which the press to fulfill a historical mission, transforming itself into a real "university for the people". As such, in the Banat press from the end of the 19th century and from the beginning of the 20th century, there is a publicist style of popular orientation, with an openly confessed preference for the spoken language. The choice of the people of Banat for an authentic Romanian language meant, in fact, their attachment to the literally language, which gradually acquired a unitary character.

Keywords: *language plan, plan, culture, education, journalistic style.*

Rezumat: Până la Marea Unire peisajul jurnalistic românesc din Banat este destul de bogat (ziare politice, gazete pretins independente, publicații muncitorești și antisocialiste, reviste cu profil pedagogic, ziare sătești, publicații religioase, gazete feminine), transmițând un mesaj deschis sau voalat pentru unitatea tuturor românilor și pledând, în mod hotărât, pentru emanciparea națiunii române prin cultură și educație, singurele capabile să-i asigure accesul firesc la toate funcțiile mai importante din această provincie. Purtătoare a unor inovații în plan lingvistic, presa își aduce o contribuție salutară la îmbogățirea vocabularului, stilul publicistic încadrându-se organic stilului funcțional, conturat în secolul al XIX-lea. Suntem pe deplin de acord cu aserțiunea cărturarului bănățean George Cătană, conform căreia presa avea de îndeplinit o misiune istorică, transformându-se într-o veritabilă „universitate pentru popor”. Ca atare, în presa bănățeană de la sfârșitul secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea există un stil publicistic de orientare populară, cu o preferință mărturisită, în mod deschis, pentru limba vorbită. Opțiunea bănățenilor pentru un limbaj autentic românesc înseamna, de fapt, atașamentul lor față de limba literară care dobânda treptat un caracter unitar.

Cuvinte-cheie: *plan lingvistic, presa, cultură, educație, stil publicistic.*

Abordarea stilului publicistic în presa bănățeană din prima parte a secolului al XX-lea urmărește prezentarea caracteristicilor definitorii ale acestuia. Presa își aduce o

contribuție salutară la îmbogățirea vocabularului în această perioadă, iar stilul publicistic, care era deja conturat în secolul al XIX-lea, se încadrează în stilurile funcționale ale limbii române. Atenția acordată de bănățeni presei este justificată de așteptările celor mulți de a învăța din ea. Se considera că presa avea de îndeplinit o misiune istorică, transformându-se într-o veritabilă „universitate pentru popor” (George Cătană, *apud* David 2006, 106). La începutul secolului al XX-lea, se continuă tendința de la sfârșitul secolului al XIX-lea de promovare în Banat a unui stil publicistic de orientare poporală, manifestându-se preferința pentru limba vorbită. Dar lexicul presei se îmbogățește cu numeroase neologisme. Această orientare spre neologisme caracterizează, de fapt, limba literară, care în prima jumătate a secolului al XX-lea se modernizează și dobândește, treptat, un caracter unitar. Bănățenii au fost foarte atașați atât de limba vorbită, cât și de limba literară, pe care le cultivau în presa de la începutul veacului trecut.

Preocupările privind unificarea și dezvoltarea limbii române culte, prin acceptarea unui sistem de reguli bine definite, se regăseau în scrierile literaților, în lucrări de specialitate, precum și în cele aparținând sectoarelor de activitate ale instituțiilor statului (administrație, justiție, armată, etc.). Specialiștii au căzut de acord asupra faptului că există patru stiluri funcționale ale limbii române: științific, administrativ, publicistic și artistic (limba artistică). Această stratificare stilistică a fost amplu dezbătută de lingviști renumiți, precum: I. Coteanu, Ștefan Munteanu, Vasile D. Țâra, Paula Diaconescu, Gheorghe Bulgăr, Ion Gheție, Al. Andriescu, Victor Vișinescu, Gh. Bolocan ș.a.

În lucrarea intitulată *Stilistică funcțională a limbii române*, vol I (*Stil, stilistică, limbaj*), I. Coteanu definește stilurile limbii în strânsă legătură cu noțiunea de sistem lingvistic. În viziunea sa, stilul este „o problemă de expresie” (1973, 15). El consideră că unitățile limbii sunt organizate pe o verticală, în care limba comună (numită *diasistem*) reprezintă nucleul de bază. Al doilea nivel este generator de limbaje, care pot îmbrăca două forme (*cultivat* și *popular*), fiecare formă divizându-se, la rândul ei, în *artistic* și *nonartistic* (standard, familiar, științific etc.). La al treilea nivel, apar mesajele, a căror varietate este, conform lui Coteanu, „teoretic infinită” (1973, 49-50). De fapt, clasificarea lui I. Coteanu nu cuprinde noțiunea de stil. Acest fapt îl subliniază Ștefan Munteanu și Vasile D. Țâra, sugerând că Ion Coteanu folosește termenul *limbaje* drept sinonim pentru stilurile funcționale:

„Stilurile limbii par a se confunda, pentru academicianul I. Coteanu, cu limbajele ca nivel secund al limbii, dependent de diasistem. Ceea ce numim, deci, limba literară este, în clasificarea discutată acum, un limbaj cultivat nonartistic” (Munteanu, Țâra 1983, 276).

Lingviștii timișoreni observă că I. Coteanu nu consideră că stilul publicistic ar avea trăsături proprii. În presă se intersectează mai multe stiluri: științific, administrativ și chiar artistic. Se opune acestui punct de vedere Gh. Bolocan (1961, 35-71), care susține cu argumente clare existența acestui stil în limba română. Ștefan Munteanu și

Vasile D. Țâra evidențiază câteva trăsături caracteristice stilului publicistic: contribuția la modernizarea limbii în prima jumătate a secolului trecut, la încetățenirea unor termeni de specialitate, dar recunosc că aici se întâlnesc numeroase trăsături ale altor stiluri neartistice sau/și artistice (Munteanu, Țâra 1983, 297-298).

Gheorghe Bulgăr a stabilit patru criterii de *determinare a stilului*: 1) *autorul*, cu toate resorturile sale sufletești și lingvistice; 2) *mediul*, pe care destinatarul intenționează să-l convingă sau să-l impresioneze cu o idee ori cu un sentiment; 3) *ideea/sentimentul*, care reprezintă nucleul enunțului, baza logică și afectivă a comunicării, adică a stilului; 4) *forma* constituie ansamblul semnelor lingvistice menite să se contureze și să concretizeze ideea (Bulgăr 1971, 170-171). În privința stilului publicistic, Bulgăr afirmă că acesta prezintă, într-o sinteză mereu adaptată la nevoile informației cotidiene, termeni care pot alterna cu expresia evocatoare poetică. Este un stil eterogen (Bulgăr 1995, 294).

În schimb, Ion Gheție, trecând în revistă aproape toate opiniile, adeseori contradictorii, referitoare la stilurile limbii române, apreciază că stilurile sau limbajele pot fi comparate cu variantele teritoriale ale limbii literare, de aceea ele pot fi numite *variante culturale ale limbii* (Gheție 1982, 148-175).

În concepția lui Al. Andriescu, stilurile sunt, de fapt, „varietăți, aspecte ale limbii, ieșite din procesul istoric de diferențiere a mijloacelor comunicării verbale, în baza alegerii și combinării unor fapte de limbă în funcție de scopul urmărit, care implică intențiile transmițătorului și presupune, obligatoriu, satisfacerea necesităților de informare a destinatarului” (Andriescu 1977, 240).

Pe meleagurile bănățene, presa și-a făcut apariția la începutul secolului al XIX-lea, în vreme ce limba română era angrenată total în procesul de unificare și modernizare. Treptat, prin eforturile primilor noștri gazetari, limba presei se apropia de limba literară, aducându-și contribuția, simultan, și la cultivarea ei. Victor Vișinescu apreciază acest moment drept „embrion pentru dezvoltarea stilului publicistic” (David 2006, 104).

Mesajul de presă, în calitate de mijloc de comunicare al ideilor, reprezintă, în egală măsură, un mesaj al limbajelor speciale, aflate într-o mișcare perpetuă de adaptare la necesitățile economice, sociale, culturale sau politice, impuse de existența unui moment istoric important. Fiind purtătoarea unor inovații în plan lingvistic, presa contribuie, în acest mod, la îmbogățirea vocabularului (David 2006, 103).

Deci, stilul publicistic se încadrează organic în stilurile funcționale. El este deja conturat în presa din veacul al XIX-lea. Al. Andriescu susține că procesul de diferențiere a elementelor sale specifice poate fi considerat încheiat în jurul anului 1860 (Andriescu 1977, 248).

Chiar dacă I. Coteanu nu recunoaște stilul publicistic, pe motiv că acesta nu conține suficiente trăsături proprii care să-i justifice independența, cei ce văd în acesta unul dintre stilurile funcționale ale limbii îl urmează pe Gh. Bolocan, care se pronunțase, cu argumente, în favoarea stilului publicistic:

„Stilul publicistic se caracterizează, pe lângă alte trăsături, și prin aceea că utilizează un lexic foarte variat de natură politico-socială, la care se adaugă dinamica, mobilitatea lui, determinată de permanenta situație a gazetarului, deci și a mijloacelor lui lingvistice, în realitatea actuală, cotidiană” (Bolocan 1961, 71).

Sintetizând, Ioan David este de părere că stilul publicistic reprezintă o realitate și se referă la șase *trăsături* care impun tratarea lui ca stil distinct:

- a) frază simplă, telegrafică sau frază amplă;
- b) diversitate lexicală, prin cuvinte și expresii mai puțin specifice decât în celelalte stiluri funcționale;
- c) construcții eliptice și discontinuitate;
- d) repetiții, enumerări și construcții atipice;
- e) forme retorice și abundență de neologisme;
- f) procedee care incită curiozitatea (epitete, superlative etc.) și amalgam de elemente beletristice, științifice și administrative (David 2006, 105).

În presa bănățeană, conturarea unui stil publicistic a devenit o preocupare constantă în intervalul 1887-1888, după aproape 20 de ani de la tipărirea studiului maioreșcian intitulat *Limba română în jurnalele din Austria* și după trei decenii de data limită – 1860 – de care am menționat că vorbea Andriescu (v. *supra*). În spațiul bănățean, rolul presei era strict determinat de primatul ideii, al mesajului, însă, în egală măsură, eficiența presei era asigurată de limbă, ca instrument de comunicare și mijloc de luptă națională: „că limba și firea română [...] se conservă, la noi, cu atâta tenacitate avem să mulțămim, în prima linie, ziarelor noastre. Ziarele veghează toate actele noastre, răspândesc ideile bune și salutare, propagă dorul de literatură și știință” (David 2006, 105-106).

La sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului trecut se impunea, mai mult ca oricând, unitatea de limbă și neam, după cum rezultă din apelurile lansate în diferite publicații românești ale epocii („Controla”, „Gazeta poporului”, „Progresul” etc.). Astfel, în presa bănățeană din această perioadă se constată existența unui stil publicistic de orientare poporală, cu o preferință certă pentru limba vorbită (David 2006, 106).

În lucrarea intitulată *Carte de compunere pentru școlile populare*, Iuliu Birou stabilește cinci reguli stilistice, reprezentând tot atâtea calități ale stilului publicistic:

- „1. Stilul să fie *pur, românesc*; adică în expunere să întrebuițăm cuvinte curat românești [...]
2. Stilul să fie *corect*, adică să observăm – în expunere – regulile gramaticale, ortografice și de punctuație. [...]
3. Stilul să fie *lămurit sau limpede*. De aceea:
  - a) Să expunem amănunțele în fraze scurte și formate, mai mult, din *propozițiuni principale* [...].
  - b) Să formăm *propozițiuni* și fraze în *ordine dreaptă* [topică normală, obiectivă], mai mult.
4. Stilul să fie *precis*; adică să întrebuițăm numai atâtea cuvinte ori propozițiuni, câte sunt de lipsă pentru a exprima exact cugetările. [...]

5. Stilul să fie *elegant* sau *ales*. De aceea:

a) Să întrebuițăm numai cuvinte demne și cuviincioase, ferindu-ne de cuvinte ordinare și mojicoase [...].

b) Să ne ferim de repetarea aceluiași cuvânt într-o propozițiune [...]"
(David 2006, 107).

De fapt, învățătorul Iuliu Birou pleda pentru renunțarea la *barbarisme* (cuvintele împrumutate din alte limbi), *arhaisme*, *provincialisme* și *neologisme* (David 2006, 107).

Deci, din perspectiva limbajului „curat” (autentic) românesc urmau să fie înlăturate formele lingvistice care nu se integrau limbii literare în momentul respectiv (David 2006, 107-108).

În schimb, Petru Oalldu explică, pe înțelesul tuturor, conceptul de *limbaj autentic românesc*:

„A fost un concept creat ad-hoc, prin care bănațenii și-au definit (și-au reglementat) atitudinea față de *limba literară unitară*. *Limbaj curat (autentic) românesc* n-a însemnat însă, cum, eventual, s-ar putea crede, vreo preferință, vreo opțiune specifică pentru elementele moștenite (latine), sau pentru împrumuturile latino-romanice. Dincolo de orice proveniență a materialului lingvistic, curat (autentic) românesc însemna o anumită atitudine, constant restrictivă atât față de tradiție, cât și față de inovație. În fond, deci, *curat (autentic) românesc* însemna *curat (autentic) literar*” (David 2006, 108).

Acest concept intenționa să îndeapărteze doar acele neologisme care nu aveau un loc adecvat în limba română literară.

De altfel, intelectualitatea bănațeană a tratat, cu multă atenție și responsabilitate, problema neologismelor din limba română. Încă din anul 1891 exista un program bănațean de conduită generală față de neologismele latine, consacrat intelectualilor și țaranilor, prezentat și în paginile *Foii diecesane*, cod valabil pentru toate categoriile de neologisme:

„*Pentru inteligență [pentru intelectuali]:*

a) Inteligența să folosească neologismele de proveniență latină, atât în vorbire, cât și în scriere, numai atunci când, pentru anumite noțiuni, lipsesc în limbă cuvintele încetățenite de mai nainte;

b) Să-și deee seama a se desbăera, după puțină, de paradarea, cu vreme și fără de vreme, cu fraze latine;

c) Să-și ia osteeala a învăța neologismele cum se cade mai întâi, și numai după aceea a le întrebuița, și încă în totdeauna în înțelesul, în genere, adoptat;

d) Să fie cu băgare de seamă la forma lor, ca să nu o schimonosească;

e) În vorbire să fie cu luare de minte, ca să le intoneze așa precum cere firea limbei și precum se obișnuiește de mulțimea învățaților și, în sfârșit,

f) Să nu le întrebuițeze atunci când, fie cu privire la înțeles, fie la formă, este în nedumerire.

Pentru țărani:

a) Sătenii să se mulțumească a se familiariza cu neologismele de origine latină, numai cu încetul; și cu ajutorul școalei numai; și în acest caz să se restrângă, cât se poate de mult, la întrebuițarea lor;

b) Străinismele să nu se introducă, decât atunci când vr'o noțiune nouă, pentru care lipsește, cu totul, în limba noastră cuvântul adecvat, o reclamă aceasta cu toată graba;

c) Să păstreze, cu tărie, cuvintele cele vechi și neaoșe românești, și să nu sufere, cu nici un preț, înlocuirea lor cu altele, necunoscute;

d) Pe cei care, din neștiință ori din nepricepere, se încearcă a introduce germanismele ori maghiarismele, să-i lămurească, mai ales preoțimea și învățătorimea, asupra rătăcirii lor”

(David 2006, 108-109).

În Banat, *rolul presei* era determinat de primatul ideii, al mesajului, însă *eficiența presei* era asigurată de limbă, ca instrument de comunicare și mijloc de luptă națională, ziarele din zonă dovedindu-se „ahtiate” după literatură și știință.

La finele secolului al XIX-lea, învățătorul Iuliu Birou a stabilit 5 reguli stilistice, de fapt calități ale stilului publicistic, pronunțându-se pentru renunțarea la *barbarisme* (cuvinte împrumutate din alte limbi, dar neadaptate la sistemul limbii române), *arhaisme*, *provincialisme* și *neologisme*.

Merită o atenție aparte programul bănățean de conduită generală față de neologismele latine, consacrat intelectualilor și țăranilor, prezentat în „Foaia diecesană”, cod valabil pentru toate categoriile de neologisme. Atitudinea intelectualității bănățene față de neologisme, în general, se poate considera ca fiind o reacție față de curentul latinist, în vogă în acea vreme.

Din peisajul publicistic timișorean interbelic nu lipsesc ziarele, revistele și almanahurile în limbile sârbă și bulgară, cele aparținând evreilor din zonă etc., ceea ce demonstrează persistența unui grad de toleranță destul de ridicat în această provincie, expresie a interculturalității manifestate încă de la începutul secolului al XVIII-lea.

Revistă exclusivistă, cu un înalt grad de profesionalism, „Lucefărul” (Timișoara) a traversat o perioadă controversată a existenței sale (1937-1944), încercând să răspundă simultan așteptărilor cititorilor săi, dar și presiunilor, directe sau indirecte, exercitate de autoritățile locale și centrale. Schimbările intervenite în conducerea și în structura publicației în acest interval sunt similare celor produse la nivelul altor ziare și reviste din epocă, pentru intelectualitate începând un drum sinuos, plin de capcane, la capătul căruia multe din idealurile sale s-au năruit complet. Într-un articol din 1938, vorbind critic despre situația presei culturale din Banat, Dr. Aurel Cosma, președintele acestei publicații, îndeamnă la concentrarea tuturor forțelor în jurul revistei „Lucefărul”, dar menționează totuși nume de prestigiu care s-au ocupat de cultura locală în presă (Aron Cotruș, Ioachim Miloia etc.):

„Presă și revistele bănățene au nizuit să ridice provincia noastră din atmosfera injustelor aprecieri și să scoată la iveală multele talente și comori culturale, îndemnând condeiele să se pună în slujba promovării literelor și artelor din Banat. S’a activat mult în această privință, dar nu s’a făcut îndeajuns. Prea erau risipite cuiburile de muncă și

nu prea erau viabile din lipsa mijloacelor bănești. Desigur că numai o unire a tuturor forțelor la adăpostul oricăror griji ar putea să dea o recoltă fecundă din ogorul culturii bănățene. Și acest lucru l-a înțeles «Astra», când a făcut apel la toți scriitorii și intelectualii noștri ca să se unească în jurul revistei «Luceafărul».

Față de alte provincii Banatul a avut în trecut prea puține reviste de cultură românească. Slova a fost nevoită să caute adesea adăpost în coloanele ziarelor, alături de articole cari n'aveau nimic comun cu literatura sau arta. Pe drumul culturii bănățene n-au lăsat urme serioase decât un număr restrâns de reviste, între cari merită să fie pomenite în primul rând „Banatul” lui Aron Cotruș și „Analele Banatului” redactate de Dr. Ioachim Miloia, amândouă apărute la Timișoara, apoi „Semenicul” scos la Lugoj de dr. Aurel Peteanu și «Buletinul Institutului Social” condus de dr. Cornel Grofșoreanu” (87 a – 3: „Luceafărul”, anul IV nr. 1-2, martie 138).

Chiar și oameni neinstruiți au fost încurajați să scrie în presa de orientare culturală, s-a creat o imensă simpatie pentru mișcarea plugarilor:

„Un fenomen unic în lume: Plugarii condeieri din Banat

Nu e vorba de autorii anonimi ai doinelor și baladelor, de aceia care în decursul deceniilor și veacurilor au făurit folclorul românesc, unul dintre cele mai bogate din lume. Acest merit în ciuda extraordinarei valori estetice a tezaurului nostru folcloric n-ar fi nici primordial și nici singular. Toate popoarele din lume se mândresc a fi păstrătoarele unor mari și bogate comori folclorice. Vrem să vorbim aici despre un lucru într-adevăr uimitor, despre o excepțională mișcare literară izvorâtă din sufletul și mintea țăranilor din județele Timiș și Caraș-Severin. Setea lor de carte, de lumină și de cultură era atât de mare, încât ei au depășit cadrul classic al producției floclorice, înscriindu-se în istoria spiritual a poporului nostrum ca o mișcare literară original, deși din păcate nu îndeajuns de bine cunoscută și studiată încă nici azi. Au scos în satele lor reviste și ziare, au tipărit cărți și broșuri de un mare interes literar și documentar, aspirând și ajungând a fi scriitori adevărați. [...] Ion Ciucurel, născut în 1897 în comuna Șoșdea, jud. Timiș, scria încă din 1912 la gazetele «Foaia Poporului Român», «Drapelul» și «Românul». EL însuși, în anul 1927, a fondat revista «Cuvântul satelor» și a publicat chiar și un roman, intitulat «Transformare»” (96 a – 3, ref. la „Vasiova”. Foaie literară și de informațiuni).

Dar scriitorii au avut cea mai mare pondere și importanță în promovarea culturii în presa bănățeană. Fără îndoială, viitorul romancier Camil Petrescu a contribuit substanțial la dezvoltarea ziaristicii bănățene interbelice, cei 3 ani petrecuți în această provincie (1919-1921) reprezentând o experiență remarcabilă pentru acesta în plan literar și politic, simpatia pentru Banat însoțindu-l întreaga viață. Și alți mari scriitori interbelici au publicat în presa bănățeană.

În pofida unei efervescente culturale fără precedent, cu precădere în timpul domniei lui Carol al II-lea (1930-1940), mulți scriitori bănățeni au fost ignorați de autorități.

Publicațiile literare propriu-zise și cele care atingeau fenomenul cultural, care au văzut lumina tiparului în Banatul interbelic, și-au propus programe ambițioase,

promovând, unele în mod exagerat, *românismul*, pornind de la considerentul că, în zona Timișoarei, elementele „minoritare” (așa cum erau denumite în documentele oficiale ale vremii) aveau o pondere destul de însemnată, iar populația românească nu deținea, aici, decât o majoritate relativă la finele deceniului patru al secolului trecut. De exemplu, într-un număr festiv al revistei „Suflet nou” (Anul II, nr. 10, octombrie 1935), au colaborat trei mari scriitori ai literaturii române: Mihail Sadoveanu, Ionel Teodoreanu și George Mihail Zamfirescu.

Apoi, unii scriitori din provincie, din diverse motive, și-au legat cariera profesională de regimurile autoritare și dictatoriale din prima jumătate a secolului trecut. În mod firesc, „decontul” acestei atitudini nu a întârziat să apară, la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial literații bănățeni văzându-se puși într-o situație similară celei din anii '30-'40: colaboraționism, cu posibilitatea unor cariere fulminante, sau rezistență, urmată de un „cortegiu” lung de suferințe.

Pe lângă ideea dominantă de *românism*, apare și aceea de *bănățenism*, urmărind relevarea unor trăsături originale, distinctive ale traiului și scrisului bănățean. Iată un fragment dintr-un articolul de fond, intitulat *Bănățenism*, semnat de Em. Buznea:

„Banatul este o școală de optimism, în ceea ce privește destinele țărănimii românești. Pilda sa este menită să dea încredere și să sporească eforturile tuturor acelora care doresc înălțarea neamului nostru. [...] Mândria bănățenească este îndreptățită, atunci când este omagiul vredniciei bănățene; ea însă nu trebuie să devie dispreț față de alte regiuni așe țării. Spiritul acela minunat de solidaritate bănățeană nu mai are astăzi, când bănățenii sunt oameni liberi în țară liberă, funcțiunea defensivă pe care o avea în vechiul stat austro-ungar. Atitudinea de defensivă presupunea un adversar. Dar bănățenii nu mai au astăzi niciun adversar în Patria unită. Spiritul de solidaritate bănățeană trebuie de aceea să evolueze spre un spirit de solidaritate românească. Va fi deci anti-națională orice discriminare între bănățean și nebănățean” (84 c – 4: „Suflet nou”, anul III, nr. 8, august 1936, p. 1).

Așadar, la finele perioadei interbelice, cultura bănățeană, reflectată în presă, se afla la apogeu. Cultura a fost o țintă a presei bănățene. Scriitorii bănățeni din perioada interbelică, dar și mari personalități ale literaturii române (L. Blaga, Camil Petrescu, Aron Cotruș ș.a.) au contribuit la evoluția presei bănățene, în sprijinul căreia au scris articole ce au apărut mai cu seamă în revistele culturale („Luceafărul”, „Suflet nou”).

În studiile consacrate stilurilor funcționale ale limbii, unii cercetători resping stilul publicistic (I. Coteanu), alții manifestă rezerve față de acesta (Gh. Bulgăr), dar cei mai mulți îl recunosc (Gh. Bolocan, Ștefan Munteanu, Vasile D. Țăra, Ioan David).

În presa bănățeană, au existat preocupări pentru aspecte ale stilului publicistic încă din secolul al XIX-lea, acestea devenind din ce în ce mai numeroase în preajma Marii Uniri din 1918, pe fondul interesului pentru cauza românismului. Particularitățile presei bănățene au fost studiate și evidențiate cu minuțiozitate și rigoare de Ioan David într-o carte de căpătâi, intitulată *Presa românească din Banat. Preocupări de cultivare a limbii* (2006), care ne-a ghidat în elaborarea acestei lucrări.

Referințe bibliografice

- Andriescu, Alexandru. 1977. *Stil și limbaj*. Iași: Editura Junimea.
- Ardelean, Radu. 2007. *Istorie la Gazetă în Banat*. Timișoara: Editura Marineasa.
- Bolocan, Gh. 1961. *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare*. SCL, XII, nr. 1, p. 35-71.
- Bulgăr, Gheorghe. 1995. *Limba română (Fonetică. Lexic. Morfologie. Sintaxă. Stilistică)*. București: Editura Vox.
- Bulgăr, Gheorghe, 1971. *Studii de stilistică și limbă literară*. București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Cosma, Aurel. 1933. *Bănățeni de altădată*, vol. I. Timișoara: Tipografia „Unirea”.
- Coteanu, Ion. 1973. *Stilistica funcțională a limbii române (stil, stilistică, limbaj)*, vol. I. București: Editura Academiei.
- David, Ioan. 2006. *Presa românească din Banat. Preocupări de cultivare a limbii (De la începuturi până la 1918)*. Timișoara: Editura Augusta & Editura Artpress.
- Gheție, Ion. 1982. *Introducere în studiul limbii române literare*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Munteanu, Ștefan, Țăra, Vasile D. 1983. *Istoria limbii române literare*. Ediție revizuită și adăugită. București: Editura Didactică și Pedagogică.

Surse (arhive)

SJTAN-PTT – Serviciul Județean Timiș al Arhivelor Naționale, fond *Prefectura județului Timiș-Torontal*.

Nadia OBROCEA
(Universitatea de Vest
din Timișoara) | **Un caz particular de memorie
lingvistică: discursul repetat**

Abstract: (A Particular Case of the Linguistic Memory: the Repeated Discourse) The linguistic memory plays a fundamental role in the speech activity, in which the speaker activates, in a first instance, a certain language, in all its constitutive aspects. This paper addresses a particular case of the linguistic memory, namely the repeated discourse, as it was defined by Eugenio Coseriu. In the conception of the Romanian linguist, the repeated discourse contains everything that is repeated, in an identical or quasi-identical form, in the speech in a particular language, i.e. everything that is reproduced, not actually produced, by speakers, such as the phraseological units of a language (phrases, collocations, expressions, etc.), proverbs, sayings, fragments from literary or other works, etc. The concept of “the repeated discourse” – which has been correlated with that of “the intertextuality” – opposes, from Eugeniu Coșeriu’s perspective, the notion of “the free technique of the discourse”, which refers to the words of a language, as well as to the lexical and grammatical tools and procedures, etc. In this sense, the discourse or the linguistic act of a speaker represents a collage between the repeated discourse and the free technique of the discourse. The main purpose of this paper is to present the most important features of the repeated discourse. The paper also proposes an analysis of some examples of repeated discourse taken from the satire magazine *Cațavencii*, in which the modification of the repeated discourse becomes an important mechanism for creating the comic.

Keywords: *repeated discourse, Eugenio Coseriu, intertextuality, linguistic memory, free technique of the discourse.*

Rezumat: Memoria lingvistică joacă un rol fundamental în activitatea de a vorbi, în care vorbitorul activează, într-o primă instanță, o anumită limbă, în toate aspectele ei constitutive. Comunicarea de față abordează un caz particular de memorie lingvistică, și anume discursul repetat, așa cum a fost acesta definit de către Eugeniu Coșeriu. În concepția lingvistului român, discursul repetat conține tot ceea ce se repetă în vorbirea într-o limbă, într-o formă identică sau cvasiidentică, adică tot ceea ce este produs, nu produs efectiv, de către vorbitori, cum ar fi unitățile frazeologice ale unei limbi (locuțiuni, sintagme, expresii ș.c.), proverbele, zicătorile, fragmentele din opere literare sau de altă factură etc. Conceptul de „discurs repetat” – care a fost corelat cu acela de „intertextualitate” – se opune, din punctul de vedere al lui Eugeniu Coșeriu, noțiunii de „tehnică liberă a discursului”, care trimite la cuvintele unei limbi, precum și la instrumentele și procedeele lexicale și gramaticale etc. În acest sens, discursul sau actul lingvistic al unui vorbitor reprezintă un colaj între discursul repetat și tehnica liberă a discursului. Obiectivul principal al acestei lucrări este acela de a prezenta cele mai importante caracteristici ale discursului repetat. Lucrarea propune și o analiză a unor exemple de discurs repetat preluate din revista de satiră „Cațavencii”, în care modificarea discursului repetat devine un important mecanism de creare a comicului.

Cuvinte-cheie: *discurs repetat, Eugeniu Coșeriu, intertextualitate, memorie lingvistică, tehnică liberă a discursului.*

Discursul repetat. „*Ut pictura...*”

Aplicând principiul scolastic, conform căruia „acolo unde există o dificultate rațională, trebuie făcută o distincție” și principiul formulat de Benedetto Croce, după care „a cunoaște înseamnă a distinge” (Coșeriu 1997-1998, 20-21), Eugeniu Coșeriu a dezvoltat conceptul de „discurs repetat” în opoziție cu noțiunea de „tehnică liberă a discursului”. Distincția dintre tehnica liberă a discursului și discursul repetat reprezintă una dintre cele mai semnificative dihotomii ale lingvisticii integrale, dar și ale științei lingvisticii, în general.

Lucrarea de față își propune să abordeze discursul repetat, așa cum a fost acesta gândit și definit de Eugeniu Coșeriu. Prezentarea concepției coșeriene asupra conceptului este complinită de unele considerații de ordin general privind discursul repetat, precum și de o aplicație privind modul în care este asumat și valorificat conceptul de „discurs repetat” în revista de satiră „Cațavencii”.

Dihotomia dintre tehnica liberă a discursului și discursul repetat a fost dezvoltată de Eugeniu Coșeriu într-un cadru teoretic și metodologic mai amplu, aceasta fiind inclusă într-o serie de cinci opoziții lingvistice fundamentale, un traiect al cărui obiectiv ultim era „identificarea sistemului de opoziții funcționale” și „justificarea vorbirii ca bază și măsură pentru toate manifestările limbajului” (Coșeriu 1994, 52): 1) distincția dintre cunoașterea „lucrurilor” și cunoașterea limbii; 2) în interiorul cunoașterii limbii, opoziția dintre limbajul primar și metalimbaj; 3) la nivelul limbajului primar, opoziția dintre sincronie și diacronie; 4) distincția realizată la nivelul limbii „sincronice” între tehnica liberă a discursului și discursul repetat; 5) opoziția dintre „arhitectura” și structura limbii. Așa cum se poate observa, în demersul efectuat distincția dintre tehnica liberă a discursului și discursul repetat este operată în stadiul unei limbi considerate în sincronie, prin punerea între paranteze a diacroniei limbii.

Pentru o înțelegere mai bună a conceptului de „discurs repetat”, precum și a noțiunii opuse, de „tehnică limbă a discursului”, este necesară definirea, într-o primă instanță, a conceptului de „discurs”, în cadrul lingvisticii integrale coșeriene, unul dintre conceptele subsumate conceptului mai extensiv de limbaj uman articulat sau verbal.

Limbajul uman articulat a fost definit de Eugeniu Coșeriu, sub influența lui Aristotel și a lui Wilhelm von Humboldt, din trei puncte de vedere: ca activitate (creatoare) sau *enérgeia*, produs (al activității creatoare) sau *ergon* și competență (tehnică după care se realizează) sau *dýnamis*. Aceste perspective au fost corelate de către lingvistul român cu cele trei planuri ale limbajului: universal, istoric și individual (Coșeriu 1994, 30-31; 2000, 236). În această configurație, discursul se plasează la nivelul individual al limbajului, acesta fiind realizat exclusiv de individ ca vorbitor. În plus, acesta este privit ca activitate (creatoare), deci ca vorbire specifică a unui vorbitor, realizată într-o anumită limbă și într-o anumită situație de comunicare. Ca atare, în plan individual, limbajul ca activitate este discurs, „adică actul lingvistic sau seria de acte

lingvistice conexe” (2000, 236) ale unui individ într-o anumită situație; din punctul de vedere al competenței este competență expresivă, adică a ști să vorbești într-o anumită situație, cu anumiți interlocutori, despre anumite lucruri (Coșeriu 1994, 33); iar ca produs este text (vorbit sau scris). Discursul sau „actul lingvistic este actul de a întrebuința pentru comunicare unul sau mai multe semne ale limbajului articulat: un cuvânt, o frază efectiv spuse sunt acte lingvistice” (Coșeriu 1999, 15).

În relație intimă cu această perspectivă de definire a discursului, tehnica liberă a discursului implică realizarea în mod liber a actului lingvistic de către vorbitor, care are la dispoziția sa limba, mai exact elementele lexicale, gramaticale etc. ale acesteia, precum și normele limbii, care permit combinarea acestor elemente în cadrul actului lingvistic. În opoziție cu tehnica liberă a discursului, discursul repetat presupune reproducerea parțială sau totală într-un act lingvistic al unui vorbitor a fragment sau chiar act lingvistic integral care a fost creat în prealabil de către un alt vorbitor, și care este asumat și recunoscut ca atare: „Tehnica liberă cuprinde elementele constitutive ale limbii și regulile «actuale» cu privire la modificarea și combinarea lor, adică «cuvintele», instrumentele și procedeele lexicale și gramaticale. Discursul repetat, în schimb, cuprinde tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment, lung sau scurt a «ceea ce s-a spus deja». Astfel, *el buen madrileño* este un fapt de tehnică liberă, în timp ce *el buen samaritano* (combinație deja existentă ca atare) este un fapt de discurs repetat.” (Coșeriu 2000, 258-259).

În această perspectivă derivată dintr-o subtilă reflecție asupra fenomenului limbajului și o integrală comprehensiune a acestuia, Eugeniu Coșeriu realizează comparația foarte expresivă dintre **discurs** și **pictură**: „Din acest punct de vedere un discurs concret poate fi analog adeseori unui tablou realizat, în parte, ca colaj; în tablou, pe lângă porțiuni executate cu tehnica pictorului care pictează, pot exista deopotrivă fragmente luate din alte tablouri, pictate de alți pictori.” (Coșeriu 2000, 259).

Discursul repetat poate cunoaște mai multe forme, după Eugeniu Coșeriu acestea fiind citate sau „fragmente de texte – literare sau altele – cunoscute ca atare” (2000, 259); proverbe (2000, 259); unitățile frazeologice ale limbii, cum ar fi „sintagmele (combinațiile de cuvinte)”, „perifrazele lexicale”, formulele tradiționale de comparație (2000, 262), cu alte cuvinte frazeologismele de tipul expresiilor (care nu pot fi reduse la un cuvânt), locuțiunilor (care se pot substitui printr-un cuvânt) și formulelor de comparație (care pot fi reduse la morfeme) (2000, 262) etc.

Aceste categorii de discurs repetat sunt asumate și studiate de discipline diferite, așa cum Eugeniu Coșeriu afirmă. În concepția sa, frazeologismele limbii ar trebui studiate „de un compartiment separat al competenței idiomatice” (2000, 262), deci de lingvistica limbii, iar fragmentele de texte ar trebuie să fie studiate de lingvistica textului și de filologie: „Din acest punct de vedere, anumite forme ale discursului repetat nu aparțin în niciun fel tehnicii idiomatice, deoarece nu sunt echivalente cu unitățile combinatorii ale acesteia: sunt formele care corespund unor texte întregi (sau unor fragmente de texte cu sens complet), ca citatele și proverbele. În acest caz nu pot

exista opoziții în interiorul tehnicii idiomatice, ci numai între un text și alt text; este vorba în realitate de forme ale «literaturii» (în sens larg, adică deopotrivă morală, ideologie etc), de tradiții literare înserate în tradiția lingvistică și care ar trebui să fie studiate de către lingvistica textului și de filologie. Într-adevăr, o disciplină filologică, paremiologia sau știința despre proverbe [...] se ocupă parțial de aceste fapte. Există însă alte forme care aparțin aceluiași tip și care ar trebui să fie studiate mai mult decât sunt studiate în realitate; de exemplu, așa-numitele *wellerisme* [realizate de Sam Weller, personajul din romanul *Pickwick Papers*, de Charles Dickens – n.n.], adică expresiile introduse de (sau însoțite de) formule de tipul: it. *come diceva quello che, come disse colui che*, sp. *como deda (dijo) aquel que* etc. care, în consecință, au pretenția că se referă la o reacție verbală a cuiva într-o anumită situație (deși în mod frecvent este vorba de reacții și situații imaginare; bunăoară: *Non è una cosa piacevole, come diceva quello che si faceva schiacciare le nod in testa*, «nu este plăcut, cum spunea cineva cuiva spărgându-i nucile de cap»⁷). (Coșeriu 2000, 261).

În concepția lui Eugeniu Coșeriu, unele tipuri de discurs repetat sunt caracteristice anumitor comunități lingvistice: proverbele sunt specifice pentru comunitatea lingvistică spaniolă, fragmentele din operele muzicale reprezintă o particularitate pentru comunitatea lingvistică italiană, citatele din *Biblie* sunt tipice pentru comunitățile protestante (Anglia, SUA, Germania, Suedia etc.), aluziile la mitologie și la Homer, pentru comunitatea greacă antică (Coșeriu 2000, 260).

Discursul repetat a asociat cu conceptul de „intertextualitate” (Coșeriu 2000, 260), dezvoltat de Julia Kristeva și definit de Gérard Genette ca „relația de coprezență dintre două sau mai multe texte, adică – eidetic și cel mai adesea – prezența efectivă a unui text într-un alt text” (Genette 1982, 14 – trad.n.).

Limbaajul ca *enérgeia*. Creativitate versus expresivitate în limbaj

Considerăm oportun să abordăm conceptul de „discurs repetat” în raport cu noțiunea de „creativitate lingvistică” sau a limbajului ca *enérgeia*. În teoria lingvistică a lui Eugeniu Coșeriu, creativitatea este una dintre universalile limbajului, alături de alteritate, semanticitate, istoricitate și materialitate. Această universalie nu este caracteristică numai limbajului, ci aparține tuturor formelor culturii, cărora le sunt specifice activități libere și creatoare (Coșeriu 2004, 73): „O activitate este liberă dacă obiectul ei este infinit, ceea ce înseamnă că nu este dat în prealabil, în mod anticipat, obiectul care trebuie realizat, ci obiectul este infinit, adică mereu dus mai departe, inventat mereu mai departe. În acest sens, toate activitățile culturale sunt activități de creație, nu numai limbajul.” (Coșeriu 2004, 74).

Prin prisma acestei viziuni, pe de o parte se poate afirma că tehnica liberă a discursului este, în mod evident, o activitate mai creatoare, mai liberă decât discursul repetat. Vorbitorul care creează un act lingvistic conform tehnicii libere a discursului creează, inventează, dezvoltă limbajul. Pe de altă parte, discursul repetat, sub orice formă ar fi el, este mult mai expresiv față de tehnica liberă a discursului. Aceasta este rațiunea principală pentru care un discurs repetat sau un fragment de discurs repetat

rămâne în mintea unui vorbitor și în imaginarul unei comunități lingvistice, și anume prin aceea că exprimă într-un mod foarte expresiv, plastic, sugestiv o anumită idee. Totuși, trebuie subliniat faptul că discursul repetat a fost creat de către vorbitorul zero conform tehnicii libere a limbajului, deci a fost într-o primă instanță tehnică liberă a limbajului.

„Not Another...”. Analysis of „Cațavencii” Magazine

Aplicația pe marginea discursului repetat pe care o propunem în cele ce urmează vizează discursul repetat manifestat ca fenomen cult și livresc, alterat sau implicat în modificări substanțiale de expresie și conținut. Analiza se bazează în mod special pe anumite titluri de articole excerptate din revista de satiră „Cațavencii”, mai exact din numerele acestei reviste publicate într-un interval de (aproximativ) doi ani: 2020 și 2021 (până în prezent).

Acest *topic* este mai vechi și de anvergură, el a fost abordat de-a lungul timpului pe larg, de către mai mulți lingviști români, în special de Stelian Dumistrăcel (2006a; 2006b) și Cristinel Munteanu (2012; 2013), care au analizat pe diferite planuri titlurile unor articole din revista „Academia Cațavencu” ș.a.

O analiză semnificativă a discursului repetat modificat ocurent în titlurile publicistice a fost realizată de Stelian Dumistrăcel, care a schițat „problematika generală a «destructurării» enunțului aparținând discursului repetat din perspectiva universalizării limbajului și a retoricii generale, cu referire specială la «quadripartita ratio»” (Dumistrăcel 2006a, 129), mai exact prin prisma figurilor de construcție stabilite de Quintilian din *Arta oratorică*, și anume *detractio* (suprimarea), *adiectio* (adăugarea), *immutatio* (substituirea) și *transmutatio* (permutarea) (Dumistrăcel 2006a, 127).

Stelian Dumistrăcel a abordat discursul repetat modificat și din perspectivă funcționalistă, astfel, prin prisma conceptelor de „empatie”, „seducție” și „incitare”, urmărind impactul acestuia asupra cititorilor: „Astfel, putem conchide că textul jurnalistic se resimte de atracția instituirii unei «comuniuni fatice» *sui-generis*, ale cărei manifestări textuale pot fi atribuite unei funcții «fatice» ca o componentă a funcției «de apel» a discursului, de factură manipulative, orientată, dincolo de instaurarea empatiei, spre seducerea și chiar incitarea directă a receptorului.” (Dumistrăcel 2006a, 30).

Manifestând de-a lungul timpului un interes predilect pentru abordarea conceptului de „discurs repetat”, cu referire la diverse tipuri de texte, Cristinel Munteanu a analizat discursul repetat prezent în „titlurile atipice”, propunând o altă clasificare a acestuia: „Iată o serie de modificări ale EDR bazate pe asemănările de natură sonoră dintre cuvintele substituite și inserțiile «referențiale»: «Șase sași în Sasser search» (AC, 27/2005, p. 21) «Să trailer bine!» (22/2005, p. 20)” (Munteanu 2013, 14); „Iată acum și o serie de modificări ale EDR bazate pe asemănările de natură grafică dintre cuvintele substituite și inserțiile «referențiale» (jocurile se percep, preponderent, grație scrisului) «Iarba rea din Strongholde piară/Piară dușmanii din țară» (AC,

34/2005, p. 19) «Învățați limba spamiolă!» (34/2005, p. 18)” (Munteanu 2013, 15); „În continuare, redau și câteva modificări ale EDR bazate (simultan) atât pe asemănările de natură sonoră, cât și pe cele de natură grafic dintre cuvintele substituite și inserțiile «referențiale»: «Acrylic sunt strugurii» (AC, 23/2005, p. 21); «Battlefield-ul cât e cald» (35/2005, p. 21)” (Munteanu 2013, 15). „Alte substituiri apelează la echivalente (sau traduceri parțiale): [...] «Marele Firewall chinezesc» (26/2005, p. 21); «Google o cam search cu lumânarea» (12/2006, p. 19).” (Munteanu 2013, 15); „În cazuri aproape excepționale, se întâlnesc și substituiri operate (în baza acelorași tipuri de similarități) pe expresii/dictoane latinești: «In video veritas» (AC, 24/2005, p. 20); «Clasament sana in corpore sano» (22/2005, p. 21)” (Munteanu 2013, 15).

Revenirea permanentă la această temă, în cercetarea românească, se justifică prin aceea că materialul furnizat de revistele amintite aici (și nu numai) este inepuizabil, întotdeauna nou, seducător și, nu în ultimul rând, pretabil la analize multiple și diferite.

Eșantioanele de discurs repetat extrase de noi din revista „Cațavencii” au fost supuse investigației din multiple perspective. O primă perspectivă a implicat divizarea mostrelor culese prin prisma modificărilor pe care le conțin (în raport cu discursurile repetate originare, de la care provin), cu alte cuvinte a fost realizată o deconstrucție a discursurilor repetate modificate, după modelul aplicat de Stelian Dumistrăcel în studiile sale (2006a; 2006b), luând ca reper figurile de construcție ale lui Quintilian. A doua perspectivă și-a propus clasificarea sau încadrarea discursurilor repetate de bază sau inițiale în anumite forme sau categorii mari de discurs repetat. A treia perspectivă, mai puțin prezentă în abordările anterioare ale fenomenului, a vizat o analiză a titlurilor reprezentate prin discursurile repetate modificate din punctul de vedere al sensului pe care îl vehiculează în raport cu sensul articolelor propriu-zise, deci o analiză a acestora din punctul de vedere al lingvisticii textului.

Abordarea discursului repetat din cadrul titlurilor articolelor din „Cațavencii”, prin prisma figurilor de construcție stabilite de Quintilian: *detractio* sau suprimarea, *adiectio* sau adăugarea; *immutatio* sau substituirea; *transmutatio* sau permutarea, se dovedește a fi o cercetare prolifică și revelatoare. Demersul de deconstrucție a acestor discursuri repetate modificate relevă și explicitează mecanismul textual original, de construcție a acestora, realizat de autorii titlurilor respective, jurnaliștii de la revista „Cațavencii”.

Pentru o înțelegere mai bună și completă a acestor discursuri repetate modificate, este necesară reconstituirea drumului realizat de cititori în momentul în care citesc titlurile în cauză. Cititorilor le revine misiunea de a reconstitui discursurile repetate în cauză, în acest sens „cooperarea interpretativă” – pentru a invoca aici un concept dezvoltat de Umberto Eco în *Lector in fabula. Cooperarea interpretativă în textele narrative* (1991) – dintre autorii acestor titluri și cititorii care reconstituie discursurile repetate respective și în acest fel finalizează textele – devine fundamentală. Complicitatea dintre autorii titlurilor și cititori este mult mai intensă în acest fel. În același timp, aceste modificări ale discursului repetat provoacă curiozitatea cititorilor, seducându-i, dar instaurează și satisfacția de a reconstitui textul de bază. Astfel, se

poate afirma că aceste texte testează memoria cititorilor, îi determină să reflecteze asupra unor texte cunoscute sau cvasicunoscute, să identifice originea acestora, să realizeze un soi de metadiscurs ori un demers evident metalingvistic.

În continuare vom prezenta în mod selectiv discursul repetat extras de noi din titlurile articolelor din „*Cațavencii*” și interpretat prin prisma figurilor de construcție stabilite de Quintilian, în *Arta oratorică: suprimări, „adăugări”, substituiri și permutări*.

1. Suprimări: „La popa la poartă” (31.05.2021); „Totul e bine când se termină” (6.08.2020).

După cum se poate observa, exemplele de suprimări prezente în materialul investigat sunt extrem de puține. În acest sens, concluzia generală a cercetării lui Stelian Dumistrăcel este valabilă și pentru numerele revistei *Cațavencii* explorate de noi: „În urma evaluării ansamblului bazei noastre de date (extrase din presă și din emisiuni ale audiovizualului din cursul ultimilor zece ani), putem face observația că, spre deosebire de limba presei din secolul al XIX-lea, la suprimarea EDR [enunțurilor de discurs repetat – n.n.] se recurge astăzi mai puțin frecvent (în comparație cu adăugarea, adesea în construcții de virtuozitate, dar, mai ales, cu substituirea), pe ultimul loc, din acest punct de vedere, aflându-se permutarea, o figură de construcție implicând un efort mai mare nu doar din partea emițătorului, în ceea ce privește formularea, ci și din partea receptorului, în ceea ce privește sesizarea intenției de comunicare a primului.” (Dumistrăcel 2006a, 135).

2. „Adăugări”: (a.) „Talibanii și fetele ne mănâncă zilele” (7.07.2021); „Războiul celor două scleroze” (12.05.2021); „Veni, covid, vici” (18.11.2020); „Aromânia Mare” (24.07.2020); „Cui i-e frică de curcubau-bau?” (13.05.2020); „Ciolacul lebedelor” (18.04.2020); „Wuhanul Ancuței” (8.04.2020); (b.) „O scrisoare pierdută în presă” (26.05.2021); „Ministerul Culturii ficusului” (20.05.2021); „Insula exagerat de misterioasă” (2.11.2020); „Un pedagog de școală prea nouă” (7.10.2020); „O mie și una de nopți, îngerii din Biblie și din Coran” (11.05.2020); „Nu tot ce nu te omoară te întărește” (30.03.2020); „Mistrețul cu colți de argint din presă și cel din tribunale” (24.01.2020); (c.) „Bodă în kilometru antic” (8.11.2020); (d.) „Natura-vura: Cazanele Dunării” (24.06.2021); „Natura-vura: Cascadele Beușnița” (17.06.2021); „Natura-vura: Podul lui Dumnezeu” (3.06.2021); „De-a lungul și de-a blatul alegerilor” (5.08.2020).

În ceea ce privește „adăugările”, în discursurile repetate modificate avute în vedere se pot identifica două tipuri: (a.) un tip în care „adăugările” în cauză sunt intim legate de anumite cuvinte aparținând discursurilor repetate, astfel formele modificate conținând parțial cuvintele originare ale discursurilor repetate, (b.) un al doilea tip, (mult) mai extins decât discursurile repetate inițiale, în care discursurilor repetate în cauză le sunt anexate unul sau mai multe cuvinte noi, precum și (c.) cazuri de dublă „adăugare” de un anumit tip, precum și (d.) cazuri mixte. Stelian Dumistrăcel a recunoscut, în cercetările sale, cele două tipuri mari de „adăugări”: „Deși în cazul adăugării la forma canonică a EDR se pot recunoaște două tipuri principale ([a]

completarea de „particularizare” a EDR, cu ante- sau postpunerea „adaosului”, și [b] intervenția în corpul propriu-zis al acestuia, așadar interpunerea prin dislocare) [...]” (Dumistrăcel 2006a, 135).

3. Substituirii: „Dram, ursul polar” (15.11.2021); „Pană cerească” (11.11.2021); „Uniunea Șomerilor din România” (10.11.2021); „La plăcinte înainte, la moroi înapoi” (3.11.2021); „Dragostea durează trei bani” (3.11.2021); „Pontonul nu merge de multe ori la apă” (21.10.2021); „Nea Vinache” (19.10.2021); „Poza Nostra” (13.10.2021); „Zbor în bătaia Securității” (12.10.2020); „Balada useristului grăbit” (8.10.2021); „Chiar mor caii când vor cîinii” (1.10.2021); „În căutarea bagajului pierdut” (27.08.2021); „Prolifica externă a României” (26.08.2021); „Drame de companie” (25.08.2021); „Pentru unii PNRR, pentru alții ciumă” (12.08.2021); „Umflația prețurilor” (11.08.2021); „România de apoi” (5.08.2021); „Iată, vin investitorii...” (27.07.2021); „Premiile Sulițar” (14.07.2021); „Pe culmile nesimțirii” (14.07.2021); „Să fie Ghinea, să nu fie rău” (10.06.2021); „Ecuatie sexuală” (3.06.2021); „Un patriarh acuză” (25.05.2021); „Zece cezari mititei” (25.05.2021); „Vama con Dios” (18.05.2021); „Să moară și capra vaccinului” (6.05.2021); „Apa rece, pietrele rămân” (22.04.2021); „Finanțaii fără vină vor să se facă lumină” (22.04.2021); „SIIJ-ul lui Damocles” (23.03.2021); „Vorba Dolce mult aduce” (15.03.2021); „Vărsătorul primăverii” (2.03.2021); „Crimă și răsplată” (19.02.2021); „Climă și pedeapsă” (17.02.2021); „Amorul scuză mijloacele” (22.01.2021); „Glumeț în calea lupilor” (11.02.2021); „Zboară, bugetule, zboară!” (14.01.2021); „Cornu Leonida față cu reacțiunea” (13.01.2021); „O insultă de latinitate” (12.01.2021); „Eu cu cine vaccinez?” (30.12.2020); „Ultima soluție, înc-o rezoluție” (24.12.2020); „Frumoasă-i vaccina noastră...” (22.12.2020); „Numiri prolifică” (9.12.2020); „Un fleac, m-au monolit” (9.12.2020); „Șmecherul Manole” (9.11.2020); „Să fie bine, să nu fie hău” (10.11.2020); „De-a informați-ascunselea” (3.11.2020); „Trecea fanfara sanitară” (3.11.2020); „Freții de viață” (29.10.2020); „Adio, presă!” (27.10.2020); „Prefect, fără tine e mai bine” (27.10.2020); „Aaron Sorkin să ne judece” (23.10.2020); „Alice în Țara Minciunilor” (19.10.2020); „Adio, carne” (19.10.2020); „Interesul pudic” (13.10.2020); „Ultima soluție, înc-o disoluție” (30.09.2020); „Cine seamănă furt culege furtună” (29.09.2020); „Viză de votant” (29.09.2020); „Băncuța noastră, cuibușor de nebunii” (23.09.2020); „În cifre să ne luptăm” (18.09.2020); „Șorici e poveri” (2.09.2020); „Ciocoi vechi și moi” (1.09.2020); „Puiu lui Pepelea” (26.08.2020); „Vor fi luați ca din școală” (25.08.2020); „Generalul de aramă” (14.08.2020); „N-avem oști, dar iubirea de roșie e un zid” (12.08.2020); „Taxă de proiecție” (11.08.2020); „Micul Lins” (5.08.2020); „Trenul lui Noe” (3.08.2020); „Zodia Cancelului” (17.07.2020); „Hanul tancuței” (29.07.2020); „Poziția covidului” (28.07.2020); „Maestrul și motoreta” (10.07.2020); „Consultanță prolifică” (30.06.2020); „Toate muzeele duc la Roma” (17.06.2020); „Știință și timp” (11.05.2020); „Ghici cine pică la cină?” (11.05.2020); „Car cu boli” (22.04.2020); „Publicitate, că-i mai bună decât toate!” (20.04.2020); „Sigmund Fraud” (16.04.2020); „Distanțarea sociopată” (14.04.2020); „Îmbolnăvirea căprioarei” (25.03.2020); „Răde job de oală spartă” (24.04.2020); „Dar

unde sînt lansările de-aldată?” (29.03.2021); „Bate fierul cât e calm” (12.03.2020); „Etilul Capitalei” (18.02.2020); „Un veac de secuitate” (4.02.2020); „Climă împotriva umanității” (8.01.2020); „Focul sau nimic” (8.01.2020); „Preda ca o pradă” (6.01.2020).

Substituirile reprezintă cazul cel mai frecvent întâlnit în titlurile supuse cercetării. Modificările discursului repetat se realizează frecvent printr-un mecanism de substituire a unui cuvânt din discursul repetat originar, după varii criterii: (a.) substituirea cuvântului modificat printr-un paronim: „Prefect, fără tine e mai bine” (27.10.2020); (b.) printr-un cuvânt care rimează cu cuvântul inițial: „Micul Lins” (5.08.2020); (c.) printr-un cuvânt care începe cu litera cu care începe cuvântul de origine: „Bate fierul cât e calm” (12.03.2020); (d.) printr-un cuvânt care începe și se termină cu literele cu care începe și se termină cuvântul de origine: „Maestrul și motoreta” (10.07.2020); (e.) printr-un cuvânt care nu are nicio legătură formală cu cuvântul din textul originar, dar se încadrează în aceeași categorie verbală: „Adio, presă!” (27.10.2020); (f.) printr-un cuvânt care rimează cu cel originar și care, în același timp, este diferit și ca parte de vorbire: „Apa rece, pietrele rămân”; (g.) printr-un cuvânt cu care este apropiat din punct de vedere semantic: „Trenul lui Noe” (3.08.2020); (h.) printr-un acronim: „Pentru unii PNRR, pentru alții ciumă” (12.08.2021) etc.

În materialul analizat există și câteva cazuri de duble, triple sau multiple substituiri: „Careu de tragedii cu privatizare-n coadă” (04.02.2021); „Măsurile duble și dese, cheia marilor succese” (3.02.2020); „Nu mor grașii cînd vor urșii” (12.08.2020); „Schimbarea la ceață a Bucureștiului” (3.03.2020); „Peneliști din toate partidele, uniți-vă!” (6.10.2020); „Epidemia salvează pușcăria” (7.04.2020); „Cincizeci de luni în balon” (3.04.2020); „TikTok Minitok” (22.97.2020); „Lionel, Lionelule, unde pleci, băiatule?” (11.08.2021). Uneori substituția se realizează în mod repetat și în discursul modificat, dacă în textul de bază cuvântul în cauză apare de mai multe ori: „Glume, glume, soro, glume!” (24.02.2021).

Din punctul de vedere al lui Stelian Dumistrăcel, în modificările discursului repetat de tipul substituirilor se manifestă cel mai pregnant funcția de manipulare: „Substituirea este figura de construcție cu cea mai mare frecvență în textul jurnalistic actual. [...] Modificarea EDR prin substituire reflectă mai pregnant decât alte figuri de construcție intenția de manipulare. Prin proiecția acestui tip, de «colaj-2» (introducerea unui/unor cuvânt/cuvinte deosebit/e/ de forma canonică a EDR) în «colaj-1» (EDR în textul reprezentând tehnica liberă a vorbirii), receptarea este dirijată, adesea agresiv, spre acceptarea punctului de vedere al emițătorului (astfel se explică, de exemplu, practicarea predilectă a substituirii în textul publicitar, un limbaj paralel față de comunicarea propriu-zisă, așadar și un domeniu special de investigație, asupra căruia nu ne-am oprit aici). Accesibilitatea construcției tehnice (în raport cu «permutarea», în primul rând) înlesnește nu doar frecvența, în textul jurnalistic, a enunțurilor cuprinzând substituiri (unele tipuri analizate amănunțit în partea a III-a a volumului de față), ci și efectul de substituire prin «adăugare» [...], practicarea dublei și multiplei substituiri, ca

și coroborarea tehnicii în discuție cu aceea a altor figuri de construcție, din care rezultă varii «combinații», așa-numitele figuri «cameleonice» [...].” (Dumistrăcel 2006a, 135).

4. Permutări: „Buni, da’ răi” (9.11.2020); „O agonie plină de viață” (20.08.2021). În ceea ce privește permutările, se poate constata că numărul acestora în revista „Cațavencii” este extrem de mic. În cercetările sale, Stelian Dumistrăcel explică motivația pentru care permutările se întâlnesc rar în textele jurnalistice: „Permutarea unor termeni din EDR sau a unor secvențe ale acestora (de tipul construcție bimembră) este mai rar întâlnită atât în ceea ce privește variantele reținute în inventarul limbii, după ce au funcționat în vorbire, cât și (după baza noastră de date) ca exercițiu stilistic, în textul jurnalistic. Explicația se află, ținând și de regula «minimumului efort», în faptul că producerea textelor după schema acestei figuri de construcție comportă un efort sporit din partea emițătorului (comparabil cu acela impus, de exemplu, de formulele de «virtuozitate» [...]). Pe de altă parte, procedeul este unul care, de fapt, poate să deturneze atenția cititorului «pasiv» de la mesaj, diminuând influențarea, pe fondul efectelor de fatic și de expresivitate.” (Dumistrăcel 2006a, 144).

Considerăm că trebuie acordată o atenție specială cazurilor hibride de discursuri repetate modificate și că acestea trebuie tratate separat de cazurile simple, care angrenează un singur mecanism sau o funcție de construcție unică. Cazurile hibride întâlnite de noi în materialele investigate sunt: (a.) „Adăugare” plus substituie: „Apariții pe care de dispariție” (7.09.2021); „Pruncul, dolarii și alte tîmpenii” (1.09.2021); „Dragoste de film în vremea pandemiei: The Godfather” (5.06.2020); „Dragoste de film în vremea pandemiei: Pulp Fiction” (12.06.2020); „Dragoste de film în vremea pandemiei: Hobbit-ul” (17.04.2020); „Dragoste de film în vremea pandemiei: Star Wars, varianta Disney” (10.04.2020); „În România umblă câinii cu covizi în coadă ” (31.03.2020); „Austeristatele Unite ale României” (16.02.2021); (b.) Substituie plus suprimare: „Un Tătar dintre aceia” (19.11.2021); „...și popa se piaptănă” (1.04.2021); „Cine fură azi o melodie, mâine...” (20.08.2020); „Caz pe foc” (10.08.2020); „Fugarul merge de multe ori la apă” (23.06.2020); „Cu oiștea-n zid” (18.03.2020); c. Permutare plus „adăugare”: „De veghe în lanul de maci, fără secară” (24.05.2021); „O mare carte mică” (24.07.2020); „Pentru unii ciumă (roșie), pentru alții mumă (galbenă)” (5.02.2020); d. Permutare plus substituie: „Mi-e prieten rîma, ramul” (19.07.2021); „Mai bine niciodată decît prea tîrziu” (30.10.2020); „Testarea se discută, nu se execută” (9.04.2020); Suprimare plus adăugare: „Irealitatea imediată și promovată” (13.05.2021). „Ca nurca-n perete” (11.11.2020).

În articolele explorate am identificat și tipuri de o complexitate mai mare de discurs repetat modificat: (a.) exemple în care doar un segment al discursului repetat este menținut în discursul modificat: „Viața de apoi va fi digitală *sau nu va fi deloc*” (25.05.2020) (pentru citatul din André Malraux: „Secolul XXI va fi religios sau nu va fi deloc”; „Fiecare penelist are *în raniță* speranța de premier” (29.04.2020) (pentru citatul din Napoleon Bonaparte: „Fiecare soldat poartă în raniță un baston de mareșal”; „11 bătrâni *se legănau pe o țară de rahat*” (17.11.2020) (pentru fragmentul din cântecul de copii: „1, 2 etc. elefanți se legănau pe o pânză de păianjen”); „Glonțul *de la capătul*

partidului” (11.06.2021) (pentru „Luminița de la capătul tunelului”; (b.) exemple în care doar anumite cuvinte de legătură sunt menținute în discursul repetat modificat: „Artistul, banii și meltenii” (9.03.2020) (pentru „Artista, dolarii și ardelenii”); „În sondaje să ne aburim” (20.05.2020) (pentru „În luptă să ne luptăm” sau alte variante din basm); „Noaptea pe boliță” (21.12.2020) (pentru „Iarna pe uliță”); (c.) cazuri excepționale în care nu este menținut niciun cuvânt din discursul inițial, dar care se prezintă ca niște imitații ale unor construcții cunoscute: „Odios idiocrația defila” (24.06.2020) (pentru „Duios Anastasia trecea”).

Trebuie să menționăm că în numerele analizate ale revistei *Cațavencii* am identificat și discursuri repetate duble sau combinate, modificate sau chiar nemodificate, care aduc un element de noutate, de surpriză, prin dubla lectură care li se poate aplica: „Certificate verzi și nu crezi” (26.10.2021); „Luptă pe viață și pe moarte de plictiseală” (14.05.2021).

În cazuri excepționale, în numerele explorate figurează ca titluri și discursuri repetate nemodificate: „Ai carte, ai parte” (30.09.2020); „Pe cont propriu” (20.01.2020). Considerăm că, în general, nu se practică astfel de titluri, în revista vizată, deoarece titlurile în care apar forme ale discursului repetat modificat sunt mult mai expresive, mai plastice, mai sugestive. Titlurile bazate pe modificările discursului repetat au un impact mai mare asupra cititorilor, provoacă râsul, creează comicul, ele fiind astfel în conformitate cu specificul și obiectivele revistei.

Demersul întreprins mai sus trebuie dublat, în mod necesar, și de clasificarea discursului repetat original pe care se bazează eșantioanele prezentate din revista „Cațavencii”, fără această dimensiune descrierea acestora fiind incompletă. În acest sens, ca observație generală, bazată pe teoria lui Eugeniu Coșeriu (1977; 2000), menționăm că se poate distinge între două tipuri de discurs repetat: unul de factură idiomatice și altul de factură textuală.

Luând ca reper și ca punct de plecare vorbirea, deci utilizarea discursului repetat într-o anumită situație de comunicare de către un vorbitor, se poate afirma că vorbitorul în cauză are posibilitatea de a se baza, pe de o parte, pe produse (*ergon*) existente în limbă, în limba abstractă (Coșeriu 2000), deci idiomatice și, pe de altă parte, pe produse (*ergon*) care se prezintă sub formă de texte deja realizate de către alți vorbitori, cunoscuți sau anonimi.

Discursul repetat modificat prezent în titlurile articolelor din revista „Cațavencii” aparține celor două categorii clasice de discurs repetat: de factură idiomatice, sub forma unităților frazeologice sau frazeologismelor limbii: expresii, locuțiuni, sintagme etc. Discursul repetat de factură textuală este extrem de amplu, în exemplele explorate de noi identificându-se următoarele forme: titluri de opere literare: romane, nuvele, piese de teatru etc., titluri de filme, titluri de emisiuni pentru copii; titluri de jocuri pentru copii; fragmente din opere literare, în proză sau versuri; replici ale unor personaje; fragmente din cântece românești, cântece patriotice, cântece pentru copii etc.; replici ale unor personaje din filme, replici ale unor personalități istorice; reclame; proverbe, zicători etc.

O perspectivă de interpretare profund necesară este conferită de o analiză din punctul de vedere al conținutului acestor forme de discurs repetat și al contribuției lor la articularea sensului textual. În acest sens, subliniem că toate titlurile preluate din revista „Cașavencii” ar trebui studiate și din punctul de vedere al lingvisticii textului.

În cercetările anterioare acest aspect a fost destul de puțin studiat, considerându-se că aceste titluri sunt, în general, arbitrare, nemotivate, aleatorii. În acest punct ne separăm de concluzii de genul: „Se pare că, în definitiv, contează mai puțin ce apare sub titlu. «Spectacolul» se dă deasupra și nu dedesubt. Titlul se desprinde de articol, poate și din cauza faptului că, frecvent, titlul și articolul nu sunt, ambele, creația aceluiași gazetar. Se știe că în redacția anumitor publicații lucrează oameni specializați în producerea titlurilor, pricepuți să «potrivească» rândurile lor pe conținutul materialelor semnate de confrăți. Născocirea titlurilor aspiră să fie (dacă nu a devenit deja) o artă în sine. Dar (așa cum se întâmplă și în sfera artisticului propriu-zis), uneori, arta respectivă se întâmplă să fie doar un meșteșug. [...] Cel care inventează titlurile jurnalistice atipice este pus, pesemne, într-o situație asemănătoare, ajungând să conceapă titluri doar de dragul «rețetei» (tipice pentru AC), pretextând, eventual, că „n-a găsit altă rimă”. În felul acesta, titlul tinde să-și ia «zborul» și să lase în urmă «solul» articolului pe care ar trebui să-l reprezinte. Numai că este un zbor anormal și incomplet, de genul celui amintit în joacă de Marin Sorescu, fiindcă un astfel de gazetar este... într-o aripă [...]” (Munteanu 2013, 17-18).

Din punctul nostru de vedere majoritatea acestor titluri nu sunt arbitrare, ci sunt motivate, justificate, legitime, dat fiind că ele sunt, mai mult sau mai puțin purtătoare de conținut, de informație. Mai exact, cuvântul modificat din cadrul unui anumit discurs repetat modificat face trimitere directă la subiectul mai general al textului. În acest fel, articolele devin (mai) transparente în ceea ce privește subiectul abordat. Vom reda în continuare câteva exemple, pentru a ilustra această idee. Articolele ale căror titluri sunt: „Veni, **covidi**, vici” (18.11.2020); „Poziția **covidului**” (28.07.2020); „În România umblă câinii cu **covizi** în coadă ” (31.03.2020), au ca subiect principal **coronavirusul**; iar articolele care au titlurile: „Să moară și capra **vaccinului**” (6.05.2021); „Eu cu cine **vaccinez**?” (30.12.2020); „Frumoasă-i **vaccina** noastră...” (22.12.2020) sunt articole pe tema **vaccinului**. Pentru o mai bună exemplificare, redăm în continuare parțial articolul cu titlul: „Să moară și capra **vaccinului**” (6.05.2021), care conține un calup de știri, dintre care prima știre este următoarea: „Pentru că nimic nu există în realitate fără ca mai înainte cineva să fi spus un banc pe tema asta, vaccinul pentru COVID-19 e ca tigiia din bancul cu iepurașul. Vaccinul încă n-a venit la noi în țară, toată planeta îl așteaptă ca pe pâinea caldă și injectabilă-n antebraț, dar mulți deja își fac în cap scenariile despre cum n-o să le convină. E sigur vaccinul? De ce ne pun pe noi să ne vaccinăm primii? Cum de l-au făcut așa de repede?” (6.05.2021). Relația semantică dintre titlu și articolul propriu-zis este realizată prin intermediul cuvântului sau cuvintelor modificate din cadrul discursului repetat modificat manifestat în titlu. De aici derivă faptul că formele discursului repetat din cadrul acestor titluri nu sunt simple jocuri de cuvinte

sau calambururi, ci ele jalonează sensul articolelor, articulează *avant la lettre* sensul articolelor în cauză.

În loc de concluzii

În încheiere se cuvine să subliniem faptul că discursul repetat reprezintă un subiect de investigație masiv și foarte important, care ar trebui cercetat din multiple puncte de vedere și prin prisma unor discipline diferite.

Cercetarea discursului repetat ar putea fi facilitată, într-o primă instanță, prin disocierea lui în două mari categorii: discursul repetat de factură idiomatică, studiat de lingvistica limbii, și discursul repetat de factură textuală, studiat de lingvistica textului, dar și de discipline colaterale.

Discursul repetat și conceptul care i se opune în mod direct, și anume tehnica liberă a discursului, pot fi gândite din punctul de vedere al creativității lingvistice, precum și al expresivității.

Problematica discursului repetat vizează și modul în care frazeologismele și textele sunt create de vorbitorul zero, sunt difuzate, adoptate de ceilalți vorbitori și cum se generalizează, impunându-se astfel la nivelul unei comunități de indivizi vorbitori (cf. Coșeriu 1997, 70-71). Majoritatea formelor de discurs repetat rămân impregnate în memoria vorbitorilor și persistă în imaginarul lingvistic al unei comunități lingvistice, din rațiuni de expresivitate, plasticitate, elocvență. Acestea, inculcate în tehnica liberă a limbajului, dau naștere unor creații de genul celor din revista „Cațavencii”.

Referințe bibliografice

- Cvasnii Cătănescu, Maria. 2006. *Retorica publicistică. De la paratext la text*. București: Editura Universității din București.
- Coșeriu, Eugenio. 1977. *Principios de semántica estructural*. Madrid: Gredos.
- Coșeriu, Eugeniu. 1994. *Arhitectura și structura limbii*, in *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*. Supliment la „Anuar de lingvistică și istorie literară”, XXXIII (1992-1993), Iași, 1994, p. 49-64.
- Coșeriu, Eugeniu. 1995. *Introducere în lingvistică*. Traducere în română de Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga. Cuvânt-înainte de Mircea Borcilă. Cluj-Napoca: Echinoc.
- Coșeriu, Eugeniu. 1997. *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu. București: Editura Enciclopedică.
- Coșeriu, Eugenio. 1997-1998. *Portée et limites de la traduction*, in „Cahiers de l'École de Traduction et Interprétation”, nr. 19, Geneva, p. 19-34.
- Coșeriu, Eugeniu. 2000. *Creativitate și tehnică lingvistică. Cele trei niveluri ale limbajului*, in *Lecții de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga. Cuvânt-înainte de Mircea Borcilă. Chișinău: Editura ARC, p. 232-248.
- Coșeriu, Eugeniu. 2000. *Lecții de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga. Cuvânt înainte de Mircea Borcilă. Chișinău: Editura ARC.
- Coșeriu, Eugeniu. 2000. *Limba funcțională*, in *Lecții de lingvistică generală*. Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga. Cuvânt înainte de Mircea Borcilă. Chișinău: Editura ARC, p. 249-274.
- Coșeriu, Eugeniu. 2004. *Filozofia limbajului*, în *In memoriam Eugeniu Coșeriu*. Extras din „Fonetică și dialectologie”, XX-XXI (2001-2002), București: Editura Academiei Române, p. 63-139.
- Eco, Umberto. 1991. *Lector in fabula. Cooperarea interpretativă în textele narrative*. În românește de Marina Spalas. Prefață de Cornel Mihai Ionescu. București: Univers.

- Dumistrăcel, Stelian. 2006a. *Limba publicistică românească din perspectiva stilurilor funcționale*. Iași: Editura Institutul European.
- Dumistrăcel, Stelian. 2006b. „*Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*”. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Genette, Gérard. 1982. *Palimpsestes. La littérature au second degré*. Paris: Seuil.
- Hoarță Cărăușu, Luminița. 2008. *Ipostaze publicistice ale „discursului repetat”*, in „Analele Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, secțiunea a III-a, Lingvistica, tomul LIV, p. 197-208.
- Huțanu, Monica. 2005. *Puns and other forms of language play in headlines*, in „Caiet de semiotică”, nr. 4, p. 111-115.
- Munteanu, Cristinel. 2012. *Lingvistica integrală coșeriană. Teorie, aplicații și exemple*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.
- Munteanu, Cristinel. 2013. *Discursul repetat și titlurile jurnalistice atipice*, in „Limba română”, Chișinău, XXIII, nr. 9-12, p. 11-19.
- Zafiu, Rodica. 2001. *Diversitate stilistică în româna actuală*. București: Editura Universității din București.
- Topoliceanu, Harieta. 2012. *Ipostaze ale «discursului repetat» în presa românească și italiană*. Iași: Lumen.
- Thun, Harald. 1978. *Probleme der Phraseologie. Untersuchungen zur wiederholten Rede mit Beispielen aus dem Französischen, Italienischen, Spanischen und Rumänischen*. Tübingen: Niemeyer.
- Quintilian, Marcus Fabius. 1974. *Arta oratorică*, vol. I-III. Traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, note, indici de Maria Hetco. București: Minerva.

Surse

„Cațavencii”, nr. publicate în anii 2020 și 2021 (până în prezent). Disponibilă online la <https://www.catavencii.ro/>.

Mihaela SECRIERU
(Universitatea „Alexandru Ioan
Cuza” din Iași) | **Sever Pop – gramatician**

Abstract: (Sever Pop – grammarian) Sever Pop is the author of *Grammaire roumaine*, a good comprehensive work covering all of the Romanian synchronic grammar aspects. This valuable synthesis of *Romanian Grammar* written in French, which was intended to be a textbook for university, has indubitable positive significance regarding the profile of the Romanian language and of Romania in the world. The volume is organized in books („Livres”) and Chapters, in which all the aspects of Romanian language are systematically described: I. *Phonetics & Orthography*, II. *Morphology* and III. *Syntax*. The introductory surveys cover some aspects of Romanian language history. The great amount of examples is a remarkable aspect of the study, especially since it has many etymological comparisons with words in French. The part concerning Morphology is the most extensive, but what is discussed under Syntax also contains information that in today's grammar is included in the morphological description. This grammar study is used as a standard manual for Romanian, but can also be used by specialists for various research purposes (i.e. Chapter. *Transformations phonétique*, p. 56-86). The study of the distinguished grammarian Sever Pop is part of the tradition of Romanian as a foreign language works, that belongs to the great linguists of diaspora. The abundance of examples contained increases its potential as a valuable scientific applied linguistic resource, which can be used nowadays either for the native speakers of French, or for the understanding of the Romanian language through French.

Keywords: *Sever Pop, Grammaire roumaine, Romanian Phonetics, Romanian Morphology, Romanian Syntax.*

Rezumat: Sever Pop este autorul unei lucrări cuprinzătoare numite *Gramatica românească*, care acoperă toate aspectele gramaticii sincronice românești. Aceasta valoroasă sinteză de gramatică a limbii române, scrisă în limba franceză și destinată utilizării ca manual universitar, are incontestabile valențe pozitive pentru imaginea limbii române și a României în lume. Volumul, organizat în Cărți („Livres”) și capitole, descrie sistematic toate aspectele limbii române: I. *Fonetică și ortografie*, II. *Morfologie* și III. *Sintaxă*. Studiile introductive acoperă unele aspecte ale istoriei limbii române. Numărul foarte mare de exemple este o aspect remarcabil al lucrării, cu atât mai mult cu cât oferă comparații etimologice cu termeni din limba franceză. Partea referitoare la morfologie este cea mai extinsă, dar și cea de sintaxă cuprinde informații care astăzi sunt discutate ca aspecte descriptive ale morfologiei. Această gramatică este folosită ca manual standard pentru limba română, dar poate fi utilizată de specialiști pentru alte scopuri de cercetare (de exemplu capitolul, *Transformations phonétiques*, p. 56-86). Volumul distinsului gramatician se înscrie în tradiția lucrărilor de limbă română ca limbă străină ale marilor lingviști români din diaspora. Bogăția de exemple pe care le conține îi mărește considerabil atributul de resursă științifică valoroasă de lingvistică aplicată ce poate fi utilizată și astăzi, fie pentru vorbitorii nativi de limbă franceză, fie ca limbă de mediere prin limba franceză.

Cuvinte-cheie: *Sever Pop, Gramatica românească, Fonetica limbii române, Morfologia limbii române, Sintaxa limbii române.*

1. Introducere

Lingvistica românească ca toate științele din blocul european de est a suferit pierderi uriașe prin exilul unor reductabile minți lingvistice, gramaticale sau/și literare, care aveau deja realizări notabile în domeniu. Enumerăm aici câteva astfel de nume de personalități românești (ordonate alfabetic): Sorin Alexandrescu, Ileana Bunget, Alexandru Ciorănescu, Donka Farkas, Domnița Dumitrescu, Horst Fassel și Luminița Fassel, Olga Galatanu, Dimitrie Gazdaru, Sanda Golopenția-Eretescu, Alexandru Grosu, Maria Iliescu, Cătălina Iliescu Gheorghiu, Geanina Iordăchioaia, Eugen Lozovan, Paul Miron, Dan Munteanu Colan, Grigore Nandris, Octavian Nandris, Octavian Nicolae, Alexandru Niculescu, Cicerone Poghirc, Sever Pop, Sanda Reinheimer Rîpeanu, Valeriu Rusu, Sanda Sora, Ana Tataru, Emil Turdeanu și Letiția Turdeanu-Cartojan, Dorin Uritescu ș.a. După revenirea la o lume democratică, lucrările unora dintre aceste personalități au fost reintegrate în circuitul major al culturii științifice naționale românești, altele parțial, altele deloc, acest proces fiind unul entropic, neinstituțional, ci liber în manifestarea lui, în funcție de raportările la lucrările acestora ale reprezentanții de azi ai lingvisticii românești.

Încercând personal o recuperare tardivă a unor informații care îmi lipseau, privitoare la cercetările mele curente de sintaxă, am reușit să adun într-un volum bibliografic datele privind activitatea științifică și afilierea instituțională ale personalităților enumerate mai sus și ale altora (Secrieru 2005). Mi-am propus ca apoi să încerc și o aprofundare pentru fiecare dintre acești lingviști, iar notele noastre de lectură au făcut obiectul câtorva articole și comunicări referitoare la Alexandru Niculescu (Secrieru 2011), Paul Miron (Secrieru 2017), Sorin Stati (2020), iar în lucrarea de față doresc să consemnez câteva observații în legătură cu lingvistul și gramaticianul Sever Pop. Activitatea sa de dialectolog a fost mult mai devreme notificată și valorificată în peisajul național, de aceea. selectăm câteva consemnări din destul de recentul articol bio-bliografic semnat de Nicolae Mocanu și Pierre Swiggers (2011, 13-48), doi specialiști care îl redescoperă lumii academice românești pe Sever Pop. Evoluția științifică a lui Sever Pop de la calitatea de doctor în științe în *Lingua et Litteratura Romanorum ut principali, in Linguistica et Philologia romanica ut subsicivis*, obținut *magna cum laude* la Universitatea din Cluj în anul 1925 a fost continuată în anii imediat următori 1925-1927, cu cea de elev titular la École Pratique des Hautes Études din Paris, unde cunoaște, colaborează și este îndrumat de Jules Gilliéron, Antoine Meillet, Mario Roques, Oscar Bloch, Joseph Vendryes, Antoine Thomas, l'Abbé Meunier și Hubert Pernot (Mocanu & Swiggers 2011, 14). În anul 1927, Sever Pop publică o lucrare în *dialectologie* rămasă de referință *Buts et méthodes des enquêtes dialectales. Extras din Mélanges de l'École Roumaine en France* (partea a II-a, 1926, Paris, Librairie J. Gamber 1927, 216 p.) (Nicolae Mocanu și Pierre Swiggers (2011, 20), în care teoretizează metodele și stabilește cu claritate scopurile

științei numită dialectologie, dând deplină consistență științifică, respectiv teoretică și metodologică, acestei discipline.

Cu aceste date privitoare la activitatea lui Sever Pop ne situăm istoric în perioadele antebelică, interbelică și postbelică și constatăm că în toată această acoladă de timp munca sa este deja prodigioasă, ea desfășurându-se atât în țară cât și în străinătate, fiind membru și președinte al unor prestigioase societăți științifice, de asemenea din țară și străinătate. Anul 1948, anul în care este destituit din învățământul românesc, degradat social, deposedat material, forțat la calea refugiului în spații sigure, un azil intelectual mai ales, este și anul în care va deveni profesor la Universitatea Catolică din Louvain. Toată activitatea științifică a lui Sever Pop, din acest an se poate înscrie sub sintagma „lingvistica românească de exil”, pe care am avansat-o deja în lucrările mele anterioare (Secieru 2005, 13). Plecarea forțată în spațiul european, liber de totalitarismul care începea să se instaleze în forță în România a fost fructificată pe deplin de Sever Pop care a fost profesor invitat la universități de prestigiu din Europa și SUA. În Europa a înființat și condus un Centru de studii dialectologice și Buletinul ei științific, revista „Orbis”, tot el organizează Primul congres internațional de dialectologie, apoi îngrijește și publică *Atlasul lingvistic român*. Partea I (ALR I), vol. II. *Familia. Nașterea, botezul, copilăria. Nunta. Moartea și Micul Atlas lingvistic român*. Partea I (ALRM I), vol. II. *Familia. Nașterea, botezul, copilăria. Nunta. Moartea*. (1942), post-mortem apărând și *Atlas linguistique roumain en couleurs*, tome I. *Terminologie du corps humain. Cartes 1 à 104*, 1962 (Mocanu & Swiggers 2011, 17 și urm.). Reintegrarea lucrărilor lui Sever Pop în spațiul științific românesc începe în 1989, când la Cluj este publicat *Chestionarul Atlasului lingvistic român I*.

2. *Grammaire roumaine* – considerații critice

Lucrările lingvistului în arealul celorlalte discipline lingvistice, deși importante, cum sunt cele gramaticale, nu au fost la fel de bine reintegrate în spațiul științific românesc. De aceea am ales să prezentăm aici în liniile ei structurale lucrarea de certă valoare *Grammaire roumaine* a lui Sever Pop. Ea apare în Elveția, la Berna, în 1948 (Éd. Francke S.A), dar este scrisă cu un an mai devreme la Roma și este dedicată de autor „A mon cher pays”. Un motiv declarat al lui Sever Pop de a scrie această lucrarea o regăsim în *Prefața* lucrării sale:

„J'ai rédigé, à l'Ecole roumaine de Rome, pendant ces dures années de guerre une *Grammaire de la langue roumaine* du proportions plus larges afin de stimuler à cette étude mes élèves de l'Université” (Pop 1948, VI).

Privind însă retrospectiv interesul lui Sever Pop și pentru popularizarea gramaticii românești la un nivel academic de excepție, credem că acesta a fost stimulat de exemplul intrinsec al marilor filologi francezi, pe unii i-am amintit mai sus, care au făcut același demers pentru limbile lor naționale, știută fiind necesitatea stringentă a școlilor de orice grad privitoare la gramatici, gramatici care să slujească literării corecte

a elevilor prin limba națională. Motivul acesta nobil este stă și el la baza conceperii și scrierii lucrării pe care o vom prezenta aici, ipoteză adiacent confirmată și de autor:

„Ma *Grammaire roumaine* ne voit le jour que grâce à l’aimable intervention de M. Walther von Wartburg, professeur à l’Université de Bâle, qui, en janvier 1946, m’invita à publier un résumé bien étoffé de mon travail dans sa collection de *Manualia et commentationes* de la *Bibliotheca Romanica*” (Pop 1948, VI).

Aceasta valoroasă sinteză de gramatică românească scrisă în limba franceză a cărei destinație este, cum spuneam, de manual universitar comportă vădite valențe pozitive în ceea ce privește imaginea limbii române și a României în lume, iar o mică cercetare privind eventualele citări ale acestei lucrări în lucrările de lingvistică romanică ale vremii poate ar merita întreprinsă tocmai pentru a confirma calitatea ei de sursă avizată și pentru studiile de filologie romanică.

2.1. Structura lucrării

Referindu-ne la structura lucrării, observăm că ea este sistematizată pe patru părți mari: *Notions sur l’histoire et la langue roumaines* (p. 1-16), *Phonétique* (p. 17-110), *Morphologie* (p. 111-332) și *Syntaxe* (p. 333-450). Observăm că din punct de vedere gramatical, de fapt structura volumului urmărește trei dintre nivelele limbii, nivelul fonetic (care ocupă prima *Carte* sistematizată în patru capitole, 110 pag), nivelul morfologic (care ocupă a doua *Carte*), secțiune subsistematizată pe capitole, fiecare capitol fiind alocat unei părți de vorbire de la nume până la interjecție (pag. 111- 332) și nivelul sintactic (care ocupă *Cartea* treia p. 333-449). Capitolul patru, în care sunt tratate chestiuni de ortografie și punctuație, ca și anterioarele menționate cuprinde o sinteză introductivă asupra status-quo-ului acestei problematice care a cunoscut și ea o firească evoluție (p. 87-88). De altfel, interesul lui Sever Pop pentru schimbările ortografice este constant, el revenind asupra ortografiei române în alte lucrări cu mai multe observații critice atunci când credea că acest lucru se impune. Cartea începe cu o introducere în istoria limbii și a poporului român, istoria fiind sintetizată de la origini, trecând prin colonizări, întemeieri ale principatelor independente ale Valachiei (Munteniei), Olteniei, și Moldovei (p. 1-8), Sever Pop menționând succint și etapele trecerii denumirii ținutului românesc de la „Principatele române unite” (1859) la cea de „România” fapt petrecut după Războiul de independență (1877-1878), notând că Unirea tuturor principatelor românești s-a realizat în anul 1918. Aceasta este ultima frază a primului capitol istoric, capitolul al II-lea fiind alocat abordărilor lingvistice ale începuturilor limbii române, elementelor de limbă autohtone în raport cu latina vulgară, fenomenelor de influență lingvistică asupra limbii române, influențe condiționate de contactul cu limbile popoarelor invadatoare sau de contactele economico-sociale dintre limbi, menționând în finalul capitolului primele monumente de limbă (p. 8-16). Găsim aici interesante informații statistice oferite de autor privitoare la componentele lexicale ale limbii române după originea cuvintelor. (p. 14-16), și anume. sub paragraful *Statistique de la langue*

roumaine (le dialecte daco-roumain). Plecând de la *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, a lui I. A Candrea, «oeuvre de premier choix» („operă de prima mână”), cum o numește Sever Pop (p. 14), acesta prezintă o doveditoare statistică lexicală care are scopul de a informa pe beneficiarul lucrării în principal de bogăția limbii române, dar și de diversitatea lexicală a componentei. Redăm aici câteva din cele 13 intrări înregistrate de Sever Pop:

„1. Mots d'origine latine: 2590, dont 670 sont tombés en désuétude. A ces mots on doit ajouter 5990 mots dérivés et 890 onomatopées.

2. Mots d'origines inconnue: 3070.

3. Mots que l'on considère d'origine albanaise: 200, dont 50 sont douteux.

4. Mots d'origine slave (le slave commun ou le paléoslave): 4340, dont 2080 sont dérivés et 660 sont tombés en désuétude. Plusieurs sont connus seulement par le patois” (Pop 1948, 15).

Inventarul acesta îi servește lingvistului pentru a sublinia latinitatea limbii române, subiect încă ardent al tuturor specialiștilor vremii, dar și pentru a întări această idee națională în conștiința studenților, fapt obținut prin compararea ponderii elementelor latine din limba română cu cea prezentă în alte limbi, cf.

„Il résulte de cette statistique que les mots qui sont d'origine latine s'élèvent au nombre de 8800, auxquels on doit ajouter 14000 néologismes empruntés aux langues romanes, ce qui donne un total de 22800 mots. Notons, à titre de comparaison, qu'en français (d'après le *Dictionnaire de l'Académie*, édition de 1878), sur 32 000 mots, 20 000 sont d'origine savante ou étrangère et 12 000 seulement constituent le français d'origine populaire; le noyau de la langue française comprend 4200 mots environ, dont 3800 sont d'origine latine et 400 importés par les Germains lors des invasions barbares (Brachet et Dussouchet, *Grammaire française*, ed. Hachette, p. 14)” (Pop 1948, 16).

2.1.1. Nivelul morfologic – scurte considerații

Nivelul morfologic este structurat pe descrierea celor zece părți de vorbire clasice «*nom* ou *substantif*, *article*, *adjectif*, *pronom*, *nom de nombre*, *verbe*, *adverbe*, *préposition*, *conjonction* et *interjection*» (p. 111), fără a intra în polemici teoretice retaxinomizante. Menționăm aici, de exemplu definiția dată de Sever Pop adjectivului: «le mot qui sert à préciser le sens d'un nom s'appelle adjectif», care nouă ne evocă o încercare de definiție filozofică a unui concept gramatical prin care adjectivul este prezentat ca o limită a noțiunilor, pentru înțelegerea acestui punct al nostru de vedere explicăm că *măr roșu* înseamnă un *măr* care nu este *galben*, ori *verde*, ori *copt*, ori *mic*, ori *mare* etc., doar *roșu* prin opoziție cu orice altă notă a noțiunii de *măr*, ceea ce face din determinarea *roșu* nu numai un atribut sau un adjectiv, ci și o limită (denotativă și semantică), deși definiția filozofică este finalmente mai largă, în sensul că prin aceste attribute limitative ne păstrăm tot în zona adjectivelor. Remarcăm pentru faptele din nivelul morfologic prezentat în volum exhaustivitatea prezentărilor tip definiție și

taxinomice, acuratețea informațiilor, capacitatea de sinteză și de analiză a faptelor morfologice într-o proporție metodologică concludentă, punctarea elementelor importante și specifice, toate din perspectivă didactico-științifică. Cum morfologia este doar o armătură sintactică, vom reîntâlni considerații valoroase privind morfosintaxa părților de vorbire și în capitolul privind tratarea sintaxei (vezi *infra*).

2.1.2. Nivelul sintactic – considerații generale

În ceea ce privește nivelul sintactic, remarcăm și aici suplețea gândirii lingvistului care înțelege și descrie cu precizie caracteristicile intrinseci ale acestui nivel important al limbii:

„Le roumain, grâce à l’article adjectival, à l’article possessifs et aux prépositions, dispose de moyens syntaxiques suffisants pour préciser les liens qui existent entre le substantifs et les mots qui le déterminent d’une manière attributive” (Pop 1948, 333).

În cele două pagini introductive ale secțiunii alocate sintaxei, observăm prezența câtorva idei sau chiar principii de filozofia sintaxei, sintaxă pe care Sever Pop o consideră dublu riguroasă, prin aceea că prima dată nivelul sintactic este considerat un mulaj, o formă ancestrală imuabilă, a doua oară prin aceea că același nivel este văzut ca o rețea de reguli în care libertatea de expresie este obținută prin mutații cerute de nevoia unei expresivități, care subzistă în limbă în mod natural, dar nu este foarte generoasă, ori constrângătoare. O încercare de individualizare sintactică a limbii române o regăsim atunci când gramaticianul sintetizează și notează caracteristicile sintactice pe care le consideră specifice limbii române:

„flexiunea nominală mediată analitic (cf. citatului *supra*), declinarea în patru cazuri, dublată de encliza articolului și de prepozițiile cazuale, regimul direct al verbului dublat de pronumele aton pentru obținerea nonambiguității, transformarea activ-pasiv”, păstrată și la schimbarea topicii între obiect și subiect (Pop 1948, 333-334).

Sistematizarea sintaxei în volum urmează linia sistematizării morfologice, dar observăm că încă de la capitolul *Sintaxa numelui* (p. 335) teoria sintactică prezentată nu se ocupă de ceea ce numim noi astăzi pe drept sintaxă, ci este tot o continuare a problemelor de morfologie, a teoriei părților de vorbire și abia acolo unde Sever Pop se ocupă de acord, (p. 340), avem temeuri de a numi sintactic acest capitol. Această puținătate informațională referitoare la sintaxă, confirmată de practica vremii, poate fi pe deplin justificată de o limită de cunoaștere, epistemologică¹, disciplina dezvoltându-se cu mai multă larghețe după apariția primei gramatici academice românești, pornind

---

¹ justificată de limitele epistemologice și istorice ale științei vremii, cf. U. Eco (1982: 16-18). Este ceea ce îi reproșează și Povl Skårup lui Alf Lombard privitor la aceeași abordare a sintaxei, (1973, 430-431), care la pagina 430 a lucrării sale chiar compară structurarea lucrării *Rumansk Grammatik* cu cea a lui Sever Pop.

cu cea din 1954 (GA 1954, I – 443 p, II – 348 p) și cu cele trei volume critice complementare de *Studii de gramatică* (vol. I, 1956, vol. II, 1957, vol. III, 1961), care i-au succedat.

Interesați de teoriile și interpretările sintactice care pot diagnostica stadiul cunoașterii în domeniu pentru perioada de referință, mijlocul secolului al XX-lea, observăm, de exemplu, opinia lui Sever Pop referitoare la apozitie, care este considerată un fenomen de acord între două nume, *recte* substantive:

«*L'aposition*, qui joue le rôle d'une sorte d'adjectif, s'accorde aussi en genre et en nombre avec le nom qu'elle détermine: *Ștefan-cel-Mare, domnul Moldovei* «Etienne le Grand, prince de Moldavie»; *Maria, regina României* «Marie, la reine de Roumanie»...» (Pop 1948, 340).

Această opinie a apozitiei obținute prin acord gramatical se dogmatizează în gramatica românească și trece fără analize critice în practica teoriilor curente și în practica analizelor lingvistice devenind postulat sintactic, am îndrăzni să spunem chiar axiomă, fiindcă statutul sintactic al apozitiei nu va fi supus reevaluării decât mult mai târziu, tot de Școala lingvistică de la Cluj, prin contribuțiile lui D.D. Drașoveanu (1970, 311), și ulterior și ale altor lingviști (Secrieru 1997, 70), care au surmontat pentru început inadvertența interpretativă a unei apozitii nominale, cu antecedent nominal bazându-se pe principiul logico-filozofic și gramatical că nu se acordă nume cu nume, între două nume putând exista doar o variație categorială simultană, totală sau parțială, care creează în planul suprafeței un efect de fals acord (Secrieru 2007, 92), dar mai apoi și alte inadvertențe care au schimbat total interpretarea clasicizată a apozitiei ca funcție și raportului apozitiv ca raport sintactic generator de funcții sintactice (Secrieru, 1998. vezi ed. a II-a 2007).

Reținem și comentăm pentru nivelul sintactic, plecând de la sistemul sintactic teoretic al lui Sever Pop, un alt exemplu referitor la prezența unei alte practici taxinomice după criterii amalgamate a funcțiilor numelui, ne referim la denumirile compozite de tipul: (1) *complement de circonstance* vs. (2) *complement d'un adjectif*, unde se observă imparitatea termenilor îmbinați, prin imparitate înțelegând aici și heterogenitate: doi metatermeni sintactici cu denotații concurente în prima sintagmă terminologică vs. un metatermen sintactic + un metatermen morfologic, cu denotații contrastante, marcate de idionsincrazie, în cea de-a doua sintagmă terminologică, dar cum spuneam practici denominative de asemenea frecvente în orice gramatică. Acest procedeu terminologic este constant heterogen, cf. *l'attribut de sujet* vs. *complément d'un substantif* etc. (p. 341), faptul poate fi explicat atât prin imaturitatea științei [sic!], ori chiar de rigoarea impusă de uzul acestei terminologii sintactice, sancționată de arbitrariul semnului lingvistic și de liberul arbitru în folosirea unui lexem în locul altuia, precum și pe ranforsarea ei pe filiera franceză, combinată cu limitele traducerii termenilor din română în franceză nu drept calcuri, ci prin echivalențe terminologice. Acest procedeu dăunează statutului științific al oricărei discipline, denunțându-i imaturitatea. Adâncind un pic raționamentul adăugăm și punctul de vedere că aceste

limite sancționează perpetuu și încercările de internaționalizare a ideilor teoretice românești prin imposibilitățile traducerilor metodologic paritare. Riscând și o contrafactualitate gratuită, nu putem să nu reflectăm la faptul că Sever Pop, în genialitatea sa critic-obiectivă, a ratat șansa – opinăm asta cu rețineri firești - să observe și să noteze chiar el, eventual chiar și în subsol aceste inconsecvențe interpretative, care poate ar fi condus la o direcție de restabilire a unei terminologii mai adecvate aplicate gramaticii românești, sau poate chiar ar fi declanșat exercițiul de a corija aceste ilogisme taxinomice chiar în gramatica universală. Reținem și comentăm succint în continuare și sintagmele „sintaxa articolului” (p. 350), „sintaxa prepoziției” (p. 418-419), „sintaxa conjuncției”, cu care suntem perfect de acord, opinie vizibilă și în lucrările noastre anterioare (2007 *passim*), abordări care trădează o intuiție teoretică corectă a lingvistului Pop ca și o exhaustivitate a ideilor și teoriilor sale sintactice, dar care devine neconcordantă în raport cu alte organizări teoretice de astăzi, unde se observă că sintagmele în discuție au fost abandonate pentru că alăturarea termenilor a părut improprie. În ceea ce privește „sintaxa prepoziției”, ni se pare binevenită ideea de a consemna inventarul sensurilor comportate de prepoziții (Sever Pop consemnează un număr de 11 astfel de sensuri: *locul, timpul, modul, scopul, cauza, instrumentul materia, cantitatea, opoziția, agentivitatea* etc. p. 418-419) și neutralizarea acestor sensuri contextual, idee abandonată de sintaxa mai nouă în favoarea absolutizării prepozițiilor ca fiind exclusiv *vide semantic*. Găsim la Sever Pop și idei de tip distribuțional atunci când acesta consemnează combinațiile posibile între părțile de vorbire, dar și restricțiile lor combinatorice în baze semantico-morfologice (ne referim la exemplele de la p. 424). De asemenea, discutând despre „sintaxa conjuncțiilor”, Sever Pop oferă o explicație parțial valabilă situației concurenței dată de indistinția contextual semantică dintre *că* și *să* pentru structuri precum:

Jur că voi face. vs. Jur să fac.

*Mă mir că ai terminat. vs. Mă mir să fi terminat.*¹,

Acesta consemnează necesitatea folosirii lui *că* după *verba sentiendi, dicendi și declarandi*, (p. 435), dar din exemplele de mai sus, se observă că regula este surmontată de efectele de sens subtile ale limbii române, bazate pe expresii discret inegale, structurile consemnate de Sever Pop rămânând sensibil greu de înțeles pentru un vorbitor de altă limbă și evident greu de tradus în mod convenabil. Dorind să vedem avantajele, ori posibilele limite ale explicației date de Sever Pop acestei specializări subtile ale conjuncțiilor *că* și *să*, constatăm că problema este discutată și în GALR (2008 I, 647, II, 237-238), în relativ aceeași termeni cu cei ai lui S. Pop. În lucrarea academică recentă, indistinția utilizării dintre conjuncțiile *că* și *să* este considerată o manifestare a „nespecializării” lor, (GALR 2008 I, 647), dar se descrie

¹ Acestea sunt exemplele noastre adaptate după cele ale lui Sever Pop, pentru a evidenția dificultatea vorbitorului nenativ de a înțelege anumite subtilități de uz ale limbii române.

pe larg utilizarea lor în limbă în contexte proprii. GALR consideră că „selecția conjuncției *că* este dirijată semantic-sintactic, depinzând de natura regentului” (2008 II, 237) și că „termenii regenți ai subordonatelor introduse prin *că* sunt predicate factive” (*Idem*), implicate în relația semantică de adevăr, de presupunere sau de fals¹, de la nivelul unor verbe ca *a (se) afirma*, *a (se) dovedi*, *a (se) părea*, *a minți* ș.a. Pe de altă parte, referitor la conjuncția *să*, care are un cumul de roluri la nivelul frazei: marcă a subordonării și marcă modală, datorită acestui fapt se consemnează că este selectată de „regenți modalizatori sau verbe aspectuale”, respectiv modalizatori deontici: *a se cuveni*, volitivi: *a dori*, verbe exercitive: *a cere*, dicendi: *a spune*, „verbe inerent aspectuale”: *a continua* și „inerent modale”: *a putea*, ori „contextual aspectuale”: *a da*, *a sta*, ș.a. (2008 II, 238). Aceste precizări largesc cadrul descriptiv al discuției, dar nu conduc cu necesitate la vreo regulă, notațiile lui Sever Pop fiind în principiu necesare și suficiente pentru explicarea mecanismului lingvistic de selecție a uneia sau alteia dintre conjuncțiile discutate. Nepresupunând că aici nu s-ar putea decela o regulă semiotică mai înaltă, ne oprim aici cu consemnarea acestor considerații comparative.

3. Sursele *Gramaticii* lui Sever Pop

În modul de operare curent față de sursele avute în vedere, ori întrebuițate efectiv în construirea materialului propriu, pentru epoca în care Sever Pop și-a scris volumul, nu găsim consemnată vreo bibliografie finală, maniera de lucru fiind cea similară gramaticilor academice, dar din scurtele citate redade chiar de noi (*supra*), observăm că există anumite trimiteri la lucrări de referință importante, atât românești, cât și străine, respectiv la lucrările lui A. Rosetti, S. Pușcariu, Brachet et Dussouchet ș.a., care nu au putut fi omise de la discuție de Sever Pop din onestitate colegială, dar și din nevoia recunoașterii valorii lucrărilor acestora.

4. Receptările *Gramaticii* lui Sever Pop

Cât privește receptările prin recenzii ale *Gramaticii românești* a lui Sever Pop, menționăm mai întâi un fragment dintr-o scrisoare a acestuia către Dumitru Cristian Amzăr (documentată de Rafailă în 2011), fără a-l și comenta, ci doar cu titlu de observare a autoreferirii autorului la propria lucrare:

„Gramatica mea în limba franceză e editată de Francke (Berna)¹⁸, care nu mi-a dat decât 20 [de] exemplare. Fiecare exemplar pe care-l vreau în plus îl plătesc eu cu 20 de franci elvețieni. Am ajuns eu – așa e cultura în sec. al XX-lea – să-mi cumpăr papucii pe care i-am croit, cusut și lăcuit vreme de trei ani! Și editorii nu sânt singurii vameși ai spiritului omenesc în secolul nostru; tot atât de „vameși” sânt și alții, ca să aibă drept la anumite situațiuni sociale...” (după Rafailă 2011, 98).

¹ în termenii noștri (M.S), mai sintetici și mai sugestivi, credem.

Gramatica lui Sever Pop a fost recenzată în anul imediat de după apariție, mai exact în anul 1949, de patru lingviști, dintre care trei lingviști străini, John Orr în *Modern Language Review* (= MLR, Cambridge, 44, p. 280-281), Ernst Pulgram în *Modern Language Journal* (= MLJ, National Federation of Modern Language Teachers Associations, Ann Arbor, Michigan, nr. 33, p. 74-75), precum și de Theodor W. Elwert în *Estudis Romànics* (Vol. 3, 1951-1952, p. 279-281), dar și de un specialist român, Elie Cristo-Loveanu, aflat de asemenea în exil ca și Sever Pop, acesta din urmă publicându-și recenzia într-o revistă numită *Romanic Review* [=RoR, New York, nr. 40, p. 234-235]. Observațiile celor trei recenzori străini pe marginea volumului lui Sever Pop le regăsim citate și sintetizate de McKay în *Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Studies*, (1979: 89), iar aceasta, pe lângă recenzia lui Th. W. Elwert a fost singura noastră sursă informațională pentru acest aspect, fapt ce dovedește cât de fragilă este munca intelectuală a fiecăruia dintre noi în fața factorului timp. Ernst Pulgram consideră că lucrarea de gramatică a lui Sever Pop este una de gramatică sincronică, de factură tradiționalistă, dar și că este una „de încredere” (“trustworthy”), acesta fiind un adjectiv calitativ înalt în cutumele de apreciere ale vremii. Sunt apoi apreciate largile cunoștințe de gramatică românească ale autorului și atenția pentru aspectele dialectal și colocvial ale limbii. Autorii recenziilor, ca și noi *supra*, constată debalansarea cantitativă dintre capitolele destinate morfologiei și sintaxei. Theodor W. Elwert se ocupă pe larg de recenzarea lucrării apreciind în principal partea despre fonetica limbii române și cea privitoare la lexic, ca aspect subsecvent al numeroaselor exemplificări (Elwert 1951-1952, 280-281) Lucrarea lui Sever Pop însă cunoaște o circulație mare încă și astăzi, după informațiile editoriale pe care le-am găsit pe internet, cf. „20 editions published in 1948 in 5 languages and held by 226 WorldCat member libraries worldwide”, Worldcat identities, ceea ce demonstrează interesul onorant al străinilor pentru limba română și pentru lucrarea gramaticianului Sever Pop.

5. Concluzii

Volumul *Grammaire roumaine* a lui Sever Pop se înscrie în tradiția lucrărilor de lingvistică aplicată ale marilor lingviști români care pe lângă pasiunea pentru cunoașterea lingvistică aprofundată unui domeniu au avut în vedere și ceea ce de regulă se sintetizează prin sintagmele „cultivarea limbii” și „popularizarea științei”, adică diseminarea informației științifice publicului larg. Lucrarea lui Sever Pop are o amplitudine impresionată, este extrem de bine organizată ca structură și ca prezentare a informației și în același timp este foarte bine documentată, faptele de limbă prezentate cu maximă claritate fiind dezbrăcate de caracterul lor contradictoriu. Bogăția de exemple pe care le conține, la fel ca și traducerea lor cu mare probitate și acuratețe măresc considerabil atributul de resursă științifică valoroasă de lingvistică aplicată. Credem cu certitudine că ea poate fi utilizată și astăzi ca bază descriptivă a limbii române ca limbă străină, fie pentru vorbitorii de limbă franceză, fie prin limba franceză ca limbă de mediere.

Referințe bibliografice

- Drașoveanu, D. D. 1970. *Un acord discutabil*. CL. XV. nr. 2. p. 310.
- Umberto, Eco. 1982. *Tratat de semiotică generală*. Traducere de Anca Giurescu și Cezar Radu. Prefață de Cezar Radu. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Elwert, Theodor W. 1951-1952. *Grammaire roumaine*, par Sever Pop, Berne, Éditions A. Francke S. A., 1948 x + 458 S. (B.R. Series prima, IV). în «Estudis Romànics». vol. 3 (1951-1952). p. 279-281.
- McKay, John C. (ed.). 1979. *A Guide to Romance Reference Grammars. The Modern Standard Languages*, vol VI, cap. 5. Rumanian, p. 83-92. in Koerner E.F.K.. General Editor. *Prepositions: An analytical bibliography*. By Claude Guimier. *Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Studies*, Series V. *Library and Information sources in Linguistics*. Published under auspices of the Linguistics Documentation Centre Informatihèque de Linguistique. University of Ottawa. Amsterdam: John Benjamins B.V.
- Mocanu, Nicolae, Swiggers, Pierre. 2011. *Profil bibliografic Sever Pop (27 iulie 1901- 17 februarie 1961)*. în „Dacoromania”. serie nouă. XVI. nr. 1. Cluj-Napoca, p. 13–48.
- Pop, Sever. 1948. *Grammaire roumaine*. in-8°, VII + 457 p. Berna: Éd. Francke S.A.
- Rafailă, Maria. 2011. *Pagini de corespondență: Seve Pop către Dumitru Cristian Amzăr*. în „Dacoromania”. serie nouă. XVI. nr. 1. Cluj-Napoca. p. 92-101.
- Skårup, Povl. 1973. *Alf Lombard: Rumansk grammatik*. Lund (CWK Gleerup). 409 pages. în «Revue Romane». Bind 8. nr. 1-2. p. 429-431.
- Secrieru, Mihaela. 2020. *Lingvistica de exil. Contribuția lui Sorin Stati: de la cuvânt la transfrază*, în vol. „România în spațiul euroatlantic: interferențe culturale și lingvistice”, Ofelia Ichim (coord.). Alina-Mihaela, Bursuc–Marius-Radu Clim–Ofelia, Ichim–Veronica, Olariu–Ana-Maria, Prisacaru–Ioana, Repciuc (editori). București: Editura Tracus Arte. p. 239-250.
- Secrieru, Mihaela. 2017. *Lingvistică românească aplicată în spațiul academic german*. în „Paul Miron in memoriam 90”, Volum comemorativ alcătuit de Eugen Munteanu și Gina Nimigean. Iași: Editura Junimea. p. 420-426.
- Secrieru, Mihaela. 2011. *Cum se vede comunismul*, în „Convorbiri literare”. nr. 15 (185). p. 182-183.
- Secrieru, Mihaela. 2015. *Carta albă a lingvisticii românești din ex-spațiul României*. Ploiești: Editura Universității Petrol-Gaze.
- Secrieru, Mihaela. 2007. *Nivelul sintactic al limbii române*. ediția a II-a revăzută. Iași: Editura Sedcom Libris.
- Secrieru, Mihaela. 1997. *Considerații asupra numelui predicativ*. În „Revistă de lingvistică și știință literară”. nr. 1 (169). p. 67-77.

Sigle

- CL – *Cercetări de Lingvistică*, Institutul de lingvistică din București. București: Editura Academiei Române.
- GA – *Gramatica limbii române*, 1954, vol. I *Morfologia*, vol. II *Sintaxa*, Institutul de lingvistică din București. București: Editura Academiei Populare Române.
- GALR – *Gramatica limbii române*, 2008. vol. I. *Cuvântul*, vol. II - *Enunțul*, ediția a II-a, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”. București: Editura Academiei Române,
- SG I – *Studii de gramatică*, 1956. vol. I, Graur Al, J Byck, (red resp.) București: Editura Academiei Române.
- SG II – *Studii de gramatică*, 1957. vol. II, Graur, A.; J Byck, (red. resp.) București: Editura Academiei Române.
- SG III – *Studii de gramatică*, 1961. vol. III, Graur Al, Byck, J., (red. resp.) București: Editura Academiei Române.

Webografie

- <http://www.worldcat.org/identities/lccn-n82-150343/> (ultima accesare la 3/3/2018).
<https://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000149/00000100.pdf> (ultima accesare la 3/3/2018).
<http://revistes.iec.cat/index.php/ER/article/view/37674> (ultima accesare la 3/3/2018).
https://tidsskrift.dk/revue_romane/article/view/29059/25731 (ultima accesare la 3/3/2018).
<https://raco.cat/index.php/Estudis/article/view/6953> (ultima accesare la 11.05.2021).

George Bogdan ȚĂRA
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

**Despre latinitatea verbelor
românești „mai frecvente”
în secolul al XIX-lea**

Abstract: (On the Latinity of the Romanian Verbs „occurring more frequently” during 19th century) For the author of a Romanian grammar book from the beginning of the 19th century (Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica*, 1826), the selection of verbs which appear “more frequently in everyday speech” offers the necessary material for creating a model that can be followed in the use of language. During the broad re-Latinization/re-Romanization process of the Romanian language, usual Romanian words are compared to their Latin equivalents in the normative works of the Transylvanian School philologists. Paradoxically, the difference between the Latin word and the Romanian etymon underlines the proximity of Romanian to Latin and to the other Romance languages. Our approach suggests an etymological perspective upon the selected verbs and wants to sort them into categories which are relevant for the origin of the Romanian vocabulary: verbs inherited from Latin, which have a correspondent in Classic Latin, verbs inherited from non-attested Latin terms.

Keywords: *verb, Latin, Romanian, etymology, Transylvanian School.*

Rezumat: Pentru autorul unei gramatici a limbii române de la începutul secolului al XIX-lea (Ioan Alexi, *Grammatica daco-romana sive valachica*, 1826), selecția verbelor care apar „mai frecvent în vorbirea zilnică” oferă materialul necesar pentru crearea unui model de urmat în uzul limbii. În cadrul procesului amplu de relatinizare/reromanizare a românei, în scrierile normative ale filologilor Școlii Ardelene, cuvintele românești uzuale sunt comparate cu echivalentele lor latinești. În mod paradoxal, diferența dintre cuvântul latin și etimonul cuvântului românesc pune în evidență tocmai apropierea românei de latină și de celelalte limbi romanice. Demersul nostru propune o perspectivă etimologică asupra verbelor selectate și urmărește încadrarea acestora în categorii relevante pentru originea lexicului românesc: verbe păstrate din latină, care au corespondent în latina clasică, verbe păstrate din latină, care au corespondent în latina târzie, verbe moștenite din termeni latinești neatestați.

Cuvinte-cheie: *verb, limba latină, limba română, etimologie, Școala Ardeleană.*

1. Unul dintre aspectele cele mai importante ale activității filologilor ardeleni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea este legat de selecția între ceea ce memoria limbii comune a păstrat și ceea ce urma a fi păstrat, având în vedere nu numai nevoile uzului, ci și necesitatea de modernizare și normare a limbii. Ca autori de lucrări normative în momentul cel mai important al formării conștiinței lingvistice la români, Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Ion Budai-Deleanu, Petru Maior

(și ceilalți colaboratori ai *Lexiconului de la Buda*) au propus modele de urmat în ceea ce privește grafia, formele și sensurile celor mai frecvente elemente lexicale din română. În acest sens, gramaticile lor sunt completate cu capitole ample de vocabular specific perioadei în care și-au desfășurat activitatea. Pentru cercetătorul actual, aceste liste de cuvinte, al căror sens este fixat prin juxtapunerea corespondențelor din latină, germană și maghiară, sunt o radiografie, pe domenii, a lexicului românesc, însă, pentru vremea respectivă reprezentau adevărate modele de urmat în comunicarea orală și în scrisă. Totodată, prin echivalarea termenilor românești cu cei latinești, sunt puse în evidență atât asemănările, cât și diferențele dintre cele două limbi.

2. Spre deosebire de autorii de gramatici menționați mai sus, Ioan Alexi, în *Gramatica daco-romana sive valachica* (Viena, 1826), propune cel mai amplu inventar de cuvinte românești cu echivalent latinesc. Ordonat, asemenea celorlalte gramatici latinești ale limbii române, în funcție de domenii și sfere de activitate, *Vocabularium daco-romanum et latinum* propus de I. Alexi este completat cu o listă care cuprinde *Quaedam adjectiva magis familiaria et magis usitata*¹, precum și alta cu *Verba quae in sermone quotidiano frequentius occurrunt*². La aceasta din urmă ne vom referi în lucrarea de față.

Orice listă de termeni, în cazul în care nu-și propune să fie exhaustivă, reprezintă o alegere, o selecție asumată de către autorul ei. La numai un an de la publicarea celei mai complexe lucrări lexicografice de până atunci, *Lexiconul de la Buda* (1825), I. Alexi face o sinteză a verbelor românești după criteriul frecvenței. Demersul său nu este unul nou, deoarece Ioan Piuariu-Molnar, în *Deutsch-Walachische Sprachlehre*, Viena 1788, stabilise deja un inventar „în care sunt prezentate probabil cele mai cunoscute verbe” (Piuariu-Molnar II, 2018, 7). Este foarte posibil ca lista mult mai amplă a verbelor selectate de renumitul medic să fi constituit un exemplu și o sursă pentru I. Alexi, în ciuda diferențelor dintre ele. Cele aproximativ 730 de verbe românești reținute de I. Alexi primesc un corespondent latin sau o sintagmă latinească, cu rol explicativ.

Structura etimologică a listei de verbe este variată și cuprinde: cuvinte moștenite din latină, al căror etimon este atestat în latina clasică sau în latina târzie, cuvinte păstrate din latină, dar neatestate, împrumuturi din latină, franceză, slavă, maghiară și neogreacă, numeroase cuvinte formate în limba română de la substantive, adjective, verbe etc. moștenite din latină, dar și verbe românești formate de la împrumuturi din latină și franceză sau de origine slavă, maghiară, turcă, neogreacă, precum și de la onomatopee. Deși elementul latin (prin cuvintele moștenite și prin cele formate în română) este predominant, varietatea originii verbelor dovedește faptul că, în selectarea lor, nu s-au folosit criterii restrictive în ceea ce privește etimologia lor.

¹ „Câteva adjective mai cunoscute și mai folosite”.

² „Verbe care se întâlnesc mai frecvent în vorbirea zilnică”.

În lucrarea noastră ne vom limita la verbele păstrate din latină. Echivalarea acestora cu propriul lor etimon relevă importanța cantitativă și calitativă a elementelor lexicale care au asigurat continuitatea de la latină la română. Pe de altă parte, verbele moștenite, care au primit echivalente diferite din limba latină, au fost grupate în mai multe categorii relevante pentru diferențele dintre etimonul lor și termenul echivalent din latina clasică, precum și pentru schimbările semantice înregistrate de etimon.

Pentru a înțelege dinamica acestor modificări, am folosit ca suport teoria schimbării lingvistice, a lui Eugeniu Coșeriu.

3. Chiar dacă relevarea latinității limbii române a fost un deziderat al tuturor reprezentanților Școlii Ardelene în lucrările normative (gramatici, lexicoane), elaborate de aceștia în limba latină, continuitatea dintre cele două limbi reiese în mod implicit prin comparații de ordin lexical.

Alcătuiind o listă a celor mai uzuale verbe românești și stabilind echivalentele lor în limba latină, Ioan Alexi realizează, de fapt, o comparație între două momente din istoria unei singure limbi. În termeni saussurieni, autorul compară două tranșe de sincronie, una caracteristică latinei clasice și alta care se dorea relevantă pentru româna începutului de secol al XIX-lea. Însă, comparația între două stadii diferite ale aceluiași sistem pune în evidență tocmai continuitatea acestuia în plan istoric. Din perspectiva teoriei limbii, putem înțelege mai bine acest proces recurgând la cunoscuta teorie coșeriană a schimbării lingvistice, potrivit căreia un sistem lingvistic nu este static, ci dinamic. Așa cum arată Eugeniu Coșeriu în celebra sa lucrare *Sincronie, diacronie și istorie* „« stările de limbă » nu sunt etape statice, ci momente ale unei continue sistematizări” (Coșeriu 1997, 243) și astfel „descrierea unui obiect istoric este un moment al istoriei lui” (Coșeriu 1997, 244). Eruditul lingvist consideră că „nu există nicio deosebire esențială între « facerea » limbii – adică schimbarea propriu-zisă – și « refacerea » ei, continuitatea ei” (Coșeriu 1997, 212), spre deosebire de Ferdinand de Saussure care „n-a văzut că și în celelalte cazuri, inclusiv în cazul schimbării fonetice, schimbarea este, înainte de toate, o deplasare a normei către alte realizări permise de sistem, iar formele noi coexistă multă vreme cu cele vechi” (Coșeriu 1997, 212-213). Concepând limbajul ca *ἐπέργεια*, ca activitate permanent creativă, „schimbarea e înțeleasă ca o « facere » sistematică a limbii” (Coșeriu 1997: 237), „ca o permanentă construire a sistemului” (Coșeriu 1997, 237). Această continuă facere prin schimbare este posibilă grație potențialităților oferite de sistem. Ele se pot actualiza în funcție de nevoile de inovare.

O concluzie relevantă pentru demersul nostru este aceea că „*Limba se face prin schimbare* și „moare” ca atare atunci când încetează să se schimbe” (Coșeriu 1997, 246).

Punând în relație româna cu latina clasică (și, totodată, limbă de cultură a vremii sale), I. Alexi compară stadiul unei limbi în schimbare, cu imaginea statică a unui stadiu fixat al latinei ca limbă conservată în scris. Latina considerată „clasică” coexistă, însă, cu o parte din perioada în care latina era și limbă vorbită. Prin urmare, la nivel lexical

și semantic, echivalentele latine folosite pentru explicarea termenilor românești moșteniți dovedesc niveluri diferite de continuitate și de schimbare.

Chiar dacă E. Coșeriu nu consideră inovarea ca fiind „esențială pentru problema schimbării lingvistice”, deoarece aceasta din urmă „reprezintă difuzarea sau generalizarea unei inovații (Coșeriu 1997, 71), o tipologie a inovațiilor „prezintă interes pentru cercetarea modurilor în care vorbirea depășește limba constituită” (Coșeriu 1997, 71):

„O inovație – lăsând la o parte posibilele, dar foarte rarele creații *ex nihilo* – poate să fie: a) o *alterare* a unui model tradițional; b) o *selecție* între variante și moduri isofuncționale existente în limbă; c) o *creație sistematică* („invenție” de forme în concordanță cu posibilitățile sistemului); d) un *împrumut* din altă „limbă” (care poate fi total sau parțial și, față de modelul său, poate implica și o „alterare”); e) *un fapt de economie funcțională* (neglijarea distincțiilor superflue în discurs)” (Coșeriu 1997, 70).

După cum se poate vedea, inovația înseamnă creație, dar și selecție, în urma căreia forme și sensuri existente la un moment dat sunt abandonate și înlocuite, fără ca lipsa ori schimbarea lor să afecteze sistemul. Deși însuși autorul acceptă faptul că această tipologie ar putea fi completată, ea explică originea celor mai importante cazuri de schimbări lexicale și semantice în trecerea de la latină la română.

Folosind un număr cât mai mare de exemple din lista lui I. Alexi, am identificat cazurile de concordanță între cuvântul românesc și etimonul lui, propus ca explicație, și am urmărit diversele tipuri de situații în care verbul românesc este tradus prin termeni diferiți de etimonul latinesc. Prin observarea celor din urmă, am putut constata diverse tipuri de schimbări formale și, mai ales, semantice, adoptate în cadrul limbii latine sau în evoluția ei spre română.

Data fiind natura vastă, însă limitată a surselor limbii latine din perioada Antichității, este necesar să precizăm că neatestarea în scris a unui cuvânt latin nu înseamnă, cu siguranță, inexistența lui în vorbire. Dimpotrivă, existența lui poate fi prezumată cu ușurință, pornind de la încadrarea sa în categoria realizărilor permise de sistemul limbii latine.

4. Verbe moștenite, al căror etimon e atestat în latina clasică

4.1. Corespondentul latinesc este etimonul termenului românesc

În această categorie sunt cuprinse verbele românești pentru care se propun ca echivalente în latină tocmai etimoanele acestora, pe baza coincidenței de sens. Deși lingvistica actuală acceptă faptul că la baza limbilor romanice se află așa-zisa latină vulgară, etimoanele acestor verbe sunt atestate în literatura clasică, la cei mai cunoscuți autori latini. Prin urmare, ele au aparținut latinei comune și existența lor în română reprezintă o formă directă de continuitate. Schimbările au afectat, în primul rând, forma acestor cuvinte, care au rămas motivate semantic.

Adăpu, are, atu [*Adăp, -are, -at*] „adaquo”; *Aducu, ere, usu* [*Aduc, -ere, -us*] „adduco”; *Amu, avere, utu* [*Am, avere, -ut*] „habeo”; *Aru, are, atu* [*Ar, -are, -at*] „aro”; *Audu, ire, itu* [*Aud, -ire, -it*] „audio”; *Bucinu, are, atu* [*Bucin, -are, -at*] „buccino”; *Béu, ere, beutu* [*Beau, -ere, beut*] „bibo”; *Cadu, ére, utu* [*Cad, -eare, ut*] „cado”; *Cěnu, are, atu* [*Cin, -are, -at*] „coeno”; *Coquu, cóquere, coptu* [*Coc, coacere, copt*] „coquo”; *Credu, ere, utu* [*Cred, -ere, -ut*] „credo”; *Crescu, ere, utu* [*Cresc, -ere, -ut*] „cresco”; *Cruntu, are, atu* [*Crunt, -are, -at*] „cruento”; *Cugetu, are, atu* [*Cuget, -are, -at*] „cogito”; *Culegu, ere, esu* [*Culeg, -ere, -es*] „colligo”; *Cunoscu, ere, utu* [*Cunosc, -ere, -ut*] „cognosco”; *Cuprěndu, ere, su* [*Cuprind, -ere, -s*] „comprehendo”; *Descingu, ere, nsu* [*Deşcing, -ere, -ns*] „discingo”; *Descoperu, ire, itu* [*Descoper, -ire, -it*] „discooperio”; *Diregu, ere, esu* [*Direg, -ere, -es*] „dirigo”; *Dormu, ire, itu* [*Dorm, -ire, -it*] „dormio”; *Ducu, ere, usu* [*Duc, -ere, -us*] „duco”; *Esu, ire, itu* [*Ies, -ire, -it*] „exeo”; *Facu, ere, utu* [*Fac, -ere, -ut*] „facio”; *Figu, gere, fiptu* [*Fig, -gere, fipt*] „figo”; *Frăngu¹, ere, frăntu* [*Frâng -ere, frânt*] „frango”; *Frecu, are, atu* [*Frec, -are, -at*] „frico”; *Fumegu, are, atu* [*Fumeg, -are, -at*] „fumigo”; *Fumu, are, atu* [*Fum, -are, -at*] „fumo”; *Gemu, ere, utu* [*Gem, -ere, -ut*] „gemo”; *Gustu, are, atu* [*Gust, -are, -at*] „gusto”; *Iernu, are, atu* [*Iern, -are, -at*] „hiberno²”; *Implu, ere³, utu* [*Împlu, -ere, -ut*] „impleo”; *Incepu, ere, utu* [*Încep, -ere, -ut*] „incipio”; *Inchinu, are, atu* [*Închin, -are, -at*] „inclino”; *Incingu, ere, cinsu* [*Încing, -ere, -cins*] „incingo”; *Infigu, ere, fiptu* [*Înfig, -ere, -fipt*] „infigo”; *Influ, are, atu* [*Înflu, -are, -at*] „inflo”; *Inţelegu, ere, lesu* [*Înţeleg, -ere, -les*] „intelligo”; *Intingu, ere, tinsu* [*Înting, -ere, -tins*] „intingo”; *Invěscu, ere, cutu* [*Învăşt, -ere, -cut*] „investio”; *Intru, are, atu* [*Întru, -are, -at*] „intro”; *Judecu, are, atu* [*Judec, -are, -at*] „iudico⁴”; *Juru, are, atu* [*Jur, -are, -at*] „iuro”; *Latru, are, atu* [*Latru, -are, -at*] „latro”; *Lauu, are, lăutu* [*Lau, -are, lăut*] „lavo”; *Laudu, are, atu* [*Laud, -are, -at*] „laudo”; *Legu, are, atu* [*Leg, -are, -at*] „ligo”; *Lingu, ere, linsu* [*Ling, -ere, lins*] „lingo”; *Măritu, are, atu* [*Mărit, -are, -at*] „marito”; *Měnşiu, ire, itu* [*Minşu, -ire, -it*] „mentior”; *Měsuru, are, atu* [*Măsur, -are, -at*] „mensuro”; *Miru, are, atu* [*Mir, -are, -at*] „miror”; *Moriu, murire, muritu* [*Moriu, murire, murit*] „moriior”; *Mugescu, ire, itu* [*Mugesc, -ire, -it*] „mugeo”; *Mutu, are, atu* [*Mut, -are, -at*] „muto”; *Ningu, gere, ninsu* [*Ning, -gere, nins*] „ningo”; *Notu, are, atu* [*Not, -are, -at*] „nato”; *Numeru, are, atu* [*Număr, -are, -at*] „numero”; *Pascu, ere, utu* [*Pasc, -ere, -ut*] „pasco”; *Patiu, ire, itu* [*Paş, -ire, -it*] „patior”; *Peptinu, are, atu* [*Peptin, -are, -at*] „pectino”; *Pierdu sau perdu, ere, utu* [*Pierd sau perd, -ere, -ut*] „perdo”; *Placu, ére, utu* [*Plac, -eare, -ut*] „placeo”; *Portu, are, atu* [*Port, -are, -at*] „porto”; *Prepunu, ere, pusu* [*Prepun, -ere, -pus*] „praepono”; *Punu, ere, pusu* [*Pun, -ere, pus*] „pono”; *Radu, ere, asu* [*Rad, -ere, -as*] „rado”; *Rěmănu, ére, asu* [*Rămân, -eare, -as*] „remaneo”; *Respundu, ere, punsu* [*Respund, -ere, -puns*] „respondeo”; *Resunu, are, atu* [*Resun, are, at*] „resono”; *Rodu, ere, rosu* [*Rod, -ere, ros*] „rodo”; *Rogu, are, atu* [*Rog, -are, -at*] „rogo”; *Rumpu, ere,*

¹ Scris: *Frangu*.

² Scris: *hyberno*.

³ Scris: *ére*.

⁴ Scris: *judicio*.

ruptu [*Rump, -ere, rupt*] „rumpo”; *Saiu, ire, itu* [*Sai, -ire, -it*] „salio”; *Saru, are, atu* [*Sar, -are, -at*] „salio¹”; *Sciu, ire, utu* [*Știu, -ire, -ut*] „scio”; *Scriu, ere, scrisu* [*Scriu, -ere, scris*] „scribo”; *Secu, are, atu* [*Sec, -are, -at*] „siccio”; *Ședu, ere, utu* [*Șed, -ere, -ut*] „sedeo”; *Sorbu, ire, itu* [*Sorb, -ire, -it*] „sorbeo”; *Spurcu, are, atu* [*Spurc, -are, -at*] „spurco”; *Stau, are, atu* [*Stau, -are, -at*] „sto”; *Știngu, ere, tinsu* [*Ștâng, -ere, -tâns*] „exstinguo”; *Storquu, quere, torsu* [*Storc, -cere, -tors*] „extorqueo”; *Stringu, ere, nsu* [*Strâng, -ere, -ns*] „stringo”; *Suferu, ire, itu* [*Sufer, -ire, -it*] „suffero”; *Suflu, are, atu*² [*Suflu, -are, -at*] „sufflo”; *Sugu, ere, suptu* [*Sug, -ere, supt*] „sugo”; *Sunu, are, atu* [*Sun, -are, -at*] „sono”; *Sântiu, ire, itu* [*Sânt, -ire, -it*] „sentio”; *Tacu, ere, utu* [*Tac, -ere, -ut*] „taceo”; *Temu, ere, utu* [*Tem, -ere, -ut*] „timeo”; *Tëndu*³ sau *tindu, ere, tinsu* [*Tind, -ere, tins*] „tendo”; *Tragu, gere, trasu* [*Trag, -gere, tras*] „traho”; *Tundu, ere, tunsu* [*Tund, -ere, tuns*] „tondeo”; *Tușescu, ire, itu* [*Tușesc, -ire, -it*] „tussio”; *Ucidu, ere, cisu* [*Ucid, -ere, -cis*] „occido”; *Unescu, ire, itu* [*Unesc, -ire, -it*] „unio”; *Unflu, are, atu* [*Unflu, -are, -at*] „inflo”; *Ungu, ere, unsu* [*Ung, -ere, uns*] „ungo”; *Vêdu, ere, ȕutu* [*Văd, -ere, -zută*] „video”; *Vëndu, ere, dutu* [*Vând, -ere, -dut*] „vendo”; *Vënturu, are, atu* [*Vântur, -are, -at*] „ventilo”; *Vënu, are, atu* [*Vân, -are, -at*] „venor”; *Viiu* sau *vinu, ire, itu* [*Viu sau vin, -ire, -it*] „venio”.

4.2 Echivalentul latin este diferit de etimonul termenului românesc

4.2.1 Echivalentul latin diferă de etimon prin prefixare

Pentru verbele din această categorie sunt propuse echivalente latinești care diferă, ca formă, de etimonul lor grație prefixului. Deși prefixul este „în latina clasică, un element de compunere așezat înaintea rădăcinii, căreia îi precizează sensul lexical și, laolaltă cu care alcătuiește – atât la nume, cât și la verb – nucleul lexical al cuvântului” (Slușanschi I, 1994, 15), având rol semantic, sensul etimonului și al verbului echivalent sunt aproape identice:

Adaugu, ere, utu [*Adaug, -ere, -at*] „adiungo, augeo”: **adaugeo, ěre** (*ad, augeo*) „a spori, a mări” vs **adiungo, ere** „a înjuga; a uni; a adăuga”; **augeo, ěre** „a spori”;

Inchidu, ere, isu [*Închid, -ere, -is*] „claudio”: **includo, ere** (*in, claudio*) „a închide înăuntru” vs **claudio, ere** „a închide (ceva deschis), a încuia”;

Infrënu, are, atu [*Înfrân, -are, -at*] „refreno”: **infreno, are** (*in, freno*) „a pune în frâu, (fig.) a frâna” vs **refreno, are** „a înfrâna”;

Intëndu, dere, tënsu [*Întind, -dere, -tins*] „extendo, tendo”: **intendo, ere** (*in, tendo*) „a întinde spre; a îndrepta” vs **extendo, ere** „a întinde (desfăcând); a extinde”; **tendo, ere** „a întinde (strângând, încordând)”;

Undu, are, atu [*Und, -are, -at*] „inundo”: **undo, are** „a se revărsa, a se învolbura” vs **inundo, are** „a inunda, a se revărsa”.

¹ Probabil *sallio* „a săra”.

² Scris: *atn*.

³ Scris: *Tëndu*.

4.2.2. Echivalentul latin e o formă deponentă

Atât formele active ale etimoanelor, cât și cele deponente ale echivalentelor latinești din această categorie sunt atestate și coexistă, fără diferențe semantice, în latina clasică. Doar forma *lacrimor, ari* apare la autorii târzii.

Despartu, ire, itu [*Despart, -ire, it*] „dispartior”: **dispartio, ire** „a împărți (în locuri diferite), a distribui” vs **dispartior, iri** „a împărți”;

*Lacremu*¹, *are, atu* [*Lacrăm, -are, -at*] „lacrymor”: **lacrimo, are** „a lăcrima, a plânge” vs **lacrimor, ari** = *lacrimo, are*;

*Luptu, are, atu*² [*Lupt, -are, -at*] „luctor”: **lucto, are** „a lupta” vs **luctor, ari** = *lucto, are*.

4.2.3. Echivalentul latin este o sintagmă

Deși etimonul este atestat în latina clasică, se optează pentru o sintagmă explicativă, formată dintr-un verb de acțiune și un substantiv cu rol de instrument. Verbele românești au păstrat sensurile din latină.

Detunu, are, atu [*Detun, -are, -at*] „fulmine ico”³: **detono, are** (*de, tono*) „a tuna cu putere, a detuna”;

Roorescu, ire, itu [*Rooresc, -ire, -it*] „rore conspergo”⁴: **roro, are** (*ros, roris* „rouă”) „a face să cadă rouă; a acoperi cu rouă”;

Sângeru, are, atu [*Sânger, -are, -at*] „sanguine inficio”⁵: **sanguino, are** „a sângera; a face să sângereze”;

Usturu, are, atu [*Ustur, -are, -at*] „uro virgis”⁶: **ustulo, are** (*ustus, a, um* „pârjolit”) „a arde; a îngheța”.

4.2.4. Două (trei) echivalente latine

În cea mai mare parte din cazuri, unul dintre echivalentele propuse este chiar etimonul verbului românesc, în timp ce al doilea este un sinonim parțial, prin care se realizează o complinire a sensului. În evoluția sa, verbul din română a dezvoltat mai multe sensuri, făcând necesară recurgerea simultană la cel puțin două verbe latinești echivalente.

Din punct de vedere semantic, prin al doilea verb se aduce o diferență de intensitate (*a arde, a călca, a plânge*), o varietate, în ce privește situația de comunicare (*a chema, a spune*) și specificul acțiunii (*a fierbe*), o completare (*a vătăma*). Acestea pot fi și simple sinonime, în funcție de context (*a împărți, a pricepe, a puți, a supune*).

Aeptu, are, atu [*Aept, -are, -at*] / *Aieptu, are, atu* [*Aiept, -are, -at*] „flecto, dirigo”: **eiecto, are** (*ex, iacto* „a arunca”) „a arunca în afară” vs **flecto, ere** „a îndoi; a întoarce în altă direcție”; **dirigo, ere** „a pune în linie dreaptă, a îndrepta”;

¹ Scris: *Lacremu*.

² Scris: *luptu*.

³ „A lovi cu fulgerul (trăsnetul)”.

⁴ „A stropi cu rouă, stropi”.

⁵ „A acoperi cu sânge”.

⁶ „A arde cu vergile (= A bate cu nuiuaa)”.

Ardu, ere, arsu [*Ard, -ere, ars*] „comburo, ardeo”: **ardeo, ēre** (*ardor, is* „foc, încingere; ardoare”) „a arde, a fi în flăcări” vs **comburo, ere** (*con, *burere*) „a arde în întregime”;

Aruncu, are, atu [*Arunc, -are, -at*] „proicio, averrunco”: **averrunco, are**¹ „a îndepărta (un rău, o nenorocire)” vs **proicio, ere** (*pro, iacio*) „a arunca înainte, a arunca afară”;

Calcu, are, atu [*Calc, -are, -at*] „calco, premo”: **calco, are** (*calx, cis* „călcâi, talpă, picior”) „a călca cu piciorul; (spec.) a îndesa” vs **premo, ere** „a apăsa; a presa cu greutatea sa”;

Chemu, are, atu [*Chem, -are, -at*] / *Chiămu, are, atu* [*Chiăm, -are, -at*] „voco, clamo”: **clamo, are** „a striga; a chema strigând” vs **voco, are** „a chema (să vină); a convoca; a invoca”;

Curu, ere, cursu [*Cur, -ere, -curs*] „curro, fugio, fluo”: **curro, ere** „a alerga” vs **fugio, ire** „a fugi”; **fluo, ere** „a curge”;

Dau, are, atu [*Dau, -are, -at*] „do, tribuo”: **do, dare** „a da” vs **tribuo, ere** „a distribui; a acorda, a da; a atribui”;

Ferbu, ere fertu [*Ferb, -ere, fert*] „ferveo, coquo”: **fervo, ere** (= *ferveo, ēre*) „a fierbe; a fi încins; (fig.) a fi în agitație” vs **coquo, ere** „a găti la foc, a fierbe”;

Frigu, ere, friptu [*Frig, -ere, fript*] „frigo, asso”: **frigo, ere** „a frige, a prăji” vs **asso, are**² (*assus, a, um* „fript”) „a frige”;

Impărtiescu, ire, itu [*Împărțesc, -ire, -it*] „partior, divido”: **impartio, ire** (*in, partio* „a împărți”) „a face (cuiva) parte de, a împărți, a împărtași” vs **divido, ere** „a împărți (un întreg); a împărți (distribuind)”;

Intorquu, tórquere, torsu [*Întorc, -toarcere, -tors*] „intorqueo, inverteo”: **intorqueo, ēre** (*in, torqueo* „a suci”) „a întoarce, a răsuci” vs **inverto, ere** (*in, verto* „a întoarce”) „a răsuci, a răsturna”;

Nascu, ere, ut [*Nasc, -ere, -ut*] „nascor, pario”: **nasco, ere** (= *nascor*) „a se naște; (fig.) a lua naștere” vs **pario, ere** „a naște; a da naștere; (fig.) a produce”;

Plângu, ere, plânsu [*Plâng, -ere, plâns*] „plango, fleo”: **plango, ere** „a lovi; a bate cu pumnii pieptul; a plânge gemând” vs **fleo, ēre** „a plânge, a jeli”;

Prècepu, ere, utu [*Pricep, -ere, -ut*] „percipio, intelligo”: **percipio, ere** (*per, capio* „a prinde”) „a cuprinde; a percepe (cu simțurile); a percepe (cu mintea)” vs **intelligo, ere** (*inter, lego*) „a distinge, a observa; a înțelege, a pricepe”;

Putu, țire, țitu [*Put, -țire, -țit*] / *Puțiu, țire, țitu* [*Puț, -țire, -țit*] „puteo, foeteo”: **puteo, ēre** (*pus, puris* „puroi”) „a fi putred; a puți” vs **foeteo, ēre** „a puți, a avea miros urât”;

Spunu, ere, spusu [*Spun, -ere, spus*] „expono, narro”: **expono, ere** (*ex, pono* „a pune”) „a pune în afară, a pune la vedere; a expune (în scris sau oral), a face cunoscut” vs **narro, are** „a povesti; a spune, a vorbi”;

¹ Termen religios precreștin. V. și *Averrunco*, zeul care îndepărta nenorocirile.

² Verb atestat în latina târzie (Apuleius, Apicius).

Supunu, ere, pusu [*Supun, -ere, -pus*] „subicio, suppono”: **suppono, ere** (*sub, pono*) „a pune dedesubt; (fig.) a supune, a subordona” vs **subicio, ere** (*sub, iacio*) „a pune dedesubt; a supune etc.”;

Suspinu, are, atu [*Suspin, -are, -at*] „ingemisco, suspiro”: **suspiro, are** (*subs, spiro* „a sufla”) „a respira profund; a suspina, a ofta” vs **ingemisco, ere** „a scoate gemete, a se plânge (de)”;

Vatămu, are, atu [*Vatăm, -are, -at*] „laedo, vitio”: **victimo, are** (*victima, ae* „animal de jertfă; (fig.) victimă”) „a sacrifica drept jertfă” vs **laedo, ere** „a vătăma, a răni”; **vitio, are** „a strica, a altera; (spec.) a viola”.

4.2.5. Echivalentul latin e diferit de etimon

Verbele latinești propuse ca echivalente sunt sinonime parțiale ale etimoanelor cuvintelor românești. Deoarece sensurile de bază sunt diferite, sinonimia se manifestă prin sensurile secundare, atestate la marii autori din perioada clasică. În cazul *hiberno* vs *hiemo*, cele două sunt sinonime perfecte. Cu unele excepții (*dedau, vérsu*) verbele românești au păstrat sensurile dezvoltate încă din epoca latină.

Dedau, are, atu [*Dedau, -are, -at*] „assuesco¹”: **dedo, ere** „a da (de la sine); a se dedica” vs **assuesco, ere** (*ad, suesco*) „a se obișnui cu..., a se deprinde cu...”;

Ernu, are, atu [*Iern, -are, -at*] „hiemo²”: **hiberno, are** (*hibernus, a, um*) „a ierna, a petrece iarna” vs **hiemo, are** (*hiems, emis* „iarnă”) „a ierna, a petrece iarna”;

Impingu, ere, nsu [*Imping, -ere, -ns*] „trudo”: **impingo, ere** (*in, pango* „a înfige”) „a izbi, a împinge” vs **trudo, ere** „a împinge cu forță, cu violență”;

Invitu, are, atu [*Învit, -are, -at*] „incito”: **invito, are** „a invita; a ospăta; a îndemna” vs **incito, are** (*in, cito* „a pune în mișcare”) „a împinge cu repeziciune; a incita”;

Suiu, ire, itu [*Suiiu, -ire, -it*] „ascendo”: **subeo, ire** (*sub, eo* „a merge”) „a veni sub; a se apropia (de jos în sus)” vs **ascendo, ere** (*ad, scando* „a se sui”) „a (se) urca”;

Trecu, cere, utu [*Trec, -cere, -ut*] „transeo”: **traicio, ere** (*trans, iacio* „a azvârli”) „a arunca peste; a trece, a traversa” vs **transeo, ire** (*trans, eo* „a merge”) „a trece dintr-un loc în altul; a trece peste”;

Turbu, are, atu [*Turb, -are, -at*] „rabio”: **turbo, are** (*turba, ae* „tulburare, încăierare; mulțime agitată”) „a tulbura; a turba” vs **rabio, ere** „a turba de furie”;

*Vérsu*³, *are, atu* [*Vărs, -are, -at*] „fundo”: **verso, are** (*verto, ere* „a întoarce”) „a răsuca, a suci pe o parte și pe alta” vs **fundo, ere** „a face să curgă, a vărsa”).

4.2.6. Echivalentul latin e diferit de etimon. Sensul verbului din română e diferit de al etimonului

Atât etimonul, cât și echivalentul latin sunt atestate în latina clasică. Folosirea unui echivalent diferit de etimon este justificată de dezvoltarea sensului din română sau

¹ Scris: *asvesco*.

² Scris: *hyemo*.

³ Scris: *Versu*.

chiar de schimbarea sa, acesta nemaifiind motivat. Evoluțiile de sens nu au avut loc în latină, ci ulterior și s-au făcut, în general, prin extensie (*certu, iertu, lasu, mēnu, rēdicu, superu*), prin specializare (*cununu, mustru, scremu, torquu*) și prin polarizare semantică (*deschidu, stricu*).

Aflu, are, atu [*Aflu, -are, -at*] „invenio”: **afflo, are** (*ad, flo*) „a sufla către (asupra)” vs **invenio, ire** (*in, venio*) „a întâlni; a găsi; a afla”;

*Ajungu, ere, unsu*¹ [*Ajung, -ere, -uns*] „attingo”: **adiungo, ere** (*ad, iungo*) „a înjuga; a lega, a uni” vs **atingo, ere** (*ad, tango*) „a (se) atinge de, a atinge”;

Aplecu, are, atu [*Aplec, -are, -at*] „inclino”: **aplico, are** (*ad, plico*) „a aplica, a propți; (fig.) a atașa, a lipi” vs **inclino, are** (*in, clino*) „a apleca, a înclina”;

Apuiiu, nere, usu [*Apuiiu, -nere, -us*] „occido (sol)”: **appono, ere** (*ad, pono*) „a pune (lângă, la); a pune înaintea, a servi; a pune pe deasupra”² vs **occido, ere** (*ob, cado*) „a cădea la pământ; a pieri; a se culca (despre astre)”;

Cercetu, -are, -at [*Cercet, -are, -at*] „investigo”: **circito, are** (*circes* „cerc”) „a da târcoale, a agita”³ vs **investigo, are** (*in, vestigo*) „a căuta urme; a căuta să descopere”;

Certu, -are, -at [*Cert, -are, -at*] „corripio”: **certo, are** (*certus, a, um* „hotărât; sigur”) „a se lupta, a rivaliza; a dezbate” vs **corripio, ere** (*cum, rapio*) „a apuca cu putere; a răpi; a acuza; a mustra”;

Cununu, are, atu [*Cunun, -are, -at*] „copulo”: **corono, are** (*corona, ae* „coroană; cerc”) „a împodobi cu cunună” vs **copulo, are** (*copula*⁴) „a lega, a uni, a împreuna”⁵;

Custu, are, atu [*Cust, -are, -at*] „vita fruor⁶, vivo”: **consto, are** (*con, sto*) „a sta locului; a rămâne neschimbat; a exista, a fi” vs **vivo, ere** „a trăi; a fi încă în viață; a-și trăi viața”;

Deprindu, ere, nsu [*Deprind, -ere, -ns*] „exerceo”: **depre(he)ndo, ere** (*pre(he)ndo*) „a prinde; a surprinde, a afla” vs **exerceo, ere** (*ex, arceo*) „a pune în mișcare tot timpul; a munci; a exersa, a se ocupa cu”;

Deschidu, ere, isu [*Deschid, -ere, -is*] „aperio”: **discludo, ere** (*dis, claudio*) „a închide (separat), a separa” vs **aperio ire** „a deschide; a descoperi; a da la iveală”;

Férecu, are, atu [*Fearec, -are, -at*] „ferro obduco”⁷: **fabrico, are** (*fabrica, ae* „meșteșug, artă”) „a construi, a făuri”;

Iertu, are, atu [*Iert, -are, at*] „pareo”: **liberto, are**⁸ (*libertus, i* „sclav liberat”) „a libera (din sclavie)” vs **pareo, ere** „a apărea; a asculta; a se supune”;

¹ Scris: *-usu*.

² Sensul „a cădea, a face să cadă” este atestat în latina creștină (v. Blaise s.v. *appono*). Pentru „dezvoltarea semantică proprie limbii române”, vezi DLR s.v. *apune*).

³ Păstrat doar în română.

⁴ *Copula, ae* (*cum, apio* „a lega, a prinde”) „legătură”. Verbul *apio, ere* e atestat doar din sec. IV (Servius).

⁵ În latina creștină este atestat sensul „a (se) mărita” (v. Blaise s.v. *copulo*).

⁶ „Mă bucur (am parte) de viață”.

⁷ „Acopăr (închid cu) fier”.

⁸ Atestat în latina creștină (v. Blaise s.v. *liberto*).

Lasu, are, atu [*Las, -are, -at*] „sino, mitto”: **laxo, are** (*laxus, a um* „larg”) „a lărgi; a desface; (fig.) a destinde”¹ vs **sino, ere** „a lăsa, a lăsa liber”; **mitto, ere** „a trimite, a da drumul, a elibera”;

Macinu, are, atu [*Macin, -are, -at*] „molo”: **machinor, ari** (*machina, ae* „mașină, mecanism”) „a inventa, a născoci; (fig.) a unelti” vs **molo, ere** (*mola*²) „a măcina”;

Mēnu, are, atu [*Mân, -are, -at*] „mitto³, pello”: **minor, ari** „a amenința” vs **pello, ere** „a pune în mișcare (împingând, lovind)”;

Mergu, gere, mersu [*Merg, -gere, mers*] „migo”: **mergo, ere** „a afunda, a scufunda” vs **migo, are** „a se duce în alt loc, a se muta”;

Mustru, are, atu [*Mustru, -are, -at*] „corripio”: **monstro, are** „a arăta; a învăța; a arăta (sfātuind)” vs **corripio, ere**⁴;

Plecu, are, atu [*Plec, -are, -at*] „inclino”: **plico, are** „a îndoi, a înfășura”⁵ vs **inclino, are**⁶;

Rēdicu, are, atu [*Rădic, -are, -at*] „elevo, erigo”: **eradico, are** (*ex, radix* „rădăcină”) „a deznădăcina; (fig.) a distruge” vs **elevo, are** (*ex, levo*) „a ridica, a înălța; a ușura”; **erigo, ere** (*ex, rego*) „a ridica drept, a înălța”;

Scremu, ere, utu [*Screm, -ere, -ut*] „cogo, nitor”: **exprimo, ere** (*ex, premo*) „a face să iasă prin apăsare; (fig.) a scoate cu greu; a reda (prin cuvinte)” vs **cogo, ere** (*cum, ago*) „a strânge; a împinge cu forța, a constrânge”; **nitor, niti** „a se sprijini, a se opinti, a se sforța”;

Stricu, are, atu [*Stric, -are, -at*] „destruo”: **extrico, are** „a descurca; (fig.) a reuși să scoată” vs **destruo, ere** „a dărâma, a distruge”;

Superu, are, atu [*Supăr, -are, -at*] „affligo”: **supero, are** (*super* „deasupra, peste”) „a se ridica deasupra; a fi superior; a trece peste; a învinge” vs **affligo, ere** (*ad, fligo*) „a izbi; (fig.) a zdrobi”;

Tornu, are, atu [*Torn, -are, -at*] „fundo”: **torno, are** (*tornus, i* „cuțit de strunjit”) „a strunji, a rotunji” vs **fundo, ere** „a face să curgă, a vărsa”;

Torquu, quere, torsu [*Torc, -cere, tors*] „neo, flecto⁷”: **torqueo, ere** „a răsuci, a întoarce; a roti, a arunca” vs **neo, ere** „a toarce, a țese”;

Urdinu, are, atu [*Urdin, -are, -at*] „cursito”: **ordino, are** (*ordo, inis* „șir, rând; ordine”) „a organiza, a orându” vs **cursito, are** (*curso*) „a alerga în toate părțile”;

Vindecu, are, atu [*Vindec, -are, -at*] „medeor, sano”: **vindico, are** (*vindex, cis* „garant în justiție; apărător”) „a revendica un drept; a reclama; a elibera; a răzbuna” vs **medeor, eri** „a vindeca, a lecu”;

sano, are „a însănătoși, a vindeca, (fig.) a repara”.

¹ Sensurile „a lăsa, a lăsa să plece” sunt atestate în latina creștină (v. Blaise s.v. *laxo*).

² *Mola, ae* „piatră de moară, moară”.

³ V. supra *Lasu*.

⁴ V. supra *Certu*.

⁵ Sensul „a se îndrepta spre” este atestat în latina creștină (v. Blaise s.v. *plico*).

⁶ V. supra *Aplecu*.

⁷ V. supra *Aeptu/Aieptu*.

5. Verbe moștenite, al căror etimon este atestat în latina târzie (postclasică)

Etimoanele acestor verbe sunt atestate la autori târzii (sec. II-VII), atât în texte laice, cât și creștine. Echivalentele propuse sunt termeni curenți, atestați frecvent la autorii clasici. Un singur verb (*baptiso*) este termen creștin, celelalte fiind cuvinte comune, majoritatea derivate cu prefixe de la cuvinte atestate în mod curent în latina clasică (*appropriare, despicare, discaricare, exsucare, impedito, inglutio, iniurio, insufflo*). Sensurile verbelor românești sunt identice cu cele ale etimoanelor latinești, cunosc o extensie (*descarcu, despicu, impedecu, scaldu, uscu*) sau sunt diferite, fără ca motivarea semantică să se piardă complet (*lucru, cuvântu*).

*Adunu*¹, *are, atu* [*Adun, -are, -at*] „congrego, aduno”: **adunu, are** (*ad, unum*) „a aduna, a uni” (Apuleius, sec. II, Iustinus, sec. III) vs **congrego, are** (*cum, grex, cis* „turmă”) „a aduna (la un loc)”;

Apropiu, are, atu [*Apropiu, -are, -at*] „appropinquo”²: **appropio, are** (*ad, prope* „aproape”) „a apropia” (*Italia*) vs **appropinquo, ere** (*ad, propinquo*³ „a se apropia”) „a se apropia; a aduce aproape”;

Batu, ere, utu [*Bat, -ere, -ut*] „batio, tundo”: **batto, ere** (= *battuo, ere*) „a bate” (Cornelius Fronto, sec. II) vs **tundo, ere** „a lovi, a bate; a pisa”;

Cuvântu, are, atu [*Cuvânt, -are, -at*] „loquor, dico”: **convento, are** (*convenio, ire* „a se aduna; a se întâlni”) „a se aduna des” (Tertullianus, Solinus, sec. III) vs **loquor, loqui** „a vorbi; a spune”; **dico, ere** „a arăta prin cuvinte, a zice”;

Descarcu, are, atu [*Descarc, are, at*] „exonero (currum)”⁴: **discarico, are** (*dis, carrus* „car”) „a descărca” (Fortunatus, sec. VI) vs **exonero, are** (*ex, onero*⁵ „a încărca”) „a descărca”;

Despicu, are, atu [*Despic, -are, -at*] „diffindo”: **despico, are** (*de, spica* „spic; smoc”) „a jumuli” (Pelagonius, sec. IV) vs **diffindo, ere** (*dis, findo* „a crăpa”) „a despica, a sparge în două bucăți”;

Furu, are, atu [*Fur, -are, -at*] „furor”: **furo, are** (= *furor, ari*) „a fura” (auctores ecclesiastici) vs **furor, ari** cl. „a fura; a sustrage”;

Impedecu, are, atu [*Impedec, -are, -at*] „impedio”: **impedico, are** (*in, pedica* „laț”) „a prinde cu un laț” (Ammianus Marcellinus, sec. IV) vs **impedio, ire** (*in, pes* „picior”) „a înfășura picioarele, a împiedica”;

Inghitu, țire, itu [*Înghit, -țire, -it*] „deglutio”: **inglutio, ire** (*in, glutio*) „a înghiți” (Isidorus, sec. VI-VII) vs **deglutio, ire** (*de, glutio*) „a înghiți” (Cornelius Fronto, sec. II; *Vulg.*);

¹ Scris: *Aduno*.

² Scris: *appropingvo*.

³ *Propinquo, ere* < *propinquus, a, um* „apropiat” (< *prope* „aproape”).

⁴ „Descarc (carul)”.

⁵ *Onero, are* < *onus, eris* „greutate, povară”.

Injuru, are, atu [*Înjur, -are, -at*] „objurgo”: **iniurio, are** „a jigni” (Gregorius Magnus, sec. VI-VII) vs **objurgo, are** (*ob, jurgo*¹ „a face reproșuri; a se certa”) „a muștra, a reproșa”.

Insufli, are, atu [*Însufli, -are, -at*] „inflo, inspiro”: **insufflo, are** (*in, sufflo*) „a sufla în (pe)” (Tertullianus, sec. II-III, Prudentius, sec. IV) vs **inflo, are** (*in, flo*) „a sufla în, a umfla”; **inspiro, ere** (*in, spiro* „a sufla (în afară)”) „a sufla, a introduce suflând”;

Lucru, are, atu [*Lucru, -are, -at*] „laboro”: **lucro, are** (*lucrum* „câștig”) „a câștiga, a economisi” (*Codex Iustinianus*, sec. VI) vs **laboro, are** (*labor, oris* „muncă, efort”) „a munci, a se osteni”;

Mănecu, are, atu [*Mâ nec, -are, -at*] „summo mane moveo”²: **manico, are** (*mane* „dimineată”) „a pleca dis-de-dimineată”, „a ajunge de dimineată” (*Scholia ad Iuvenalem, Vulgata*);

Rumegu, are, atu [*Rumăg, -are, -at*] „rumino”: **rumigo, are** (*ruma* „esofag”, *ago* „a duce”) „a rumegea” (Apuleius, sec. II,) vs **rumino, are** (*rumen = ruma*) „a rumegea”;

Scaldu, are, atu [*Scald, -are, -at*] „balneo”: **excaldo, are** (*ex, caldus*) „a pune în apă caldă” (Marcellus Empiricus, sec. IV, Apicius,) vs **balneo, are** „a se îmbăia”, (*Scholia*);

*Stémpéru*³, *are, atu* [*Stâmpăr -are, -at*] „tempero”⁴: **extemperare**⁵ (*ex, temperare* „a prepara (potrivind); a se abține, a se stăpâni”) (Apicius);

Urdescu, ire, itu [*Urzesc, -ire, -it*] „ordior (telam⁶)”: **ordio, ire** (= *ordior, iri*) „a urzi” (Isidorus, sec. VI-VII) vs **ordior, iri** cl. „a urzi”;

Tremuru, are, atu [*Tremur, -are, -at*] „tremo”: **tremulo, are** (*tremulus, a, um* „care tremură”) „a tremura” (*Gloss.*)⁷ vs **tremo, ere** „a tremura”;

Udu, are, atu [*Ud, -are, -at*] „perfuno, humeo”: **udo, are** „a uda, a umezi” (Macrobius sec. V, Augustinus, sec. IV-V) vs **perfuno, ere** (*per, fundo*) „a vărsa peste, a muia”; **humeo, ere** „a fi umed, a fi udat”;

Uscu, are, atu [*Usc, -are, -at*] „exsicco”: **exsuco, are** (*ex, sucus* „suc, sevă”) „a stoarce sucul” (C. Aurelianus, sec. V) vs **exsicco, are** (*ex, sicco* „a usca”) „a usca de tot”.

6. Verbe moștenite din forme neatestatate

Deși etimoanele acestor verbe nu sunt atestate, atât forma, cât și sensul lor sunt motivate în limba latină. Majoritatea sunt derivate latinești de la forme comune, atestate la marii autori ai perioadei clasice. Fiind derivate sau compuse de la forme productive, faptul că nu sunt atestate nu dovedește inexistența lor în perioada clasică sau târzie.

¹ *Iurgo, are* (*ius* „drept”, *ago* „a face”).

² „Mă pornesc dis-de-dimineată”.

³ Scris: *Stémpéru*.

⁴ Scris: *temporo*.

⁵ V. Gaffiot s.v. *extempero*.

⁶ „Pânza, țesătura”.

⁷ V. Ernout și Meillet s.v. *tremo*.

Față de echivalentele propuse, etimoanele sunt, adesea, doar forme prefixate de la baze curente în latina clasică (*exvolare vs *volare*; *degelare vs *gelare*, *congelare*; *discantare vs *incantare*; *indensare vs *condensare*; *inserinare vs *serenare*). Cele formate fără prefix sunt, în general, verbe denominative. Sensurile dobândite de cuvintele românești, raportate la bazele de la care s-a făcut derivarea (compunerea) sunt mult diferite, fără a se putea preciza dacă schimbarea e de dată latină sau romanică.

Ajunu, are, atu [*Ajun, -are, -at*] „jejuno”: *ejunare (*jejunare* „a ajuna”);

Amărescu, ire, itu [*Amăresc, ire, -it*] „exacerbare”¹: *amarire (*amarus, a, um* „amar”) vs *exacerbo, are* „a amări, a irita”;

Caru, are, atu [*Car, -are, -at*] „veho, gero”: *carrare (*carrum* „car”) vs *veho, ere* „a transporta”; *gero, ere* „a purta (cărând)”;

Cautu, are, atu [*Caut, -are, -at*] „quaero”: *cavitare (*cavatum = cautum*² „pus în siguranță, la adăpost”) vs *quaero, ere* „a căuta”;

Frământu, are, atu [*Frământ, -are, -at*] „subigo, depso”: *fragmentare (*fragmentum* „frântură”) vs *subigo, ere* „a împinge (cu forța)”;

*Légănu*³, *are, atu* [*Leagăn, -are, -at*] „infantem in cunis agito”⁴: *leviginare (*levis, e* „ușor, care se mișcă ușor”);

Turburu, are, atu [*Turbur, -are, -at*] „turbo, turbidum reddo”⁵: *turbulare vs *turbo, are* „a tulbura, a agita”;

*Urésu*⁶, *ire, itu* [*Urăsc, -ire, -it*] „odi”: *horrire (= *horrere* „a fi zbârlit; a fi îngrozit”) vs *odi, odisse* „a urî”).

Etimoane formate cu prefixul *ad-*:

Afundu, are, atu [*Afund, -are, -at*] „demergo”: *affundare (*ad, fundus, i* „fund”) ⁷ vs *demergo, ere* „a scufunda, a afunda”;

Alergu, are, atu [*Alerg, -are, -at*] „fugio”: *allargare (*ad, largus, a, um* „mult”) vs *fugio, ire* „a fugi, a alerga”;

Amestecu, are, atu [*Amestec, -are, -at*]⁸: *ammixticare (*ad, mixtus, a, um*⁹ „amestecat”) vs *misceo, ěre* „a amesteca”;

¹ În loc de „exacerbo”.

² Part. pf. pasiv al vb. *caveo, ěre* „a (se) păzi”.

³ Scris: *Léganu*.

⁴ „Mișc copilul în leagăn”.

⁵ „A face (să fie) agitat, tulburat”.

⁶ Scris: *Urescu*.

⁷ Vezi și lat. cl. *Adfundo, ere, fusi, fusum* „a vărsa (în, peste)”.

⁸ Vezi și *Mestecu, are, atu* [*Mestec, -are, -at*] „misceo”.

⁹ Part. pf. pasiv de la *miscere*.

*Amorțiescu*¹, *ire, itu* [*Amorțesc, -ire, -it*] „rigeo”: *ammortire (*ad, mortuus, a, um* „mort”) vs *rigeo, ěre* „a înțepeni”;

Amuțescu, ire, itu [*Amuțesc, -ire, -it*] „obmutesco”: *ammutare (*ad, mutire* „a mârâi”²) vs *obmutesco, ere* „a deveni mut, a amuți”;

*Arat*³, *are, atu* [*Arăt, -are, -at*] „indico”: *arrectare (*ad, rectus* „drept”) vs *indico, are* „a arăta, a indica”;

Asurđesc, ire, itu [*Asurđesc, -ire, -it*] „obsurdesco”: *assurdire (*ad, surdus* „surd”): *obsurdesco, ere* „a surzi”;

Asteptu, are, atu [*Aștept, -are, -at*] „expecto”: *astectare (*ad, spectare* „a privi”) vs *exspecto*⁴, *are* „a aștepta”;

Astupu, are, atu [*Astup, -are, -at*] „obstipo”: *astuppare (*ad, stuppa* „câlți”) vs *stipo, are* „a strânge, a îndesa”;

Açiçu, are, utu [*Ațiț, -are, at*] „cieo”: *attitiare (*ad, titio, onis* „tăciune”) vs *cieo, ěre* „a pune în mișcare, a agita”;

Etimoane formate cu prefixul *con-*:

Cutremuru, are, atu [*Cutremur, -are, -at*] „tremo, contremo”: *contremulare (*con, tremulus, a, um* „care tremură, agitat” vs *tremo, ere* „a tremura”; *contremo, ere* „a (se) cutremura”).

Etimoane formate cu prefixul *de-*:

Geger, are, atu [*Geger, -are, -at*] „gelo, congelo”: *degelare (*de, gelare* „a îngheța”) vs *congelo, are* „a face să înghețe; a îngheța”;

*Dimicu*⁵, *are, atu* [*Dimic, -are, -at*] „tero, frio”: *demicare (*de, mica* „fărâma”) vs *tero, ere* „a freca, a fărâma”; *frio are* „a fărâmița”;

Dapěnu, are, atu [*Dapăn, -are, -at*] „fila glomero”⁶: *depanare (*de, panus* „fir, sul de fire”);

*Děrămu*⁷, *are, atu* [*Dărâm, -are, -at*] „ramis privo”⁸: *deramare (*de, ramus* „ramură, ram”).

Etimoane formate cu prefixul *dis-*:

Desbracu, are, atu [*Dezbrac, -are, -at*] „exuo”: *disbracare (*dis, braca* „pantaloni, ȋtari” vs *exuo, ere* „a scoate, a dezbrăca”;

¹ Scris: *Amorțiesc* (probabil *Amortiesc* [*Amorțesc*]).

² Sens propriu: „a spune *mu*” (ca animalele) (v. Ernout și Meillet s.v. *muttio*).

³ Scris *Arat* (probabil *Arăt* [*Arăt*]).

⁴ *Exspectare* „a privi de departe” primește sensul specializat „a aștepta” (Ernout și Meillet s.v. *specio*).

⁵ Scris: *Dimieu*.

⁶ „Fac ghem firele”.

⁷ Scris: *Derămu*.

⁸ „Lipsesc de ramuri (dau jos ramurile)”.

Descântu, are, atu [*Descânt, -are, -at*] „incanto”: *discantare (*dis, cantare* „a cânta, a incanta”) vs *incanto, are* „a fermeca, a pronunța cuvinte magice”.

Etimoane formate cu prefixul *ex-*:

Sbatu, ere, tutu [*Sbat, -ere, -tut*] „quatio”: *exbattere (*ex, battuere* „a bate” vs *quatio, ere* „a scutura, a bate, a lovi”);

Scadu, ere, utu [*Scad, -ere, -ut*] „deficio”: *excadere (*ex, cadere* „a cădea”) vs *deficio, ere* „a lipsi, a sfârși (de puteri)”;

Schimbu, are, atu [*Schimb, -are, -at*] „permuto”: *excambiare (*ex, cambiare* „a schimba”) vs *permuto, are* „a schimba complet, a schimba ceva cu altceva”;

Scapu, are, atu [*Scap, -are, -at*] „effugio”: *excappare (*ex, capere* „a lua, a ține”) vs *effugio, ere* „a scăpa (fugind)”;

Scuturu, are, atu [*Scutur, -are, -at*] „exagito”: *excotere (*excutare* „a face să iasă scuturând” < *ex, quatio*) vs *exagito, are* „a pune în mișcare, a agita”;

Spariu, are, atu [*Spariu, -are, -at*] „terreo”: *expavorere (*ex, pavor, is* „emoție, spaimă”) vs *terreo, ăre* „a înspăimânta, a înfricoșa”;

*Spălu*¹, *are, atu* [*Spăl, -are, -at*] „lavo, abluo”: *epervlavare (*ex, per, lavare* „a spăla”²) vs *abluo, ere* „a curăța spălând”;

Svântu, are, atu [*Svânt, -are, -at*] „ventillo”: *exventare (*ex, ventus*³ „vânt”) vs *ventillo, are* „a scutura, a vântura”;

Sboru, are, atu [*Sbor, -are, -at*] „volo”: *exvolare (*ex, volare* „a zbura”).

Etimoane formate cu prefixul *in-*:

Imbētu, are, atu [*Îmbăt, -are, at*] „inebrio”: *imbibitare (*in, bibitus*⁴ „băut”) vs *inebrio, are* „a îmbăta”;

Imbracu, are, atu [*Îmbraç, -are, -at*] „amicio”: *imbracare (*in, braca* „pantaloni, țări”) vs *amicio, ire* (*amb, jacio* „a arunca”) „a arunca ceva deasupra, a înfășura, a îmbrăca”;

Inaltiu, are, atu [*Înalț, -are, -at*] „inalto, eveho”: *inaltiare (*in, altus* „înalt” vs *inalto*⁵, *are* „a înălța”; *eveho, ere* „a duce afară; a înălța”;

Incalçu, are, atu [*Încalț, -are, -at*] „calceo”: *incalciare (*in, calceo/calcio* „a încălța”).

Incarcu, are, atu [*Încarc, -are, -at*] „onero”: *incarricare (*in, carricare*⁶ „a încărca” < *carrus* „car”) vs *onero, are* „a încărca, a împovăra”;

Indesu, are, atu [*Îndes, -are, -at*] „condenso”: *indensare (*in, densare* „a îndesa”) vs *condenso, are* „a strânge, a îndesa”;

¹ Scris: *Spal*.

² *Perlavo, are* „a spăla cu totul, până la capăt” (Tertullianus).

³ Derivatul *ventare* „a treișera” este atestat în latina târzie (v. Ernout și Meillet s.v. *uentus*).

⁴ Part. pf. pasiv al vb. *bibo, ere* „a bea”.

⁵ Verb atestat în latina târzie (Paulinus Nolanus, sec. IV-V).

⁶ Derivatul *carrico, are* apare în latina târzie, păstrându-se în limbile romanice, spre deosebire de *onerare*.

Ingroșu, șere, atu [Îngroș, -șear, -at] „incraso”: *ingrossiare (*in, grossus* „gros”) vs *incraso, are* (*in, crassus* „gros”) „a îngrășa”;

*Insérinu*¹, *are, atu* [Însărin, -are, -at] „sereno”: **inserinare*² (*in, serenare* „a face senin, a însenina”);

Inșoru, are, atu [Înșor, -are, -at] „uxorem duco”³: **inuxorare*⁴ (*in, uxor, oris* „soție”).

Etimoane formate cu prefixul *sub-*:

Sughitiu, are, atu [Sughit, -are, -at] „singultio”: *subgluttiare (*sub, gluttiare* „a înghiți”) vs *singultio, ire* „a sughita”;

Surpu, are, atu [Surp, -are, -at] „concido” (de exemplu: *domum*⁵): *subrupare (*sub, rumpo, ere, rupi, ruptum* „a rupe, a sparge”) vs *concido, ere* „a tăia în bucăți; a distruge”.

7. Concluzii

Folosind un corpus format din verbe românești consemnate la începutul secolului al XIX-lea și din echivalentele lor în latina clasică, am observat, prin comparație cu etimoanele verbelor respective, câteva tipuri de schimbări lexicale și semantice. Pornind de la teoria coșeriană a schimbării lingvistice, conform căreia limba „se face” și „se reface” continuu, însă nu din nimic, ci de la o stare anterioară, am văzut că, în trecerea de la latină la română, atât formele, cât și sensurile cuvintelor se modifică în grade diferite. În ciuda schimbării, permanenta construire a sistemului îi conferă acestuia unitate și continuitate. Inovarea adoptată se face în cadrul aceluiași sistem. Astfel, coincidența între echivalentul latinesc și etimonul verbului este marca unei continuități nemijlocite de la latină la română, iar diferența între echivalentul latinesc și etimonul verbului românesc dovedește o continuitate prin schimbare, grație potențialităților sistemului.

Deși cauzele ei nu pot fi determinate, inovarea poate fi observată în raport cu ceea ce numim „latină clasică”, de fapt o limbă comună, atestată în scris, în care putem identifica o mare parte a etimoanelor verbelor moștenite în română. În cazul altora dintre aceste etimoane, inovarea s-a produs în cadrul limbii latine, fie în dinamica vorbirii, acestea nefiind atestate în scris, fie prin formarea lor ulterioară (în latina târzie), prin compunere și derivare de la forme atestate în latina clasică.

Prin compararea sensurilor etimoanelor cu cele ale echivalentelor din latina clasică se constată o dinamică a sensurilor cuvintelor moștenite, care începe din latină

¹ Scris: *Inserinu*.

² Cf. *inserenus, a, um* „care nu este senin”.

³ „A lua ca nevastă”.

⁴ Verbul *uxoror, ari* „a se însura, a fi însurat” este atestat în latina creștină (v. Blaise s.v. *uxoror*).

⁵ „Casa”.

și merge de la identitate de sens, la coincidență parțială, la extensie și specializare semantică, până la o diferențiere totală și lipsa motivării relațiilor semantice.

Propunând o listă de cuvinte ce urmau să facă parte din fondul principal lexical al românei culte, unice și unitare, I. Alexi, asemenea celorlalți autori de gramatici, contribuie la constituirea normei, în acord cu „alte realizări permise de sistem” (Coșeriu 1997, 213).

Referințe bibliografice

- Blaise, Albert. 1954. *Dictionnaire latin-français des auteurs chrétiens* (revu par H. Chirat). Turnhout: Brepols.
- Coșeriu, Eugeniu. 1997. *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*. Versiune în limba română de Nicolae Saramandu. București: Editura Enciclopedică.
- Ernout, A., Meillet, A. 1951. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Troisième édition revue, corrigée et augmentée d'un index. Paris: Klincksieck.
- Gaffiot, Félix. 2000. *Le Grand Gaffiot. Dictionnaire latin-français*. Nouvelle édition revue et augmentée sous la direction de Pierre Flobert. Paris: Hachette.
- Gheție, Ion. 1982. *Introducere în studiul limbii române literare*. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Guțu, Gheorghe. 2003. *Dicționar latin-român*. Ediția a II-a revăzută și adăugită. București: Humanitas.
- Nicolescu, Aurel. 1971. *Școala Ardeleană și limba română*. București: Editura Științifică.
- Piuariu-Molnar, Ioan. 2018. *Deutsch-Walachische Sprachlehre, Gramatică germano-română, Viena 1788*. Vol. I-II. Ediție critică, studiu introductiv, traducere și note de Ana-Maria Minuț și Ion Lihaciu. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași.
- Slušanschi, Dan. 1994. *Sintaxa limbii latine*. Vol. I. *Sintaxa propoziției*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Editura Universității București.
- ****Școala Ardeleană, II, Scrieri lingvistice, scrieri literare*. 2018. Antologie de texte alcătuită și coordonată de Eugen Pavel, București: Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă.

Sigle

- Alexi 1826 = Alexi, Ioan. 1826. *Grammatica daco-romana sive valachica latinitate donata, aucta, ac in hunc ordinem redacta*. Viena.
- DLR = ****Dicționarul limbii române*, lit. A-Z. București. 1913-2000.

Anca URSA
(Universitatea de Medicină și
Farmacie „Iuliu Hațieganu”,
Cluj-Napoca)

România în 50 de povești. Un volum de texte RLS, A1-A2

Abstract: (Romanian in 50 stories. A volume of texts for RLS, A1-A2) This paper is a continuation of a constant personal interest and a *pro domo* plea for a editorial project – a volume that brings together several graded readers in Romanian, addressed to the RFL (Romanian as a Foreign Language) students, who intend to improve their language level by reading Romanian. If other European languages already have a tradition in the field, we have not seen such a series of texts adapted to levels of difficulty, from A1 to C2, according to the *Common European Framework of Reference for Languages*. It is well known that graded readers are limited in size, from a few lines to a few pages. Either they are invented and gradually enriched by teachers for the needs of the group of pupils / students, or they are simplified versions of classic texts, stories, short prose or even novels. The gradation of a text, in the direction of its enrichment or simplification, is done at all stages of the linguistic component: vocabulary, grammar (morphology and syntax), semantics, spelling. These blocks are built on *extensive reading*, ie what the second language learner reads in addition to the texts studied in class and, usually, for pleasure. It targets, first of all, the vocabulary acquisitions, through inferences: the reader will choose some texts close to the acquired language level and the new words, not very numerous, will be inferentially deduced from the context. Because it relies on the student's voluntary choice of reading, it is assumed that the motivation to learn the language will also increase through the perceived emotional benefits.

Keywords: *graded readers, editorial project, language levels, extensive reading, inferences.*

Rezumat: Lucrarea de față e continuarea unei preocupări personale constante și o pledoarie *pro domo* a unui proiect editorial, un volum care cuprinde mai multe texte gradate (TG) în limba română, adresate profesorului de RLS sau cursanților ce intenționează să-și îmbunătățească prin lectură nivelul de limbă română. Dacă alte limbi europene au deja o tradiție în domeniu, la noi nu au apărut astfel de serii de texte adaptate pe nivele de dificultate, de la A1 la C2, conform *Cadrului European Comun de Referință pentru Limbi*. Se știe, TG sunt limitate ca dimensiune, de la câteva rânduri la câteva zeci de pagini. Fie sunt inventate și îmbogățite gradat de profesori pentru nevoile grupei de elevi/studenti, fie sunt versiuni simplificate ale textelor clasice, povești, proză scurtă sau chiar romane. Gradarea unui text, în direcția îmbogățirii sau simplificării lui, se face la toate etajele componentei lingvistice: vocabular, gramatică (morfologie și sintaxă), semantică, ortografie. Conceptul pe care se construiesc aceste calupuri este *lectura extensivă* (LE), adică ceea ce cursantul care învață limba a doua citește pe lângă textele studiate în clasă și, de obicei, din plăcere. Vizează, în primul rând, achizițiile de vocabular, prin inferențe: cititorul va alege cărți apropiate de nivelul de limbă achiziționat și cuvintele noi, nu foarte numeroase, vor fi deduse inferențial din context. Pentru că mizează pe alegerea voluntară de lecturi a cursantului, se presupune că motivația de învățare a limbii va crește inclusiv prin beneficiile percepute afectiv.

Cuvinte-cheie: *texte gradate, proiect editorial, niveluri de limbă, citire extensivă, inferențe.*

1. Introducere

În contextul lucrativ al *Colocviului Internațional Comunicare și Cultură în România europeană* (CICCRE), prezentăm în 2018 o lucrare despre lecturile extensive (LE)¹, cu intenția de a pleda pentru apariția în română a unor volume de texte gradate (TG), utile pentru studenții internaționali care învață româna ca limbă străină (RLS). Am pornit atunci de la exemplul unor metodologii de învățare a limbilor europene, ale căror strategii includ TG, în general concepute de la nivelul 1 până la nivelul 6, ținând cont de gradul de dificultate. Am trecut în revistă principalele teorii din domeniul LE și am rezumat mecanismele de acțiune, respectiv statisticile încurajatoare pentru promovarea cărților corespunzătoare nivelului de progres în noua limbă a cursanților.

Trei ani mai târziu, am satisfacția de a vă prezenta un prim volum în lucru, rezultat al planurilor de atunci (*Imaginea 1*). Am cooptat în proiect încă trei autoare, a căror companie mă onorează și de la care am învățat constant: Elena Platon, Lavinia Vasiu și Cristina Gogâță. În rândurile de mai jos voi desfășura câteva concepte teoretice, pe care ne-am construit textele, dar voi aduce în discuție și câteva particularități ale românei de nivel A1-A2, respectiv detalii de structură și de redactare, utile în receptarea cărții noastre-instrument.

Imaginea 1: coperta volumului de TG

2. Lecturi extensive (LE) și texte gradate (TG)

LE reprezintă o metodă de a învăța o limbă străină, în care cursanții citesc o cantitate mare de materiale simple în limba țintă (Bay & Damford 2004, p.1). TG sunt cărți de ficțiune sau de nonficțiune, create special pentru cititorii care învață o limbă străină. Așadar, TG înseamnă materializarea LE, fie că discutăm despre simplificarea unor opere clasice, fie despre construirea unor texte originale, așa cum am creat și noi.

În această secțiune teoretică voi încerca să propun răspunsuri documentate la două întrebări-provocare, la care am reflectat, ca autoare, înainte să începem redactarea textelor. Prima întrebare se referă la utilitatea demersului, a doua la gradul de dificultate pe care ar trebui să-l atingă volumul creat.

¹Anca Ursa, *Matrioska textuală în receptarea scrisă a românei ca limbă străină: lecturi gradate și activități specifice*, în *Quaestiones Romanicae* 7/1, *Lucrările Colocviului Internațional Comunicare și Cultură în România Europeană*, „Jozsef Attila” Tudományi Egyetem, Kiado Szeged & Editura Universității de Vest din Timișoara, 2019.

În anii '90, când LE au cunoscut o efervescentă specială în spațiul european, au început să se cristalizeze și explicațiile teoretice, respectiv strategiile cognitive ale domeniului, în jurul unor studii longitudinale de largă respirație. Iată cum rezumă succesul metodei doi dintre teoreticienii cei mai apreciați în domeniul didacticii limbilor străine:

„Când aceia care învață o limbă străină citesc din plăcere, continuă să-și îmbunătățească limba nouă fără cursuri, fără profesori, fără să studieze și chiar fără să converseze cu alții” (Krashen 1993: 84).

„Cel mai bun mod de a evolua într-o limbă străină e să te duci să trăiești printre nativi. Următorul cel mai bun mod e să ai lecturi extensive în limba respectivă” (Nuttall 1996: 128).

A citi extensiv nu presupune un demers ghidat de profesor. Cursanții își aleg singuri ce texte ar dori să parcurgă, e o activitate care aduce plăcere și informații noi. Vor fi motivați și de faptul că pot abandona cititul, odată ce consideră că materialul e prea plictisitor sau prea complicat. Pe scurt, cititorul LE funcționează ca atunci când parcurge ficțiune sau nonficțiune în limba nativă (Kara 2019: 162).

O serie de studii au analizat și „măsurat” efectele LE asupra cititorului în învățarea unei limbi străine (engleza), la nivel cognitiv, afectiv și comportamental:

- îmbunătățirea înțelegerii textului scris și a abilității de lectură (Aka, 2019; Kargar, 2012; Suk, 2016; Yamashita, 2008);
- creșterea ratei de achiziție a vocabularului (Boutorwick, Macalister, & Elgort, 2019; Suk, 2016),
- ameliorarea scrisului și a vorbitului în L2 (Mermelstein, 2015; Park, 2016; Sakurai, 2017; Cho & Krashen, 1994).
- sporirea motivației de a citi (Burgh-Hirabe & Feryok, 2013; Judge, 2011; Takase, 2007)
- îmbunătățirea relației cu lectura (Al-Homoud & Schmidt, 2009; Mikami, 2017; Tabata-Sandom, 2017; Yamashita, 2013).
- dezvoltarea unei obișnuințe de lectură (Asraf & Ahmad, 2003);
- sporirea vitezei de lectură (Beglar & Hunt, 2014; Huffman, 2014; McLean & Rouault, 2017; Suk, 2016).

Am selectat numai câteva consecințe încurajatoare, documentate de studiile ultimilor ani, dar o metaanaliză completă se regăsește într-un articol recent, ale cărui referințe exacte pot fi regăsite în bibliografia de la finalul acestei lucrări (Yang, Chu, Tseng 2021:80-83). Concluzia cea mai întâlnită a studiilor confirmă că abilitățile de comunicare în limba a doua (L2) cresc odată cu frecvența LE.

Dacă până acum am insistat pe consecințele pozitive și motivante ale demersului de a crea un asemenea volum, în studiile despre LE am căutat constant informații despre ajustarea dificultății textelor la nivelul de limbă al cursanților. Pentru a produce efecte pozitive, TG trebuie să fie sub nivelul lingvistic al destinatarilor, la aproximativ același

prag sau mai dificil decât limba pe care o stăpânesc? Există cel puțin două teorii dominante și opuse în domeniu. Prima afirmă *principiul lecturii automate*: textele trebuie să fie sub nivelul L2, ca să fie parcurse ușor și plăcerea lecturii să rămână intactă (Day & Bamford, 1998). Astfel, receptorii își îmbunătățesc abilitățile de înțelegere literală și generală și nu mai evită cititul. A doua teorie e construită pe așa numita *ipoteză a inputului*, inițiată de Krashen, care susține că e esențial ca textele să cuprindă elemente de vocabular și structuri sintactice puțin peste nivelul receptorilor (Krashen, 1993). Proporția mică de elemente noi poate fi compensată prin inferențe contextuale, iar câștigul lectorilor e consistent, își întăresc motivația de a citi și capătă mai multă stimă de sine ca vorbitori ai unei L2. E lesne de înțeles de ce am adoptat a doua perspectivă, ipoteza inputului: păstrând echilibrul între cunoștințele deja achiziționate și provocările noi, evoluția autodidactă a studentului se produce dincolo de orice îndoială. Cum spune Elena Platon, într-un studiu recent, documentele de învățare a L2 în general, și implicit TG „trebuie să nu fie nici prea *invazive* (...) nici prea *protectoare*.” (Platon 2019a: 94).

3. Volumul propus – principii de redactare

Conceptul pe care se construiesc textele noastre de nivel A1-A2 este *citirea extensivă* (*extensive reading*), concept detaliat în secțiunea precedentă. LE urmărește, în special, achizițiile de vocabular, prin inferențe: cititorul alege cărți apropiate de nivelul de limbă achiziționat și cuvintele noi, nu foarte numeroase, vor fi deduse inferențial din context. Pentru că mizează pe alegerea voluntară de lecturi a cursantului, se presupune că motivația de învățare a limbii va crește inclusiv prin beneficiile percepute afectiv.

3.1 microlimba textelor și limba-cultură

Așadar, cartea a apărut dintr-o nevoie a noastră, a autoarelor cu experiență în predarea românei ca limbă străină, de a răspunde cu o recomandare concretă cursanților care doresc să-și îmbogățească nivelul de limbă română, în afara lecțiilor formale. La întrebarea „Ce carte pot cere la librărie?” răspundeam, până acum, evaziv, cunoscând foarte bine nivelul de română al colocutorului. A fost, de altfel, întrebarea esențială atunci când am discutat prima dată despre acest proiect. Și am păstrat-o în gând pe tot parcursul redactării. Elena Platon introducea în cercetarea RLS, în urmă cu doi ani, conceptul de *microlimbă*, o limbă „corectă” gramatical, însă mult mai săracă, adaptată la nivelul cursanților (Platon 2019a). Profesorul e obligat aici să opereze simplificări, controlat și deliberat, pentru a se face înțeles. E un concept care ne-a ghidat și ne-a structurat micile compoziții.

Volumul *România în 50 de povești* propune o colecție de texte pentru debutanții RLS, jumătate dintre „povestiri” adresându-se cititorilor de A1, iar cealaltă jumătate, celor de A2. Nivelul e semnalat, de fiecare dată, deasupra textului. *Poveștile* sunt grupate în opt secțiuni tematice, în jurul celor mai frecvente subiecte din etapa de inițiere într-o limbă străină, cu vocabular, morfologie, sintaxă și ortografie adaptate:

- sat și oraș – *Pe iarbă sau pe asfalt?*
- locuri de vizitat – *Haihui prin România!*
- evenimente – *Sărbători fericite!*
- relații și emoții – *Cu drag!*
- viață cotidiană – *Ce mai faci?*
- personalități – *Jos pălăria!*
- artă culinară – *Poftă bună!*
- sănătate și stil de viață – *Sănătate, că-i mai bună decât toate!*

După cum se vede în temele structurante și așa cum, de altfel, am și sugerat în titlu, propunem în cele 50 de texte mai mult decât o microlimbă pură de A1-A2: utilizăm o limbă-cultură, presărată cu elemente de oralitate și structuri funcționale colocviale, care să apropie cât mai mult paragrafele de autenticitatea românei vorbite de nativi. În plus, componentele culturale se regăsesc și paralingvistic, prin imagini și explicații care să-i permită receptorului o apropiere subtilă de realitățile românești.

3.2 nivelurile textuale (A1-A2): vocabular, cologații, paragrafe și inferențe

Cititorul va descoperi că textele sunt, de cele mai multe ori, peste nivelul anunțat, conform ipotezei inputului, dezvoltate mai sus. Am considerat că, fiind o lectură extensivă, rolul ei este acela de a marca o evoluție lexicală adusă de receptarea scrisă. Jaloanele și semnele de orientare sunt, și de această dată, documentele europene și românești care reglementează și direcționează politicile lingvistice și normele de predare/evaluare în domeniul didacticii limbilor străine. Printre cele mai importante, amintim *Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi* (2001, 2018) și *Descrierea minimală a limbii române* (E. Platon, I. Sonea, L. Vasiliu, D. Vilcu; Casa Cărții de Știință, 2014).

România în 50 de povești A1

#myuntold

Anca Ursu

I. Laura

Festivalul de la Cluj a început în 2015. De atunci merg în fiecare an. Sunt patru zile magice în aerul, de muzică și dans, joacă, vineri, simfonie, dinamică. Și patru nopți, evident ☺. Clujul e atunci capitala mondială pentru distracție și bucurie! Într-o noapte în Parcul central, ai gata: începi să dansezi fără să știi, deși simți atmosfera de vacanță, acceptată tot anul! Mărită și vibroni sunt unice. Mi-au plăcut Armin Van Buuren, David Guetta, Robbie Williams, Martin Garrix, Avicii, DJ Tujamo... toți, ce să zici!

¹ o bucurie, -i = sentiment de satisfacție, de fericire.
² o gură, -i = deschidere într-un zăd sau gât pentru a permite accesul.
³ ce să zici = nu știu ce să zic, exprimă indecizia; Ce să zici, vreau să câștig, dar nu am chef!

97

România în 50 de povești A1

II. Sebastian

Sunt din Cluj și nu am făcut niciodată la Untold. Dar atmosfera din craș este foarte cool în zilele de festival.

Îmi place să mă plimb în centru, să văd mulți de oameni veseli, care vorbesc o grămadă de limbi străine. Dacă nu inasa la o terasă, sigur vorbesc cu una sau mai multe persoane venite la festival.

Am cunoscut tineri din Polonia, Suedia, Canada, Australia, Emiratele Arabe, Peru etc. Niciodată Clujul nu e mai colorat și mai viu¹ ca în perioada Untold.

III. DJ Tujamo

Anul trecut am spus că Untold nu poate fi mai mare. Și am venit din nou anul acesta, am urcat pe scenă² și, când am văzut studioul³ plin, am zis că este incredibil! Va spun

⁴ o grămadă, i de = mult, -ă, -i, -e împușcă, o mulțime de.
⁵ vin, -e, -i = care trăiește și respiră, aici, dinamic.
⁶ o scenă, -e = loc unde performează artiștii.

98

Imaginea 2: exemplu de text cu vocabular A1

Așadar, *vocabularul* din cele 50 de texte scurte e restricționat, ca să se poată asocia competenței de comunicare a cititorului, în diferite feluri; știm că cititorii pot ghici semnificația noilor cuvinte și a structurilor de limbă, numai dacă sunt puține (Dawson, 1999: 2). Lingviștii au identificat o cantitate precisă și suficientă de cuvinte învățate care să permită înțelegerea majorității textelor scrise. Mikulecky și Jeffries (2007:26) vorbesc despre 2000 de cuvinte, suficiente pentru a înțelege 80% dintre texte. Paul Nation (2014: 14), după o serie de studii nuanțate, propune 3000 de cuvinte de bază, în timp ce 9000 ar reprezenta un vocabular cvasicomplet.

Colocațiile ocupă un loc important în economia volumului. Sunt grupuri de cuvinte care apar împreună în contexte repetate frecvent, adică niște *microstereotipuri*. Fiind specifice fiecărei limbi, nu au gradul de stabilitate al unei unități frazeologice. Un exemplu celebru pentru instabilitatea invocată e al „ceaiului”: în engleză spunem *ceai tare*, *ceai slab*; în italiană, *ceai tare*, *ceai lung*; în japoneză, *ceai închis la culoare*, *ceai slab*. (Mikulecky, Jeffries, 2007: 62). Cele mai frecvente colocații utilizate de noi au fost în jurul verbelor sau al substantivelor, așa cum se poate vedea în exemplele următoare:

- verb+ substantiv: *a face probleme (cuiva)*, *a adresa o întrebare*, *a clarifica un lucru*;
- verb+prepoziție: *a se gândi la*, *a se aștepta la*, *a reveni asupra*;
- substantiv+adjectiv: *frate mai mare*, *salariu mic* etc.

În orice volum de TG, modalitatea de construire a *paragrafelor* facilitează strategiile de comprehensiune. Prin urmare, ca un principiu esențial de redactare, am convenit ca fiecare paragraf să fie centrat pe un cuvânt cheie, situat cât mai aproape de

România în 50 de povești AZ

CAUT MENAJERĂ!

Elena Pistol

I. Problema mea
 Permiteți-mi să mă prezint și să fiu brutal¹ de sinceră: sunt Ioana Damian, am 36 de ani și sunt *epu-i-cia*². Am ajuns la capătul puterilor³. Nu mai pot. Pur și simplu nu mai pot. Am doi copii și lucrez de dimineața până seara. Apoi gâtesc pentru a doua zi, fac curat, adun lucrurile copiilor de prin casă și abia dacă mai reușesc să dorm câteva ore pe noapte. Am ajuns la concluzia că am nevoie urgent de o menajeră, așa că am hotărât să postez un anunț pe Facebook. Vă rog să-i citiți și voi și să vedeți dacă este *dentul* de clar ce am cerut și ce pretenții am avut.

Caut menajeră!!!
 Caut o persoană deosebit de harnică și de pricepută, care să mă ajute cu *trabuzile* casnice: curățenie, spălat și călcat haine, cumpărături, gătit. Pentru mai multă eficiență, ofer și posibilitate de cazare gratuită în locuința mea. Dacă vă interesează anunțul, sunați la tel. 0713553990

Ioana D.

¹ brutal = violent, *brutal de sinceră* = foarte sinceră, "măi truu!"
² *dacă* este necesar, foarte directă
³ epuizat, -ă, -i, -e = terminat
⁴ a fi la capătul puterilor = a fi terminat (un capăt, capete = limită)

Inferențe

Imaginea 3: exemplu de inferențe

începutul lui; un bun cititor îl localizează rapid. În plus, fragmentul cuprinde o sigură idee tematică sau doar o secvență narativă.

Inferențele sunt create de cititori, dincolo de cuvintele receptate. Aceștia își folosesc imaginația și cunoștințele despre lume, pentru a suplini fapte și idei neexprimate direct în text, adică citesc printre linii (Mikulecky, Jeffries, 2007: 88). Deși la A1 receptarea scrisă e mai mult literală, cititorii își pot transfera, pe alocuri, capacitatea de a face inferențe în propria limbă. În *imaginea 3*, de pildă, nu e nevoie de explicarea unor locuri comune ale imaginarului contemporan, rețeaua socială invocată sau anunțul online.

Pentru noi, autoarele, e esențială ideea că cititorii trebuie să aibă o experiență similară apropiată de lectura în limba maternă, fără să verifice mereu în dicționar sau să recitească frecvent pasaje, ca să le înțeleagă semnificația.

3.3 instrumente pentru uzul studenților: note, imagini, metatext

Lectorul e ajutat de vocabularul de sprijin, explicat în notele de subsol, și de imaginile ilustrative pentru termenii și conținuturile mai greu de definit. Culoarea diferită a unor cuvinte indică faptul că ele vor fi explicate în note sau ilustrare printr-o imagine inserată în paragraf. Pentru că suntem adeptele metodei directe, nu am optat pentru traducerea lexicului în note, în limbile de circulație internațională: folosim

exclusiv limba română, iar cuvintele sunt explicate prin sinonime, antonime, parafraze și, mai ales, deductiv, prin plasare în contexte de uz frecvent.

Ca regulă generală, metalimbajul lipsește complet. Notele de subsol clarifică lexemele peste nivel, sub formă de explicație, în contexte lămuritoare sau prin ambele metode. Mai jos, sunt câteva exemple reprezentative:

- a ocoli (-esc, ocolit) = a merge pe o distanță mai lungă, a evita o persoană sau un obstacol.
- a fierbe = a transforma un aliment la temperatură mare...; *Apa fierbe la 100 de grade. Curăță un ou fiert.*
- un suflet, - e = un spirit, -e; aici, cu sensul de „persoană, om, ființă vie”.
- haios, -ă, -i, e = amuzant; *Mister Bean e haios în toate filmele.*
- din fericire = bine că, noroc că; din fericire ≠ din păcate; *Din fericire, accidentul a fost ușor, fără victime.*
- chiar dacă = *Ies la plimbare, chiar dacă plouă.*

Ilustrațiile sunt numeroase și utile în volum. Sunt de tip explicativ, nu decorativ și, de obicei, sunt însoțite de cuvântul asociat, cu minima paradigmă gramaticală (*Imaginea 4*). Există o corelație directă demonstrată între imaginile explicative și performanța în înțelegerea textului scris, adică fotografiile îmbunătățesc semnificativ scorul de lectură al receptorului (Luo, Lin 2017: 1).

Imaginile folosite sunt din arhivele personale ale autoarelor, în mare parte. Am inserat în „povești” și câteva fotografii de pe internet, cu licență de tip *Creative Commons* și drept de reutilizare sau ne-am servit de imagini de autor doar dacă am avut acordul explicit al artistului. Am specificat sursele fotografiilor la final, în anexa dedicată.

4. Concluzii

Așadar, textele gradate din volumul *România în 50 de povești* respectă progresia lexicală, gramaticală, sintactică și la nivelul structurilor utilizate (specifice scrisului sau de oralitate). Sensul se realizează nu numai verbal, ci împreună cu elementele de paratext și metatext. Esențialul vizat e plăcerea de a citi și evoluția fără efort al

Imaginea 4: ilustrații și cuvinte asociate

cursantului de RLS în cadrul primelor două niveluri de limbă. Sperăm să oferim un material agreabil și util, atât pentru cursanții care vor să-și crească și să-și rafineze nivelul de studiu, pe măsură ce avansează în limba română, cât și pentru profesorii de RLS, dacă intenționează să construiască activități de învățare diverse, pornind de la textele propuse de noi.

Referințe bibliografice

- Bamford, Julian, Day, R. Richard. 2004. *Extensive reading activities for teaching language*. New York: Cambridge University Press.
- Dawson, Nick. 1999. *Penguin Readers Teacher's Guide to Using Graded Readers*, London: Longman Elt. Import.
- Kara, Bayram. 2019. *The effect of graded readers on reading comprehension skill of EFL students*. Language Teaching and Educational Research (LATER), 2(2), 160-172.
- Krashen, D. Stephen. 1993. *The power of reading: Insights from the research*. Englewood, CO: Libraries Unlimited.
- Luo, Yang, Lin, Yuewu. 2017. *Effects of Illustration Types on the English Reading Performance of Senior High School Students with Different Cognitive Styles*, English Language Teaching; Vol. 10, No. 9; p1-10.
- Mikulecky, Beatrice S., Jeffries, Linda. 2007. *Advanced reading power: extensive reading, vocabulary building, comprehension skills, reading faster*. NY: Pearson Education.
- Nuttall, Chritine. 1996. *Teaching reading skills in a foreign language* (2nd Ed.). Oxford: Heinemann.
- Platon, Elena; Sonea, Ioana; Vasu, Lavinia; Vilcu, Dina. 2014. *Descrierea minimală a limbii române. A1, A2, B1, B2*, Cluj-Napoca, Editura Casa Cărții de Știință (<http://video.elearning.ubbcluj.ro/wp-content/uploads/2016/09/Descrierea-minimala-a-limbii-romane-11-IUNIE-2021.pdf>).
- Platon, Elena. 2019a. *The „micro-language” – an assault on natural languages?* în „Lingua. Language and Culture”, 2, pp. 67-82.
- Platon, Elena. 2019b. *The idea of progression in designing the curriculum of romanian as a foreign language (RFL)*. În „Studia UBB Philologia”, LXIV, nr. 2, p. 141-156.
- Ya-Han, Yang, Hsi-Chin, Chu, Wen-Ta, Tseng. 2021. *Text Difficulty in Extensive Reading: Reading Comprehension and Reading Motivation*, in *Reading in a Foreign Language*, Volume 33, No. 1, pp. 78–102.

Literatură română

Romanian Literature

Grațiela BENGĂ-ȚUȚUIANU
(Institutul „Titu Maiorescu”,
Filiala din Timișoara
a Academiei Române)

Topografia și mobilitatea memoriei în poezia contemporană românească. O perspectivă comparativă

Abstract: (The Topography and Mobility of Memory in Contemporary Romanian Poetry. A Comparative Perspective) Starting from the poems recently written by Cristina Ispas and Luminița Amarie (authors who published their first books in 2007 and 2012), the paper will examine the joints between memory and some changes in space frame structure. As consequences of a sensory apprehension and of a kinesthetic approach (which are noticeable in the so-called “poem of walking”, suggested by Michel de Certeau) or brought about by the incentive graft of the essential truths, these joints highlight the shifts in traumatic disorders and outline space, corporal, mental and language (dis)continuities.

Keywords: *identity, disillusion, trauma, limit, assignment.*

Rezumat: Plecând de la poemele recente scrise de Cristina Ispas și Luminița Amarie (autoare care au debutat în 2007, respectiv 2012), lucrarea urmărește punctele de articulație dintre modificările organizării spațiale și memorie. Consecințe ale tehnicii de aprehensiune senzorială și de apropiere kinestezică (determinată în ceea ce Michel de Certeau numea “poem of walking”) sau generate de inocularea stimulativă a adevărului existențial, aceste legături spațializează crize și schițează cartografiile binare. *Grosso modo*, dau măsura (dis)continuității locului, corpului, regiunilor cerebrale și limbajului.

Cuvinte-cheie: *identitate, deziluzie, traumă, limită, transfer.*

Studiile literare actuale s-au concentrat îndeosebi asupra prozei ultimelor decenii, cu analize trecute inclusiv prin lentila memoriei sau cu propuneri de subdiviziuni ale romanului, în funcție de nucleul de semnificație al aducerii-aminte. Una dintre categorisiri delimitează romanul memoriei traumatice, romanul memoriei (n)ostalgice și romanul memoriei agoniste (Cf. A. Mironescu, D. Mironescu 2020, 97-115). Obiectivul acestor pagini este de a întoarce reflectorul asupra liricii recente, pentru a urmări în ce măsură este valorificată memoria în poezia ultimilor ani și pentru a examina dacă există punți de legătură între pârgurile amintirilor și cartografia imaginarului poetic.

M-am oprit asupra unui decupaj operat în funcție de patru criterii majore. Primul a fost actualitatea, din perspectiva istoriei literare (criteriu după care am selectat poeme care aparțin unor scriitori din ultimele promoții – douămiistă și postdouămiistă). Al doilea criteriu a fost cel de gen, cu precizarea că m-a preocupat explorarea particularităților din cadrul aceleiași categorii – dincolo de constrângerile discursului

care stabilește diviziuni postulând existența unor gupuri de persoane cu trăsături și interese comune¹. Al treilea criteriu a aparținut sferei estetice. În fine, al patrulea a fost, desigur, tematic – și anume ipostazierea memoriei în discursul liric.

Contexte, crize, corporalitate. Tranzitivități (in)complete

Un singur an a despărțit debutul Cristinei Ispas (2007) de cel al Olgăi Ștefan, însă această succesiune nu înseamnă că poemele lor ar avea multe în comun. Liricii hipersenzoriale și barochizante (prin acumularea imaginilor în metamorfoză) a Olgăi Ștefan i se opune la Cristina Ispas o poezie a notației simple, în care cotidianul e configurat prin recursul la uneltele narativității și ale descriptivismului. Nimic nou, până aici – fiindcă și alte voci articulau observații nude. Un singur exemplu: puțin înaintea Cristinei Ispas, Livia Roșca folosise același ton al consemnării în *Ruj pe icoane*, dar îl sporise cu o undă de tragism. Tocmai din capacitatea scriitorului de a îmboldi însemnările cotidiene să pătrundă într-o arhitectură cu proiecții interferente, care să alimenteze tensiunea și să se așeze, totodată, sub pecetea unității derivă rezistența sau precaritatea versului. La prima vedere, discursul Cristinei Ispas conținea simpla înregistrare narativă a rutinelor cotidiene, din care lipseau straturile poeticității. În poemele unei scriitoare din aceeași generație, Andra Rotaru, acestea se profilau în vizionarism, în inserări ale istoriei fabuloase sau în volute neoexpresioniste. La Ana Pușcașu, în *te aștept ca pe un glonte*, erau conturate prin exercițiile de autopedepsire și fulgurantele tangente suprarealiste. Iar exact când debuta Cristina Ispas, Miruna Vlada publica *Pauza dintre vene* (a doua ei carte), în care căuta să afle punctul de echilibru între revărsarea senzorială oximoronică și scriitura autoreflexivă.

Luminița Amarie a debutat în 2012, când i-au apărut două cărți: *Destin făcut dintr-un cuvânt* și *Lacrimile, dinții albi ai durerii*. Primele volume ale sale nu au atins acel grad al efectului de autenticitate care să-i fi definit, cu un desen personal, interioritatea. Abia în cartea din 2019, *Ascunde amintirile și distruge tot ce-am atins*, poeta țâșnește la suprafața întinderii discursive, ondulate de mișcarea acelor curenți care transportă, din afundișuri, cuvintele prin care trăiește.

După ce a trecut prin experiența poetică și critică de la clublitar.com, Cristina Ispas a ales să scrie o poezie din care a evacuat corporalitatea contorsionată, reflexiile sexuale detabuizante, dar și feminitatea mistificată sau autoscopică ce fixaseră discursul poetic din anii 2000 în câteva tipare. În *fetița. mixaj pe vinil* austeritatea

¹ De exemplu, pe temeiul existenței unui grup de persoane cu anumite caracteristici comune, care permite și includerea diferențelor, și-a construit teoria feministă Iris Marion Young, în *Inclusion and Democracy*, Oxford, Oxford University Press, 2000. Pornindu-se de la mențiunea că lucrarea de față urmărește particularități, s-ar putea considera că adoptă linia de gândire a lui Judith Butler din *Genul – un măr al discordiei*, traducere de Bogdan Ciubuc, postfață de Andreea Deciu, București, Editura Univers, 2000, p. 14-17, *passim*. Teoreticiana promovează fragmentarismul când interoghează perspectiva categorială în dezbaterile despre gen, afirmând că, prin renunțarea la conceptul de „femeie” ca element coerent și unitar de semnificație, se inițiază adevărata ieșire din paradigma heterosexuală. Subliniez încă o dată că aceste pagini nu chestionează teorii feministe, ci au ca obiectiv demarcarea specificului *poetic* din discursul unor scriitoare contemporane, pe coordonatele mobilității memoriei și ale spațializării crizei.

textului, centrată pe înscrierea minimalistă și aparent dezordonată a observațiilor, protejează un trup feminin care își găsește resursele de vitalitate în propria-i alcătuire vulnerată (abuzată), unde trăirea și virtualul găsesc calea spre convergența unificatoare. Chiar dacă prezența diminutivului ar sugera, de la început, etapa dependențelor biologice și afective, *fetița* Cristinei Ispas creionează o feminitate fără vârstă, ale cărei coordonate sunt ostentația fragilității și conștiința de sine (vag teatralizată). Răsucite, acestea ajung în apropierea obiectualizării dramatice a trupului, ca suprafață de contact între real și imaginar, însă ambiguitatea identitară (sugerată prin separări stereoscopice) nu e resuscitată decât ca suport pentru o regăsire graduală care va creșta, la rândul-i, falii pe suprafața unui discurs atipic:

prima dată fetei i-a fost foarte frică/ acum nu cu adevărat/ se lipește cu spatele de zid/ stă cu spatele drept/ lipit de zid/ își lasă greutatea în genunchi/ nu te caută fetea/ nici dacă ar fi să vrea cu adevărat nu te-ar căuta/ nici dacă și-ar dori cu adevărat/ să facă dreptate/ nici dacă și-ar dori cu adevărat/ o reacție/ s-o protejeze/ mai bine așa/ se concentrează asupra propriului trup/ îl verifică (Ispas 2007, 92).

Elaborat sub forma unei organizări narative aparent ușor inteligibile (cu coordonate tradiționale conturate: personaj, cronotop, teleologie epică – deși estompată), acest tip de discurs posedă câteva trăsături aparte. În primul rând, pornind de la nucleul exploziv inițial, graficul însăilărilor narative indică momentele ce favorizează întâlnirea dintre datele prezentului și cele ale trecutului, evidențiind un model distinct: prezentul se desprinde dintr-o fâșie evenimentială cu încărcătură semantică și se recompune în funcție de ritmul în care disputa dintre *eu*, *tu* și *ea* se preschimbă în conștientizarea ipseității, dar și a traumei. În al doilea rând, perspectiva inspiră ideea unei crize ontologice, însoțită de o criză a limbajului ce se manifestă în destructurarea comunicării și în regruparea paradigmatică a imaginii, prin care suprafața plană (a convențiilor și reificării) izbutește să prindă un relief și să confirme o existență.

Pe narativizarea cotidianului e conturată *Rezervația* (2011), în care Cristina Ispas înlătură barierele biografismului douămiist (centrat pe trăire și confesiune brută) pentru a lăsa cale liberă relațiilor interumane și desfășurărilor sintagmatice la nivelul textului. *Rezervația* se deschide pe modelul unei circularități în spirală, în care corporalitatea este expusă sub forma unor atomi cu proprietăți identice. Din obiecte transferate și prezențe umane descentrate se încheagă *grupul de suport*, în care fuga de monotonie culminează cu o evaziune eșuată, iar nevoia de validare stă sub semnul imaturității afective. Al fixării într-o vârstă în care lumea e asimilată prin simțuri, iar textul e construit prin parataxă:

grupul iese în fața clădirii își aprinde țigările/ vorbește la telefon/ cerul e acoperit de puncte negre// în curând țigările se sting sub pantofi/ în mâini apar sticle de apă covrigi/ brichete care ajung în alte mâini// un râs iese frânt dintr-un trup/ apoi din altul// de umeri sunt poate atârinate genți/ la gât sunt poate înfășurate fulare// de la un

timp câțiva continuă să urmărească punctele negre/ care se deplasează încet spre stânga/ câțiva încep deja să uite/ câțiva înnebunesc// emoția pur și simplu emoția n-a fost niciodată/ un bun detectiv. (Ispas 2011, 14)

O discreție de sorginte bacovian-ivănesciană îi reprimă autoarei mărturisirea, iar adnotările biografiste ale vieții cotidiene (prin reținerile lor brevilocvente) lasă loc cititorului să facă marginalii acolo unde consideră de cuviință. Nu îl îndeamnă, dar nici nu îi interzice. Pe Cristina Ispas nu o preocupă detalierea textuală, ci ranforsarea unei poetici transparente, a cărei tranzitivitate¹ este însă incompletă. Poemele schițează zone problematice după care, discursiv, le lasă în suspensie și le întredeschide în subtext.

Spațiul memoriei și cartografiile binare

Modalitatea de traversare a spațiilor se desprinde, mai vizibil, din *40. să înceapă jocurile* (volum publicat în 2018), unde autoarea propune,

în locul unei virulențe convulsive a expresiei, prezente în recuzita multor poeți și poete contemporane, o aparentă acalmie, tonalitatea egală a notației, circularitățile reluate ca în ritualurile îndelung exersate ale călugărilor zen. Această dozare foarte judicios cântărită a efectelor creează ecranul alb pe care se proiectează, ca într-o înregistrare *high definition*, un film sfâșietor despre deziluzii și mici rezistențe cotidiene. (Purcaru 2019, 7)

În poeme care decupează scene banale de familie, obiceiurile alienante de la „job”, vacanțe cu mașina sau cadre ale rolului de mamă, Cristina Ispas surprinde disoluția identității și deprimarea – pe un ton calm, descotorosit de emoție și cu o mână fermă care notează în agendă (*school, work, life*) ceea ce vede și ceea ce ar putea fi vizibil: „noua clădire,/ pe care mi-o imaginez ca un fel de caleidoscop,/ înăuntrul căreia fiecare omuleț lucrează captiv/ în propriul ciob colorat.” (Ispas 2018, 12). Înregistrarea cotidianului e însoțită de distanțarea simultană atât față de acesta, cât și față de actul consemnării – după cum s-a observat (Bucur 2020, 33). Mecanismele rutinei și ale disipării identitare se desfac în fragmente ale realităților multiple, stereoscopice. Devenirea se desfășoară narativ, sub spectrul contrastului dintre existența mașinală și ieșirea din cercul deprinderilor mecanice. Sau dintre inseriere/ inadecvare corporală și

¹ Cosmin Borza a arătat că tranzitivitatea e reductibilă la o problemă referențială: „Pe de o parte, oricâte demersuri demitizante, nonconformiste și deconvenționalizante ar implica, toate reprezentările artistice sfârșesc prin supunerea față de un nou set aplatizant de tipare creatoare, denaturând iremediabil contactul cu realul. Pe de cealaltă, cotidianul se dovedește imposibil de recuperat de vreme ce este definitiv afectat de numeroasele straturi artificiale aglutinate prin metamorfozele repetate ale existenței moderne. «Autenticitatea» se cere de două ori «jucată»: o dată, prin opoziție cu tiparele culturale, a doua oară, prin desprinderea de automatismele (de noile convenționalizări) impuse de ceea ce ar trebui să fie «firescul» vieții. Încercând să reprezinte cât mai direct realitatea, poezii «tranzitive» ajung să se confrunte atât cu nenumăratele convenții ce le predetermină și le prejudiciază autenticitatea «reprezentării», cât și cu pluristratificarea (adeseori artificială a) complexului existențial ce poartă numele de «real»” (Borza 2014, 33).

fiziologia viului, într-o permanentă amenințare a centrifugării, dar și ca fascinație a timpului (în *New Year's Eve*): „corp respins, minte hiperlucidă,/ tentații (oricum slabe) dezamorsate de vină,/ eternă confuzie între intruși și expuși/ la party/ unde totul se termină abrupt,/ în descentrare și vină.” (Ispas 2018, 32).

Privit ca oglindire întremătoare de Cristina Ispas, cuplul e generatorul traumelor în poemele Luminiței Amarie, din *Ascunde amintirile și distruge tot ce-am atins*. Criza cuplului și a vârstei provoacă (după cum scrie O. Nimigean pe coperta a IV-a):

o autoscopie tenace – amestec de luciditate, frică (până la oroarea din <inima întunericului>), tandrețe, cruzime – care confruntă bergmanienele <scene ale vieții conjugale> cu ceea ce filozoful ar numi <sens ontologic al negativității> și abisală Nichtigkeit.

Poezia Luminiței Amarie preia întreaga simptomatologie a acestei crize: devenirea e posibilă numai în sondarea vidului interior, în examinarea viului și a imobilismului, în preschimbarea unui cerc al dezvrăjirii într-o sferă extensivă unde anxietatea și traumele se lasă, ritualic, exorcizate: „până când/ golul din mintea mea/ va umple sertarele cu/ instrumente/ de autodistrugere/ în locul zâmbetelor vom pune/ lumina/ neagră” (Amarie 2019, 11).

Viața satisfăcătoare din poezia Cristinei Ispas este perturbată, totuși, de factori alienanți – printre care deformarea resorturilor identitare ce suprapun imaginea interiorității. Dar, spre deosebire de golul apăsător din poemele Luminiței Amarie, criza nu exclude o repliere lucidă în sine, gata să reinstituie angajarea într-o locuire senină, onirică a corpului – ca realcătuire a realității incomode (*sleep, food*):

Acum mă apropii de 40 și duc o viață potrivită,/ doar că, la nivel de dorințe,/ îmi dau seama că sunt din ce în ce mai multe zile/ în care tot ce îmi doresc/ este un somn curat, într-un spațiu vast/ liniștitor și răcoros (Ispas 2018, 109).

Un spațiu este, așadar, catalizatorul regenerării și pe două planuri (uneori, suprapuse) se configurează acesta în poemele Cristinei Ispas: în interior (ca spațiu al memoriei, privit prin „oglindea retrovizoare”) și în exterioritatea geografică, prin locuri care stimulează flashbackuri cinematografice din alte vârste (copilărie, adolescență, tinerețea dintâi):

Mă văd pe mine în subsolul casei de cultură,/ imobilă printre casete, cu paharul gol în față,/ în care se mai văd urme fine de bloodymary,/ istoria personală, înșesată de simboluri,/ reglajele din mers, finisajele impropriei.// Văd pe ecran ce se întâmplă pe scenele lumii/ și mi se pare că nimic nu este despre ce este,/ ci despre altceva, strict personal, ce-am uitat. (Ispas 2018, 79)

Funcția selectivă a memoriei împinge discursul într-o succesiune de timpi ai trecutului – cu o parte pierdută și cu o alta regăsită, fiecare generată de materia preexistentă a celuilalt. O spirală. Ca substanță concretă a memoriei (imagini ce

păstrează amprenta timpului și spiritului în care au germinat), amintirile se ivesc în punctul de tensiune între descriere (a scenei stimulative) și impuls narativ (ca efect asociativ în planul memoriei involuntare). De aceea, supoziția abstractizantă („Poate că totul e, oricum, istorie reciclată,/ cu din ce în ce mai puține principii” – în *netflix*, Ispas 2018, 25) e arareori întâlnită în poeme. Predomină punțile între vârste, trecerile descriptiv-narative dinspre prezent spre trecut, când sensul existenței era altul. În *theroad*, o scenă cu copii care se joacă între blocuri și o plimbare pe bulevard, bunăoară, declanșează evocarea unui timp personal în care jocul transfigura, calitativ, spațiul: „valea întunecată,/ mai înainte un simplu decor,/ începea să emane dintr-odată/ răcoare, viață și mister.” (Ispas 2018, 29). E de remarcat că liniile cartografice ale prezentului alcătuiesc blocul și biroul, respectiv strada, parcul, grădina. Din observarea vieții comune și reprezentarea omului neștiut al modernității urbane, care transformă irelevantul cotidian în subiect de interes, poeta ajunge să cutureiere perimetrul insular al grădinii, regăsit în spațiul memoriei – proiectat ca traseu escapist (cu o tușă rousseau-ist ironică, în *apartment*) sau privit, topografic, într-un prezent perceput la limita extincției în poemul *inthegarden* („Cu moartea în suflet trec, până la urmă, chiar și cele mai frumoase zile.”, Ispas 2018, 99).

Între atâtea spații (și vârste), e firesc să interogăm modalitatea de locuire din *40. să înceapă jocurile*. Explorarea diferențelor de situație spațială în poeme indică faptul că focalizarea pe cadrele și peisajele extra-muros le descoperă caracterul bivalent, în care pierderea în anonimat poate genera deschiderea spre sine, pe când scenele intramuros pun în evidență formele de însingurare și alienare prin automatismele compulsive pe care le generează. Așa cum e sugerată de vocea poetică, locuirea nu e neapărat cartografică. Pe un plan mai adânc, e consecința unei tehnici de aprehensiune senzorială și de apropiere kinestezică, prin care deplasarea devine condiție a reconectării la sine, stimul al cogniției (al memoriei) și declanșator de mici viziuni catastrofice, cu vagă aluzie la scene regizate de Christopher Nolan, în *special committee*:

Ca într-un film văzut recent,/ îmi imaginez ce va fi:/ doar agricultură și praf/ și, la sfârșit, nici măcar agricultură./ [...] lacrimi mici îmi vor scânteia pe față/ și poate ochii mi se vor umbri de tristețe, pentru o secundă sau două,/ dar nimic nu mă va tulbura mai mult,/ în timp ce vrăjitele ierburi,/ otrăvite pentru omenire,/ vor continua să crească/ și păsările să înalțe imnuri,/ despre izbândă și fericire,/ pe această minge de pământ. (Ispas 2018, 18)

Aducerea aminte e provocată, de cele mai multe ori, de lungi deambulări, dar și plimbările sunt prelungite de actualizări ale memoriei. Poeme ale mersului¹ scrie, în cea mai mare parte, Cristina Ispas în *40. să înceapă jocurile*, dar cu dubla accepțiune a deplasării – în spațiu și în timp. Organizarea spațială nu este nici străină, nici potrivită

¹ Sintagma îi aparține lui Michel de Certeau, care vorbește în mai multe rânduri despre “poem of walking” (Certeau, 1984, 101, *passim*).

pentru locuire. Nici în sine, nici în limbaj. Mai exact, actul mersului, al ieșirii repetate în *neighbourhood*, are o funcție triplă: 1. proces de apropiere a cadrelor topografice (în același fel în care vorbitorul apropiază limba); 2. performare spațială a locului (așa cum actul de vorbire este producerea acustică a limbii); 3. implică relații între poziții diferențiate (la fel cum forma verbală este o alocuțiune) (Certeau 1984, 97-98).

În această alcătuire a existenței (așa cum e explicată de Michel de Certeau când scrie despre actul mersului¹), diferența dintre spațiu și timp determină o secvențialitate paradigmatică. Așa cum memoria poate produce, în circumstanțe favorabile, modificări ale organizării spațiale, timpul se arată a fi un intermediar care prilejuiește mișcarea de tranziție. Mai mult, are un rol hotărâtor în opoziția dintre vizibil și invizibil – adică între configurație perceptibilă vizual și depozitul nevăzut al memoriei: „deși nu ai împlinit încă patruzeci de ani,/ se poate spune deja/ că lumea ta a dispărut.” (Ispas 2018, 14). Enunțată în *cântecel*, dar reprezentată în multe poeme ale schimbării locului (și în *letthegamesbegin*, bunăoară), această lume de nicăieri este legată de arta de a opera transferuri ale spațiului în câmpul tactic al timpului. De aceea, *să înceapă jocurile* fixează nu doar întâietatea debusolantă a simulărilor cotidiene, ci și conștientizarea mobilității memoriei sau exersarea practicii metonimice a singularității – care fac ca vocea poetică, deși ancorată în succesiunea fenomenelor (inclusiv prin englezismele-simulacru), să devină ea însăși un ocol larg dat timpului, menit să producă efecte, nu să rețină obiecte.

Medieri, intermediari – forme de spațializare a crizelor

În poetica Luminiței Amarie, între text, minte și corp se întind undele unui limbaj condiționat de esența obiectului. Conștient de sine (cf. Serres 2008, 26, *passim*)², trupul are nevoie de un răgaz al împăcării și de găsirea unei forme de expresie, în acord cu intensitatea metabolismului său ontologic și afectiv. De aceea, adoptă posturi ale așteptării și se expune în orizontul neliniarității. Reacția la stimulii din jur e întârziată, împinsă dincolo de percepțiile plurisenzoriale, fiindcă ceea ce petrece – în planul semnificativului – e numai înăuntru, în măruntaiele unei umanități (și vulnerabilități) asumate: „mă ridic cu grijă/ din adâncimea trupului// (cobori în bucătărie la cafea/ rogi ca nimeni/ să nu spargă liniștea/ încât să ai timp/ să te trezești din morți)” (Amarie 2019, 5). Chip al alunecării în labirintul țesăturilor neuronale, liniștea e, totodată, o formă de eliberare de sub dominația limbajului ca instrument de comunicare. E o luare în posesie a miezului tare al ființei, cu tot procesul psihic al cunoașterii senzoriale. E o sensibilitate care percepe întregul, chiar dacă refuzul experienței haptice îl fixează în

¹ Traducerea în engleză a lucrării lui Certeau folosește următoarea formulare: “The act of walking is to the urban system what the speech act is to language or to the statements uttered.” (Certeau 1984, 97).

² În esență, Michel Serres se situează în dezacord cu cartezianismul și evidențiază rolul fundamental pe care îl are cunoașterea empirică, prin percepția senzorială a lumii. Împinsă în umbră de limbaj și de cunoașterea algebrică, cunoașterea empirică trebuie recuperată, iar corporalitatea – eliberată de adicția față de limbaj.

distanțe: „mă așez pe marginea patului tău/ și tac// nu mă atingi/ decât cu privirea/ de sticlă/ lichidă” (Amarie 2019, 7).

Calitatea de mediator pe care o are pielea (în concepția lui Michel Serres¹) aproape că nu (mai) este exersată în lumea Luminiței Amarie. Posibilitatea atingerii unor subiecți pricinuieste repetate reculuri, ceea ce înfățișează cuplul ca prizonier într-o corporalitate inaptă de empatie sau de erotism. Atingerea e redusă la obiecte și, în consecință, între operatorii și procesorii acestui mod de cunoaștere intervine o diferență de conectare.

Menținerea relației interumane, ca principiu ce animă mecanismele conștiinței și ale afectului, fără să aibă un corespondent real la nivel empatic, alimentează declanșarea de emoții care, la rândul-le, generează reîmprospătarea memoriei. Daniela Luca a observat corect cum, în poemele care alcătuiesc *Ascunde amintirile și distruge tot ce-am atins*, memoria apare ca adevăr existențial, nu ca simplu depozit al experiențelor subiective (cf. Luca 2020, 212). Ivide din disfuncționalitatea relațiilor interumane, emoțiile și screen-shot-urile memoriei creionează imagini care au, totodată, un rol funcțional în construcția laconică a poemelor, organizându-le în formule care nu pretind continuitatea exterioară (a suprafețelor) – așa cum nu există nici conectare haptică. Dimpotrivă, amplifică dinamica sincopată a memoriei și emoției, care transpun, într-un suflu discursiv minim, incertitudinea ontologică și explorarea identitară.

Prin imaginile intermitente „despre trup// ironia și mântuirea lui// fiecare mișcare ca o pedeapsă” (Amarie 2019, 16), poemul face trecerea de la traumă (fizică, psihică, afectivă) spre un ceremonial în care simbolicul nu mai e prelucrat în retorta unde se demitizează relația dintre morfologia feminină și sexualitate, cum procedează Angela Marinescu, și nici nu exhibă pulsunile subconștientului, ca în poemele Ruxandrei Cesereanu. În poezia Luminiței Amarie, simbolurile thanatice dețin modelul în stare să re-așeze ordinea în lume. Să o reconecteze la umanitate – printr-o poezie semnificativă, ale cărei incizii descoperă gravitatea și centralitatea omenescului: „tăietura să fie adâncă/ măruntaiele curate/ să nu te-nșele memoria/ să nu respiri mai mult decât alții// (mocirle colcăind de viermi/ sânge cu cenușă)” (Amarie 2019, 16). Pentru vocea din *Ascunde amintirile...*, salvarea se află în nucleul ontologic pe care-l circumscrie poezia, înconjurându-l cu spații, tăceri și mecanisme phanopoetice. Înșurubate în precizia imaginilor, acestea mențin tensiunea estetică a textelor și le umanizează prin pregnanța văzului reflexiv, capabil să provoace schimbarea direcției, a orientării (existențiale), a înțelesului: „trupul murdar de frumusețe” poate încapsula certitudini, de vreme ce „firește că știi/ moartea a inventat frumusețea/ apoi a desfigurat chipurile” (Amarie 2019, 25).

Întrupată, vocea rememorează senzații, reconstituie fâșii de incandescență („când lumina-i subțire/ când căile tine către s-au epuizat”) (Amarie 2019, 46), se retrage în fața unui întuneric agresiv, înaintează precaut printre goluri, se luptă cu sine

¹ “Body and soul are not separate but blend inextricably, even on the skin. Thus two mingled bodies do not form a separate subject and object” (Serres 2008, 26).

printre traume care se detonează pe neașteptate, adună imagini fragmentate și caută curentul subteran spre o vârstă care, în loc să cheme haloul mirabilului, a adunat răni, temeri și renunțări. În ratarea vârstei miracolelor trebuie să-și aibă originea „nu atât bucuria/ cât greața unui nou început”. Această traversare a limitelor existente între vechile traume și intuițiile precise legate de teritoriul latențelor dezvoltă, în poetica memoriei, un întreg traseu (stratificat biologic și psihic) al pierderii inocenței:

asa a început/ de atunci cumpăr creme/ uleiuri esențiale/ texturi moi ce prelungesc
plictiseala/ tot felul de instrumente de tortură/ pentru riduri// pielea însă are
demnitate/ și e de-ajuns să mă privesc în oglindă/ cicatricile strălucesc/ între rană și
vid/ îmi amintesc că nimic nu e mai presus de vocea cârnii/ a fost o vreme când
trupul nu împlânzea puterea minții/ atingerea era înaintea cuvintelor// acum totul e
departe/ noapte de noapte trupul meu devine mic. (Amarie 2019, 58)

Fiecare porțiune epidermică tremură de spaimă neîncadrabilă, fiecare zonă cerebrală se pliază, se întunecă și se expune în felul său, cu brutalități atenuate, însă, de resurse ale (de)mascării: „creierul/ meu/ e/ un/ mecanism/ uzat/ dar/ încă/ nu/ vă/ dați/ seama/ totul/ e/ butaforie” (Amarie 2019, 10). Nu există o limită pe care creierul din spatele vocii să o cunoască în afară de propria elasticitate. Nu există o limită pe care trupul să nu o atingă, în afară de hotarul legilor fizicii. Iar în poemele Luminiței Amarie trupul și creierul au, fiecare în parte, un soi de conștiință proprie care le face să se privească și să scape pe poarta care mărește sau comprimă distanțe:

distanța dintre locul în care îmi arunc trupul/ și ușa întredeschisă e perfectă/
mâinile atrag frigul/ păstrând restul cârnii în somn/ mașinărie tristă/ cu mecanisme
cristalizate la rece/ [...] îmi exersezi marginile corpului/ furia/ pe-ntuneric/ sperii
obiectele/ încăperea se năruie/ singurul moment al zilei în care nu fac loc/ altcuiva
(Amarie 2019, 38).

Poemul devine graficul convulsiilor cerebrale – provocate de multiplele înțelegeri ale formelor maladive în care eul se intersectează cu celălalt sau cu lumea. Refuzate, conectarea și conexiunea rămân definiții în spațializarea crizelor: „corpul nostru devine transparent/ distanța dintre mâini se subțiază/ am putea chiar uita/ am putea ascunde amintirile & distruge tot ce-am atins” (Amarie 2019, 49).

Topografia memoriei lasă loc unui prezent care se desprinde în straturi existențiale și se desface în piese evenimentiale, într-o temporalitate ciclică a cărei consecință este segmentarea memoriei într-o înșiruire de timpi – fiecare detașându-se din substanța care l-a premers: „corpul meu e o mașinărie de indus în eroare/ o ustensilă de sterilizat tristețea” (Amarie 2019, 45). Carnea și impulsurile cerebrale, mai mult decât sufletul, pot fi înțelese prin definiții și măsurători. Elemente ale realității neurobiologice devin și subiecte ale poetizării.

Mișcarea centrifugală a semnificațiilor prezente în amintiri, cu alunecarea lor într-un abandon determinat de preaplin („poți respira liniștită// nu mai ai nimic de trăit”, Amarie 2019, 55), conduce la organizarea segmentelor poetice în plauri ai memoriei.

De aceea, cartea Luminiței Amarie devine adăpostul unui lung poem fracturat, conceput în interiorul unei poetici a discontinuității, care se reflectă, de multe ori, și la nivelul discursului, prin schimbări de unghiuri și inserări de spații goale – fiecare devenind semne particulare care circumscriu incompatibilitatea dintre subiect și determinanții săi existențiali.

Profilul esențial pe care îl creionează lirismul Luminiței Amarie este acela al unui eu reflectat în ipostaze ale căror rezerve de sensibilitate declanșează un scurtcircuit în lanț, extins în ambiguități semantice și în răsturnări ce consubstanțializează trupul cu spațiul: „femeia de aici e frumoasă [...] / se înconvoaie în jurul gâtului tău să-ți taie respirația// e dură doar ca să se ascundă în zid” (Amarie 2019, 52). În aceeași gesticulație, subiectul poetic poate turna aliajul straniu dintre forță și slăbiciune. Altădată consemnează tăios percepții („acolo unde clădești tu e un loc mort”, Amarie 2019, 41) sau oscilează între distrugere voluntară a amintirilor și îndemnuri de strădanie mnemotehnică („amintește-ti drumul/ și du-te către prăpastia ta”, Amarie 2019, 48).

E interesant de observat cum identitatea individuală, traumatizată și fragmentată, se reconfigurează și parcurge, treptat, etapele intermediare¹ până la integrarea într-o identitate socială: „eu vin din generația fără învingători/ [...] eu vin din generația morții dar nu spun/ nu-mi arăt scăderile vulnerabilitatea țipătul/ umblu goală printre ziduri” (Amarie 2019, 44). Păstrând spasmele eului trăit, căruia i s-a refuzat nevoia empatizării, poemele rețin imagini ale eului conform regulilor grupului, surprind detalii ale proceselor cognitive și distanțării (specifice eului colectiv) și, mai ales, oglindesc mutațiile spre un sine conceptual și autonom. Între „femei alungate din trup” și „femeia de aici” (Amarie 2019, 51-52) se întind, așadar, valorile oscilante ale neuropeptidelor și praguri de toleranță pe care istoria personală traumatizantă le-a coborât în așa fel încât stresorii maturității declanșează episoade de pierdere a controlului sau, dimpotrivă, pe fondul unui corp amigdalian hiperactiv, exarcebează asimetriile emoționale:

femeia aceasta nici măcar copil nu a fost nu are/ amintiri de când/ a fost ruptă de lume când fiecare mângâiere trebuia/ plătită cu boabele proaspete/ ale trupului ei mic a crezut că-i dragoste pentru/ că uită-te bine/ femeia de aici a fost lovită vine din raiul/ celorlalte femei care tac a tăcut/ până când țipătul i-a făcut țeasta bucăți (Amarie 2019, 53).

Pentru Luminița Amarie estetismul e un teritoriu al deformărilor. După cum se observă în *Ascunde amintirile...*, nu o atrage și nu îl explorează. Poezia ei se ferește să fardeze realitatea unei interiorități vulnerate. Cu memoria și simțurile ca plăci turnante între multiplele înfățișări ale distanțelor, fixează absențe și înregistrează contorsiunile cogniției sau ale afectului, de parcă ar stenografia fișa clinică a unui creier care își învață trupul să se descopere și să supraviețuiască.

¹ Când mă refer la etapele intermediare, am în vedere modelul identității sociale, întâlnit la Deschamps, Devos 1988.

Concluzii

Prin conturarea unor punți între memorie și organizarea spațială, care pot da măsura (dis)continuității locului, corpului, regiunilor cerebrale și limbajului, poemele Luminiței Amarie și ale Cristinei Ispas semnaleză, în opinia noastră, 1) că lirica feminină nu poate fi asociată, *grosso modo*, nici cu perceperea suavă, cu etericul sau sfiala (care i-au fost imputate de o întreagă tradiție a receptării) și nici cu visceralitatea frustă (care a fost reproșată autoarelor de după 2000); 2) că reflecția asupra literaturii nu trebuie să renunțe la criteriul estetic, chiar dacă în prim-plan se situează alte principii și norme pe baza cărora are loc o dezbatere; 3) că poetele de astăzi se îndepărtează de modelele dominante în lirica românească (Angela Marinescu, Nora Iuga, Mariana Marin) și își caută propriul traseu al reprezentărilor, prin care radiografiază (și) mobilitatea memoriei; 4) că topografia aducerii-aminte constituie (atât la Luminița Amarie, cât și la Cristina Ispas, dar prin mijloace individuale de expresie) o premisă și, totodată, o consecință a spațializării.

Referințe bibliografice

- Borza, Cosmin. 2014. *Poezie tranzitivă*, în „Vatra”, nr. 1-2, <https://revistavatra.org/2014/05/16/poezie-tranzitiva/>, ultima accesare la 10 iunie 2021.
- Bucur, Romulus. 2020. *alte cântecetele (cu î din a)*, în „Arca”, 2020, nr. 1.
- Certeau, Michel de. 1984. *The Practice of Everyday Life*. Translated by Steven Rendall. Berkeley: University of California Press.
- Deschamps, J.-C., Devos, T. 1988. *Regarding the relationship between social identity and personal identity*, in S. Worchel, J. F. Morales, D. Páez, & J.-C. Deschamps (Eds.). *Social identity: International perspectives*. London: Sage Publications.
- Luca, Daniela. 2020. *Indestructibil*, în „Poesis International”, X, 2020, nr. 1.
- Mironescu A., Mironescu D. 2020. *The Novel of Memory as World Genre*, în „Dacoromania litteraria”, VII, <http://www.dacoromanialitteraria.inst-puscariu.ro/pdf/07/6%20Mironescu.pdf>, ultima accesare la 7 iunie 2021.
- Purcaru, Alina. 2019. *Exerciții de acalmie*, în „Observator cultural”, nr. 962, <https://www.observatorcultural.ro/articol/exercitii-de-acalmie/>, ultima accesare la 25 mai 2021.
- Serres, Michel. 2008. *The Five Senses. A Philosophy of Mingled Bodies*. Bloomsbury Academic.

Surse

- Amarie, Luminița. 2019. *Ascunde amintirile și distruge tot ce-am atins*. Bistrița: Casa de Editură Max Blecher.
- Ispas, Cristina. 2007. *fetița. mixaj pe vinil*. București: Editura Vinea.
- Ispas, Cristina. 2011. *Rezervația*. București: Casa de Pariuri Literare.
- Ispas, Cristina. 2018. *40. Să înceapă jocurile*. București: Editura frACTalia.
- Pușcașu, Ana. 2012. *te aștept ca pe un glonte*. București: Casa de Pariuri Literare.
- Roșca, Livia. 2006. *Ruj pe icoane*. București: Editura Cartea Românească.
- Ștefan, Olga. 2006. *Toate ceasurile*. București: Editura Vinea.
- Vlada, Miruna. 2007. *Pauza dintre vene*. București: Editura Cartea Românească.

Elena CRAȘOVAN
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

**Rememorări ale sinelui
în România postcomunistă.
Cazul Letiția Branea**

Abstract: (Recollections of the Self in Postcommunist Romania. The case of Letiția Branea) The aim of this paper is to analyse the recollections of the self in the case of Letiția Branea, the main character in Gabriela Adameșteanu's novel, *Fontana di Trevi* (2018). Now a sexagenarian living in France, Letitia returns, periodically, in the Romania of the 2000s, in order to reclaim the possession of her uncles, killed by the communist regime. Her returns "home" reactivate her memories and force her to redefine herself in relation to her previous identities. Thus, the identity imaginary is constituted in a fourfold relation. First, in relation with the problematic identity of the migrant trapped between two spaces, unable to fully belong to any of them. Secondly, the heroine cannot integrate her personal history within the history of her country of origin. She sees the precarious democracy of the '90s from outside, with distant, ironical eyes, while representing herself and her friends as "communist people", unable to adapt to the new realities. Her own identity is defined by this tension that marked her generation: between expectation and expiration. Thirdly, the social and historical dimension of the identity fracture is doubled by a fractured intimacy: Letitia's new "winner identity" is based on the rejection of her old identity, of her youth under the Ceaușescu regime, marked by an adulterous relation and an illegal abortion that mutilated her body. Fourthly, Letitia also rejects her biological age: she appears as a false winner who cannot meet her alternative selves but in sleep, while her rational self represses, aseptically, both the toxic memories of the past and the threatening projections of an unstable future. Haunted by the spectres of the past and the nightmares of the future decay, Letitia is unable to live her present. This inner tension sustains the particular mixture of nostalgia and cynicism, which is the hallmark of Adameșteanu's novel.

Keywords: *post-communism, identity, memory, migrancy, nostalgia.*

Rezumat: Lucrarea analizează reprezentările sinelui în cazul Letiției Branea, protagonista romanului Gabrielei Adameșteanu, *Fontana di Trevi* (2018). Sexagenara călătorește, periodic, între Franța și România, pentru a recupera moștenirea unchilor uciși de regimul comunist. Întoarcerile acasă îi reactivează amintirile și îi provoacă redefiniri în relație cu identitățile anterioare. Astfel, imaginarul identității se construiește, prin rememorare, în patru dimensiuni: mai întâi, în relație cu identitatea problematică a migrantului prins între două spații, neaparținând pe de-a-ntregul niciunui dintre ele. În al doilea rând, în relația dintre istoria personală și istoria țării de origine: Letiția vede controversatul regim democratic românesc de după 1990 cu privirea ironică a celui din afară, în timp ce se reprezintă pe sine și pe vechii prieteni ca „oameni ai comunismului”, incapabili să se adapteze la noile realități. Identitatea personală este definită de tensiunea care a marcat o întreagă generație: cea dintre așteptare și expirare. O a treia dimensiune multiplică fractura socială și istorică la nivelul intimității corporale: noua identitate de învingător a Letiției se bazează pe respingerea vechii identități, a tinereții sub regimul Ceaușescu, marcate de o relație adulterină și de un avort ilegal care i-au mutilat corpul, feminitatea. În fine, o a patra tensiune identitară se creează prin respingerea vârstei biologice: Letiția apare ca o falsă învingătoare, care nu-și poate întâlni fostele identități decât în somn, în timp ce sinele rațional, diurn, reprimă atât amintirile toxice ale trecutului, cât și proiecțiile amenințătoare ale unui viitor incert. Bântuită de spectrele trecutului și de coșmarurile degradării viitoare, eroina este incapabilă să-și trăiască prezentul. Această tensiune internă este marcată de amestecul de nostalgie și cinism din atitudinea personajului, ceea ce și conferă timbrul specific al romanului Gabrielei Adameșteanu.

Cuvinte-cheie: *postcomunism, identitate, memorie, migrație, nostalgie.*

Temă centrală în filosofia, psihologia și antropologia secolului al XX-lea, problema reprezentărilor identitare capătă noi valențe la intrarea în noul mileniu, mai cu seamă într-un spațiu liminal (România între Occident și Orient), într-un moment istoric vulnerabil (tranziția prelungită de după Revoluția din 1989, care a acutizat criza politică, economică, culturală), la care se adaugă problema migrației. Citită prin această lentilă tematică, proza publicată în România după 1990 devine „un limbaj al contramemoriei” (Goldiș 2011, 384), o modalitate de recuperare ficțională a trecutului omis în relatările oficiale, în registre care alternează de la tragic la comic-grotesc, de la nostalgic la ironic-cinic.

Gabriela Adameșteanu, unul dintre cei mai traduși scriitori români contemporani, este recunoscută atât prin implicarea în manifestările societății civile din România anilor 1990-2000, cât și prin romanele publicate în ultimele două decenii: *Provizorat* (2010) și *Fontana di Trevi* (2018). Acestea, împreună cu romanul de debut, *Drumul egal al fiecărei zile* (1975), alcătuiesc un ambițios proiect narativ, o trilogie urmărind dezvoltările anamnetice ale protagonistei Letiția Branea, care cuprind mai bine de jumătate de secol de istorie. Comentând relația dintre micile istorii și Istoria mare, precum și rememorarea și ficționalizarea trecutului în literatură, autoarea declară:

Eu cred că pentru a înțelege destinele, trebuie să mergi în urmă, spre trecut. Asta se petrece cu personajele mele care trăiesc, măcar o parte din viață, în deceniile comuniste, așa cum am trăit și eu. România modernă, a cărei istorie începe la 1859, în momentul Unirii Principatelor, n-are decât 160 ani. O treime din aceștia, i-a petrecut în comunism. Mi se pare foarte mult, fiindcă sunt viețile a trei-patru generații pe care s-a făcut acest experiment politic. (Timar 2020, 37).

Lecturile anterioare au subliniat interdependența amintirilor individuale și a structurilor sociale, contribuind astfel la constituirea imaginarului identității. În analize recente (Mironescu 2020, 98), romanele Gabrielei Adameșteanu ilustrează romanul memoriei, ca gen global, respectiv romanul comunismului ca subgen local, atât la nivel tematic (prin întoarcerea la istorie și dezvoltarea traumelor colective), cât și din punct de vedere formal, prin ambiguizarea vocii narative, superpoziția sine individual/colectiv, compoziție fragmentară, polifonie, dialogism. Apartenența este confirmată de coprezența discursurilor multiple asupra memoriei și de caracterul metatextual al prozelor (Mironescu 2020, 106).

Îmi propun în această lucrare o analiză a imaginarului identitar al protagonistei, așa cum se dezvoltă în ultimul roman al autoarei, *Fontana di Trevi*, în jurul unor momente-cheie din biografia personajului (cutremurul din 1977, emigrarea în Occident, Revoluția din '89, revenirile în România anilor '90-2000). Apelând la conceptul de identitate narativă elaborat de Paul Ricœur, voi urmări, într-o primă secvență, construcția imaginară a identității spațiale (migrante) în relație cu „memoria pământului”, continuând cu cea a identității temporale (generaționale), cu autoimaginarea ca generație așteptată/expirată, urmând ca în partea a treia să abordez problema imaginarului traumei (care stă în centrul construcției identitare a Letiției),

încheind cu identitățile corporale ale protagonistei la diferite vârste, din perspectiva a ceea ce Neisser (1994, 16) numește „sinele extins temporal” (*the temporally extended self*)¹, care dezvăluie cel mai bine ambivalența nostalgie-cinism, evidențiată în relația dintre sinele amintit și sinele care își amintește. Voi încerca să arăt cum, la toate aceste paliere, protagonista își recitește și rescrie continuu trecutul, țesând, din petice, peste numeroasele fracturi identitare, o poveste unificatoare, o identitate de personaj, afirmând nevoia de coerență (*idem*) între identitățile anterioare și cea prezentă, simultan cu dinamitarea continuă a propriei povești (*ipse*), cu introducerea sistematică a fisurilor și incongruențelor, care pun sub semnul întrebării autenticitatea identității construite cu atâta grijă, aducând, din nou, în atenție, construcția imaginarului identității ca joc tensionat între *memoria*, *fantasia* și *ingegno* (Neimeyer & Metzler 1994, 130)².

1. Identitatea spațială. Memoria pământului – memoria mormântului

Letiția Branea ilustrează cazul tipic al migrantului dinainte de 1989: ea emigrează, la sfârșitul anilor ‘70, invocând procedurile de „reîntregire a familiei”, după ce soțul, lectorul universitar Petru Arcan, profită de ieșirea la un congres de lingvistică și cere azil politic. În Germania, apoi în Franța, Letiția abandonează cariera de filolog/scriitor, devine kinetoterapeut, asigurându-și, aparent, o existență independentă, prosperă. După Revoluție, revine periodic la București, fiind implicată în anevoioasele procese de recuperare a moștenirii unchilor Branea, membri în guvernul Antonescu, ale căror averi fuseseră confiscate de statul comunist.

Deși pornesc de la această intrigă foarte pragmatică, călătoriile „de afaceri” ale sexagenarei Letiția devin pretextul unor exerciții anamnetice și al unor complexe reflecții identitare: „trecutul încă mă rodea: când mă întorc aici, mă prinde memoria pământului” (Adameșteanu 2018, 17)³. *Mal du pays*, în termenii psihoterapeutei Aurélie sau „memoria pământului”, în apostrofările cinice ale lui Petru, sunt două sintagme spațiale, dar care, de fapt, reactualizează un timp, trecutul românesc care sabotează noua identitate europeană a Letiției, „viața mea, voit uitată, care îmi revine, neiertătoare, când ajung aici, în Aleea Teilor.” (33).

Toponimia nu e întâmplătoare: adresa prietenilor (Morarii) care o găzduiesc la venirea în țară e cvasiidentică cu adresa din Franța a protagonistei: în România, Letiția locuiește pe Aleea Teilor, pentru a se întoarce iar în Franța, la Neuvy, pe Alée des Tilleuls. „Remarcabila coincidență”, cum o numește Letiția, este o strategie auctorială

¹ Traducerile din engleză din cuprinsul acestei lucrări îmi aparțin.

² ”Autobiographical recollections do, indeed, enable us to bring to the present that which is past (*memoria*), but never the thing itself, only its reconstructed image in personal terms (*fantasia*), and always in the context of our continuously evolving systems of self-constructions (*ingegno*).”.

³ Toate citatele din acest studiu urmăresc ediția din 2018 a romanului *Fontana di Trevi*, iar următoarele referiri vor conține exclusiv pagina acestei ediții.

pentru a sublinia încercarea eroilor nu de a înlocui, ci de a echivala, de a traduce (măcar la nivel lingvistic), un spațiu în altul¹.

Dacă, la nivel urbanistic, Bucureștiul tranziției și Neuvy sunt tot ce poate fi mai diferit (de o parte gunoaiele, maidanezii, agitația, schimbarea haotică; de cealaltă: fosta Curte a Franței, o zonă „mai plină de monumente decât Valea Regilor” [387]), la nivel lexical „coincidența” toponimelor spune multe, din punct de vedere simbolic, despre această „geografie alternativă” care permite coabitarea unor spații imposibile în geografia reală. Deși aleg să trăiască, „în această a doua viață a noastră”, într-un veritabil muzeu, la antipodul „țării mișcătoare și neașezate”, Letiția și Petru locuiesc de fapt, cu tot spiritul lor antinostalgic și cinismul afișat, într-o țară din oglindă, care reflectă, dureros, prin absență, un „acasă” pierdut.

Cinic-nostalgica Letiția e, în termenii Svetlanei Boym (2002, 29), „o persoană dislocată, un mediator” între aici și *dincolo*, între atunci și acum. Însă pendulările spațio-temporale, salturile (aparent fericite), nu pot acoperi hiatus-urile: „Saltul este, de asemenea, un gol, adesea de netrecut, care descoperă noncoincidența dintre ce se pierde și ce se câștigă” (Boym 2002, 241). A pleca de pe Aleea Teilor pe Ailée des Tilleuls (și retur) e un mod de a anula acest du-te-vino între două țări (din care niciuna nu este patrie). Dar, simultan cu efortul de substituție, protagonista evidențiază discrepanțele dintre multiplele identități: „eu mi-am târât valizele de colo-colo. Și la fiecare adresă a locuit o altă Letiție... femei puțin asemănătoare între ele.” (99).

Mărturisind: „nu mă mai simt româncă, dar nu sunt sigură nici că am devenit franțuzoaică” (77), Letiția ilustrează, în fond, imposibilitatea de a asuma pe deplin oricare dintre identități. Situarea interstițială între două spații, două epoci, două vârste, stimulează adaptabilitatea cameleonică, aparent facilă la identități alternative. Ajunsă în România, „țara aia pe care n-o simțisem niciodată ca fiind a mea” (266), Letiția încearcă să se adapteze „obiceiurilor acestei țări semiorientale și [se fardează] un pic mai mult.” (54). Deși pare să jongleze cu măștile exterioare la fel de ușor cum o face cu registrele discursului, deși pozează în *globe-trotter* mai degrabă decât în emigrant ratat, Letiției „îi scapă” adesea remarci care pun sub semnul întrebării noua identitate de învingătoare: „Pot să locuiesc fără pretenții în ambele lumi. Sau între ele? Sau în niciuna? Uite ceva la care n-am deloc chef să mă gândesc.” (200). Remarcile lui Sorin Alexandrescu despre dubla identitate a exilatului, marcată de fantezme și nostalgie, descriu fidel situarea Letiției: deși bravează, afișând în țară noua identitate de *psychomotricien*, identitatea socială, diurnă, de succes, este în conflict cu identitatea de adâncime, nocturnă, cea care revine cu încăpătânare în visuri, atunci când scrie, sau la întoarcerea în țară:

¹ Acest posibil *act manqué* al protagoniștilor devine element central al structurii cărții. Prima parte, subintitulată „Aleea Teilor” cuprinde, în 18 capitole, reflecțiile și aventurile din Bucureștiul lui 2017; a doua parte, „Alée des Tilleuls”, un epilog francez, cuprinde paginile finale, după întoarcerea „acasă”. Unicul capitol al acestui final, „Viața bicoloră”, demitizează brutal, în 10 pagini, identitatea victorioasă cu atâta grijă construită în cele aproape 400 de pagini anterioare.

Dubla identitate este compromisul diurn cu coșmarele nopții, incapacitatea de-a alege între amintire și anxietatea prezentului, chiar atunci, și mai ales atunci, când în regimul diurn totul îți surâde. Dubla identitate este scuza cu care îți faci posibilă supraviețuirea, este prețul carierei, este drogul cu care uiți pierderea identității. (Alexandrescu 2000, 266).

În discursul diurn, Letiția pare să afirme cinic că identitatea e o chestiune de alegere (inclusiv financiară), îndreptățită de nenorocirile trecutului: ea poate fi făcută, refăcută, contrafăcută, în funcție de împrejurări. În continua reeditare a autobiografiei, pragmatismul se amestecă cu eroismul:

Cu banii de asigurare primiți pentru atentat (la sediul Europei Libere din München, unde Petru a fost rănit, n.n.) ne-am cumpărat prima noastră casă, pe Alée des Tilleuls, lângă biserica romanică de la 1050, refăcută în stil gotic după 250 de ani. Dacă și bisericile și-au schimbat identitatea, noi de ce n-am face-o? (208).

Însă, în pofida acestui discurs optimist, construit pentru a justifica supraviețuirea diurnă, Letiția recunoaște (târziu) în epilogul francez, că, în ciuda adaptabilității, ei au rămas niște migranți, outsiders, într-o „lume cu istoria ei complicată – istoria *lor*, în care nu poți intra îndeajuns de adânc” (387). La fel, raportat la România, ea împărtășește, cum spune Sorin Alexandrescu, „statutul fantomatic al emigrantului: el trăiește, de fapt, *acolo (dincolo)*, și doar se întrupează, temporar, *aici (în țară)*.” (Alexandrescu 2000, 301).

Însă paradoxul identitar al Letiției e altul: ea trăiește (în dimensiunea diurnă) în Franța, însă visează și moare (oniric, simbolic), în România: „aici (în Franța n.n.) îmi lipsesc morții din cimitire, în schimb am o căsuță, în România am șiruri întregi de morți, știuți și neștiuți, dar n-am decât speranța unei treimi din casa de la Câmpina a lui Traian Branea.” (383). În final, așadar, cinismul e fisurat de nostalgie, „memoria pământului” devine memoria mormântului, identitatea repudiată se răzbună, legând-o pe Letiția prin moarte, prin proiecția „locul de veci”, de neamul ei.

Recitind acest periplu al migrantului între Neuvy și București din perspectiva finalului, putem vedea în imaginea protagonistei o reeditare contemporană a eroului din basmul *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*. „Dincolo”-ul francez pare, ca în basm, un alt tărâm, tărâmul tinereții fără bătrânețe (eroina mărturisește că arată mai bine ca la 30 de ani; „anii nu se văd pe mine”) care îi furnizează vitalitatea și identitatea pe care le importă în România, dar pe care „memoria pământului” le alterează. Întoarcerile nostalgice, mascate de alibiul moștenirii și de remarcile ironice la adresa României nu fac decât să confirme observația lui Starobinski, că „ironia nu este forța ce învinge melancolia; este numai cealaltă față a ei. Ironia și melancolia nu sunt forțe antagoniste; ele sunt cele două fețe, *Ianus-ul Bifrons*.” (Starobinski 1993, 143). Cele două fețe apar la Letiția în nevoia de coerență alături de recunoașterea fisurilor identitare, în nevoia de apartenență *versus* detașare, în tânjirea nostalgică după trecut alternând cu repudierea cinică a trecutului (dar și, paradoxal, a viitorului ca

„bătrânețe”). Ceea ce ne îndreptățește să vorbim despre Letiția ca despre un „nostalgic disimulat” (Boym 2002, 25) cu un imaginar identitar schizoid, scindat între două spații, neapartinând niciunuia pe de-a-ntregul.

2. Identitatea generațională. Între așteptare și expirare

La tensiunea spațială care fisurează identitatea protagonistei, se adaugă cea temporală, de ordin istoric. Soții Morar fac parte din aceeași generație cu Letiția, generația care „a făcut Revoluția”, care s-a implicat activ după 1990 în organizațiile non-politice ale societății civile¹, promovând democrația și drepturile omului. Narațiunea îi pune față în față pe acești „apărători ai României” și pe Letiția, „străina” care nu înțelege realitățile (post)revoluționare, fiecare cu propria viziune și propriul discurs despre istoria recentă. Pentru că nu a trăit-o, Letiția e acuzată că nu înțelege Revoluția din 1989, de unde și privirea ei ironică, distantă, asupra democrației precare a anilor ‘90.

Din acest unghi, putem citi romanul ca tensiune între identitatea individuală a migrantului, în care se acutizează faliile, discontinuitățile, inconsecvențele, și identitatea „de generație”, susținută de Morari. Dacă pentru cei rămași „aici” Revoluția din ‘89 marchează ruptura istorică și identitară de trecut și coalizarea lor în „apărătorii Adevărului”, pentru cei plecați „dincolo”, precum Petru Arcan, revoluția este o „mascaradă” care „a scos de la naftalină Vechea Gardă a bătrânilor stalinisti, i-a botezat disidenți și nimeni n-a mai văzut sângele de pe mâinile lor!” (24). Acolo unde cei rămași invocă eroismul și martiriul, cei plecați văd doar oportunism politic, idealism orb sau victime inconștiente. Multe din replicile Letiției (și ale lui Petru) văd în România țara biografiilor falsificate (24), a justiției politizate (158), a surprizelor proaste și foarte proaste (140) – care confirmă, paradoxal, că trecutul rezervă surprize mai mari decât viitorul sau, cum plastic se exprimă Letiția, că „adevărul este o bombă cu explozie întârziată și cu toxicitate remanentă.” (91).

Prin contrast, prietena din tinerețe, Sultana Morar, își apără țara și, prin aceasta, își apără, în fond, vechea identitate: „Voi, cei din afară, nu recunoașteți nimic bun din ce-i aici, fiindcă n-ați avea cum să vă justificați plecarea! Și nici revoluția n-o recunoașteți, fiindcă ați ratat-o!” (199). Prin includerea în acest „voi” colectiv, Letiția este expulzată din propria generație, transformată într-un *outsider* (temporal, de această dată), față de „ai ei”. În această ambivalență, ea este simultan invidiată pentru a fi ajuns „dincolo” – în raiul occidental – dar și compătimită, întrucât pare să fi fost absentă din chiar epicentrul istoric al generației sale, ratând astfel apartenența la „generația așteptată”. Așteptările, „viitorul făcut prezent”, în termenii Svetlanei Boym (2002, 27) se concretizează în momentul Revoluției și în „anii romantici” care au urmat, scurt interludiu în care mândria pentru prezent anulează nostalgia în raport cu trecutul. Doar

---

¹ Parte din aceste detalii au suport autobiografic, cunoscută fiind implicarea Gabrielei Adameșteanu în Grupul pentru Dialog Social și în conducerea revistei 22, mai bine de un deceniu după Revoluție, experiență detaliată în volumul memorialistic *Anii romantici*.

că euforia pe care o invocă Sultana îi e necunoscută Letiției, cea care nu înțelege Revoluția pentru că nu a trăit-o, deci nu își conține, în propria poveste de viață, singurul moment „prezent” liber de nostalgie. Absența acestui reper îi justifică cinismul în raport cu discursul patetic și sentimentalismul colegilor de generație.

Deși împărtășesc un trecut comun, amintirile „narabile” se subțiază în absența acestor repere ale marii Istorii în istoriile individuale: „Pe măsură ce îmbătrânesc, am tot mai puține amintiri comune cu prietenii din tinerețe: fiecare a reținut altceva dintr-un moment trăit și memoriile se deteriorează în ritmuri diferite.” (124). Identitatea interioară e construită prin opoziție cu identitatea exterioară, pe care o conferă privirea celuilalt: Letiția nu se recunoaște exclusă, se autoproclamă victorioasă în raport cu Morarii, pe care nu îi vede ca eroi învingători ai Revoluției, ci ca pe niște idealști învinși: „Morarii au redevenit oamenii temători și la locul lor pe care îi știam de dinainte de 89. [...] Cei din generația mea s-au descurcat greu în lumea nouă. Așa aș fi rămas și eu, dacă n-ar fi trebuit să dau din coate după ce am plecat.” (287).

Însă, sub privirea necruțătoare a „tinerei generații”, și cei plecați, și cei rămași sunt niște *looseri*, ieșiți din comunism fără șanse, „generația expirată”, cum inspirat o numește Șerban Axinte (2015, 82): „Noi suntem altă generație... *oamenii comunismului*. N-avem pretenții, ne mulțumim cu puțin. Vreau să spun, cei din categoria noastră.” (75), murmură, la un moment dat, apriga Sultana. Din nou paradoxal, cei mai înflăcărați apărători ai democrației se identifică, resemnați, drept „oameni ai comunismului”, regimul hidos care le-a mutilat tinerețea și le deformează, retroactiv, amintirile. Așadar, simultan, Letiția este și nu este „de-a noastră”, face parte dintr-o generație, dar nu și dintr-un „grup”, a trădat și se simte trădată, „marile speranțe” înfruntă atât expirarea, cât și expierea, prin „păcatele” politice ale unchilor Branea, pe care le poartă dintr-un regim în altul, dar a căror identitate nu și-o asumă decât conjunctural, oportunist: „Nu mi-a păsat o viață întregă de frații Branea, dar merit să le fiu moștenioare: le-am dus în cârcă păcatele.” (326). Pentru „oamenii comunismului” identitatea se construiește dintr-o succesiune de rupturi, lepădări de trecut, dictate politic: o primă ruptură se întâmplă în anii ‘50, când trecutul interbelic este repudiat pentru a le asigura supraviețuirea; o a doua ruptură are loc după ‘90, prin care se dezic de identitatea comunistă, impusă, și încearcă reînnoirea biografiei cu cea a părinților, dar povestea pare contrafăcută, fiindcă:

Istoria vieții mele este întotdeauna implantată în istoria acelor comunități din care decurge identitatea mea. M-am născut cu un trecut, încercarea de a mă rupe de acest trecut, într-un mod individualist, aduce după sine o deformare a relațiilor mele prezente. (MacIntyre 1998, 227).

Revoluția din 1989 nu reprezintă însă doar punctul de cotitură al unor schimbări la nivelul identității sociale, ci obligă la restructurarea profundă a identității individuale, întrucât este vorba despre două lumi cu norme de supraviețuire opuse, așa cum remarcă Petru Arcan („În ce lumi pe dos am trăit și noi, Letiția! Ce era rău într-una a fost bine în cealaltă, și invers!” [73]), sau, mai pragmatic, Letiția („cred că atunci a fost o viață

și că acum e alta!” (26); „Oare atunci când fiecare își evaluează viața, vede cum din rău a ieșit bine și invers?” [23]). Așadar, simetria toponimelor „în oglindă”, analizată în prima parte, are un corespondent în simetria temporală „pe dos”, a epocilor răsturnate: moștenirea familiei Branea, pată la dosar în regimul comunist, devine salvatoare după 1990. În jumătate de veac, aceeași identitate alternează între bine-rău, reconfeccionată în funcție de politica momentului (frații Branea apar ca membri în guvernul Antonescu în anii ‘40, dușmani ai poporului în anii ‘50, victime ale regimului comunist după ‘90, criminali de război în contextul proceselor de retrocedare, după 2000). Dacă identitatea fluctuează atât de ușor în funcție de contextul politic, dacă judecata e gregară, lipsită de nuanțe, condamnările se repercutează individual pe baza unor vini colective, fără corespondent la nivelul faptelor – atunci se confirmă remarca amară a lui Petru, că nu există lume fără „dosare” – că și în comunism, și în postcomunism identitatea ți se construiește în exterior, la intersecția relațiilor celorlalți, uneori fără legătură directă cu propriile acțiuni. Într-un regim totalitar politica ampretează traumatic destinul individual, impune reconfigurări identitare care să „dea bine” la dosar. Dosarul e depozitarul identității, dosarul face și desface destine. „Oamenii comunismului” sunt oamenii „tinichelilor atârinate de coadă”, cei cu identitatea scindată între cea oficială și cea ascunsă, de unde teama ca reflex, suspiciunea, resentimentul.

Ca revers, după 1989, reconstrucția identitară ține de un contradiscurs al memoriei, dar încercarea de a pune cap la cap bucățelele răsfirate, ascunse în/din dosare scoate în evidență mai mult golurile decât plinurile, ceea ce Daniel Albright numește „sinele întrerupt” (1994, 23). Povestea rămâne, cu tot efortul de a-i da coerență, artificială, caraghioasă, timpurile nu curg linear, ci se suprapun, realitatea nu e tridimensională, trecutul e reprezentat mai degrabă bidimensional, ca fotografie:

Am doar câteva fotografii cu cei trei frați Branea, tata și unchiul ale căror averi vrem să le recuperăm: restul le-a luat securiștii, la percheziții, ori le-a ars unchiul Ion, în cazanul de rufe din curte, împreună cu revistele și cărțile <periculoase> atunci. Mă uit câteodată la ei ca la niște personaje bidimensionale dintr-un roman prost. Veseli, încrezători în viitor, cu paharele în mână și costume la două rânduri, arată mai maturi decât vârsta lor de atunci; oricum, azi le-aș putea fi mătușă. (188).

Tehnica fotografiei, deși ar trebui să fie o fereastră spre trecut, să deschidă povestea unui alt timp (cum se întâmpla în celebra *Dimineață pierdută*, romanul din 1984 al Gabrielei Adameșteanu), în *Fontana di Trevi* „funcționează” mai degrabă ca o fereastră zidită: rememorarea nu înnoadă povești de viață, ci amestecă timpurile și gradele de rudenie; documentul pare falsificat, incapabil să completeze golul (informațional și emoțional) din biografia protagonistei.

Falia identitară observată în prima parte la nivel spațial, prin pendularea între două țări, se adâncește, așadar, prin non-integrarea în propria generație, căreia îi aparține doar biologic, cu care împărtășește un trecut îndepărtat (copilăria, tinerețea), dar îi ratează miezul istoric – revoluția – echivalent al maturității sau, în termenii lui Boym, al așteptărilor convertite în prezent (Boym 2002, 27). Totuși, în ciuda

autodelimitării, Letiția ajunge obiectul aceluiași priviri ironic-condescendente ale „tinerilor din ziua de azi”, laolaltă cu cei de acasă, situare care accentuează tensiunea dintre tânjire și apartenență (*longing/belonging*, Boym 2002, 3).

3. Identitatea traumatică

Mai mult chiar decât perspectiva spațială interstițială a migrantului și cea temporală a „generației expirate”, identitatea traumatică este elementul central de construcție a protagonistei. „Nu-ți depășești trauma fiindcă ți-o iubești”, îi spune, profesional, psihoterapeuta Aurélie Letiției, într-una din întâlnirile de reconstrucție identitară. Trauma mereu invocată este relația adulterină, ascunsă mai bine de un deceniu, cu colegul de serviciu Sorin Olaru, relație încheiată cu o sarcină nedorită, avort provocat (ilegal), septicemie și, în final, histerectomie. Acesta e trecutul „voit uitat”, neștiut de nimeni, vechea identitate îngropată, peste care își construiește Lety noua identitate de învingătoare: „Încrederea în mine se bazează pe credința, insuflată de psihoterapeuta mea Aurélie, că sunt altă persoană decât cea care se întâlnea pe furiș cu Sorin.” (12).

Așa cum întâmplările trecutului sunt repudiate, Letiția optând pentru construirea unei noi identități narative în ședințele de psihoterapie sau în scrierea unui roman, sub pseudonimul Lelia Arcașu, ea „se reinventează” și la nivelul identității corporale, își ascunde vârsta reală, repudiază cinic bătrânețea, chiar și atunci când o întâlnește la cei din jur. În „această a doua viață a noastră”, cum, repetat, numește Letiția refacerea căsniciei cu Petru (expresie care subliniază, din nou, ruptura identitară), pare că trecutul a fost definitiv îngropat. Doar că „memoria pământului” reactivează (la fiecare întoarcere în țară) vechea identitate: „Sunt degajată, ca să fie convinși cei din jur că am uitat trecutul. Așa mă port, așa vorbesc, așa rîd. Dar ce nesigur se simte cel care, în permanență, minte. Se minte?” (14). Oscilațiile, chestionările retorice rămase fără răspuns, îndoielile – toate se acutizează la venirea în țară. Prezentul este trăit prin raportare la trecut, gesturile sunt interpretate ca dovezi ale eliberării de trecut sau, dimpotrivă, ca dovadă „că nu mă voi elibera de el niciodată”. E un prizonierat incert în „fosta” identitate, de unde și atitudinea de reinterpretare circulară a trecutului și a prezentului. Cinismul diurn este sabotat continuu de dimensiunea onirică, spațiul oniric fiind singurul în care protagonista își mărturisește nesiguranța, slăbiciunea, dilema identitară, tensiunea dintre identitatea socială și cea intimă: „cum nu mai am nevoie, trecutul se uită, dai *delete*, vorba lui Daniel, și nu-l mai întâlnești decât în vise chinuite, atunci când e ploaie și te dor oasele.” (29). Trauma trecutului nu poate fi încorporată în identitatea prezentului; e percepută ca o boală; chiar visul care reiterează vechea identitate devine boală a bătrâneții.

Dacă cele două identități pot fi ținute sub control „dincolo”, „aici” identitatea subterană pare să urce la suprafață și să contamineze, periculos, identitatea de învingătoare, cea pe care eroina alege să o arate lumii:

Într-un fișier din creierul meu supraviețuiește, intactă, ființa necugetată care am fost cândva și care încă își mai dorește să se vâre, febrilă, cu Sorin în pat. O insectă dintr-o specie dispărută, pulsând, vie, într-o picătură transparentă de chihlimbar. (17).

Metafora insectei vii ilustrează complexitatea construcției identitare: la nivelul cel mai profund, intim, eul trecut apare simultan viu și conservat, repudiat și visat, luminos și sordid, etern și provizoriu. Printr-o răsturnare ironică, relația adulterină provizorie a devenit eternă prin conservarea ca imagine traumatică, vie, care bânuie subiectul. Trauma nu poate fi nici uitată, nici încorporată noii identități. Mai mult: noua identitate, cea a sinelui care își amintește, nu e nouă deloc, ci se bazează pe amintiri vechi, simultan traumatice și iluminante. Așadar, în identitatea curentă a Letiției coabitează două ipostaze conflictuale ale sinelui: una care își amintește, conectată la sinele amintit, defulat în spațiul oniric, cealaltă care reprimă amintirile incomode pentru a asigura postura diurnă, de învingătoare: „Aceleai părți din mine care îl visează pe Sorin noaptea nu de el îi este dor, ci de mine, cea care am fost odată. De ființa necugetată care de mult am încetat să mai fiu și pe care nu o mai pot reîntâlni decât în somn.” (111).

Mai mult, identitatea corporală a sinelui amintit se situează anacronic în raport cu identitatea corporală a sinelui care își amintește. Tensiunea de atunci dintre vârsta biologică și cea psihologică (spirit adolescent, corp îmbătrânit, uzat) se reflectă, în oglindă, în tensiunea identității prezente (spirit matur, corp „întinerit”). Identitatea este definită ca succesiune de imagini (*flash-uri*) din trecut, așa cum s-a întâmplat și cu fotografia unchilor Branea. Imaginea trecută e un instantaneu fotografic în care sinele nu se (mai) recunoaște. Vârstele nu se succed linear, într-o narațiune coerentă, ci se amestecă:

Când mă gândesc înapoi, mi-e jenă și mi-e milă de femeia căreia părul începuse să-i albească la tâmplă și sâni să i se lase, dar care își păstrase egoismul feroce al unei adolescente întârziate și pofta autistă a iubirii romantice. Eram mai tânără și mai bătrână decât sunt azi. (108).

4. Identitatea narativă

Pentru a compensa, parcă, această traumă „de nepovestit”, Letiția Arcan se dedublează, sub pseudonim, în Lelia Arcașu. Dacă identitatea ei occidentală implică uitarea trecutului și reprimarea scriitorului, identitatea românească și întoarcerea în țară sunt însoțite de reafirmarea identității de scriitor, iar „printul” din valiză e simultan răzbunare și terapie. La diagnosticul psihoterapeutei („Nu-ți depășești trauma fiindcă ți-o iubești”), Letiția răspunde, din nou cinic-nostalgic: „O iubesc fiindcă mi-a oferit un subiect de roman [...]. Scrisul e o terapie mai ieftină, după ce m-am apucat de literatură am mai rărit-o cu ea.” (71)¹.

¹ Ulterior, într-o recunoaștere parțială, față de sine, Letiția mărturisește rolul identității narative: ficționalizarea ca soluție de continuitate peste toate discontinuitățile biografiei reale: „(Sultana) crede că

Transformarea propriei existențe într-un roman („Toate romanele lumii sunt autoficțiuni. Iar în romanul meu ce altceva fac?” [117]) implică și transformarea identității reale într-una de personaj, ambalarea *flash-urilor* incoerente într-o narațiune coerentă. În concepția narativă (temporală) asupra identității (în termenii lui Ricœur, Dennet sau MacIntyre), narațiunea este *frame*-ul care dă coerență detaliilor, arbitrariului, insignifiantului. Ea presupune o revalorizare ulterioară, odată cu transpunerea în cuvinte a unor realități nonlingvistice (magma imaginarului, senzații, *flash-uri*), adică a le falsifica întrucâtva, pentru a facilita cunoașterea de sine. Așadar, identitatea umană se formează pe terenul trecutului, acel trecut de care Letiția se chinuiește să scape, dar pe care Lelia Arcașu îl dezgroapă continuu, nu doar pentru că îi oferă un subiect de roman, deci o validează ca scrisoare, ci pentru că doar întoarcerea, repovestirea, reinterpretarea dau o șansă (auto)cunoașterii și construirii unei identități coerente cu sine, chiar dacă asta presupune artificialitate, transformarea în personaj. Romanul din interiorul romanului confirmă această ipoteză: scrisul e terapeutic în măsura în care conferă coerență narativă unui sine chinuit, fragmentar.

Dar, ca de obicei, Letiția exhibă vulnerabilitatea procedului simultan cu construcția lui: pe măsură ce se amintește pe sine, pune la îndoială autenticitatea identității amintite: tentației de a se transforma într-un personaj coerent, de a lega între ele episoadele disparate, Letiția îi rezistă, evidențiind mereu diferențele. Păstrarea identității alternează cu pulverizarea ei în repetate disocieri, în afirmații de tipul „sunt alta”. E tot mai clar că sinele care își amintește nu operează, pur și simplu, cu amintiri, ci că *memoria* este însoțită de *fantasia*, care implică reconstrucția continuă a imaginii trecutului și de *ingegno*, care plasează reinventarea mnezică în contextul unor procese de autoconstituire identitară în continuă evoluție (Neimeyer & Metzler 1994, 106):

Din cauza romanului ăstuia nu mai sunt în stare să fac diferența între ce-mi amintesc din viața mea și ce am imaginat (121). Eu sunt femeia la care Sorin, cu mintea în altă parte, se uita ciudat? Eu ori personajul din carte? Îmi amintesc viața mea sau îmi amintesc ceea ce am imaginat plecând de la ea? (101).

La fel operează și travaliul hermeneutic, ceea ce o îndreptățește pe Andreea Deciu să afirme, după Ricœur, că

Identitatea este un proiect hermeneutic, bazat pe interpretări și reinterpretări succesive al căror adevăr e sistematic negociabil și supus ajustărilor, reluărilor, modificărilor. Ne interpretăm pe noi înșine, așa cum interpretăm un text, parcurgând o serie de procese de analiză, expectații și înțelegeri retrospective. (Deciu 2001, 23).

Protagonista romanului Gabrielei Adameșteanu rememorează, visează, reinterpretază momentele cruciale ale vieții ei în comunism după patruzeci de ani.

---

scriu ca să-mi compensez frustrările dintr-o viață jalnică, în raport cu a ei. Și poate chiar ăsta e adevărul.” (118).

Sexagenara se redefiniște altfel și revaluează diferit experiența traumatică a tinereții. Vede duplicitatea, minciuna pe care atunci nu le vedea, de unde revolta și distanțarea cinică, dar este incapabilă să extirpe ceea ce pare miezul ființei interioare, de unde nostalgia și lumina care învăluie scenele trecutului: „De ce nu-mi mai pot imagina nimic în viața mea ulterioară fără anii cu Sorin? Iar deasupra amintirilor cu el, oricât de sordide ar fi, plutește o mereu vie, proaspătă lumină.” (60).

Efortul de coerență a sinelui ar presupune ordonare interioară, adică dorințele, convingerile, valorile, trăsăturile unei persoane să se sprijine unele pe celelalte. Dar Letiția, deși parcurge travaliul ordonării, scoate în evidență discrepanțele, accentuate de pragul lui 1989, de unde incoerența acțiunilor/emoțiilor/valorilor. Chiar reperatele centrale ale identității ca *idem* (continuitate) – corporalitatea și dimensiunea psihologică – sunt în mod repetat altele (*ipse*). Iar sintagmele recurente „altă viață”/„noua viață” mărturisesc despre existența protagonistei ca succesiune de rupturi și abandonuri ale vechilor „vieți”. La nivelul întregii trilogii, personajul e alcătuit din reinventări succesive, simultan cu repudierea de suprafață a vechilor identități: liceana provincială, studenta bucureșteană, soția lectorului universitar, amanta trădată, scriitoarea, kinetoterapeuta, tână bătrână/bătrâna tânără – toate acestea nu sunt experiențe fluide, ci seisme care clatină din temelii existența (nu întâmplător, la nivel simbolic, plecarea soțului din țară, despărțirea de amant, avortul, amputarea feminității – se petrec simultan cu cutremurul din martie 1977, care a mutilat Bucureștiul).

În pofida imaginii afișate, a volubilității și siguranței, interiorul e vulnerabil; Letiția nu (mai) e tânără, nu (mai) e întregă (aluzie la feminitatea și maternitatea amputată). „Dar mă port *de parcă* (s.n.) aș fi tânără, întregă, așa cum m-a sfătuit cândva doctorița care mi-a dăruit altă viață.” (101). Acel „de parcă” trădează diferența dintre exterior și interior: portretul victorios se fisurează de toate incertitudinile. Coerența narativă (povestea pe care și-o spune și le-o spune și celorlalți) ascunde o multitudine de euri concurente: „Am făcut eforturi să mă accept așa cum sunt, să mă iubesc, încă n-am reușit...” (102). De aceea, în imaginea de identitate-matrioșka, fiecare ipostază aducând propriul nucleu narativ, în contradicție cu celelalte, se adeverește convingerea Letiției că „trecutul este o bombă cu explozie întârziată și toxicitate remanentă.” (90).

„Evanescența sistematică a sinelui” (Gilbert Ryle, in Deciu 2001, 21) este cea care scapă coerenței narative. În încercarea de construcție a unui sine coerent, sinele care își amintește este, în fiecare moment, cu un pas în urmă; de aceea, în momentele de onestitate, Letiția rezistă tentației de a se „mumifica” într-un personaj coerent, egal cu sine, recunoaște că ea nu e aceeași cu personajul creat, că identitatea ei este alta decât cea inventată într-o narațiune romanescă și că, în fond, e incapabilă să spună cine e, cum e, de ce e într-un anumit fel. Mai precis, refuză să lege episoade dispartate, să le confere suprasemnificația narativă, ea nu are o „poveste de viață”¹, toate autodefiniturile unui moment sunt contrazise în paginile următoare, într-o viziune complexă,

¹ De aceea și structura romanului *Fontana di Trevi* e anticronologică, episodică, aglutinantă.

esențialmente modernă, asupra umanului, care păstrează tensiunea dintre nevoia de coerență și pulverizarea mirajului identitar.

5. Sinele extins. Feminitatea refuzată

Conform perspectivei lui Neisser (1994, 16), care afirmă că indivizii sunt extinși temporal în ambele direcții: în trecut, prin memorie și în viitor, prin anticipare, și Letiția Arcan e un personaj alcătuit prin extensie: prezentul ei dintr-o zi de iunie 2017 se extinde prin escapade onirice sau *flash*-uri mnezice într-un trecut dilatat enorm și se prelungește printr-o dureroasă anticipare, nu doar în spațiul alternativ din Alée des Tilleuls, ci și în viitorul trupului-animal.

Identitatea Letiției este un colaj din instantaneele privirii migrante, care pendulează din prezent în trecut, din prezent în viitor, ambele direcții dovedindu-se distructive (atât în sens propriu, cât și figurat). La o lectură atentă vedem însă că privirea Letiției colectează nu numai imaginea proprie despre sine, ci mai ales privirile celorlalți (le cântărește, le interpretează, le confruntă cu felul în care se privește ea însăși): „Sorin îmi întreținuse o imagine flatantă, mă răsfățasem în ea ca într-o oglindă falsă.” (237). Odată cu destrămarea relației, se destramă și fragila țesătură corporală. Trupul interior este un trup mutilat, poartă stigmatul aventurii ratate. Drama vine din necoincidența interiorului cu exteriorul, între ceea ce „vede” protagonistă în sine și ceea ce „văd” alții, epidemic, plimbându-și privirea pe suprafețe, deși, paradoxal, în ambele priviri trupul e redus la „carne”, premisă sau efect al sexualității: „scârba de trupul meu golit, care continua să fie atrăgător, o simțeam din privirile care mă urmăreau, ca și înainte, pe stradă.” (271)¹.

Jocul privirilor eu-ceilalți este ambivalent: ceilalți par să nu știe, dar e și suspiciunea că toată lumea știe („nu-mi doream decât să scap de situația aceea rușinoasă, știută, probabil, de toți.” [162]), suspiciune cu atât mai gravă într-un regim totalitar, unde relațiile intime, sarcinile, avortul nu mai sunt chestiuni intime, ci probleme politice, comunitare care pot deveni, din secrete de alcov, capete de acuzare. Însă, dincolo de implicațiile sociale ale deciziilor Letiției, se află, din nou, conflictul și ruptura cu o identitate trecută. Refuzul maternității este nu doar refuzul feminității definite de epoca „decreștelor”, ci, la nivelul cel mai adânc, refuzul moștenirii identitare materne: „Eram gata de orice, doar să nu reeditez destinul de *single mother* al Margaretei Branea, biata mama, o, nu.” (166).

În același timp, cu toată tinerețea afișată, Letiția nu se identifică nici cu feminitatea „tinerelor din ziua de azi, cele care își iau pilula cum își au bunicii pastilele contra colesterolului (și care) n-au cum să înțeleagă groaza de pe vremuri că *ai rămas*” (161). Protagonista e și la nivel biologic, și intim, între lumi (străină deopotrivă de „ai

¹ Și în celelalte romane personajul se dedublează în momentele-cheie, se vede din afară, cu o privire „sătulă”. De pildă, în romanul de debut, prima experiență erotică e descrisă astfel: „îmi părăsisem cu ostentație trupul străin; fără convingere, mișcărilor mele se sileau mai departe să le urmeze pe ale lui, eram sigură însă că mai rămăsesem undeva, în afară și de acolo mă uit, *cu aceeași curiozitate sătulă, la el, ca și la mine* [s.n.]” (*Drumul egal al fiecărei zile...*, 245).

ei”, străină și de „cei din ziua de azi”). În ciuda aparențelor occidentale, ea e dintre „oamenii comunismului”, corpul ei poartă stigmatul altei epoci; aparența de învingătoare e doar o carcasă ce ascunde un trup eviscerat – detaliu mărturisit abia la sfârșit, într-un sfâșietor rezumat al istoriei personale, alcătuit prin aceeași tehnică a suprapunerii vârstelor, a privirii din afară și a evidențierii faliilor și discrepanțelor exterior-interior:

Și am îmbătrânit fără să fi ajuns adultă, tot mai tânjesc după o mamă, deși la vârsta mea aș fi putut să fiu bunică. Nimeni și nimic nu va mai umple golul din mine, până în ziua când eu însămi am să strig <ridică-te animalule!> trupului meu pe care n-am știut să-l iubesc atunci când era frumos și tânăr. (392).

În această sentință finală sunt demitizate multe dintre afirmațiile făcute de-a lungul romanului, ceea ce completează ideea unui sine care își amintește cu ce a unui sine amnezic (amnezie involuntară sau impusă, pentru a reprima contradicțiile dureroase). Ultimele fraze întăresc înstrăinarea de sine și ruptura identitară (cu atât mai grave cu cât sunt afirmații făcute la final, în epilog, din spațiul francez, securizant, matrice a „noii identități”). Cele mai importante constante ale identității la Letiția sunt frânte: corpul, viața psihică, dimensiunea spațială și temporală.

La momentul bilanțului, Letiția rămâne personajul migrant incapabil să se decidă pentru un spațiu, balansând între nostalgie și cinism față de „aici”, îndurând greu statutul de *outsider* de „dincolo”. E tratată de către puternicii zilei cu disprețul rezervat „generației expirate”, pentru care „pe vremea mea” e tot mai departe de „azi”. În pofida dezamăgirilor, Letiția rămâne, obstinat, „în prezent”, dar unul dominat de rictusul revanșard al trecutului. Vânează „azi” o consistentă moștenire care să-i asigure „mâine”-le, dar fără asumarea moștenirii identitare a lui „ieri”, care ar legitima identitatea prezentă și viitoare.

În concluzie, romanul Gabrielei Adameșteanu este unul al (re)construcției identitare: imaginarul identității se constituie în cadrul proceselor narative care dezvoltă, obsesiv, amintirile personale, încercând, totodată, să ofere consistență narativă unor elemente disparate, excentrice limbajului (senzații, percepții, imagini onirice). Efortul de asamblare a unei identități exterioare coerente, pentru ceilalți, e în permanentă tensiune cu identitatea interioară, pentru sine, cea care mărturisește fisurile, incongruențele, eșecurile.

În încercarea de suprapunere a identității trecute, a celei prezente și a celei viitoare, Adameșteanu creează un sine extins temporal, o identitate alcătuită nu din întâmplări și imagini, ci din amintiri ale acestora, redevelopate și reinterpretate la fiecare venire în România, când „memoria pământului” o trage înapoi spre trecutul repudiat. Și fiecare din repetițiile vechilor scenarii distorsionează și falsifică întrucâtva „adevărata” identitate, într-un șir nesfârșit de reluări de tipul *mise-en-abyme* ale lui „îmi amintesc că îmi amintesc că îmi amintesc”.

Fontana di Trevi pare, la început, romanul unei zile foarte occidentale, plină de *meetings*, întâlniri cu editori, cu avocați, dar care spre final se dovedește o altă

dimineață pierdută. Ca în romanul din 1984, personajele își pierd ziua, își „irolesc” prezentul pentru a recupera, dureros, fragmente de trecut, coagulate toate în jurul imaginii-simbol a Fontanei di Trevi, cu trimitere la destinul alcătuit din plecări și reveniri nostalgic-ironice.

Refăcând în manieră postmodernă călătoria mitică a eroului de basm în lumea de dincolo și revenirea acasă, Letiția Branea nu pendulează doar între lumile văzute, între *dincolo*-ul occidental și *aici*-ul natal. Călătoria esențială este cea interioară, un continuu du-te-vino, de negociere între identitatea prezentă și cea trecută, un continuu travaliu de reinterpretare a trecutului din perspectiva noii identități, cu efectul de *feedback* că redefinirea sinelui rememorat modifică continuu și sinele care își amintește, fără vreo posibilitate de coerență și conciliere, Letiția rămânând prinsă în bucla redefinirilor identitare.

Referințe bibliografice

- Adameșteanu, Gabriela. 2008. *Drumul egal al fiecărei zile*. Ediția a V-a. Postfață de Sanda Cordoș. Iași: Editura Polirom.
- Adameșteanu, Gabriela. 2018. *Fontana di Trevi*. Iași: Editura Polirom.
- Adameșteanu, Gabriela. 2010. *Provizorat*. Iași: Editura Polirom.
- Albright, Daniel. 1994. *Literary and Psychological Models of the Self*, in Neisser, Ulric, Robyn Fivush (eds.), *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 19-40.
- Alexandrescu, Sorin. 2000. *Identitate în ruptură. Mentalități românești postbelice*. București: Editura Univers.
- Axinte, Șerban. 2015. *Gabriela Adameșteanu. Monografie, antologie comentată, receptare critică*. București: Editura Tracus Arte.
- Boym, Svetlana. 2002. *The Future of Nostalgia*. New York: Basic Books.
- Deciu, Andreea. 2001. *Nostalgiiile identității*. Cluj: Editura Dacia.
- MacIntyre, Alasdair. 1998. *Tratat de morală. După virtute*. București: Editura Humanitas.
- Mironescu, Andreea, Mironescu, Doris. 2020. *The Novel of Memory as World Genre. Exploring the Romanian Case*, in „Dacoromania Litteraria”, nr. 7, p. 97-115.
- Goldiș, Alex. 2011. *Critica în tranșee. De la realismul socialist la autonomia esteticului*. București: Editura Cartea Românească.
- Neimeyer, Greg J., Metzler, April E. 1994. *Personal identity and autobiographical recall*, in Neisser, Ulric, Robyn Fivush (eds.), *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-Narrative*. Cambridge: Cambridge University Press, p. 105-135.
- Neisser, Ulric, Robyn Fivush (eds.). 1994. *The Remembering Self: Construction and Accuracy in the Self-narrative*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ricœur, Paul. 2000. *Soi-même comme un autre*. Paris: Seuil.
- Starobinsky, Jean. 1993. *Melancolie, nostalgie, ironie*. București: Editura Meridiană.
- Timar, Cristina. 2020. „Eu cred că pentru a înțelege destinele, trebuie să mergi în urmă, spre trecut”. Interviu cu Gabriela Adameșteanu, in „Vatra”, nr. 12, p. 36-37.

Anca Luminița EFTENIE
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

Bucureștiul din scrierile memorialistice și ficționale ale lui Mircea Eliade sub pecetea amintirii-imagine

Abstract: (The city of Bucharest in the memorialistic and fictional writings of Mircea Eliade, under the seal of memory-image) The purpose of this article is to outline the image that Bucharest has in the memorialistic and fictional writings of Mircea Eliade. First, we structured a theoretical picture of the relationship between remembering-image and memory. Thus, as the ancients observed, memories are often spoken of in the plural, as they precede memory. Moreover, Bergson identifies the “remembering-image”, a mixed phenomenon, an intermediate form between “imagining memory” and “repeating memory”, given that we can perceive the past only dynamically, not as pure memory, but to the extent in which it is actualized and transformed into a present image. It can be reproduced in writings or other artistic forms because essentially the duty of memory is to prevent forgetting. The city depicted by Mircea Eliade in *Memoirs, Journal* and literary texts overlaps with the concept mentioned above. For the historian of religions, Bucharest represents the center of his existential labyrinth, an axis of the world, to which he constantly refers, although geographically speaking, he is in other places. Thus one can identify a Bucharest lived directly, experienced in childhood, adolescence and maturity, evoked, reproduced, but also a space from which the writer detaches with the period of exile or experience in India, a city lived indirectly, recovered from memories and the stories of the others (collectively somewhat), as well as a produced, imagined Bucharest, reconstructed by associating old images in a new way, or one perceived by critics. I consider that this study is important because it immortalizes Mircea Eliade’s Bucharest under the seal of the relationship between remembering-image and memory.

Keywords: *Bucharest, Henri Bergson, Mircea Eliade, hypostases, remembering-image.*

Rezumat: Scopul acestui articol este de a contura imaginea pe care o are Bucureștiul în scrierile memorialistice și ficționale ale lui Mircea Eliade. Mai întâi, am structurat un tablou teoretic al relației dintre amintirea-imagine și memorie. Astfel, după cum observă anticii, despre amintiri se vorbește deseori la plural, acestea fiind premergătoare memoriei. Mai mult, Bergson identifică amintirea-imagine, un fenomen mixt, o formă intermediară între memoria ce imaginează și memoria ce repetă, având în vedere că nu putem percepe trecutul decât dinamic, nu ca amintire pură, ci în măsura în care el se actualizează și se transformă într-o imagine prezentă. Aceasta poate fi reprodusă în scrieri sau în alte forme artistice pentru că în esență datoria memoriei este aceea de a împiedica uitarea. Orașul înfățișat de Mircea Eliade în *Memorii, Jurnal* și textele literare se suprapune concepției amintite mai sus. Pentru istoricul religiilor, Bucureștiul reprezintă centrul labirintului său existențial, o axă a lumii, la care se raportează în permanență, cu toate că geografic vorbind se află în alte locuri. Astfel, se poate identifica un București trăit direct, experimentat în copilărie, adolescență și maturitate, evocat, reprodus, dar și un spațiu de care scriitorul se desprinde odată cu perioada exilului sau a experienței din India, un oraș trăit indirect recuperat din amintiri și din povestirile celorlalți (colectiv oarecum), precum și un București produs, imaginat, reconstruit prin asociere de imagini vechi în manieră nouă sau unul perceput de critică. Consider că acest studiu este important pentru că imortalizează Bucureștiul lui Mircea Eliade sub pecetea relației dintre amintirea-imagine și memorie.

Cuvinte-cheie: *amintirea-imagine, București, Henri Bergson, ipostaze, Mircea Eliade.*

1. Precepte teoretice

Amintirile constituie unul dintre subiectele de cercetare ale oamenilor din cele mai vechi timpuri. În Antichitate, unul dintre cei mai cunoscuți filozofi care abordează subiectul memoriei este Platon. În *Theaitetos*, el vorbește despre *eikōn* făcând referire la amintire drept prezență a unui lucru absent, dar și drept corelație între o imagine prezentă și una trecută: „percepția ar fi prezentă pentru una dintre întipăririi, dar nu și pentru cealaltă, dar mintea ar potrivi întipărirea percepției absente la percepția prezentă” (Platon 2012, 19). Mai mult, corelația dintre aceste două imagini are drept scop de obicei redarea imaginii trecute. Ea se poate face, în concepția lui Platon, prin *mimesis*, adică prin redare întocmai: „Acesta are loc mai ales atunci când cineva execută imitația potrivit proporțiilor modelului, în lungime, lățime și adâncime, adăugind culorile corespunzătoare fiecărui lucru” (Platon 2004, 20), dar și prin *phantasma*, sau deformare, referindu-se la cei ce:

plăsmuiesc sau zugrăvesc realități de oarecare mărime. Căci dacă de pildă ar reda proporțiile adevărate ale întru chipărilor frumoase, știi bine că partea de sus ar apărea mai mică decât se cuvine, cea de jos mai mare, din pricina faptului că într-un caz privim mai de departe, într-altul mai de aproape. (Platon 2004, 20).

Dacă Platon vorbește doar despre valența de plăsmuire, Aristotel identifică și o legătură apropiată între memorie și imaginație. Aceasta este explicată în lucrarea *Fizica* prin legătura dintre timp, amintire și suflet (Aristotel 2018, 117-118). Când ceva e absent, aparținând trecutului, dar simțim afecțiune pentru el, ni-l reamintim. De obicei, acel ceva se poate asocia cu o pictură (care ține de imaginar), de exemplu, și se numește de fapt *amintire* (Aristotel 1972, 51). Se pune în acest moment al analizei problema ce ne amintim: starea afectivă sau imaginea. Luând drept exemplu un desen, inscripție sau amprentă, Aristotel îl categorisește drept lucru în sine (*phantasma*), dar și o referință la altceva decât lucrul în sine (*eikōn*). Astfel, o cauză exterioară (pictura propriu-zisă) poate trimite către amintiri de cauză interioară, poate fi dublată intern de o imagine mentală, de o amintire. De asemenea, Aristotel distinge între amintirea ce apare fără efort, ținând de afect (*mnēmē*) și amintirea rezultat al căutării, cunoscută drept reamintire (*anamnēsis*). În această ecuație, un rol important îl are timpul. Acțiunea de a-ți aminti se poate face doar după trecerea timpului, iar segmentul de timp între prima percepție și reîntoarcerea la ea presupune reamintire. Astfel, se poate spune că *memoria-pasiune* și *reamintirea-acțiune* sunt legate de timp.

Plecând de la concepția lui Aristotel, care arată că există o legătură între imaginație și memorie, Spinoza încearcă să stabilească care dintre ele se manifestă prima. Astfel, în *Etica* (Spinoza 2017, 247), filozoful arată că dacă trupul este marcat de prezența a două obiecte deodată, evocarea unuia (*a imagina*) presupune și evocarea celuilalt (*a-ți aminti*). Cu alte cuvinte memoria e ulterioară imaginației, iar imaginația se găsește printre cele mai rudimentare moduri de cunoaștere, deoarece este un afect ce presupune înlănțuire și ține de impresia făcută asupra trupului omenesc. Înlănțuirea

ideilor, care e un mod de cunoaștere superior, presupune o ordine intelectuală. Totuși, cele două tipuri de evocare se diferențiază și prin scop. Imaginația e direcționată spre ficțiune, fantastic, ireal, iar memoria – către realitatea anterioară.

Husserl trece dincolo de imaginație și studiază diferențele dintre *memorie* și *imaginație*. Raportul este, după cum se poate observa, preluat de la antici (oglundind, la început, diferențele dintre *eikōn* și *phantasia* sub forma *Bild* și *Phantasie*). *Bild* se referă la prezentificările ce conturează ceva indirect: fotografii, tablouri etc., reprezentând imagini și reprezentări. *Phantasie* presupune ficțiuni (zâne, diavoli) (Husserl 2005, 2), ținând de spontaneitate, respectiv de credință. Husserl observă că *memoria* (ce ne pune față în față cu realitatea absentă a trecutului reprodus) se diferențează de *fantezie* (căreia îi lipsește conștiința realității) (Husserl 2005, 4). Imaginația ține de entități fictive, dar „amintirea afirmă lucrurile trecutului” (Husserl 2005, 29), ea se include în lumea experienței (comună, obstructivă), diferită de cea a irealității, a imaginației (liberă).

Având în vedere aceste diferențe dintre memorie și imaginație, există totuși un concept care le include pe amândouă: *amintirea-imagie*, așa cum o descrie Bergson în *Materie și memorie* (Bergson 1996, 68). Astfel, autorul are o perspectivă diferită de cea a lui Husserl și identifică două forme ale memoriei (memoria ce *repetă* și cea care *imaginează*) exemplificându-le prin felul în care o lecție este memorată. Amintirea lecției memorate, a imaginii, are toate caracteristicile unei deprinderi, presupune descompunerea și recompunerea întregului. Amintirea fiecărei lecturi individuale, prin care s-a ajuns la memorarea lecției, presupune reînnoire perpetuă și nu reprezintă o lecție învățată. Fiecare este o reprezentare, ține de intuiție și o putem alungi sau scurta după bunul plac. Amintirea întregii lecții necesită un timp bine determinat, pentru mișcările de articulare a acesteia. Ea nu e de domeniul reprezentării, ci al acțiunii. Lecția învățată face parte din prezentul nostru, cum face parte scrisul sau cititul, e trăită.

Astfel, din perspectiva lui Henri Bergson se poate vorbi despre două tipuri de memorie. Una dintre ele ar fi datoare să înregistreze evenimentele cotidiene pe măsură ce acestea se petrec: „nu ar neglija niciun amănunt; i-ar lăsa fiecărui fapt, fiecărui gest locul și data sa [...] ar înmagazina trecutul.” (Bergson 1996, 72). Datorită ei, am putea recunoaște o percepție deja experimentată, prin ea am putea accesa o anumită imagine, privind în spate pe drumul vieții, principala ei calitate ar fi aceea că repetă. Privind însă înainte, prin articularea acestor imagini în prezent, apare o memorie cu tendințe dinamice, ca un organism perfect sincronizat, ce reține din trecut doar modul de coordonare al mișcărilor. Această memorie nu mai este o reprezentare a trecutului, ci un joc de scenă, o re-prezentare, Henri Bergson numind-o *memoria ce imaginează*, ea este „obișnuința luminată de memorie” (Bergson 1996, 72). Aceasta este diferită de *memoria ce repetă*, spontană, care datează și înregistrează evenimente.

Imaginile-amintiri se formează prin intersectarea celor două tipuri de memorie. Ele sunt pe de o parte motrice și prelungesc o percepție anterior prezentă, dar, pe de altă parte, reproduc percepții trecute (Bergson 1996, 77), sunt lecturile diferite din exemplul de mai sus, „mișcare din adâncuri la suprafață” (Ricoeur 2001, 71) sau

„mișcarea memoriei la lucru” (Ricœur 2001, 71). Mai mult, fac obiectul recunoașterii deoarece aceasta presupune „a asocia unei percepții prezente imaginile date în contiguitate cu ea” (Bergson 1996, 78) cu alte cuvinte „percepția prezentă va căuta întotdeauna, în ungherele memoriei, amintirea percepției anterioare care îi seamănă” (Bergson 1996, 78). Paul Ricœur le numește „amintiri intermediare, mixte”, între amintirea pură și „amintirea reînscrisă în percepție, în stadiul în care recunoașterea se dezvoltă în sentimentului deja-văzutului.” categorisindu-le drept „forme intermediare ale imaginației”, între ficțiune și halucinație, funcții ale imaginației care „face să se vadă” (Ricœur 2001, 73).

2. Ipostaze ale memoriei în scrierile lui Mircea Eliade. Amintirile-imagini la nivel de sursă internă

Având în vedere evoluția noțiunii de *amintire* în lucrările discutate, limitele și interferențele ei cu imaginația, studiul de față și-a propus să dezvăluie imaginea Bucureștiului eliadesc din punctul de vedere al *amintirii-imagini*, așa cum apare acesta în scrierile memorialistice, în textele literare și în corespondența autorului, precum și în percepția criticii literare. Astfel, consider că orașul central în geografia scriitorului are o imagine complexă, construită prin tehnica detaliului, ce pune în prim-plan diverse ipostaze ale acestuia, corespunzătoare diferitelor vârste la care autorul scrie. Astfel, amintirile-imagini se întâlnesc, la nivel de sursă internă, atât în ceea ce privește copilăria acestuia, cât și la maturitate, respectiv la senectute, când scriitorul se luptă cu uitarea. Memoria ce *repetă* apare în jurnale, mai ales prin intermediul evocării recurente a mansardei de pe strada Mântuleasa, iar memoria ce *imaginează* se poate identifica mai ales la nivelul creațiilor literare.

Pentru început, primele amintiri-imagini ale Bucureștiului sunt înmagazinate în primul volum din *Memorii* și pun în prim-plan casa bunicilor, cu ogradă, aflată pe bulevardul Pache Protopopescu, pe când scriitorul avea doar cinci ani. Descrierea amănunțită a lor prelungeste o percepție anterior prezentă în viața scriitorului, fiind evocată în jurnale, dar reproduce și percepții trecute ale casei, cele din copilăria autorului, reprezentând o secvență, din memoria ce se repetă, surprinsă cu nostalgie:

Fusesem pentru întâia oară într-o primăvară, când aveam vreo patru-cinci ani. Îmi rămăsese amintirea unei curți enorme, întinzându-se între grajduri și hambare, și a unei nesfârșite livezi. Era într-adevărnescsfârșită; nu am ajuns la capătul ei decât după ce împlinisem opt ani. Am ajuns până acolo întovărășit de Nicu și de cea mai tânără dintre surorile mamei, Viorica, doar cu câțiva ani mai mare ca noi. Acolo, la capătul livezii am dat peste câteva movile pe care crescuseră bălării, niște cotețe vechi, pe jumătate putrezite, maldăre de cărămizi uitate și un gard de lemn gata să cadă, susținut pe alocuri cu pari groși, înfiți în pământ. Când am ajuns, ne-am suit toți trei pe una dintre movile și am privit peste gard. Nu se vedeau decât zarzări, pruni, gutui, aceiași pomi ca și în livada buncilor (Eliade 1991a, 18).

Același loc este trecut de către scriitor și în sfera memoriei ce imaginează, când Mircea Eliade povestește cum arăta locul cu cincizeci de ani în urmă, preluând spusele celor din familie:

Cu vreo cincizeci de ani mai înainte, tot pământul acela fusese al străbunicului. Bulevardul Pache Protopopescu nu fusese încă tăiat, și pe aici se întindeau livezi și grădini de zarzavat. Oborul de vite era aproape. Casa bătrânească în față fusese cândva han. (Eliade 1991a, 18).

Unchii lui din partea mamei adaugă informații, amintiri-imagini:

după ce străbunicul renunțase să mai țină hanul, se mulțumise, vreo zece ani, cu o cârciumă. Unchiul Mitache își amintea de timpul când se întorcea de la școala primară și găsea cârciuma plină, și tatăl său, bunicul meu îl puneă să recite poezii, ca să însenineze geambașii. (Eliade 1991a, 18).

Mai apoi, în timpul evocării copilăriei și adolescenței, în special în memorii, acestor odăi li se adaugă detalii vizuale, îndeosebi arhitecturale, dar și olfactive, parcă într-o încercare de conservare a amintirii pure, a imaginii inițiale. Detaliile sunt minuțios evidențiate și se fac chiar referiri la mansarda în care se aflau cărțile dragi scriitorului, adăpostite în câteva odăi:

Erau, înainte de toate, casele din Bulevardul Pache, odăile acelea de stiluri și secole diferite, de la odaia cea mare, care fusese ospătăria hanului, și mai târziu cârciumă – încăpere întunecată, afumată, cu tavanul jos, cu pereții acoperiți de scoarțe, mirosind a vin, a gaz și a cojoace de oaie (bunicul purta încă cojoc și căciulă), până la odăile noi din spate, clădite cu ferestrele la răsărit, scăldate de soare, cu mobilă modernă și «urâtă»; cu paturi înalte, prevăzute în cele patru colțuri cu globuri mici, strălucitoare, de alamă. Mai erau, apoi, odăile mătușilor mele, legate de fosta ospătărie printr-un coridor îngust și întunecat. [...] Acolo începea o altă lume [...]. Era un microcosmos de [...] fel de fel de cărți, de la manuale clasice ale gimnaziului «Notre Dame de Paris» ale celor mai tinere, la romanele lui Rădulescu-Niger, Decameronul sau romanele în fascicule (Eliade 1991a, 21).

Peste câțiva ani, după bacalaureat, în perioada frecventării liceului Spiru Haret, podul de lângă mansardă se transformă într-un fel de laborator pentru experimente, dar și un loc în care se întâlnesc prietenii și se întăresc relațiile între aceștia:

chimia m-a cucerit ca nicio altă știință până atunci. Într-un asemenea chip că am crezut că mi-am găsit adevărata mea vocație [...] mi-am alcătuit primul laborator. La început destul de modest: un pod, alături de mansarda noastră, pe o măsuță de tablă mi-am instalat o retotă, o duzină de eprubete, o lampă cu alcool și câteva borcane de «substanțe». Când veneau colegii să mă vadă, le arătam ceva experiențe clasice: fosforul arzând, sfărâind când îi dădeam drumul în apă, transformările misterioase ale sulfului, pe măsură ce se topea și altele (Eliade 1991a, 59).

În mansardă, Mircea Eliade scrie primul articol tipărit (*Dușmanul viermelui de mătase* apărut în „Ziarul Științelor Populare”, în 1920): „Intrasem în clasa a IV-a și rămăsesem singur în odăița mea din mansardă” (Eliade 1991a, 61). În cele din urmă detaliile asupra mansardei se acumulează, acolo scriitorul își găsește liniștea necesară pentru a scrie, ea devine un loc sigur, de refugiu, locul în care își începe jurnalul, loc al acumulării, o mică bibliotecă capabilă să păstreze, depoziteze, să mențină cunoștințe, elemente de cultură și chiar manuscrise, mostre din imaginația prolifică a scriitorului, fiind evocate sub forma amintirii-imagini în scrierile memorialistice:

Mă revăd în acei ani în mansardă, revăd lampa de lemn acoperită cu hârtie albastră, lampa cu abajur alb, sub care îmi împingeam cartea pe măsură ce mi se împăienjenau ochii și distingeam tot mai anevoie literele. [...] Mansarda era acum numai a mea, plină de lucrurile mele. Între pat și masa de lucru, o măsuță pe care păstram colecțiile de reviste – „Ziarul Științelor Populare”, „Revista Muzicală”, „Orizonturi” și altele. [...] Deasupra măsuței prinsesem în perete, cu pioane, copii după fresce tombale egiptene executate cu diferite cerneluri; urme ale entuziasmului cu care citisem cărțile lui Maspéro și Alexandre Moret. Sub măsuță, o lădiță cafenie în care îmi păstrasem corespondența cu prietenii, caietele deja scrise și, la fund de tot, camuflat, ca să nu-l descopere tata, *Jurnalul*. (Eliade 1991a, 69).

În anii de la facultate, imaginea-amintire a mansardei, reapare în viața scriitorului, într-o altă ipostază însă, ca loc de întâlnire cu prietenii, scriitori de această dată, de discuții pe teme de cultură și de studiu:

Mansarda ajunsese din nou loc de întâlnire, ca pe vremuri. Mircea Vulcănescu se oprea adesea, în drum spre casă, iar Paul Sterian venea cu soția, Margareta, ca să regăsească tineretea studioasă de la Paris [...]. Venea adesea Paul Comarnescu. (Eliade 1991a, 244).

În India, amintirea mansardei îi dă motive de îngrijorare scriitorului, căldura de afară este percepută și asociată la nivel de memorie imaginată cu cea din țară, așa că scrie acasă, mamei sale să ferească manuscrisele de soare: „Dacă faci curat în mansarda mea, nu uita, te rog, să pui jurnalele pe rafturi, să nu se decoloreze cărțile de soare” (Eliade 1999, 305). De asemenea, e îngrijorat să nu rămână în urmă cu noutățile din aparițiile periodice, fiind la o așa de mare distanță de acestea și neavând control asupra articolelor publicate: „amintește Corinei să cumpere regulat cele câteva reviste, să nu facă neglijența care s-a făcut cu propriile mele articole în *Cuvântul*” (Eliade 1999, 305). În 1957, pe când scriitorul se afla în Florența, își amintește despre pasiunea sa din tinerețe și adolescență pentru Renaștere, dar și de cărțile pe care le lăsase în țară, la ultima vizită în mansardă, într-o noapte de 19 noiembrie. Mansarda rămâne locul în care se găsesc multe dintre manuscrisele pe care Eliade le consideră importante și la care e nevoit să renunțe, pentru prima dată, mansarda e loc al nesiguranței, al neîncrederii, un alt fel de amintire-imagini:

Și cu câtă gravitate, în noaptea de 19 noiembrie, ultima noapte pe care o petreceam în mansarda mea din Strada Melodiei, am strâns toate acele dosare cu note și manuscrise și le-am așezat în ultimul raft al bibliotecii, întrebându-mă când – și dacă – le voi regăsi. Le-am regăsit aproape patru ani mai târziu, dar mă întorceam încărcat de note și manuscrise, și de atunci n-am mai revenit decât întâmplător. (Eliade 1993a, 285)

Unul dintre regrete mari ale scriitorului este că și-a lăsat cărțile în țară și nu le-a mai putut recupera ulterior, mansarda devenind simbol al pierderii, al alienării de manuscrise dragi, de prieteni, dar și al eforturilor de regăsire, zadarnice, însă pentru împlinirea dorinței de plenitudine:

Recitind rândurile scrise ieri despre mansarda mea din strada Melodiei îmi aduc aminte că, la treizeci și trei de ani, am plecat din țară cu mâinile goale. N-am luat cu mine nici măcar cărțile și articolele pe care le publicasem, ca să nu mai vorbesc de manuscrise sau de dosarele cu note. Unele din cărțile mele le-am găsit mai târziu pe la prieteni, în străinătate, altele le-am cerut, de la Lisabona în timpul războiului. Dar nu le-am putut aduna pe toate. În ceea ce privește notele și dosarele pentru lucrările în pregătire, le-am pus de mult cruce [...] simțeam că singurul lucru pe care mai aveam dreptul să-l fac era să iau totul de la început. (Eliade 1993a, 287)

Imaginea mansardei, poate cea mai abundent recurentă în scrierile memorialistice ale lui Mircea Eliade, revine ca încercare de recuperare a unor vremuri trecute în 1976. Prin asocierea cu o caniculă trăită de Mircea Eliade în prezentul Parisului de la acea vreme (când la Hôtel de Suède era atât de cald încât scriitorul reușise să doarmă numai după ce își udă pijamaua și cuvertura de pat), Eliade își amintește, într-o încercare de recuperare a trecutului, de verile toride pe când lucra având lângă el un recipient cu apă:

Canicula mi-a amintit de anumite veri din Bucureștii adolescenței și tineretii mele. În mansarda din Strada Melodiei lucram gol, cu ușa închisă și cu un lighean plin cu apă lângă mine, în care îmi scufundam fața la fiecare sfert de ceas... Doar la căderea nopții zăduhul începea să se potolească. (Eliade 1993b, 234)

O altă imagine-amintire importantă din București, care a marcat copilăria lui Mircea Eliade este școala de pe strada Mântuleasa: „Trecusem acum în clasa a II-a primară, la școala din strada Mântuleasa. Era o clădire mare, robustă, străjuită de castani, cu o curte mare în spate, în care ne jucam în timpul recreațiilor” (Eliade 1991a, 25). Aceasta apare cu recurență în memorii („Îmi plăcea să mă duc la Școala Mântuleasa. [...] Eram în clasa a IV-a primară și, înainte de a se deschide școala, România intrase în război.”, Eliade 1991a, 28), iar în textele literare, prin apelul la *memoria ce imaginează*, se transformă în sediul securității, o clădire sobră, ce poartă aparența vechii școli, dar devine un labirint din care doar cei mai abili pot evada:

Era o clădire cu multe etaje, sobră, aproape severă, așa cum se clădea pe la începutul secolului. Pe trotuar, castaniipăstrau încă oarecare umbră, dar strada era încinsă; soarele lovea din plin, cu putere nămiezii de vară. (Eliade 1991a, 77)

Imaginea-amintire a unei armate intrate în Bucureștiul aflat sub asediu este evocată în *Memorii*. Aceasta este descrisă în detaliu, împreună cu impresiile autorului asupra ei și cu starea de bucurie a soldaților, semn de pace: „Un detașament de ulani, pe cai mari, albi, înainta la pas, cu lăncile rezemate în tureatca cazmei. Priveau zâmbind, obosiți grupul de copii și curioși de pe trotuare” (Eliade 1991a, 32), pentru ca apoi să fie folosită ca material al memoriei ce imaginează, ajuns acasă naratorul și-i imaginează pe câmpul de luptă, dinamici, înarmați și începe să-i organizeze în mintea lui pentru luptă:

Mi-am închipuit că într-un lan de porumb la marginea Bucureștiului se ascuseseră câțiva soldați români. La început erau neînarmați, sau aproape; dispuneau de o singură carabină, câteva baionete, un revolver. Dar am renunțat repede la această imagine și i-am înarmat până în dinți. La început de tot, erau vreo trei, patru soldați și un ofițer. Dar foarte repede am descoperit că în același lan de porumb se mai ascuseseră și alții. Am început să-i adun, să-i organizez. (Eliade 1991a, 32)

O altă recurență, de această dată un loc care a marcat tinerețea lui Mircea Eliade este camera Sambô, subiect al memoriei ce imaginează în romanul *Noaptea de Sânziene*: „Un interior banal de cameră de hotel modest, în care biblioteca ce parcă stătea să cadă și masa de lemn încărcată cu cărți păreau stinghere, aduse dintr-o altă lume” (Eliade 1991c, 89). Sursa acestei descrieri este memoria-imagine a unei camere din copilărie, de la Movila:

Storurile erau lăsate și în cameră era o penumbră misterioasă, o răcoare de o cu totul altă natură decât răcoarea celorlalte camere în care pătrunsesem până atunci. Nu știu de ce mi se părea că totul plutește acolo într-o lumină verde; poate unde perdelele erau verzi. Căci altminteri camera era plină cu tot felul de mobile și lăzi, și coșuri cu hârtii și jurnale vechi. (Eliade 1991c, 91)

În roman, imaginația naratorului adaugă detalii, sociale, astfel că prietenii lui Ștefan Viziru se așteaptă ca el să picteze acolo („Arată-ne mai bine picturile d-tale, vorbi din nou Biriș, poate o să înțelegem despre ce e vorba când le-om vedea.”, Eliade 1991c, 95). De asemenea, în *Memorii*, Mircea Eliade povestește cum un prieten închiriasse o cameră pentru a picta, probabil imaginea-amintire ce stă la baza așa-zisului pictor din roman: „Dar, câțiva ani mai târziu, am aflat că Paul închiriasse o cameră, în care își instalase șevaletul și, de câte ori avea câteva ceasuri libere, se închidea acolo și picta” (Eliade 1991a, 245). Prelungite în memoria ce imaginează sunt și arestările legionarilor, *Noaptea de Sânziene* evocă un episod în care Viziru e bănuit de apartenență la această mușcare, având în vedere că-l găzduise pe un amic, Teodorescu,

care se dovedise legionar, în camera Sambô. Atmosfera este destul de tensionată, Viziru nici nu bănuiește la început ce i s-ar putea întâmpla:

Auzi o seamă de pași repezi pe coridor, voci, și o mână zgâlțâi clanța de mai multe ori. Apoi începu să lovească puternic în ușă. «E un adventist; vinde Biblii», își aminti Ștefan și sări furios din pat. Abia întoarse cheia în broască și ușa se deschise, repezită de perete. Se văzu înconjurat de necunoscuți. Unii aveau revolvere. Nici nu avu timp să înțeleagă despre ce e vorba. Auzise doar pe cel dintâi strigând: «Prefectura Poliției». (Eliade 1991c, 176).

În *Memorii*, Mircea Eliade vorbește despre statutul riscant al legionarului din 1938. acesta presupunea posibilitatea de „a pierde tot: slujba, libertatea și poate în cele din urmă, viața” (Eliade 1991b, 27). În acest peisaj politic, Eliade credea în destinul cultural al generației sale, dar nu în cel politic, totuși, cele două fiind inteconectate, i se pare absurd să se desolidarizeze în vreun fel de colegi, mai ales când aceștia treceau prin momente grele:

Ușor de înțeles de ce, pentru unul ca mine, care nu credeam în destinul politic al generației noastre (și nici în steaua lui Codreanu), o declarație de desolidarizare de mișcarea legionară mi se părea nu numai inacceptabilă, ci de-a dreptul absurdă. Mi se părea de neconceput să mă desolidarizez de generația mea în plină prigoană, când oamenii erau urmăriți și persecutați fără vină. (Eliade 1991b, 27).

În *Noaptea de Sânziene*, scena este evocată prin tehnica detaliului, plecându-se de la peisajul descris în jurnal, ca amintire-imagie spre memoria ce imaginează în textul ficțional. Un inspector îi dă personajului principal posibilitatea de eliberare, dar acesta o refuză. Scena e mult mai expresivă în roman, diferența de ton fiind evidentă. În timp ce în jurnal scena apare povestită cu o oarecare resemnare, cu calmul specific unei furtuni trecute, în ficțiune, Viziru e ferm, iar inspectorul, *plictisit*:

«Am primit despoziții să te punem în libertate! Semnează declarația asta și ești liber.» Îi întinse o hârtie pe care Ștefan o luă zâmbind. Inevitabilele complicații administrative, își spuse. Dar începând să citească, roși brusc, «Asta nu pot semna», spuse el ferm. E o declarație de desolidarizare de Mișcarea legionară. Nu mă pot desolidariza de ea dacă n-am fost niciodată legionar. (Eliade 1991c, 183).

Exilul îl face pe scriitor să își construiască amintiri-imagie eliptice ale Bucureștiului, din diferite surse, astfel acesta povestește în *Jurnal* cum ascultă știrile la radio sau citește în ziare cu înfrigurare informații despre ce se întâmplă acasă. Acestea sunt, însă, fragmentare, nu îi aduc vești despre prieteni sau cunoscuți, ci doar înfățișează chestiuni generale, eventual legate de politică:

Eram izolați de țară și puținele știri referitoare la România le aflam din ziare sau ascultând posturile de radio. Într-o seară am prins întâmplător o emisiune în limba

română. Era buletinul de știri transmis zilnic de la București, ziarelor din provincie. De atunci, l-am ascultat cu regularitate, comunicând lui Brutus Coste notele pe care le lua Giza. Așa am fost informați de toate crizele și dificultățile pe care le-au înfruntat în acea iarnă și primăvară primele <guverne libere> din România. (Eliade 1991b, 73).

De asemenea, prin scrisori află despre moartea celor dragi: „La 17 noiembrie am primit o carte poștală a Corinei [...] murise tata, iar cu o săptămână mai înainte, unchiul Mitache, în urma unei crize cardiace (Eliade 1991b, 131). Eliade privește cu amărăciune procesul de uitare, atât de firesc omului:

Uneori îmi amintesc de țară, de ce-am lăsat acasă – manuscrise, jurnal, corespondență, bibliotecă – și mă întunec [...]. Toate acestea le-aș putea pierde, dacă nu le-am pierdut deja. S-ar putea să nu mai găesc nimic [...] s-ar putea ca tot trecutul meu de până la 33 de ani să dispară. (Eliade 1993a, 223).

Mai apoi, într-un fragment din *Jurnal*, în 1979 le dă statut de vis, proiectându-le, poate într-un viitor sperat:

Sunt câteva visuri pe care nu le-am uitat: bunăoară biblioteca din București pe care o vedeam cum se împrăștiă, cum colecții întregi (Papini, Istoria Religiiilor, India) dispar, una după alta... Dar și orașul acela care urcă în amfiteatru, și când ajung sus, îmi dau seama că e pustiu și, în parte, ruinat. (Visul s-a repetat de mai multe ori, dar finalul nu e întotdeauna trist.) (Eliade 1993b, 372).

3. Critica literară. Bucureștiul lui Eliade în amintiri-imagini exterioare

De-a lungul timpului mai multe studii au fost consacrate Bucureștiului așa cum îl înfățișează Mircea Eliade în memorii, corespondență și texte ficționale. Având în vedere că acestea sunt versiuni ale unei lumi percepute diferit de critici literari și cercetători, consider că și ele se pot încadra în sfera amintirii-imagini, atât prin experiența lecturii, a percepției dintâi, ce ține de memoria ce repetă, cât și prin asocierile, corelațiile făcute de fiecare autor în parte, pentru a scoate în evidență mereu o altă față a amintirii-imagini din Bucureștiul lui Mircea Eliade.

În volumul *Mircea Eliade și literatura exilului*, Cornel Ungureanu percepe din jurnale, memorii și textele ficționale o imagine-amintire a Bucureștiului pe care Mircea Eliade și l-ar fi dorit în locul exilului, e un București menit să recupereze coordonatele pierdute ale unei tinereți la care autorul a visat, dar pe care nu o mai poate redobândi. În acest sens, Viziru din *Noaptea de Sânziene*, e exemplul cel mai elocvent, deoarece camufleză o biografie reală, cea a lui Mircea Eliade (Ungureanu 1995, 55).

Mai mult, Dumitru Micu observă existența unui București interior, al scriitorului. Astfel, *Noaptea de Sânziene* e o „Odisee a unui erou care își caută Ithaca aspațială pe pământ” (Eliade 1991, XXI) referindu-se la întâmplările prin care trece Ștefan Viziru. Dacă însă admitem că Ștefan Viziru este un alter ego a lui Mircea Eliade, înțelegem

sursa suferințelor sale: depărtarea de centru, depărtarea de propria identitate la care contribuie și geografia Bucureștiului, dar peste care nu se suprapune în totalitate.

Violeta Mihai se concentrează mai mult pe ideea dorului de casă, care-l măcina pe Eliade în exil, creând imaginea-amintire a unui București eliadesc ce se consumă sub pecetea sacrului. Astfel, studiind *Domnișoara Christina*, *Lumina ce se stinge*, *Șarpele*, *Noapți la Serampore*, *Secretul doctorului Honigberger*, *Pe strada Mântuleasa*, *La țigănci*, *Noaptea de Sânziene*, *Nouăsprezece trandafiri*, ea descoperă că în centrul acesteia se află orașul cu cea mai mare însemnătate: „Carpații, Marea Neagră, Delta, Dunărea sunt locuri care revin cu obstinație în operele sale, [...] reprezintă centrul unei mitologii inepuizabile, «l'ombelico del mondo»” (Mihai 2001, 9-10). Asemeni lui Lucian Blaga, scriitorul plasează această geografie personală între Orient și Occident, prin ingeniozitatea creatoare:

Eliade se consideră o legătură a Occidentului cu Orientul, o punte între două lumi, descendent și moștenitor al unei culturi interesante. [...] Românii au o tensiune creatoare mult mai complexă, datorită faptului că sunt încadrați între limitele unor imperii moarte. A fi român echivalează pentru Eliade cu trăirea și exprimarea, cu valorizarea acestui mod de a fi în lume. (Mihai 2001, 9-10)

Mai mult, Bucureștiul nu e singurul centru al acestei lumi mixte, Violeta Mihai observă că Mircea Eliade are mai multe centre spirituale: „am avut sentimentul de a ieși victorios dintr-un labirint [...]. Dar trebuie să spun încă o dată că viața mea nu e făcută dintr-un singur labirint; proba se reînnoiește.” (Mihai 2001, 17).

Dincolo de spațiul visat, recuperator și de cel sacru, Andreea Răuceanu creează amintirea imagine a unui topos asemănător lui Yoknapatawpha, celebra geografie inedită a lui William Faulkner. Astfel, spațiul realității sociale și geografice al adolescenței și copilăriei lui Mircea Eliade devine, în interpretarea cercetătoarei, un spațiu narativ prin manifestarea unei aure de mister:

să descoperim ce anume a făcut ca anumite zone Bucureștene să capete acea «aură» de mister, care supraviețuiește și azi, sau să restabilim granița subțire dintre ceea ce am numit succesiv geografie reală, fictivă, interioară, trăită spirituală etc., pe urmele autorului însuși sau ale altor scriitori-geografi ori cercetători ai geografiei literare. (Răuceanu 2001, 331).

Locul apare minuțios delimitat, nu cuprinde doar orașul propriu-zis, deși acesta e considerat centru („cu pivnițele sale inundate, cu străzile existente în realitate sau fictive, cu casele care vin dintr-un trecut privilegiat”, Răuceanu 2001, 331), ci se prelungește în locul de „dincolo” („vorbit despre Pădurea de la Căldărușani din nuvela *Șarpele*, sau despre conacul aflat aproape de Bălănoaia, din *Domnișoara Christina*”, Răuceanu 2001, 331), precum și într-un București „mai puțin vizitat de exegeții lui Eliade” (Răuceanu 2001, 331), cel numit de cercetătoare „al romanelor generaționiste”, precum *Viață nouă*, *Huliganii* sau *Întoarcerea din Rai*.

Mircea Handoca observă și el modificări ale realității, în spiritul lui William Faulkner, mai ales din cauza vastității spațiului eliadesc și a obsesiei pentru țară din scrierile sale, ce conferă Bucureștiului un loc important: „Prezența țării noastre în roman e obsedantă [...]. Trăim în Bucureștiul anilor 1936-1948. Se fac referiri [...] la Snagov, Miercurea Ciuc, Sighișoara, Râmnicu-Sărat.” (Eliade 1991c, XXVI).

Se poate observa, din amintirile-imagini propuse de critici, un București prin care scriitorul dorește să recupereze anii tinereții pierduți (sau petrecuți departe de țară), un loc visat, sacru, vast, o geografie imaginară ce se creează și se actualizează mereu prin prezența obsedantă în textele literare.

4. Concluzii

Amintirile-imagini ce se află la congruența între „memoria ce se repetă” și „memoria ce imaginează” scot la iveală în scrierile eliadești un București al experienței directe, trăit de-a lungul copilăriei, adolescenței și maturității, dar și unul evocat, un spațiu de care cercetătorul se depărtează odată cu perioada exilului, un oraș recuperat din amintiri, din surse diverse de informare, precum și un București imaginat, combinând diferit cunoștințe, precum și unul extern, ilustrând felul cum este perceput de critici Bucureștiul eliadesc. Astfel ipoteza a fost confirmată, capitala țării are o imagine complexă, construită prin tehnica detaliului, ce pune în prim-plan diverse ipostaze ale acestuia. Studiul de față este important în peisajul actual al cercetărilor bazate pe textele lui Mircea Eliade pentru că propune o altă perspectivă de studiu, imortalizând Bucureștiul lui Mircea Eliade sub pecetea relației dintre amintirea-imagini și memorie. Cu siguranță că aceasta poate fi dezvoltată în cercetări viitoare mai amănunțite care să sublinieze diversitatea lumii eliadești.

Referințe bibliografice

- Aristotel. 1972. *Parva Naturalia. De memoria et reminiscencia*. În românește de Șerban Mironescu și Constantin Noica. Postfață de Gheorghe Vlăduțescu. București: Editura Științifică.
- Aristotel. 2018. *Fizica*. În românește de Alexander Baumgarten. Cu o introducere de Alexander Baumgarten. București: Univers Enciclopedic Gold.
- Bergson, Henri. 1996. *Materie și memorie*. În românește de Cora Chiriac. Cu o introducere de Henri Bergson. București: Polirom.
- Eliade, Mircea. 1991a. *Memorii*. Volumul I. Ediție îngrijită de Mircea Handoca. Studiu introductiv de Mircea Handoca. București: Humanitas.
- Eliade, Mircea. 1991b. *Memorii*. Volumul II. Ediție îngrijită de Mircea Handoca. Studiu introductiv de Mircea Handoca. București: Humanitas.
- Eliade, Mircea. 1991c. *Noaptea de Sânziene*. Volumul I. Ediție îngrijită de Mircea Handoca. Studiu introductiv de Dumitru Micu. București: Minerva.
- Eliade, Mircea. 1991d. *Pe strada Mântuleasa*. Ediție îngrijită de Eugen Simion. București: Editura Fundației Culturale Române.
- Eliade, Mircea. 1993a. *Jurnal, Volumul I (1941-1969)*. Ediție îngrijită de Mircea Handoca. Studiu introductiv de Mircea Handoca. București: Humanitas.
- Eliade, Mircea. 1993b. *Jurnal, Volumul II (1970-1985)*. Ediție îngrijită de Mircea Handoca. Studiu introductiv de Mircea Handoca. București: Humanitas.

- Eliade, Mircea. 1999. *Europa, Asia, America...Corespondență (A-H)*. Ediție îngrijită de Mircea Handoca. Studiu introductiv de Mircea Handoca. București: Humanitas.
- Husserl, Edmund. 2005. *Phantasy, Image consciousness and memory*. În limba engleză de John B. Brough. Cu o introducere de John B. Brough. Dordrecht: Springer.
- Mihai, Violeta. 2001. *Mircea Eliade. Proza fantastică*. Studiu introductiv de Violeta Mihai. București: Viitorul Românesc.
- Platon. 2004. *Sofistul*. În limba română de Petru Creția, Constantin Noica, Cătălin Partenie. Cu o introducere de Cătălin Partenie. București: Humanitas.
- Platon. 2012. *Theaitetos*. În românește de Andrei Cornea. Cu o introducere de Andrei Cornea. București: Humanitas.
- Răsuceanu, Andreea. 2001. *Bucureștiul lui Mircea Eliade*. Studiu introductiv de Sorin Alexandrescu. Iași: Academica Humanitas.
- Ricoeur, Paul. 2001. *Memoria, Istoria, Uitarea*. În românește de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik. Cu o introducere de Paul Ricoeur. Timișoara: Amarcord.
- Spinoza, Baruch. 2017. *Etica*. În limba română de Prof. S. Katz. Cu o introducere de Dr. I. Brucăr. București: Editura Seneca.
- Ungureanu, Cornel. 1995. *Mircea Eliade și literatura exilului*. Studiu introductiv de Cornel Ungureanu. București: Viitorul Românesc.

Gabriela GLĂVAN
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

Corespondența lui M. Blecher cu prietenii. O relatare a suferinței

Abstract: (M. Blecher's Correspondence with Friends. A Narrative of Pain) The integration of M. Blecher's work into a narrative frame that reunites medicine and literature should necessarily include his personal archive, besides his sanatoria novels. I believe, in agreement with Doris Mironescu, the writer's most prolific biographer, that Blecher's correspondence with his closest friends should be considered a distinct part of Blecher's oeuvre (Mironescu 2017, 1378), one that could be read as a diary. His deeply effusive letters to Geo and Elly Bogza, his friendship with the politically challenged Mihail Sebastian and his desire to make a name for himself internationally, with the help of French Surrealist Pierre Minet, a friend he made at Berck-sur-Mer, reveal Blecher's complex struggle to maintain an intellectual life despite his constantly deteriorating health due to his chronic bone tuberculosis.

Keywords: *literature and medicine, sanatoria correspondence, illness narratives, pain, tuberculosis in literature.*

Rezumat: Integrarea operei lui M. Blecher într-un cadru narativ ce reunește medicina și literatura trebuie în mod necesar să includă și o arhivă personală a scriitorului, în afara scrierilor sale de sanatoriu. Consider, în acord cu Doris Mironescu, cel mai prolific biograf al scriitorului, că scrisorile lui Blecher către prietenii cei mai apropiați ar trebui considerate parte distinctă din opera scriitorului (Mironescu 2017, 1378), ce poate fi citită ca un jurnal. Scrisorile sale pline de efuziune către Geo și Elly Bogza, prietenia cu greu încercatul politic Mihail Sebastian precum și dorința de a-și face un nume în plan internațional, cu ajutorul scriitorului francez suprarealist Pierre Minet, cu care s-a împrietenit în timp ce era internat la sanatoriul Berck-sur-Mer, toate revelează încercările complexe prin care Blecher a trecut pentru a-și menține o viață intelectuală vie, în ciuda faptului că sănătatea sa se deteriora constant din cauza tuberculozei osoase de care suferea.

Cuvinte-cheie: *literatură și medicină, corespondența de sanatoriu, narațiuni despre boală, durere, tuberculoza în literatură.*

Abordarea critică a ceea ce am putea numi „narațiunea suferinței” din romanele de sanatoriu ale lui M. Blecher (relatând experiența bolii și a tratamentelor primite în instituții medicale din Franța, Elveția și România) nu poate face abstracție de corespondența scriitorului cu prietenii și colaboratorii, în special cu scriitorul suprarealist francez Pierre Minet. Aflat la Berck-sur-Mer, unde urma un tratament împotriva tuberculozei osoase, Blecher a legat o prietenie cu Minet, membru al grupului suprarealist disident „Le Grand Jeu”. Acesta era și el bolnav de tuberculoză osoasă, fapt ce l-a încurajat pe Blecher să i se adreseze ca unui confident. Influența lui asupra scriitorului român depășește granițele unor afinități literare conturate în prelungirea

intereselor lor vizând avangarda – se pare că Minet l-a încurajat pe Blecher în 1933 să trimită poemul *L'Inextricable position* la revista lui Breton, „Le Surréalisme au service de la revolution”. Fără a fi de durată sau cu ecou, cariera internațională a lui Blecher datorează mult acestei întâlniri. Corespondența Blecher – Minet a început în mai 1930 și s-a încheiat în mai 1937, cu mai puțin de un an înaintea morții premature a scriitorului român și cuprinde douăzeci și două de scrisori și vederi. Cum afecțiunile sale medicale și tratamentele îi ocupau mare parte din timp, ele se reflectă inevitabil și în corespondența purtată cu prietenii apropiați. Cei cărora Blecher nu se sfiește să le detalieze suferința sa cotidiană sunt cuplul Geo și Elly Bogza și Minet. Dacă primii dovedesc empatie constantă și un gen aparte de încurajare a confesiunii, cu Minet Blecher împărtășește experiența directă a bolii. În biografia secundară a scriitorului, cea de pacient, aceste voci coagulează în corespondență un filon esențial pentru înțelegerea semnificației pe care suferința a avut-o în dinamica literaturii lui Blecher. Atât cu Minet, cât și cu soții Bogza, Blecher lasă impresia familiarului și a apropierii intelectuale – se simte înțeles ca scriitor, susținut ca pacient, încurajat în gestionarea unor evenimente ce țin de evoluția bolii sale, sau despre intenția de a-și continua proiectele literare. Această sferă a operei lui Blecher este și profund revelatoare din perspectivă medicală – deposedat de șansa de a deveni el însuși medic, pacientul Blecher devine un bun cunoscător al subtilităților patologiei de care suferă. Fără a renunța la un umor salvator sau la autoironie, Blecher scrie confesiv despre boala sa, conștient de caracterul ei terminal. Scrisorile articulează o veritabilă anatomie a durerii, împărtășită, în proporții variabile, atât cu cei ce făceau probabil eforturi să o înțeleagă, cât și cu cei ce o trăiau ei înșiși. Prin chiar natura lor, scrisorile sunt, așa cum arată Elizabeth Hewitt, „în mod necesar textuale: ele își *reprézintă* expeditorii într-o formă epistolară” (Hewitt 2004, 1). Atât actul elaborării scrisorii, cât și cel al citirii ei, presupun o intimitate între corespondenți, determinată și de cadrul privat în care aceste acte se desfășoară.

Intenția mea de a mă concentra asupra corespondenței cu Minet se datorează solidarității evidente pe care Blecher o proiectează în raport cu scriitorul francez, pe care îl vede ca pe un tovarăș de suferință ce-i împărtășește, în același timp, și preocuparea fundamentală pentru literatură, cu toate diferențele culturale dintre spațiile politice și sociale în care fiecare dintre ei activa în anii '30. Minet era bine conectat la rețeaua literară a timpului său, având oportunități și întreținând colaborări pe care Blecher nu le putea avea în patria sa, la acel moment. Fără a fi izolat în provincie, Blecher publică deopotrivă local, cât și în presa centrală, la care are acces prin intermediul unor prietenii literare solide, cum este cea cu Bogza sau cu Sașa Pană. Acest segment al corespondenței lui Blecher corespunde și unei revelații greu acceptabile, dar tot mai probabile – epuizarea opțiunilor de tratament confirmă natura terminală a bolii. Întoarcerea în România și restrângerea variantelor terapeutice a însemnat și o certă izolare în universul unei patologii fără speranță, cu toate eforturile lui Blecher de a rămâne activ intelectual. Fără îndoială, Blecher a transformat un diagnostic catastrofal într-o experiență creatoare situată mereu la limita dintre stimulare

și epuizare. Nevoia de a scrie, de a rămâne fidel proiectelor sale, se situează în răspăr față de evidența incontestabilă a eșecului medicinei de a-i oferi o speranță mai consistentă decât tratamentele paliative. Corespondența înregistrează ca un seismograf această dinamică interioară complexă și deopotrivă tragică.

Prima scrisoare către Minet datează din 16 mai 1930, când Blecher se afla la Berck, iar Minet la Paris. Blecher îi scrisese lui Minet în legătură cu un fapt banal – uitase o hartă în trăsura cu care merseseră împreună, iar cel din urmă probabil o găsisse. Tonul adresării se schimbă de la colocvial la profund în mai puțin de o pagină. Scriitorul român intră pe un teritoriu confesiv ce validează apropierea față de noul prieten, implicând și o serie de elemente și strategii identificabile ulterior în primul său roman, *Întâmplări în irealitatea imediată* (1936). Sentimentul că propria existență a devenit un flux ininteligibil reprezintă unul dintre reperele pe care se fundamentează viziunea sa asupra fracturilor conștiinței protagonistului său ficțional:

...o viață umplută mai mult de alții decât de mine însumi, plină de abandonuri și renunțări, o viață pe care nu o înțeleg (nu e vorba de o atitudine umilă, nici de una de curiozitate în fața unui mister. Aș fi, poate fericit (!) dacă viața ar fi un mister, unul adevărat și mare) (Blecher 2017, 857¹).

Corespondența lui Blecher cu Minet s-a întins pe durata a șapte ani, timp în care Blecher a avut o activitate literară intensă. Nu de puține ori, Blecher dă impresia că pentru el, scrisul și implicarea în viața literară reprezintă o strategie salvatoare în fața degradării provocate de boală. Abcesele, punctiile, drenajele, febra, rănilor deschise, precum și o conștiință acută a circuitelor interne ale durerii îi definesc viața cotidiană, fie că ea este petrecută acasă sau în numeroasele sanatorii unde Blecher a fost pacient – Berck, Leysin, Viena, Techirghiol, Brașov, Roman și București – așa cum arată și Doris Mironescu (2017, 1429). „Voi căuta să mai lucrez, pentru că numai munca îmi oferă unele satisfacții” (Blecher 2017, 857), îi scrie lui Minet la finalul scrisorii sale din mai 1930.

Interesul pentru literatură adesea prevalează, iar Blecher se desparte, pentru scurt timp, de paradigma copleșitoare a bolii, cea în interiorul căreia a „crescut” prietenia cu Minet, așa cum o arată o scrisoare din 2 august 1931. Blecher nu ezită să facă mici exerciții suprarealiste, ca o aluzie la titlul inițial al *Întâmplărilor*, numite, într-o primă variantă, *Exerciții în irealitatea imediată*:

Oare trebuie să mai adaug, ca pentru a desena îngeri pe suprafața unui cer deja inutil, ca de exemplu dimineața la 7 ½ mă gândesc la bastonul dumneavoastră din care va curge mereu (pentru totdeauna) o substanță galbenă (substanță, am spus) care se lipește de degete? (861).

¹ Pentru toate extrasele din corespondența lui Blecher, voi folosi ediția din 2017, iar următoarele citate vor avea precizate exclusiv paginile la care se regăsesc.

Aceste apropieri și familiarități subtile pregătesc momentul afirmării directe a nevoii de intimitate în adresare: în ianuarie 1932, pe când se pregătea să părăsească Berckul și să plece în Elveția, la Leysin, Blecher decide să renunțe la adresare formală și să îi declare prietenului său o afecțiune neîngrădită de excesele politeții:

Dragă Minet (la naiba cu <domnule>, vă iubesc prea mult),
Plec în Elveția mâine sau marți. [...] Veniți să mă vedeți la gară. N-am să vorbesc deloc de literatură, vom bea pur și simplu un țap de bere. (862).

Abordarea de față, pentru a fi completă, ar avea nevoie, fără îndoială, și de corespondența lui Minet către Blecher. Nu știm ce i-a răspuns scriitorul francez, nu avem nicio dovadă a reciprocității prieteniei, bănuită doar din tonul tot mai familiar al adresărilor scriitorului din Roman. Scrisorile lui mai pot fi citite și ca dovada ultimă a nevoii de normalitate și cursivitate firească a cotidianului, cadre în interiorul cărora Blecher căuta să-și cultive zone de confort și detașare de boala ce-i definea mare parte din existență. Cu șase ani înainte de moarte, deși se afla într-o clinică de renume, Blecher simte tot mai mult că lupta sa este pierdută: „Aici am febră mare și trebuie să încerc totul (mă îngrijesc) ca să mă vindec” (863), îi scrie lui Minet în 17 ianuarie 1932, convins că acesta îi înțelege angoasele de bolnav. O lună mai târziu, în timp ce își declară dorința puternică de a rămâne în legătură cu acesta, își recunoaște anxietatea crescândă, precum și sentimentul că viața și moartea se află într-un echilibru precar – „De o lună întregă vă scriu zilnic lungi scrisori în gând. Aștept în van adresa dumneavoastră ca pe – o să mă credeți? – singurul lucru care merită așteptat și pe care-l doresc (869). E posibil ca răspunsurile lui Minet să încurajeze această dimensiune a confesivității circumscrise patografiei, deoarece Blecher insistă asupra unei anumite conștiințe comune a suferinței, validate de o scrisoare din februarie 1932. Corespondența conturează o anumită expresivitate a mărturisirii experienței bolii, sporită de misterul acestui discurs unidirecțional – cititorul nu poate decât să își imagineze ce și cum i se răspunde lui Blecher, tonul cald sau egal, confirmând reciprocitatea sau izolarea în propria dramă. Se conturează astfel o paradigmă unică, în care scrisorile ocupă spațiul paradoxal dintre refuzul prozaicului și consolarea confesiunii, Blecher având tot mai acut conștiința izolării în provincie și în destinul său definitiv de bolnav fără speranță. Legătura intelectuală este, fără îndoială, salvatoare, așa cum atestă și scrisorile trimise către alți colaboratori și prieteni din lumea culturală românească – Pompiliu Constantinescu, Lucia Demetriade Bălăcescu, Sașa Pană, Ieronim Șerbu, Ilarie Voronca, Lucia Demetrius etc. Așa cum confirmă și Doris Mironescu în notele sale asupra biografiei lui Blecher (Mironescu 2018), după ce parcurge și observațiile lui Minet despre Berck din jurnalul acestuia, scriitorul francez pare că nu a putut evita capcana bolii, a puterii și stăpânirii pe care o imprimă asupra vieții bolnavului. El notează, în 1932: „hotărât, iubesc suferința. Desigur că nu o caut și nu are asupra mea un efect imperativ. Nici nu mi-am făcut din ea un fetiș. Pentru simplul fapt că am cunoscut-o, am ajuns s-o iubesc. Din înțelegere trebuie să se nască

iubirea.” (Minet 2002, 59). Mironescu remarcă faptul că „Minet nu găsește altă cale pentru a se sustrage autorității suferinței decât îmbrățișând-o cu entuziasm, cel puțin la nivel declarativ” (Mironescu 2018, 108). Deopotrivă, subliniază Mironescu, „trăind în suferință, Blecher evită și el să se lase definit prin intermediul acesteia.” (*Ibidem*). Blecher oscilează între efortul de a depăși mizeria cotidiană a suferinței și intelectualizarea acestei experiențe, așa cum reiese limpede din corespondența discutată aici. Revenirea la acest dureros punct comun este subtil sugerată ca o înfrângere, ca o necesară recunoaștere a neputinței de a găsi o strategie permanent eficientă de a ține la distanță efectele destructurante ale durerii fizice. Într-o revărsare emoțională accentuată de propria condiție precară, Blecher își exprimă simplu și ferm susținerea și înțelegerea față de prietenul suferind:

(Și totuși, un gând mă face să revin la durere. Ce greu pentru dumneavoastră și cât de rău îmi pare să vă știu astfel. Nu pot să vă scriu nimic pentru că îmi imaginez prea exact această suferință. Dacă aș găsi o șmecherie care să o facă să treacă, ar fi singurul lucru pe care vi l-aș spune, dar nici pentru mine nu am găsit. Altminteri, simțind o arsură vie în plagă, mi-am spus că ar trebui să găsesc o voluptate în asta. Ați înțeles. A fost imposibil. *N-am fost fericit decât în momentul când durerea a trecut*). (872).

Într-o scrisoare din același an, 1932, mult timp după ce planurile sale de a deveni medic s-au năruit sub greutatea strivitoare a diagnosticului, Blecher și-a exprimat dezamăgirea față de snobismul provincial din orașul marginal în care locuia. Relatează chiar o întâmplare petrecută în acea perioadă, când un domn pe care îl vizitase „...care mă prezintă cunoștințelor lui numindu-mă <doctorul Blecher> ca să mă flateze, mi se pare că trăiesc într-o epocă în care sufletul abia și-a făcut apariția” (870). Genul acesta de flatare nu făcea decât să-i reconfirme lui Blecher șansa pierdută a unei vieți și a unei cariere ce nu s-au mai împlinit. Câteva rânduri mai jos, scriitorul conchide pragmatic: „...vindecarea mea. Ea nu există. Am fost pus pe picioare ca să mă vindec, nu pentru că aș fi fost deja vindecat” (*Ibidem*). Conștient de prognosticul său nefavorabil, Blecher scrie o frază ce sună ca o ultimă dorință – mărturisește că nu și-ar dori să ajungă în starea de a nu mai putea decide pentru sine însuși (738).

Blecher nu ezită să transforme unele scrisori în încercări de a face literatură suprarealistă, probabil și din nevoia de a face un efort suplimentar de a și-l apropia pe Minet ca scriitor și afin. E un perimetru intangibil în care tuberculoza osoasă, destinul lor comun definitiv, nu are acces. În interiorul acestui discurs, pe baza căruia crește prietenia lor literară, scrisul și imaginația devin instrumentele ultime ale opoziției în fața unei sorți pecetluite – cel puțin în cazul lui Blecher, boala s-a dovedit a fi cauza morții sale premature, la 28 de ani. În ciuda vulnerabilității accentuate a bolii sale, Minet trăiește până în 1975. Odiseea lor comună este mai degrabă un construct imaginar proiectat de Blecher ca manieră de a menține o legătură viciată de distanță și de o evidentă defazare a replicii:

Îmi vorbiți despre suferințele și durerile dumneavoastră fizice. M-am gândit la asta în felul meu dar nu știu ce să vă scriu și ce să vă spun. Și eu am suferit mult și am încă dureri dezagreabile (de exemplu, atunci când mi se toarnă alcool pe plagă etc.) Ce-aș putea să vă spun? Aș îndrăzni oare să vă întreb: <durerea dumneavoastră e roșie?> sau <durerea dumneavoastră e verde?> sau <durerea dumneavoastră e spiralată?> sau <seamănă cu o girafă?>, așa cum fac preoții, să treacă timpul? (872).

Dialogul lui Blecher cu Minet nu poartă însemnele angoasei subînțelese din scrisorile către Bogza. Oscilația între confesivitate și refuzul de a-și împovăra prietenii cu suferințele lui fac din scrisorile către autorul român avangardist un veritabil jurnal al ezitărilor. Lui Minet i se poate adresa direct, știind că mesajul va ajunge la receptor în forma în care a fost intenționat. Pe măsură se problemele de sănătate ale amândurora se acutizează, asistăm la emergența unor aluzii spirituale: „Acum încerc să ghicesc cum mai stați cu operația etc. – Mi-aș fi dorit mult să reușească: asta ține loc de rugăciune” (873). Această parte a corespondenței lui Blecher poate fi citită și ca o dare de seamă a ultimilor săi ani de viață, el mărturisind că veștile de la Minet sunt aproape singurele pe care le așteaptă (878). Blecher îi scrie lui Minet din Leysin, unde venise pentru tratament, după Berck. Prietenia lor avansase suficient pentru a-și găsi locul și mărturisirea despre viața sentimentală: „Mai e și o poveste de dragoste, numeroase deziluzii care au reușit să mă termine” (879). Un an mai târziu, aflat la Roman, Blecher începe să aibă unele rețineri față de Minet, simțind că îl copleșește cu detalii legate de starea sa precară – îi declară că are impresia că acesta ar putea fi deranjat de excesele discursului „anatomic”:

Uneori am puțină febră delirantă. Mă agit:îmi simt perna caldă: eu. – Asta nu vă place: anatomie, și încă anatomie exterioară. Nici mie nu-mi place, mai ales după ce mi-ați scris despre asta, căci prietenia dumneavoastră schimbă în mine multe idei. (885).

Tonul se schimbă rapid însă, revenind la probleme literare și la planuri editoriale. Blecher dorea pe atunci să își trimită unul dintre manuscrise în Franța, pentru a fi publicate de L.P. Quint. Mai târziu, în același an, în timp ce se afla la un sanatoriu din Constanța, Blecher îi scrie lui Minet că îi va trimite un pachet prin prietenul său belgian, René Wauquier, care îl mai ajutase să publice în străinătate (889). Romanele îi vor fi publicate însă în Occident mult mai târziu, la câteva decenii după moarte.

În 1934, prietenia celor doi pare mai strânsă ca oricând: „Cum să fac să vă îmbrățișez printr-o scrisoare? Cum să nu vă iubesc mai mult în fiecare zi?” (891) – așa încât Blecher nu se sfiește să îi împărtășească detalii fiziologice legate de cursul bolii sale: „...mereu am febră și aceste ticăloase fistule care nu vor să sece” (894). Ultimele două scrisori către Minet, din mai, respectiv iunie 1937, sugerează doar faptul că starea sa e tot mai gravă, cu toate că unul dintre abcese s-a spart și i-a mai ușurat durerile. În ultima scrisoare, din 23 iunie 1937, Blecher îi scrie despre un episod neplăcut de

enterită, dar menționează și că are planuri concrete de a-și traduce romanul *Întâmplări în irealitatea imediată*. Nu uită să îi scrie din nou, cu emoție, despre însemnătatea prieteniei lor, și nu o face ca pe o simplă politețe: „...este unul dintre lucrurile cele mai rare și mai delicate din lume să ai un prieten ca dumneavoastră” (904). Fără să știe, Blecher scrie epilogul unei legături ce a avut un rol major în viața sa de bolnav și de scriitor.

Scriitorul de avangardă Geo Bogza și Minet au fost, probabil, cei mai apropiați prieteni ai lui Blecher, însă ei nu erau singurii care cunoșteau starea fragilă și precară în care acesta se afla. Scurta și densa corespondență cu Sașa Pană, una dintre prezențele culturale decisive ce i-au influențat destinul literar – Pană a publicat, în 1971, *Vizuina luminată* – certifică un aspect dramatic: pentru Blecher, sănătatea sa grav compromisă devenea mereu principala prioritate, subminându-i activitatea de scriitor. Blecher îi scrie lui Pană despre interesele lor literare comune, însă nu ocolește prilejul de a i se adresa și ca unui medic (Pană fusese medic militar):

Și-acum apelez la Dv. în calitate de medic și vă rog a-mi scrie dacă cunoașteți tratamentul cu clorhidrat de cholină pentru ameliorarea stării generale. Ce părere aveți despre el și ce contraindicații există? (911)

O altă prietenie semnificativă, relevantă pentru discuția de față datorită impactului pe care l-a avut mai ales după moartea tânărului scriitor din Roman, a fost cea cu Mihail Sebastian, unul dintre intelectualii români cei mai remarcabili ai deceniului al patrulea din secolul trecut. Blecher s-a împrietenit cu scriitorul evreu, iar acesta a venit să îl viziteze la Roman. Jurnalul lui Sebastian, una dintre cele mai tulburătoare cronici ale interbelicului românesc și un document literar cardinal pentru înțelegerea acelei epoci, include câteva note despre impactul emoțional semnificativ resimțit de acesta în urma întâlnirii cu bolnavul Blecher. Apropierea lor a avut lor în perioada de dinaintea morții lui Blecher, când durerile acestuia deveniseră de neîndurat. În 30 martie 1936, Sebastian scrie:

El trăiește în intimitate cu moartea. Nu cu o moarte abstractă, nebuloasă, cu termen lung. E moartea lui, precisă, definită, cunoscută în detalii, ca un obiect.

Ce îi dă curaj să trăiască? Ce îl susține? Nu e nici măcar disperat. Nu înțeleg, mărturisesc că nu înțeleg. De câteva ori aș fi izbucnit în lacrimi privindu-l. Noaptea l-am auzit gemând din odaia lui, țipând – și am simțit că mai e cineva în casă, afară de noi, cineva care era moartea, destinul – nu știu cine. Am plecat de acolo răvășit, amețit. (Sebastian 2016, 79-80).

În 1938, Sebastian a publicat un articol în memoria lui Blecher, amintindu-și de cuvintele tragice rostite de acesta, aflat în faza terminală a bolii – „<O să mă odihnesc, o să dorm> – îmi spunea în decembrie, ultima oară când am fost la Roman să-l văd”. Și pentru Sebastian, suferința lui Blecher e tulburătoare și imposibil de uitat:

Nu mă pot gândi în clipa aceasta la scriitor: el ne rămâne. [...] Dar mă gândesc la om și la prieten, mă gândesc la surâsul lui mutilat de durere, mă gândesc la admirabilii lui ochi albaștri, în care am citit întotdeauna puțină copilărie și aproape niciun fel de revoltă. [...] ...deschisese demult brațele pentru ca să aștepte și să primească moartea care în sfârșit a venit. (Sebastian 2017, 987-988).

La câteva zile după moartea lui Blecher, Sebastian notează în jurnal câteva idei despre însemnătatea prieteniei cu acesta, afectat de moartea lui prematură. El scrie despre sentimentul predominant al alienării și al stranieții, amplificate de boala insurmontabilă ce i-a retezat destinul. Tortura fără oprire la care Blecher a fost supus de cumplita afectare osoasă e atent notată:

A murit Blecher. L-au înmormântat marți [31 mai – n.n.], la Roman. Mă gândeam nu la moartea lui, care a fost în sfârșit îndurătoare, ci la viața lui, care mă cutremură. Era o suferință prea mare pentru a primi o compasiune, o tandrețe. Puțin străin a rămas mereu băiatul ăsta, care, în atrocea lui durere, trăia ca într-o altă lume. Niciodată n-am putut avea față de el un mare elan, o totală deschidere. Mă speria puțin, mă ținea departe, ca la porțile unei închisori, în care nu puteam pătrunde, din care nu puteam ieși. Îmi spun că aproape toate convorbirile noastre aveau ceva stingheră, ca și cum le-am fi avut într-un <parloir> [vorbitor – n.n.]. Și după ce ne despărțeam, unde se întorcea el? Cum era acolo unde se întorcea? (Sebastian 2000, 168).

Correspondența lui Blecher cu scriitori și prieteni reprezintă o lume distinctă în opera sa, demnă de investigat în primul rând ca ilustrare a modului în care experiența bolii devine dominantă în toate aspectele și manifestările scrisului său, expresie a unei intenții majore autoficționale. Epistolele către Pierre Minet, alături de cele adresate altor prieteni intelectuali, sunt mărturia dorinței sale de a-și revela istoria de pacient tuberculos suferind de o boală rară și severă, precum și cea de a supraviețui prin scris, odată ce diagnosticul său devine terminal.

Referințe bibliografice

- Blecher, M. 2017. *Opere. Întâmplări în irealitatea imediată. Inimi cicatrizate. Vizuina luminată. Proză scurtă. Aforisme. Poezii. Traduceri. Publicistică, Scrisori. Arhivă. Documentar. Mărturii. Iconografii*, ediție critică, studio introductiv, note, comentarii, variante și cronologie de Doris Mironescu. București: Academia Română, Fundația Română Pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române.
- Hewitt, Elizabeth. 2004. *Correspondence and American Literature, 1770-1865*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Minet, Pierre. 2002. *En mal d'Aurore*, Journal 1932-1975. Paris: Éditions Le bois d'Orion.
- Mironescu, Doris. 2017. Note, comentarii, variante in M. Blecher, *Opere. Întâmplări în irealitatea imediată. Inimi cicatrizate. Vizuina luminată. Proză scurtă. Aforisme. Poezii. Traduceri. Publicistică, Scrisori. Arhivă. Documentar. Mărturii. Iconografii*, ediție critică, studio introductiv, note, comentarii, variante și cronologie de Doris Mironescu. București: Academia Română, Fundația Română Pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române.

- Mironescu, Doris. 2018. *Viața lui M. Blecher. Împotriva biografiei*. București: Humanitas.
- Sebastian, Mihail. 2016. *Jurnal. 1935-1944*. București: Humanitas.
- Sebastian, Mihail. 2017. *Moștenire* în M. Blecher, *Opere. Întâmplări în irealitatea imediată. Inimi cicatrizate. Viziuna luminată. Proză scurtă. Aforisme. Poezii. Traduceri. Publicistică, Scrisori. Arhivă. Documentar. Mărturii. Iconografie*, ediție critică, studio introductiv, note, comentarii, variante și cronologie de Doris Mironescu. București: Academia Română, Fundația Română Pentru Știință și Artă, Muzeul Național al Literaturii Române, p. 987-988.

Emanuela ILIE
(Universitatea „Alexandru
Ioan Cuza” din Iași)

**Confesiunile Ninei Cassian
ca „melodie en dehors”
a unei biografii de excepție**

Abstract: (Nina Cassian’s late confessions as an “en dehors melody” of an exceptional biography) Written as a triptych confession, Nina Cassian’s *Memory as a Dowry* reveals a very bold range of feminine themes, subsumed to the identity core. The most significant spectrum of motifs used both in the young woman’s diary and in the mature woman’s memoirs refers to a particular form of sexuality that shaped not only Nina’s private life, but also her socio-professional and artistic existence. Even the polyvalent education or the turbulent relation with the Communist Party is marked by the insatiable passion for life of this controversial woman that never stops to seek for the perfect partner, on a personal, but also a social or a political level. Surprisingly, until her late confessions, the octogenary diarist does not hesitate to define herself through sexuality or love and to name the last passion, met and lived with maximum intensity in the USA, “the *en dehors* melody of my life”. Of course, I will point out the fact that not only the affective fulfillment, but also the confession itself, could be perceived as such an exceptional biographical song. Analyzing its confessional reflection, I will follow the three axes around which is organized the unique ensemble, composed of the diary pages and the memoir annotations, written between 1975-1985, and 1987-2003: eroticism and socio-political engagement (both particularly visible in the first two volumes), respectively the aging exile, perceived as the last, definitively boundary of the being, which in her case is superimposed on the actual exile experience (in the last volume, entirely written after Nina’s establishment in the U.S.).

Keywords: *memory, confession, personal identity, sexuality, social identity, femininity.*

Rezumat: Construit ca o confesiune triptică, *Memoria ca zestre* a Ninei Cassian revelează o gamă foarte îndrăzneată de teme feminine, subsumate nucleului identitar. Cel mai semnificativ spectru de motive utilizat atât în jurnalul tinerei, cât și în memoriile femeii mature se referă la o formă particulară de sexualitate, care îi modelează nu numai viața privată, ci și existența socio-profesională ori cea artistică. Inclusiv educația polivalentă și legăturile sale turbulente cu Partidul Comunist sunt marcate de pasiunea nesățioasă pentru viață a acestei femei controversate, care nu se oprește niciodată din căutarea partenerului perfect, la nivel personal, dar și la nivel social sau politic. Surprinzător, până în confesiunile sale târzii, diarista octogenară nu ezită să se definească prin sexualitate ori iubire și să își numească ultima pasiune, întâlnită și trăită cu intensitate maximă în SUA, drept „melodia *en dehors* a vieții mele”. Desigur, voi sublinia faptul că nu numai împlinirea afectivă propriu-zisă, ci și mărturisirea în sine ar putea fi percepute ca un astfel de cântec biografic excepțional. Analizând reflectarea lui confesivă, voi urmări cele trei axe în jurul cărora se organizează ansamblul inedit, compus din paginile de jurnal și adnotările memorialistice, realizate în intervalele 1975-1985 și 1987-2003: erotismul și angajarea socio-politică (vizibile în special în primele două volume), respectiv exilul senectuții ca ultim, definitiv hotar ființial, suprapus peste experienței propriu-zis geografic (pe care îl tematizează ultimul volum).

Cuvinte-cheie: *memorie, confesiune, identitate personală, sexualitate, identitate socială, feminitate.*

Introducere

În ciuda cuminenței suspecte a titlului *Memoria ca zestre*, tripticul confesiv semnat de infatigabila Nina Cassian (Cassian 2003-2005) constituie, de departe, cel mai nonconformist dintre volumele memorialistice feminine ce au văzut lumina tiparului începând cu anul 1990. Caracterul lui atipic poate fi ușor probat, în ordine strict tematică, de modul de articulare identitară a veritabilului *personaj* pe care îl construiesc textele de semn autobiografic ale cunoscutei scriitoare și compozitoare. Alibiurile lui auctoriale variază însă suspect de-a lungul celor peste 1000 de pagini. Avatarurile sentimentale mai mult sau mai puțin complicate ale acestui personaj fără scrupule, care își asumă, fără blocaje aparente, o libertate sexuală fără egal, exercitată în pofida (ba chiar uneori, paradoxal, în chiar temeiul) convenției maritale, sunt puse mai întâi pe seama unei obsesii, deopotrivă existențiale și artistice, în definitiv firești: aceea de (re)definire și continuă șlefuire a unei identități feminine atipice pentru epocile pe care le-a traversat. Dar, de la un punct încolo, memorialista ține cu tot dinadinsul să le capitalizeze cu intenția mai mult decât evidentă a transformării *Memoriei ca zestre* în istoria – seducătoare, contorsionat-perversă și cu atât mai neverosimilă – a unei (dez)vrajiri autoimpuse de ceea ce în adolescența și tinerețea tumultuoasă a diaristei păruse a se configura drept utopia socialistă atoatevindecătoare. Iar această miză implicită a întregului demers confesiv îi denaturează evident funcțiile, căci „A-ți mărturisii excesele fără a renunța la convingerea că ai avut dreptate înseamnă a folosi la modul cel mai economic regulile jocului mărturisirii.” (Ricoeur 2001, 233).

Fără îndoială, pentru un cititor precaut, însăși formula scripturală pentru care optează autoarea poate constitui un indice al pervertirii sau al (auto)mistificării. Faptul e evident mai ales în primul volum, acolo unde naratoarea autodiegetică ne livrează o scriitură în trepte, menită a ne convinge (fără succes, însă) de credibilitatea discursului hibridizat după o logică devoalată în discursul liminar. Deși redactarea efectivă a opului inaugural începe în 1975, cartea propriu-zisă are la bază caietele de însemnări personale scrise ca într-un „fel de delir al tinereții” naive, dezinvolve, inocent exhibiționiste (Cassian 2010a, 3). Jurnalul din intervalul 1948-1953 este însoțit adesea de comentariile/ explicațiile oferite de autoare între anii 1975 și 1985, cărora li se adaugă, în anumite cazuri, și interpretările suplimentare, oferite între 1987 și 2003. Din perspectiva memorialistei, abia ultimele, desigur, pot fi creditate ca forme de expresie auctorială cu adevărat liberă: ele nu sunt trecute prin filtrul autocenzurii și sunt ferite, oricum, de privirea inclementă a „supraveghetorilor vieții noastre” (*Ibidem*). Rezultatul acestei aglutinări, pe care unii comentatori ai cărții au comentat-o cu un umor sanitar¹, ni se pare mai mult decât suspect. Chiar dacă ansamblul este livrat ca o versiune individuală, complexă – căci obținută de-a lungul unor clarificări succesive – a unei

---

¹ „*Memoria ca zestre*, primul volum din confesiunile Ninei Cassian, se desface, precum rachetele de la NASA, în trei trepte”, observă Sorin Lavric, în cronică *Zburdălniciile inimii și ale minții*, publicată în *România literară*, nr. 47, 2003 și disponibilă pe *Zburdălniciile inimii și ale minții* - Fundația România Literară. (ultima accesare la 15 noiembrie 2021). Același volum îi apare lui Gheorghe Grigurcu în forma unui „tort alcătuit din trei straturi suprapuse” (Grigurcu 2011, 143).

personalități atipice, complicate, prin intermediul căreia intrăm în malaxorul unui mecanism socio-politic și ideologic pervers, manipulatoriu șcl., nu putem să evităm întrebarea dacă nu cumva cel puțin o parte din însemnările ținute de Nina Cassian în intervalul 1987-2003, așadar după stabilirea în Statele Unite ale Americii, sunt abil prelucrate, în așa fel încât cititorului român să i se ofere imaginea unui proces de conștiință cu vechime serioasă și, implicit, a unei disidențe curajoase¹. Mai ales că majoritatea acestora din urmă insistă, cu obstinație, pe ideea trezirii târzii din coșmarul ideologic și consecințele lui dezastruoase: „anomaliile impuse de Partid, torturile, demascările, sancțiunile, perversele materiale <îndrumătoare> etc.” (*Ibidem*, 62).

Desigur, până să ajungă să își justifice opțiunile politice, memorialista ține să dea Cezarului confesiv ceea ce este numai și numai al lui. Nu trebuie să uităm că cea mai mare parte a cărții conține un jurnal întins pe câteva decenii, așadar un „jurnal generalist” cu patru funcții elementare – exprimarea, reflecția, fixarea timpului și plăcerea de a scrie (cf. Lejeune et Viollet 2001, 214), din care nu poate lipsi procesul de edificare și fasonare identitară. Rostuit, în cazul primelor volume, în funcție de două axe fundamentale, strâns legate: pe de o parte, sexualitatea și erotismul; pe de altă parte, afirmarea artistică și cea socio-profesională. Pe lângă acestea, în cel de-al treilea op al *Memoriei ca zestre*, scris integral după stabilirea Ninei în Statele Unite ale Americii, un rol esențial este deținut de temele și prelucrările motivice specifice dublei forme de exil pe care o experimentează acum scriitoarea – la deșănțarea propriu-zisă (fie ea și una auto-provocată) adăugându-se experiența radicală a îmbătrânirii ca ultimă formă de exil, nu numai corporal, al ființei. În cele ce urmează, le vom urmări, desigur, pe rând.

Sexualitate și feminitate în epoca de aur. Și după!

Prima axă pomenită *supra* are, neîndoind, întâietate, dat fiind faptul că spațiul pe care diarista îl alocă identității sale sexuale nu are egal în intimismul românesc². În sute de pagini din primele cărți sunt contabilizate relații „serioase”, dar și legături sexuale fără număr și opreliști morale, ca într-o veritabilă paradă a senzualității pătimașe, altminteri recunoscute și în epocă³. Din loc în loc, apar și justificările cu iz

¹ O impresie similară o au totuși și câțiva comentatori ai cărții. Iată, spre exemplu, opinia lui Sorin Lavric: „Altfel spus, jurnalul din perioada 1948-1953 dă măsura unei sublime și generoase iresponsabilități. Urmează trezirea din 1975, camuflată în text de teama represiunilor politice, și mărturisirea plenară a lucidității dobândite, după stabilirea în Statele Unite ale Americii, de unde chipul înfricoșător al regimului comunist putea fi privit ca o hădă mască de carnaval.” (*loc. cit.*). În schimb, Adela Dinu punctează foarte exact cele două vicii majore ale amestecului de formule și voci narative: „Inserțiile de ample pasaje autobiografice, comentariile și revizuirile rotunjesc (auto)portretele, infuzează sens, însă alterează iremediabil spontaneitatea scriiturii. Impresia care se degajă la finalul lecturii este de abilită manipulare a conținuturilor biografice pentru coerența deplină a produsului final.” (Dinu 2012, 206).

² În scrierea secvenței care urmează am valorificat un studiu publicat anterior (Ilie 2017, 141-154).

³ Uneori, din păcate, ea a constituit și eboșa unor (false) portrete critice, precum acela schițat în malițioasa *Istorie...* a lui Marian Popa: „Biografia erotică a Ninei Cassian n-a depășit oralitatea celebră. Cu capul ei de cal și corpul butucănos, ea nu și-a permis decât luxul de a propune ofensiv, a accepta rapid și de a

psihanalitic și miză profeministă, menite a contura, desigur, imaginea unei identități feminine ieșite din tipare, dornice a regândi raporturile de gen/ sex și chiar a susține, mai mult sau mai puțin tranșant, necesitatea unei radicale transformări de paradigmă identitară (desigur, imposibilă nu numai în anii '50-'60, de când datează majoritatea însemnărilor ce urmează). *Schimbarea la față*, echivalare metonimică a unei urâtiri pe care Nina o consideră definitivă, pare că debutează în pre-adolescență, cu o ruptură dureroasă la nivel iconic. Aceasta o supune de fapt unei *traversări de statut* totuși reversibile (Benninghaus 2002, 199), de care, desigur, copila nu este încă pe deplin conștientă:

Mă transformasem dintr-o fetiță drăgălașă într-o adevărată fată urâtă, spre groaza mamei mele în primul rând. Dar și spre dezolarea mea, care întotdeauna, tânjind după iubire, îmi vedeam viitorul în cele mai sumbre culori ale singurătății.

Ceea ce s-a și adevărit până la șaptesprezece ani.

Nu știu ce capriciu glandular sau hormonal mi-a lungit nasul, bărbia, care urmau să devină caracteristice pe durata întregii mele vieți. [...]

Urâtenia mea părea să fie fără speranță. Nici un băiat nu se uita la mine decât când n-avea încotro: la <ceaiurile> noastre, eram dansată (dansam bine), dar niciodată curtată. <Chipul strâmb de care fuge umbra>, scriam despre mine însămi. (Cassian 2010a, 8-10).

În realitate, însă, adevărata *schimbare la față* – ca reflectare simbolică a singurei traversări de statut ireversibile – este determinată de o traumă sexuală, pe jumătate mărturisită, provocată de fratele mai mare al mamei Ninei. Posesor al unei istorii personale de veritabil *dandy* (după o perioadă misterioasă, petrecută pe undeva prin America de Sud, se întoarce în țară fără un sfanț, dar cu obiceiuri dintre cele mai periculoase, de la comerțul ilicit cu ierburi numite „iperici” la consumul de eter ș.a.m.d.), detestabilul unchi Gius este primul bărbat care îi provoacă fetei răni constitutive ce se vor dovedi extrem de adânci. Deși exilată, grafic, într-o paranteză auctorială, grozăvia semi-incestului nu poate fi nicicum minimalizată: „(Probabil, pălăria de cowboy era, de fapt, un <sombrero>, și ar mai trebui adăugat faptul că se droga cu eter, că datorz senzualitatea mea prematură unor mângâieri nepermise ale lui etc...)” (*Ibidem*, 11). Dimpotrivă, mai mult decât a marca ieșirea brutală din copilărie a fetei, agresiunea sexuală este responsabilă de mutațiile radicale – implicit de durată – în ordinea percepției și asumării atributelor specifice feminității, pe care condeiul memorialistei, încă exaltate, le va surprinde doar la început într-o manieră eufemistică:

---

abandona înainte de a fi fost abandonată: numele reținute de istoria literară formează totuși o minoritate în raport cu golani bucureșteni, lipovenii și marinarii Mării Negre intrați în colecția sa de circa 1000. Este de altfel relevant că bărbații legali au fost niște stârpituri ca Vladimir Colin și Al. I. Ștefănescu și, pe de altă parte, că a orientat cabale împotriva celor care au refuzat-o.” (Popa 2009, 421-422).

De când împlinisem șaptesprezece ani, deci cu un an înainte de a mă mărita cu Jany, băieți și bărbați s-au apropiat de mine, în ciuda (ori poate datorită?) trăsăturilor mele. Îmi fusese descoperită feminitatea, amestec, probabil atrăgător, de forță și vulnerabilitate, și, foarte curând, complexul meu de inferioritate a explodat în orgoliu. Orgoliul meu se baza în cea mai mare măsură pe credința neșrămutată că eram multilaterală (îndoiele și crizele au apărut mai târziu...) și, evident, <nepereche>. (*Ibidem*, 20).

Modelată în negativ, astfel, de ceea ce Susie Orbach ar considera, fără îndoială, o *poveste corporală familială*¹ cu totul neobișnuită, identitatea feminină a Ninei Cassian este strâns legată de o sexualitate excesivă, asumată încă de la cincisprezece ani și resimțită cu o intensitate dogoritoare timp de decenii, după cum ne admite Nina într-o adnotare din martie 1976:

În cele câteva săptămâni de vară craioveană, feminitatea mea a făcut un salt brusc, încât m-am trezit dominată de un sentiment puternic și total (cum se întâmplă în adolescență – dar pe perioade mai scurte, nu însumând decenii, ca în cazul meu). (*Ibidem*, 217).

Paginile jurnalului ținut cu o anumită conștiinciozitate începând cu finele anilor '40 dovedesc o libertate sexuală uluitoare, pe care nici măcar statutul de soție jertfită, deplin și cu voie, pe altarul (ne)fericirii domestice, nu va reuși să o îngrădească. Neraportate la episodul incestuos din copilărie, motivațiile nenumăratelor aventuri extra-conjugale ale femeii se dovedesc de cele mai multe ori rizibile, în ciuda eforturilor sale constante de a-și prezenta performanțele sexuale cu seria nesfârșită de amanți drept izvor nesecat al bunăstării maritale alături de cel de-al doilea soț, Ali (activistul Al. I. Ștefănescu, transformat în scriitor la îndemnul nevestei), recunoscut până la sfârșit drept marea ei dragoste. *Baletul mecanic* (doar uneori dublat de o echilibristică psihofectivă determinată de iluzia unei re-îndrăgostiri vinovate de anumiți parteneri – de regulă, personalități marcante ale vieții culturale românești: Ion Barbu, Marin Preda, Ovid S. Crohmălniceanu – Momy ș.a.) este exersat într-un ritm halucinant în absolut orice context biologic, sentimental sau chiar spiritual (*sic!*). Ilustrative din acest punct de vedere sunt în special notațiile date *aprilie, 1949*, care aproximează vobletele angajării erotice ale tinerei. Proaspăt divorțată de Vladimir Colin și recăsătorită cu Ali, căruia îi este însă constant infidelă, Nina pare supusă unui asalt continuu din partea ambelor sexe (v. bunăoară presiunile actriței care exact în această perioadă îi face „directe propuneri lesbiene”, provocându-i și o mărturisire lipsită de echivoc: „N-am fost străină de asemenea impulsuri și solicitări în adolescență, dar, deși mă măgulește

¹ Reputat psihoterapeut și profesor la New School for Social Research din New York, după care „fiecare corp se formează, purtând amprenta intimă a poveștii corporale a familiei. [...] Iar povestea corporală familială a fiecărui individ, referitoare la modul în care am fost tratați din punct de vedere fizic și în care ne tratăm copiii, reprezintă tocmai povestea corporală culturală pe care atât părinții, cât și copiii o trăiesc.” (Orbach 2018, 89).

dragostea Aureliei, sunt fundamental orientată spre sexul opus” – *Ibidem*, 92). De precizat, de asemeni, faptul că însemnările diaristice de mai jos sunt scrise într-un interval de maximă vulnerabilitate (deopotrivă corporală și psihologică) a femeii care abia a suferit un raclaj¹ provocat la cerere, dar cu urmări fiziologice greu de suportat. Erotomania continuă să își ceară totuși drepturile obișnuite, determinându-i reacții imposibil de înțeles:

I-am dat lui Césaire poemul pe care l-am scris pentru el (Intitulat evident „Poetul negru”) și i-am cântat la pian suita, pe care a apreciat-o.

După plecarea comesenilor, am rămas cu Geo și cu Preda. În timp ce cântam la pian, Geo s-a apropiat de mine și m-a sărutat! Am rămas trăznită, el s-a roșit, a îngălbenit și a început să rostească – o! acele minunate cuvinte! – te iubesc!”. Marin privindu-ne, încremenit și el... Când oare se declanșase baletul mecanic pe care nu mai eram în stare să-l opresc? Am stat așa, ca într-o transă, până aproape de dimineață, când cei doi au plecat.

M-am plecat, am adormit, și deodată m-am trezit cu Geo lângă mine. M-a strâns cu disperare în brațe, s-a desprins – și dus a fost.

Sunt buimăcită. Am dormit numai trei ore. Doamne, ce noapte a fost! Una din componentele ei a fost și înflăcărata predică pe care am ținut-o despre Ali și dragostea mea pentru el.

Ali, dacă mă strângi de gât, ce să fac? O să mor cu tine de gât, Ali... (Cassian 2010a, 90-91)

Acestea sunt, de altfel, singurele temeri ale diaristei care altminteri se plimbă, nonșalant, nu numai între locații la care scriitori mult mai valoroși nici nu visează (preferatele sunt, desigur, vilele Callos, Egry, Crețu sau Iamandi și fostele castele regale din Sinaia, respectiv casele de vacanță din 2 Mai, în care își redactează majoritatea cărților), ci și între legături extraconjugale de tot felul. Evazivele urme de regret pe care le produce, când și când, înserierea lor jurnalieră se estompează în timp până la dispariția completă, majoritatea adnotărilor de maturitate târzie ori senectute deturnând sensul aventurilor pasagere în modalități de verificare, consolidare sau intensificare a relației maritale:

Astăzi, când fericitul cuplu pe care-l formează cu Ali numără aproape trei decenii, nu mi se pare șocant să vorbesc despre experiențele și episoadele erotice, ale mele și ale lui, acumulate în paralel – și n-aș spune <în afara căsniciei>, deoarece, asemenea afluenților, energia psihică a acestor cunoașteri s-a adăugat fluxului râului

---

¹ Am urmărit reflectarea acestei traume corporale în textele confesive ale Ninei Cassian, dar și ale altor diariste în studiul *De la „chipul slut de care fuge umbra” la trupul „gravid ca mormânt”*. *Reprezentări ale alterității corporale în memorialistica feminină românească* (Ilie 2020b, 221-236).

fundamental, îmbogățindu-l, revigorându-l, nuanțându-l și, în ultimă instanță, verificându-i amploarea și rezistența. (*Ibidem*, 280)¹

Memorialista ce deține imaginea de ansamblu asupra aventuroasei sale existențe și chiar își permite luxul reflecțiilor mai mult sau mai puțin sagace asupra sinuozităților ei privește, desigur, concesiv înspre entuziasmul diaristei care își consemnează, pe măsură ce le trăiește, clocotitoarele energii pasionale. În special pătimașele însemnări din deceniile 5 și 6 ale acestei „Aspazii de Dâmbovița” (Grigurcu 2011, 145) abundă în figuri ale disperării, determinate deopotrivă de temperatura înaltă a relației maritale și de variațiile termice incredibile ale diverselor legături pe care jurnalul le recunoaște fără înconjur:

E adevărat. Marin m-a făcut nostalgică, mi-a provocat răvășiri de straturi. Toată afânarea, atenția mea trezită, fierberea nouă se abat asupra lui Ali care va ști să le considere cuvenite lui – cum și sunt de altfel și să le prezerve cum poate mai bine. (Cassian 2010a, 97).

Lista aventurilor este uneori strecurată în ebosa portretului propriu, deși egolatria frecvent mărturisită nu poate alunga impresia de entropie sexuală:

Sunt prea lacomă de viață, de a cunoaște oameni, de a stârni iubiri (mai de mult, Jany, Ion Barbu, Seby – despre care trebuie să scriu mai mult, dar e atât de delicat să vorbești despre oameni în viață...) și, mai recent, Ali, Geo, Marin, Mihai, Victor etc. Sunt atât de fascinată de capacitatea mea de <a cuceri>... Așa că mă arăt în toată vanitatea și goliciunea mea. (*Ibidem*, 171).

Alte notații seci, de aceea încă și mai șocante, consemnează cu o calmă satisfacție numărul cuceririlor menite a-i asigura echilibrul fiziologic: „Sinaia: cinci drame mai mari sau mai mici. Geo, Marin, Aurelia, Pikó, Pista. Ce superficială propozițiune! De fapt, cinci experiențe de viață. Cinci oameni dintre care unii atât de plini de majore calități” (*Ibidem*); „Trei luni la Căminul Scriitorilor de la Sinaia. Sentimental: Geo, Marin, dar dragoste crescândă cu Ali! Vara, Mangalia cu magia ei.” (*Ibidem*, 157); „Decembrie 1952. Ultima zi din an. Deci, să facem un bilanț. [...] Erotic: Continuarea relației cu Ioji. Situația s-a limpezit oarecum și asta anunță sfârșitul. Episodul Vergi, la Baia Mare, fără semnificație și fără consecințe. [...] Prieteni: Marin, același, cu certuri, dar tot cu dragoste. Mony, rar. Kindy, staționar.” (*Ibidem*, 300) etc. etc.

¹ Comentând câteva dintre declarațiile („în cascadă”) de iubire față de soțul ale diaristei, Liana Cozea se îndoieste mai întâi de sinceritatea absolută a acestora: „Dedată la mărturisiri și sincerități, odată luată hotărârea de a ține jurnal/ jurnale, ca într-un soi de joacă-alint, Nina Cassian își recunoaște păcatele ca într-un soi de absolvire, nu foarte convinsă însă de gravitatea lor, iscând, pe alocuri, nedumeriri și stupefacții.”. Ulterior, însă, îi concede femeii dăruirea erotică, manifestată inclusiv pe plan marital: „Nina Cassian este femeia făcută să trăiască în cuplu, marital sau ne-marital, pasager și/ sau definitiv; e un joc – o joacă, o cochetărie prin care își certifică sieși puterea și ea este o simpatcă dominatoare și devoratoare de bărbați.” (Cozea 2013, 95 și 97).

În acord cu vârsta biologică a autoarei, notațiile cu pretext sentimental și vector asumat identitar par a-și pierde din importanță în următoarele două volume ale *Memoriei ca zestre*. Dacă în jurnalul median inclus în *Cartea a II-a: 1954-1985; 2003-2004* ele sunt concurate serios de consemnările nemulțumirilor determinate de scăderea propriei poziții în establishmentul socio-cultural comunist, încheierea tripticului ne reamintește într-un mod cu totul surprinzător de obsesia amorului neîngrădit din paginile diaristice de tinerețe ale Ninei Cassian. Cel puțin în prima parte a jurnalului american, ținut începând din 1985, ipostaza auctorială cea mai relevantă (încă și mai provocatoare ca înainte, dacă luăm în calcul vârsta înaintată a nostalgicei nevindecate) rămâne tot aceea subsumată unei forme aparte de „stahanovism erotic”¹. Într-adevăr, și după șaizeci de ani, la câteva luni după emigrare, Nina încă își mai recunoaște apetitul sexual, verifică în permanență posibilitatea ca și cele mai *subțiri ipoteze* să se materializeze (v. dezamăgirea legată de... eliminarea ipotezei Ken, trăită pe 31 august 1987), caută cu orice preț să își împlinească *proiectele* pasionale și nu se sfiește să consemneze, fără inhibiții, micile succese, chiar dacă ele nu îi fac deloc cinste (v. tentativa de seducere a lui Florian, soțul unei prietene, recunoscută într-o notație din noiembrie 1986). Atunci când căile obișnuite de căutare a unui partener potrivit dau greș, în ciuda încăpățănării și a lipsei de prejudecăți cunoscute, Nina apelează, fără ezitare, chiar la o rubrică de ziar gen „matrimoniale” și se arată mulțumită de accesul la diversitate (etică, etnică și religioasă) pe care strategia i-l oferă:

De pildă, un domn bine, care ura femeile și animăluțele de casă: un altul, Irish-German-Catholic, profund religios, care ura pe indienii din India, pe cei de pe teritoriul american, pe chinezi, pe evrei, pe negri etc. (Cassian 2010c, p. 66).

Nici măcar septuagenara nu oprește căutarea de senzații biologice – tapetându-le doar, ca de obicei, spiritual sau livrându-le ca premise ale regăsirii unui echilibru interior ce se poate alimenta doar erotic². De la un punct încolo, are însă luciditatea de a-și cenzura mai mult procesul de consemnare scriptică. În plus, în loc de fanatismul cu care își vedea anterior majoritatea relațiilor, vârstnica Nina își privește *cum grano salis* posibila fericire erotică, așa cum o dovedește, spre exemplu, ampla serie de notații din intervalul martie-aprilie 1995, aglutinate grăbit de o diaristă încă incapabilă să

---

¹ Formula îi aparține Taniei Radu, care ne recunoaște cinstit că „Sunt multe de extras din ultimul volum, dar cred că cea mai surprinzătoare e varianta de senectute a <stahanovismului erotic>. La șaptezeci de ani, obsesia amorului s-a mai domolit, dar se reaprinde periodic, fără nici o inhibiție, cu splendida asumare deja a-sexuală. Nici când am pus pe hârtie formula aflată între ghilimele mai sus, la apariția primului volum, n-am avut în vedere altceva decât uluitoarea nevoie de joc erotic a Ninei Cassian, exhibită permanent, însă fără nimic vulgar, cel puțin în scris. Oricâte dizarmonii se aud în simfonia biografică a Ninei Cassian, oricâte prejudecăți am avea, tema amorului rămâne în această carte autobiografică pură ca un cristal neatins de vreme.” (Radu 2014, 133-134).

² Într-un eseu cuceritor, Georges Bataille glosează pe marginea erotismului ca aspect „imediat” al experiențe interioare: „Erotismul este unul dintre aspectele vieții interioare a omului. Ne înșelăm asupra lui fiindcă el își caută neconștient în afară un obiect al dorinței. Acest obiect însă corespunde *interiorității* dorinței.” (Bataille 2005, 39).

creadă forța impetuoasă a trăirilor pe care i le provoacă Maurice, actorul extrem de talentat, văzut deocamdată tot ca un soi de apendice ori substitut al Soțului încă venerat. Cu toate că cei doi par a experimenta, în ciuda vârstei înaintate, o nouă formă de iubire totală, ușor de raportat la erotismul teoretizat de Bataille, relația este încă minată de îndoielile obișnuite și predispozițiile excentrice ale văduvei, la fel neconsolate ca oricând:

Într-o poezie de acum douăzeci de ani, visând să mi se întâmple ceva, enumeram tot felul de fantezii suprarealiste, dar că, mai ales, îmi doresc „o mare, o mare, o mare iubire!” Speriată și sperând – mi-e inima cât un purice... , m-a chemat azi să-mi spună că „we both expect a miracle” [...] 14 aprilie. Doamne, ce zi! Telefon de la „The New Yorker” cum că-mi apare lungul poem despre Newby-William și, mai ales, telefonul cu Kindy, pe care l-am chemat într-un elan suprarățional – și mi-a răspuns! Cu umor și căldură și amintiri care mă spală de marea suferință de acum câțiva ani de la Paris, mă spală de neînțelegere și de suferință!... Iar cu Maurice, vorba lui, ne putem permite să ne jurăm dragoste „pentru veșnicie”, întrucât „veșnicia” noastră e atât de aproape... I-am cântat la pian *La plus que lente*, felul în care aș vrea să-l iubesc... 1 mai... Desigur, mi-am dorit o adevărată dragoste, dar, de fapt, nu m-am așteptat la ceva atât de... improbabil, în combustie și comunicare și atașament. Să fie adevărat? Să-mi fi dat Dumnezeu o ultimă iubire? La șaptezeci de ani?... Adevărul e că nu-mi permit să cred că Maurice e real, sau că am cu adevărat nevoie de un partener permanent (m-am obișnuit cu singurătatea), dar am nevoie de protecție (da!), de miraculoasele daruri pe care mi le făcea Ali, cel de neînlocuit... (*Ibidem*, 141-142).

După cum vom vedea în continuare, de o asemenea dăruire totală Nina nu a mai fost capabilă decât o singură dată. Dar, *hélas!*, fără a reuși să rămână până la capăt fidelă obiectului acestei adorații în fond toxice, transformându-l fără urmă de regret în Răul absolut.

O revoluționară (înflăcărată) în viață și în artă

Cea de-a doua axă fundamentală în jurul căreia Nina Cassian își (re)construiește, atent, identitatea feminină vizează deopotrivă rostuirea artistică și cea socio-profesională a acestui personaj cu totul ieșit din tipare. Din această perspectivă, volumele refac, odată cu o existență personală proiectată pe un fundal istoric, socio-politic și ideologic extrem de tulburat, povestea unei iluzionări doar parțial credibile. Opțiunile de stânga ale adolescenței și tinerei evreice (care, la începutul anilor '40, refuză orice propunere venită din partea colegelor de școală de a intra în mișcările sioniste, dar acceptă imediat să intre în tineretul comunist aflat în ilegalitate) sunt, în fond, deloc atipice într-o epocă în care spectrele xenofobiei și ale purității etnice erau din ce în ce mai puternice. La vârsta recapitulărilor presupus sagace, justificările acestor opțiuni sunt trase, evident, într-o pastă îngroșată identitar:

Da, iată o ideologie care mă atrăgea prin aspectul ei sintetic (toate inegalitățile, toate conflictele și antagonismele sângeroase păreau a-si găsi rezolvarea). Deși nu doream să fac politică, știind că e o zonă a corupției și a promiscuității (mi se spunea că, da, așa e cu toate politicile, exceptând cea comunistă!), m-am angajat în acea luptă ilegală care, plină de riscuri extreme, îmi impunea o disciplină de gândire și una morală, de care caracterul meu în formare avea nevoie. Presupunerea totodată o evadare din egoism și egocentrism, alegerea unei <cauze superioare>, – opțiune care a continuat în mod consecvent pe o durată de decenii, în viața de toate zilele și în creație, însoțită, cum se va vedea, de drame, desfigurări, accidente istorice, stupori etc. (Cassian 2010a, p. 15).

Proaspăta admisă la școala de partid este, de bună seamă, de o inocență aproape ireală. Îndrăgostită peste cap de Jany (Vladimir Colin), practică alături de cel care va deveni primul ei soț tot felul de munci ilegale, care îi pun viața în pericol, dar îi consolidează relația cu membrii UTC: falsifică buletine, bate la mașină fragmente din Engels, pe care apoi încearcă să le distribuie, scrie pe ziduri, noaptea, lozinci precum „Pâine, pace, libertate!” sau „Jos războiul!” etc. După eliberare, trăind o adevărată *euforie postbelică*, se prezintă la Uniunea Patrioților („sectorul trei albastru, pentru muncă voluntară”) și participă la noi activități de convingere a maselor, alături de Jany, urmat de Ali, cel de-al doilea partener legal de viață al înfocatei Nina: încropirea de spectacole compozite, pe texte potrivite ideologic, deși inegale valoric – de la *Pentru tine, o, democrație* de Walt Whitman la... *Cruce fascistă cu gheare* de Dumitru Corbea; manifestații de stradă, alături de muncitorii de la „Vulcan”; discursuri entuziaste ținute în fabrici și cartiere mărginașe; în fine, cenacluri înflăcărate, alături de alți „revoluționari în viață și în artă.” (Cassian 2010a, 33).

Odată ce începe să scrie ea însăși versuri *update* ideologic (renunțând la faza avangardistă anterioară), intră fără nicio ezitare într-un malaxor socio-cultural care își va dovedi pe deplin utilitatea, răsplătindu-i cu generozitate eforturile de *adecvare*, penalizându-i, identic, orice ieșire gravă din decor. Activista Nina Cassian scrie și publică enorm, compune muzică și conferențiază acolo unde Partidul i-o cere, fără să uite să își consemneze prodigioasa activitate consacrată „măreței cauze” în paginile de jurnal. Acestea se transformă adesea într-o nerușinată dare de seamă pe tema implicării totale – și pe plan social, și pe plan individual, intim, căci de cele mai multe ori cele două se întrepătrund, ba chiar se confundă, conform unui principiu condensat, sec, în bilanțul diaristic de la începutul anului 1949: „împlinire erotică, renume în creștere, drum limpezit în artă.” (*Ibidem*, 74). Concatenarea acestor idealuri se recunoaște, uneori, și de memorialistă: o adnotare din 1975 admite, bunăoară, că intimitatea maritală este strâns legată de aceea politică, „Istoria Partidului (fiind) intrată în istoria cuplului meu cu Ali” (*Ibidem*, 53). Dar în special exultanțele diaristei lasă să se întrevadă, în repetate rânduri, faptul că aventurile comuniste interferează halucinant cu cele extraconjugale:

Ianuarie 1950. Ieri l-am sărbătorit pe A. Toma, care a împlinit șaptezeci și cinci de ani. Bătrânul e drăguț, slab, distins. După sărbătorire, am plecat cu Geo, Virgil Teodorescu și Ben Corlaciuc la o cârciumă, am băut țuică fiartă, am jucat jocuri de societate și, bineînțeles, m-am sărutat cu Geo, în dosul servietei mele. Pe la 9 și jumătate am ajuns acasă, i-am povestit totul lui Ali și mi-a fost cam rușine. Diseară, recepție la Athénée Palace, tot pentru Toma. (*Ibidem*, 161).

Ori:

Ianuarie [1952] S-ar cuveni să fac un bilanț. Deși nu mi se pare prea de laudă...

În plan literar: cârticica pentru preșcolari (*Ce-a văzut Oana* care apare anul acesta), traduceri din Maiacovski și Isacovski, volumul de versuri *Horea nu mai este singur* (care, tot așa, apare în 1952 și care conține două poeme mai ample, în aceeași strădanie de a-l egala pe Deșliu!). Proiecte? Traduceri de Heine, în cadrul unui colectiv...

În plan muzical: *Concertul pentru pian și orchestră* (care, orice ar spune alții, mi se pare mai mult o ambiție decât o inspirație...) *Cântec pentru tovarășa Ana* (avortat).

Mai promițător mi se pare lucrul la tocată.

Pe plan sentimental: Anul Craiovei recidiva cu Ioji sub semnul plus. Ali, în aceeași formă majoră, chiar ascendentă și îl iubesc, îl iubesc! (*Ibidem*, 263).

Sau:

Aprilie 1953. Măine plec la Sinaia. Azi mă primește Constanța. Am fost și la Nestor Ignat. Pare-se că se mai pregătesc foiletoane în „Scânteia”, în „Lupta de clasă”. Chestiunea se agravează. Totuși, încerc să-mi păstrez calmul ca să pot scrie ceva mai bun pentru Festival. Nu sper în rezultate prea mari în urma convorbirii cu Constanța. Dar trebuie să arăt Partidului atâtea stări de lucruri nesănătoase. Multe mai am de îndurat! Și biata literatură a noastră! Dar prea suntem și noi lași și egoiști și meschini și nesolidari. Dușmanii sunt mai uniți decât noi.” etc. etc. (*Ibidem*, 306).

Din loc în loc, în lista lungă de observații și lamentații asemănătoare sunt strecurate și beneficiile incredibile obținute în urma trudei partinice (de la premiile de stat și diferitele onorarii în bani la șederea prelungită în casele de creație), deși diarista mimează o inocență ireală, prefăcându-se a nu le recunoaște însemnătatea într-o epocă în care mulți alți scriitori net valoroși dispar în temnițe și lagărele de muncă forțată. La rândul ei, memorialista, care la distanță de câteva decenii le percepe exact funcționalitatea, o diminuează neverosimil, pentru a nu fi acuzată de oportunism¹: „Micile compensații prin care mi se încredințau funcții minore de partid sau obștești, făceau parte din programul pervers al menținerii mele în incertitudine și acceptare.” (*Ibidem*, 294).

¹ Un oportunism care, totuși, le este cât se poate de evident cititorilor: „În realitate, atât de clamata înregimentare ideologică a scriitoarei este o farsă, menită să camufleze inteligent oportunismul. Nina Cassian face parte, cel puțin declarativ, din categoria acelor intelectuali de stânga rămași fideli ideii comuniste și în momentul falimentului istoric al tuturor inițiativelor de acest tip. Iluzia remanentă este aceea a înțelegerii inadecvate a sistemului utopic și, mai ales, a aplicării sale defectuoase. Valabilitatea ideii rămâne, astfel, intactă. Manifestarea sa cangrenată trebuie pusă pe seama contextului și a imperfecțiunii umane.” (Dinu 2012, 202).

Fără îndoială, memorialista știe să își expună primele decenii ale relației tumultuoase cu partidul multă vreme adorat într-o formă ce dovedește, după cum bine constata Tania Radu, că

Nina Cassian aproape nu cunoaște autoanaliza. Când se uită înapoi, alunecă invariabil spre autoacceptare, autojustificare, autocompătimire. Nimic de regretat. Propriul parcurs e o neîntreruptă auto-propunere de sine ca atare, în virtutea calităților pe care și le vede remarcate la tot pasul. Spre deosebire de alți autori de jurnale/memorii, o statistică simplă ar arăta că sunt mai multe laudele colecționate în scris decât atacurile. Mai numeroase succesele decât eșecurile. Cum îi reușește? Prin firea extrovertită până la goliciune interioară, prin disponibilitatea fără limite la socializare. Relația ei cu semenii este univocă: primește afecțiuni. Sau nu primește, și atunci relația se întrerupe. Cu o natură simplă, ademenitoare, deci puternică, acest adevărat personaj al vieții literare bucureștene a străbătut deceniile în perfectă a-moralitate, cu strălucirea inconfundabilă a bucuriei de a trăi. [...] Spectacolul a fost magnific, fără discuție, căci autoproțuirea fără fisură a Ninei Cassian a ferit-o de meschinărie și de ranchiună și a aureolat-o cu un fel de generozitate aparentă – nimic altceva decât o mare, insașiabilă sete de viață, cum rar se întâlnește. (Radu 2010, 130-131)

Pentru un cititor vigilent însă, această aureolă e din ce în ce mai fisurată. Consemnările cu pretext socio-profesional ale diaristei adaugă, nu o dată, tușe îngroșate unui autoportret din care nu lipsesc meschinăria, invidia, spiritul vindictiv. Pe măsură ce vizibilitatea artistei care se crede excepțională crește, și micile sale războaie (de clasă sau de castă?!) se poartă cu din ce în ce mai multă înflăcărare. Secvențele de jurnal nu conțin, desigur, să îi clameze condiția de eternă victimă, măcinată constant fie de incongruența dăruire de sine-răsplată pe plan social („Tare sunt neînsemnată în arena publică! Oricât aș lucra, orice aș oferi, nimeni nu se bucură!” – *Ibidem*, 196), fie de „neșansa mea în poezie, plus răceala oficialităților” (*Ibidem*, 257), schimbată de la un punct încolo în șicane, răutăți și chiar atacuri concentrate din partea celor mai diverși îndrumători sau diriguitori culturali: „Îmi trebuie multă liniște, putere și inteligență ca să depășesc toate hărțuielile la care sunt supusă. Altfel, mă duc pe copcă.” (*Ibidem*, 285).

În tonuri când calde, când reci sunt schițate și figurile marcante ale regimului. Unele sunt memorabile, deși, cel mai frecvent, apăsarea penelului ține de afectele – după caz, măgulite ori jignite – ale artistei. Un exemplu elocvent: în noiembrie 1948, Nina ajunge pentru prima dată la un bal la Palat. Cu toate că e conștientă de precaritatea propriei condiții, trăiește totul cu o bucurie ce luminează și nuanțele percepției protipendadei pe care nu o poate ignora:

Aseară la Palat, eu în rochie lungă, neagră și argintie, cercei și pantofi verzi. Totul de împrumut! De altfel, e primul bal din viața mea. Am dansat vals pe o podea lunecoasă de marmoră, cu candelabrele rotindu-mi-se în ochi [...]. Mă uitam de

asemeni la Ana Pauker și am simțit-o modestă și mare și luptătoare adevărată. E maiestuoasă în simplitatea ei. (Cassian 2010a, 64).

Câtă vreme Nina e plină de speranța realizării sociale ori culturale, corifeii momentului îi apar, similar, în culori cât se poate de luminoase. Portretistei i s-ar putea lesne alipi eticheta pusă într-o sinteză de Adela Dinu: „a îndrăgostitului de utopia comunistă, cel pe care Monica Lovinescu îl acuza că-și păstrează ochelarii de cal ai ideologiei chiar dacă e confruntat cu realitatea lagărelor, contribuind astfel, prin adeziune necondiționată, la legitimarea culturală a ororilor instituționalizate” (Dinu 2012, 202). Dacă diarista înregistrează mai multe asemenea consemnări totuși mistificate de un oportunism pe care nu și-l recunoaște, memorialista intervine adesea pentru a-și susține disidența continuă, deși camuflată în spatele unei retorici în fond precaute. A se vedea, din acest punct de vedere, inserția unor eboșe de portret (*updatate* ironic abia după stabilirea în America), precum acest „Portret între stupoare și hilaritate: Mihai Novicov”, strecurat, fără nicio reticență psihologică ori scripturală, între însemnările din iulie 1950 despre *inconveniențele rutinei maritale*:

Rus alb, aristocrat, devenit revoluționar, cu șuviță maiakovskiană pe frunte, fost matematician – a rămas celebru pentru distorsiunile lui lingvistice. <L-au primit cu turla și sobe>, <o situație haotică> (la nașterea unui copil al său), <o mare, o mare, o mare iubire!>, <o chichineată>, <vrabia Mihai Viteazul> (unele i se mai și atribuiau), nemaipomenind de puternicul lui accent <băsărăbenesc>. Și acest personaj era unul dintre cei mai puternici <îndrumători>! Fără să aibă masca sumbră a unui Răutu sau Moraru, ne chinuia jovial. Persiflând-o pe Maria Banuș, zicea: <Ție-ți vorbesc, Americă, dă-te jos din biserică!>, fiind probabil foarte încântat că a găsit o rimă în românește. [...] Oricum, clovnul drapat în <băiat simpatic>, <Mișa> Novicov nu avea nicio autoritate decât pe aceea investită în el de atotputernicul criminal în domeniul culturii, Leonte Răutu.... (*Ibidem*, 184-185)

Când, dimpotrivă, diarista se simte supusă „hărțuielilor” justificate de invidie, vituperează fără ocolișuri împotriva conducătorilor din lumea culturală. Iată, spre edificare, o singură consemnare din august 1952, realizată după apariția unei cronici defavorabile în „Viața românească”, și anume „O manifestare virulentă a formalismului”, de Paul Georgescu:

Nu-mi pot reveni. E ceva atât de strigător la cer, de nefundat, de neargumentat și de înverșunat, pamfletar – încât nu știu ce să fac. Să mă adresez tovarășului Dej? Să-i strig despre teroarea care domnește în lumea literelor și artelor? Despre regimul dictatorial introdus de Ofelia? Despre bunul plac neprincipial al șelmarilor, morarilor etc.? Despre speța parazită, feroce în despotism, și crasa ignoranță a <îndrumătorilor>? Să lupt? Să mă sinucid? Să mă las de meserie? Să mă resemnez? Ce să fac? E în mine un urlet mut care-mi sfârtecă măruntaiele. Impostura și necinstea au mai avut un succes. Ce să fac? Unde să mă duc? Cui să-i cer dreptate? Sunt profund demoralizată. (*Ibidem*, 286)

În mod evident, suita de lamentații rămâne fără un răspuns cert. Dar intervențiile ferme ale memorialistei, datate *August 1977*, respectiv *New York 1989*, îi susțin cauza la fel de ardent: compară „exercițiile de adaptare” proprii cu „versurile grotești” ale lui Baconsky (în evidentul dezavantaj al celor din urmă), înfierează perversele obișnuințe de receptare din epocă și mai ales încearcă să justifice, fără prea mult succes, „drama terorizării” artistice a femeii care și-a jertfit atât de multe pe altarul unei credințe ce începe totuși vizibil să șubrezească (*Ibidem*, 287).

Prin contrast, paginile din tinerețe arată cât se poate de limpede faptul că relația dintre femeia cu diverse veleități creatoare și organizația ce încarnează Puterea politică evoluează în termeni similierotici. Așa încât putem susține, la fel ca autorul inclementelor *Exerciții de adevăr*, că Partidul este, de fapt, Amantul suprem al Ninei:

Erosul pârjolitor al Ninei Cassian, nedispus a omite nimic, s-a extins prin urmare și asupra Partidului Comunist. [...] Indiferent dacă resimțea sau nu o plăcere „patologică” în „terorea fizică și morală”, în acceptarea complice a <faptelor negative>, de kafkiană alură, concupiscenta poetă a nutrit față de partidul ultraabuziv, care a sfâșiat obștea românească și i-a decimat cultura, o atracție de care era... integral responsabilă. Erotică până în vârful unghiilor, Nina se simțea cu atât mai atrasă de funestul idol cu cât constata că nu e suficient de agreată, de <evidențiată>. [...] Dar Erosul alunecat (împlinit?) pe fâgașul Partidului pe care-l vădește Nina Cassian conține și alte aspecte ce-i acordă un gust picant. Decepționată de faptul că Amantul suprem preferă alte persoane gata a-l satisface, poeta se <ocupă> de ele în virtutea unei gelozii explicabile, care, iată, nu și-a curmat impulsul nici după răstimpuri decenale. D-sa nu șovăie a-și <luxa> rivalii din domeniul Erosului ideologizat, în stilul ce se ilustrează în mod curent în sferele înalte ale conducerii totalitare, unde lupta acerbă pentru putere se află la ordinea zilei. Intriga, acea <elocvență a diavolului>, după cum o caracteriza Goethe, devine metoda preferată a poetei în cadrul relațiilor d-sale intrapartinice. (Grigurcu 2011, 145-148).

Într-adevăr, toate dovezile aduse în acest sens în cel de-al doilea și al treilea volum al *Memoriei ca zestre* (de la frecvența încălcare a etichetei impuse de regim și adâncirea într-o boemă deplină la discuțiile cu potențial ostil purtate în diferite cercuri și asumarea curajoasă a excentricității în ședințe de partid), nu reușesc defel să convingă. Cititorul tinde să acorde mai puțin credit memorialistei dornice să își fasoneze disident mai vechea identitate decât diaristei înregimentate mai peste limitele permise – inclusiv de... codul propriu-zis amoroș. Ce-i drept, interferența registrelor sentimental-social-politic este pe alocuri de un nefiresc ce frizează ridicolul absolut. Elocvență, la acest capitol, este o relatare din august 1951 referitoare la disputa erotico-politică pe care o are cu unul dintre iubii constanți, Ioji, pe o stradă din Craiova: când acesta încearcă, stângaci, să glumească pe seama lui Stalin, tânăra femeie îl lovește cu dosul palmei peste gură, și își explică simplu atitudinea: „spontan, nedeliberat, am reacționat față de ceva care mă durea și care mă lovea în ceea ce credeam, pe drept, sau pe nedrept” (Cassian 2010a, 254). În acest gest brutal de dragoste partinică se arată, fără doar și poate, mult mai multă sinceritate decât în efluviile larmoaiante ale diaristei

care declară că îi slujește Partidului cu o formă de devoțiune aproape mistică sau în declarațiile suspecte ale memorialistei. Aceasta din urmă nu pregetă să își clameze fie puritatea (livrată uneori cititorilor drept ignoranță crasă), fie verticalitatea de artistă subapreciată, ce plutește, de regulă cu ajutorul unor aripi erotice aproape baroce, pe deasupra mediului infestat. Mai mult, refuză cu încăpățănare să își admită orice tip de eroare (de la, bunăoară, poziționarea precară față de anumite cercuri de influență politică și literară până la propria incapacitate de a se reinventa creator), făcând în schimb mare tapaj de presupusa ei marginalizare, ce ar fi debutat în anii '50, dar ar fi fost resimțită cu precădere în intervalul '60-'70. Eșecul acestei demonstrații ni se pare evident. Scriitoarea nu reușește să dea, desigur, decât dovezi failibile: refuzul de i se publica anumite articole, aluziile sau reproșurile făcute din când în când în ședințele de partid (sigur, percepute drept adevărate catastrofe), amânarea unor călătorii în străinătate etc. Așa încât exclamația emfatică de la începutul celui de-al doilea volum nu poate deloc convinge: „Grele vremuri, complicate pentru dezvoltarea etică și intelectuală a umanității!” (Cassian 2010b, 46).

Rezumând: pe cât de autentică (deși șocantă!) este autoreprezentarea strict feminină¹ din primul volum al *Memoriei ca zestre*, pe atât de neconvingătoare (deși pretins onestă!) se dovedește încercarea autoarei de a-și prezenta avatarurile existențiale și cele creatoare, în opul următor, drept un lung și, inevitabil, chinuitor proces de dezvrăjire ideologică. Dar de faptul că drama de fond a Ninei nu are decât legături foarte vagi cu destrămarea iluziilor (socio-politice) de tinerețe ne convinge abia opul ce marchează adevăratul final de partidă biografică, printr-o expresie discursivă în sfârșit credibilă, căci liberă de orice constrângeri.

Adevăratul, ultimul exil și (im)posibila artă a fugii de/ din sine

Fiind scrise în întregime după stabilirea autoarei în Statele Unite ale Americii, însemnările diaristice și autobiografice strânse în ultimul volum al *Memoriei ca zestre. Cartea a III-a. 1985-2005* ar putea fi foarte ușor încadrate în categoria confesiunilor de exil. Pe lângă temele vechi și obsesiile scripturale cunoscute ale Ninei Cassian (v. *supra*), ele dezvoltă, de altfel, o serie întreagă de prelucrări motivice comune scriiturii exilare, de la șocul inițial provocat de percepția unei alterități interioare anterior refuzate („Sunt disperată. Viața mea e întuneric. Nu mă pot întoarce acum, nici de rămas nu-mi arde, nu pot trăi fără Ali și trebuie să mă port normal, deși sunt anormală. Ce să mă fac?” – Cassian 2010c, 8) sau „marele sentiment al zădărniceii. Nu știu ce caut aici. Nu știu ce caut în lume” (*Ibidem*, 110) până la acceptarea calmă a condiției de transfug sau de exilat „călare pe două continente” (*Ibidem*, 131). Dar ceea ce oferă cu adevărat specificitate acestei opere – care din punctul nostru de vedere ar putea

¹ Într-un studiu recent pe această temă, Raluca Bibiri arată dificilul proces de edificare identitară al Ninei Cassian, plecând atât de la datele psihanalitice oferite de biografia scriitoarei, cât și de la statutul inferior al femeii în epoca imediat postbelică (Bibiri 2014, 166-179).

oricând intra în ceea ce Laura T. Ilea numește, cu argumente solide, *canon metasporic*¹ – ține de modalitatea cu totul aparte în care, odată cu/ simultan cu parcursul identitar specific noului statut, scriitoarea își tematizează și o altă experiență radicală, aceea a bătrâneții.

Privită din acest unghi tematic, partea de final a *Memoriei ca zestre* se poate raporta la alte câteva confesiuni de senectute, semnate de Amelia Pavel, Gabriela Melinescu, Mariana Șora ori Sanda Stolojan – scriitoare în cazul cărora vorbim despre o dublare experiențială, căci exilului în sens propriu (american, suedez, german sau francez), cu multiplele lui probe de duranță, i se adaugă, în timp, și această formă specifică de exil biologic care este îmbătrânirea ca revers existențial de umbră². Cu toate că asumarea acestei ultime forme de exil este o experiență strict individuală (la fel ca exilul propriu-zis), interfața acestui tip de confesiune este asigurată de simptomele comune, obișnuite senectuții: de la îngreunarea mișcărilor corporale și încetinirea generală a bioritmului până la intervențiile chirurgicale specifice – pe lângă paleta impresionantă de reacții psihologice, altminteri naturale, pe care fiecare scriitoare le trăiește, le asumă și le traduce stilistic diferit³, în funcție de multipli factori, dintre care personalitatea și felul în care ea trăiește experiența exilului sunt esențiali.

După cum am arătat în altă parte (Ilie 2020), puține sunt cazurile în care autoarele de confesiuni narative (fie ele jurnale, memorii, eseuri cu miez autobiografic risipite prin presă ori interviuri) își percep intrarea în această neverosimilă⁴ experiență radicală a ființei drept una fericită sau chiar glorioasă. Cel mult autoarele de studii de gen țin cu orice preț să o valorizeze într-o asemenea manieră, transformând-o, la fel ca pe alte teme ale autoreprezentării, în diferență înnobilitoare. Ilustrativ, din acest punct de vedere, este cazul Gloriei Steinem, după care intrarea în „această țară numită bătrânețe” vine la pachet cu diferite recompense (spre exemplu: „un corp mai puțin iertător, care

¹ „un sistem aparte. Este ceea ce aș numi canonul metasporic, în comparație cu un canon al diasporei și al exilului, care este mereu în tensiune sau impregnat de nostalgia a ceea ce s-a pierdut. Termenul <metasporic> este preluat din volumul lui Joël Des Rosiers, *Métaspora. Essai sur les patries intimes* (2013), volum esențial pentru conturarea și definirea unui canon atât de complex precum cel al apartenențelor celor care nu se mai încadrează în referințele culturale ale patriei de origine, dar nici nu se suprapun până la contopire cu lumea cea nouă.” (Ilea 2020, 289).

² Comentând prozele camusiene din *Exilul și împărăția*, Irina Mavrodin descrie într-un mod memorabil formele de exil radical ale ființei, în accepția filosofului existențialist franco-algerian: „Singurătatea, boala, bătrânețea, moartea; iată reversul existenței, exilul, ținutul de umbră. Dar există și împărăția, fața de lumină a vieții. Aici omul regăsește bucuriile simple și directe ale trupului tânăr și sănătos care gustă fericirea unei zile însoțite petrecute la malul mării sub cerul nemărginit și albastru. Și tot împărăția este și acel paradis al copilăriei, căci copilul e un inițiat la marele mister, pentru copil toate lucrurile sunt evidente. Dar acest paradis nu poate fi atins decât în memorie, cu conștiința tristă a pierderii lui.” (Mavrodin 1968, XV).

³ Deși condec existența unei simptomatologii comune procesului de degradare biologică, specialiștii în *Psihologia îmbătrânirii* admit, desigur, unicitatea fiecărei reprezentări a bătrâneții: „Îmbătrânirea este deci un proces diferențiat (foarte variabil de la un individ la altul) ce ține de date obiective (degradări fizice, tendința de scădere a performanțelor perceptivă și mnezice etc.), dar și de date subiective, respectiv reprezentarea pe care și-o face persoana despre propria îmbătrânire.” (Fontaine 2018, 24).

⁴ După vizita unui fizician prieten, diarista Vera Călin notează că acestuia, „ca și mie, bătrânețea i se pare o experiență neverosimilă, o farsă nemeritată.” (Călin 1997, 90).

transmite avertismentele mai repede – nu ca un trădător, ci ca un înțelept”) și înseamnă de fapt eliberarea de tot felul de obligativități sau captivități, sociale, materiale etc. (Steinem 2001, 242-245).

Pentru cei împovărați de adevărul *corpului învins* conceptualizat de Le Breton¹, o atare echivalare ține însă de regimul utopiei. Ea este încă și mai puțin probabilă în cazul scriitorilor abia stabiliți, din varii motive, într-o altă țară decât cea natală. Dacă peste experiența de exilat, transfug ori emigrat se suprapune și intrarea în „deșertul bătrâneții”, ei ajung foarte repede să își resimtă senectutea drept un hotar al ultimului exil biologic sau o formă radicală de „declin corporal” (Améry 2010, 63). La fel se întâmplă și cu memorialistele sau diaristele vârstnice, care nu pot gusta cu adevărat beneficiile eliberării de rigorile sau constrângerile de tot felul la care erau supuse în patria de origine, din moment ce foarte repede capătă conștiința unei captivități definitive în corpul împușinat ori din ce în ce mai vulnerabil. Intrarea în ceea ce Gabriela Melinescu numește undeva „deșertul bătrâneții”² este echivalată, simbolic, fie cu reducerea sau privarea totală de libertate fizică, fie cu refuzul oricărui gest de frondă ori (auto)negarea oricărui impuls de experimentare a noului, mai ales atunci când privirea neiertătoare a celorlalți îi arată că „în anticamera morții nu se fac descoperiri” (Călin 1997, 138). Că, altfel spus, îndrăzneala de a dori să descoperi orice formă de nouitate este catalogată, la o vârstă înaintată, drept o sfidare nepermisă a iremediabilului.

Ce-i drept, în ciuda faptului că, după cum am văzut mai sus, Nina Cassian pare hotărâtă să țină până la capăt ridicat stindardul unei vitalități și chiar sexualități neostoite, diarista începe să trăiască, pe viu, acest iremediabil existențial odată cu moartea lui Ali, și chiar reușește să îl reflecte și scriptic, în câteva pasaje concentrate sub un titlu de vector distopic, *anul 1984, anul lui Orwell*:

E duminică seara. Singurătate și vodcă. Persoana care începuse să aibă grijă de mine m-a părăsit. Nu pot mânca. Cea mai frumoasă gură din lume – gura lui Ali – a ars. Ali e scrum. Părinții mei - de asemenea. E iarnă urâtă – degeaba am prieteni. [...] sfârșitul lumii [...]. Trebuie să uit că Ali a existat și că am existat și eu. (Cassian 2010b, 244-245).

Dar abia odată cu experiența americană ajunge să își recunoască, deși inițial doar cu jumătate de gură, atât deficitul de energie esențială („steaua sus răsare ca o taină

¹ „Bătrânul este redus, în percepția comună, doar la corpul său, mai ales, desigur, în instituții. [...] În majoritatea instituțiilor, *consistența umană, singularitatea individuală* sunt șterse prin clișeul unic al corpului distrus, al corpului ce trebuie hrănit, al corpului ce trebuie spălat. Bătrânul nu mai reprezintă istoria sa, el nu mai este subiect, el e un *corp învins*, a cărui igienă și supraviețuire trebuie menținute. La fel ca purtătorul unui handicap, bătrânul este *obiect al corpului său*, nemaifiind subiect cu normă întregă.” (Le Breton 2002, 140-141).

² „Am împlinit 66 de ani. M-a sunat Eva (Ström), Inger, Ingrid, Micaela și Alec din Germania. Îmi amintesc brusc că la vârsta de 33 de ani mi s-a schimbat viața plecând în Suedia. Acum mi se schimbă viața din nou în deșertul bătrâneții.” (Melinescu 2010, 304)

mare – iar eu descresc” – *Ibidem*, 76), cât și celelalte simptome specifice intrării în adevăratul, definitivul exil al ființei proprii, de care căutările de natură sexuală și, de la un punct încolo, fericirea domestică pe care o experimentează alături de Maurice nu o pot vindeca sau măcar îndepărta. Failibile sunt și strategiile de vector identitar la care apelează constant, de data aceasta nu cu scopul de a-și verifica forța sau capacitatea de seducție, ci cu acela, odinioară de neconceput, de a-și reface identitatea personală și cea socială, ambele din ce în ce mai știrbite.

Pe de o parte, diarista recurge la întoarceri lungi în propriul trecut, cel de maximă intensitate erotică și/ sau creatoare. Pentru o perioadă, mecanismul de activare anamnetică se dovedește funcțional, căci într-o primă fază amintirile îi dau iluzia că pot diminua senzația de vacuum existențial, creat de marile absențe (Ali și tatăl) și consolidat de vulnerabilitatea materială, psihologică și fiziologică a Ninei. În realitate, însă, invocarea frecventă a celor două morți are exact efectul opus celui scontat, realizând ceea ce am putea numi, preluând o sintagmă a lui Vladimir Jankélévitch¹, *trecerea de la mediat la imediat*. În acest context merită amintite mai multe consemnări date ianuarie 1988 – anul în care referințele la morțile celor dragi se cumulează îngrijorător:

Am avut două mari iubiri, Ioji și Ali. Am avut două iubiri importante, Marin și Slavomir, am avut și două mici iubiri, Ad. și Bruno. N-ajunge pentru o viață? Ce mai pot aștepta acum, bătrână, singură, săracă, dezdăcinată? Nimic. Un mare NIMIC. (*Ibidem*, 57).

Sunt îngrozitor de deprimată, străbătută de amintiri, drumuri din copilărie, fragmente de compoziții de pian, oameni, decoruri, obiecte, rochii, voci, Sinaia, cheiul Dâmboviței, părinți, iubiți... (*Ibidem*, 58).

Încerc să mă conving că America a fost pentru mine o salvare providențială, de singurătate, de mizerie, de umilință, amenințare [...]

La trei săptămâni după moartea lui Ali – la Paris, s-a ivit ideea de Americă. M-am întors. A urmat iarna groazei, frigul, dușmănia Puicăi, ancheta lui Babu.

Ce-mi lipsește esențial? Ali. Iubire. Un partener.

Ce-am câștigat? Un fel de renume: public, încep să fiu cunoscută. Am scris o serie de poezii, nu rele. Eseul despre Paul Celan.

Am prieteni, cunoștințe, am cu ce să mă îmbrac. Dacă Hermann nu mă va mai sprijini, oricum am din ce trăi un an și jumătate. Chiar și moartea mi-o pot pregăti mai ușor aici.

¹ „Astfel, moartea unei ființe dragi este *aproape* ca a noastră, aproape la fel de sfâșietoare ca a noastră; moartea unui tată sau a unei mame e *aproape* moartea noastră, iar într-un anume fel ea este într-adevăr moartea proprie: cel neconsolat îl plânge aici pe cel de neînlocuit [...]. Cât despre moartea părinților noștri, ea face să dispară ultimul intermediar, între moartea la persoana a treia și moartea-proprrie: ultimul paravan ce separa moartea noastră personală de conceptul morții a căzut. [...] Așadar, moartea tatălui și a mamei reprezintă pentru fiecare om trecerea de la mediat la imediat.” (Jankélévitch 2000, 29).

Am și niște nevoi: un palton, cizme, rochii (m-am săturat de acelea devenite zdrențe de acasă).

Perpetuă e doar senzația de irealitate populată de vise (Ali, tata) și ucigătoarea – nu nostalgie, memorie. (*Ibidem*, 58-59).

Pe de altă parte, femeia care poartă povara unor frustrări socio-artistice sporite după moartea soțului are nevoie de ieșiri constante din zona de confort intim, cu intenția de consolidare a poziției în interiorul diasporei americane. Numeroase pagini din prima jumătate a jurnalului de exil inventariază toate modalitățile de care autoarea nu pregetă să se servească pentru a-și transforma trecutul recent și biografia creației în probe ale unei disidențe curajoase și îndelungate: întâlniri cheie cu personalități marcante ale exilului românesc, participarea la diferite spectacole (jocul adevărului, „talente ascunse”), lecturi publice, publicarea de poeme temerare (!) în anumite reviste americane ș.a.m.d. Succesul acestor strategii de consolidare a noii sale imagini publice și de denaturare a propriului trecut este bineînțeles hiperbolizat. Reflectarea lui diaristică obișnuită amestecă până la indistinție realitatea și anamorfoza aproape fantastică, după cum se observă, spre exemplu, din această halucinantă dare de seamă existențială, datată 30 ianuarie 1993:

E adevărat, în nici opt ani de zile, am achiziționat, aici și în Anglia, mai mult respect, mai multă recunoaștere și entuziasm decât în patruzeci de ani în România! [...]

Și, deci, viața mea, care ar fi trebuit să nu-mi priască datorită acestor șicane, a fost, totuși, îmbătătoare, prin faptul că – paradoxal – mă simțeam și mă comportam ca o ființă liberă, înregistram temperatura bucuriei în fața naturii, a artei, a creației proprii, a iubirii, a jocurilor de tot felul (homo ludens) – și chiar acestea erau motivele iritării „celor de sus”.

Prea multă spontaneitate într-o vreme a atitudinilor <comandate>, <prescrise>, prea mult umor într-un timp încruntat – asta nu se putea trece cu vederea. Și, mai ales, nu puteam fi cumpărată, nu eram amplasată pe valori materiale, nu visam privilegii (deși cam invidiam pe acei colegi care călătoreau sau erau apreciați de <foruri>...)

Mie mi se demonstra mereu că <n-o să-mi meargă> – ce? Dumnezeu știe. Și, într-adevăr, nu <mi-a mers> la suprafață... (Cassian 2010c, 127-128).

De la un punct încolo, însă, și aceste forme personalizate de materializare a *minciunii vitale* specifice exilatului¹ își dovedesc ineficiența. Mai mult, în ultimele zeci de pagini din *Memoria ca zestre*, notațiile referitoare la suferințele teribile ale corpului

¹ „Minciuna vitală e într-adevăr vitală, cel puțin în prima perioadă a unei experiențe de felul deznădăcinării. Indiferent dacă o numim automatizare sau în alt fel, reprezintă o igienă fără de care exilatul e amenințat de grave afecțiuni psiho-fizice. În bilanțurile zilnice pe care le face, trebuie să le convingă pe el însuși, dacă nu și pe alții, că ceea ce a câștigat, părăsind locurile în care s-a născut și a crescut, este – într-un fel sau altul – superior față de ceea ce a lăsat în urmă, că, deci, aventura existențială merita să fie întreprinsă. E o tehnică a supraviețuirii pe care o cunosc bine.” (Călin 1997, 40).

real (nu imaginat, nici amintit!) se cumulează într-un ritm discursiv pe care naratoarea, orgolioasă ca oricând, ține cu tot dinadinsul a-l încetini. Dar nici lungile recapitulări puse pe seama unei memorii individuale capricioase (v., spre exemplu, secțiunile intitulate *Alte amintiri răzlețe și unele recente*, *Prin asociere*, *Ani mai târziu*, *Erori... și nu numai*, *Sensul vieții* sau *Completări*), nici aluziile deloc convingătoare la extazele corporale cu pretext erotic nu pot ascunde tragismul din spatele variațiunilor confesive pe teme subsumate imaginarului maladiei, bătrâneții și morții. Acestea se înmulțesc vizibil, amenințând să transforme ultima parte a jurnalului Ninei Cassian într-un nedorit îndreptar tip *savoir mourir*. Or, cum bine știm, după unii cercetători această căutare obstinată a autorului, obsedat să descopere cele mai bune căi de a se obișnui cu moartea cotidiană (adevăratul catalizator al scriiturii, veritabilul ordonator de sens ș.a.m.d.), poate fi descoperită în orice jurnal – inclusiv în cele nefocalizate tematic –, constituind chiar nota specifică a speciei:

Dincolo de raporturile jurnalelor intime cu impulsurile suicidare ale autorilor lor precum și dincolo de inerenta tendință de a <face concurență morții> printr-o practică diaristică zilnică, *orice tip de jurnal se angajează, chiar fără știrea autorului, în căutarea unei savoir mourir. Orice jurnal trădează (sau <transpiră>) o subtilă poetică a morții.* [...] Totul într-un jurnal pare decontextualizat, *mai puțin moartea care, neavând oricum un context al ei (să ne amintim aici de <indecenta> remarcă a lui Cioran: <Atât de departe se-ntinde moartea și-atâta spațiu ocupă, că nu mai știu unde să mor>), descoperă în materia jurnalieră un spațiu privilegiat pe care nici măcar nu ajunge să-l revendice, fiindcă-i aparține de drept.* (Toplean 2016, 238-239).

Consemnarea momentelor de criză corporală majoră este realizată, desigur, în cerneluri sibilnice: „Mă uit la el (la brad, n. ns., E.I.) cu jale și-mi dau lacrimile, pentru că-mi sărbătoresc singurătatea și degradarea” (*Ibidem*, 76); „Sunt în infern. În noaptea de Revelion, pregătindu-mă să iau funicularul ca să ajung acasă, în insulă, am căzut și mi-am fracturat glezna în trei locuri.” (*Ibidem*, 77); „Și totuși, am destul de frecvent o stare de <lehamite de mine >. Sunt desigur și semnele îmbătrânirii, oboseala pielii, a oaselor... Mă copleșesc amintirile, în vis și pe trezie, cuvinte ca <perspectivă >, <orizont >, <viitor> mă tulbură și se tulbură...” (*Ibidem*, 152); „Uitându-mă la mine și văzând cât de urâtă sunt și cum îmbătrânesc inevitabil, - mă și întreb de ce m-ar iubi și m-ar lua de nevastă Maurice.” (*Ibidem*, 156) etc.

Simptomatic, două din cele cinci notații care trag cortina peste jurnalul propriuzis aproximează sfârșitul, în sonuri de o apăsată amărăciune premonitoare:

29 MAI

Tragedii!

A murit Doinaș și Irinel s-a sinucis în aceeași noapte.

Eu am avut un accident aproape fatal. Am căzut de pe un scaun înalt, am simțit o durere indescritibilă și mi-am spus: <Gata! Ești paralizată pentru toată viața!> Din tibia dreaptă, îmi curgeau șiroaie de sânge, dar eu eram pe spate și nu mă puteam

mișca. Am izbutit, totuși, să mă târăsc ca un gândac strivit pe jumătate până la baie, unde mi-am înfășurat piciorul într-un prosop – deci nu eram paralizată. Sângele a continuat să-mi curgă, prosopul s-a umplut de sânge, l-am schimbat. De două luni, trăiesc în durere, cu medicamente.

30 IUNIE

Sunt în continuare beteagă. Am fost la doctori, m-au cercetat la raze, mi-am fracturat o vertebră. Am un brâu de plastic, dar nu pot umbla sau sta în picioare mai mult de cinci minute. Mă țin cu antinevralgice.

***

Am aflat că a murit Maria-Luiza Cristescu. Halálós tavasz – Primăvară mortală (titlul unui film maghiar)... (Ibidem, 169-170).

Concluzii

Deși încorporează și paginile de jurnal, scrise cu intermitențe într-un interval de peste cinci decenii (prima consemnare diaristică fiind datată septembrie 1948, iar ultima decembrie 2002), *Memoria ca zestre* este o operă de maturitate târzie și de senectute, apropiată mai degrabă de formula memorialistică. Or, după cum se știe, memoriile refac, sintetizează și în realitate reorganizează existențele autorilor dintr-o perspectivă unificatoare¹; în fond, fiecare memorialist își recitește trecutul cu grija de a interpreta factualul drept o înșiruire de noduri identitare cu semnificații paideutice, înșiruire îndatorată aceluia regizor nevăzut care este Timpul:

Vorbind despre o retorică a genului, justificată, desigur, trebuie să spunem – înainte de toate – că nu există memorii complete, căci nici un memorialist nu-și începe povestirea de la vârsta zero; nimeni, de asemenea, nu-și descrie moartea, despre care urmează să relateze alții, încât nici libertinul Casanova, nici moralistul Andersen nu fac decât explorări parțiale în anotimpurile existenței lor, mergând pe tipare clasice. Titlul identic la care ei s-au oprit, *Istoria vieții mele*, nu corespunde deci integral conținutului. Jovialul Creangă al *Amintirilor*, Ernest Renan cu ale sale *Souvenirs d'enfance et de jeunesse*, G. Ibrăileanu ca autor de *Amintiri din copilărie și adolescență*, Jean-Paul Sartre din *Les Mots* (<autobiographie partielle>), Simone de Beauvoir, cu o altă <autobiografie parțială>, *Mémoires d'une jeune fille rangée* – toți pun în pagină reacții specifice <primăverii> și <verii>. Eugen Ionescu, cel din *Journal en miettes*, aparține <toamnei> și <iernii> – cu motivația că viitorul e fericirea ce ni se retrage brutal cu timpul... Timpul e cel care, practic, dictează memoriile, resortul care determină miturile personale, dar între trecutul în imposibilitate de a fi repetat și momentul în care el este evocat se întind obstacole

¹ „Reconstituirea unei vieți (în *autobiografie* sau într-o *carte de memorii*) prezintă acest paradox: cel care narează viața sa (oral sau într-o confesiune scrisă de el însuși) încearcă să prevadă și să organizeze un destin care a fost deja împlinit, trăit, împlinit sau ratat... În momentul în care el încearcă să pună pe hârtie viața lui (în cazul memorialiștilor acest fapt se întâmplă, de regulă, la bătrânețe) viața este deja scursă în mare parte; naratorul știe ce s-a întâmplat cu *viitorul* său, prin ce nenorociri a trecut și cât de efemere au fost speranțele sale...” (Simion 2002, 24).

de tot felul. În funcție de acest dublu-timp, *Eul*, scindat, dedublat, își caută zadarnic unitatea pierdută. (Ciopraga 1984, 313–314).

La nivel strict declarativ, ceea ce conferă atât unitatea de fond a tumultuoaselor aventuri existențiale, cât și coerența ecuației existențiale retrospective pe care o pune în valoare tripticul confesiv al Ninei Cassian, este obsesiva căutare a împlinirii erotice. Din perspectiva scriitoarei, împlinirea ei ar fi doar mediată de (nu exclusiv suprapusă peste!) o sexualitate cu totul atipică. După cum am văzut, aceasta este inițiată cu brutalitate, la finalul unei copilării maculate de atingerile incestuoase ale unchiului, apoi este re-descoperită în adolescență și asumată, începând cu prima tinerețe a Ninei, ca mijloc esențial de acces la o formă de Putere altminteri inaccesibilă feminității-carese-scrie. Din acest motiv, soția și amanta pățimașă își face din corp un „instrument și limbaj al eliberării” (Touraine 2007, 81) și refuză ritos posibilitatea de a-l transforma prin maternitate – având totuși luciditatea de a-și justifica precaut alegerea prin dorința de a-și cristaliza o identitate socială și artistică bine definită.¹ Deloc întâmplător, de altfel, aceasta interferează până la final cu identitatea sexuală a autoarei, conform unei logici pe care finalul de text nu ezită să o dezvăluie, cu încăpățânarea și emfaza obișnuite:

Da, am iubit și am fost iubită, fără urmă de impudoare sau obscenitate. Indecente sunt doar articolele incriminatorii care mi s-au adresat pe această temă. Am visat și am vizat întotdeauna profunzimea comunicării umane și o aură de puritate pe care am obținut-o adeseori – în acestea au constatat aspirațiile mele spre iubire. Și spre fericire. Și spre libertate.

Libertatea mea... Aceea de a mă îndrăgosti, de a face nudism la 2 Mai, nu de <a trage cu pușca>, dar de a dăru în dreapta și-n stânga sentimente, idei, uneori opinii incendiare, netemându-mă, dintr-un soi de iresponsabilitate, de consecințe... Libertatea jocului adresând și agresând realitatea amenințătoare... Dar încă din copilărie, pe lângă joacă, jinduam, visam la o mare iubire. [...]

Și a venit. Nu numai una. Cu alaiul lor de extazuri și suferințe, și nu-mi este rușine de niciuna din ele, totul și toatele fiind îmbrățișate de acolada cunoașterii umane.” (Cassian 2010c, 190-191).

Ce-i drept, nu toate arpegiile pe care memorialista cu veleități de muzicolog se încăpățânează să le desprindă de pe diapazonul său erotico-existențial sună la fel de armonios. Din punctul nostru de vedere, de altfel, cea mai autentică este, dimpotrivă, linia (disonantă prin raport cu restul cărții) pe care o configurează însemnările diaristice din exilul american, acolo unde obișnuitul fasonaj erotic face loc unor notații de o sinceritate frapantă, prin intermediul cărora Nina Cassian tematizează în sfârșit

---

¹ Opțiune pe care Raluca Bibiri o explică astfel: „Alegând să se detașeze de vulnerabilizarea generată de experiența maternității, femeile care vor renunța la această experiență își vor însuși cu mai mare ușurință independența *qua* experiență ne-feminină (sau de-feminizată), fiindu-le astfel facilitată integrarea în spațiul public, organizat pe principiul autonomiei individuale. Contaminarea matrixială prin contribuția la îngrijirea (sau educarea) copiilor încă din perioada post-natală presupune însăși vulnerabilizare paternală prin feminin și întreruperea lanțului autonomiei falice.” (Bibiri 2014, 101).

convingător experiența radicală a intrării în ultimul exil ființial – și, prin aceasta, însingurarea teribilă a corpului (fizic, dar și psihic) în degradare.

Doar citit în ansamblu, totuși, tripticul reprezentat de *Memoria ca zestre* dă seama de magnetica forță cu care autoarea lui și-a asumat, până la capăt, chinuitul *pact somatografic* propriu (Crăciun 2009). Repetându-le cititorilor lui, cu obstinație, că sexualitatea livrată ca erotism clocotitor constituie adevăratul herb identitar al acestei feminități cu totul atipice: „Sunt într-adevăr binecuvântată dacă, la optzeci de ani ai mei, am un om lângă mine căruia să-i pot spune: <Iubitule, dragostea mea!> E melodia *en dehors* a vieții mele...” (Cassian 2010c, 189).

Referințe bibliografice primare

- Cassian, Nina. 2010a. *Memoria ca zestre* (Cartea I: 1948-1953; 1975-1979; 1987-2003). București: Cărțile Tango.
 Cassian, Nina. 2010b. *Memoria ca zestre* (Cartea a II-a: 1954-1985; 2003-2004). București: Cărțile Tango.
 Cassian, Nina. 2010c. *Memoria ca zestre* (Cartea a III-a: 1985-2005). București: Cărțile Tango.

Referințe bibliografice secundare

- Bataille, Georges. 2005. *Erotismul*. Traducere din limba franceză de Dan Petrescu. București: Editura Nemira.
 Benninghaus, Christina. 2002. *Tineretul*, in Ute Frevert și Heinz-Gerhard Haupt (coord.), *Omul secolului XX*. Traducere de Maria-Magdalena Angheliescu. Iași: Editura Polirom.
 Bibiri, Raluca. 2014. *Autoreprezentarea feminină: o psihanaliză culturală*. București: Editura Universității din București.
 Călin, Vera. 1997. *Târziu. Însemnări californiene 1986-1996*. București: Editura Univers.
 Ciopraga, Constantin. 1984. *Propilee. Cărți și destine*. Iași: Editura Junimea.
 Cozea, Liana. 2013. *Al doilea Eu*. București: Editura Cartea Românească.
 Crăciun, Gheorghe. 2009. *Pactul somatografic*. Ediție îngrijită și prefață de Ion Bogdan Lefter. Pitești: Editura Paralela 45.
 Dinu, Adela. 2012. *Diaristica feminină românească*. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.
 Fontaine, Roger, 2018. *Psihologia îmbătrânirii*. Traducere de Dana Zămosteanu. Iași: Editura Polirom.
 Grigurcu, Gheorghe. 2011. *Exerciții de adevăr*. Iași: Editura Timpul.
 Ilea, Laura T. 2020. *Imaginarul exilului și al diasporei*, în *Enciclopedia imaginariilor din România. I. Imaginar literar*, volum coordonat de Corin Braga, consultant științific Adrian Tudurachi, Iași: Editura Polirom, p. 289-312.
 Ilie, Emanuela, 2020a. *Corpuri, exiluri, terapii*. Iași: Cartea Românească Educațional.
 Ilie, Emanuela. 2017. „*Memoria ca zestre*”. *Eros fără limite și educație de partid*, în Emanuela Ilie, Claudia Tărnăuceanu (coord.), *Valorile educației, din Antichitate până azi*. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”, p. 141–154.
 Ilie, Emanuela. 2020b. *De la „chipul slut de care fuge umbra” la trupul „gravida ca mormânt”*. *Reprezentări ale alterității corporale în memorialistica feminină românească*, în Marius Radu-Clim, Ofelia Ichim, Doris Mironescu, Ioana Repciuc (editori), *Memorialistica românească: teorie și istorie literară*. București: Editura Tracus Arte, p. 221-236.
 Jankélévitch, Vladimir. 2000. *Tratat despre moarte*. Traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik. Timișoara: Editura Amarcord.
 Lavric, Sorin, *Zburdălniciile inimii și ale minții*, în „România literară”, nr. 47, 2003, Zburdălniciile inimii și ale minții - Fundația Romania Literara, ultima accesare la 15 noiembrie 2021.

- Le Breton, David. 2002. *Antropologia corpului și modernitatea*. Traducere de Doina Lică. Timișoara: Editura Amarcord.
- Lejeune, Philippe et Viollet, Catherine. 2001. «*Genèses du « Je »*». *Manuscrits et autobiographie*. Sous la direction de Philippe Lejeune et Catherine Viollet. Paris: CNRS Éditions.
- Melinescu, Gabriela. 2010. *Jurnal suedez V (2003-2008)*. Iași: Editura Polirom.
- Mihăieș, Mircea. 2005. *Cărțile crude. Jurnalul intim și sinuciderea*. Iași: Editura Polirom.
- Orbach, Susie. 2018. *Corpuri. Regândirea legăturii dintre minte și corp*. Traducere din engleză de Simona Ligia Tutunaru. București: Editura Trei.
- Popa, Marian. 2009. *Istoria literaturii române de azi pe mâine*. Volumul II, 23 august 1944-22 decembrie 1989. Versiune revizuită și augmentată. București: Editura Semne.
- Radu, Tania. 2014. *Chenzine literare*. București: Editura Humanitas.
- Ricœur, Paul 2001. *Memoria, istoria, uitarea*. Traducere de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik. Timișoara: Editura Amarcord.
- Sălcudeanu, Nicoleta. 2003. *Patria de hârtie. Eseu despre exil*. Brașov: Editura Aula.
- Simion, Eugen. 2002. *Genurile biograficului*. București: Editura Univers Enciclopedic.
- Toplean, Adela, 2016. *Moartea modernă, între poetică și tanatologie. Repere suedeze, accente românești*. București: Editura Universității din București.
- Touraine, Alain. 2007. *Lumea femeilor*. Traducere de Magda Jeanrenaud. București: Editura Art.

Maria PAȘCALĂU
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

**Recuperarea memoriei culturale
a unei comunități pierdute.
Proza lui I. Peltz**

Abstract: (Recovering the Cultural Memory of a Lost Community. I. Peltz's Prose) During the interwar period, the Jewish population of Bucharest lived in the so-called "Jewish Neighbourhood". With the establishment of the communist regime, the very existence of the Jewish community living in Bucharest was threatened and it almost disappeared because of the urban reconfiguration and of the political decisions which determined the Jewish population to gradually leave the country. Although the physical evidence of this community was destroyed, its cultural memory is still preserved in various forms with literature being one of these. Born in the Jewish Neighbourhood and through his detailed descriptions of his life in the Bucharest ghetto, I. Peltz managed to transform his prose into an instrument for preserving the memory of this community which got lost as time passed by. The present paper aims to identify in three of I. Peltz's novels, *Calea Văcărești* (1933), *Foc în Hanul cu tei* (1934) și *Israel însângerat* (1946), those elements which shape the cultural profile of the Jewish community living in Bucharest before and during the interwar period. In addition, it investigates to what extent the cultural memory of a minority community manages to become an integral part of the national cultural memory by following the way in which I. Peltz's literature succeed to enter and position itself within the Romanian literary canon. The purpose of this article is to draw the attention on the cultural and political practices used to control the process of formation of the national cultural memory. It is important to point out that these practices had almost entirely promoted the cultural identity belonging to the majority.

Keywords: *the Jewish community of Bucharest, cultural identity, I. Peltz, literature, cultural memory.*

Rezumat: În perioada interbelică, populația evreiască a Bucureștiului era concentrată în așa-numitul cartier evreiesc. Odată cu instaurarea regimului comunist, existența comunității evreiești din București începe să fie amenințată, ajungând să dispară aproape complet din cauza reconfigurărilor urbane și a adoptării unor decizii politice în urma cărora evreii încep să părăsească treptat țara. Deși urmele fizice ale existenței acestei comunități sunt distruse, memoria ei culturală rămâne însă păstrată în diverse alte forme, literatura fiind una dintre acestea. Născut în cartierul evreiesc, prin descrierile detaliate ale vieții din ghetoul bucureștean, I. Peltz va face din proza sa un instrument de preservare a memoriei acestei comunități, în timp, pierdute. Această lucrare urmărește să identifice în trei dintre romanele lui I. Peltz, *Calea Văcărești* (1933), *Foc în Hanul cu tei* (1934) și *Israel însângerat* (1946), acele elemente care conturează profilul socio-cultural al comunității evreiești bucureștene ante- și interbelice. În plus, investighează în ce măsură memoria culturală a unei comunități minoritare ajunge să devină parte integrantă a memoriei culturale naționale, urmărind modul în care literatura lui I. Peltz reușește să pătrundă și să se poziționeze în canonul literar românesc. Scopul acestei lucrări este de a atrage atenția asupra practicilor culturale și politice prin care a fost controlat procesul de formare a memoriei culturale naționale, practici care au promovat, aproape în mod exclusiv, identitatea culturală a majorității.

Cuvinte-cheie: *comunitatea evreiască din București, identitate culturală, I. Peltz, literatură, memorie culturală.*

Introducere

Întrebat de Camil Baltazar, într-un interviu din 1933, care este geneza cărții *Calea Văcărești*, I. Peltz răspundea că romanul a avut ca punct de pornire o motivație pur subiectivă: „Am iubit și am suferit în Calea Văcărești, și ca orice scriitor, mi-am însemnat durerile și bucuriile în mine cu semne de foc; odată și odată, mi-am spus, ele vor intra într-o carte” (*Romanul românesc II* 1986, 712). Scriind despre mahalaua evreiască a Bucureștilor, scrie, de fapt, despre sine, despre locul în care s-a născut și a trăit, adică despre propria identitate. Profund atașat de locurile de origine, prozatorul I. Peltz preferă să rămână în cadrele lumii pe care o cunoaște cel mai bine. Demersul său de reconstituire a portretului comunității evreiești bucureștene are la bază, așadar, o legătură afectivă indisolubilă cu această lume, legătură din care ia naștere un puternic sentiment al datoriei față de păstrarea în scris a memoriei celor în mijlocul cărora a trăit. Prin urmare, va păstra cartierul evreiesc al Bucureștiului drept fundal al narațiunii în majoritatea romanelor sale, reușind astfel să immortalizeze, după cum mărturisea într-un interviu¹ publicat în „Revista Cultului Mozaic”, „o lume asupra căreia am întârziat multă vreme cu privirea, asupra căreia mi-am îngăduit să proiectez o lumină personală.” (Peltz 2011, 52)

Lucrarea de față își propune să identifice și să analizeze perspectivele din care este redată imaginea lumii evreiești bucureștene din perioada ante- și interbelică în cele mai valoroase din punct de vedere estetic romane ale lui I. Peltz, *Calea Văcărești* (1933) și *Foc în Hanul cu tei* (1934), precum și în romanul-document al Holocaustului din România, *Israel însângerat* (1946). Analizând modul în care I. Peltz alege să recompună portretul comunității evreiești într-o perioadă vizibil marcată de recrudescența naționalismului cu puternice accente antisemite, lucrarea de față evidențiază presiunea pe care o exercită cadrul socio-cultural românesc interbelic asupra reprezentărilor literare ale identității evreiești în romanele acestui prozator. În plus, lucrarea urmărește destinul literar al lui I. Peltz în cultura română, soarta celor mai valoroase romane ale sale care reprezintă nu numai puncte de demarcație în evoluția epicii românești, ci și importante surse de documentare cu privire la viața comunității evreiești din Bucureștiul ante- și interbelic, o comunitate distrusă aproape în întregime de regimul comunist. Scopul acestei lucrări este de a atrage atenția asupra reiterării unor practici și politici culturale care nu numai că ocultează contribuția scriitorilor evrei la construcția culturii române moderne, ci, mai mult, împiedică păstrarea memoriei culturale a unor grupuri minoritare ca parte integrantă a memoriei culturale naționale.

---

¹ Interviul cu titlul *Peltz își amintește: Cum am scris Calea Văcărești*, publicat în „Revista Cultului Mozaic”, nr. 314, 15 ianuarie 1974, p. 5-7, este reprodus în Felicia Waldman, Anca Ciuciu. 2011. *Istории și imagini din Bucureștiul evreiesc*. București: Editura Noi Media Print, p. 52-56.

Lumea evreiască bucureșteană. Fațetele viziunii lui I. Peltz

Scriitor prin excelență al mediului din care provine, I. Peltz este inclus de Leon Volovici, alături de Ion Călugăru și Ury Benador, într-o categorie aparte, aceea a „prozatorilor lumii evreiești” (2016c, 97). Proza lui aduce în atenția cititorilor un spațiu rămas până atunci cvasinecunoscut în literatura română, cel al mahalalei evreiești, un spațiu căruia îi va rămâne fidel, cu mici excepții, pe parcursul întregii sale cariere de scriitor. Angajându-se în redarea portretului lumii evreiești bucureștene, I. Peltz are în vedere atât descrierea propriu-zisă a cartierului, cât și, după cum observă Oana Soare, „anumite puncte de referință esențiale pentru profilul comunității” (2020, 103): realitățile sociale, opțiunile ideologice și identitare, viața cultural-religioasă, organizarea vieții comunitare, relația cu majoritatea, reacția la antisemitism, evenimentele traumatice, impactul marilor evenimente istorice etc.

În romanele sale, Peltz descrie cartierul cu micile sale sinagogi, cu casele cu prăvălii deschise la parter și locuințe la etaj, cu hanurile sale, case mizere de raport sau centre comerciale, cu ceainăriile și cârciumile unde, seara, „lumea anonimă” a cartierului se aduna „amețindu-se nu numai cu alcool, ci și cu planuri fără a doua zi” (Peltz 2011, 54-55), cu societățile filantropice, cu școlile, orfelinatele și azilul de bătrâni. Reconstituie astfel nu numai imaginea arhitecturală a cartierului, ci și modul de organizare, specific marilor comunități evreiești care, precizează Radu Ioanid, „se ocupau de viața religioasă, de educație și desfășurau activități filantropice” (2019, 12). Este însă un sistem de organizare pe care îl prezintă cu un ochi critic, evidențiindu-i disfuncționalitatea, lipsa de eficiență în asigurarea protecției categoriilor sociale vulnerabile din care fac parte cele mai multe dintre personajele sale. Critica socială este avută în vedere de Peltz și în realizarea descrierilor, aspectele care dezvăluie condiția deplorabilă a străzilor, a clădirilor și, implicit, a locuitorilor cartierului fiind aduse cu insistență în atenția cititorului. Strada Traian, descrisă în romanul *Calea Văcărești*¹, este o astfel de stradă, tipică pentru cartierul evreiesc, cu hanuri suprapopulate în care trăiau înghesușiți, în chirie, cei foarte săraci, cu case modeste, lipite unele de celelalte în care erau deschise prăvălii sau mici ateliere: „Lângă han se înșirau căsuțe cu intrarea la stradă, fiecare cu trepte. Erau mici prăvălii de coloniale, sticlărie, un atelier fotografic, o săliță de dans, în fund o școală de copii, o <cârnățarie> și alte mărunte căminuri cu <stăpânii> ruși în coate și melancolizați de lungă așteptare a clienților” (Peltz 1989, 98).

În romanele lui Peltz, focalizarea asupra mediilor sociale defavorizate se justifică, în principal, prin adoptarea unei viziuni artistice puse în slujba convingerilor sale socialiste. În volumul memorialistic *Amintiri din viața literară*, publicat, ce e drept, în perioada impunerii doctrinei realismului socialist, își mărturisea deschis adeziunea la ideea de „literatură cu mesaj”, idee pe care o susținuse încă de la publicarea eseului *Menirea literaturii* (1917) și pe care, de fapt, nu o abandonase niciodată:

¹ I. Peltz. 1989. *Calea Văcărești*. Prefață de Ion Simuț. București: Editura Minerva. Ediția originală a apărut la Editura Cultura Națională în 1933.

În pofida prețuirii și afecțiunii pe care le am pentru unii dintre criticii și scriitorii din alte generații care pledau pentru <autonomia artei>, nu cred că o asemenea detașare de prezent, de social e cu puțință.

O carte frumoasă – mi-am spus – trebuie să și ajute pe om. Jocul gratuit pe care l-ar realiza o literatură în afară de timp și de spațiu mi se pare a fi o simpă născocire – un *non-sens*. [subl. aut.] (Peltz 1974, 5)

Perspectiva socială din care Peltz redă imaginea ghetoului bucureștean este completată, după cum observă Oana Soare, de o perspectivă „polemică și reparatorie” (2020, 103) în raport cu modul în care erau percepuți evreii în epocă. În mediul socio-cultural românesc, precizează Andrei Oișteanu, imaginea evreului nu era deloc una măgulitoare, fiind redusă la o serie de clișee care construiau „portretul fizic, profesional, spiritual, moral, magico-mitic și religios al <evreului imaginar>” (2012, 7). Din inventarul de clișee negative utilizate pentru a face portretul evreului nu lipseau cele folosite pentru a-i compune portretul profesional. În mod frecvent, în mentalitatea colectivă românească, evreii erau asociați cu meserii considerate nu tocmai onorabile precum cea de cârciumar, de cămătar sau de negustor. În plus, practicarea acestor meserii ar fi implicat întotdeauna din partea evreilor intenția de a-i înșela pe ceilalți, în special pe creștini (2012, 159). În ciuda percepției generale că evreii constituiau o clasă de îmbogățiți prin mijloace necinstite, după cum preciza Carol Iancu, cei mai mulți dintre ei nu se încadrau în această categorie:

cu excepția unui mic număr de notabili (bancheri și comercianți bogați) asimilați, și în afară de o burghezie puțin numeroasă (negustori) mai mult sau mai puțin asimilată, majoritatea evreilor trăiau din munca manuală, într-o mare izolare. Ei erau croitori, cizmari, tinichigii, tâmplari, tapițeri, strungari, zidari, birjari, fierari, hamali, vidanjori etc., constituind o clasă de meseriași și de proletari, având caracteristicile unei populații subdezvoltate. (1996, 167)

Într-adevăr, intenția lui Peltz, mărturisită în interviul din 1933, acordat lui Camil Baltazar cu ocazia apariției romanului *Calea Văcărești*, era de a corecta, în scrierile sale, imaginea falsă sau incompletă a evreului care circula în societatea și în cultura română modernă:

Am vrut s-arăt tuturor, prietenilor mei cunoscuți și necunoscuți, din București și Vințul de Jos, din Ploiești și Sighetul Marmației, din Odorhei și Storojineț că evreul nu e numai prilej de anecdotă, că tipul lui nu e monopolizat de samsarul guraliv de cafea sau de negustorul obez din toate centrele comerciale; am vrut s-aprind în noaptea care a căzut peste evrei, lumina adevărului: se vor vedea atunci, pe lângă tâlhari și pișcheri, sfinți și mucenici. (*Romanul românesc II* 1986, 712)

Prin urmare, cele mai multe dintre personajele romanelor sale nu sunt negustori bogați, mari industriași sau bancheri, ci prăvăliași, comercianți ambulanți, meseriași, prestatori de servicii etc., categorii socio-profesionale care corespund claselor de mijloc și, mai ales, de jos. Lumea pe care o portretează I. Peltz este una a „marginalilor”, a

oamenilor neînsemnați care trăiesc și își câștigă existența în ghetoul bucureștean, o lume închisă, „ignorată de Calea Victoriei¹ și nu numai de ea, de toată lumea” (*Romanul românesc II* 1986, 712). În romanul *Foc în Hanul cu tei*², la nunta de argint a personajului Micu Braun, un negustor de lemne cu ambiții ariviste, participă întreaga comunitate, dezvăluindu-se cu această ocazie adevărata față a cartierului: mici negustori, comercianți ambulanți, cârciumari, zarafi, diverși meșteșugari, actori ai Teatrului Evreiesc, băieți de prăvălie, prostituate, vagabonzi și cerșetori. Aceeași imagine a unei umanități nevoiașe este redată și în romanul *Calea Văcărești*: „Puțini evrei aveau în strada asta [Traian] și mai ales în partea care da spre cartierul Dudești locuință proprie. Cei mai numeroși – negustori ambulanți, vânzători în magazinele de pe Lipscani, samsari cu destine greu de bănuț, lucrători și funcționari de birou cu lefuri nenorocite – de-abia își duceau zilele” (Peltz 1989, 96). Așadar, eroii romanelor sale, „luați din viață”, din viața mahalalei evreiești pe care o cunoaște cel mai bine, după cum ține să precizeze în interviul acordat lui Camil Baltazar (*Romanul românesc II* 1986, 711-712), întruchipează ceea ce Andrei Oișteanu numea „evreul real” (2012, 7). Evreii înstăriți, se precizează în *Calea Văcărești*, reușiseră să își facă drum spre centru și rupseseră legăturile cu lumea săracă a cartierului:

Evadaseră spre centru, spre Doamnei, spre Smârdan, spre Șelari, spre Rahovei și chiar spre Batiște și Polonă. Ocupau case noi, cu grădini înconjurând ziduri curate. [...] Unii își instalaseră magazinele în plină inimă a orașului. N-aveau nimic comun cu cei din Dudești. O dată sau de două ori pe an, la sacrele sărbători ale toamnei, umpleau Templul Coral, zidit și gospodărit în chip modern, cu totul altfel decât micile lăcașuri de rugăciune din cartier, în care Dumnezeu ia loc alături de evlavioși în banca aproape putredă de ani. Nici idiși nu mai vorbeau, de mult. (Peltz 1989, 247-248)

Deși I. Peltz construiește în romanele sale un discurs polemic la adresa celor care îi zugrăvesc pe evrei numai dintr-o perspectivă negativă, intenția lui nu este nici pe departe de a crea personaje care să întruchipeze doar evrei impecabili din punct de vedere moral. În romanele sale întâlnim adesea personaje ca Mehală, comerciantul ambulant din romanul *Foc în Hanul cu tei*, nevoit să facă bani prin orice fel de mijloace pentru a-și salva mama de la evacuarea din hanul în care stăteau în chirie, prostituate, cămătari, tâlhari și alte categorii sociale rău famate. Intenția lui Peltz este de a arăta că derapajele dincolo de limitele morale și legale nu sunt specifice unei anumite etnii sau unei anumite categorii sociale și că, în ceea ce privește unele dintre personajele sale, aceste probleme sunt accentuate de condiția lor precară, așa cum declară într-un interviu din 1934, publicat în „Facla”: „Eu știu că sărăcia nu implică o ținută etică. Eu știu că și lucrătorul din fabrică și țăranul și vagabondul poate să aibă râie pe suflet ca și

¹ Arteră centrală a Bucureștiului, dar și titlu al romanului lui Cezar Petrescu, roman publicat în 1930 care, spre deosebire de *Calea Văcărești*, urmărește viața elitei sociale a Capitalei.

² Peltz, I. 1962. *Foc în Hanul cu tei*. Prefață de Valeriu Râpeanu. București: Editura Tineretului. Ediția originală a apărut la Editura Adevărul în 1934.

negustorul, ca și avocatul, ca și mediul burghez – și se poate.” (*Romanul românesc II* 1986, 731)

Izbucnirea Primului Război Mondial îi va aduce pe evrei în postura de combatanți pentru cauza României, dar și de ținte ale unor noi etichetări denigratoare. După cum precizează Andrei Oișteanu, războiul acționează asupra societății românești ca un catalizator al sentimentelor antisemite, astfel că evreii, pe seama cărora sunt puse înfrângerile suferite de armata română, ajung să fie acuzați că ar fi spioni, trădători, colaboratori și simpatizanți ai trupelor inamice germane (2012, 305). Peltz atacă și acest stereotip, clarificând în *Calea Văcărești* circumstanțele în care au apărut astfel de acuzații: deoarece în timpul ocupației vorbitorii de idiș s-au angajat în conversații cu soldații germani ajunși în cartierul evreiesc, naționalist-antisemiți au interpretat această atitudine ca o formă de pactizare cu inamicul. Caracterul tendențios și total nejustificat al acestor acuzații este subliniat în roman de profesorul Haimovici: „Au venit nemții! Am vorbit cu ei pentru că știm, așa ne-am închipuit noi, nemțește! Da câți creștini n-au făcut la fel? Și ne-au ales dintre toți pe noi vinovați, mă? Se poate, mă?” (Peltz 1989, 278).

Spre deosebire de romanele *Ghetto veac XX* (1934) de Ury Benador și *Copilăria unui netrebnic* (1936) de Ion Călugăru, în care imaginea lumii evreiești este redată și din perspectivă etnografică, în romanele lui I. Peltz nu se insistă asupra acestui aspect. În *Calea Văcărești* și în *Foc în Hanul cu tei* se fac referiri la sărbătorile tradițional-religioase (Purim, Iom Kipur, Roș Hașana), ritualurile de nuntă și de înmormântare sunt descrise succint în *Calea Văcărești*, însă, prezentarea ghetoului sub aspectul tradițiilor evreiești este, în general, realizată schematic. Incluse în romanul *Calea Văcărești*, scenele care conțin mai multe detalii privind obiceiurile ritualice la evrei sunt cele care redau moartea și înmormântarea unchiului Paul: „Toată noaptea, Paul a fost supravegheat de bătrânii sinagogii, de Leia și de Esther. [...] Cadavrul fu întins frumos pe-un covor și acoperit. Două lumânări mari ardeau lângă fereastră” (Peltz 1989, 83). Sunt marcate aici câteva momente importante ale ritualului de înmormântare: acoperirea mortului cu o pânză albă, așezarea în sicriul simplu de lemn aflat pe masă acoperită cu o pânză neagră, participarea la ritual a bătrânilor sinagogii, rostirea rugăciunii funerare, *mula*, de către cantor. La moartea unui alt personaj, Esther, mama lui Ficu, este menționată rugăciunea *kadiș* care făcea parte din ritualul de doliu, rugăciune pe care trebuie să o rostească fiul în sinagogă timp de unsprezece luni de la moartea mamei.

I. Peltz nu intenționează să prezinte comunitatea evreiască a Bucureștiului ante-și interbelic din perspectiva tradițiilor sale cultural-religioase, deoarece o surprinde într-un moment avansat de asimilare și laicizare. Cei mai predispuși la asimilare sunt, după cum se sugerează în romanul *Foc în Hanul cu tei*, cei mai înstăriți dintre locuitorii cartierului, negustorii: „Ei uitaseră cu totul rugăciunile, de-abia izbuteau de Roș-Hașana și Kipur să silabisească din carte sacrele versete și implorări, vindeau sâmbăta, mâncau în restaurantele creștine și se dezinteresau cu desăvârșire de prescripțiile religioase.” (1962, 12). În acest moment, evocat și în romanul *Calea Văcărești*,

îndrumătorii religioși ai comunității, rabinii și talmudiștii, decad din rolul lor de conducători spirituali, începând să fie percepuți mai degrabă ca simpli oameni supuși păcatelor și pradă, la rândul lor, tentației asimilării. Emblematic din acest punct de vedere este rabinul Berg despre care gurile clevetitoare ale mahalalei răspândiseră zvonul că „își leapădă caftanul și, îmbrăcat nemțește ca orice negustor cumsecade, pleacă prin diferite orașele apropiate, unde are ibovnice tinere, cu nemiluita” (Peltz 1989, 63). Printre membrii comunității evreiești din București însă asimilarea radicală era privită cu dispreț și ironie, așa cum o sugerează porecla Sacîntors atribuită unui evreu convertit la creștinism, un personaj din romanul *Calea Văcărești*. Deși cei mai mulți dintre evreii comunității bucureștene erau parțial asimilați și nu erau practicanți devotați, religia este văzută totuși ca o importantă marcă a identității etnice. Însă adoptarea unei identități românești nu implică întotdeauna un act voluntar. Un astfel de caz îl reprezintă băiatul croitorului Șaiman, care, pentru a nu-i irita pe clienții cu sentimente antisemite, este obligat să adopte un nume românesc de patronul localului unde este angajat să cânte.

Ideologii, antisemitism, literatură. Negocierea reprezentărilor literare ale identității evreiești

În cartierul evreiesc, povestește Peltz într-unul dintre interviurile sale, fiecare locuitor purta cu sine „o Americă interioară, cutreierată de noi până la epuizare” (*Romanul românesc II* 1986, 708), o Americă simbol al bunăstării. Astfel că fenomenul emigrării care a afectat și a redefinit comunitatea evreiască din România la sfârșit de secol XIX și început de secol XX nu putea fi ignorat în romanele sale. Întreaga problematică a emigrării este sintetizată în câteva rânduri în *Calea Văcărești*:

În fiecare pat sărac din cartier adormea evreul cu imaginea pământului fabulos în care se va îmbogăți și va trăi <omenește>. Toată Calea Văcărești, întreaga Cale Dudești, străzile Traian și Raion, Bradului și Cîmponuci, Olteni și Mircea-vodă – cartierul de la un capăt la altul creștea în dorul Americii atâteaizbăvitoare. (Peltz 1989, 124)

Personajele din romanul *Calea Văcărești*, cele mai multe dintre ele aflate la limita supraviețuirii, visează să ajungă în „America tuturor fericiților” (Peltz 1989, 124), țara în care ar fi fost posibilă „cumpărarea unei case cu opt etaje și a unei moșii” (Peltz 1989, 125) de către toți evreii. Numai că, pentru mulți dintre ei, America înseamnă sfârșitul în aceeași sărăcie de care sperau să scape, însă departe de locurile natale. Acesta este și cazul unchiului Morit, pentru care emigrarea e o experiență traumatizantă: „las țara asta în care m-am născut, las prieteni, rude – totul ...mă duc la capătul pământului...” (Peltz 1989, 114). În cele mai multe dintre cazuri, legătura dintre cei plecați, și cei rămași se pierde, ruptura de restul familiei aducând de ambele părți suferință și disperare. Pentru alții, dezrădăcinarea este insuportabilă, așa cum se întâmplă în cazul unuia dintre pasagerii trenului morții din romanul *Israel însângerat*,

întors din America unde nu se poate adapta, chiar dacă acolo „nu există deosebire de rasă. Fiecare muncește și se bucură de ce agonisește. Există o opinie publică trează care n-ar admite orori.” (Peltz 1946, 306).

În romanele *Calea Văcărești* și *Foc în Hanul cu tei*, publicate în anii '30, emigrarea este prezentată ca o consecință a dificultăților economice cu care se confruntă la început de secol XX întreaga societate românească. Însă, precizează Carol Iancu, emigrarea în masă a evreilor, declanșată începând cu anul 1899, a avut loc nu numai în contextul crizei economice, ci și al adoptării unor măsuri legislative cu caracter antisemit care au afectat, în principal, meseriașii și micii comercianți, ducându-i sub pragul sărăciei (Iancu 1996, 291-292). Despre emigrarea evreilor ca reacție la antisemitism se discută doar în romanul *Israel însângerat*, publicat după război, în 1946. Fără certitudinea unui viitor în România, concluzia personajelor care supraviețuiesc pogromului de la Iași e că singura soluție rămâne căutarea unei alte patrii, fie că e vorba de America sau de altă țară apuseană, fie că e vorba de Palestina.

Din portretul pe care Peltz i-l face comunității evreiești bucureștene nu puteau lipsi referirile la ideologiile cu cel mai puternic impact în acest spațiu: sionismul și socialismul. Situația evreilor la început de secol XX, după cum precizează Carol Iancu, e determinată de mai mulți factori, dintre care cei mai importanți sunt antisemitismul și industrializarea accelerată care îi afectează pe micii producători și negustori de articole de consum. În noul context socio-economic, reacția evreilor la presiunea exercitată asupra lor de societatea românească modernă se încadrează, în mare, în două direcții opuse: asimilarea, susținută de evreii înstăriți, respectiv includerea în societatea românească prin socialism, susținută de o parte a intelectualilor evrei și particularizarea care presupunea fie orientarea spre iudaismul ortodox, fie spre sionism (1996, 276-277).

În ghetoul bucureștean, afectat atât de discriminare rasială, cât și de sărăcie, receptivitatea față de ideile promovate de socialiști este crescută. Fiind ideologie cu „un puternic mesaj mesianic și utopic”, după cum o descrie Leon Volovici (2016b, 25), socialismul devine atractiv pentru evrei prin promisiunea de a asigura tuturor conașionalilor drepturi egale, atât în plan social, cât și politic. Însă în romanele sale, Peltz urmărește speranțele locuitorilor cartierului doar în ceea ce privește eliberarea socială, problematica civilă și politică nefiind adusă în discuție. În romanul *Calea Văcărești*, personajul Marcu justifică această perspectivă: „nu există nații, există numai clase: una care exploatează și una care este exploatată. Problema nu-i națională – e socială. Evreii nu se deosebesc de celelalte neamuri: proletarii au aceleași interese pretutindeni” (Peltz 1989, 266). Ioină și Mehală, două dintre personajele romanului *Foc în Hanul cu tei*, frecventează întrunirile socialiștilor la care participă membrii sindicatelor muncitorești, fiind atrași de promisiunea unei lumi prospere a proletariatului, nediferențiate în funcție de clase. Pentru aceste personaje, cel care se opune instaurării noii orânduiri sociale este burghezul, indiferent de etnie, întruchipat în acest roman de Micu Braun, negustorul evreu care își mărește averea speculând problemele financiare ale tuturor celorlalți deținători de afaceri sau de proprietăți din cartier. Singura sursă a mizeriei în care trăiesc locuitorii cartierului evreiesc o

reprezintă, după cum se exprimă Ioină, cei „puțini [care] adună averi de pe urma muncii celor mulți” (Peltz 1962, 202).

Nici opțiunea pentru sionism nu apare în mod explicit în *Calea Văcărești* și în *Foc în Hanul cu tei* ca o consecință directă a antisemitismului cu care se confrunta populația evreiască, ci este prezentată, mai degrabă, ca dorință de realizare a idealului național, dorință de care, la început de secol XX, erau animate toate națiunile fără un stat propriu. Personajul Haimovici, profesor de gimnaziu și ebraist, expune în romanul *Calea Văcărești* teza sionismului: „[...] evreii din ghetto își risipesc energia într-o luptă zadarnică în loc să realizeze ceva practic pentru Palestina.” [*sic!*] (Peltz 1989, 266). Însă pentru personajele romanelor lui Peltz, sionismul nu pare să fie foarte convingător. Pentru socialiști, nevoia solidarizării evreilor în vederea constituirii unui „front național” e inutilă, din moment ce pentru ei nu există decât un singur front, cel al „exploataților” (Peltz 1989, 266). Nici pentru negustorii cartierului cărora afacerile le merg relativ bine, sionismul nu le stârnește interesul: „N-aveau niciun ideal, răspundeau, greu și fără convingere, apelurilor sioniste, populau din când în când sălile de conferințe în care tineri cu părul în neregulă vorbeau despre Palestina [...]” (Peltz 1962, 123-124). În romanul *Foc în Hanul cu tei*, sioniștii grupați în jurul societății „Fericirea universală” sunt „destul de simpatici, totuși, și de inofensivi” (Peltz 1962, 220). La început de secol XX, așa cum este prezentat în romanele publicate în perioada interbelică, sionismul apare ca o utopie, ca un proiect lipsit de viabilitate, cu puțini adepți în mahalaua evreiască.

Problema antisemitismului, o problemă majoră cu care s-au confruntat evreii în perioada ante- și interbelică, nu este ocolită de Peltz, chiar dacă o abordează cu precauție. În romanul *Foc în Hanul cu tei* apar relatări despre abuzurile autorităților, respectiv despre obiceiul prefectului de Ilfov, care locuia în cartier, și al subordonaților săi de a se distra umilind evreii:

Pe vremuri organiza în grădinița casei chefuri care durau zile și nopți! Vai de perciunatul care se întâmpla să treacă p-acolo în asemenea nopți! Băieții lui Vasilescu îl prindeau, îl dezbrăcau pân'la piele și-l puneau să cânte evreiește sau să simuleze rugăciunea. Îl băteau și-l goneau apoi gol-goluț în stradă. Cui era să reclame, când vinovat era însuși prefectul? (Peltz 1962, 16)

În romanul *Calea Văcărești*, Peltz consemnează violențele antisemite de la sfârșitul Primului Război Mondial. După retragerea trupelor de ocupație germane, precizează Carol Iancu, în ziarele controlate de grupările naționalist-antisemite apar articole în care evreii sunt acuzați de trădare, de pactizare cu inamicul, fapt care contribuie la accentuarea sentimentului antievreiesc în rândul maselor. Astfel că, în 11-12 noiembrie 1918, cartierul evreiesc este asaltat de grupuri violente de manifestați conduse de instigatori antisemiți (1998, 112). În romanul *Calea Văcărești*, observă Oana Soare, momentele traumatice asociate cu aceste evenimente sunt redată „cu o minimă ficționalizare” (2020, 105), cu o acuratețe de document istoric. Sunt consemnate cu detalii precise organizarea autoapărării și a pazei cartierului la sugestia

evreilor de dincolo de Prut care trecuseră prin experiența pogromurilor, atitudinea pasivă a autorităților, atacul sutelor de „mardeiași” veniți „dinspre Obor și Belu, dinspre Filantropie și Gropile Ouatu, dinspre Ștefan cel Mare și Jianu” (Peltz 1989, 272), devastarea prăvăliilor și a locuințelor și, în cele din urmă, respingerea atacului de către grupul de apărare al evreilor.

Martor al atacurilor din toamna anului 1918, Peltz înregistrează în paginile romanului reacția locuitorilor cartierului asediat, făcând astfel vizibilă imaginea colectivă a traumei. Inițial, zvonurile despre o planificată năvălire a antisemiților stârnesc nedumerire mai ales în rândurile celor care abia se întorseseră de pe front: „Noi am fost pe front, mă... Am stat și noi în bătaia tunului... Ce dracu? Să ne și mardească?” (Peltz 1989, 270). Printre bătrânii cartierului care se refugiază în rugăciune se instalează teama, mamele care abia își revăzuseră fiii de curând întorși din război sunt cuprinse de disperare. Imaginea suferinței este însă atenuată de sentimentul de solidaritate care-i unește pe toți și care le dă curaj și speranță în aceste momente.

În ciuda gravității evenimentelor, personajele care reflectează asupra celor petrecute emit puncte de vedere surprinzătoare. Sionistul Haimovici e de părere că violențele sunt perfect justificabile dacă sunt îndreptate împotriva evreilor bogați, însă inacceptabile atunci când îi vizează pe evreii din ghetou: „Sunt porci ăștia, porci. Ce au ei cu Calea Văcărești? Ce-au cu Calea Dudești? Aici vor ei să-și arate vitejia? Aici sunt exploataorii evrei, magnații industriilor și comerțului, îmbuibaiții și ticăloșii care nu cred în nimic?” (Peltz 1989, 278). Un alt personaj, socialistul Marcu, încearcă să justifice faptele atacurilor prin prisma ideologiei la care aderase:

Au venit săracii, porcii – cum îi numești dumneata – au venit de pe front, amărăți, flămânzi poate, și necăjiți. Au și ei neveste și copii uscați și nehrăniți. Tinerii care au fost în fruntea lor s-au găsit să-i lămurească: <Fraților – zbierau ei – știți de ce au intrat nemții în țară? Știți de ce n-aveți după ce bea apă? Știți de ce vă chinuiți amar și vă amărăți ca vai de voi? Nu știți? Să v-o spunem noi: pentru că jidanii au vrut să ne prăpădească!> Și-atunci [...] oamenii de-abia înapoiați din război, în căutarea unui vinovat – vinovat de toate suferințele lor – au dat din cap și au strigat și ei convingși <Moarte jidanilor!> (Peltz 1989, 278-279)

Personajul principal, Ficu, victimă a violențelor antisemite, ajunge la aceeași concluzie împăciuitoare: „Mardeiașii din Mihai Bravu, Filantropia și Obor nu se mai întorc. Îi cunoaște el – sunt băieți buni. S-au speriat degeaba evreii din cartier.” (Peltz 1989, 282). Este evidentă, așadar, în romanul *Calea Văcărești*, intenția autorului de a reda evenimentele traumatice care au afectat viața comunității, însă sunt evitate acuzațiile de antisemitism la adresa întregii societăți românești, ele fiind îndreptate doar împotriva instigatorilor, un grup restrâns, fără o identitate precisă: „Trei tineri tuciuiri și cu panglici tricolore în piept conduceau mulțimea.” (Peltz 1989, 274).

În romanul *Israel însângerat*, scris în perioada august 1944 – septembrie 1945 și publicat în 1946, în perioada premergătoare instaurării oficiale a comunismului, când Holocaustul nu fusese încă declarat subiect tabu, problema antisemitismului este

abordată de I. Peltz mai tranșant și mai direct. Dacă în *Calea Văcărești* evită să aducă în discuție problema antisemitismului românesc, în *Israel însângerat*, personajele care reușesc să supraviețuiască pogromului de la Iași și trenurilor morții, nu pot decât să constate cu amărăciune adevărul: toate crimele la care asistaseră nu puteau fi posibile fără consimțământul mai mult sau mai puțin tacit al majorității societății. Strul, un evreu care trăise toată viața printre țărani români, își expune, cu sinceritate și cu oarecare naivitate, dezamăgirea: „Voi, măi, românașii noștri să-mi faceți una ca asta?” (Peltz 1946, 304). Deși negarea evidențelor nu mai este posibilă, exterminarea evreilor în România pare de neconceput pentru tânărul Israel Lazăr: „Dar aici, aici, pe meleagurile Patriei, unde și florile surâd românește, sub cel mai înalt cer din lume, unde pământeni sunt blânzi și inimoși, unde cântecul suie, pe trepte de azur, spre țăriile albastre, – aici? Să-i omoare, și – aici?...” (Peltz 1946, 295). În *Israel însângerat* este menționată participarea populației civile la pogromurile de la București și de la Iași și se conturează unele acuzații de antisemitism la adresa societății românești în ansamblu, însă nici aici, aceste acuzații nu sunt duse până la capăt, principalii responsabili fiind găsiți legionarii și naștii.

În schimb, ororile la care sunt supuși evreii în timpul evenimentelor tragice din 1941 nu sunt redată de Peltz cu reținere, ci cu o claritate care să exprime cât mai exact grozăvia lor. Martor și victimă a pogromului din București, Peltz își asumă rolul de voce a comunității și depune mărturie în romanul *Israel însângerat* despre pogromul din timpul Rebeliunii legionare din 1941, despre pogromul de la Iași din iunie 1941, despre trenurile morții, despre deportarea în lagărele din Transnistria, așadar despre Holocaustul din România care, după instaurarea regimului comunist, va fi trecut sub tăcere. Scrie acest roman dintr-o perspectivă colectivă mai largă care încearcă să cuprindă memoria traumatică a întregii comunități evreiești de pe teritoriul românesc și nu numai, fiind redată aici și mărturiile celor care asistă la masacrul de la Odesa, precum și ale celor care relatează despre exterminarea evreilor în lagărele din Europa ocupată de naștii.

La reproșurile care i se aduc în legătură cu redarea prea voalată a problemicii socio-politice a comunității evreiești, Peltz răspunde justificându-și abordarea prin dorința de a reda imaginea cartierului evreiesc în mod obiectiv, fără patimă, după cum mărturisea într-un interviu: „Romanul meu [*Calea Văcărești*] are un subiect, dar și un sens: arată toate fațetele cartierului, adică ale ghetto-ului. Și le arată fără pasiune, fără ură. Le arată așa cum sunt, un condei care scrie la rece” (*Romanul românesc II* 1986, 712). Dincolo de aceste declarații, în cazul lui Peltz, abordarea ezitantă a anumitor subiecte poate fi pusă în legătură cu preocuparea pentru relația cu publicul român căruia i se adresează. Deși își asumă fără ezitare identitatea evreiască, reprezentările literare ale acestei identități sunt negociate în relația cu publicul român, în sensul că teme sensibile precum emigrarea, sionismul, antisemitismul sunt tratate cu precauție în această perioadă în care scriitorilor evrei li se contestă în mod vehement dreptul de a participa la construcția literară a națiunii române. Peltz însuși este o victimă a acestor violente campanii antisemite duse în presa de extrema dreaptă, într-un bilanț literar al

anului 1936, publicat în „Sfarmă Piatră”, fiind inclus pe lista scriitorilor pornografi cu romanul *Noaptea domișoarei Mili* (Ornea 2008, 522). Cu un real succes la publicul român, Peltz evită să trateze cu înverșunare problematica evreiască, alegând o atitudine mai puțin polemică, în acord și cu temperamentul său artistic, înclinat spre lirism și nostalgie.

Romanul *Calea Văcărești*, observa și Valeriu Râpeanu în volumul *Scriitori dintre cele două războaie mondiale*, este „un roman monografic un caracter precumpănitor liric, ce nu se încadrează regulilor clasice ale genului” (1986, 222). Însă subiectivitatea lui Peltz nu e subiectivitatea autorilor sămănătoriști, descrisă de Șerban Cioculescu în *Romanul românesc în 1933* ca „reprezentând un regret liric pentru dezechilibrul stărilor noi, față de răsturnările de straturi înregistrate”, „o anume sentimentalitate conservatoare, purceasă dintr-un respect tradițional al forțelor trecutului” care „a constituit desigur una din principalele piedici a reușitei epice depline” [*sic!*] (1934, 456). Subiectivitatea lui Peltz se naște dintr-o formă de lirism încărcată de afectivitate, de compasiune față o lume aflată în suferință cu care se identifică, reprezentând o marcă a originalității sale epice.

În loc de concluzii: Destinul literar al lui I. Peltz, de la integrare la excluderea din memoria culturală activă

Romanele lui I. Peltz aduc în literatura română lumea evreiască bucureșteană a primei jumătăți de secol XX, cu farmecul, cu frământările și tragediile ei, devenind astfel instrumente de preservare a memoriei culturale a unei comunități aproape dispărute. În comunism, politicile regimului privind reconfigurarea urbană¹, precum și cele privind emigrarea evreilor² au dus la distrugerea patrimoniului arhitectonic al comunității evreiești și la diminuarea drastică a numărului ei de membri. Proza lui I. Peltz nu numai că recuperează o parte importantă a memoriei culturale a comunității evreiești din Bucureștiul ante și interbelic, ci, mai mult, reușește să pătrundă cu succes în spațiul literar românesc. Apariția celor două romane importante ale sale, *Calea Văcărești* și *Foc în Hanul cu tei*, marchează fără urmă de îndoială un moment important în evoluția epicii de la proza sămănătoristă la romanul modern, I. Peltz fiind un scriitor de referință în ceea ce privește schimbarea criteriilor epicului la începutul perioadei interbelice.

¹ În urma Programului de sistematizare a teritoriului și a localităților urbane și rurale, demarat odată cu adoptarea Legii nr. 58/1974, cartierul evreiesc al Bucureștiului ajunge să fie demolat aproape în întregime, fiind astfel distrus patrimoniul arhitectonic al acestei comunități.

² Politicile statului comunist român privind emigrarea evreilor sunt expuse și analizate în Radu Ioanid. 2015. *Securitatea și vânzarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*. Prefață de Paul Shapiro. Iași: Polirom. Așa cum reiese din analiza lui Radu Ioanid, în perioada comunistă, emigrarea masivă a evreilor din România în Israel, în SUA sau în țări ale Europei de Vest a avut loc în urma unor acorduri secrete în care a fost implicată securitatea, acorduri prin care evreii erau, practic, vânduți de statul român.

Într-o cronică radiofonică din 1934, vorbind despre romanele *Ghetto veac XX* de Ury Benador și *De două mii de ani* de Mihail Sebastian, Perpessicius făcea o observație valabilă și pentru celelalte romane ale lumii evreiești și autorii lor:

Documente, precum s-a putut observa, ale unei epoci din istoria noastră contemporană, și documente cu atât mai valoroase cu cât vin de la doi martori și participanți, talentați, ai acestei istorii – *De două mii de ani* și *Ghetto veac XX* sunt în primul rând două excelente romane ale zilei de azi, grele de sens, de umanitate și de artă, pe care d. Ury Benador, debutant în epică, îl fixează în romanul nostru contemporan, iar pe d. Mihail Sebastian, veteran aproape al scrisului, îl consacră ca pe unul din artiștii de prim plan ai literaturii românești de azi. (2015, 298)

Așadar, observația pertinentă a lui Perpessicius se referea nu numai la caracterul documentar al acestor romane care păstrează în paginile lor memoria comunității evreiești din România ante și interbelică cu toate fațetele ei: viața cultural-religioasă, organizarea comunitară, problematica socio-politică raportată la realitatea românească a vremii etc., ci și la valoarea și la importanța lor în evoluția epicii românești. Cu toate acestea, niciunul dintre romanele lui I. Peltz sau ale celorlați doi „prozatori ai lumii evreiești” (2016c, 97), Ury Benador și Ion Călugăru, romane validate de critica literară interbelică nu se regăsesc în canonul literar românesc actual. Plasate la marginea extremă a canonului interbelic de E. Lovinescu¹ și G. Călinescu², nu sunt supuse unor revizuirii importante în istoriile literare din timpul perioadei comuniste și nici în cele care le mai au în vedere în postcomunism, ele ajungând să fie eliminate treptat din ultimele istorii literare publicate în această perioadă. În plus, singurele reeditări ale romanelor lui I. Peltz sunt cele din anii '90: *Foc în Hanul cu tei*³ (ed. 1995), *Noaptea domnișoarei Mili*⁴ (ed. 1998) și *Calea Văcărești*⁵ (ed. 1997), primele două, la Editura Hasefer, ultimul la Editura Gramar. În 2003, apare tot la editura Hasefer volumul *Am scris numai pentru promovarea omeniei... (Amintiri și evocări)*⁶ care cuprinde fragmente din scrierile cu caracter memorialistic publicate de Peltz de-a lungul timpului. După acest moment se scrie și se vorbește tot mai puțin despre Peltz. Dispare astfel din peisajul literar un nume de referință în evoluția epicii românești, un nume pe care Paul Cornea, în studiul „Anul de aur al romanului românesc interbelic”, îl punea

¹ E. Lovinescu. 1937. *Istoria literaturii române contemporane, 1900-1937*. București: Editura Librăriei Socec.

² G. Călinescu. 1941. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă.

³ I. Peltz. 1995. *Foc în Hanul cu tei*. Ilustrații de Tia Peltz. București: Hasefer.

⁴ I. Peltz. 1998. *Noaptea domnișoarei Mili*. Prefață de Z. Ornea. Copertă și ilustrații de Tia Peltz. București: Hasefer.

⁵ I. Peltz. 1997. *Calea Văcărești*. Ediție îngrijită, prefață și curriculum vitae de Teodor Vărgolici. Cu două crochiuri de Tia Peltz. București: Editura Gramar.

⁶ I. Peltz. 2003. *Am scris numai pentru promovarea omeniei... (Amintiri și evocări)*. Ediție și prefață de Florentin Popescu. București: Hasefer.

alături de scriitori ca Mircea Eliade, Hortensia Papadat-Bengescu, Mihail Sadoveanu, G. M. Zamfirescu sau Gib Mihăiescu (1990, 380).

În ceea ce-i privește pe scriitorii evrei, în general, și pe I. Peltz, în special, dacă în timpul regimului comunist predomina o formă activă de uitare, legată de actul de cenzură, care constă, după cum precizează Aleida Assmann, „în acte intenționate de uitare precum ștergerea sau distrugerea” memoriei culturale a unui grup (2008, 97-98), acum predomină o formă pasivă care, potrivit aceleiași autoare, „se află în legătură cu acte neintenționate de uitare precum pierderea, ascunderea, dispersarea, neglijarea, abandonarea, sau lăsarea a ceva în urmă” (2008, 98). De la antisemitismul literar al perioadei interbelice, exprimat în actele grupărilor naționalist-antisemite de denigrare și delegitimare a scriitorilor evrei (Voicu 2003, 138; Volovici 2016a, 12) se ajunge, după cum observă Ovidiu Morar, „la o formă de discriminare mai subtilă, prin omisiune, prin ignorare completă” (2014, 18).

Memoria culturală, precizează Aleida Assmann, are, la rândul ei, două forme: o formă activă care, prin instituțiile sale, „păstrează *trecutul ca prezent*” [subl. aut.] și o formă pasivă care „păstrează *trecutul ca trecut*” [subl. aut.] (2008, 98). Excluși din canonul literar românesc, scriitorii evrei nu fac parte, prin urmare, din memoria culturală activă, ci, în cel mai fericit caz, sunt cuprinși în memoria pasivă, acolo unde trecutul este arhivat, fiind cunoscut și cercetat de un grup restrâns de specialiști. Așadar, având în vedere observația lui Herbert Grabes potrivit căreia modul în care se formează canonul reflectă modul în care „societățile controlează ce texte sunt păstrate în memoria colectivă” (2008, 314), putem spune că practicile și politicile culturale naționale nu au reușit să iasă din cadrul etnocentric impus inițial.

În 1934, în plină perioadă de intensificare a fenomenului antisemit, într-una din cronicile sale de la radio în care prezenta romanele *De două mii de ani* de Mihail Sebastian, *Ghetto veac XX* de Ury Benador și *Calea Văcărești* de I. Peltz, Perpessicius își reafirma susținerea față de scriitorii evrei activi în spațiul literar românesc, reproducând un fragment dintr-un articol pe care îl scrisese cu aproape zece ani în urmă. Articolul reproduș purta titlul *Numerus clausus în literatură* și fusese scris ca răspuns la atacurile grupurilor naționalist-antisemite care contestau includerea scriitorilor evrei în *Antologia poezilor de azi* (1925), un volum pe care îl coordonase împreună cu Ion Pillat. În 1925, răspunsul său fusese formulat astfel:

Nu putem exclude pe un poet care, în loc să se consacre negustoriei, se sacrifică poeziei și-și pierde tinerețea ucenicind în atelierle limbii românești – nu-l putem exclude numai pe actul de naționalitate. Naționalitatea artistului interesează mai puțin. La rigoare ea este a poporului în limba căruia scrie. Dar ce e sigur, e că în operă interesează semnul distinctiv al artei. De aceea am considerat cu același ochi și pe poeții români și pe poeții evrei. În numele artei care plutește peste granițe – deci cu atât mai mult înlăuntrul granițelor – au crezut și au suferit și unii și alții. Poezia română îi revendică cu egală dragoste. (Perpessicius 2015, 296)

Pledoaria lui Perpessicius pentru eliminarea criteriului etnic, fără absolut niciun fel de relevanță în stabilirea valorii unui scriitor și, mai ales, în stabilirea apartenenței lui la o literatură națională, a rămas fără ecou. Din nefericire, în judecarea scriitorilor evrei, din interbelic până acum, a prevalat criteriul etnic, în defavoarea criteriului estetic, iar literatura română întârzie să și-i revendice cu hotărâre.

Destinul literar al lui I. Peltz ilustrează, în mare, traiectoria scriitorilor evrei care s-au afirmat în spațiul literar românesc interbelic: deși integrați în literatura română, în canonul național nu ocupă decât o poziție marginală, statut care de-a lungul timpului nu cunoaște modificări esențiale. Mai mult, în perioada postcomunistă, în cazul romancierilor lumii evreiești, devine vizibilă tendința de eliminare a acestora din canonul literar și, implicit, din memoria culturală activă. Singurii scriitori evrei interbelici aduși în prezentul literar românesc sunt Mihail Sebastian, M. Blecher, B. Fundoianu și Tristan Tzara, scriitori care beneficiază de recunoaștere în afara spațiului literar românesc, cei care reprezintă, după cum preciza Mădălina Lascu, „<un strai de gală> cu care ne prezentăm străinilor, ca să ne dovedim modernitatea și actualitatea” (2019, 62). Însă nici în cazul acestor scriitori reconsiderarea importanței lor în literatura română nu se face în mod consecvent și unitar.

Referințe bibliografice

- ***. 1986. *Romanul românesc în interviuri*. Vol. II. Partea II. Antologie, text îngrijit și indici de Aurel Sasu și Mariana Vartic. București: Editura Minerva.
- Assmann, Aleida. 2008. *Canon and Archive*, in Astrid Erll, Ansgar Nünning (eds.), *Media and Cultural Memory*. Berlin, New York: Walter de Gruyter, p. 97-108.
- Călinescu, G. 1941. *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*. București: Fundația Regală pentru Literatură și Artă.
- Cioculescu, Șerban. 1934. *Romanul românesc în 1933*, in „Revista Fundațiilor Regale”, an I, nr. 2, p. 455-466.
- Cornea, Paul. 1990. *Anul de aur al romanului românesc interbelic*, in *Aproapele și departele*, București: Editura Cartea Românească, p. 375-384.
- Grabes, Herbert. 2008. *Cultural Memory and the Literary Canon*, in Astrid Erll, Ansgar Nünning (eds.), *Media and Cultural Memory*. Berlin/ New York: Walter de Gruyter, p. 311-320.
- Iancu, Carol. 1996. *Evreii din România (1866-1919). De la excludere la emancipare*. Traducere de C. Litman. București: Editura Hasefer.
- Iancu, Carol. 1998. *Emanciparea evreilor din România (1913-1919)*. Traducere de Țicu Goldstein. Prefață de Chales-Olivier Carbonell. București: Editura Hasefer.
- Ioanid, Radu (ed.). 2015. *Securitatea și vânzarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*. Prefață de Paul Shapiro. Iași: Polirom.
- Ioanid, Radu. 2019. *Holocaustul în România. Distrugerea evreilor și romilor sub regimul Antonescu: 1940-1944*. Ediția a III-a, revăzută și adăugită. Cuvânt-înainte de Denis Deleant. București: Editura Institutului Național pentru Studiul Holocaustului din România „Elie Wiesel”. Iași: Editura Polirom.
- Lascu, Mădălina. 2019. „Un strai de gală” pentru export, in „Vatra”, nr. 3-4, p. 61-62.
- Lovinescu, E. 1937. *Istoria literaturii române contemporane, 1900-1937*, București: Editura Librăriei Socec.
- Morar, Ovidiu. 2014. *Scriitori evrei din România*. București: Editura Hasefer.
- Oișteanu, Andrei. 2012. *Imaginea evreului în cultura română. Studiu de imagologie în context est-central-european*. Ediția a III-a, revăzută, adăugită și ilustrată. Iași: Editura Polirom.

- Ornea, Zigu. 2008. *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*. București: Est (Samuel Tastet Éditeur).
- Peltz, I. 1946. *Israel însângerat*. București: Editura Veritas.
- Peltz, I. 1962. *Foc în Hanul cu tei*. Prefață de V. Râpeanu. București: Editura Tineretului.
- Peltz, I. 1974. *Amintiri din viața literară*. București, Editura Cartea Românească.
- Peltz, I. 1989. *Calea Văcărești*. Prefață de Ion Simuț. București: Editura Minerva.
- Peltz, I. 1995. *Foc în Hanul cu tei*. Ilustrații de Tia Peltz. București: Hasefer.
- Peltz, I. 1997. *Calea Văcărești*. Ediție îngrijită, prefață și curriculum vitae de Teodor Vărgolici. Cu două crochiuri de Tia Peltz. București: Editura Gramar.
- Peltz, I. 1998. *Noaptea domnișoarei Mili*. Prefață de Z. Ornea. Copertă și ilustrații de Tia Peltz. București: Hasefer.
- Peltz, I. 2003. *Am scris numai pentru promovarea omeniei... (Amintiri și evocări)*. Ediție și prefață de Florentin Popescu. București: Hasefer.
- Peltz, I. 2011. *Cum am scris Calea Văcărești*, „Revista Culturii Mozaic”, nr. 314, 15 ianuarie 1974, p. 5-7, in Felicia Waldman, Anca Ciuciu. *Istorie și imagini din Bucureștiul evreiesc*. București: Editura Noi Media Print, p. 52-56.
- Perpessicius. 2015. *Cărți noi. Cronici radiofonice 1929-1947*. Ediție critică, note și variante de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu. Studiu introductiv de Valeriu Râpeanu. București: Editura Casa Radio, p. 294-298 (Cronica din 26 iulie 1934).
- Râpeanu, Valeriu. 1986. *Scriitori dintre cele două războaie mondiale*. București: Editura Cartea Românească.
- Soare, Oana. 2020. *The memory of a hurt identity. Bucharest's Jewish sub-culture between fiction and non-fiction*, in Jan Fellerer, Robert Pyrah and Marius Turda (eds.). *Identities In-Between in East-Central Europe*. London: Routledge, p. 92-109.
- Voicu, George. 2003. *Romanian Literary Anti-Semitism: Historical-Ideological Facets*, in „Studia Hebraica”, nr. 3, p. 138-162.
- Volovici, Leon. 2016a. *Scriitori români – Scriitori evrei*, in Leon Volovici, *Eseuri pe teme delicate*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 11-24.
- Volovici, Leon. 2016b. *Utopie, ideologie și literatură: intelectuali și scriitori evrei în România în secolul XX*, in Leon Volovici. *Eseuri pe teme delicate*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 25-47.
- Volovici, Leon. 2016c. *Scriitori evrei în literatura română. O sinteză*, in Leon Volovici. *Eseuri pe teme delicate*. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, p. 89-106.

Roxana ROGOBETE
(Universitatea de Vest
din Timișoara) | **Memoria recentă: sfârșitul și
începutul istoriei**

Abstract: (*Recent memory: the ending and the beginning of history*) Starting from several post-1989 novels (*The Heaven of the Hens* by Dan Lungu, *The Bride and Groom of Immortality* by Radu Aldulescu, *Coming from an Off-Key Time* by Bogdan Suceavă), the study aims to analyze the metamorphoses of history in post-communism's literary memory. From the satire of conspiracies and bigotry, to the radiography of the marginalized and the miserable world, to the humorous peddling, the three texts depict a return to the story and narrative – which at the same time involves the need for legitimizing practices of identity in post-1989 period. Assumed with playfulness or distortion, the novels offer chronicles of the times that cannot evoke freedom: the intertwining of the “real” shows the societal stereotypes that are still perpetuated in the “everyday of memory”.

Keywords: *post-communism, Romanian post-1989 novel, history, memory, identity.*

Rezumat: Pornind de la câteva romane postdecembriste (*Raiul găinilor* de Dan Lungu, *Mirii nemuririi* de Radu Aldulescu, *Venea din timpul diez* de Bogdan Suceavă), comunicarea își propune să analizeze metamorfozele istoriei în memoria literară postcomunistă. De la satira conspirațiilor și fanatismelor, la radiografia marginalilor și a lumii mizere, la colportarea cu umor, cele trei texte propun reîntoarcerea la poveste – care la rândul său implică nevoia de legitimare identitară postdecembristă. Asumat ludice sau distorsionate, romanele oferă cronici ale vremurilor care nu respiră în niciun caz libertate: țesătura „realului” arată tarele societale care încă se perpetuează în „memoria fiecărei zile”.

Cuvinte-cheie: *postcomunism, roman românesc postdecembrist, istorie, memorie, identitate.*

Echitabilă sau nu, istoria recentă își găsește reprezentările literare în forme romanești care apelează la mecanisme ce variază de la sondarea banalului, idilizarea mizerului sau a perifericului, la repudierea regimului comunist și evaziunea în ficțiuni alternative. E în actul scriiturii atât un exercițiu de distanțare, cât și unul de devoalare sau chiar identificare – și, de ce nu, de recalibrare tocmai a percepției despre *istorie* și imaginarul său conex, respectiv *istorisire* ca modalitate de construire a *memoriei*. Radiografia ultimelor trei decenii de proză rămâne, în fapt, dificilă, chiar dacă există deja „clasificări” și „sistemizări” în spațiul critic autohton. De pildă, Sanda Cordoș constată o oarecare disoluție a romanului românesc imediat după 1989¹, care, în opinia sa, își pierde reperele tematice – cele două etape identificate sunt „arodate” și unor

¹ Similar opinează și Ion Simuț, pornind de la disoluția reperelor și subliniind necesitatea de reconfigurare a canonului literar: „Tranziția (primul deceniu postdecembrist) era confuză și haotică” (Simuț 2008).

decenii. De la „recuperări și restituiri” în anii '90, care presupun re-editarea romanelor interbelice, la publicarea unor autori exilați sau a unor „debutanți” care trec aproape neobservați (amintindu-i aici pe Radu Aldulescu, Adrian Oțoiu), anii 2000 aduc o „așezare instituțională” și un reviriment al romanului (reprezentat, de exemplu, de Dan Lungu, Lucian Dan Teodorovici, Bogdan Suceavă, Radu Pavel Gheo etc.), care propune simultan discursul tranziției și pe cel *underground* (cum ar fi la Adrian Schiop, Alexandru Vakulovski etc.; vezi Cordoș 2012, 130-134 *passim*). Într-o cheie similară cu ultima observație se raportează și Adina Dinițoiu la postdecembrism, decelând între „proza minimalist-cotidianistă” care „ignoră” realitățile comunismului și proza „de recuperare explicită a trecutului” (2015, 7). „Dulapul” cu sertare de literatură permite însă fluidizări, iar simptomatică i se pare Sandei Cordoș încercarea de a crea un „roman identitar” care „de-tabuizează România” pentru că „lansează reprezentări comunitare tulburătoare” (*Ibidem*, 133). Este adevărat că nevoia de autoscopie este prezentă, așa cum și Andreea Mironescu menționează necesitatea unor narațiuni identitare (2015, 96), dar dinamica acestor „memorii textuale” poate fi uneori deusolantă.

În fond, așteptările de la romanul postcomunist sunt poate „nerealiste” în sensul totalității și al reprezentării fidele – avem de-a face cu revenirea la poveste și istorie, dar la o poveste individuală și individualizantă, care generează tocmai diversitatea peisajului literar. Dimensiunea arheologică a textelor postcomuniste nu impune o lume ficțională omogenă, chiar dacă romane precum *Raiul găinilor* de Dan Lungu, *Mirii nemuririi* de Radu Aldulescu, *Venea din timpul diez* de Bogdan Suceavă, publicate în perioada 2004-2006, își construiesc seva pornind de la istorie ca *hipotext*, croșetând temele grave alături de cele comice sau absurd-grotești pe nexul comunist. Tranziția de la comunism la formele democratice (oricât de contestate și vagi), chestionată de aceste narațiuni, este figurată prin redarea individului și a banalului (de) către Istorie, ceea ce aduce mai mult decât a sublima nucleele tensionante ale mentalului colectiv, așa cum marcase Dinițoiu:

Prezentismul este – la noi, în jurul anilor 2000 – nu atât un hedonism consumist, cât expresia unui blocaj în tranziție (de la comunism la democrație și capitalism), a unei crize, a unei deziluzii și dezabuzări postrevoluționare. O criză socială, economică și politică [...] (2015, 8).

Seismele societale devin fundalul unor *performance*-uri particulare – semnificative, într-adevăr, pentru imaginarul colectiv. O proză transparent: „sociologică” și „sociologizantă” scrie Dan Lungu, în al cărui *Rai al găinilor* avem personaje de pe strada Salcânilor care pendulează între „Tractorul șifonat” (noua „poiană a lui Iocan”) și casa Colonelului. În *Mirii nemuririi*, Rafael Ogrinjan și Mirela Dogaru sunt urmăriți când separat, când în conjuncție, într-un mixaj de discursuri în care observăm că nici personajele, nici „naratorul” nu sunt cu niciun chip „hieratici”, ba dimpotrivă. Iar în romanul lui Bogdan Suceavă livrescul și metatextualul „vin din timpul diez” să completeze imaginea despre psihozele „românismului”.

Anii '90 devin epitoma tranziției, în care „Cu toții așteptam o minune.” (Suceavă 2014, 8), iar „debusolarea”, incertitudinea pot fi transpuse tocmai în harta Bucureștiului de pe pieptul lui Vespasian Moisa: „harta se schimba și se vedeau alternări, succesiuni, alunecări și întinderi, corespunzând nu unui singur timp, ci unei nesfârșiri de imagini la care era neclar unde-i începutul și unde sfârșitul” (*Ibidem*). Nevoia de legitimare, mesianismul dau naștere tendinței recuperatoare prin poveste, accentuate și de întrezărirea libertății de a alege discursul (în detrimentul literaturii de propagandă și fără presiunea vreunei cenzuri). Un discurs (romanesc) care alege să evidențieze sordidul (mizerabilismul la Radu Aldulescu), să ridice banalul la rang de excepțional (cum o face Dan Lungu), sau să propună un „excepționalism” caricatural (la Bogdan Suceavă). În orice caz, pare că „memoria fiecărei zile” (Rabikowska 2013) este centrală în aceste romane care pun *istorisirile* în fața *Istoriei* – pentru că, nu e așa, sunt singurele la îndemână pe care le putem utiliza spre a recâștiga timpul.

În legătură cu proza postcomunistă în Estul Europei, Marta Rabikowska menționează noțiunea introdusă de către Drago Jančar, de „literatură a ruinelor est-europene” (*Ibidem*, 18), o paralelă terminologică pe care scriitorul sloven o face cu așa-numita *Trümmerliteratur* din spațiul literaturii postbelice de limbă germană¹. Spre deosebire de războiul, ororile și lipsurile figurate în *Trümmerliteratur*, ruinele comunismului din această parte a Cortinei de Fier au un alt caracter spectacular în dimensiunea lor narativă:

prin propria existență dezarticulată, memoria acelei lumi constituie o nouă rețea de rămășițe, care ar putea fi numite <ruine vii> sau poate chiar <artefacte vii>. Asemenea ruinelor reale, amintirile întrerup narațiunile dominante, oferind viziuni alternative ale experienței istorice. (Rabikowska 2013, 18²).

Este aici o „descoperire a actualității” (Burța-Cernat 2017) care transformă lumea postcomunistă într-un *Volksmuseum* (vezi Kovačević 2008, 20) în care spectatorul face turul fragmentelor de existență: parțial, insuficiența prezentului duce la un apel spre trecut, „actul cotidian de rememorare oferă o alternativă morală și socială pentru prezent” (Rabikowska 2013, 25³).

Însă frecvența ipostaziere ca *Ianus Bifrons* are și un caracter deturnant – în contrast cu versiunea germană a literaturii „destrămării”, nuanțată preponderent în tonuri de gri (de care poate se apropie mai tare Aldulescu), motorul narațiunilor lui Lungu sau Suceavă nu omite timpul râsului – de la formele sale sociale, ingenue, la cele destructurante sau deviante. În fond, întâlnim în cazul lor „privirea și umorul” de

¹ Despre o altă „variantă” a acestei literaturi, din spațiul ex-iugoslav însă, am detaliat în capitolul *O nouă Trümmerliteratur? Dragica Rajčić, Nicol Ljubić și Saša Stanišić în fața războiului* (vezi Rogobete 2019, 204-235).

² În original: “through its own disjointed existence the memory of that world constitutes a new web of remains, which could be called ‘living ruins’ or maybe even ‘living artefacts’. Like real ruins, the memories interrupt dominant narratives by providing alternative views of historical experience”.

³ În original: “everyday acts of memory provide the moral and social alternative to the present.”.

care amintește Heinrich Böll în 1952, scriind articolul-manifest *Bekanntnis zur Trümmerliteratur* (vezi Böll 2015, 19). Exploatat în special în *Raiul găinilor*, umorul este derivat (și) din lipsuri, așa cum se înfățișează în descrierea cozii pentru hârtie igienică (pentru că totul este raționalizat, inclusiv... reziduurile):

Așa era, se dădea hârtie igienică, numai câte douășpe suluri de persoană, și era o coadă de să-ți iei lumea în cap. Stă biata nevastă-sa vreo patru ceasuri, își ia porția de curpă și, când vine acasă, surpriză mare, prin hârtia aia groasă și aspră de-ți dădea sângele dac-o foloseai, numai bucățele din Sfânta Scriptură: <Romani, 13>, <ul Duh>, <avel> și tot așa. Toată familia a belit ochii cât cepele. După aia au aflat, cu urechea lipită de Europa Liberă, că se dăduse la topit un transport de Biblii din Occident și de-acolo era tot pocinogul. (Lungu 2012, 34).

„Delicată” (mai delicată decât hârtia chiar), femeia nu poate „să se șteargă la poponeață cu sfințele cuvinte” și alege foi din „Scânteia” (iar alegerile lui Lungu nu sunt niciodată inocente sau întâmplătoare): „printre care și ăla cu decretul împotriva avorturilor, cu cuvântarea lu’ Tovarășu’ despre creșterea numărului de copii pe cap de locuitor.” (*Ibidem*, 35). Blestem sau binecuvântare, după 9 luni femeia naște un băiat „leit nea Nicu” (*Ibidem*), pentru că relația cu autoritățile trebuie să fie... de-o intimitate dezarmantă – e o mai mare blasfemie, bineînțeles, să iei în derădere cuvântul organului de partid și al Tovarășului decât „cuvântul Domnului”. Realitățile comuniste sunt transferate astfel în registrul comicului familiar, creând de-a dreptul complicități. Amenințați cu demolarea și mutarea la bloc (vezi „sistematizarea” României), locuitorii trebuie să se mulțumească cu „blocotețele cu pereții cât foița de țigară, unde nici un pârț nu poți trage fără să te știe vecinul” (*Ibidem*, 56). Comunicare și cuminecare cu „aproapele”, curat murdar! În același registru al „dezvoltării accelerate” se plasează și universul lui Radu Aldulescu:

Astea-s vremurile care vin, n-ai ce-i face, și când te gândești că, înainte, oricine avea o slujbă și un salariu să-i ajungă și, de bine, de rău, un acoperiș deasupra capului, prin blocurile din cartierele astea de ghetouri, urâte-frumoase, vai de mama lor, [...] Blocuri peste blocuri cât vezi cu ochii, pădure de blocuri, să aibă lumea unde să stea, și nu era, ca acum, o problemă să-ți plătești datoriile la stat, chiria și întreținerea, impozite și rate, și-ți rămânea și ca să mănânci, Mirelo, degeaba se văita lumea-n draci că moare de foame, și pe de altă parte, toți se descurcau prin prieteni sau neamuri de la țară sau din ce furau de unde munceau ca să-și umple frigiderele, așa că să nu-i spună ei oricine că nu era bine. Uite că de atâta bine s-a umflat tărăța în lume, de i s-a urât omului și-a dat pe afară mizeria, buruiana asta rea a sărmănelii și a smintelii, ca să facă Revoluție și să-l omoare pe Ceaușescu, de l-au ajuns blestemele și s-au încărcat de păcate grele, ca să-l împuște și pe el, și pe nevastă-sa în ziua de Crăciun, de să vedem acum pe unde or mai scoate cămașa... (Aldulescu 2017, 61-62).

Disparația figurii „tutelară” a lui Ceaușescu îl lasă deznădăjduit pe Rafael, care nu știe cum să-și gestioneze libertatea proaspăt câștigată – de data aceasta, „descurcatul” nu mai funcționează atât de bine, pentru că deciziile sunt individuale, iar personajele parcă nu își mai găsesc locul dacă nu mai sunt în postura unor figuri de ceară:

Nici Rafael nu știa prea bine cum se votează. Bălmăjea o justificare îngălată, cum că Ceaușescu a murit lăsându-ne destul de neajutorați în privința asta, a votului, cum e adică s-alegem și pe altcineva în afară de el... Bineînțeles că nici mort nu ne-ar fi învățat asta. Dovadă că tocmai din pricina asta a și murit. Cum din care pricină, Roșioaro? A votului, fă, Vasilico, a murit din cauză de deces, hă-hă-hă, ca s-o băgăm noi la urnă liniștite, ca să se dea liber la avorturi [...] el a murit ca un erou-martir ce-a fost, Elenuțo (*Ibidem*, 79-80).

Nu de puține ori personajele romanelor amintite încearcă să construiască o paralelă între „atunci” și „acum”: ce s-a schimbat? – totul și nimic: „Toată lumea se descurca! Și-apoi: dacă nu era – nu era pentru toată lumea; acum unii au, iar alții nu.” (Lungu 2012, 111). Inechitățile și greutățile existente și „atunci” au fost date uitării: „Nu, nimic nu mai este ca înainte!” (*Ibidem*, 112); colportarea este regretată, pentru că „acum” toate veștile se află din media, nu „din stradă”: „Acum nimic nu mai era ca înainte! Orice întâmplare era parcă mai importantă atunci, strada vuia mai tare și un timp mai îndelungat. [...] Acum [...] Toți se baricadează în case, se uită la televizor.” (*Ibidem*, 193). Dacă în timpul comunismului orice întâmplare notabilă „face ocolul tuturor curților” „într-o jumătate de zi” (*Ibidem*, 5), acum aceasta este comunicată impersonal, fără ca individul să mai poată interveni în *poveste*. Felul în care Milica remodelează constant casa Colonelului în *Raiul găinilor* este remarcabil pentru modul în care mistificările și bârfele transpun realitatea după bunul plac al celui care face „publicitate”:

de fiecare dată încerca să-și amintească tot mai multe, tatonând zonele neclare ale imaginilor rămase în capul ei, ale lucrurilor care îi veneau în minte ca prin vis și pentru care, sincer vorbind, nu putea băga mâna în foc că realmente le văzuse în casa traversată mai mult în fugă și nu erau, de fapt, rodul închipuirii sale sau poate chiar imagini din vreun film care o impresionase cândva (*Ibidem*, 8).

După ce Milica intră în casa Colonelului, „în câteva ore toată strada a aflat detalii despre interiorul casei” (*Ibidem*, 6), nici nu mai este nevoie ca vecinii să intră în locuință, pentru că femeia devine intermediarul perfect: „fiecare locuitor al străzii dorea [...] să vadă casa Colonelului cu urechile lui, direct de la Milica” (*Ibidem*, 7). Mai mult decât a populariza obiectul descrierilor, Milica se evidențiază pe sine drept cunosătoare a cotloanelor unei lumi ascunse. Dar realitatea pare insuficientă și trebuie prezentată doar după chipul și asemănarea „informativului”: „n-o lăsa inima să nu le povestească despre lucruri care poate nu erau chiar așa cum și le amintea ea sau pe care, ce mai tura-vura, nu le văzuse dar care ar fi putut exista” (*Ibidem*). În acest roman, și

nu numai, „lucrurile care ar fi putut să se întâmple nu sunt tocmai o minciună” (*Ibidem*) – este și cazul narațiunilor post-factuale – practic, Lungu descrie aici perfect mecanismul de generare a discursului *fake*. Dacă „într-o săptămână, casa Colonelului devenise de nerecunoscut” (*Ibidem*, 12), „se pricopsise cu un inventar de n-ar fi încăput nici în Casa Poporului” (*Ibidem*, 13), nu ne putem aștepta ca evenimentele majore precum întâlnirea cu Ceaușescu sau Revoluția să suscite mai puțin interes. Zeflemitor și aparent inocent, personajul Mitu din romanul lui Lungu relatează o adevărată legendă în care ar trebui să frapeze îndrăzneala și familiaritatea cu care se întreține cu „tovarășul”: „Băiat de chioșc, vă spun, păcat că l-au împușcat ca pe-un câine” (*Ibidem*, 32). „Omul muncii” pretinde că primește o Dacie vândută chiar a doua zi, pentru că nici nu o poate folosi, neavând carnet. Mitu creează, prin urmare, un mit – personal –, în care dimensiunea caricaturală este dusă la extrem, în special prin discuția despre creșterea demografică:

<Bă, dacă ai probleme cu pompița, să-mi spui! Te duc eu la un doctor, thailandez, fierbe ăla niște buruieni de-ale lor și-ți dă să bei o zeamă, scârboasă la gust, cam ca uischiul, da' după aia spui că ești ca picamerul, nu alta! Spargi betoane!> (*Ibidem*, 33-34).

Aceste „amintiri din epoca de aur” contrazic figura promovată de propagandă și cultul personalității, dar aparțin „legendelor urbane” și ridiculizărilor care funcționau ca o supapă – narațiunile comice cu accente politice din mentalul colectiv românesc vin să transforme insuportabilul în trăit (vezi Glăvan 2019). Iar de multe ori, personajul feminin este mai demonizat decât „odiosul” (vezi și Glăvan 2020): „Leana era scârba, vă spun eu” (Lungu 2012, 34) – în timp ce „Găuritu” se dovedește a fi „băiat finuț” și „băiat de comitet” (*Ibidem*, 37).

Clișeele și stereotipiile societale sunt devoalate de Dan Lungu cu o privire candidă. De la metehne românești (principiul „Las' că” „merge și așa” [*Ibidem*, 57]), la prejudecăți axate pe provincialism și regional („Numai moldovenii bate morse la ușe, când soneria e colea, în dreapta” [*Ibidem*, 38]), la automatisme de limbaj și gândire, la sloganuri și formule tipice perioade, ele trădează autosuficiența indivizilor. De pildă, Hleanda, nebuna străzii, urlă un amestec de treburi „sfinte” și blesteme, presărate de sloganuri comuniste: „Stima noastră și mândria, Ceaușescu, România!”, „mergeți la școală, învățați, învățați și iar învățați, consumați pește oceanic, trăiască 23 August!”, „Vă îngrășați ca șobolanii... [...] Cu consumul de carne!” (ce viziune *eco-friendly!* [*Ibidem*, 71, 69]). Dar panorama relevă și poziționarea prozatorului care, ca într-o reclamă românească la un iaurt (destul de recentă), privește tacticos lumea de pe tronul său (al sociologului, de astă dată) și mai dă drumul câte unui personaj în împărăția raiului pentru a-și amuza spectatorii.

Dacă pentru Mitu evenimentele post-1989 se petrec exact cum i le anticipase Tovarășu', pentru personajele lui Aldulescu Revoluția aduce sentimente difuze: este un „balamuc” pentru Rafael („La Timișoara a pornit răscoala, revoluția, războiul, cu lumea ieșită pe străzi, balamuc și vitrine sparte și armată care trage în oameniși uite că se

învârtoșează treaba: românii o fac pă treabă, îl dau jos pe Ceaușescu.” [Aldulescu 2017, 99]), o neșansă pentru Mirela („Ce s-a găsit și pentru ea atunci, imediat după Revoluție, aproape că nici n-ar mai vrea să-și amintească. Norocul ți s-a spart, Mirelo, și a luat-o la vale, și de-atunci tot curge și se risipește și nu se mai oprește ca să poți să-l atingi.” [Ibidem, 32]), și totuși începutul normalității pentru o întreagă națiune („Ce-ar fi fost să fie n-a mai fost. Toată povestea asta ar fi trebuit să se întindă până spre anul 2000 încolo, dacă Revoluția nu l-ar fi terminat pe Ceaușescu cu tot cu șantierul Centrului Civic.” [Ibidem, 31]), cu un preț absurd: „Cât de supărat pe viață să fii ca să întârzi pe aici? Îl păștea o moarte stupidă, la grămadă, de tot rahatul, dar deopotrivă eroică, de mare folos sufletului său. Păcatele vieții lui întregi ar fi trecut cu toatele asupra celor care l-ar fi omorât.” (Ibidem, 100).

Tocmai lipsa eroismului și inserția în existența ne semnificativă este cea care atrage atenția în *Mirii nemuririi*. Marginalul este anost, colportarea aici e singura care condimentează traiul, dar interesul pentru „celălalt” demonstrează de fapt o falsă nevoie de alteritate, o permanentă raportare românească la „capra vecinului” din cauza vidului propriu (așa cum apărea, de pildă, și la Caragiale). Mahalaua este „universul marilor demolări și al marilor construcții, al eșecului, al rataților vagabonzi, nomazi, al micului borfaș, al funcționarului comun” (Sârbu 2009, 13) – iar la Aldulescu este mai ales universal unor înfrânți. Relațiile se destramă treptat, înstrăinarea și solitudinea sunt accentuate pe tot parcursul romanului: „O duceau cum puteau, deși, odată cu vremurile în schimbare, nici între ei nu mai e ce fusese.” (Aldulescu 2017, 64), „o lume străină, ostilă, de la o zi la alta, tot mai străină și ostilă” (Ibidem, 163), „învățăm pe pielea noastră cât de străini suntem în lumea asta” (Ibidem, 256). Culoarele peștrițe din *Raiul găinilor* se transformă într-un cenușiu șters, Aldulescu scormonește periferia căutând cele mai deviate comportamente, iar pe Rafael și Mirela „îi aduce laolaltă vocația puternică a suferinței, harul mizeriei” (Mironescu 2007, 10).

Inserțiile biblice din jurul acestor declasați, care duc la metafizic în proza lui Aldulescu, devin ireverențiozități clare la Bogdan Suceavă, care construiește din București un nou Ierusalim. Scena intrării lui Vespasian în oraș este christică: „Când a intrat în oraș, nimeni nu l-a așteptat să-l acopere de glorie, iar el nu a venit călare pe un catâr, sub ramuri de măslin, deși așteptarea aceea care plutea în aer fusese de mult hărăzită. Cu toții așteptam o minune” (Suceavă 2014, 7). „Adunarea apostolilor”, acoliți care de care mai înstăriți și bine văzuți, mai exotici sau marginali, este de fapt o „conjurație de imbecili”. Nevoia mesianismului și a salvatorilor (identificată prin Vespasian Moisa și, ulterior, Marian Tihomir), senzaționalismul și excepționalismul destinului românesc sunt exploatate la maximum: vechimea limbii române este de „peste șapte mii de ani”, fiind „cea mai veche limbă de pe planeta Pământ” (Ibidem, 12). Romanul conține ingredientele perfecte pentru a ilustra o negură rațională, religiozitatea și autohtonismul, descriind o perioadă în care „puseurile naționaliste și ortodoxiste, derivate din protocronismul ceaușist – s-au accentuat” (Turbureanu 2015, 226). Descendența mateină (observată atât de S. Cordoș, cât și de A. Dinițoiu) este completată caracterul livresc:

Toate paginile pe care le definitiva [Diaconescu] erau invariabil lovite de aerul literaturii. În esență, teoria lui nu conținea nimic literar, dar aspectul liric pe care-l căpătau absolut toate textele sale le dădea un caracter buimac, ce captiva pentru o clipă, doar pentru o clipă, cititorul sau spectatorul. (Suceavă 2014, 11)

În „locul de diavolească splendoare chemat Ferentari” (*Ibidem*, 19), ficțiunea este chemată construiască „adevărata cronică” a anilor '90 (*Ibidem*, 7). Suceavă își gândește romanul ca pe o „ficțiune politică”, ce

nu e doar <arta cu tendință>, nu e doar conectarea noastră, ca scriitori, la lumea politicii politicii (ar fi simplist să credem asta), ci e vorba despre includerea în imaginarul literar actual a unor spații unde operează de obicei imaginarul de natura politică. [...] Nu ajunge acest imaginar să explice, să suplinească, să analizeze o potențială dezvoltare a lumii de azi ori a celei viitoare? Nu e acesta unul dintre rolurile fundamentale ale literaturii? (Suceavă 2005)

Prozatorul desenează tocmai o Românie „debusolantă, terifiantă, în multe feluri insuportabilă” (Cordoș 2012, 133), o hartă vie care „se schimba și se vedeau alternări, succesiuni, alunecări și întinderi, corespunzând nu unui singur timp, ci unei desfășurări de imagini la care era neclar unde-i începutul și unde sfârșitul” (Suceavă 2014, 8). Lipsa de repere este marcată și de teoriile conspiraționiste la care se aderă atât de ușor, de „atât de multe idei tâmpite” care culminează cu confruntarea dintre tabăra lui Moisa, Vestea Domnului, și cea a lui Darius Georgescu, cel care apără românismele al căror model e Ștefan cel Mare (de altfel, permanenta suspiciune era prezentă și la Aldulescu: „Sunt împărțiți în niște grupuri de interese” [2017, 57]). Pe cât de ușor își adună Moisa adeptii, pe atât de repede este abandonat în favoarea altui profet:

Într-adevăr, nu mai era mare lucru de capul lui Vespasian Moisa. După umilințele din ultima noapte, ar crede oare Bucureștiul că mai rămăsese ceva din profet?

– E inutil să-l tragem în țepă, spuse Negru. Ne putem pișa pe el. (*Ibidem*, 221)

Desfășurarea e ciclică – „mulți profeți au cunoscut Bucureștii în toate vremurile și sub toate domniile, dar toți au venit de nicăieri și s-au dus nicăieri” (*Ibidem*, 235) – de unde și promisiunea că Tihomir va fi cel care îi va duce spre un „viitor luminos”. E aceeași „Luminiță de la capătul tunelului” din *Raiul găinilor*, speranța că „tunelul tranziției” are și o ieșire, dar „toate lucrurile păreau încremenite” (Lungu 2012, 5). Personajele centrale din romanele selectate sunt „looserii” prin excelență, iar ratările individuale se aglutinează într-un faliment la nivel colectiv, un eșec venit în special din incapacitatea de a ieși din memoria trecutului și de a construi prezentul eliberat de nevoia de „glorie”. Minunile sunt doar simulacre și utopiile – imprimare ideologic – se reipostaziază diluat cu fiecare voce răsărită din acest „popor de nebuni” (Suceavă 2014, 235), pentru că ce construiește România e o „democrație originală” (Aldulescu 2017, 81).

Memoria colectivă a Istoriei se recompune în cazul acestor proze din anecdoticul cotidianului: aproape tezig la Lungu, grotesc/erotic/sordid la Aldulescu, poate mai rafinat literar la Suceavă (prin autoreferențialitatea fățișă: „Povestitorul sunt eu. Tu știi încă de pe atunci sfârșitul istoriei” [2014, 7]). Microistoriile particulare sunt bricolate într-un caleidoscop în care personajele „aleargă” după narațiuni de diferite tipuri (vezi „găinile” lui Relu Covalciuc), în care se preferă păstrarea în memoria ficțională mai degrabă a undergroundului (Lungu, Suceavă) și a marginalului (Aldulescu) – în orice caz, a *ex-centricului*. Polifonia romanelor se înscrie astfel într-un carnavalesc ce îmbracă niște *costume textuale* pestrițe, de unde natura spectaculară a acestora. Distorsionările realității, practicate de personaje precum Milica, Rafael sunt mecanisme rituale de catharsis, care încearcă să volatilizeze entropia, să aducă evadarea. La nivelul banalului, ritualul bârfei e o re-creare butaforică a memoriei, prin constanta stilizare a unor anecdote pentru a (se) familiariza tocmai cu alteritatea și intangibilul, pentru a face realitatea „suportabilă”. Spre deosebire de prozele Hertei Müller, de exemplu, axate în special pe dimensiunea acuzatoare, pe filmul fotografic negativ al regimului comunist, prozatorii de față nu dezvoltă cu aciditate realitatea, ci cu o candoare așezată sub specia unei mai mari distanțări. Între cele două fețe ale memoriei (sfârșitul istoriei comuniste și începutul istorisirii postcomuniste) se așază sincopa tranziției care dizolvă și omogenizează antagonismele (Rabikowska 2013, 4¹): „am scăpat doar de Ceaușescu [...]. Câți n-or fi rămas în urma lui Ceaușescu?” (Aldulescu 2017, 81).

Referințe bibliografice

- Aldulescu, Radu. 2017. *Mirii nemuririi*. Iași: Polirom.
- Böll, Heinrich. 2015. *Bekanntnis zur Trümmerliteratur*, in „Der literarische Zaunkönig”, Nr. 3/2015, p. 18-20, disponibil online la https://www.erika-mitterer.org/dokumente/ZK_2015-3/boell_truemmerliteratur_2015-3.pdf, accesat ultima dată la 05.11.2021.
- Burța-Cernat, Bianca. 2017. *O tranziție devenită istorie, dar o temă de actualitate*, in „Observator cultural”, nr. 877, 23-06-2017, disponibil online la <https://www.observatorcultural.ro/articol/o-tranzitie-devenita-istorie-dar-o-tema-de-actualitate/>, accesat ultima dată la 2.11.2021.
- Cordoș, Sanda. 2012. *Lumi din cuvinte. Reprezentări și identități în literatura română postbelică*. București: Cartea Românească.
- Dinițoiu, Adina Gabriela I. 2015. *Evoluția și direcțiile prozei românești după 1990*. București: Muzeul Literaturii Române, disponibil online la http://cesindcultura.acad.ro/images/fisiere/rezultate/postdoc/rapoarte%20finale%20de%20cercetare%20stiintifica%20ale%20cercetatorilor%20postdoctorat/lucrari/Dinitoiu_Adina.pdf, accesat ultima dată la 10.10.2021.
- Glăvan, Gabriela. 2019. *The Life and Times of Ceaușescu Jokes*, in „Metacritic Journal for Comparative Studies and Theory” 5.1, <https://doi.org/10.24193/mjcs.2019.7.09>, p. 157-176.
- Glăvan, Gabriela. 2020. *Power and Ridicule – Elena Ceaușescu in Communist Humour*, in „Gender Studies”, vol. 19, <https://doi.org/10.2478/genst-2020-0010>, p. 129-141.

¹ În original: “The heterotemporal space between communism and post-communism is the non-reconciled space where binary oppositions still resonate through conflicts and configurations which in turn undermine those oppositions’ foundations.”

- Kovačević, Nataša. 2008. *Narrating Post/Communism. Colonial discourse and Europe's borderline civilization*. London/New York: Routledge.
- Lungu, Dan. 2012. *Raiul găinilor. Fals roman de zvonuri și mistere*. Iași: Polirom.
- Mironescu, Andreea M. 2015. *Textul literar și construcția memoriei culturale. Forme ale rememorării în literatura română din postcomunism*. București: Muzeul Literaturii Române, disponibil online la http://cesindcultura.acad.ro/images/fisiere/rezultate/postdoc/rapoarte%20finale%20de%20cercetare%20stiintifica%20ale%20cercetatorilor%20postdoctorat/lucrari/Mironescu_Andreea.pdf, accesat ultima dată la 10.10.2021.
- Mironescu, Doris. 2007. *Proza „mizerabilistă și pariu ei metafizic*, in „Suplimentul de cultură”, nr. 128, 19-25 mai 2007, p. 10-11, disponibil online la https://suplimentuldecultura.ro/numarpdf/128_Iasi.pdf, accesat ultima dată la 12.11.2021.
- Rabikowska, Marta. 2013. *Introduction: The Memory of the Communist Past – An Alternative Present?*, in Marta Rabikowska (ed.), *The Everyday of Memory: Between Communism and Post-Communism*. Bern: Peter Lang, p. 1-31.
- Rogobete, Roxana. 2019. *Literatura migrantă de limbă germană. Lista Chamisso. Mărirea și decăderea unui portret de grup*. Timișoara: Editura Universității de Vest.
- Simuț, Ion. 2008. *Ce s-a întâmplat cu literatura română în postcomunism – Simptomatologie generală*, in „România literară”, nr. 6, 15/02/2008-21/02/2008, disponibil online la http://arhiva.romanialiterara.com/index.pl/ce_s-a_întmplat_cu_literatura_romn_n_postcomunism_-_simptomatologie_general, accesat ultima dată la 10.10.2021.
- Sârbu, Georgiana. 2009. *Istoriile periferiei. Mahalaua în romanul românesc de la G.M. Zamfirescu la Radu Aldulescu*. București: Cartea Românească.
- Suceavă, Bogdan. 2005. *Când discutăm despre ficțiunea politică?*, in „Observator cultural”, nr. 256, 18-24 ianuarie 2005, disponibil online la <https://www.observatorcultural.ro/articol/cind-discutam-despre-ficțiunea-politica-2/>, accesat ultima dată la 2.11.2021.
- Suceavă, Bogdan. 2014. *Venea din timpul diez*. Iași: Polirom.
- Turbureanu, Cătălin-Gabriel M. 2015. *Proza românească din anii 1990 și 2000: între tradiție, modele internaționale și forțele pieței*. București: Muzeul Literaturii Române, disponibil online la http://cesindcultura.acad.ro/images/fisiere/rezultate/postdoc/rapoarte%20finale%20de%20cercetare%20stiintifica%20ale%20cercetatorilor%20postdoctorat/lucrari/Turbureanu_Catalin.pdf, accesat ultima dată la 10.10.2021.

Dumitru TUCAN
(Universitatea de Vest
din Timișoara)

**Literatura și recuperarea memoriei
pierdute. Despre romanele
postmemoriale
ale lui Cătălin Mihuleac**

Abstract: (Literature and the Recovery of Lost Memory. About the Postmemorial Novels of Cătălin Mihuleac) The memory of the Holocaust in Romania (i.e. the participation of the Romanian authorities in the atrocious crime of the Holocaust) was distorted and occulted in the Romanian public consciousness after the end of the Second World War. It was only in the last two decades, more precisely after the public debates initiated by the International Commission on the Holocaust in Romania, chaired by Elie Wiesel, and especially after the publication of the Final Report (2004), that the Romanian authorities' accountability for the Holocaust timidly penetrated the public discourse. However, this memorial recovery has had only a minor impact, limited to only a few academic discursive communities. As a marginal part of the memory generated by the ruptures of recent history, the traumatic memory of the Holocaust in Romania remains to be recovered in the Romanian public discourse. One of the writers fully dedicated to this recovery process is Cătălin Mihuleac, who in two recent novels, *America over the pogrom* (2014) and *Deborah* (2019), fictionally reconstructs two major traumatic events of the Holocaust in Romania: the Iași Pogrom (1941) and the deportation of the Romanian Jews in Transnistria. Using as a theoretical framework the notions of *postmemory* (Hirsch 2012) and *prosthetic memory* (Landsberg 2004), this paper analyzes these two novels, trying to show their importance as an act of a recent "memorial atonement" in the Romanian culture.

Keywords: *Holocaust in Romania, cultural memory, postmemory, Romanian Literature, Cătălin Mihuleac.*

Rezumat: Memoria culturală a Holocaustului din România (i.e. participarea autorităților române la crima odioasă a Holocaustului) a fost, după finalul celui de-al Doilea Război Mondial, ocultată și deturnată în spațiul public românesc. Abia în ultimii ani, mai precis după începutul discuțiilor din jurul *Comisiei pentru studierea Holocaustului din România* prezidată de Elie Wiesel, dar mai ales după publicarea *Raportului Final* elaborat de aceasta (2004), recunoașterea vinovăției statului român a intrat timid în discursul public, fără să aibă însă decât un impact minor, limitat la anumite comunități discursive de tip academic. Parte marginală a unei memorii traumatice generate de rupturile istoriei recente, memoria traumatică a Holocaustului din România rămâne de recuperat în discursul public românesc. Unul dintre scriitorii implicați total în acest proces recuperatoriu este Cătălin Mihuleac, care în două romane recente, *America de peste pogrom* (2014) și *Deborah* (2019), reconstruiește ficțional două evenimente traumatice majore ale Holocaustului din România: Pogromul din Iași și deportările din Transnistria. Lucrarea de față analizează aceste două romane din perspectiva noțiunilor de *postmemorie* (Hirsch 2012) și *memorie prostetică* (Landsberg 2004), încercând să arate importanța lor ca act de „expiere memorială” în interiorul culturii române.

Cuvinte-cheie: *Holocaustul în România, memorie culturală, postmemorie, Literatură română, Cătălin Mihuleac.*

Holocaustul din România este poate cel mai rușinos episod al istoriei „naționale” recente. E vorba despre persecuția sistematică și directă a populației de identitate culturală și religioasă evreiască, care a durat din decembrie 1937 până în 1944 și care s-a concretizat între 1940 și 1944 în acțiuni de crimă în masă făcute de autoritățile statului român împotriva populației evreiești din teritoriile românești și din teritoriile ocupate în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial (Nordul Moldovei, Bucovina, Basarabia, Transnistria, Odesa). Cifrele adunate cu trudă de istorici, prin consultarea arhivelor, documentelor și mărturiilor din epocă, estimează în mod realist faptul că în această perioadă putem vorbi de un număr aflat între 280 000 și 380 000 de victime evreiești rezultate din vina autorităților române (Raportul final, 2004, Hilberg 2003, Ioanid 2019, Ancel 2002). La acest număr se adaugă 11 000 de victime de etnie romă. Așa cum observa Raul Hilberg, unul dintre primii și cei mai importanți cercetători ai Holocaustului, „nicio țară, cu excepția Germaniei, nu a participat într-un mod atât de masiv la masacrarea evreilor” (Hilberg 2003, 809).

Holocaustul din România – documentat cu fapte, date, cifre și mărturii încă de la sfârșitul războiului¹ – a reprezentat mizeria ascunsă sub covor a istoriei românești în mare parte dintre cei aproape 80 de ani trecuți de la respectivele evenimente. De fapt, în anii trecuți de-atunci putem vorbi despre un proces îndelungat de ocultare memorială (Tucan 2020a), ale cărui cauze sunt în cea mai mare parte ideologice, chiar dacă circumstanțele diferă în funcție de epocă. De pildă, între 1945 și 1960, „sovietizarea” României împiedică o dezbatere reală despre fascismul românesc și rădăcinile sale adânci în mentalul și acțiunea politică a modernității românești. De asemenea, procesele intentate criminalilor de război vor fi politizate, iar rechizitoriile vor masca identitatea victimelor. Acestea nu sunt evrei pur și simplu, persecutați din cauza identității lor culturale și religioase, ci sunt transformați în luptători antifasciști, militanți comuniști sau chiar „cetățeni sovietici” în cazul victimelor de pe teritoriul sovietic sau cel devenit sovietic în urma războiului². Vina va fi atribuită exclusiv Germaniei naziste. Ulterior, între 1960 și 1989, se revine, sub patronajul ideologic al naționalism-comunismului, la un cadru conceptual etnocentric de configurare a identității românești care, odată cu marginalizarea politică a populației de identitate evreiască rămasă încă în țară, va refuza orice discuție care ar fi putut genera o problematizare a rădăcinilor culturale adânci ale antisemitismului românesc, care a reprezentat fundalul mental pe care s-a desfășurat acțiunile genocidare ale statului român pe timpul războiului. Tot acum se fac încercări de reabilitare a figurilor controversate ale istoriei recente, direct responsabile de Holocaust, ca Ion Antonescu. De fapt în această epocă nu se vorbește aproape deloc despre Holocaust în general, și în mod evident nici despre Holocaustul din România. În ceea ce privește epoca de după 1990, se poate observa o atitudine aparent dezinhibată asupra subiectului, dar care

¹ A se vedea cele trei volume ale lui Matias Carp (1946-1948) sau cărțile lui Marius Mircu (*Pogromurile din Bucovina și Dorohoi*, (București, Editura Glob, 1945), *Pogromurile din Basarabia și alte câteva întâmplări* (București, Editura Glob, 1947) și *Pogromul de la Iași* (București, Editura Glob, 1944).

² A se vedea în acest sens Muraru 2018, Climescu 2018.

continuă în mare măsură cadrele discuției din epoca naționalism-comunismului (a se vedea și Waldman, Chioveanu 2013). În această epocă istoricii recunosc timid că s-a întâmplat „ceva”, dar vor minimaliza numărul de victime și implicarea autorităților române, vor masca rolul României în crimele de pe frontul de est și vor evita discuția serioasă despre responsabilitatea statului român în persecuția sistematică a evreilor. În același timp se va păstra o tăcere suspectă asupra victimelor de identitate romă. De altfel, această epocă se va concentra aproape exclusiv pe recuperarea istoriei traumatice generate de comunismul românesc, proces de-a lungul căruia vor fi recuperate ca embleme ale intelectualității interbelice figurile extremei drepte românești. Tot acum apar diverse forme de negaționism și trivializări ale Holocaustului prin comparație (Shafir 2002).

Toate acestea au dus la înființarea Comisiei internaționale pentru investigarea Holocaustului din România care a redactat un vast și riguros documentat *Raport final* (2004), care a dus nu numai la oficializarea interesului istoric pentru recuperarea memoriei traumatice a Holocaustului din România, nu numai la preocupări instituționale ale statului român de a activa în direcția unei recunoașteri simbolice a vinii istorice, dar mai ales va duce la ruperea zidului de tăcere în jurul acestor evenimente tragice ale istoriei recente a României.

Barierile ideologice care au încadrat acest proces de ocultare memorială a Holocaustului vor avea consecințe directe asupra numărului și circulației documentelor și artefactelor memoriale referitoare la această tragedie. Memoria vie a Holocaustului (textele documentare, mărturiile, textele memorialistice, jurnalele supraviețuitorilor) va fi împiedicată să se manifeste, iar atunci când se va manifesta va fi limitată circulația respectivelor documente. Cartea documentară a lui Matias Carp, textele documentare ale lui Marius Mircu, reportajele lui F. Brunea-Fox, apărute imediat după război (între 1944 și 1948), vor fi plasate în fondurile speciale ale bibliotecilor. Jurnalele anilor de persecuție¹, unele publicate și ele imediat după război, vor fi uitate, altele vor deveni pur și simplu literatură de sertar, recuperată timid abia după 1990. Textele literare cu valoare testimonială² vor fi uitate și ele. La acest proces va contribui și destrămarea comunității evreiești din România: de la 360 000 (1945) la 9 000 (1992) (v. Ioanid 2015). Consecința este mai ales aceea că implicațiile morale și responsabilitatea istorică legate de tragedia Holocaustului din România n-au penetrat memoria culturală a spațiului românesc.

Conform lui Jan Assmann (2013), memoria culturală este o extensiune sacralizată și spectacularizată a memoriei comunicative (a comunicării experienței individuale, a amintirilor recente). Ea se hrănește din conștiința tradiției unui grup și permite comunicarea acesteia prin intermediul unor forme culturale cu relevanță social-simbolică și energii mobilizatoare. Memoria culturală e cea care transferă de-a lungul generațiilor (a perioadelor lungi ale istoriei) elementele definitorii ale experienței

¹ O discuție despre aceste jurnale în Tucan 2020b.

² De exemplu: Isac Peltz (*Israel însângerat*, 1946); Matei Gall (*Masacrul*, 1956); Dan Sergiu (*Unde începe noaptea – 1945; Roza și ceilalți – 1946*).

colective. Transferul se face prin forme de manifestare colectivă: artefacte, ritualuri, locuri privilegiate care canalizează energiile colective ale actului amintirii¹. Legată de trecut, ea nu se confundă cu ambiția documentară a Istoriei, ci cu filtrarea simbolică a acesteia: „Memoria culturală se orientează spre puncte fixe din trecut. Trecutul nu se poate conserva ca atare nici în memoria culturală, ci coagulând-se în figuri simbolice de care se fixează amintirea.” (Assman 2013, 52).

De aceea, importante pentru existența memoriei culturale sunt „cunoștințele formative, păstrătoare ale identității” (Assmann 2013, 144). Acestea sunt generate de experiența vie, semne ale memoriei comunicative, iar caracterul „formativ” le este atribuit de relevanța avută pentru structura identitară a grupului și de rezistența temporală de-a lungul duratelor ample. Dar experiența vie nu poate deveni experiență împărtășită colectiv decât prin integrarea într-un corpus comun de experiențe, prin vehicularea ei discursivă ca parte a instrumentelor de acțiune identitară ale grupului: istorie oficializată, literatură, educație, arte etc. Așadar, rădăcinile anumitor reprezentări ale memoriei culturale sunt legate de memoria vie și de semnele discursive ale acesteia. În cazul Holocaustului vorbim de textele care rememorează experiența traumatică. Aceste texte au o dublă dimensiune: sunt imagini atât ale suferinței individuale, cât și ale celei colective, pentru că individul este trimis pe traseul persecuției și suferinței din cauza apartenenței sale la un grup cu o identitate demonizată. Dar manifestările memoriei vii nu sunt de-ajuns pentru a penetra memoria culturală. Sau, mai degrabă, au nevoie de „medializare” cu ajutorul unor instrumente de comunicare care să spectacularizeze amintirea și, în cele din urmă, să fixeze semnificații specifice în raport cu trecutul. Aceste adevărate „instrumente de medializare” sunt reprezentări, imagini integrate unor structuri discursive cu diverse grade de complexitate, care păstrează în circulație valorile amintirii experienței traumatice, în primul rând valorile morale, mai ales în cazul unei tragedii precum Holocaustul. Deși texte acum considerate emblematice ale memoriei vii a Holocaustului au fost publicate în primii ani de după război (*Mai e oare acesta un om*, al lui Primo Levi, *Noaptea* lui Elie Wiesel, *Jurnalul Annei Frank*, de exemplu), memoria colectivă a Occidentului a fost penetrată de această memorie traumatică a supraviețuitorilor abia în anii '60, grație unor evenimente mediatice, ca de exemplu capturarea și procesul lui Eichmann (Cesarani 2005), iar apoi grație unor producții culturale moderne precum filmul, ficțiunea artistică, documentarul televizat, memorialul, expozițiile muzeale, muzeele dedicate Holocaustului și prezervării memoriei identității evreiești europene.

Unul dintre fenomenele care au ajutat păstrarea memoriei traumatice a Holocaustului în memoria colectivă occidentală a fost acela al transmiterii intergeneraționale a sentimentului traumatic. Acesta a fost teoretizat mai ales de cercetători din interiorul comunității evreiești, o parte dintre copii ai supraviețuitorilor. Noțiuni ca *memorie transferată* (Hoffman 2004), *memorie moștenită* (Reading 2002)

---

¹ Sau locuri ale memoriei, cum ar fi spus Pierre Nora (1996).

sau *memorie întârziată* (Levine 2006) sunt câteva dintre sintagmele specifice acestei reflecții. Poate cea mai cunoscută formulă este aceea a Mariannei Hirsch, ai cărei părinți au supraviețuit războiului în ghetoul din Cernăuți, de „postmemorie” (Hirsch 2012). Aceasta face o lectură „autobiografică” a textelor unor scriitori și artiști care aparțin „celeia de-a doua generații”, reprezentată de copiii „supraviețuitorilor” (Hirsch 2012, 4). Opunând memoria (impregnată de afectivitate și emoție) istoriei (discurs ce-și asumă o relație de tip obiectiv cu trecutul), Marianne Hirsch insistă asupra faptului că memoria „semnalează o legătură afectivă cu trecutul [...] și e puternic mediată de literatură, fotografie și mărturie” (*Ibid.*, 33). Postmemoria, generată de nevoia celeia de-a doua generații de a pune în ordine semnele experienței traumatice a părinților, are ceva în plus: o legătură personală cu trecutul. Rezultatul e o legătură emoțională cu trecutul, dublată de o implicare creativă care reușește să prelungească manifestările memoriei vii dincolo de generația supraviețuitorilor, o generație pe cale de a se stinge natural. Rezultatul efortului postmemorial e vizibil în noi structuri creative, „operele postmemoriale” sau, cum prefer să le numesc aici, *artefactele postmemoriale*:

Opera postmemorială [...] se străduiește să reactiveze și să reimagineze structuri ale memoriei culturale și politice ale trecutului, reatribuindu-le acestora forme de mediere și expresii estetice pronunțat individuale și familiale. (Hirsch 2012, 33)

Chiar dacă Marianne Hirsch leagă postmemoria doar de „a doua generație” de la Holocaust, multitudinea de acte culturale în sens larg, dar mai ales artistice, care se asociază efortului rememorării Holocaustului, a făcut posibilă lărgirea termenului de *postmemorie*, astfel încât să cuprindă artefactele care construiesc imagini ale traumei Holocaustului (de ex. Kaplan 2011). Artefactele postmemoriale sprijină astfel integrarea traumei Holocaustului într-o memorie culturală de natură globală, așa cum o descrie Aleida Assman (2010b), cu relevanță morală și educațională pentru întreaga omenire. Astfel, artefactele postmemoriale se integrează unei „memorii prostetice”. Termenul îi aparține lui Alison Landsberg (1998) și ar reprezenta setul de acte memoriale (de tip creativ sau instituționalizat – filmul, ficțiunea literară sau expoziția muzeală), a căror circulație e amplificată de „tehnologia culturală de masă a memoriei”, capabilă să „dramatizeze” sau să „recreeze” un eveniment istoric și astfel să incite o angajare experiențială din partea „spectatorului”. În interiorul memoriei prostetice, așadar,

artefactul postmemorial reconstruiește detalii ale acestei experiențe, funcționând ca instrument de diseminare a amintirii traumatice și a lecțiilor ei morale. În rădăcinat în evenimentul istoric și derivat din memoria vie a traumei individuale și colective, artefactul postmemorial duce mai departe actul testimonial și împrumută energiile sale creative prezervării memoriei Holocaustului ca parte semnificativă a memoriei culturale a începutului de secol XXI (Tucan 2020a, 12).

Artefactul postmemorial este aşadar un auxiliar al memoriei și poate fi de două tipuri (Tucan 2020a, 13-14). E vorba în primul rând de unul instituțional istoric. Aici putem integra artefactele conectate la cadrele oficializate politic ale memoriei și la discursul academic (istoric) privitor la trecut: instituții memoriale, expoziții muzeale, documentare. Cel de-al doilea tip este artistic, iar cele cu impactul cel mai mare sunt filmul și literatura. În procesul de ocultare memorială specific spațiului românesc, de care am vorbit mai sus, materializarea unor astfel de artefacte a fost împiedicată de acele bariere ideologice manifestate de-a lungul perioadei comuniste. În ceea ce privește prima categorie, abia în ultimele două decenii, după scandalurile negaționiste ale anilor '90 și înființarea Comisiei Elie Wiesel, s-au luat inițiative oficiale în această privință. Două exemple sunt concludente: Memorialul victimelor Holocaustului din România a fost inaugurat abia în 8 octombrie 2009; Muzeul Național de Istorie a Evreilor și a Holocaustului din România, înființat printr-o lege din 2019, se află abia în curs de organizare.

Și în ceea ce privește artefactele de natură creativă (i.e. artistice) putem observa puținătatea și lipsa de circulație a acestora în cei aproximativ 80 de ani de la respectivele evenimente. Puține filme, puține texte literare¹. În afara câtorva romane publicate imediat după 1944 (Sergiu Dan și Matei Gall, de exemplu, publică astfel de romane), în afara povestirilor cu nuanțe autobiografice ale lui Norman Manea (*Octombrie, ora opt*, 1981), tăcerea literaturii asupra subiectului e evidentă². E evidentă cu o singură excepție: Cătălin Mihuleac.

Cătălin Mihuleac e un autor cu o prezență discretă în spațiul public românesc, deși opera sa e deja bogată ca amplitudine. Între data debutului editorial (în 1996, cu volumul de proză scurtă *Garsoniera memorială confort trei*) și anul 2014 a publicat 2 romane, patru cărți de povestiri și un volum academic despre genul pamfletului, rezultat din teza sa de doctorat în filologie. Ultimele trei cărți ale autorului ieșean fac dovada unui proiect de recuperare memorială, prin concentrarea asupra unor evenimente și figuri ale istoriei Holocaustului din România. *America de peste pogrom*, publicat în 2014, reconstruiește cu ajutorul ficțiunii detalii conectate la istoria reală și tragică a Pogromului de la Iași și în același timp pledează, prin personajele care conștientizează acest trecut întunecat, pentru nevoia de memorie. *Ultima țigară a lui Fondane*, volumul de proză scurtă din 2016, e o colecție de miniaturi disparate care arhivează figuri paradigmatiche ale Holocaustului românesc și european, iar *Deborah*, din 2019, se hrănește din istoria reală a deportărilor în Transnistria și a contextului tulbure care a pregătit-o. Aceste scrieri ale lui Mihuleac, „amestec uneori greu de digerat de rigoare documentară, frenezie lingvistică și manifest explicit” (Tucan 2020a, 16), reprezintă o

¹ A se vedea descrierea acestor tipuri de artefacte în Tucan 2020a, 14-16.

² Abia în ultima decadă am putut observa un interes oarecum sporit asupra subiectului, care rezzonează de altfel cu deschiderea discursului oficial asupra subiectului. De exemplu, în film, putem observa un adevărat „efort de recuperare a memoriei Holocaustului din România” la Radu Jude în filme ca *Țara moartă*, 2017, *Ieșirea trenurilor din gară*, 2020, *Îmi este indiferent dacă în istorie vom intra ca barbari*, 2018 (Tucan 2020a, 14-15).

pledoarie directă în favoarea recuperării memoriale, manifestată prin intermediul creativității literare.

America de peste pogrom, romanul publicat în 2014, este construit prin intercalarea a două planuri narrative. Avem pe de-o parte un plan aparent „emoțional” și „personal”, construit cu resursele unei narațiuni homodiegetice auctoriale și plasat în cadrele temporale ale anilor 2000. Figura centrală a acestui plan este tânăra (33 de ani) Sânziana Stipiuc (personaj-narator aici), contabilă la Magazinul Universal Moldova din Iași, care primește sarcina să facă pe ghidul local pentru Dora Bernstein și fiul acesteia, Ben, evrei americani. Sânziana pleacă în America pentru a se implica în afacerea cu haine vechi a familiei Bernstein, se căsătorește cu Ben, adoptă „identitatea” culturală și religioasă a noii familii, devenind evreică prin „adopție”. În acest proces de consolidare a evreității află cu mirare și inocență despre Pogromul de la Iași: „Pogrom la Iași? Am făcut, la școală și în facultate, istorie de m-a durut capul. Dar nici un profesor nu a pomenit un singur cuvânt despre.” (*America...*, 70). Din acest moment naratoarea începe o veritabilă aventură a informării și descoperirii de detalii informaționale legate de istoria sângeroasă a orașului de origine (Iași). Acestea vor fi etalate în discursul său în manieră directă:

Îl întâlnesc, în Washington D.C., pe un istoric din Iași. Băusem niște cafele cu el în studenție. [...] Are o bursă pe această temă [a pogromului] și îmi răspunde la toate întrebările. Cândva, plecam de la întâlnirile cu bărbații cu brațele pline de flori sau de cadouri. Acum, plec cu un vraf de cărți. Din ele, aflu că orașul studenției mele a suportat ororile unui pogrom în Al Doilea Război Mondial. Și ce pogrom! Cu 13266 de victime, dintre care 40 de femei și 180 de copii. [...] 13266, din totalul de circa 50000 de evrei din oraș. Jumătate din întreaga populație a orașului [...]. (*America...*, 70).

Din acest moment acest prim plan capătă caracteristici pronunțat didactice: Sânziana, acum Suzy Bernstein, devine receptaculul istoriei traumatice a evreității românești, înregistrând totodată detalii spectaculoase despre bogăția și energia acestei comunități pierdute odată cu Holocaustul¹. Cătălin Mihuleac etalează informații care, adunate formal în jurul naratoarei, sunt destinate mai degrabă cititorului, inocent în privința acestei istorii ocltate în spațiul românesc. Intenția vizibilă pare aici dublă: aceea de a informa, dar și aceea de a „spectaculariza” trezirea unei conștiințe recuperatorii în raport cu istoria traumatică a acestei comunități.

Această tentație de spectacularizare e vizibilă și în cel de-al doilea plan. Aici regăsim un adevărat roman „istoric” care redă povestea unor destine frânte de persecuțiile antisemite și de evenimentul tragic al Pogromului de la Iași. În centru se află familia Oxemberg. E imaginea tipică a unei familii evreiești din clasa de mijloc a Iașului interbelic. Jacques e medic ginecolog specializat în operații de cezariană, o

¹ De exemplu referința la personaje spectaculoase ca I. A. L. Diamond (Ițic Domnici din Ungheni), celebrul scenarist hollywoodian, autor al scenariilor unor filme celebre ca *Some Like It Hot* (1959). Sau referințele la Benjamin Fondane ori Tristan Tzara (*America...*, 136).

tehnică medicală nouă care e descrisă cu umor drept „argumentul forte, de care are nevoie instituția Nevestei, ca să înfrunte concurența Amantei” (*America...*, 62). Roza, soția lui, e o absolventă de Litere, poetă erotic-avangardistă și în același timp traducătoare în germană, împreună cu Carol Drimmer (personaj istoric real!), a unei antologii de proză românească. Acesta e un semn al patriotismului Rozei, un semn al aderenței la identitatea culturală românească. Roza și Jacques au doi copii, Lev și Golda, care oglindesc caracterele părinților lor. Golda împrumută firea visătoare și artistică a mamei sale, iar Lev – firea pragmatică a tatălui. Familia o mai cuprinde pe mama Rozei, Elisa Șoicaș, văduva unui erou al Primului Război Mondial. Familia Oxemberg duce o viață liniștită până la înțetirea agitației antisemite de la sfârșitul anilor '30. Acest plan narativ este ancorat în istorie prin abundența de referințe la universul Iașului interbelic. E vorba de referințe peisagistice, arhitectonice, personagiale, dar mai ales evenimențiale. Că e vorba de evocarea celebrului cinematograf Trianon, de evocarea premierei piesei „Jocul de-a vacanța”, de evocarea fugară a fostului coleg al lui Jacques, Felix Brunea-Fox, sau altele, aceste referințe dau seama de o tentație documentară care ancorează în real această reconstrucție literară a istoriei. De fapt, istoria mică (recreată prin personajele pur ficționale) și istoria mare (reconstruită prin referința riguros documentată la detaliile și personajele epocii) se împletesc și dau autenticitate acestei lumi în care răul începe să-și facă din ce mai vizibil prezența. Prima dată prin semnele amenințătoare ale demonizării antisemite, ulterior prin violența directă petrecută la scara întregului oraș.

Tot ce e basm în viața Goldei – începe partea de reconstituire a pogromului – se șterge definitiv la 29 iunie 1941. Cu o zi înainte, o undă a răului s-a propagat prin oraș, fisurând toate cristalele din case și din magazine. [...] Cert e că orașul pare mai hotărât ca oricând să se încaiere cu el însuși. Ura acumulată în decursul secolelor are, în sfârșit, ocazia de a se descărca. (*America...*, 181)

Ultima parte e dedicată reconstrucției evenimentelor din timpul pogromului. Ce putem observa aici e construcția unui cadru general extrem de bine documentat de către scriitor. Documentarea e vizibilă în detaliile istorice pe care le integrează narațiunea pentru a le folosi ca fundal autenticator pentru dramele personajelor principale. Romanul are aici capacitatea de a genera ceva din tensiunea aceluia eveniment sângeros prin concentrarea atât asupra traumelor individuale (prin densificarea teatrală a violențelor suferite de personaje), cât și asupra traumei colective a comunității evreiești din Iași (prin viziunea panoramică asupra evenimentului, viziune compatibilă cu descrierea istoricilor despre eveniment¹). În cele din urmă, derularea evenimentelor sângeroase ale pogromului reprezintă pentru familia Oxemberg nu numai prăbușirea lumii anterioare, ci mai ales destrămarea familiei prin moarte și suferință: Jacques și Lev pier în trenurile morții, Roza e violată sub ochii îngroziți ai Goldei, iar apoi, traumatizată, dispăre pur și simplu, bunica moare. Singura care rămâne în viață este

¹ A se vedea, de exemplu, Carp 1946 sau Ioanid 2020.

Golda, ocrotită de un rabin înțelept și pragmatic, care o trimite în cele din urmă la Viena, iar de acolo în America.

Ultima parte a romanului reprezintă o contopire a celor două planuri. Aici aflăm că Dora este de fapt Golda, ajunsă în America prin aranjamentele binevoitoare ale rabinului ieșean care are grijă de ea imediat după trauma suferită în timpul pogromului. El aranjează ca Joe Bernstein, tânăr soldat american, emigrant evreu din Iași, să meargă la Viena și s-o ia în America (și totodată în căsătorie!) pe tânăra supraviețuitoare a tragediei petrecute la Iași. Suzy află deznodământul cu mirare, descoperind, în tocul cizmelor cu care tatăl lui Joe venise din România, scrisoarea prin care rabinul ieșean făcuse acest aranjament:

<Nu poți duce țara pe talpa pantofului>. Ani în șir, m-am întrebat ce subtilitate ascunde completarea lui Joe: <dar în toc se păstrează întotdeauna ceva>. Până la urmă, nu era nicio subtilitate. În toc, chiar se păstra ceva. O scrisoare. Un rabin din Iași împletise două destine, de la distanță. Al Goldei-Dorei și al lui Joe. (*America...*, 313)

Contopirea planurilor narative mai are o semnificație, mai ales că ne este indicat la final faptul că povestea familiei Oxemberg e scrisă chiar de Golda, înainte de a deveni Dora. Cele două destine, cel traumatic, al Goldei și cel metamorfic, al lui Suzy, se contopesc peste ani. Trecutul și prezentul se întâlnesc prin Golda și Suzy într-o parabolă a cărei semnificație principală e transferul memoriei traumatice spre prezent. Suzy/Sânziana preia amintirile Goldei/Dorei pentru a le duce mai departe.

America de peste pogrom este în primul rând un roman „istoric” care face referință, prin povestea Goldei/Dorei, la tragedia colectivității evreiești române/ieșene în timpul Holocaustului din România/ Pogromului din Iași. La acest nivel romanul e autentificat, așa cum o spuneam și mai sus, de utilizarea ingenioasă a unor detalii istorice bine documentate. Dar dincolo de dimensiunea istorică, *America de peste pogrom* este și un roman „postmemorial” care „pune în intrigă”, prin povestea „spusă” de Sânziana/Suzy, nevoia de conștientizare de către memoria culturală românească a acestei tragedii a istoriei românești recente, rușinos ascunsă de discursul public al ultimilor aproximativ 80 de ani. Prin personajul Suzy, este spectacularizată nevoia de „trezire memorială” și totodată nevoia de expiere memorială a conștiinței publice românești.

Aceleași elemente sunt vizibile și în *Deborah*, apărut în 2019, dar de data aceasta cu referire la deportările din Transnistria. Există și în acest al doilea roman o comunicare directă între trecut și prezent prin rama narativă, plasată în jurul anului 2017, care încadrează conținutul „istoric” al romanului. Aici personajul „scriitorului” (construit cu aluzii destul de transparente la Cătălin Mihuleac însuși) este angajat ca „gigolo de conversații”, în fapt ca paratrăsnet al „descărcărilor” memoriale ale personajului principal, Deborah Mătășaru, cărora acesta le va da formă literară.

Romanul conține un sistem complex de personaje emblematice, aproape toate având corespondent în realitatea istorică, personaje plimbate de-a lungul ultimilor 100 de ani ai istoriei românești, dar cu o concentrare pe perioada războiului și a episodului

transnistrean al Holocaustului din România. Destinele lui Aurel(ian) Leon, Emil Diaconescu, ale familiei Mătășaru și, mai ales, al Debovei Mătășaru sunt reconstruite ficțional într-un discurs asemănător unei cronici care combină imaginile dense ale destinelor individuale cu panoramarea atmosferei tensionate a epocilor descrise. Cătălin Mihuleac reușește foarte bine să surprindă complexitatea situației socio-politice care se reflectă în poveștile personajelor principale. Acestea sunt integrate Istoriei prin intersectarea cu personaje politice și militare cunoscute ale vremii (A.C. Cuza, C. Z. Codreanu, I. Antonescu, Alexianu, Dindelegan etc.).

Ce e interesant e că toate poveștile personajelor principale sunt documentabile în realitate. Povestea centrală e aceea a Debovei, a energiei și vitalității sale nestăvilite de istoria crudă pe care o trăiește (de la deportarea din Câmpulung în octombrie 1941, la momentele de suferință din Transnistria, la revenirea la Iași și apoi la plecarea, după război, la București). E o poveste a experiențelor traumatice (cea mai puternică imagine, care o va bântui mulți ani pe Deborah, e aceea a bunicilor morți la Moghilev în timpul deportării). Dar în același timp e și o poveste a supraviețuirii. Această poveste e de fapt povestea unei supraviețuitoare a deportărilor din Transnistria, Miriam Korber-Bercovici, pe care o putem citi în al său *Jurnal de ghetou*¹. Povestea lui A. Leon, o poveste a ticăloșiei, furtului, trădării, e și ea documentabilă în realitate². Povestea lui Emil Diaconescu, profesorul de istorie, autor de manuale și cărți de justificare a „dorințelor” imperiale ale României (*Transnistria*, 1942, a cărei lansare la Odesa o transcrie C. Mihuleac în roman) e adevărată, de asemenea³. Mihuleac folosește aceste detalii documentare fără a inventa prea mult. Ceea ce putem bănuși e poate o intensificare a legăturilor dintre cele trei povești și o densificare ficțională, specifică literaturii de altfel. Sursele romanului sunt așadar „memoria vie” (jurnalul Miriamei Korber-Bercovici), memoria istorică (privită cu spirit critic și îmbrăcată în haina satirei) și memoria ascunsă a arhivelor. Acest fapt ne arată că Mihuleac face și în acest roman o arheologie „documentară” a memoriei traumatice a Holocaustului pe care o transferă în literatură. Acest transfer are în primul rând semnificațiile unei încercări de a apropia publicul larg de această pagină rușinoasă a istoriei recente românești.

Așa cum o mărturisește chiar autorul, într-un număr al revistei „Dilema veche” din preajma publicării romanului *America de peste pogrom* (nr. 605, 17-23 septembrie, 2015), a scris despre Holocaust pentru că subiectul apare „superficial în presă”, „elitist

¹ Despre acest jurnal a se vedea Tucan 2020b. Detalii care permit această identificare găsim și în povestirea *Balada Păduchelului* din *Ultima țigară a lui Fondane*. De altfel Cătălin Mihuleac face referință directă în roman la acest jurnal (*Deborah*, 226).

² Aurel Leon a fost văzut de colegii mai tineri de breaslă în anii '90 „patriarhul presei locale din Iași” și „ultimul mohican al presei interbelice”. Cercetările recente (Cioflâncă 2014), au dezvăluit tocmai detaliile pe care le folosește C. Mihuleac în construcția personajului din roman: profitor al politicii antisemite în timpul războiului, informator al Siguranței și, ulterior, al Securității.

³ Emil Diaconescu e în 1926 Președinte de Bacalaureat la Cernăuți, unde se comportă discreționar cu elevii de origine evreiască. Este agresat de un tânăr elev nemulțumit, David Falik. În urma acestui incident va scrie un pamflet antisemit care va genera o parte a isteriei antisemite din epocă. Găsim informații despre acest incident și urmările sale (asasinatul lui N. Totu, de exemplu) în Livezeanu (1998, 100-110).

în comunicările științifice care au oricum un public restrâns”, iar „ficțiunea te ajută să clădești o narațiune caldă, în contrast cu răceala istoriei. Ficțiunea îți oferă materiale de construcție, ficțiunea scoate oamenii din statistici și îi transformă în personaje” (*ibid.*). Putem astfel și dovedea directă și mărturisită a „intențiilor” lui Cătălin Mihuleac din ultimele sale trei cărți: e vorba de un efort de recuperare memorială prin intermediul narațiunii literare, un efort susținut și concertat care dovedește o „voință expiatorie” asumată în numele conștiinței publice din România.

Referințe bibliografice

- Ancel, Jean. 2002. *History of the Holocaust: Romania*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Assman, Jan. 2013. *Memoria culturală: scriere, amintire și identitate politică în marile culturi antice*. Traducere de Octavian Nicolae. Iași: Editura Universității „Al. I. Cuza”.
- Assmann, Aleida. 2010. “The Holocaust – a Global Memory? Extensions and Limits of a New Memory Community”, in *Memory in a Global Age. Discourses, Practices and Trajectories*, edited by Aleida Assmann and Sebastian Conrad. Basingstoke: Palgrave Macmillan, p. 97-117.
- Carp, Matatias. 1946-1948. *Cartea neagră. Suferințele evreilor din România. 1940-1944*. Vol. 1: *Legionarii și rebeliunea*, București, Editura Socec, 1946; vol. II: *Pogromul de la Iași*, București, Societatea de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană”, 1948; vol. al III-lea: *Transnistria*, București, Societatea de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană”, 1947.
- Cesarani, David. 2005. *Eichmann: His Life and Crimes*. London: Vintage.
- Cioflâncă, Adrian. 2014. *O surpriză de dincolo de mormânt: Aurel Leon, agent sub acoperire în timp ce scria*, in „Ziarul de Iași”, <https://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/o-surpriza-de-dincolo-de-mormant-aurel-leon-agent-sub-acoperire-in-timp-ce-scria--76760.html>, accesat 18.11.2021.
- Climescu, Alexandru. 2018. “Law, Justice, and Holocaust Memory in Romania”, in Alexandru Florian (ed.), *Holocaust Public Memory in Postcommunist Romania*. Bloomington: Indiana University Press, p. 72-95.
- Friling, Tuvia, Ioanid, Radu, Ionescu, Mihail E. (ed.). 2004. *Raport final al Comisiei Internaționale pentru studierea Holocaustului din România*. Iași: Polirom. (abreviat *Raportul...*)
- Hilberg, Raul. 2003. *The destruction of the European Jews*. 3rd edition, vol. II. New Haven-London: Yale University Press.
- Hirsch, Marianne. 2012. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture after the Holocaust*. New York: Columbia University Press.
- Hoffman, Eva. 2004. *After Such Knowledge: A Meditation on the Aftermath of the Holocaust*. London: Vintage.
- Ioanid, Radu. 2015. *Securitatea și vânzarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România și Israel*. Iași: Polirom.
- Ioanid, Radu. 2019. *Holocaustul în România. Distrugerea evreilor și romilor sub regimul Antonescu. 1940-1944*. Iași: Polirom.
- Landsberg, Alison. 2004. *Prosthetic memory. The Transformation of American Remembrance in the Age of Mass Culture*. New York: Columbia University Press.
- Levine, Michael G. 2006. *The Belated Witness. Literature, Testimony, and the Question of Holocaust Survival*. Stanford: Stanford University Press.
- Livezeanu, Irina. 1998. *Cultură și naționalism în România Mare. 1918-1930*. Traducere de Vlad Russo. București: Humanitas.
- Mihuleac, Cătălin. 2014. *America de peste pogrom*. București: Cartea Românească. (abreviat *America...*)
- Mihuleac, Cătălin. 2019. *Deborah*. București: Humanitas. (abreviat *Deborah*).
- Muraru, Andrei. 2018. *Romanian Political Justice. Holocaust and the Trials of War Criminals: The Case Of Transnistria*, in „Holocaust. Studii și cercetări”, vol. X, no. 1, p. 89-184.

- Nora, Pierre. 1996. *Realms of Memory. The Construction of the French Past*. New York: Columbia University Press.
- Reading, Anna. 2002. *The Social Inheritance of the Holocaust. Gender, Culture and Memory*. London: Palgrave Macmillan.
- Shafir, Michael. 2002. *Între negare și trivializare prin comparație. Negarea Holocaustului în țările postcomuniste din Europa Centrală și de Est*. Iași: Polirom.
- Tucan, Dumitru. 2020a. *Recuperarea istoriei traumatice și jocurile memoriei. Despre memoria Holocaustului din România*, in „Transilvania”, nr. 6, p. 7-21.
- Tucan, Dumitru. 2020b. *A trăi infernul (2). Jurnale din timpul Holocaustului ale copiilor și tinerilor din spațiul românesc*, in „Analele Universității de Vest. Seria Științe Filologice”. nr. 58, p. 211-243.
- Waldman, Felicia, Chioveanu, Mihai. 2013. *Public Perceptions of the Holocaust in Postcommunist Romania*, in John-Paul Himka and Joanna Beata-Michlic (eds.), *Bringing the Dark Past to Light. The Reception of the Holocaust in Postcommunist Europe*. Lincoln & London: University of Nebraska Press, p. 451-486.

Recenzii

Reviews

Despre lecțiile perpetue ale limbii române

**Emina Căpălnășan, *Limba română de azi: năzbâții limbistice*,
Iași, Editura Junimea, 2020, 114 p.**

„O lecție mică, obiective mărețe”: aceasta este concluzia – succintă, dar plină de sens și de perspective – pe care o formulează Emina Căpălnășan într-o nouă carte dedicată realităților lingvistice care alcătuiesc lumea fascinantă și mereu inedită a cuvintelor, a sensurilor și a formelor gramaticale din limba română contemporană.

Dascăl pasionat de aspectele normative ale exprimării, autoarea propune o incursiune entuziastă în sfera confruntărilor veritabile dintre reguli și abateri, dintre corectitudine și greșeală, dintre normă și uz, invitându-l pe cititorul de azi și de mâine, filolog sau nu, să descopere frumusețea adevărată a „năzbâțiilor” din comunicarea cotidiană, învingându-și temerile ori prejudecățile și antrenându-se într-o călătorie care pornește „de la creația artistică la creația lingvistică”, pe firul tendințelor românei actuale, în scurte „popasuri” care vizează utilizarea frecventă a unor termeni și a unor forme flexionare în diverse domenii (culinar, vestimentar, sportiv, politic, juridic, financiar, monden etc.): „Banalul ia forma neobișnuitului curios zilnic și fiecare pagină dată spre stânga marchează un pas simplu, dar important spre cunoaștere. Căci ce ne-am face oare fără fărâma aceea de curiozitate satisfăcută în cele mai comune bucurii ale cotidianului?” – se afirmă în capitolul al XXI-lea al cărții.

Mărturisită în mod direct (după cum învățăm din „lecția” a X-a), intenția demersului de față devine o veritabilă profesiune de credință așezată la temelia lui: „Inspirația e la fiecare colț, apare dintr-o scăpare a vreunui vorbitor, din cauza emoțiilor, din grabă sau dintr-o banală lipsă de conștientizare a importanței formei expresiei.” Și, cum acest lucru se repercutează asupra tuturor compartimentelor limbii, cartea cuprinde „lecții” consacrate unor chestiuni de fonetică, de gramatică și de vocabular: relația dintre scriere și pronunțare / accent, rolul virgulei și al cratimei, legătura morfologiei cu ortografia, flexiunea, acordul, regimul verbelor, folosirea unor articole și a unor prepoziții, construcțiile sintactice din registrul colocvial, cacofonia, hipercorectitudinea, pleonasmul, evoluțiile semantice, adaptarea neologismelor (îndeosebi a celor de origine engleză) ș. a.

Cu mare ușurință se remarcă, dintru început, ideea că Emina Căpălnășan nu ocolește controversile exprimării actuale; dimpotrivă, caută răspunsuri clare pentru atari provocări sau confuzii, certificând faptul că elementele de gramatică – știință a formei / a formelor, prin excelență – nu trebuie să fie privite strict ca factori coercitivi ori să constituie o piedică în încercarea de a asigura comunicarea corectă a unui mesaj, ci ele rămân componente ale gândirii logice și argumentate dacă sunt integrate în analogii pertinente, raportate inclusiv la context și contribuind la aplicarea normelor

lingvistice, mai ales că, după cum se arată în capitolul al XXVI-lea, foarte adesea „regula e atât de simplă, încât se poate nota filigranat pe un bob de orez”.

O notă aparte a volumului o reprezintă „lecțiile” despre „cuvintele recente”, multe dintre ele – neînregistrate în dicționarele explicative, normative, speciale ori chiar bilingve. În astfel de împrejurări, investigațiile autoarei poposesc în paginile unor lucrări lexicografice fundamentale, mai vechi sau mai noi, spre a căuta, cu insistență și curiozitate – în definițiile și în etimologiile propuse, dar și „printre” rândurile scrise –, sprijin solid pentru propriile puncte de vedere. În felul acesta, se reiterează ceea ce afirmase răspicat, în urmă cu zeci de ani, unul dintre întemeietorii Școlii lingvistice timișorene, Magistrul G. I. Tohăneanu: „Mă îndoiesc, deci exist!” – „armă” de care iubitorii de cuvânt se folosesc întreaga viață și fapt definitiv pentru filologul autentic, mereu uimit și atent când vine vorba despre întâlnirea cu preceptele comunicării obișnuite. De altfel, apelul la instrumentele elaborate de cercetători de marcă ai domeniului (Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Mioara Avram, Rodica Zafiu ș. a.) rămâne o sursă semnificativă a argumentării teoretice și a soluțiilor practice sugerate și susținute în asemenea „lecții”, „drumul” pornind totdeauna de la opiniile consacrate spre deslușirea unor noi provocări – idee postulată la jumătatea acestui demers: „Cărțile se fac din cărți. E o chestie simplă pe care am reținut-o și pe care o aplic înainte de-a așterne propriile-mi rânduri în spații editoriale clasice sau (post)moderne.”.

În egală măsură, conștientă că știința limbii înseamnă devenire continuă, Emina Căpălnășan demonstrează cu justețe că realitățile actuale (unele dintre ele – rare) impun mențiuni lexicografice corespunzătoare. Tocmai de aceea sunt semnalate o serie de propuneri pentru introducerea în dicționare a unor termeni indispensabili, pentru acceptarea unor cuvinte străine, adaptate sau nu la normele românei de azi, în echilibrul atât de necesar cu respingerea altora când e cazul, așadar, în concordanță cu circulația interculturală a zilelor noastre și cu principiul bine-cunoscut conform căruia, nu o dată, sfera situațională, impregnată de simțul inventivității, dictează normalitatea lingvistică. Iar dacă limba e un organism viu, un sistem deschis, cu destule zone de permisivitate, atunci trebuie să fim conștienți că realitățile se schimbă și, împreună cu ele, modul de a le numi concret. În consecință, referindu-se la utilizările și la semantica unor termeni inexistenți în dicționare, autoarea se pronunță explicit împotriva clișeelelor și în favoarea admiterii anumitor „noutăți” lexicale, a câtorva cuvinte „în trend”, subsumate unor domenii variate, motivându-și opțiunea pentru „năstrușniciile” momentului – născute inclusiv din spontaneitatea uzului –, cu condiția clară ca ele să-și găsească rostul, locul, contextele potrivite în care să fie întrebuințate.

O componentă semnificativă a cărții vizează încercarea de a dirija percepția asupra conceptului de *abateri*, care se cuvine a fi privită din diverse perspective: dincolo de orice, primează nu semnalarea greșelii, ci explicarea normei care ar conduce spre evitarea ei. Într-adevăr, *regulile nu sunt concepute pentru a fi încălcate*, iar rostul nostru este să greșim mai puțin decât să o facem îndeobște. Atari puncte-cheie ale dezbaterilor curajoase și dense, ale problematizărilor inițiate într-un permanent dialog imaginar cu cititorii sunt completate de imperativul ca argumentele solide și pertinente

să primeze în orice situație când se dorește corectarea adecvată și niciodată pripită a unui mesaj oral sau scris. E util să fim fermi în unele privințe, dar să nu forțăm nota (ab)uzând de constrângeri create artificial și, totodată, să nu ignorăm faptul că, în procesul evolutiv, o relevanță îndubitabilă o au îmbogățirea și nuanțarea exprimării, precum și sublinierea rațională a unor diferențieri semantice.

Apelând la noțiunile teoretice desprinse din paginile lucrărilor de gramatică descriptivă și normativă, la simplificarea și adaptarea unor definiții de dicționar, la cercetarea unor analogii, la descoperirea realității din „spatele” cuvintelor ori a originii lor, profesoara Emina Căpălnășan li se adresează concomitent, în mod direct, specialiștilor și vorbitorilor obișnuți: „față în față” cu ei, dincolo de permisivitățile și de restricțiile inerente, între intuiție, recomandări oficiale și constrângeri legitime, își mărturisește explicit, de fiecare dată, nedumeririle ori întrebările firești și, deopotrivă, bucuria sau optimismul identificării unor soluții viabile, a unor surse incontestabile de validare a aspectelor detaliate și juste care să conducă la evitarea greșelilor, în deschiderile – controversate sau nu – oferite de peisajul lingvistic al zilelor noastre și în acțiunea de cultivare a limbii române actuale, indiferent că este vorba despre registrul colocvial sau despre discursul scris. În plus, pentru ilustrarea tuturor informațiilor vehiculate, contextualizarea cuvintelor și a formelor gramaticale evidențiate se realizează cu ajutorul unui bogat material faptic, selectat, cu preponderență, din mediul online, cuprinzând secvențe adecvate ale comunicării cotidiene.

Concluzia cărții și, implicit, sinteza viziunii autoarei asupra celor discutate sunt la îndemâna fiecăruia dintre noi: soluțiile există, dar ele trebuie căutate întotdeauna echilibrat și constructiv, în vederea instituirii unui comportament lingvistic corect. De aceea, continuând șirul „vocilor” feminine care, în cercetarea românească, au dedicat volume reprezentative domeniului cultivării limbii, în diversele ei etape de dezvoltare, Emina Căpălnășan – filologul și vorbitorul instruit – ne îndeamnă, așa cum ne-a obișnuit, cu toată stăruința și fără nicio ezitare: „Prin urmare, merită să aruncați un ochi. Poate chiar o pereche de ochi atenți, conștiincioși, fideli, permanenți.”

Florina-Maria BĂCILĂ
(Universitatea de Vest din Timișoara)

De la strategii la procedee traductive într-o nouă apariție editorială

**Anda Rădulescu, *Strategii și procedee de traducere*,
Editura Universitaria, Craiova, 2020, 178 p.**

„De-a lungul timpului, interesul Andei Rădulescu pentru teoria și practica traducerii s-a materializat prin publicarea mai multor lucrări de specialitate și a zeci de articole¹ în care sunt abordate subiecte precum: modalitățile de transfer al culturilor, (auto)traducere și cenzură, traducerea literară, retraducerea, riscurile și provocările ce caracterizează activitatea unui traducător și multe altele. În 2020, adresându-se din nou celor „interesați de domeniul fascinant al traducerii, aflați atât în fază de formare (studenți), cât și în fază de perfecționare (masteranzi, doctoranzi, tineri traducători)” (p. 7), aceasta abordează un subiect dezbătut adesea în traductologie, cel al strategiilor și procedeelelor de traducere. Lucrarea, așa cum precizează însăși autoarea în *Introducere*, „departe de a fi un ghid, o metodă sau un manual al traducătorului, este o încercare de a distinge între două noțiuni confundate de multe ori și socotite a fi unul și același lucru” (p. 5).

Perspectiva duală anunțată prin însuși titlul lucrării (strategii și procedee) se regăsește și în structura acesteia. Anda Rădulescu își structurează cartea în două părți: prima parte cuprinde capitolele care tratează cu rigoare științifică problematica

---

¹ Spicuim aici doar câteva din publicațiile acestei cercetătoare: *Les cultures roumaines: problèmes spéciaux de traduction*, Editura Universitaria, Craiova, 2010, 166 pagini, ISBN 978-606-510-738-0; *Bref aperçu des grands courants en traduction: écoles européennes et américaines*, Editura Universitaria, Craiova, 2008, 153 pagini, ISBN 978-606-510-151-7; *Théorie et pratique de la traduction*, Editura Universitaria, Craiova, 2005, 254 pagini, ISBN 978-742-131-0; *Traduire Saint-John Perse en roumain: une réécriture passionnée et passionnante*, in „Acta Iassyensia” *Comparationis. Réécriture et réinterprétation*, No. 26, 2/2020, Iași, p. 29-40, ISSN-L = 1584 – 6628 /ISSN (online) 2285 – 3871; *La théorie du skopos appliquée aux traductions du roman Justine de Sade*, in *Contacts linguistiques, littéraires et culturels* (Sonia Vaupot, Adriana Mezeg, Gregor Perko, Mojca Schlamberger Brezar, Metka Zupančič eds), Collection Traductologie et Linguistique appliquée, Ljubljana, 2020, p.296-309, ISBN 978-961-06-0404-4 (pdf) (<https://e-knjige.ff.uni-lj.si/znanstvena-zalozba/catalog/book/246>); „Procédés de transfert des métaphores baudelairiennes en roumain”, in *Hommages offerts à Sanda Stavrescu* (coord. Anuța Guță, Camelia Manolescu), Editura Universitaria, Craiova, 2017, pp. 184-191, ISBN 978-606-14-1339-3; „Toute phrase suppose un sujet, toute traduction, un choix!” in *Au cœur de la traductologie. Hommage à Michel Ballard* (eds. Lieven D’hulst, Mickaël Mariaule, Corinne Wecksteen-Quinio), Artois Presses Université, Arras, 2019, p.161-174, ISBN 978-2-84832-332-9; „Remarques sur les possibilités de traduction des termes culturels roumains”, in *Revue Roumaine de Linguistique* LII, 3, Academia română, București, 2007, pp.309-323; „Retraducerea – necesitate sau simplu exercițiu de stil?”, in *Opera ca proiect. Studii oferite în amintirea Irinei Mavrodin* (coord. Gabriel Popescu), Editura Universitaria, Craiova, 2014, pp.182-194, ISBN 978-606-14-0888-7.

strategiilor de traducere, iar a doua parte este rezervată procedeeleor de traducere, care sunt prezentate clar și detaliat.

În prima parte, *Strategii de traducere*, autoarea își pune întrebarea „Strategiile traducătorului – o problemă de terminologie?”, iar după ce analizează definițiile unor termeni precum *tactică, tehnică, metodă, procedeu, procedură*, arată că *strategia*, fiind un act personal, „ține de individualitatea fiecărui traducător, de experiența sa, de talentul, de obiectivele pe care și le-a propus și, desigur, și de o mulțime de factori externi, care au, uneori, un rol hotărâtor în alegerea strategiei” (p. 15). Clarificarea terminologică întreprinsă de cercetătoare în acest capitol se face prin prisma unor studii de referință semnate de traductologi precum Antoine Berman, Yves Gambier, Andrew Chesterman și Jerzy Brzozowski. În al doilea capitol, plecând de la sinteza realizată de Jerzy Brzozowski, Anda Rădulescu trece în revistă câțiva factori care influențează strategiile de traducere precum: canalul de comunicare, tipul de text, *skoposul* traducerii, tradiția, scriitura ideologică pasivă și factorii cognitivi. „Tipurile de strategii” sunt aduse în discuție în al treilea capitol. Sunt astfel definite și ilustrate, prin numeroase exemple, noțiuni cheie din teoria și practica traducerii. Problematika fidelității reia dilema de secole a oricărui traducător și anume dacă „să privilegieze: semnificantul sau semnificatul, litera sau spiritul textului, să rămână fidel textului sursă sau să asigure coerența, fluiditatea exprimării în limba țintă, uneori cu riscul de a sacrifica semnificația profundă a originalului” (p. 27). Folosindu-se de traduceri de texte în proză și în versuri, autoarea ilustrează cele două posibile direcții de traducere și îi dă dreptate lui Mounin subliniind că „traducerea care trădează litera originalului este elegantă, flexibilă, frumoasă dar infidelă, pe când cea fidelă, literală, este mult mai puțin frumoasă, mai puțin naturală, cu șanse minime de a-l impresiona pe cititor” (p. 29). Tot din categoria strategiilor de traducere fac parte și: transformarea, substituția, adaptarea, explicitarea, parafraza, condensarea, omisiunea, însă pentru Anda Rădulescu ceea ce contează în alegerea unei strategii este ca traducătorul „să fie conștient de riscul folosirii ei, să pună în balanță avantajele și limitele acesteia și s-o aleagă pe cea mai potrivită, care să producă cele mai mici pierderi și să înregistreze cele mai puține abateri de la spiritul textului sursă” (p. 49-50).

În partea a doua a lucrării, Anda Rădulescu se ocupă de procedeele de traducere. După ce prezintă mai multe definiții formulate de Jean Delisle și Michel Ballard, aceasta discută tipologia stabilită de Vinay și Darbelnet, justificându-și alegerea prin caracterul didactic al *Stilisticii comparate a francezei și englezei* și prin notorietatea de care s-a bucurat și se bucură în continuare această lucrare. Regăsim astfel în capitolul *Caracteristici ale procedeeleor de traducere: avantaje și limite* cele două categorii stabilite de traductologii canadieni: cea a procedeeleor directe și cea a procedeeleor indirecte. Trebuie remarcat însă faptul că, deși punctul de plecare îl constituie tipologia celor doi universitari francofoni, acest capitol nu constituie o simplă re-enunțare a procedeeleor de traducere stabilite de aceștia la finalul anilor 50. Autoarea amintește sistematic și punctele de vedere ale altor cercetători care s-au aplecat ulterior asupra acestei problematici. De exemplu, pentru *împrumut* regăsim următoarea precizare: „De

remarcat faptul că atât Ballard (2001: 16) cât și Delisle (1993: 42) utilizează termenul de **report**, în loc de împrumut, cu sensul de operație în cadrul procesului cognitiv al traducerii, constând din transferul simplu din limba sursă în limba țintă al unor elemente informaționale (nume proprii, numere, date, simboluri etc.) care nu necesită o analiză interpretativă” (p. 63) (subliniat în text). Iar câteva pagini mai departe aflăm că, pentru transpoziție sau transpunere, „Ballard (1991: 724 sq) consideră mai potrivită denumirea de **recategorizare**, pentru că, după părerea lui, o transformare de tipul *as soon as he gets up*, redată în franceză prin *dès son lever*, nu înlocuiește o parte de vorbire cu alta, ci un enunț cu o parte de vorbire – în cazul de față nominalizarea *son lever* reprezintă o schimbare de nivel, pentru că se trece de la un enunț din limba sursă la un simplu cuvânt în limba țintă (Ballard, 2006: § 48)” (p. 82) (subliniat în text). Numeroasele exemple traduse fie din engleză în franceză, fie din franceză în română, fie din engleză în română vin să ilustreze partea teoretică, stabilindu-se astfel numeroase conexiuni cu practica traducerii.

Bine structurată, mergând de la general spre particular, fiecare parte începând cu un capitol introductiv de precizări terminologice și continuându-se cu prezentarea unor tipuri și categorii de strategii și procedee de traducere, lucrarea semnată de Anda Rădulescu vine în sprijinul tânărului traducător sau chiar a unui traducător experimentat ajutându-l să înțeleagă mai bine mecanismele transferului interlingvistic și „să aleagă, dintr-o serie de oportunități, pe cea care i se pare cea mai potrivită ca soluție punctuală într-un anumit moment” (p. 151). Un alt merit al acestei cărți ar fi că, rediscutând două noțiuni fundamentale pentru teoria și practica traducerii, sunt actualizate puncte de vedere ale unor traductologi francofoni, anglofoni și nu numai. Acest aspect nu este deloc neglijabil dacă admitem că există, în rândul traductologilor, tendința de a se inspira din scrieri teoretice redactate în limba lor maternă și de a ignora deseori lucrările scrise în alte limbi-culturi¹.

Putem afirma, în concluzie, că lucrarea acestei cercetătoare cu o practică didactică îndelungată, rezultat al unei activități de reflecție asupra propriilor experiențe de analiză critică a traducerilor, oferă direcții de studiu profitabile pentru cercetarea traductologică românească.

Ileana Neli EIBEN
(Universitatea de Vest din Timișoara)

---

¹ În articolul *Comment peut-on être traductologue*, „Atelier de traduction”, 2015, nr. 24, p. 31-44, Lance Hewson afirmă : „Chose étonnante, les traductologues restent souvent centrés sur des écrits rédigés dans leur langue, sans prendre en compte les recherches issues d’autres langue-cultures”.

**Mișcarea ascetică din perioada creștinismului timpuriu,
din perspectiva antropologiei cognitive.**

Paul C. Dilley, *Mănăstirile și viața duhovnicească în antichitatea târzie. Cunoaștere și practică*, Editura Doxologia, Iași, 2021, p. 445, ISBN 978-606-666-887-3)

Volumul *Mănăstirile și viața duhovnicească în antichitatea târzie. Cunoaștere și practică*, are la bază teza de doctorat a profesorului Paul C. Dilley, susținută la Yale, în anul 2008, semnificativ dezvoltată și regândită de-a lungul anilor.

Paul C. Dilley este asistent universitar la catedra de Religii Mediteranee Antice din cadrul Universității Iowa, specializat în religiile Antichității târzii, cu o abordare care integrează istoria culturală, filologia și știința umană digitală. Autor al mai multor lucrări în domeniul creștinismului primar, cercetător în domeniul religiilor lumii mediteraneene și Iran, din perioada elenistică până la islamul timpuriu, este interesat în mod special de dezvoltarea creștinismului timpuriu în cadrul diferitelor culturi greco-romane, inclusiv Egipt și Siria, precum și de receptarea tradiției clasice în aceste zone diverse. De asemenea, este co-editor al *Codexului Dublin Kephalaia* și al volumului *Mani et the Court of the Persian Kings*.

Moștenirea duhovnicească a Sfântului Pahomie cel Mare în monahismul egiptean din Antichitatea târzie reprezintă subiectul acestei cărți, structurată în șapte capitole, împărțite în trei secțiuni, precedate de introducere și finalizate cu concluzii. Cartea oferă o amplă cercetare comparativă, care creează conexiuni între monahismul antic și grupurile îndepărtate din punct de vedere cronologic și geografic, bazată pe teoria cognitivă, în special antropologia cognitivă, așa cum precizează autorul în *Introducere*: „această carte urmărește un istoricism cognitiv, pe modelul noului istoricism, cu accentul pe înțelegerea textelor în contextul lor istoric și ideologic, precum și pe descoperirea mecanismelor puterii în reprezentările culturale” (p. 31).

Prima parte a cărții, intitulată *Evaluarea candidaților*, cuprinde două capitole: *Discernerea motivației I. Statutul și vocația* și *Discernerea motivației II. Încercarea dorinței de a deveni monah* și analizează evaluarea potențialilor monahi, pe care Augustin a comentat-o din perspectiva teoriei minții, oferind o scurtă prezentare a surselor monahismului cenobitic și a răspândirii lui în întreaga zonă mediteraneeană din Antichitatea târzie. Literatura monahală laudă viața ascetică, prezentând-o drept calea cea mai bună spre mântuire, însă avantajele vieții lumești au condus la teama că unii monahi s-au alăturat vieții monahale din cauza necesităților personale decât datorită căutării virtuții cerești. Capitolul al II-lea al primei părți explorează întreaga rânduială monahală de intrare și inițiere, de la cercetarea de la poartă la ascultările umiltoare, jurăminte, renunțarea la proprietate și investitura rituală. Procedurile exigente de intrare funcționau ca o strategie instituționalizată de a testa angajamentul și capacitatea lor de ascultare.

Partea a doua, intitulată *Disciplinele cognitive*, examinează disciplinele prin care ucenicii dobândeau și mențineau distinctă o teorie monahală a minții. Cele trei discipline cognitive primare erau: exercițiul scripturistic, frica de Dumnezeu și rugăciunea, care aveau ca scop îmbunătățirea monahului prin curățirea și desăvârșirea proceselor mentale elaborate în modelul popular. Sunt descrise diferitele metode folosite de noii monahi pentru a interioriza Scriptura, atât prin studiul individual, cât și prin cateheza de grup obișnuită. Monahii erau încurajați să graveze Biblia „pe inimă” prin scriere, recitare, ascultare atentă și meditație. „Frica de Dumnezeu”, practica monahală prin care se vizualiza rușinea și vina simțite de păcătoși în fața scaunului de judecată cerească era pusă în aplicare în momente de ispită. Rugăciunea, înțeleasă în general drept vorbire cu Dumnezeu, reprezintă a treia disciplină cognitivă, iar diferitele forme de rugăciune corespund etapelor progresului ucenicilor. În această parte, autorul analizează câteva „studii de caz”, de monahi în diferite etape ale dezvoltării lor, corelând meditația din timpul privegheților cu importanța și frecvența revelațiilor în monahismul pahomian; „se spune că Pahomie primea de multe ori povățuiri dumnezeiești prin intermediul descoperirilor, inclusiv confirmarea vocației sale ca întâistător monahal, precum și îndrumări pentru ctitorirea de noi mănăstiri” (p. 282).

În partea a treia a cărții, intitulată *Lucrarea colectivă a inimii*, sunt analizate ritualurile colective, care erau menite să modeleze mințile și emoțiile ucenicilor. Responsabilitățile pastorale pentru întreaga comunitate sunt îndeplinite prin conducerea a două ritualuri-cheie: comemorarea festivă a întemeietorului comunității și ritualurile de pocăință colectivă. De asemenea, este analizat rolul hagiografiei în formarea ucenicilor, în special comemorarea întemeietorilor monahali, ce reprezenta un prilej pentru a se bucura de patronajul lor spiritual. La sfârșitul părții a treia sunt prezentate *Canoanele* și activitatea lui Shenouda, conducătorul comunității Mănăstirii Albe, care trăiește o suferință emoțională constantă din cauza membrilor răzvrățiți ai comunității sale. În aceste *Canoane*, Shenouda oferă o „mărturisire inversă”, descoperindu-și tulburarea personală și conștiința propriului păcat, precum și faptul că el comunică neîncetat cu Dumnezeu prin rugăciune și revelații. Canoanele sale sugerează corelația triplă dintre inimă, trup și societate.

Această lucrare monahală a inimii reflectă o spiritualitate în care disciplina obișnuită, individuală și colectivă schimbă treptat experiența mentală, înțeleasă ca o curățire a minții: „acest proces era bazat pe metacogniție, o atenție sporită la propriile procese mentale, dar depășea efortul conștient de monitorizare și dirijare a fluxului cognitiv” (p. 382). Chiar dacă cercetătorii lumii antice s-au bazat mult timp pe teoria antropologică pentru a înțelege structura grupului și dinamica ritualică, autorul utilizează în carte lucrările recente din antropologia cognitivă și psihologică, acestea fiind diferite de cele regăsite în domeniul teologiei. Cartea profesorului Paul C. Dilley explorează practicile inovatoare pentru formarea gândurilor și emoțiilor, atât individuale cât și de grup, dezvoltate în cadrul mișcărilor ascetice creștine timpurii, din perspectiva antropologiei cognitive.

Adina-Voichița ROȘU
(Universitatea din Oradea)

**Puentes para la consolidación de la romanística:
homenaje al Profesor Coman Lupu.**

**Philologia, vol. XXIX, n^o1-2/2019. *Homenaje al profesor Coman Lupu.*
*Estudios comparativos romanísticos/Études comparatives romanes/
Studi comparativi di romanistica.*
Univerzita Komenského v Bratislave, 232 págs.**

Con aspectos de especial interés para la romanística se publicó un volumen de homenaje coordinado por Renáta Bojničanová y Radana Štrbáková, dedicado al profesor Coman Lupu con motivo de su aniversario: “Colaboradores, compañeros y amigos de toda Europa se han unido a los actos dedicados al destacado romanista rumano. Es tal vez simbólico que, finalmente, se sume a estos homenajes nuestro Instituto de Estudios Filológicos, puesto que la Universidad Comenius de Bratislava ha sido la última institución académica que ha tenido el privilegio de incorporar entre sus filas docentes al profesor Lupu. Este año se cumplen justo 10 años desde que en marzo de 2009 empezó a trabajar en el Departamento de Lenguas y Literaturas Románicas, con lo cual el motivo de celebración es, si cabe, aún más grande.” (p. 5). El profesor Coman Lupu tuvo una contribución importante para el desarrollo y la consolidación de la romanística en la Facultad de Pedagogía como titular de numerosas asignaturas, director de tesis, miembro de comisión para la habilitación a profesor titular.

Se trata de un número de estudios comparativos agrupados en tres partes. La primera reúne 6 estudios comparativos de lingüística y didáctica de las lenguas: 4 en español, uno en italiano y uno en eslovaco. El estudio de Radana Štrbáková, *Historia de la palabra emoción en perspectiva comparativa (español, francés, italiano, inglés)*, se centra en la importancia de la palabra *emoción*, cuya tardía inclusión en los diccionarios generales (DRAE 1848) explica algunas incógnitas que vale la pena estudiar y profundizar. La reconstrucción de esta “microhistoria léxica” se ha elaborado, en su mayoría, a través del banco de datos CORDE (*Corpus diacrónico del español* de la RAE) y de un corpus de prensa al que la autora accedió gracias a la Hemeroteca digital de la Biblioteca Nacional de España que contiene unos 45 millones de páginas (más de 2000 títulos de prensa periódica desde 1683). La autora ha seguido investigando desde 2013 (cuando participó en el simposio *Amor, pasión, emociones, entre barroco y romanticismo*, organizado por la Sociedad checa de los estudios sobre el siglo XVIII) acerca de la etimología, las documentaciones, las acepciones y los usos de la palabra *emoción*. Además del español de los siglos XVI-XIX, interesan también las informaciones en francés, italiano e inglés, la polisemia del término, los testimonios antiguos, clásicos y modernos, las relaciones semánticas que se establecen entre las *pasiones*, los *afectos* y las *emociones*. Se suman a este estudio tres páginas de

bibliografía con especial interés para la romanística en general y la problemática analizada por Radana Štrbáková.

El siguiente estudio se titula *Sobre los galicismos “modernamente introducidos” en el siglo XVIII y su tratamiento lexicográfico en los diccionarios lexicográficos*. La autora, Beatriz Gómez-Pablos Calvo, analiza la influencia del francés sobre el español a través de un conjunto de galicismos introducidos en castellano a principios del siglo XVIII. Como en el precedente estudio reseñado, se indica el CORDE entre las fuentes indispensables para cualquier estudio diacrónico relacionado con la lengua española por los más de 250 millones de registros que contiene y donde se puede “encontrar información contextual sobre el significado y uso de muchas voces.” (p. 103). Otra fuente que aporta testimonio para las voces analizadas es el DA (*Diccionario de autoridades*), en el que se señalan galicismos cuya marca diacrónica se centra en la Casa de Borgoña, que hace referencia al reinado del emperador Carlos Quinto. También menciona la autora haber examinado el *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española* (NTLE) y dos estudios de Elena Varela Merino sobre los galicismos en el español de los siglos XVI y XVII (el primero, de 2002, acerca del campo léxico de la indumentaria).

Con la monarquía borbónica y las nuevas modas y lecturas, los gustos y usos, entraron en español préstamos del francés: “Con Felipe V llegan a la península militares, altos cargos de la política, consejeros, médicos, artistas, cocineros, sastres, peluqueros, personal de servicio, etc.” (p. 82) y con los cambios llegaron, como era de esperar, nuevas palabras. La autora destaca 46 galicismos adoptados en la primera mitad del siglo XVIII y sobre los cuales arroja luz examinando los diccionarios académicos y otras obras que ofrecen cita de autoridad para los galicismos “modernamente” o “nuevamente” introducidos. En el apartado con este título (*Galicismos modernamente introducidos*), la autora comenta las citas de 46 galicismos relacionados a varios campos: ejército, milicia, moda, baile, juegos, colores, muebles, coches y cuatro voces de difícil atribución a un campo preciso: *contingente, desthronar, lotería, toesa*.

Mária Spišiaková, en la parte introductora a su estudio *El rojo y el azul en la política eslovaca y española*, opina que los colores “aparecen a menudo como recursos expresivos y estilísticos en las obras literarias, forman parte de la cultura, del arte y de la lengua y por lo tanto también son parte de diferentes denominaciones, colocaciones, unidades fraseológicas, construcciones lexicalizadas, dichos y proverbios. Se han convertido en el símbolo de diferentes movimientos literarios o políticos, partidos políticos, pero también son símbolo de las universidades o grandes compañías (bancos, empresas), clubes deportivos, etc.” (p. 108) La autora se centra en este trabajo en las unidades léxicas tanto denominativas como figurativas con el componente cromático *rojo y azul*. El corpus estudiado es el lenguaje del ambiente político. La investigación del respectivo corpus en eslovaco y español parte de tres suposiciones y se basa en un número de 158 unidades examinadas a través del método de selección y del análisis del texto. Se ha incluido solo un ejemplo de cada significado y se ha analizado cada colocación en el contexto, buscando su significado, uso y connotaciones, para sintetizar después y sacar las conclusiones. Las hipótesis de partida fueron: “- el color rojo se utilizará más en la lengua eslovaca debido al pasado socialista de este país y el uso del color rojo durante el régimen socialista y la herencia de este; - el color azul se utilizará más en español que en eslovaco ya que en España siempre ha existido la Monarquía y

el azul era el color de la dictadura franquista también; - de las construcciones léxicas las más usadas serán las colocaciones adjetivo-nominales...” (p. 109). De estas tres suposiciones, solo se confirmó la última.

El último estudio de este primer capítulo, *El perro en la fraseología española y eslovaca*, es elaborado por Nina Mocková, y es un análisis de 78 frasemas distribuidos en 37 españoles y 41 eslovacos, realizado con “las herramientas” de la semántica cognitiva. La autora define 8 campos nocionales: las más numerosas DESGRACIA (11 unidades) y MALDAD (10 unidades), y las demás SOLEDAD, INUTILIDAD, RABIA, EXAGERACIÓN, MOLESTIA, INTENSIDAD. Dos de las asociaciones universales más importantes acerca de la voz *perro* que son comunes para ambas culturas, española y eslovaca, son las de fidelidad y de la muerte. De todas las colocaciones analizadas solo se identificaron 5 con equivalentes traductológicos en ambas lenguas. El material lexicográfico utilizado para el español proviene del DRAE (*Diccionario de la Real Academia Española*) y del DUE (*Diccionario de uso* de María Moliner) y para el eslovaco también se consultaron dos diccionarios.

La segunda parte del volumen reúne 4 estudios comparativos literarios y traductológicos (dos en español, uno en francés y uno en eslovaco). El primero proporciona interesantísimas observaciones aportadas por Mojmir Malovecký y Mária Medveczká acerca de una obra de teatro del Siglo de Oro, *El Príncipe constante* de Pedro Calderón de la Barca y dos de sus traducciones al eslovaco de Pavel Blaho publicadas en 1868 y 1895.

La siguiente contribución, de Salustio Alvarado, se titula *Los viajes al cielo y al infierno en la literatura apócrifa de la “Slavia Orthodoxa” y del mundo latino* y es aquí donde encontramos referencias también a versiones rumanas de algunas obras acerca del pensamiento escatológico, además de las interesantísimas observaciones con respecto a los apócrifos apocalípticos y escatológicos eslavos.

En el artículo siguiente, Renáta Bojničanová compara algunos elementos peculiares de la prosa del escritor, político y diplomático eslovaco Ivan Horváth con las obras de Ramón Gómez de la Serna. Se trata de un caso de contacto indirecto o “encuentro abstracto”, en palabras de la autora, puesto que lo que tienen en común estos dos escritores son los textos acerca del “capítulo francés”, más exactamente el entorno parisino “durante el decenio dorado de los años veinte” (p. 174) y su efecto inspirador o de soporte mediador en las relaciones interliterarias de los artistas procedentes de diferentes partes del mundo.

Cierra esta segunda parte el estudio en francés de Tivadar Palágyi, *Traduire Houllebecq: étude comparée de quelques versions de soumission*, con valiosas observaciones acerca de las dificultades de traducir la novela de Michel Houllebecq al italiano, rumano, turco, húngaro, ruso, español. Destacamos la interesante problemática de la traducción e interpretación del discurso indirecto libre analizada junto con el uso del futuro y de sus equivalentes en las respectivas versiones.

La última parte del presente número temático de la revista agrupa dos estudios comparativos de historia y cultura. El primero, firmado por György Domokos, *L'italiano come lingua franca diplomatica nel periodo del Rinascimento nell'Europa centrale. Documenti di colloqui importanti avvenuti a Trnava e Nitra*, forma parte del proyecto Vestigia (VEGA 1 0563 19) cuyo director es el autor mismo.

El artículo que cierra este volumen se titula *Acerca del comparatismo y la comparación. Una mirada semiótica*. Su autor, Mirko Lampis, destaca el papel del comparatismo, como práctica interpretativa o proceso hermenéutico, en la “construcción -articulación, modificación- de *intertextos*, entre cuyas redes y mallas relacionales y analógicas encuentran nuevas y mejores justificaciones la existencia y el funcionamiento de los “objetos” investigados, sean estos obras concretas o complejas y más o menos abarcadoras prácticas artísticas, discursivas, culturales.” (p. 221). El autor presenta dos ejemplos de estrategia comparatista. El primero, más “superficial”, parte de un sujeto bíblico (*Libro de Judith*) representado en diferentes épocas por diferentes pintores (Renacimiento: Botticelli, Lucas Cranach el Viejo, Tintoretto; Barroco: Caravaggio, Artemisia Gentileschi; Romanticismo: Goya; Modernismo: Franz von Stuck). El autor reconoce que un estudio comparatista de este tipo es más bien limitado, porque “solo tiene el objetivo de ejemplificar la articulación de un intertexto capaz de resaltar, mediante analogías pertinentes, las conexiones que se dan entre el texto y su co-texto artístico y cultural de producción.” (p. 232).

El segundo ejemplo de ejercicio comparativo parte de un tema grecorromano, la historia de Dafne representada por tres escritores clásicos: Garcilaso de la Vega (Renacimiento), Francisco de Quevedo (Barroco) y Rubén Darío (Modernismo) y las características de sus sonetos según la periodización de la historia del arte: Renacimiento (estaticidad), Barroco (dinamismo, patetismo, oscuridad), Modernismo (culto a la belleza, exotismo, culto al amor sensual).

El presente número de la revista eslovaca *Philologia* es un conjunto de trabajos muy provechosos para el público universitario, profesores, traductores, alumnos, apasionados de los corpus románicos y de los estudios filológicos de gran actualidad.

Los 12 resúmenes en checo e inglés dan la oportunidad (especialmente a los científicos, docentes y lectores interesados por los estudios contrastivos que tienen que ver con la lingüística románica y el ámbito romance en general) de acceder a la experiencia o a las reflexiones críticas de los autores que colaboraron en la publicación del presente volumen.

Nada más concluyente que las mismas palabras de las coordinadoras para acabar nuestra reseña: “Gracias a sus conocimientos y al dominio de varias lenguas románicas, Coman Lupu nos ha transmitido la importancia de abordar los estudios romanísticos también desde una perspectiva comparatista y multidisciplinar. Esperamos, con este número especial de *Philologia*, brindarle el homenaje que merece.” (p. 8).

Luminița VLEJA
(Universitatea de Vest din Timișoara)

Volum apărut cu sprijinul:

Consolato Onorario d'Italia
a Timisoara

